Jonas Bregres

M. T. CICERONIS

ORATIONES

QUÆDAM SELECTÆ,

CUM

INTERPRETATIONE & NOTIS

QUAS IN USUM

Serenissimi Delphini

EDIDIT

P. CAROLUS MEROUILLE, S. J.

QUIBUS PRAEFIGITUR

VITA CICERONIS

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA

HIS

ADJICIUNTUR IN TRES ORATIONES

Notæ quædam non inutiles ex Asconio, P. Manutio, &c. decerptæ. Una cum variantibus aliquot per singulas Orationes Lectionibus.

HUIC EDITIONI ACCESSERUNT DIALOGI

DE SENECTUTE & DE AMICITIA.

EDITIO SECUNDA AMERICANA.

NEW-YORK:

PRINTED FOR SAMUEL CAMPBELL, WILLIAM FALCONER, T. & J. SWORDS, EZRA SARGEANT, PETER A. MESIER, EVERT DUYCKINCK, INSKEEP & BRADFORD, M. & W. WARD, ROBERT M'DERMUT, WILLIAMS & WHITING, THOMAS A. RONALDS, JOHN TIEBOUT, SAMUEL WOOD, COLLINS & CO. JOHN C. TOTTEN, BENJAMIN [illegible] BURTUS, AND SMITH & FORMAN.

1811.

W. A. Davis, Printer.

AD

LECTOREM.

CUM Ciceronis ORATIONES universæ in Serenissimi Delphini usum illustratæ, non nisi ingenti pecunia comparandæ fuerint; non ingratum fortassis videatur, frugi Lector, selectas quasdam, easque præclaras, in usus etiam tuos, leviori impensa accommodasse. Quid præter cæteros, Gallicus hic Interpres præstiterit, scire si velis, pro me respondeant Montauserii Dux, Episcopus Condomiensis, atque Huetius, Operis hujus fautores, adjurotesque eximii. Hoc procul dubio egregie præstitit; quod, cum plerique aut variis Lectionibus, non raro ineptis, quandoque etiam confictis; aut perexiguis, iisque sæpe frivolis, Logicorum Rhetorumque topicis atque tropis laboriosissime insudaverint; Gallicus hic

Ad LECTOREM.

Asconium Pedianum, Paulum Manutium, aliosque melioris notæ Interpretes secutus, utilissima, ut plurimum, rerum ipsarum verborumque Expositione, Lectoribus prodesse maluit [plus tamen profuturus, si ab istis Interpretibus doctioriobus rarius discessisset.] Quid autem à nobis præstitum fuerit paucis accipe. Habes imprimis, Lector, Librum hunc nostrum, licet non emendatissimum, Parisiensi tamen longe emendatiorem. Habes etiam Divinationem, C. Rabirium, Muræenam, Cœlium, atque Pisonem, Orationes admodum jucundas, et semper et multum laudatas, quæ tamen nunquam antehac inter selectas postiæ fuerant. Cæterum cum in Divinatione, Pisone, atque Milone pulcherrima multa, quædam autem paulò difficiliora occurrant, in iisque explicandis felicissime elaboraverit Asconius, Interpretum omnium antiquissimus longe, clarissimusque; non inconsultum fore putavimus, ex eodem potissimum Asconio Notas quasdam perbreves in loca illa obscuriora adjunxisse, de quibus a Gallico Interprete aut nihil porsus est dictum, aut saltem vix satis dilucide. Denique Milonis Argumentum Asconianum, cum plurima contineat, quæ alibi frustra quæsiveris, non minus tamen ad universam eorum temporum Historiam, quam ad Orationem istam illustrandam necessaria, integrum hic, prælongum licet, apponendum curavimus. Nihil restat, Lector, nisi forte Analysin Parisiensem tibi deesse conquestus

fueris: Nos quidem summa rerum Capita perstrinxisse contenti, Analysin ipsam consulto omisimus, cum multo longior esset quam instituti nostri Ratio ferebat.

Huic denique alteri Editioni, quorundam amicorum rogatu, Dialogos de Senectute et de Amicitia, in usum Scholarum adjecimus; in quibus Editionem Cl. Grævii secuti sumus. Notas omnes, ne moles libri nimium cresceret, porsus omisimus: jucunda enim eorum Dialogorum utilitas eos, absque ope aliena, studiosæ Juventuti facillimos intellectu præstabit.

MARCI TULLII CICERONIS

VITA

PER

ANNOS CONSULARES DIGESTA,

PARTIM

Ex Plutarcho, partim ex Fabricio, Pighio, aliisque Scriptoribus collecta.

ANNUS URBIS CONDITÆ 647.

Coff. Q. Servilio Capione, C. Attilio Serrano, ante Chriftum natum 105.

CICERO, Romanæ eloquentiæ princeps, hoc anno Arpini, tertio Januarii, natus eft matre Helvia, patre M. Tullio ex equeftri ordine, quem ex regio Volfcorum fanguine originem traxiffe fcribunt Plutarchus, & Silius Italicus lib. 8. et genus illius ad Tullium Atticum Volfcorum regem referunt. At id ne cogitaviffe quidem Cicero videtur, nedum crediddiffe. Non enim ita laudum fuarum abftinens fuit, ut id de fe prætererit. Ex nomine avi, qui M. Tullius Cicero nuncupabatur, vocatus eft, quo vivo, fe, lib. 2. de Legibus, natum ait. Pater eju nullis dignitatum ornamentis domum fuam illuftravit; cum enim infirma valetudine effet, vitam privatam domi in literis egit, ubi fulloniam exercuiffe dicitur: his ipfis Coff. & fe natum effe, & L. Craffum legem Serviliam fuafiffe, in Bruto dicit, qua e communicandis cum Senatu & equitibus judiciis agebatur. Eodem anno, novem menfibus poft Ciceronem, natus eft Pompeius magnus, fi D. Hieronymo apud Eufebium, & Velleio credamus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 648.

Coff. Pub. Rutilio Rufo, Cn. Mallio, ante Chriftum 104. *Ciceronis fecundus.*

Hoc anno duplex bellum Romanis contigit, funeftum utrumque, alterum in Lufitania, ubi cæfus eft eorum exercitus; alterum Cimbricum

quod nec Consules sustinere potuerunt. Hinc magna Romæ exorta trepidatio, & seditiones, tum propter imminens periculum, tum propter imperium Q. Servilio Cæpioni abrogatum rogatione Norbani tribuni plebis.

ANNUS URBIS CONDITÆ 649.

Coss. C. Mario II. C. Flavio Fimbria, ante Christum 103. *Ciceronis tertius.*

Marius, deportatis ex Africa legionibus, ipsis Kal. Januariis Consulatum iniit, & magnificentissime triumphavit: quo in triumpho vinctum Jugurtham exhibuit. Longinus tribunus plebis leges contrarias nobilitati tulit hanc præsertim, ne esset in Senatu, qui damnatus esset a populo, aut cui imperium esset abrogatum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 650.

Coss. C. Mario III. Aurelio Oreste, ante Christum 102. *Ciceronis quartus.*

Hic annus consumptus est in belli apparatu, quod a Mario contra Cimbros susceptum est, & duce Athenione servile exortum fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 651.

Coss. C. Mario IV. Q. Lutatio Catulo, ante Christum 101. *Ciceronis quintus.*

Ad Aquas Sextias Marius contra Teutones pugnavit, quo in certamine hostium ducenta millia trucidasse, ac nonaginta cepisse dicitur. His Consulibus Archias poeta Romam venit, quem in Oratione pro eodem dicit Cicero a prima pueritia principem & ad suscipiendam, & ad ingrediendam rationem suorum studiorum se habuisse.

ANNUS URBIS CONDITÆ 652.

Coss. C. Mario V. M. Aquilio, ante Christum 100. *Ciceronis sextus.*

Clarus hic annus fuit C. Mari & catuli triumpho, nam utrique simul decretus est, cum ab eis centum quadraginta Cimborum millia aut in pugna, aut in fuga cæsa essent, & sexaginta capta millia: eodem anno M. Aquilius bellum servile confecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 653.

Coss. C. Mario VI. L. Valerio Flacco, ante Christum 99. *Ciceronis septimus.*

Apuleius Saturninus iterum tribunus plebis legem Agrariam per vim tulit, & Q. Metello Numidico qui in eam jurare noluit, diem dixit. At ille maluit urbe cedere quam de sententia dimoveri: cum idem Saturninus Memmium candidatum Consulatus occidisset efficeretque, ut C. Servilius Glaucia Consul fieret, Senatusconsultum factum est, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. Statim Saturninus

& Glaucia interfecti sunt. Saturnini caput Rabirius Senator per convivia circumtulit. Verum postea, Cicerone Consule, Rabirius perduellionis accusatus fuit a Labieno, cujus patruus Q. Labienus cum Saturnino occisus fuerat. Hoc eodem anno natus est Julius Cæsar, mense Julio, die duodecima.

ANNUS URBIS CONDITÆ 654.

Coss. M. Antonio, A. Posthumio Albino, ante Christum 98. *Ciceronis octavus.*

Summa totius populi consensione perhonorifice Metellus Numidicus revocatus est; & Furius, qui pertinaciter hujus reditui obsistebat, ne exspectato quidem judicio, in quod a Canuleio tribuno plebis vocatus erat, a furente multitudine discerptus est: his Consulibus a Dolabella Lusitani subacti sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 655.

Coss. Q. Cæcilio Metello Nepote, T. Didio, ante Christum 97. *Ciceronis nonus.*

Ab his consulibus lata lex Cæcilia Didia, & ab his sic nuncupata, qua sancitum est, ne diversis rebus lex ferretur, ut leges trinundino promulgarenter. Hic porro Metellus pater illius Metelli fuit, qui cum Cicerone inimicitias habuit, & qui Consul cum eo rediit in gratiam.

ANNUS URBIS CONDITÆ 656.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso, ante Christum 96. *Ciceronis decimus.*

Hoc anno Antonius Censor imperatoriis manubiis rostra ornavit, ut scribit Cicero lib. 3. de Oratore; & superstitiosæ illæ religiones S. C. sublatæ sunt, cum sacrificiis, in quibus homines immolabantur.

ANNUS URBIS CONDITÆ 657.

Coss. Cn. Domitio Ænobarbo, Cassio Longino, ante Christum 95. *Ciceronis undecimus.*

Cicero pro Domo ait Gn. Domitium Consulem, Censorem, & Pontificem maximum se puerum vidisse: his Coss. Ptolemæus Cyrenarum rex, cognomento Apio, moriens populum Romanum hæredem reliquit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 658.

Coss. L. Licinio Crasso, Q. Mutio Scævola, ante Christum 94. *Ciceronis duodecimus.*

Duo illi Consules legem Mutiam Liciniam tulerunt de redigendis in suas civitates sociis, qui se passim pro civibus Romanis gerebant; quæ

lex fomes fuit illius incendii civilis, quod post triennium exortum est: Gallia provincia Crasso obtigit, Asia Scævolæ, quam tanta abstinentia rexit, ut a Senatu in Exemplum deinceps cæteris magistratibus proponeretur. At, quia publicanus regere Asiam non permiserat, eorum conspiratione in judicium vocatus est, & ab equitibus, qui tum judicabant, condemnatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 659.

Coss. Ælio Caldo, L Domitio Ænobarbo, ante Christum 93. *Ciceronis decimus tertius.*

Hoc anno nihil memorabile apud Romanos gestum est. Huic Consuli Caldi seu Calidi cognomen a ferventiori indole datum fuisse, ait Cicero, lib. 2. de Inventione.

ANNUS URBIS CONDITÆ 660.

Coss. C. Valerio Flacco, M. Herennio, ante Christum 92. *Ciceronis decimus quartus.*

Hic M. Herennius Philippum summa virum eloquentia & nobilitate in petitione Consulatus superavit. T. Didius de Celtiberis, P. Licinius Crassus de Lusitanis triumphavit. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, qui a publicanorum insidiis Asiam liberaverat, invisus equestri ordini, repetundarum damnatus est, & in exilium ejectus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 661.

Coss. C. Claudio Pulchro, M. Perpenna, ante Christum 91. *Ciceronis decimus quintus.*

His Coss. nobilissima M. Curii, & M. Coponii causa apud centumviros a duobus Consularibus atque æqualibus L. Crasso, & Q. Scævola defensa est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 662.

Coss. L. Martio Philippo, Sexto Julio Cæsare, ante Christum 90. *Ciceronis decimus sextus.*

Hoc anno ætatis decimo-sexto Cicero excessit e pueritia, in qua mirâ animi felicitate iis omnibus artibus instructus est, quibus per illam ætatem pueri ad humanitatem informari solent: incredibile est quantum ejus ingenium eluxerit, quantaque esset apud æquales in veneratione. Nam eum euntem ad ludum, & redeuntem, honoris gratia, medium deducebant. Delectabatur in primis poesi. Plutarchus scribit, Pontium Glaucum tetrametris composuisse, atque eum sua ætate

adhuc extitisse. Juxta antiquum morem sumptâ virili togâ a parentibus in forum deductus est, ut esset auditor, & sectator judiciorum.

ANNUS URBIS CONDITÆ 663.

Coss. L. Julio Cæsare, P. Rutilio Lupo, ante Christum 89. *Ciceronis decimus septimus.*

Hoc anno acriter bellum Italicum gestum est, in quo plures clades accepêre, quàm intulêre Romani: cum itaque tota tumultibus repleta esset Italia, Senatus decreto judicia intermissa sunt. Quo tempore totum se eloquentiæ studio dedit. Nam quotidie & scribebat, et legebat, & commentabatur quæ legerat aliis verbis, & quæ fuerat commentatus pronunciabat. Græcas summorum oratorum orationes Latine reddebat. Arati carmina de cœlo, stellisque lib. 2. de Nat. Deor. refert se convertisse, & lib. 1. de Leg. & 1. Divin. Marium scripsisse. Quoniam vero sumpta virili toga adolescentes ad aliquem virum præstantem a parentibus deducebantur, a patre Q. Mutio Scævolæ Auguri traditus est, cujus a latere nunquam se discessisse in Lælio asseverat. Huic igitur Mutio operam dedit, a quo tantum juris civilis accepisse se in Bruto ait, quantum satis esset oratori.

ANNUS URBIS CONDITÆ 664.

Coss. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone, ante Christum 88. *Ciceronis decimus octavus.*

L. Cæsar, occisis octo millibus hostium ad Asculum, morbo periit. Hoc in bello Marsico Cicero aliquandiu sub Sylla militavit, apud quem se legatum fuisse lib. 1. de Divinat. scribit, cum ante oppidum Nolam, Samnitum castra diripuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 665.

Coss. L. Cornelio Sylla, Q. Pompeio Rufo, ante Christum 87. *Ciceronis decimus nonus.*

Confectum est bellum Italicum seu Marsicum; cumque Sylla rebus proxime in Italia, nuper in Asia, & jamdudum in Gallia, Africaque gestis clareret, omnium suffragiis Consulatum obtinuit, eique bellum Mithridaticum cum Asia provincia sorte obtigit. Verum ei a Sulpicio tribuno plebis abrogatum est in gratiam Marii, quod cum Sylla intellexisset, cum sex legionibus ad urbem venit, quam initâ cum Marianis pugnâ victor occupavit, ac Marium profugere in oras Africæ extremas coegit, Sulpicio occiso, cujus caput pro rostris expositum est, veluti fatale quoddam futuræ proscriptionis omen. Dum hæc in Italia geruntur, Mithridates rex Ponti Asiam intravit, ubi una die in urbibus uno nuncio & una significatione literarum cives Rom. omnes necandos imperavit:

Cum autem princeps Academiæ Philo cum Athenienſium optimatibus propter bellum Mithridaticum Romam profugiſſet, tum ei ſe Cicero tradidit, admirabili quodam ad Philoſophiam ſtudio incitatus.

ANNUS URBIS CONDITÆ 666.

Coſſ. Cn. Octavio, L. Cornelio Cinna, ante Chriſtum 86. *Ciceronis vigeſimus.*

Cum Cinna perniciofas leges per vim ferret, urbe a Cn. Octavio collegâ pulſus, corrupit exercitum Appii Claudii, quem in ſuam poteſtatem redegit. Redux ſtatim ex Africa ei Marius ſe adjunxit cum ſex Hetruſcorum millibus: atque ita iſto agmine urbem obſident, & invadunt; quam captam cædibus & rapinis vaſtavêre. Octavius Conſul capite truncatur. Catulus, M. Antonius, C. Julius, Oratores præſtantiſſimi interficiuntur: M. Antonii caput in iis ipſis roſtris exponitur, a quo erant multorum civium capita conſervata. Hoc anno Cicero Moloni Rhodio Romæ operam dedit, & actori ſummo cauſarum, & magiſtro, ut ait in Bruto. Cum ille videret Ciceronem natum ad eloquentiam, mirum eſt quantum vir tantus ejus ſtudia acuerit. Circa hoc tempus Cicero adoleſcens commentarios Rhetoricos de Inventione inchoatos & rudes edidit, ut ipſe initio libri 1. de Orat. ſignificat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 667.

Coſſ. C. Mario VII. L. Cornelio Cinna, ante Chriſtum 85. *Ciceronis vigeſimus primus.*

Romæ Cinna et Marius ſine comitiis ſemetipſos inſequentem annum Conſules deſignarunt. Marius poſt multa crudeliter acta in civitate decimo ſextoſui conſulatus die mortuus eſt. Cinna Valerium ſibi collegam ſubſtituit, quem miſit in Aſiam, ut pro Sylla jam hoſte declarato provinciæ præeſſet, ac bellum contra Mithridatem gereret Verum ei clauſa eſt Aſia, et a Fimbria ſuo legato anno ſequente interfectus eſt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 668.

Coſſ. L. Cornelio Cinna, Cn. Papirio Carbone, ante Chriſtum 84. *Ciceronis vigeſimus ſecundus.*

Cum Cinna Romæ ſummum haberet imperium, ſe tertium Conſulem creavit, aſſumpto ſibi collega Carbone pro Valerio, qui occiſus eſt. Fimbria crudeliſſime ſæviit in Aſia contra Ilienſes, qui ad Syllam confugerant: nam eorum urbem cædibus replevit. Sylla, deficientibus rebus omnibus ad bellum, hoſtis a populo Romano judicatus, pacem cum Mithridate facere coactus eſt: atque ita primo bello Mithridatico finis impoſitus, in quo a Sylla centum ſexaginta hoſtium millia interfecta ſunt: inita hac pace, contra Fimbriam Sylla profectus eſt, qui deſertus a ſuis militibus ſibimet violentas manus in templo Æſculapii intulit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coff. iisdem, ante Christum 83. Ciceronis vigesimus tertius.

Sylla, rebus compositis in Asia, civitates ejus in provincias descripsit atque, ibi Muræná relicto cum duabus Fimbriæ legionibus, ipse in Græciam, ac inde in Italiam trajecit, extortis antea per vim publice privatimque pecuniis, quas partim sibi ad bellum assumpsit, partim militibus distribuit. Cum autem hostiliter ad urbem veniret, missos a senatu legatos non audivit: ac, cum ei Cinna vellet occurrere, a suis confossus est. Reliquo anno solus Carbo cósulatum gessit. Totum autem hoc triennium, quo ab armis cessavit civitas, noctes & dies in omni doctrinarum meditatione versatus est Cicero, ut ait in Bruto: erat cum Stoico Diodoro, qui apud eum habitavit, & apud eum mortuus est. Ejus artibus variis ita erat deditus, ut ab oratoriis exercitationibus nullus dies vacuus esset. Commentabatur declamitans sæpe cum Pisone & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie, idque faciebat multum etiam Latine, sed Græce sæpius, tum quia Græca oratio plura ornamenta suppeditabat, et similiter dicendi consuetudinem afferebat: tum quia arbitrabatur quod a Græcis summis Doctoribus, nisi Græce diceret, neque corrigi posset, neque doceri. Aratum versibus hexametris edidit, Xenophontis Œconomicum e Græco sermone in Latinum, ut scribit Hyeronimus in præfatione in Eusebii Chronica, Platonis libros aliquos, et Protagoram convertit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 670.

Coff. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco ante Christum 82. Ciceronis vigesimus quartus.

Consules unaque Carbo contra Syllam cum suis copiis profecti sunt: ac, licet ipse se æquis conditionibus descensurum ad pacem testaretur, contra Consules pugnavit, et utrumque profligavit. Carbo ad urbem rediit, effecitque, ut Sylla, et qui ejus a partibus stabant hostes a Senatu judicarentur. Hoc eodem tempore Capitolium incensum fuit annis fere vigenti ante Catilinæ conjurationem.

ANNUS URBIS CONDITÆ 671.

Coff. Cn. Papirio Carbone, Cn Mario Gratidiano, ante Christum 81. Ciceronis vigesimus quintus.

Carbo tertium factus est Consul cum Mario Gratidiano, quem Marius septies Consul adoptavit. Is parum feliciter cum Sylla pugnavit, rebusque desperatis, sibi ipsi manus intulit. Inde ad urbem Sylla contendit, ubi commisso prælio octoginta hominum millia cecidit, et duodecim millia se victori dêderunt. Fuso Carbonis exercitu, victor

urbem ingreditur, advocata ſtatim concione, multa de ſe magnifice dixit, ac populi ſtatum in melius ſe mutaturum. Tantam autem civium carnificinam edidit, ut nulla unquam major extiterit. Cn. Pompeius cum imperio miſſus in Siciliam, Carbonem interfecit. His peractis, Dictator creatus eſt ab interrege Flacco, qui tulit, ut quæcunque ille feciſſet, eſſent rata, ut quem vellet civium, indicta cauſa, impune poſſet occidere.

ANNUS URBIS CONDITÆ 672.

Coſſ. M. Tullio Decula, Cn. Cornelio Dolabella, ante Chriſtum 80. *Ciceronis vigeſimus ſextus.*

Licet ſummum Reipublicæ teneret imperium Sylla, tamen ad ſpeciem aliquam Reipublicæ retinendam permiſit illos Conſules creari: ei ut Dictatori viginti quatuor ſecures præferebantur, legibus aliis pro arbitrio latis, aliis antiquatis: denique de Mithridate jamdudum victo tertio Kalend. Febr. et Pompeius bello in Africa maximo confecto de Domitio et Hierta præter legitimam ætatem triumphavit. Hoc anno Sertoriani belli in Hiſpania initium fuit: cauſas etiam Cicero agere cœpit: nam pro Quinctio cauſam privatam apud Aquilium Gallum judicem dixit, et iterum ſe Moloni, qui legatus ad Senatum de Rhodiorum præmiis venerat, operam dediſſe, in Bruto ait.

ANNUS URBIS CONDITÆ 673.

Coſſ. L. Cornelio Sylla II. *Q. Cæcilio Metello Pio, ante Chriſtum* 79. *Ciceronis vigeſimus ſeptimus.*

Sextum Roſcium Amerinum parricidii reum defendit Cicero, qua in causa Chryſogonum Syllæ libertum præpotentem invidioſe inſectatus eſt. Hæc actio prima illius publica fuit, in qua victor tantum commendationis habuit, ut nulla jam deinceps fuerit, quæ non ejus digna patronicio videretur. Statim poſt hanc defenſionem metu Syllæ, quem perſtrinxerat, Athenas seceſſit, unde tantum poſt triennium Romam redivit. Hoc anno M. Thermus Mitylenas expugnavit, et imperio Romano addidit. Depoſuit quoque Sylla Dictaturam, et in Cumanum ſeceſſit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 674.

Coſſ. P. Servilio Vatia Iſaurico, Appio Claudio Pulchro, ante Chriſtum 78. *Ciceronis vigeſimns octavus.*

Cicero cauſatus valetudinem hujus anni æſtate Athenas profectus eſt. Erat certe eo tempore in Cicerone ſumma gracilitas, et infirmitas corporis, procerum et tenue collum, qui habitus non procul abeſſe putatur a vitæ periculo, ſi accedit labor, et laterum contentio. Itaque, cum eum amici et medici hortarentur, ut e cauſis agendis abſtineret

ipse autem quodvis periculum adire, quam a sperata dicendi gloria discedere mallet, Athenas profectus est, ubi commutato genere dicendi vitavit periculum: nam temperantius sine illa summa vocis ac totius corporis contentione dixit: antequam discederet, Aretinæ mulieris causam defendit. Athenis sex menses cum Antiocho, clarissimo Philosopho, studium Philosophiæ nunquam intermissum ab abolescentia renovavit: Epicureos Phædrum et Zenonem frequenter cum Attico audivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 675.

Coss. M. Æmilio Lepido, Q. Lutatio Catulo ante Christum 77. *Ciceronis vigesimus nonus.*

Hoc anno pediculari morbo in agro Cumano mortuus est Sylla, cujus cum mors Ciceroni renuntiata est, confirmata jam valetudine, et precibus amicorum et Antiochi cohortatione Romam redire statuit, ut Rempublicam capesseret. Athenis apud Demetrium non ignobilem dicendi magistrum exercebatur: post totam Asiam lustravit cum summis oratoribus. Audivit Menippum cognomento Catocam, nobilem oratorem; Xenoclem Adramyttenum, Æschylum, Cnidium; assidue autem fuit cum Cicerone Dionysius Magnes. Venit Rhodum, ubi iterum, quem jam Romæ Molonem audiverat, frequentavit, qui actor in veris causis, scriptorque nobilis, et in notandis corrigendisque vitiis, et instituendo, docendoque prudentissimus fuit. Is effecit ut Cicero redundantem nimis illam dicendi copiam reprimeret. Hic fertur rogasse Ciceronem Græcæ linguæ rudem, ut Græce declamaret: paruit, ut ab eo emendaretur. Cum autem cæteri multa de Cicerone gloriose prædicarent, nihil lætitiæ præ se tulit Molo: quod cum ægre Ciceronem ferre sensisset, exclamavit: *Te miror, Cicero, et laudo, sed me Græcorum fortunæ miseret, cum videam, doctrinæ et eloquentiæ laudem quæ sola nobis restabat, per te ad Romanos translatum iri.*

ANNUS URBIS CONDITÆ 676.

Coss. D. Junio Bruto, Æmilio Lepido Leviano, ante Christum 76. *Ciceronis trigesimus.*

Hoc anno se Cicero recepit e Græcia, biennio post quam huc profectus erat, totus pene mutatus. Cum autem summo studio raperetur ad gloriam, ardor ejus oraculo quodam repressus est: nam cum Delphis illud consuluisset, respondit, suam ut naturam, non multitudinis opinionem, ducem vitæ sequeretur: quare Romam reversus timide vixit, et per contemptum Græculus appellatus est: sed partim patris, partim amicorum adhortationibus, se totum patrociniis dedit, tanta porro felicitate, ut dicendi gloria reliquos oratores superârit. Hoc anno Pompeius privatus, et adhuc Eques pro Consule contra Sertorium missus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 677.

Coss. Cn. Octavio, C. Scribonio Curione, ante Christum 75. Ciceronis trigesimus primus.

Reversus e Græcia, cum annum in causis posuisset, ac maxime pro Roscio Comœdo dixisset, quæsturam petiit (cum Cotta Consulatum peteret) quam omnibus suffragiis consecutus est. In Hispania adversus Sertorium acerrima illa prælia et maxima Sucronense et Duriense commissa sunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 678.

Coss. L. Octavio, Aurelio Cotta, ante Christum 74. Ciceronis trigesimus secundus.

Quæstor Cicero designatus Siciliam, Sex. Peducæo Prætore, sortitus est. Cum autem duo Quæstores essent in ea provincia, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, prior factus est. Verum cum in difficultate annonæ magnus frumenti numerus Romam mittendus esset, Siculos initio offendit: at postquam novêrunt quam negotiatoribus comis, mercatoribus justus, municipibus liberalis, sociis abstinens, et in omni officio diligentissimus esset, majores illi honores quam ulli Prætori reddiderunt. Eo tempore multi adolescentes Romani nobiles cum apud prætorem intemperantiæ et neglectæ disciplinæ militaris essent accusati magna eos commendatione Cicero defendit, et conservavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 679.

Coss. L. Licinio Lucullo, M. Aurelio Cotta, ante Christum 73. Ciceronis trigesimus tertius.

Cicero rediit a Sicilia, ac decedens habuit orationem Lilybæi, in qua omne genus officii Siculis promisit se præstiturum. Tum videbatur facultas illa sua dicendi esse perfecta, et maturitatem quandam suam habere. Antonius, qui pater fuit M. Antonii Triumviri, re male gesta contra Cretenses, morbo periit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 680.

Coss. M. Terentio Varrone Lucullo, C. Cassio Varo, ante Christum 72. Ciceronis trigesimus quartus.

L. Lucullus, qui anno superiori Consul contra Mithridatem profectus erat, ad Cyzicum urbem exercitum ejus ferro et fame delevit: bellum quoque a gladiatoribus, duce Spartaco, excitatum est; quod Cicero Servile vocat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 681.

Coss. L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano, ante Christum 71. Ciceronis trigesimus quintus.

Hoc anno Lucullus Mithridatem in Pontum persecutus est, et eum

legionibus Romanis patefecit, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus fuerat.

ANNUS URBIS CONDITÆ 682.

Coss. Cn. Aufidio Oreste, P. Cornelio Lentulo Sura, ante Christum 70.
Ciceronis trigesimus sextus.

Hoc anno Servile bellum a Crasso Prætore sex mensibus confectum est, eique permissum, ut ovans urbem ingrederetur. Eodem tempore ex Hispania in Italiam Pompeius exercitum reduxit, et quinque millia fugitivorum, qui prælio fugerant, interfecit. Ultimo hujus anni die, pridie quam consulatum iniret, Eques Romanus de Hispania præter morem triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 683.

Coss. M. Licinio Crasso, Cn. Pompeio Magno, ante Christum 69.
Ciceronis trigesimus septimus.

Defunctus Quæstura Cicero, quinquennium fere in causis agendis versatus est, summa cum admiratione, sed præcipue, quod ab iis, quos defendebat, nulla dona accipiebat. Hoc anno dixit pro M. Tullio et L Vareno. Orationem utramque in lucem edidisse Ciceronem Quintiliani et Prisciani testimonio certum est: at utraque periit. Verrem quoque in judicium vocavit in gratiam Siculorum. Eodem anno tulit legem ad populum L. Aurelius Cotta Prætor, ut Senatores cum Equitibus et Tribunis ærariis judicarent.

ANNUS URBIS CONDITÆ 684.

Coss. Q. Hortensio, Q. Cæcilio Metello Cretico, ante Christum 68.
Ciceronis trigesimus octavus.

Hoc anno Ædilis fuit Cicero, ipsique ludi sanctissimi maxima cum cæremonia Cereri, Libero, Liberæque faciendi fuerunt. Multa Siculi ex insula sua ad eum Ædilem attulerunt, quorum ille nihil ad suum quæstum contulit, tantum hominum liberalitate ad annonam levandam usus est. Lucullus Tigranocertam urbem ex imperio Tigranis cepit exigua manu, magno hostium numero profligato. M. Pupius Piso de Hispaniis triumphavit, Cicero pro Fonteio dixit; fortasse etiam pro Cæcina: nam tempus incertum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 685.

Coss. L. Cæcilio Metello, Q. Martio Rege, ante Christum 67.
Ciceronis trigesimus nonus.

Luculli exercitum Clodius solicitavit, dum Nisibim oppugnabat,

quam frustra tota æstate oppugnatam hieme cepit. Bellum Creticum publica auctoritate a Q. Metello Proconsule renovatum est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 686.

Coss. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrione, ante Christum 66. *Ciceronis quadragesimus.*

Triarius legatus Luculli a Mithridate victus est, et capta Romanorum castra. Pompeius bellum Piraticum confecit. Hoc anno licitum fuit Ciceroni præturam petere, nempe biennio post ædilitatem: licet multos haberet competitores, eosque viros illustres, tamen primus ex octo, qui tum fiebant, incredibili totius populi voluntate renuntiatus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 687.

Coss. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo, ante Christum 65. *Ciceronis quadragesimus primus.*

Ad Kalendas Januarias præturam iniit Cicero, et quæstioni de pecuniis repetundis præfuit. Judicia caste integreque exercuit: cum enim Licinius Macer, qui multum in civitate poterat, apud eum esset accusatus de pecuniis repetundis, et Crasso patrono ille uteretur, omnium sententiis damnatus est. Quo ex judicio multo majorem fructum ex populi existimatione cepit, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratia percepisset. Cum vero Manilius tribunus plebis legem promulgasset, ut bellum Mithridaticum Pompeio committeretur, eique adversarentur Q. Hortensius et Catulus, viri Consulares; Cicero Prætor eam suasit hac oratione, quæ Pro Lege Manilia inscribitur. Defendit quoque Avitum Cluentium veneficii apud Volcatium prætorem. Dixit pro M. Fundanio, et Gallio. Licet vero prætura fungereter, tamen scholam M. Antonii Gniphonis frequentavit. Extremo mense hujus anni, cum Ciceroni jam biduum aut triduum præturæ superesset, Manilium quidam furti apud ipsum postulavit. Studebat Manilio populus, quod propter Pompeium accusari videretur. Cum igitur Manilius unum diem petiisset, ac Cicero tantum insequentem dedisset, populus indigne tulit: quod mos esset, ut decem minimum dies Prætores reis darent. Quare productus in concionem a tribunis plebis, ibique accusatus, cum rogasset ut audirent, dixit, se, qui in reos semper, quantum leges permitterent, comis et humanus fuisset, indignum judicasse, non eundem se Manilio præstare. Itaque ei diem, quem unum Prætor in sua protestate haberet, dedita opera præfinivisse: cum non sit ejus qui rei causam adjuvare velit, ad alium magistratum judicium rejicere. Hac oratione animi populi ita commutati sunt, ut Ciceronem totis acclamationibus prosecuti rogarent, ut Manilii patrocinium suscipe-

ret; quod ille præsertim ob Pompeium absentem cupide recepit, magnaque vi orationis in studiosos potentiæ paucorum, et Pompeii invidos invectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 688.

Coss. L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato, ante Christum 64. *Ciceronis quadragesimus secundus.*

Hoc anno plura contigere prodigia, quæ versibus descripsit Cicero. Ex prætura in provinciam abire noluit; quia in annum sequentem de consulatu petendo cogitabat. Cornelium de majestate apud Q. Gallium Prætorem quatriduo defendit: sed illarum orationum reliquiæ quædam tantum extant apud Asconium.

ANNUS URBIS CONDITÆ 689.

Coss. L. Julio Cæsare, C. Marcio Figulo, ante Christum 63. *Ciceronis quadragesimus tertius.*

Cum annum quadragesimum tertium, qui consularis est, Cicero attigisset, consulatum petivit: in quo petendo cum sex competitores haberet, una voce populi Romani primus Consul renunciatus est. Cum autem in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ et Antonii audaciam, censuerat Senatus, ut ad legem ambitûs pœna gravior adderetur. Cui rei cum Q. Mucius Orestinus Tribunis plebis intercessisset, graviter Senatu intercessionem ferente, Cicero surrexit, atque in coitionem Catilinæ et Antonii invectus est, habita oratione in toga candida, qua utebantur qui magistratus petebant. Hoc eodem anno Q. Gallium de ambitu defendit, quod præturæ candidatus gladiatorum munus dedisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 690.

Coss. M. Tullio Cicerone, C. Antonio, ante Christum 62. *Ciceronis quadragesimus quartus.*

Cum Kal. Januariis de more Consulatum Cicero iniisset, vidit nihil esse mali, quod non boni metuerent, et improbi expectarent. Eo enim tempore multa multi moliebantur, ac in primis Tribuni plebis Antonio freti, proscriptorum a Sylla liberos, qui petitione honorum privati erant, ad magistratus adducebant. Rullus legem ferebat de agris per Italiam dividendis: Labienus contra Rabirium tabulas proponebat: tumultus in Theatro contra Othonem et equites excitabatur, quibus lata lege fas erat, ut in quatuordecim gradibus in Theatro sederent: Catilina de evertenda Repub. cogitabat. At his omnibus tum mira animi fortitudine, tum admirabili eloquentia Cicero occurit. Nam Antonium patientia et obsequio mitigavit, eique Macedoniam, quam sortitus erat, provinciam detulit, sibique Galliam assumpsit, quæ Antonio obvenerat: proscriptorum liberos suis inimicitiis, nullâ Senatûs malâ gratiâ, magistratuum honore privavit, ne, si

capesserent, Reip. status ab eis convelleretur: Rullo obstitit, at primam in eum, secundam, et tertiam orationem Consularem habuit tum in Senatu, tum ad populum, effecitque ut Respub. magno largitionum metu liberaretur: Othonem populo conciliavit: nam ille veniens in Theatrum, cum partim ab equitibus summo plausu, partim a plebe sibilis et conviciis exciperetur, ac nihil prope abesset, quin cædes utrinque maxima fieret, Cicero Consul, cujus erat saluti civium prospicere, populum in concionem, ad ædem Bellonæ convocavit, effecitque et reprehendendo, et paterne admonendo, ut universi ad Theatrum reversi magno plausu Othonem exciperent: apud populum vero Rabirium defendit, cui, instigante Julio Cæsare, dies perduellionis a Labieno dictus erat.

At præsertim Catilinæ perniciosissime omnium de Repub. cogitantis fregit audaciam, et compressit impetus. Cum enim ille vix ferret antepositum sibi fuisse in Consulatu petendo Ciceronem, arma per Italiam locis opportunis paraverat; quo, ac præsertim Fæsulas, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam, ad C. Manlium Centurionem portabat, multosque sibi cujusvis generis homines adjungebat, quibus juvantibus Consul in sequentem annum aut designaretur, aut Rempub. perderet; id ubi compertum habuit Cicero, retulit ad Senatum, placuitque, ut ad pœnam, quæ ambitus crimini constituta erat, decem annorum exilium lege late ad populum adderetur. Ferebatur eadem lege, ne biennio, quo quis peteret magistratum, petiturusve esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstituta die. Cum hac lege peti se Catilina arbitraretur, adjuncta sibi sceleratorum hominum manu, interficere Ciceronem in campo conatus est, ut eo interfecto statim Consul designaretur. Sed cum pridie illius diei Catilinæ consili.. Cicero ad Senatum detulisset, factum est Senatusconsultum, ne postero die comitia haberentur, ut de iis rebus agi posset in Senatu: itaque postridie frequenti Senatu Catilinam excitavit, jussitque iis de rebus dicere, quæ ad se allatæ essent. Nihil dissimulavit Catilina, dixitque duo corpora esse in Repub. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite; huic, cum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Eo interim die, id est, decimo-octavo, antequam primam orationem Cicero contra Catilinam dixit, factum est Senatusconsultum, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet, Respub. itaque Cicero res externas Q. Metello commisit, ipse vero urbis curam suscepit. Cum autem sciret homines conjuratos in campum ad comitia deduci, ipse descendit ingenti lorica tectus, firmissimo hominum præsidio stipatus. Cæteri qui videbant Consulem periclitari, ad ejus defensionem concurrerunt; quare Catilinæ et Antonii copias, et conatum compressit, nullo tumultu excitato. His comitiis iterum Catilina repulsam tulit. Nam D Junius Silanus, et L. Licinius Muræna Consules designati sunt. Verum cum videret Catilina suos conatus omnes inutiles fuisse, conjuratos nocte in M Porcii Leccæ domum convocavit, eâ videlicet, quæ posterum diem Nonarum No-

vemb consecuta est. Hic Catilinæ dies exeundi, tum cæteris manendi conditio, tum descriptio per totam urbem cædis atque incendiorum constituta est: quin etiam ibi dixit Catilina paululum sibi esse etiam tum moræ, quod Cicero viverat: reperti sunt duo equites Romani, qui sese illa ipsa nocte paulo ante lucem Ciceronem in suo lectulo interfecturos polliciti sunt. Cum autem Cicero de dolo malo, qui parabatur, vix cœtu dimisso, per Fulviam certior factus esset, domum suam majoribus præsidiis munivit, nec eos admisit, quos Catilina salutationis causa miserat. VI. Idus Novemb Senatum in Jovis Statoris ædem convocavit, quo etiam Catilina cum cæteris venire ausus est, sed ei assidere nemo voluit: eo viso, sive ejus aspectum Consul formidaret, sive ira commoveretur, hanc habuit in eum orationem, quæ prima ejus in Catilinam extat: perculsus hac oratione Catilina nocte cum trecentis armatis hominibus, lictoribus et fascibus, imperii insignibus, ex urbe in Manliana castra profectus est. Eo profecto, ad populum orationem habuit, in qua ei, et Reipub. gratulatus est, quod Catilina abiisset. Ubi Romæ cognitum est Catilinam ad Manliana castra profectum esse, eum cum Manlio Senatus hostem patriæ judicavit, edixitque Consulibus uti delectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam insequeretur, Cicero urbis præsidium susciperet. Cum autem in urbe de sociis Catilinæ nondum compertum esset, Cirero interim Murænam accusatum ambitus cum Hortensio defendit. Qua in defensione ei fuit inferior, tum propter vigilias noctis, cujus nullam partem quieverat, tum propter curas, quibus continuis premebatur.

Forte illis temporibus legati Allobrogum Romam venerunt, ut de suorum Magistratuum avaritia quererentur. Illi a Pub. Lentulo Sura solicitati sunt, et ad suos remissi cum literis. Recognita per Q. Fabium Sangam, qui Allobrogibus Romæ patrocinabatur, Cicero L. Valerio Flacco, et C. Pomptino Prætoribus imperavit, ut in Ponte Milvio legatos illos comprehenderent, quos summo mane ad Consulem cum literis deduxerunt. III. Nonas Cicero principes conjurationis ad se venire jussit, convocato in ædem Concordiæ Senatu, ubi T. Vulturcii, et Allobrogum indiciis omnis patefacta est conjuratio. Introducti sunt in Senatum, constitutique quatuor viri graves, qui omnia indicum dicta, interrogata, et responsa perscriberent. Tum Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Ceparius ex Senatusconsulto in custodiam traditi sunt. Eo die Senatus testimonium conservatæ Reip. Ciceroni dedit, quod nemini hactenus concessum erat, et supplicationis genere singulari deorem templa patefecit. Sub noctem concionem habuit ad populum, qui frequens aderat, eique, quod in Senatu gestum erat, exposuit: a concione in domum suæ vicinam a populo deductus est, qui tunc in ejus ædibus matronæ et Vestales Bonæ Deæ sacra faciebant. Nonis Decembribus Consul admonitus est cogitare nonnullus de Lentulo et Cethego eripiendis e carcere. De iis statim ad Senatum retulit. Rogati sunt sententiam Senatores.

Silanus decrevit in eos ultimum supplicium. Plures ejus sententiæ acquievere. Censuit T. Nero, ut in vinculis tenerentur; C. Cæsar, ut bonis eorum publicatis per municipia circumferrentur. Cicero in utramque partem disseruit, ac ita dixit, ut favere potius Silani quam aliorum sententiæ videretur. Et hæc quarta ejus in Catilinam oratio fuit. Reliqui Senatores Cæsari quidem assentiebatur; sed cum Cato Tribunus plebis sententiam rogatus esset, tanta contentione dixit, ut, qui eos a morte eximerent, suspectos conjuratonis redderet: tot laudibus sedulitatem, et virtutem Consulis extulit, ut ejus sententiam universi secuti sint. Itaque factum est Senatusconsultum in Catonis sententiam, quo Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Ceparius rei conjurationis morte multati sunt: atque ita Cicero sine tumultu, sine armis, sine exercitu, sublatis illis hominibus, internecione cives, urbem flammis, Rempub. perditione liberavit Mirum autem fuit quo plausu sub vesperam in domum Cicero reductus est: nam alii eum patriæ liberatorem, alii conservatorem, alii conditorum vocabant. Crassus palam dixit, se, quod esset Senator, quod civis, quod liber, Ciceroni acceptum referre E Syria decedens Pompeius pronunciavit se Ciceronis beneficio patriam visurum esse, ac frustra se tertium triumphum deportaturum, nisi ejus beneficio Rempub ubi triumpharet, esset habiturus. Q Catulus, Senatus Princeps, aliique cum eo plurimi eum parentem patriæ nominârunt.

Non defuere qui gloriosissimum Ciceronis facinus in invidiam traxêre, in primis Metellus et Bestia novi Tribuni plebis, sed Metellus præsertim, qui pridie Kal. Januarii eum abeuntem magistratu concionis habendæ potestate privavit. At id non modo non obfuit Ciceroni, ut etiam summæ ejus laudi cesserit. Nam, cum ille tantum eum jurare permitteret, Rempublicam et urbem sua unius opera esse salvam juravit. Huic populus assensit. Nam magna voce cum vere jurasse juravit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 691.

Coss. Junio Silano, L. Licinio Murena, ante Christum 61. *Ciceronis quadragesimus quintus*

L. Catilina post detectam atque punitam in urbe conjurationem, cum exercitu, quem collegerat C Manlius in Etruria, profugus, desciscentibus multis, dum per tramites atque invia conatur se proripere in Galliam Transalpinam, in agra Pistoriensi a C Antonio, et Q. Metello Celere clausis itineribus ob esiis, C. Antonii Procon. auspiciis a M. Petreio ejus legato uno conflictu victus, ipse cum suis omnibus fortissime dimicans cecidit. Metellus, Tribunus plebis, ad populum egit, tertio quoque suæ orationis verbo Ciceronem appellans, et arguens ei non licuisse Lentulum, Cethegum, et reliquos cives indictâ causâ necâsse Cicero forti animo ei restitit, et contra concionem Metelli scripsit, cum ille prior scripsisset. Defendit circa idem tempus P Cornelium Sullam, qui a L Torquato de duplici conjuratione accusabatur. De priore dixit Hortensius, de posteriore

Pompeius bellum Mithridaticum confecit. Clodius, adolescens ad audendum projectissimus, extremo hoc anno in operta Bonæ Deæ muliebri habitu irrepsit, et agnitus, foràs ejectus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 692.

Coss. M. Pupio Pisone, M. Valerio Messala, ante Christum 60. *Ciceronis quadragesimus sextus.*

Cum Clodius ab optimatibus propter violatam Bonæ Deæ religionem vocatus esset in judicium, contenderetque idem Clodius, se ea nocte non Romæ, sed Interamnæ apud Cassinium Scholam fuisse, productus testis est Cicero, qui dixit Clodium ad se domum venisse, et quibusdam de rebus unà egisse. Et id quidem verum erat. Verum pecunia corruptis judicibus judicium Clodius evasit. Hinc fons odiorum Clodii in Ciceronem. Eodem anno pro Archia dixit Cicero, Pompeius de Mithridate triumphavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 693.

Coss. Q. Cæcinio Metello Celere, L. Africano ante Christum 59. *Ciceronis quadragesimus septimus.*

Primis hujus anni mensibus Cicero in urbe fuit, effecitque ne Q. fratri in Asia succederetur. Clodius ut Tribunus plebis fieret, patriciatum ejuravit, et ad plebem transivit, statimque tribunatum petivit, sed ejus petitioni Metellus propinquus ejus obstitit. Cicero commentarium Consulatus sui Græce compositum ad Atticum misit, et Rhodum ad Posidonium: scripsit quoque de Consulatu suo versibus tres libros. Post Idus Martii cum aliquando ruri fuisset, Romam e Pompeiano se recepit ad 4 Id. Maii. Kal. Junii. Antium ivit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 694.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo, ante Christum 58. *Ciceronis quadragesimus octavus.*

Antonium Collegam suum a Cœlio accusatum defendit Cicero, qui condemnatus in Cephalenia exulavit. Clodius vero beneficio Cæsaris ad plebem transivit, seque adoptari a Fonteio effecit, ut Tribunus plebis creatus certius Ciceroni noceret: licetque Pompeius eum omni cautione et fœdere devinxisset, nihil in tribunatu contra Ciceronem facturum esse, in fide tamen non mansit. Tullius porro mense Aprili et Maio extra urbem Antii, in Pompeiano, Formiano, et Arpinati in literis vixit, et Attico in Epirum profecto, se Romam recepit, ubi relictis omnibus consiliis publicis, totum se ad Forensem operam contulit: nam bis Thermum defendit, semel Valerium Flaccum, qui repetundarum accusabatur. Invitatus circa illud tempus fuit a Cæsare Cicero, ut sibi esset legatus in Gallia, et mortuo Cos-

conio, esse vellet inter viginti viros agro Campano dividendo praepositos: sed utrumque, moleste id ferente Cæsare, repudiavit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 695.

Coss. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio, ante Christum 57. Ciceronis quadragesimus nonus.

Hoc anno Cicero a Clodio perditissimo Tribuno plebis in exilium actus est: atque, ut citra populi offensionem eum opprimeret, multas leges populares quidem, sed Reipub. perniciosas tulit. Consules vero mercede provinciarum sibi devinxit. Nam Gabinio Syriam, Babylonem, Persas: Pisoni Achaiam, Thessaliam, Græciam, Macedoniam, omnemque Bœotiam dedit. Tum tulit legem, ut, qui civem indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Licet Cicero non nominaretur, solus tamen petebatur. Igitur Cicero reus vestem mutavit, et sordidatus populo supplicavit. Ei ubique Clodius nefariis stipatus hominibus occurrens, mutationem vestis objiciebat, ac luto et lapidibus in eum conjectis, ejus supplicationes impediebat. Cum Cicerone universus equester ordo vestem mutavit, quem adolescentes nobilissimi numero ad 20 millia ejus salutis deprecatores sordidati comitati sunt. Senatus vero frequens convenit, et tanquam in luctu publico vestem mutandam censuit, sed vetuere Consules. Equites in Capitolio adfuere, qui ad Consules, et ad Senatum legatos non solum ex suo ordine, verum etiam ex Senatorio Q. Hortensium, et C. Curionem miserunt, qui pro Cicerone deprecarentur; sed eos respuêre Consules; imo L. Ælius Lamia equestris ordinis princeps a Gabinio relegatus est. Itaque Cicero a Consulibus derelictus, proditus a Pompeio, cui toties faverat, urbe potius cedere, quam eam armatis hominibus objicere maluit: abeuntem omnes cum lacrymis prosecuti sunt cum publica ad reges principesque Senatus commendatione. Cæsar qui in Gallias proficisci cum imperio debebat, non prius ad exercitum abiit, quam Ciceronem per Clodium Italia expulisset. Nihil non in eum crudeliter egit Clodius; nam edictum proposuit, ut ei aqua et igni interdiceretur, et ne intra quingenta millia passuum ab Italia tecto reciperetur, et qui eum reciperent, impune interficerentur. At pœnam illam omnes neglexêre, nam eum et comiter omnes et benevole accipiebant, et prosequebantur. Clodius villas ejus incendit cum domo quæ erat in Palatio, aream in ædem Libertatis consecravit, reliqua bona hastæ subjecit: nemo tamen ad hastam accessit. Summo suo dolore profectus Cicero per Lucaniam, Siciliam versus venit: hinc Vibonem, Brundusium; et inde Dyrrhachio Thessalonicam ad Plancum profectus, ubi ab eo septem menses detentus est. Interim Senatus frequens, referente L. Mummio, nullo dissentiente, de Ciceronis reditu decrevit. Pompeius, sive quod eum suæ perfidiæ puduisset, sive quod a Clodio offen-

lus esset, quia Tigranem Armeniæ regis filium captivum invito Pompeio muneribus corruptus liberasset, de illius reditu opera amicorum agere cœpit. Resistente frustra Clodio, placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nulla de re agere, nisi prius Cicero ab exilio revocaretur. Quarto Kal. Novembris octò tribuni plebis de Ciceronis reditu legem promulgârunt: iisdemque referentibus P. Lentulus Consul designatus præstantissimam sententiam de Cicerone dixit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 696.

Coss. P. Cornelio Lentulo, Q. Cæcilio Metello Nepote, ante Christum 56. Ciceronis quinquagesimus.

Non prius Lentulus cum Metello Consulatum inivit, quam de Cicerone revocando agendum putavit. Itaque de illius reditu Senatores sententiam rogati sunt. Cotta dixit nihil jure actum esse de Cicerone, nihil more majorum, nihil legibus, ideoque lege non opus esse, ut revocaretur; ut censuit Pompeius, ut Senatus auctoritas beneficio populi firmaretur; res subito confecta esset, nisi Sextus Attilius e factione Clodii, vir turbulentus, non ausus quidem intercedere noctem sibi ad deliberandum postulasset. Sed cum perspecta esset Senatus voluntas, causa ad populum VIII Kal. Feb. delata fuit Nihil non effecêre Clodiani, ut Ciceronis reditum prohiberent. Ipse Clodius acceptis a fratre Appio gladiatoribus, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, in multitudinem impetum fecit. Multi cives cum Tribunis plebis vulnerati sunt, multi occisi. Q. Cicero inter cadavera tanquam occisus jacuit: crudelissimæ in foro cædes factæ sunt. Milo, qui summo studio Ciceronem prosequebatur, Clodium de vi postulavit. Verum in judicium non adductus est, quia creati nondum Quæstores erant, per quos sortitio judicum fieri debebat. Quare cum Milo videret judicio locum non esse, ne omnia interim Clodius perturbaret, emptis gladiatoribus, ejus furores et conatus repressit.

Antequam autem de Ciceronis reditu sententia ferretur, iis civitatibus gratias agendas esse Senatus censuit, quæ M. Tullium receperant: decrevit etiam, ut qui provincias cum imperio obtinebant, salutem et vitam Ciceronis custodirent, et cunctam in Italiam literæ Consulares mitterentur, ut qui Remp. salvam esse vellent convocarentur, ut de Cicerone ageretur. Cum igitur ex omnibus Italiæ partibus tanta multitudo, quanta nunquam, Romam confluxisset, Lentulus Senatum in Capitolium convocavit. Adfuerunt Senatores quadringenti et amplius. Q. Nepos Consul alter, qui Ciceroni erat inimicus, tum Senatus auctoritate, tum Pub. Servilii gravitate dicendi permotus, cum M. Tullio absens rediit in gratiam, ac pro eo mitissimam habuit orationem. Pompeius de scripto sententiam dixit, unique Ciceroni Reipublicæ conservatæ testimonium dedit: omnes

Pompeii sententiam secuti, excepto uno Clodio, ab exilio Ciceronem revocarunt. Senatus illud Consultum summo totius populi plausu et clamore comprobatum est. Postridie in curia decretum fuit populi admonitu; ne quis de coelo servaret, ne quis moram ullam afferret; si quis aliter fecisset, is eversor Reipub. haberetur. Legem magistratus promulgarunt, cui solus Appius Prætor, duoque Tribuni plebis Quinctus et Sex. Attilius adversati sunt, sed frustra. Cum pridie Non. Sext cum comitia centuriata Lentulus Consul in campo Martio haberet, dissuadente Clodio, legem hanc suasit Pompeius, cui populus universus assensit. Statim autem atque cognovit Cicero ex literis Q. fratris mirifico omnium studio de reditu legem perlatam esse, Dyrrhachio Brundusium venit, ubi ab honestissimis civibus ornatus est. Iter Appiâ viâ Romam versus fecit. Toto autem illo itinere incredibilis ad eum ex omnibus oppidis et coloniis concursus factus est, ut illi reditum gratularentur. Veniebant undique legati, et patres-familias cum conjugibus e domibus: tota passim Italia festi dies celebrabantur. Porro ad urbem ut venit, ad eum Senatus universus egressus est cum populo, ut conservatorem suum videret. Cum ad portam Capenam advenisset, qua Appia via ad urbem ducit, gradus templorum ab infima multitudine completi sunt, a qua maximus plausus datus est, et summo Ciceroni facta gratulatio: ita populo eum deducente ad Capitolium pervenit, unde inter acclamationes populi ad domum per forum reductus est

Postridie in Senatum venit, ubi et Senatui, et populo gratias agit ea oratione, quæ post reditum in Senatu, et altera, quæ Ad Quirites inscribitur. Hoc biduo cum summa esset annonæ caritas, tumultus a plebe concitatus est, quæ cædam et flammam Senatui, qui in Capitolio habebatur, minitata est Cicerone suadente lex promulgata est; ut per quinquennium Cn. Pompeio rei frumentariæ potestas toto orbe terrarum decerneretur. Secuta est deinde magna contentio de Ciceronis domo, quæ a Clodio consecrata fuerat. Populus enim comitiis centuriatis eam eodem jure esse jusserat, quo fuisset. Senatus, ut de ejus religione ad Pontificum Collegium referetur, edixit. Egit causam suam tanta vi dicendi Cicero, ut vacuam omni religione domum ejus Pontifices judicarint: eâ sumptibus publicis restituta est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 697.

Coss. Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Narcio Philippo, ante Christum 55. Ciceronis quadragesimus primus.

Initio hujus anni Cicero omni studio in id incubuit, ut Pub. Lentulo, qui Siciliam pro consule obtinebat, Ptolemæi Regis reductio decerneretur. Pub. Sextius a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus fuit, propter cædem quæ anno superiore, cum de Ciceronis reditu ageretur, in foro facta est; sed defensus fuit tum ab

Hortenſio, tum a Cicerone: cujus oratio pro Sextio erat. Cumque Vatinius maxime Sextium oppugnaviſſet, atque in illum teſtimonium dixiſſet, Cicero Vatinium teſtem perpetua interrogatione accuſavit. Dixit eodem anno pro Beſtia, de ambitu, apud Prætorem Cn. Domitium in foro Medio, maximo conventu. Nonis April factum fuit ſenatuſconſultum in Ciceronis ſententiam, ut de agro Campano frequenti Senatu Idibus Maii referretur. Hoc eodem anno multa prodigia facta ſunt, de quibus conſulti haruſpices reſponderunt, quod loca ſacra et religioſa profana haberentur. Hinc occaſionem nactus Clodius Ædilis vexandi Ciceronem, de ſacris et religionibus concionem habuit; atque Ciceronis domum inter ea loca eſſe dixit, quæ conſecrata profana haberentur. Itaque poſtridie Cicero, defendens ſe in ſenatu, qui ex haruſpicum reſponſo decreverat, ut de locis ſacris et religioſis Conſules ad Senatum referrent, orationem habuit de haruſpicum reſponſis; in qua omnia illa prodigia contra Clodium interpretatus eſt. Hoc tempore actum fuit in Senatu de ſtipendio Cæſaris exercitus, quod non ſolum Cicero decrevit, ſed etiam, ut et alii decernerent, laboravit. Decrevit quoque de decem legatis Cæſari dandis. Habuit etiam orationem in Senatu de provinciis conſularibus, in qua ſuadet, ut Macedonia et Syria futuris Conſulibus decernantur, et Galliæ Cæſari non adimantur. Cornelium Balbum, et Cœlium de vi accuſatos defendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 698.

Coſſ. Cn. Pompeio Magno ſecundùm, M. Licinio ſecundùm, ante Chriſtum 54. Ciceronis quinquageſimus ſecundus.

Hoc anno dixit contra Piſonem; cum enim ille, ſuadente Cicerone, e Macedonia revocatus eſſet, graviter de eo conqueſtus eſt in ſenatu. Cicero ei reſpondit. Hoc etiam tempore ſcripſit tres libros de Oratore.

ANNUS URBIS CONDITÆ 699.

Coſſ. L. Domitio Ænobarbo, Ap. Claudio Pulchro, ante Chriſtum 53. Ciceronis quinquageſimus tertius.

Cicero abſentis Craſſi cauſam in Senatu defendit: et Roma profectus, in Cumano et Pompeiano fuit: atque in Cumano ſcribere inſtituit de optimo ſtatu civitatis, et optimo cive. Eductus a Reatinis in eorum agrum, apud Ap. Claudium coſ. et decem legatos, eorum cauſas contra Interamnates egit. Hinc Romam rediit, ubi totus fuit in cauſis agendis; nam defendit Meſſium et Druſum; Vatinium dignitati ſuæ ſemper infeſtum duobus publicis judiciis tutatus eſt. Pro M. Æmilio Scauro, qui a Triario repetundarum poſtulatus eſt, apud M. Catonem Prætorem dixit; item pro Planco; extremis anni menſibus, Pompeii rogatu, pro Gabinio, a quo Conſule expulſus eſt, et pro Rabirio Poſthumo.

ANNUS URBIS CONDITÆ 700.

Coss. Cn. Domitio Calvino, M. Valerio Messala, ante Christum 52. Ciceronis quinquagesimus quartus.

Hoc anno Cicero Augur factus est, quem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius, et Q. Hortensius nominarunt.

ANNUS URBIS CONDITÆ 701.

Coss. Cn. Pompeio magno tertium sine collega, ante Christum 51. Ciceronis quinquagesimus quintus.

Cum Clodium Milo interfecisset, postulatus in judicium, a solo Cicerone defensus est: at cum dicere inciperet, ita importunis Clodianorum clamoribus exceptus est, ut ea qua solitus erat constantia non dixerit: quare eam quam habemus orationem Cicero postea scripsit cum Milo Massiliae esset, quo, statim post judicium, profectus fuerat in exilium. M. Saufeius, Cicerone defendente, absolutus est; et Sex. Clodius summo omnium consensu damnatus. Hoc anno fingitur habitus sermo de Finibus bonorum et malorum, quem Cicero libris quinque postea perscripsit. T. Munacius Plancus Bursa a Cicerone accusatus est, et Pompeio defendente damnatus, quod curiam incendisset.

ANNUS URBIS CONDITÆ 702.

Coss. Ser. Sulpicio Rufo, M. Claudio Marcello, ante Christum 50. Ciceronis quinquagesimus sextus.

Post Clodii caedem Cicero de Legibus scripsit: qua de re cum plures libros scripsisset, tres tantum ad nos, iique mutili pervenere. Cum anno superiore factum esset senatusconsultum, ne quis Praetorius aut Consulares intra quinquennium in provinciam ire posset, hoc senatusconsulto ire in provincias coacti sunt, qui in eas ex praetura aut consulatu non iverant. In his fuit M Tullius, cui Cilicia provincia Consularis obtigit cum exercitu peditum XII. mill. equitum duorum mill. et 600. Tenuit etiam Proconsul Cyprum insulam Ciliciae oppositam, cum tribus dioecesibus Asiaticis, Cybaritica, Synnadensi, et Apamensi. Maio ex urbe profectus est, et Brundusii aliquot diebus commoratus, Athenas 7. Kal. Sextil. ad castra venit ad 7 Kal. Sept. ad tertium vero apud Iconium exercitum lustravit. Ex his castris cum graves de Parthis nuncii venirent, perrexit in Ciliciam, per eam Cappadociae partem, quae provinciam illam attingit: eo consilio, ut Armenius Artavasdes et ipsi Parthi Cappadocia se excludi putarent: at certior factus, Parthos procul hinc abesse, et magis Ciliciae imminere, confestim iter in eam fecit per Tauripylas. Tarsum venit ad 3 Non. Octob. inde ad Amanum montem plenum hostium contendit, ubi ad 3 Idus Octob. magnum eorum numerum

cecidit, castella munitissima nocturno Pomptinii legati sui adventu, et suo matutino cepit, atque incendit; moxque Imperator est appellatus. Inde Pindenissum oppidum munitissimum, modis omnibus oppugnatum, post septimum et quinquagesimum diem deditione accepit. Tum in hyberna exercitum dimisit, eique Q. fratrem praefecit, qui et ipse in ejus legatis fuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 703.

Coss. L. Æmilio Paulo, C. Claudio Marcello, ante Christum 49. Ciceronis quinquagesimus septimus.

Ad hos Consules e Cilicia scripsit Cicero, petiitque, ut quam honorificentissimum senatusconsultum de rebus a se gestis faciendum curarent. Ei revera pro re bene gesta supplicationes decretae sunt. Nonis Januarii Tarso profectus fuit in Asiam, ut in suis dioecesibus jus diceret Ex Asia in Ciliciam Nonis Maii perrexit: provincia decedens, C. Cœlium quaestorem suum ei praefecit: Athenas venit, inde Brundusium, unde Romam reversus est.

ANNUS URBIS CONDITÆ 704.

Coss. C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo Crure, ante Christum 48. Ciceronis quinquagesimus octavus.

M. Tullio Ciceroni pridie Non. Januar. ad urbem accedenti, sic est obviàm proditum, ut nihil fuerit magnificentius: at invenit plenam motibus internis rempublicam, dissentientibus Pompeio et Cæsare, Dixit omnia, et fecit quae ad concordiam pertinerent. Ad Caesarem et Pompeium scripsit, ut utrumque placaret, attestatus nihil civili bello miserabilius esse in republica. Cum itaque varias in partes Italia descripta esset, ut quisque suam partem defendendam susciperet, Capuam Cicero sumpsit. Roma igitur Capuam profectus est 14 Kal. Feb. lustratisque Formiis, iterum Capuam rediit, ubi triduum fuit. In Apuliam a Pompeio advocatus est. Sed cum in via Cæsar esset, Theani Sidicini mansit, unde Leptam cum literis ad Pompeium misit, reversusque Formias est. Pompeius vero Brundusium iter fecit, quo Ciceronem vocavit, sed mansit in Formiano. Cæsar interim Brundusio, quo ingressus erat posterio die, quo Pompeius oppidum deseruerat, Romam reversus est. Eo in itinere Cicero illum convenit: deinde Arpinum profectus, ibi Tullio filio suo togam puram dedit, mansitque in villis mense Aprili, et Maio, et 7 Idus Junii ad Pompeium in Græciam navigavit. Ejus adventus multis gratus fuit, sed non Catoni, e quo reprehensus est, quod Pompeium secutus esset, neque mansisset in Italia, rebus prospecturus. Catonis verbis non mediocriter commotus est, eoque gravius, quod nulla ejus opera Pompeius utebatur: quare eum facti poenituit non tam propter suum periculum, quam propter vitia multa, quae ibi offendit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 705.

Coss. C. Julio Cæsare secundum, P. Servilio Vatia Isaurico, ante Christum 74. Ciceronis quinquagesimus nonus.

Vicit Cæsar Pompeium ad Pharsaliam: in acie Cicero non fuit, sed in castris, propter valetudinem. Erant cum Cicerone M. Varro, et M. Cato: nam Cato Dyrrhachii relictus est a Pompeio cum 15 cohortibus, ut impedimentis præsidio esset. Victo Pompeio, Cato, qui copias magnas, et classem ingentem Dyrrhachii habebat, ad M. Tullium, qui Consularis erat, imperium deferre voluit: at cum illud recusaret, propius factum est nihil, quam ut occideretur, cum et Pompeius filius, et amici eum proditorem appellarent, gladiosque stringerent; sed Cato resistens vix letho eum eripuit: quare Cicero cum multis aliis Senatoribus continuo Romam profectus est, et Brundusii moratus, Cæsarem exspectavit. Brundusium quoque M. Antonius post victoriam, cum legionibus venit, et Ciceroni pepercit. Scripsit tum Cæsar ad Antonium, prohibere omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: quare cum Antonius petiisset a Cicerone per literas, ut sibi ignosceret: facere se non posse, quin Cæsaris literis pareret: misit ad eum Cicero L. Lamiam, qui demonstraret, Cæsarem Dolabellæ dixisse, ut ad Ciceronem scriberet, ut Italiam quamprimum veniret. Itaque Antonius edixit ita, ut M. Tullium exciperet nominatim. Vide epist. 7. lib. 11. ad Att.

ANNUS URBIS CONDITÆ 706.

Coss. Julio Cæsare secundum, Dictatore, M. Antonio Equitum Magistro ante Christum 46. Ciceronis sexagesimus.

Constituerat Cicero filium suum Ciceronem cum Cn. Sallustio obviam Cæsari mittere; sed cum de ejus adventu nihil afferretur, consilium mutavit. Cicero literas a Cæsare accepit, quas ille ei ex Ægypto miserat, quibus petebat, ut esset idem qui fuisset. Sed opinione citiùs Cæsar venit in Italiam; quod ubi Ciceroni perlatum est, et eum Tarentum navibus appulisse, atque inde Brundusium pedibus contendere, obviam illi processit. Cæsar, ut eum longe ante alios occurere vidit, descendit, et cum eo solo colloquens, multa stadia processit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 707.

Coss. Julio Cæsare tertium, Dictatore, M. Æmilio Lepido, ante Christum 45. Ciceronis sexagesimus primus.

Toto hoc anno bellum Africanum gestum est, ac fere semper Romæ commoratus est Cicero, vel in villis; nec fere exibat, propter varias hominum suspiciones. Totus fuit in studiis: eo enim tempore putatur scripsisse Partitiones oratorias et librum qui *Brutus* inscribi-

tur, qui de claris oratoribus est. Cato sibi Uticæ mortem conscivit. Cæsar, Africano bello confecto, Romam rediit, ubi ab eo honore Cicero afficiebatur. Scripsit vitam Catonis. Pepercit Marcello Cæsar rogante Senatu. Cicero, qui silere in posterum statuerat, roganti sententiam amplissimis verbis Cæsari gratias egit: quæ oratio pro Marcello extat. Dixit quoque apud Cæsarem pro Ligario, quem crimine liberavit. Tullius cum Terentia divortium fecit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 708.

Coss. C. Julio Cæsare quartum, Dictatore sine collega, ante Christum 44. Ciceronis sexagesimus secundus.

Dimissa Terentia, Cicero virginem quandam, nomine Publiliam, uxorem duxit, eamque divitem, ut æs alienum dissolveret. Non ita multo post Tullia ejus filia pariens apud Lentulum obiit. Mirum est quanto ejus desiderio exarserit. Plures viri graves eum literis consolati sunt; M. Brutus, Lucceius, et Cæsar, qui tum erat Hispali; sed, cum omnem consolationem dolor vinceret, scripsit librum, quem *Consolationem* inscripsit. Dicitur paulo post Publiliam conjugem dimisisse, quòd morte Tulliæ visa est lætari. Post illius mortem Cicero domo abfuit, atque in cæteris villis maximam anni partem in Philosophiæ studiis posuit. Hortensium scripsit; quo in libro philosophiam ab Hortensio vituperatam defendit. Meminit hujus libri D. Augustinus, aitque, illius lectione ad Christianæ Philosophiæ contemplationem se incensum fuisse. Duobus libris Academicis posteriores duos adjecit: scripsit quoque libros de Finibus et Laudationem Porciæ, sororis M. Catonis, et uxoris L. Domitii Ænobarbi. Cæsar ex Hispania victor mense Octobri in urbem rediit, apud quem Cicero pro rege Dejotaro orationem habuit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 709.

Coss. C. Julio Cæsare, M. Antonio, ante Christum 43. Ciceronis sexagesimus tertius.

Cicero, post quinque libros de Finibus, quinque aliis Tusculanarum quæstionum edidit. Initio hujus anni Romæ fuit, et Kal. Jan. in Senatu adfuit, cum Cæsar, resistente Antonio, Dolabellam subrogare sibi voluit. Idibus Martiis a conjuratis in Pompeii curia confossus est: sed quia eo interfecto Brutus pugionem extollens, Ciceronem exclamavit, illius conjurationis particeps creditus est: sed revera non fuit, ut Plutarchus scribit. Dio refert lib. 44. percussores Cæsaris, cum e curia in forum se conferrent, crebrò Ciceronem exclamâsse: cum illis Cicero se recepit in Capitolium, neque adduci potuit, ut ad Antonium iret. Post diem tertium in ædem Telluris venit, ubi Senatus habebatur, et ad pacem cives hortatus est, Atheniensium exemplo: habuit quoque Antonius Orationem de Con-

cordia. Cicero initio Aprilis ex urbe rus profectus est, villas suas lustraturus. In hac rusticatione tres libros de Natura Deorum scripsit: duos de Divinatione, et dialogum de Senectute, aut sane jam scriptum ad Atticum misit. Eodem tempore, cum omnes cogitationes suas defixas in concordia civium haberet, atque omnium, etiam Antonii amicitiam retinere vellet, scripsit Lælium, sive librum de Amicitia. Circa illud tempus Octavius, qui Augustus dictus est, audita morte Cæsaris, qui magnus ejus avunculus erat, Apolloniâ in Italiam venit, et Neapolim transivit, ubi honorifice cum Cicerone fuit, et amice. Hic postea mense Maio cum Hirtio cos. designato in Puteolano commoratus est, ubi de Fato sermonem habuit. Extremo mense Maio Romam versûs profectus est, ut Kal. Junii in Senatu, sicut Antonius edixerat, adesset. Sed cum ille se Romam stipatus armis retulisset, Senatores metu perterriti repente diffugerunt. IV. Nonas igitur Cicero ab urbe abfuit, nec in urbem rediisse, nisi pridie Kal. Septemb. videtur. Eo tempore de Officiis scribere aggressus est; et cum haberet jus legationis liberæ, iter in Græciam suscepit, ut Romæ adesset Kal. Januariis, quibus Hirtius et Pansa consulatum erant inituri. Veliam venit XIII Kal. Sextil. ibique diem constitit. Veliâ proficiscens Topica ad Trebatium, in ipsa navigatione, conscripsit. Miserat etiam paulo ante ad Atticum duos libros de Gloria, quorum meminit lib. 2. de Officiis. Inde venit in Siciliam, Syracusas, et Leucopetram, ubi navim conscendit transmissurus in Græciam. Stadia trecenta circiter provectus, rejectus Austro vehementi est ad Leucopetram. Sed cum in villa P. Valerii maneret, ibique ventum commodum expectaret, Rhegini quidam viri illustres Româ huc redierunt, qui nunciabant spem esse, fore ut Antonius cederet, res conveniret, Cæsaris interfectores redirent. Addebant etiam Ciceronem desiderari. Nihil moratus ille statim Veliam adductus est. Convenit Brutum, qui apud Hebetem fluvium circa Veliam cum navibus erat, atque inde in patriam omni festinatione properavit. Accedenti ad urbem tanta multitudo obviam venit, ut dum ad portas cives Romam ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere consumptus fuerit. Kalendis Sept. Antonius Senatum habuit de supplicationibus Cæsari decernendis: Ciceronem in curiam vocavit; sed cum e via langueret, non adfuit, causatus valetudinem. Antonius id ægre ferens palam in Senatu, nisi veniret, fabros se missurum, et domum ejus disturbaturum dixit. Adfuit postridie in Senatu Cicero, sed Antonius abfuit. Cicero minus quidem libere de republica dixit, quam sua consuetudo; liberius tamen, quam pericula minæque postulabant. Habuit in Senatu primam Philippicam, qua sic Antonius offensus est, ut inimicitias Ciceroni denunciaverit. Itaque in Senatu eum adesse jussit XIII Kal. Octob. ubi orationem contra Ciceronem absentem non tam dixit, quam furiose evomuit. Ciceroni cupienti adesse in Senatu, per amicos non

licuit, eo quod Antonius a Cicerone cædis initium facturus putaretur. Antonio Tullius respondit nobili et divina sua Philippica, in qua totam Antonii vitam excussit egregie. Verum non adfuit Antonius, quem tamen quasi præsentem alloquitur: obviam nempe iverat legionibus quatuor, quæ in Macedoniam a Cæsare missæ, post ejus cædem in Italiam redierant, ut eas sibi pecunia conciliaret, et in urbem adduceret. Brundusium itaque venit VII Idus Octob. Profecto Antonio, Octavianus primum a Calatia, mox a Cassilino veteranos milites excivit, quorum alii secuti exemplum brevi exercitum conflaverunt. Cicero tum rusticabatur, et libros de Officiis absolvebat Sunt qui putent eo tempore Paradoxa scripsisse. Cum rediisset Romam Antonius, atque adesse jussisset Senatum in Capitolio, audivit legionem Martiam et quartam ad Octavianum transivisse: quare mente concidit, et statim in Galliam citeriorem paludatus properare decrevit, quam acceperat a populo: sed Brutus eum provincia exclusit, et edictum proposuit, quo promittebat se provinciam Galliam in Senatus populique Romani potestate retenturum. Cicero Romam reversus, cum audivisset decretum a Bruto propositum, venit in Senatum, quo plures cum eo Senatores convenêre. Retulerunt Tribuni-plebis ad Senatum, de præsidio Consulum designatorum Pansæ et Hirtii, ut Senatus Kal. Jan. tuto haberi, et sententiæ de summa Repub. dici possent. Cicero suam rogatus censuit, ut præsidium decerneretur, et quæ Octavius Cæsar egisset, publica auctoritate confirmarentur, &c. De his vide Philippicam tertiam. Factum est igitur in ejus sententiam senatusconsultum; et progressus in concionem, quid actum esset in Senatu Philippica quarta exponit.

ANNUS URBIS CONDITÆ 710.

Coss. C. Vibio Pansa, A. Hirtio ante Christum 42. Ciceronis sexagesimus quartus.

Kalendis Januariis Consules Senatum habuerunt in Capitolio de Antonio, qui Mutinam obsidebat, et D. Brutum oppugnabat. Cicero id egit ut hostis Antonius judicaretur, alii ut legati ad eum mitterentur. Habuit igitur quintam Philippicam, in qua legationem dissuadet, contendit bello Antonium esse persequendum, honores esse decernendos iis, qui adversus eum Rempublicam defensuri essent. Judicatus fuisset hostis Antonius, nisi Salvius Tribunus-plebis intercessisset. Decrevit tamen Senatus ut Brutus laudaretur, quod Antonio Galliam non concessisset; ut Cæsar Octavianus cum Pansa bellum gereret, sententiam loco consulari diceret, consulatum peteret decem annis prius quam lege fas esset. Decreti sunt itaque legati ad Antonium cum iis verbis quae Cicero perscriberet. Quæ ad eam rem pertinent sexta Philippica populo exposuit. Cum interim legati ex-

spectarentur, veritus Cicero, ne ad pacem Senatus inclinaret, Philippicâ septimâ pacem dissuasit: at cum plena superbiæ responsa retulissent, tumultus a Senatu decretus est, cum belli nomen quibusdam non placeret: quod a Cicerone Philippicâ octavâ reprehensum est. Deinde cum in senatu ageretur de ornando Ser. Sulpicio, qui in legatione obierat, Philippicam nonam habuit.

M. Brutus anno superiore ex Italia in Graeciam profectus, Athenas venit, ubi multos nobiles adolescentes sibi adjunxit. In his fuit M. Ciceronis filius, quem summis laudibus propter multas virtutes, ut scribit Plutarchus, Brutus efferebat. Hunc ille secum in Macedoniam duxit, quo legato usus multa feliciter gessit. Venit igitur Brutus in Macedoniam cum C. Antonius Marci frater Q. Hortensio decedenti succederet. Sed Hortensius exercitum Bruto dedit. Legio vero, quam L. Piso Legatus Antonii ducebat, Ciceroni filio se tradidit; pars equitatûs, qui in Syriam ducebatur, ad Brutum se contulit: partem alteram ad se Cn. Domitius abduxit: P. Vatinius, qui Dyrrhachium occupaverat, portas Bruto aperuit, et exercitum tradidit. His de rebus Brutus literas publice misit, quas Pansa Consul, laudato Bruto, in Senatu recitavit. Q. Fusius rogatus sententiam, Brutum oppugnavit: contra quem Cicero Philippicam decimam dixit. C. Antonius qui se Appoloniam receperat cum septem cohortibus, Buthrotum contendens, tres amisit, quae a Bruto concisae sunt: verum praelio cum Cicerone filio ad Byllidem commisso, victus in Bruti potestatem venit. Cum Antonius Apolloniam teneret, ante Kal. Apr. allatum fuit de morte Trebonii, quem Dolabella Smyrnae verberibus in quæstione interfecit. Hostis Dolabella a Senatu judicatus est, et actum de imperatore diligendo. Cicero rogatus sententiam Philippicam undecimam dixit, censuitque ut Cassius bello Dolabellam persequeretur, cum autem pacis sermo ab amicis Antonii spargeretur, Senatus legatos ad eum, Ciceronem et P. Servilium decrevit: sed habuit Cicero duodecimam Philippicam, qua inutilem illam esse legationem, seque minus idoneum esse legatum ostendit. Pansâ, initio mensis Aprilis, ad bellum profectô, M. Æmilius Lepidus Romam ad Senatum misit, quem ad pacem cum Antonio faciendam cohortatus est. Multi pacem suaserunt, quod incertus belli exitus videretur. Tullius rogatus sententiam, Philippicam decimam tertiam dixit, cum Antonio, et Antonianis pacem esse non posse docens. Cum multi de Mutina desperarent, optatissimi nuncii, et literae de victoria Mutiensi venerunt, quo tempore maximo concursu ad Ciceronem multitudo venit, a qua in Capitolium quasi triumphans deductus est, indeque in Rostris collocatus, domum reductus est. Hæc exponit Cicero Philippicâ decimâ quarta, in qua supplicationes Consulibus, et Cæsari decernit. Interim Antonius fuga transgressus Alpes spe primum colloquii repulsus est a Lepido, mox sæpius in conspectum militum veniens, a militibus receptus est.

Sed tandem Lepidus se conjunxit cum Antonio, qua de causa Lepidus a Senatu hostis judicatus est, et cæteri qui cum eo a Repub. defecerunt. Illis tamen redeundi ad mentem ante Kal. Septemb. potestas fuit. Octavianus vero Cæsar, ut cognovit Antonium a Lepido receptum esse, atque ab ipso stare cæteros exercitus duces, causam optimatum statim deseruit: tum inter eum et Antonium commercia epistolarum fuere, et conditionum facta mentio, ut milites inter se jurarent, cum nullo exercitu, qui Caii Cæsaris fuisset, bellum se gesturos. Quadringentos igitur milites Romam ad Senatum misit, qui Consulatum pro se nomine exercitûs peterent. Cum Senatus cunctari videretur, unus Centurio, Cornelius nomine, dicere non dubitavit, ostendens gladii capulum, *Hic faciet, vos si non feceritis.* Ferunt responsum dedisse Ciceronem, *Si ita petitis Consulatum, eum accipiet.* Cum re infecta milites illi abiissent ad Octavianum, ille Antonium et Lepidum in Italiam accersivit, et legiones ad urbem hostiliter admovit. Cicero tunc ad Octavianum venit, et paulo post ex urbe fugit. Statim vero Octavianus Cæsar anno ætatis vigesimo cum Q. Pedio Consul factus est. In Consulatu Octavianus tulit legem de quæstione in eos habenda, quorum operâ pater occisus est: Pedius, ut, qui C. Cæsarem interfecerant, eis aqua et igni interdictum esset. Octavianus parum gratus in Ciceronem eum valere jussit. Facta cum Antonio et Lepido pace, in unum locum copias contraxerunt, et provincias imperii Romani tres illi inter se partiti sunt. Cæsar utramque Africam cum Sicilia et Sardinia, Lepidus Hispanias et Galliam Narbonensem, Antonius reliquas Gallias habuit. Addidêre, ut ipsi triumviri per quinque annos essent, ut suos quisque inimicos proscriberet. Proscribendis quidem civibus primum Cæsar restitit; sed cum incepisset, duobus collegis acerbius egit: nam Ciceronem, qui de eo bene meritus fuerat, per summam perfidiam Antonii furori permisit. Fugerat interim Cicero ex urbe, cum illi triumviri Romam venerunt, primo in Tusculanum, inde transversis itineribus in Formianum; cognitaque proscriptione, cum Quinto fratre Asturam in maritimum suum fundum proficisci statuit, atque inde in Macedoniam ad M. Brutum, de cujus victoria audierat, transire. Ferebantur lecticis confecti moerore et inter se casum suum lamentabantur. Quintus magis angebatur animo propter inopiam, quia nihil secum domo extulerat. Marco perexiguum viaticum erat. Satius igitur affirmabat Marcum fugâ antecedere, se convasatum domum recurrere. Complexi inter se, multisque lacrymis profusis digressi sunt. Quintus non ita multis post diebus a servis proditus una cum filio a percussoribus interfectus est. De utriusque morte loquitur Dio, lib. 47. Marcus Asturam delatus navem statim conscendit, et oram legens, Circæum usque vento pervenit. Inde solvere cum pararet, vel maris motu permotus, vel de Cæsaris fide non plane desperans, in terram regressus est, habens in animo Romam, et

domum Cæſaris clam ingredi, ſibique ante lares ejus manus inferre, ut in patria quam ſervaverat moreretur, Cæſaris perfidiam argueret, a quo tam ignavè prodebatur. Sed cruciatuum metu depulſus, ſervis ſe ad Cajetam deportandum navigio commiſit, ubi prædia habebat. Ad Ciceronis navem, quæ ad littus apellebatur, corvi confertim advolarunt, atque ex utraque parte antennæ inſidentes partim infauſtum omnibus viſum eſt. Cicero tamen egreſſus in villam ſe recepit, et quieti ſe dedit: ibi corvorum magna pars triſti voce ad feneſtram aſſedit, unus in lectum devolavit, et roſtro veſtem, qua Cicero tectus erat, paulatim ab ore ipſius removit. Servi cum id prodigii viderent, ſuam ignaviam ipſi damnaverunt, ſi herilis cædis ſpectatores eſſ ſuſtinerent, neque ipſum defenderent: partim igitur precibus, partim vi impoſitum lecticæ ad mare detulerunt: interim percuſſores advenêre Herennius Centurio, et Topilius Tribunus militum quem parricidii reum defenderat: qui nec unquam re, nec verbo a Cicerone læſus, hoc ſibi crudele liberatoris ſui interficiendi munus Antonium rogaverat.

Percuſſores cum fores clauſas inveniſſent, eas effregerunt; cumque Cicero non appareret, et ii, qui intus erant, ubi eſſet, ſcire ſe negaſſent, fertur Philologum quendam Quinti fratris libertum, quem bonis artibus et diſciplinis ipſe Cicero inſtituerat, Tribuno dixiſſe, lecticam per ſylveſtres et opacas ambulationes ad mare deferri. Tribunus rectà per eaſdem accurens, Ciceronem eſt aſſequutus; at ubi illum vidit, Cicero ſervos lecticam ibi deponere juſſit, et paratos fortiter et fideliter ad dimicandum, quietos pati quod ſors iniqua cogeret. Cum obſideri ſe armatis hominibus circumſpexit: Ego vero conſiſto, inquit: mentum, ut conſueverat, tangens, in percuſſoribus oculos conſtanter fixit, et extra lecticam cervicem immotam præbenti, caput a Popilio præciſum eſt, cum manibus, quibus Philippicas in Antonium ſcripſerat. Caput ſtatim ad Antonium Romam delatum eſt, quod poſt multa proba inter duas manus in roſtris poſuit, ubi ille Conſul, ubi ſæpe Conſularis, ubi defenſor bonorum omnium, patriæ parens, urbis liberator, et conſervator civium, ea eloquentiæ admiratione, quâ nulla unquam major ante eum, nulla poſt eum, auditus eſt.

IN

Q. CÆCILIUM,

DE ACCUSATORE IN C. VERREM CONSTITUENDO, ORATIO QUÆ DIVINATIO DICITUR.

ARGUMENTUM.

C. VERRES *per triennium Siciliæ præfuit; ubi cum avarè multa, crudeliter, et libidinosè gessisset; repetundarum a Siculis, exceptis Syracusanis et Mamertinis, postulatus est. Illi sibi patronum ob eas causas, quæ in hac oratione exponuntur, Ciceronem delegerunt. Sed cum accusandi munus ad se potius pertinere Q. Cæcilius, qui Verris Quæstor fuerat, contenderet: orta contentione, Cicero hanc orationem habuit; quæ Divinatio dicitur, quod judices, remotis testibus et tabulis, sola argumenta sequantur, et quasi divinent uter debeat accusare.*

DE GENERE CAUSÆ.

Publica causa est, agitur enim de accusatore constituendo in Publico crimine, quale est de repetundis. Genus est quidem judiciale sed mixtum demonstrativo, et deliberativo, quia versatur in vituperatione Cæcilii, et quæritur uter accusator eligendus sit, Cicero an Cæcilius.

PERSONÆ IN JUDICIO.

Actores Siculi, reus Caius Verres. Accusatoris munus sibi deposcunt Cicero et Q. Cæcilius natione Siculus, et Judaicæ superstitioni obnoxius, Verris antea Quæstor in Sicilia.

JUDICES. M. Glabrio Prætor: aderant ei tunc in consilio iidem qui in causa Verris adfuerunt ex ordine Senatorio lectissimi quique viri, penes quos tunc judicandi potestas erat ex lege Syllæ.

PARTES.

Partes quinque sunt. Exordium, Constitutio causæ, Confirmatio, Confutatio.

TEMPUS.

Habita est anno Urbis conditæ 685. *Marco Licinio Crasso, et Cn. Pompeio Consulibus, anno Ciceronis* 37. *cum ædilitatem peteret, tribus et amplius mensibus antequam a Cicerone Verres accusari cœperit.*

LOCUS.

Habita est hæc Oratio in foro, audiente ac spectante populo, quia est causa publica.

EVENTUS.

Victus est Cæcilius, et accusatio ad Ciceronem delata.

EXORDIUM.

In quo causas affert quare nunc petit accusare Verrem, qui hactenus plures defendit.

I. SI quis vestrum, Judices, aut eorum qui adsunt, forte miretur, me, qui tot annos in causis judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, læserim neminem, subito nunc mutata voluntate ad accusandum descendere: si mei consilii causam rationemque cognoverit, una et id quod facio probabit, et in hac causa profecto neminem præponendem esse mihi [a] actorem putabit. Cum Quæstor in Sicilia fuissem, Judices, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam Quæsturæ, nominisque mei relinquerem: factum est, uti cum summum

INTERPRETATIO.

[a] *accusatorem.*

NOTÆ.

1. *Eorum qui adsunt.*] Aderant aut assessores, aut auditores ex Senatorio ordine sine potestate, quia ad Magistratus non pertinebat judicare, sed tantum judices constituere.

2. *In causis judiciisque publicis.*] Causæ aliæ fuerunt privatæ, quæ de controversiis, et quæ privatas tantum personas attingebant; aliæ publicæ, quæ de criminibus, et ad totam Rempub. pertinebant: unde Cic. pro Cecinna, *Omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt.*

4. *Ad accusandum descendere.*] Excusat se quod illud accusandi munus suscipiat, quod erat tantum adolescentum. Certe illam ætatem sine ulla accusatione transegerat.

6. *Una et id.*] Id est, ille *simul* cum omnibus.

7. *Cum Quæstor.*] Quæstor fuit Cicero ante annos abhinc quatuor, Prætore Sexto Paduceo, qui successorem habuit C. Sacerdotem, et ille Verrem. Duo autem fuerunt in Sicilia Quæstores, Lilybætanus alter, alter Syracusanus, Cicero Lilybætanus fuit

in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me præsidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur: qui nunc populati atque vexati, cuncti ad me [a] publice sæpe venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam, defensionemque susciperem; me sæpe esse pollicitum, sæpe ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid a me requirerent, commodis eorum me non defuturum; venisse tempus aiebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutemque totius provinciæ defenderem: sese jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset; quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis, efficere potuisset, eas omneis sese hoc uno Prætore per triennium pertulisse: rogare et orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter et acerbe, Judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Cæcilium, qui præsertim Quæstor in eadem provincia post me Quæstorem fuisset. Quo ego [b] adjumento sperabam hanc a me molestiam posse dimoveri, id mihi erat [c] adversarium maxime: nam illi multo mihi hoc facilius [d] remisissent, si istum non nôssent, aut si iste apud eos Quæstor non fuisset.

[a] *publico* consilio. [b] *excusatione.* [c] *contrarium.* [d] *concessissent.*

10. *In veteribus patronis.*] Siculi veteres patronos habebant, Marcellum, qui a primo illo Marcello natus est qui Syracusas cepit; Scipiones, propter Scipionem Africanum, qui excisa Carthagine rapta quondam a Pœnis sua ornamenta Siciliam retulit: Metellos, qui Lepidum Quæstorem in illa provincia accusarant.

11. *Populati atque vexati.*] Avaritia Verris et crudelitate non mediocriter Siculi vexati sunt, ut patebit ex hac et sequentibus orationibus.

12. *Ad me publice.*] Oratoriè omnes venisse dicit; nam neque Mamertini venerant, neque Syracusani.

18. *Ne Deos quidem.*] Per Oxymoron odium in Verrem excitat, qui ita omnia depopulatus est, ut vel ipsa Deorum simulacra abstulerit.

19. *Ex delubris.*] Inter delubra et templa Asconius id ponit discriminis, quod *templa sunt singulorum diis attributorum locorum: delubra multarum ædium sub uno tecto, a diluvio pluviæ munitarum.*

22. *Per triennium pertulisse.*] Per tres annos Siculi Arrium quendam Verri successorem expectabant. Nota autem Prætorias Provincias annuas quidem fuisse, sed, si neque primo, neque secundo anno revocarentur Prætores, triennium eas administrasse.

26. *Rogare et orare.*] *Rogantur homines, orantur dii,* inquit Pedianus.

24. *Nemini.*] Omisit *alteri,* ne hæc laus sibi usurpata superbissima videretur.

Ib. *Graviter et acerbe.*] Graviter t[illegible] Cicero, quod præter consuetudinem su[illegible] accusare cogeretur: *acerbe,* quod Sic[illegible] rum calamitas eum moveret, qui pes[illegible] a Verre tractabantur.

28. *Habere eos.*] Indicat quod munus accusandi Verrem a se rejecerit.

30. *Post me.*] Non proxime, nam Sext. Peduceo Prætore, Quæstor tantum fuit Cicero, at Cæcilius Verre. Inter Peduceum autem et Verrem, Prætor in ea fuit Sacerdos.

33. *Non nossent.*] Noverant Siculi Cæcilium, cum genere Siculus esset, et quia noverant eum ignarum et improbum, ei causam suam confideri ausi non sunt.

II. Adductus ſum, judices, officio, fide, miſericordia, multorum bonorum exemplo, veteri conſuetudine, inſtitutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii, non ex meo, ſed ex meorum neceſſariorum tempore mihi ſuſcipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, Judices, conſolatur, quod hæc, quæ videtur eſſe accuſatio mea, non potius accuſatio quam defenſio eſt exiſtimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem ſi mihi unus eſt accuſandus, propemodum manere in inſtituto meo videor, et non omnino a defendendis hominibus, ſublevandiſque diſcedere. Quod ſi hanc cauſam tam idoneam, tam illuſtrem, tam gravem non haberem; ſi aut hoc a me Siculi non petiiſſent, aut mihi cum Siculis cauſa tantæ neceſſitudinis non intercederet, et hoc, quod facio, me reipub. cauſa facere profiterer, ut homo ſingulari cupiditate, audacia, ſcelere præditus, cujus furta atque flagitia non in Sicilia ſolum, ſed in Achaia, Aſia, Cilicia, Pamphylia, Romæ denique ante oculos omnium maxima turpiſſimaque noſſemus, me * agente in judicium vocaretur: quis tandem eſſet, qui meum factum aut conſilium poſſet reprehendere? Quid eſt, proh Deum hominumque fidem! in quo ego reipub. plus hoc tempore prodeſſe poſſim? Quid eſt, quod

* accuſante.

1. *Officio.*] Cum Quæstor in Sicilia fuisset Cicero, petentibus officium denegare non debuit.

Ib. *Fide.*] Cum promisisset se commodis eorum non defuturum, fidem præstare debuit.

Ib. *Misericordia.*] Cum crudeliter Siculi vexarentur, debuit eos sublevare.

2. *Exemplo.*] Pub. Sulpitius C. Norbanum civem seditiosum in jus vocavit. L. Fusius M. Aquilium accusavit. Vide lib. 2. Offic.

Ib. *Consuetudine.*] Non adolescentes ut tunc temporibus; sed ipsi viri graves accusare consueverant, cum de Repub. et patrocinio agebatur, nunc autem agitur de patrocinio Siculorum.

3. *Non ex meo, sed, &c.*] Hotomannus docet hic tempus pro ratione negotiorum poni, id est, commodo, vel incommodo recenti, cui ex tempore prospiciendum est.

4. *Necessariorum.*] Cum Siculis amicitiam junxerat Cicero, in quos præter cæteros necessaria officia conferre debuit.

8. *Si mihi unus.*] Is sensus est, etsi unum accusem, tamen hæc actio non est dicenda accusatio, sed defensio, quia Siculos cum eorum civitatibus contra unum Verrem defendo.

9 *In instituto meo.*] Gloriatur Cicero sæpe multos defendisse, neminem accusasse, vel paucos.

11. *Causam tam Idoneam.*] Oratori idonea est causa unde sibi multam laudem comparare potest.

Ib. *Tam illustrem.*] Illustris est propter Quæstoris munus, quod in ea gessit.

Ib. *Tam gravem.*] Propter res momenti quas continet, gravis est.

14. *Reipub. causa.*] Cicero *Nullis inimicitiis, nullis injuriis, nullo Præmio, nulla denique alia re, quam utilitate communi Adductus*, Verrem in judicium vocat. Nec quemquam alium advocasse sit, Ver. 5.

16. *Achaia, Asia.*] Dolabellæ legatus Verres, et proquæstor multa in his provinciis flagitia commisit. *Achaia* vero Regio est Græciæ, undique mari septa, præterquam a Septentrione, cujus Metropolis Corinthus. Plin lib. 4. cap. 4.

Ib. *Cilicia.*] Regio minoris Asiæ, Syriæ proxima. Vide Plin. lib 5. cap. 26. hanc postea regendam Cicero sortitus est.

Ib. *Pamphylia.*] Pamphylia Asiæ minoris Regio ad mare Mediterraneum sita.

Ib. *Romæ.*] Romæ Prætor Urbanus fuit Verres.

aut populo Rom. gratius esse debeat, aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populatæ, vexatæ, funditus eversæ provinciæ: socii stipendiariique populi Romani afflicti, miseri, jam non salutis spem, sed exitii solatium quærunt. Qui judicia manere apud ordinem Senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere, qui accusare possunt, judiciorumq; severitatem desiderant. Populus Rom. interea, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil æque in repub. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum desiderio, tribunitia potestas efflagitata est: judiciorum [f] levitate, ordo quoque alius ad res judicandas postulatur. Judicum culpa atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam populare, atque plausibile factum est. In hac libidine hominum nocentissimorum, in populi Rom. quotidianâ querimoniâ, judiciorum infamiâ, totius ordinis offensione cum hoc

f *improbitate.*

21. *Aut sociis.*] Tria erant sociorum genera: alii victi bello, quibus leges imponebantur: alii, qui bello pares æquo fœdere in amicitiam venerant: alii, qui nunquam hostes fuerant, sed sociali fœdere amicitiam junxerant.

24 *Stipendiarii.*] Stipendiarii illi populi dicebantur, qui certum vectigal Pop. Rom. aut in pecunia, aut in frumento pendebant.

25. *Qui Judicia.*] Ab Equitibus ad Senatores judicia Sylla transtulit, quod Cinnam contra se adjuvissent. Sed cum infamia judicarunt, nam apud omnes invaluit hæc de iis opinio, hominem divitem quantumvis sit nocens, damnari non posse.

26. *Accusatores idoneos.*] Idonei non erant accusatores, aut quia rudes erant propter juniorem ætatem, aut quia pecunia corrupti Unde metu accusationis audacia improborum civium non continebatur.

27. *Judiciorum severitatem.*] Severitas judiciorum patet maxime in damnandis improbis, et bonis vindicandis.

29 *Multis incommodis, difficultatibusque.*] Incommoda sunt rerum præteritarum, quæ maxima Reipub. Sylla intulit, quia ab ipso Populus Rom. agris suis et jure Civitatis spoliatus est: difficultates vero sunt rerum præsentium; nulla autem jam integra judicia sunt.

30. *Judiciorum vim.*] Equester ordo judicavit annos fere quinquaginta sine ulla, ne tenuissima quidem acceptæ pecuniæ suspicione; sed postea, non minore infamia quam Senatores, judicia exercuit.

31. *Tribunitia potestas.*] Ante Syllæ dictaturum potestatem habebant Tribuni vocandi ad populi judicium quemlibet, non modo Senatorem, sed etiam Magistratum, qui pecuniam ob rem judicandam accepisset Vide Orat. pro Cluentio; hanc autem potestatem paucis post mensibus Coss. Pompeius, et Crassus restituerant, quam Sylla abstulerat.

32. *Ordo alius.*] Equester nempe.

33. *Censorium nomen.*] Censores quinto quoque anno creabantur, illi porro corrigendis civium moribus invigilabant. Si Senatorum notassent, e Senatu ejiciebatur; si Equitem, equum amittebat; si Plebeium, in Cæritum tabulas referebatur, ut esset tantum capite census, neque esset in albo Centuriæ suæ.

34. *Id nunc poscitur.*] Petitur ut illa Censoria dignitas, quæ tam odiosa populo erat, restituatur. Enimvero restituta fuit illo tempore: nam Gellius et Lentulus facti Censores quatuor et sexaginta e Senatu removerunt.

37. *Ordinis.*] Senatorius ordo graviter offensus est, quod nihil propius esset, quam ut Aurelius Cotta legem ferret, ut iterum Equites cum Senatoribus, et Tri-

unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri causam reipub. legumque susciperent: fateor me salutis omnium causâ ad eam partem accessisse reipubl. sublevandæ, utpote quæ maxime laboraret.

bunis ærariis una judicarent, quam revera tulit aliquot post mensibus. Unde Verr. 7. *Itaque cum primo agere cœpimus, lex non erat promulgata.*

39. *Idonei.*] Idonei sunt qui, et auctoritate et gravitate præstant adolescentibus.

Ib. *Integri.*] Integri sunt qui pecunia non corrumpuntur, et possunt iis opponere sese quorum vitio judicia perdita sunt.

PARTITIO SIVE CONSTITUTIO CAUSÆ

III. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim, demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore, quod sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, Judices, cùm de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum delatio[8] detur, hæc duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ii, quibus factæ esse dicantur injuriæ: et quem minime velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

[8] accusatio.

4. *De pecuniis repetundis.*] De repetundis, seu repetundarum judicium inde dictum est, quod eo judicio socii pecunias sibi contra leges ereptas repetebant.

Ib. *Nomen cujuspiam deferatur.*] Deferre nomen non est tam accusare, quam apud Magistratum, vel judicem aliquem alicujus criminis reum denunciare. Facta autem hac nominis delatione, sequebatur accusatio.

CONFIRMATIONIS PRIMA PARS.

Quod Siculi accusatorem Ciceronem, minime Cæcilium velint.

IV. In hac causa, Judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum; tamen de utroque dicam, et de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriæ factæ sunt: quorum causa judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastâsse, domos exinanîsse, fana spoliâsse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam et diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me a vobis, atque a populo Romano legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causæ totius esse voluerunt. U-

6. *Fana spoliasse.*] Alii fanum dictum putant a Faunis, alii a fando, quia divina oracula ibi edere solebant; alii a Fauno qui, Probo Auctore, primus illorum locorum conditor fuit.

8. *Spectatam fidem.*] Fides quæ publice cognita est, spectata dicitur.

11. *Me cognitorem.*] *Cognitor olim e-*

tum, Q. Cæcili! hoc dices, me non Siculorum rogatu ad caufam accedere? an optimorum fideliffimorumque fociorum voluntatem apud hos gravem effe non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum effe fimulas, maxime exiftimari vult, Siculos hoc a me non petiffe: primùm caufam inimici tui [h] fublevabis, de quo non præjudicium, fed plane judicium j[i]am factum putatur: quod ita percrebuit, Siculos omneis actorem fuæ caufæ contra illius injurias quæfiffe. Hoc, fi tu inimicus ejus factum negabis, quod ipse, cui maxime hæc res obftat, negare non audet: videto, ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. Deinde funt teftes viri clariffimi noftræ civitates, quos omneis a me nominari non eft neceffe: eos, qui adfunt, appellabo, quos, fi mentirer, teftis effe impudentiæ me minime vellem. Scit is, qui eft in confilio, C. Marcellus: Scit is, quem adeffe video, Cn. Lentulus Marcellinus; quorum fide, atque præfidio Siculi maxime nituntur, quod omnino Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta eft. Hi fciunt, hoc non modo a me petitum effe, fed ita fæpe, et ita vehementer effe petitum, ut aut caufa mihi fufcipienda fuerit, aut officium neceffitudinis repudiandum. Sed quid ego his teftibus utor, quafi res dubia, aut obfcura fit? Adfunt homines ex tota provincia nobiliffimi, qui præfentes vos orant, atque obfecrant, Judices, ut in actore caufæ fuæ diligendo, veftrum judicium a fuo judicio ne difcrepet. Omnium civitatum totius Siciliæ legationes adfunt, præter duas civitates: quarum duarum, fi adeffent, duo crimina vel maxima minuerentur, quæ cum his civitatibus C. Verri communicata funt. At enim cur a me potiffimum hoc præfidium petiverunt? Si effet dubium, petiffent a me præfi-

[h] *defendes.* [i] *in cætu.*

rat, inquit Brissonius, *qui præsentis alterius causam tuebatur ut suam.* Nunc vero, inquit idem, *sumitur pro eo judice, qui de negotio, causave disceptat, eumque cognoscit.*

17. *Non præjudicium.*] Præjudicium, inquit Asconius, *dicitur res, quæ, cum statuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod sequantur; judicium autem res, quæ causam, litemque determinat.*

22. *Ne nimium familiariter, &c.*] Ironia, id est, videto ne te inimicum fingas, ut possis prævaricari.

23. *Sunt testes.*] Sunt testes quorum testimoniis probatur Ciceronem a Siculis esse delectum accusatorem.

26. *C. Marcellus,*] Judex sedebat ille Marcellus.

27. *Lentulus Marcellinus.*] L. Marcellinus aderat advocatus, et Marcelli Gentilis: de quo ita loquitur in lib. de Clar. Orat. *Lent. Marcellinus nec unquam indisertus, et in Consulatu pereloquens visus est, &c.*

28. *Marcellorum nomini.*] Propter Marcellum, qui Syracusas cepit, et conservavit; tota Marcellorum familia Siculis addicta fuit.

31. *Officium necessitudinis.*] Officium necessitudinis non solum sanguine et affinitate, sed etiam beneficiis et benevolentia æstimatur.

37. *Præter duas civitates.*] Syracusæ et Mamercum Verrem non accusabant, quia Mamercum erat illius furtorum receptaculum, Syracusæ libidinis domicilium.

dium nec-ne, dicerem cur petiſſent. Nunc vero cum id ita perſpicuum ſit, ut oculis judicare poſſitis, neſcio cur hoc mihi detrimento eſſe debeat, ſi id mihi objiciatur, me potiſſimum eſſe delectum. Verum id mihi non ſumo, Judices, et hoc non modo in oratione mea non pono, ſed ne in opinione quidem cujuſquam relinquo, me omnibus patronis eſſe præpoſitum. Non ita eſt, ſed uniuſcujuſque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum [k] ducta ratio eſt. Mea fuit ſemper hæc in hac re voluntas, et ſententia, quemvis ut hoc mallem de iis, qui eſſent idonei, ſuſcipere, quam me: me, ut mallem, quam neminem.

V. [l] Reliquum eſt jam, ut illud quæramus, cum hoc conſtet, Siculos a me petiiſſe, ecquid hanc rem apud vos, animoſque veſtros valere oporteat: ecquid auctoritatis apud vos in ſuo jure repetundo ſocii populi Rom. ſupplices veſtri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quaſi vero dubium ſit, quin tota lex de pecuniis repetundis ſociorum cauſa conſtituta ſit. Nam civibus cum ſunt ereptæ pecuniæ, civili fere actione, et privato jure repetuntur. Hæc lex ſocialis eſt: hoc jus nationum exterarum eſt: hanc habent arcem minus aliquanto nunc quidem munitam, quam antea: verum tamen, ſiqua reliqua ſpes eſt, quæ ſociorum animos conſolari poſſit, ea tota in hac lege poſita eſt: cujus legis non modo a populo Romano, ſed etiam ab ultimis nationibus jampridem ſeveri cuſtodes requiruntur. Quis igitur eſt, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum cauſa lex ſit conſtituta? Sicilia tota, ſi una voce loqueretur, hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, ſedibus, delubris fuit; quod in

[k] *habita.* [l] *reſtat.*

45. *Non ita.*] Removet causam a se et rejicit in circumstantias temporis, valetudinis et facultatis.

47. *Temporis.*] Affert rationes quare ad Marcellos non hæc sit delata accusatio: 1. Quia Marcellus judicabat. 2. Quia Marcellinus infirma erat valetudine. 3. Quia Marcellus alter non tam eloquens erat, quam juris civilis peritus.

50. *Quam neminem.*] Maluerunt Siculi Ciceronem actorem habere, quam Cæcilium.

4. *Supplices vestri.*] Id est, Siculi, qui vobis supplices sunt.

6. *Lex de pecuniis repetundis.*] Lex illa a L. Pisone Tribuno plebis, qui frugi dictus est, ut Cic. lib. de Clar. Orat. ait, lata est primum L. Martio, et Manilio Coss. anno 604.

7. *Nam civibus.*] Discrimen ponit inter legem civium et socialem: hæc erat nempe publica, illa privata.

Ib. *Civili actione.*] Actio civilis seu forensis civium est propria, quâ præcipue cives utuntur. Jus autem privatum illud est, cui urbis Prætor præerat, qui inter privatos jus dicebat.

8. *Socialis.*] Instituta est ad tutandas sociorum fortunas lex de repetundis pecuniis, contra eos qui exteras nationes opprimebant. Qui enim in provinciis magistratus Populi Rom. eorumve comites pecunias contra leges cepissent, earum provinciarum homines, judicio Romæ constitutio, suas pecunias repetebant.

13. *Severi custodes.*] Severi custodes dicuntur judices, quia leges vindicant, et tutantur.

15. *Lege agi.*] Agere lege, est judicio secundum legem contendere: id lege autem repetundarum Siculi agere volebant contra Verrem.

unaquaque re beneficio Senatus populique Romani juris habui; id mihi tu, C. Verres eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertium millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur. Quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat? Si tibi, Q. Cæcili, hoc Siculi dicerent; Te non novimus: nescimus quis sis: nunquam te antea vidimus: sine nos per eam nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: non-ne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nôsse: alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum: alterum plane nolle. Cur nolint: etiamsi taceant, satis dicunt: verum non tacent, tamen his invitissimis te offeres? tamen in aliena causa loquêre; tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle sua causa, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis et judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis eis, quibus maxime lex consultum esse vult? cur de quibus in provincia non optime es meritus,

18. *Beneficio Senatus.*] Devictis nationibus vel novæ leges imponebantur a victoribus, vel antiquæ permittebantur. Senatus autem permiserat Siculis ut suis uterentur.

20. *Sestertium millies.*] Concisum genus orationis, inquit Hotomannus, *quo veteres millies centena millia significabant*, id est, duos milliones et quinquaginta sestertios, qui efficiunt 250000 libras Gallicas. Ad plenam sestertiorum cognitionem quædam adnotanda sunt; 1. de pretio; nam sestertius apud Romanos nummus erat, qui duos asses et semissem valebat. 2. Observandum est, quod sestertia in numero plurali neutro enunciata millenos sestertios continebant: quod tamen ab omnibus Auctoribus non admittitur. 3. Quod cum reperitur ista nota H-S, eam de nummis tantum sestertiis intelligi. 4. Quod ut a nummis sestertiis ad sestertia transeundo numerus millies multiplicatur, ita, cum ad eam locutionem ventum est, quæ per adverbia numeralia nunciatur, crescunt sestertia singula conduplicata: v. g. si centum sestertia dicam, intelligi debere centena millia sestertium: sic, ubi centies sestertium dicitur, intelligenda sunt centies centena sestertia, sive centies centena millia sestertium. Hæc annotavit Balduinus in Comm. Inst. de Success. Libert. et Cujacius lib. 10. Observ. 37. Plures Auctores sestertios ad nostram monetam Gallicam revocare conati sunt; imprimis Budæus, Abrahamus, Petavius, &c. quorum omnium una non est æstimatio, quia ab eorum temporibus argenti pretium auctum est. Omnium recentissimus Pater Harduinus Societatis Jesu, sestertium ex pondere æstimavit; probatque in Commentariis, quos eruditissimos in Plinium scripsit, duobus nostris Gallicis assibus æquivalere; hunc consule in lib. 33. cap. 3. non ejus supputationi acquiescimus.

34. *Accedere aut aspirare.*] Aspirare ad rem dicitur, qui tam prope accedit, ut halitum in eam immittere possit.

35. *Velle sua causa.*] In plerisque Codicibus legitur, *causam suam*, subaudiendo inquiunt Interpretes nonnulli, *defendere*. Sed nihil mutandum videtur. *Velle enim sua causa*, perinde est, ac alteri studere, vel favere. Sic ipse Cic. Epist. ad Lent. *Regis causa si qui sint, qui velint* &c.

eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modo persequendi juris sui, sed etiam deplorandæ calamitatis adimis potestatem? Nam, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non, ut per te alium, sed ut per aliquem te ipsum ulciscantur, laborare?

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Quod Verres minime velit Ciceronem accusatorem, Maxime Cæcilium.

VI. At enim solum id est, ut me Siculi maxime velint: alterum illud credo obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. Ecquis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit, quam ille, atque illius amici, ut ne hæc mihi [m] delatio detur? Sunt multa, quæ Verres in me esse arbitratur, quæ scit in te, Q. Cæcili, non esse: quæ cujusmodi in utroque nostrum sint, paulo post commemorabo. Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare, nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, et amicus ejus, tibi Hortensius suffragatur, me oppugnat: aperte ab Judicibus petit, ut tu mihi anteponare: et ait hoc se honeste sine ulla invidia, ac sine ulla [n] offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare; reus ut absolvatur, non peto: sed ut ab hoc potius quam ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cum dederis, sine ullo tibi periculo, sine infamia illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego causa laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: cera-

[m] *accusatio.* [n] *infamiâ postulare.*

10. *Magnus defensor.*] Hortensius magnus defensor a Cicerone appellatur, non quia multos defendit, sed quia hunc præcipue Verrem omni opera defendere conatur.

13. *Non enim, inquit, illud peto.*] Ethiopœia Hortensii ad illius improbitatem in judiciis corrumpendis ostendendam.

15. *Da mihi.*] Fingit Cicero Hortensium id dicere, corruptis pecunia judicibus.

19. *Metus adjunctus sit.*] Id agit, corruptor, ut gratiosus judex non solum velit servare fidem suo corruptori, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ a se gratiæ.

20. *Ostendi tabellas velit.*] Hortensius voluit, ut illi judices corrupti tabulas prius ostenderent, quam in urnas mitterent. Erat autem duplex ratio ferendæ sententiæ. Quando parva erat causa, ex tabulis suum judicium pronunciabant, v. g. Si absolverent, imprimebant ceræ literam A; si damnarent, C. si ampliabant, N. L. nempe quod parum liquieret, et iterum agi causam optarent. Si vero magna esset causa et invidiosa, scribebant suas sententias, et cumulatim præconi dabant, qui in urnam eos conjiciebat.

tam unicuique tabellam dari cerâ legitimâ, non illâ infami ac nefariâ. Atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat. Videt enim si a pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros forteis, spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VII. Huic ego homini jam ante denuncio, si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam; et ita tamen mutandam, ut meliore et honestiore conditione sit, quam quâ ipse esse vult: ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum et M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum præter fidem, et ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, [a] me agente, arbitretur judicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum causam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt; sed omnino omnis improbitas, id quod populus Rom. jam diu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid [b] eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum [c] spe relinquere, quam in oratione mea ponere. Tu vero, Cæcili! quid potes? quo tempore, aut qua in [d] re non modo specimen cæteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non

[a] *me accusante.* [b] *suscipere.* [c] *cogitatione.* [d] *causa.*

22. *Cera legitima.*] Cera legitima erat in qua A, litera absolutionis, scripta erat, et quæ erat unius coloris.

Ib. *Non illa infami.*] Per infamem, discolorem intelligit; in qua litera C scripta erat, alludit autem ad judicium quod contra Varronem constitutum est; qui ab Hortensio defensus est, qui tabulas infames varii nempe coloris protulit, cum Judicum metueret corruptionem.

24. *A Pueris nobilibus.*] Appium Claudium, et Cæsarem adhuc adolescentes significat, quorum alter Terentium Varronem, alter Dolabellam accusavit. At Hortensii fraude, qui discoloribus ceris usus est, liberati sunt.

25. *A quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem bonorum ex sua delatione referebant.

27. *Spectatos.*] Pungit Hortensium, cui dicit, non ei rem esse cum pueris et quadruplatoribus, sed cum viris generosis, qui virtutem amant.

28. *Dominari non posse.*] Hortensius Rex fori dicebatur, iisque judiciis dominari per judices, quos corrumpebat.

2. *Totam esse mutandam.*] Acriter pungit Hortensium, sit enim ita corruptam ejus esse defendendi rationem, ut tota res mutanda sit.

3. *Meliore conditione sit.*] Optat ut melior sit Hortensius, cum possit, ut debeat honeste agere, quod facilius est, quam judices corrumpere.

5. *Ipse vidit.*] Superior erat ætate Tullio Hortensius, ideo vidit Crassum et M. Antonium, qui soli Oratores Romani a Cicerone laudati sunt, quosque ipse in lib. de Orat. introduxit: et quos majores Hortensio videtur indicare.

9. *Causam receptam.*] Suscipimus nostrâ sponte, recipimus rogati.

17. *Periculum fecisti.*] Id est, tute ipse tentasti, quando te exercuisti, secreto et remotus ab arbitris.

venit, quid negotii ſit cauſam publicam ſuſtinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modo in animis Judicum, ſed etiam in oculis, conſpectuque omnium exponere? ſociorum ſalutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere? Cognoſce ex me, quoniam hoc primum tempus diſcendi nactus es, quam multa eſſe oporteat in eo, qui alterum accuſet: ex quibus ſi unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipſe iſtuc, quod expetis, mea voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam ſingularem: nihil eſt enim quod minus ferendum ſit, quam rationem ab altero vitæ repoſcere eum, qui non poſſit ſuæ reddere.

VIII Hic ego de te plura non dicam: unum illud credo omneis animadvertere, te adhuc ab nullis niſi a Siculis potuiſſe cognoſci: Siculos hoc dicere, cum eidem ſint irati, cui tu te inimicum eſſe dicis, ſeſe tamen, te actore, ad judicium non affuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id ſuſpicari, quod neceſſe eſt. Illi quidem (ut eſt hominum genus nimis acutum et ſuſpicioſum) non te ex Sicilia literas in Verrem deportare velle arbitrantur, ſed cum iiſdem literis illius prætura et tua quæſtura conſignata ſit, aſportare te velle ex Sicilia literas ſuſpicantur. Deinde accuſatorem [a] firmum verumque eſſe oportet. Eum ego ſi te putem cupere eſſe, facile intelligo eſſe non poſſe. Nec ea dico, quæ ſi dicam, tamen infirmare non poſſis, te, antequam de Sicilia deceſſeris, in gratiam rediiſſe cum Verre: Potamonem ſcribam, et familiarem tuum retentum eſſe a Verre in provincia, cum tu decederes: M. Cæcilium fratrem tuum lectiſſimum, atque ornatiſſimum adoleſcentem non modo non adeſſe, neque tecum tuas injurias perſequi, ſed eſſe cum Verre, cum illo familiariſſime atque amiciſſime vivere. Sunt

a *conſtantem et liberum.* b *negare.*

18. *Totam explicare.*] Est accusatoris totam illius, quem accusat, vitam explicare, at verris crimina, quorum Cæcilius socius est, non aperiet.

24. *Ipse istuc.*] *Istuc* pro *Istud* ponitur, nam sæpe Romani, D. in C. mutabant.

2. *A Siculis.*] Nulli certius Siculos norunt quam ipse Cæcilius, qui Siculus est, et Verris Quæstor in Sicilia.

6. *Acutum.*] Acuto ingenio Siculos extitisse Cicero ait in Bruto: idque ipsius Aristotelis testimonio.

7. *Literas in Verrem.*] Per literas intelligit testimonia quæ in Verrem conscripta sunt.

9. *Asportare.*] Cum quis accusator erat constitutus, huic a prætore potestas dabatur omnia obsignandi, et deportandi Romam, quæ ad accusationem pertinebant. Cum autem furtorum Verris Cæcilius conscius sit et particeps, non asportabit e Sicilia testimonia, quæ Verri nocere possunt.

11. *Eum ego.*] Probat Cic. Cæcilium furem et prævaricatorem esse a multis signis, 1. Rediit in gratiam cum Verre, antequam discederet ex Sicilia.

14. *Potamonem scribam.*] Secundum signum, quia quasi communis amicus remansit in Sicilia, ubi non remansisset, si re vera cognovisset intercedere Cæcilium inter et Verrem simultates. Nam decedente Quæstore discedebat etiam ejus scriba.

15. *Fratrem tuum.*] Tertium Signum, quod frater lectissimus propter judicium hominum, et ornatissimus propter dignitatem rei familiaris, remaneat cum Verre.

hæc et alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor. Hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset, et cum esset tritici modius H-S. II. pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen! ingens pecunia! furtum impudens! injuria non ferenda! ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est.

IX. Tu, Cæcili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen prætermittes? an objicies? Si objicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut, quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin prætermittes; qualis erit ista tua accusatio, quæ, domestici periculi metu, certissimi, et maximi criminis non modo suspicionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis prætore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente, te accusante nullum. Eras enim tu Quæstor; pecuniam publicam tu tractabas: ex qua etiamsi cuperet prætor, tamen ne qua deductio fieret, magna ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis et notissimis illius furtis et injuriis. Mihi crede, Cæcili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes a civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc, Verre prætore, factum est solum? non: sed etiam Quæstore Cæcilio. Quid igitur? [a] daturus es huic crimini, quod et potuisti prohibere ne fieret, et debuisti? an totum id relinques? Ergo id omnino Verres in judicio suo

[a] *objicies crimen huic* Verri.

21. *Video permulta.*] Quartum signum, quod, cum sit conjunctus cum reo affinitate criminum, non potest defendere socios, a quibus accusatur.

23. *Ab aratoribus.*] Aratores erant, qui pop. Rom. agros conduxerant ad arandum.

24. *Cellam.*] Cella vocatur quodlibet receptaculum rei domesticæ. Hic vero intelligit annonam prætoris, quæ in frumenti certo numero præbebatur a Siculis, a quibus Verres & pecuniam pro frumento exegit, et eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos per singulos modios exigeret, sexies plusquam merebatur. De sestertiis dictum est supra.

7. *Emptum est.*] Sicilia dabat decumanum fructum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio: præter id emebatur aliud a Siculis, pro quo ex senatusconsulto pecunia solvebatur.

10. *Nullum.*] Illius criminis nullam mentionem fecisset, si accusator constitutus fuisset Cæcilius.

12. *Deductio fieret.*] Deductio est debitæ pecuniæ compensatio, cum pro re aliqua aliud compensatur, et detrahitur.

17. *Mancipes.*] Mancipes erant publicanorum principes, qui vectigalia a populo redimebant.

non audiet, quod cum faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat. Atque ego hæc, [b] quæ in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta, quæ ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, cum quæstore suo benignissime communicavit. Hæc tu scis ad me esse delata: quæ si velim proferre, facile omnes intelligent, vobis inter vos non modo voluntatem fuisse conjunctam, sed ne prædam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi judicium postulas dari, quod tecum una fecerit; concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus; concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minus alterius peccata demonstrare possint. Ac vide, quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego, etiam quæ tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem: tu contra, ne quæ ille quidem fecit objicies, ne qua ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid illa, Cæcili? contemnenda-ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, præsertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, judiciis, legibus, aut ratio, aut exercitatio?

X. Intelligo quam [c] scopuloso, difficilique in loco verser: nam cum omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiæ multo molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum. De te, Cæcili! jam mehercule, hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum familiariter tecum loquar. Tu ipsum quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, et tu te collige, et qui sis, et quid facere possis considera. Putas-ne te posse de maximis, acerbissimisque rebus, cum causam sociorum fortunasque provinciæ, jus populi Rom. gravitatem judicii legumque susceperis, tot res, tam graveis, tam varias, voce, memoria, concilio, ingenio, sustinere? Putas-ne te posse, quæ C. Verres in quæstura, quæ in legatione, quæ in prætura, quæ Romæ, quæ in Italia, quæ in Achaia, Asia, Pamphyliaque patrârit, ea quemadmodum locis temporibusque divisa

b *quæ omnes sciunt.* c *periculoso.*

25. *Benignissime communicavit.*] Cæcilium et Verrem fures esse designat, quasi tota ista Quæstura ad societatem furtorum, non ad accusationem valeret.

1. *Scopuloso.*] Metaphora sumpta a navigantibus, cum naufragium timent.

9. *Tu te collige.*] Id est, ad te redi, et tanquam dispersum animum revoca, ut rectius cogites, et fortius agas.

15. *In quæstura.*] Questor fuit Verres Carbonis in provincia Consulari.

Ib. *In legatione.*] Idem legatus fuit Cn. Dolabellæ in Asia.

16. *Quæ Romæ.*] Prætor Urbanus Romæ.

Ib. *In Italia.*] Præturam exercuit Verres in Italia et Romæ.

Ibid. *In Achaia. &c.*] Ubi legatione functus est.

sunt, sic criminibus, et oratione distinguere? Putas-ne te posse, id quod in ejusmodi reo maxime necessarium est, facere, ut quæ ille libidinose, quæ nefarie, quæ crudeliter fecerit, ea æque acerba, et indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? magna sunt ea, quæ dico, mihi crede; noli hæc contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solum exponenda, sed etiam graviter, copioseque agenda est: perficiendum est, si quid agere aut perficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. In quo si te multum natura adjuvaret, si optimis a pueritia disciplinis, atque artibus studuisses, et in his elaborâsses, si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Sicilia didicisses: tamen esset magnum, tantam causam, tam exspectatam, ex diligentia consequi, et memoria complecti, et oratione exponere, et voce et viribus sustinere. Fortasse dices, Quid? ergo hæc in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent, magno studio mihi a pueritia est elaboratum. Quod si ego hæc propter magnitudinem rerum, ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea nunquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum [a] in eas ingrederis, quæ et quantæ sint, suspicari potes? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro judiciisque ita verser, ut ejusdem ætatis aut nemo aut pauci plureis causas defenderint, et qui omne tempus quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis [b] laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse possim; tamen, ita Deos mihi velim propitios, ut, cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Jam nunc mente, et cogitatione prospicio, quæ tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam exspectationem magnitudo judicii sit allatura, quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura, quantam denique audientiam orationi meæ improbitas illius

a *accedis ad eas.* b *defensionibus.*

29. *Athenis.*] Athenis florebat sermonis puritas, et artium doctrina.

Ib. *Non Lilybæi.*] Lilybæus ex tribus Siciliæ promontoriis unum in Libyam spectans, ut ait Polybius lib. 1. Bello Punico primo.

30. *Non in Sicilia.*] Imperitiam Cæcilii ridet; qui literas tam Græcas, quam Latinas in Sicilia didicit, ubi utraque lingua plane inculta erat.

40. *Ejusdem ætatis.*] Juvenis licet Cicero jam sibi dicendi gloriam in foro fecerat, ad quam nemo suæ ætatis pervenerat.

44. *Ita Deos mihi.*] Genus jurisjurandi, id est, tantum mihi faveat Deus, quantum verum est quod dico.

46. *Citato reo.*] Vocato reo in Judicium dicere incipiens timebat Cicero, ut de se confitetur in Cluentiana: Semper cum metu incipio dicere.

51. *Audientiam.*] Audientia novum tum fuit vocabulum, et a Cicerone inventum, per quod attentionem significat.

factura ſit. Quæ cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offenſione hominum, qui illi inimici, infenſique ſunt, et exſpectatione omnium, et magnitudine rerum dignum eloqui poſſim. Tu horum nihil, metuis, nihil cogitas, nihil laboras: et ſi quid ex vetere aliqua oratione, JOVEM EGO OPTIMUM MAXIMUM; aut VELLEM, SI FIERI POTUISSET, JUDICES, aut aliquid ejusmodi ediſcere potueris, præclare te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac ſi tibi nemo reſponſurus eſſet, tamen ipſam cauſam, ut ego arbitror, demonſtrare non poſſes. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homini diſertiſſimo, et ad dicendum paratiſſimo futurum eſſe certamen, [a] quicum modo diſſerendum, modo omni oratione pugnandum, certandumque ſit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimeſcam: ita probo, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem poſſe. Nunquam ille me opprimet conſilio: nunquam ullo artificio pervertet: nunquam ingenio me ſuo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omneis hominis petitiones, rationeſque dicendi: ſæpe in iiſdem, ſæpe in contrariis cauſis verſati ſumus. Ita contra me ille dicet quamvis ſit ingenioſus, ut nonnullam etiam de ſuo ingenio judicium fieri arbitretur.

XI. Te vero, Cæcili, quemadmodum ſit eluſurus, quam omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi poteſtatem optionemque facturus ſit, ut eligas utrum velis factum eſſe, nec-ne: verum eſſe, an falſum: utrum dixeris, id contra te futurum, [b] qui tibi æſtus, qui error, quæ tenebræ, Dii immortales, erunt homini minime [c] malo? Quid? cum accusationis tuæ membra dividere cœperit, et in digitis ſuis ſingulas parteis cauſæ conſtituere? quid, cum unumquodque tranſigere, expedire, abſolvere; ipſe profecto metuere incipies, [d] ne innocenti periculum faceſſeris. Quid, cum

[a] *cum quo.* [b] *quæ conturbatio.* [c] *callido.* [d] *ne vocaveris innocentem in periculum* capitis.

56. *Jovem ego Optimum.*] Festive ridet Cæcilium; qui tam imperitus est Orator, ut aliquod tritum et vulgare Causidicis sit allaturus exordium, aut ab invocatione, aut a superioris reprehensione.

61. *Disertissimo.*] Disertus est, qui natura, arte, usu, atque exercitatione paratus est ad dicendum.

62. *Modo disserendum, modo pugnandum.*] Disserere est acute ac subtiliter dicere et argumentari; pugnare vero, vim et copiam Orationis exercere. Hoc utrumque munus Orationi convenit maxime.

63. *Cujus ingenium.*] Se parem hic Hortensio Cicero significat, cum quo sæpe vel in contrariis causis versatus est, vel in iisdem, cum uterque defendit et accusavit.

1. *Elusurus.*] Metaphora a gladiatoribus sumpta, qui te laet ictus motu corporis evitant.

2. *Optionem facturus.*] Pergit in Metaphora, nam qui prævalebant in prælio, quærebant ab adversariis, ut supra, vel infra, &c. feriri vellent.

7. *Et in digitis.*] Ita insequitur Cæcilii imperitiam, ut rideat etiam Hortensium qui orationis divisionem in digito deductam habebat.

8 *Transigere.*] In principio orationis transigimus cum adversario distinguendo et explicando ejus argumenta.

Ib. *Expedire.*] *Expedimus* in medium afferendo nostras argumentiones.

Ib. *Absolvere.*] Absolvimus in fine amplificando et concludendo orationem.

commiferari, conqueri, et ex illius invidia [d] deonerare aliquid, et in te trajicere cœperit? commemorare Quæstoris cum prætore neceſſitudinem conſtitutam? morem majorum? ſortis religionem? poteriſ-ne ejus orationis [e] ſubire invidiam? Vide modo, etiam atque etiam conſidera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modo verbis te obruat, ſed geſtu ipſo, ac motu corporis [f] præſtringat aciem ingenii tui, teque ab inſtitutis tuis, cogitationibuſque abducat. Atque hujuſce rei judicium jam continuo video futurum.

XII. Si enim mihi hodie reſpondere ad hæc, quæ dico, potueris: ſi [a] ab iſto libro, quem tibi magiſter ludi, neſcio quis, ex alienis orationibus compoſitum dedit, verbo uno diſceſſeris: poſſe te, et illi quoque judicio non deeſſe, et cauſæ atque officio tuo ſatisfacere arbitrabor. Sin mecum in hac proluſione nihil fueris: quem te in ipſa pugna cum acerrimo adverſario fore putemus? Eſto: ipſe nihil eſt, nihil poteſt: at venit paratus cum ſubſcriptoribus exercitatis et diſertis. Eſt tamen hoc aliquid: tametſi non ſatis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo eſt, ornatiſſimus et paratiſſimus eſſe debet. Verum tamen L. Apuleium eſſe video proximum ſubſcriptorem, hominem non ætate, ſed uſu forenſi, atque exercitatione tyronem. Deinde, ut opinor, habet Allienum: hunc tamen a ſubſelliis: quid in decendo poſſet, nunquam ſatis attendi: in clamando quidem video eum eſſe bene robuſtum, atque exercitatum. In hoc ſpes tuæ ſunt omnes: hic, ſi tu eris actor conſtitutus, totum judicium ſuſtinebit. Ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum poteſt: ſed conſulet laudi et exiſtimationi tuæ, et ex eo, quod ipſe poteſt in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tandem ali-

[d] *cœperit diminuere aliquid, et in te deducere.* [e] *ſuſtinere.* [f] *obtenebret.* [a] *ab iſta oratione* compoſita.

12. *Morem Majorum.*] Majores vetabant a Quæstore Prætorem accusari.

Ib. *Sortis religionem.*] Religio sortis sanctissima esse debebat, quia sorte ducebantur Magistratus.

15. *Gestu ac motu.*] Ita laudat Hortensium ut pungat etiam: cujus gestus plus habebat artis, quam erat satis Oratori.

2. *Isto libro.*] Continens posuit pro contento, liber enim continet quod scriptum est.

Ibid. *Magister ludi.*] Ludi magister dicitur qui primas literas docet. Ergo libellum aliquem obsoletum significat attulisse Cæcilium, unde magister dictata pueris argumenta præbere solitus esset.

5. *In hac prolusione.*] Nempe de constituendo Verris accusatore.

7. *Cum Subscriptoribus.*] Subscriptores erant, qui accusatori subscribebant. Nulli autem fas erat subscribere, nisi accepta a judicibus potestate.

9. *Qui princeps.*] Id est, qui primas egit, et qui accusator dictus est. Quatuor autem fuere ut plurimum.

11. *Apuleium.*] Apuleius secundo loco accusator est, senex ille quidem, sed imperitus Orator.

13. *Allienum.*] Allienus minoribus tantum judiciis interfuit. Nam teste Nonnio, subsellia sunt Tribunorum, Quæstorum, et minorum Judicum, qui non in sellis curulibus, sed subselliis considebant.

14. *In clamando.*] Habebat ille quidem naturam, sed non facultatem, ideoque erat imperitus Orator.

19. *Remittet.*] Remittere est non agere ea diligentia, et studio, quo par est.

quid esse videare. Ut in actoribus Græcis fieri videmus, sæpe illum qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquanto clarius dicere, quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quam maxime excellat; sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet, quam potest.

XIII. Jam hoc considerate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri: cum et ipse Allienus ex ea facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit, et Cæcilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minus vehemens fuerit, et sibi primas in dicendo parteis concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video, nisi quem forte ex illo grege Oratorum, qui subscriptionem sibi postularunt, ª cuicumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut ibi ᵇ hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea quæ dixerint, certo loco aut singulatim unicuique respondeam. Sic breviter, quoniam non consulto, casu, in eorum mentionem incidi, quasi præteriens satisfaciam universis. Tanta-ne vobis inopia videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam præripere conemini potius, quam aliquos a columna Mœnia vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio me apponite. Quid? mihi? quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non

ª *quemcumque vos constituissetis accusatorem.* ᵇ *ignotus.*

20. *In actoribus.*] Histrionibus nempe.

21. *Secundarum.*] In fabulis primarum partium persona erat, quæ sæpius prodibat in scenam; secundarum, quæ minus, &c.

24. *Lenocinabitur.*] Lenocinari est gratiam sibi conciliare, nam lenonum est conciliare gratiam sibi amatores.

6. *Ex illo grege.*] Ad contemptum vocat gregem, nempe sordidum et abjectum genus causidicorum, qui adhibebantur ad moram faciendum, dum meliores reperirentur.

6. *Ex quibus alienissimis.*] Id est, Oratores isti, sic explicat Hotamannus, qui subscriptionem sibi postularunt, nihilo magis versati sunt in judiciis, quam tu aut Apuleius, adeoque a foro alieni sunt et ignari disciplinæ, consuetudinisque forensis ut, cum tu speres posse ab iis usum rationemque forensem addiscere, contra ipsi tibi docendi sint tanquam hospites et peregrini, qui nunquam in forum venerunt.

23. *Tanta-ne vobis inopia.*] Id est, ita destitutus gratiâ apud judices.

14. *Sed de populo subscriptor.*] Amarulente id dicit, quasi subscriptores ejusmodi in vulgo numerandi sint.

17. *Columna Mœnia.*] Columna Mœnia erat in foro, ad quam fures, et servi nequam puniebantur a Triumviris, et minoris notæ rei accusabantur, ad quam denique magnus vilissimorum hominum concursus fiebat. Porro cum Mœnis suam domum Catoni venderet, ut ibi Basilica ædificaretur, excepit jus sibi unius Columnæ, ut inde ludos ipse et posteri spectarent.

ib. *Custodem.*] Accusatoribus custodes apponebantur; ne ipsi corrumperentur. Reis etiam fas fuit accusatoribus apponere, qui cuncta nossent, quæ accusator attentaret ut nihil fraudis subesset in judicio.

19. *Ad meas capsas.*] Capsa a capiendo dicitur: in iis capsis literas, et tabulas ait se repositurum, quæ ex Sicilia afferentur, si Verrem accuset.

ſolum ne quid enuncies, ſed etiam ne quid auferas, cuſtodiendus ſis. Sed de iſto cuſtode toto ſic vobis breviſſime reſpondebo: non eſſe hos tales viros commiſſuros, ut ad cauſam tantam a me ſuſceptam, mihi creditam, quiſquam ſubſcriptor, me invito, c aſpirare poſſit. Etenim fides mea cuſtodem repudiat, diligentia ſpeculatorem reformidat.

c *pervenire*

40. *Ne quid enuncies.*] Ex consiliis, et secretis meis in Verrem.
45. *Speculatorem.*] Id est, non opus est speculatore, cum fides nunquam in me defuerit.

CONFUTATIO.

XIV. Verum ut ad te, Cæcili, redeam, quam multa te deficiant, vides: quam multa ſint in te, quæ reus nocens in accuſatore ſuo cupiat eſſe, profecto jam intelligis. Quid ad hæc dici poteſt? non enim quæro quid tu dicturus ſis. Video mihi non te, ſed hunc librum eſſe reſponſurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, ſi te recte monere volet, ſuadebit tibi, ut hinc diſcedas, neque mihi verbum ullum reſpondeas. Quid enim dices? an id quod dictitas, injuriam tibi feciſſe Verrem? Arbitror; neque enim eſſet veriſimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui conſuleret, fuiſſe. Sed cæteri Siculi ultorem ſuarum injuriarum invenerunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, perſequi conaris, id agis, cæterorum quoque injuria ſint impunitæ, atque inultæ: et hoc te præteriit, non id ſolum ſpectari ſolere, qui debeat, ſed etiam illud, qui poſſit ulciſci; in quo utrumque ſit, eum ſuperiorem eſſe: in quo alterum, in eo non quid is velit, ſed quid facere poſſit, quæri ſolere. Quod ſi ei potiſſimum cenſes permitti oportere accuſandi poteſtatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit: utrum tandem cenſes hos Judices gravius ferre oportere, te ab illo eſſe læſum, an provinciam Siciliam eſſe vexatam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc et eſſe gravius et ab omnibus ferri gravius oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accuſando provincia; nam provincia accuſat, cum is agit cauſam, quem ſibi illa defenſorem ſui juris, ultorem injuriarum, actorem totius cauſæ adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quæ cæterorum quoque animos poſſet alieno incommodo commovere. Minime; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur; quæ cauſa inimicitiarum proferatur. Cognoſcite ex me: nam iſte eam profecto, a niſi plane nihil ſapit, nunquam proferet.

a *niſi ſit ſtultus.*

5. *Monitor tuus.*] Subscriptor tuus Alienus.
10. *Eximium.*] Eximius dicitur, qui a reliquis segregatus est, propter dignitatis excellentiam.
15. *Utrumque.*] Ut debeat et possit.

Agonis est quædam, Lilybætana, liberta Veneris Erycinæ: quæ mulier ante hunc Quæstorem copiosa plane et locuples fuit. Ab hac præfectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Venereorum, et eorum qui a venere se liberaverunt, ut præfecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit, et se, et omnia sua Veneris esse. Ubi hoc Quæstori Cæcilio, viro optimo, et homini æquissimo, nunciatum est; vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim, SI PARERET, eam se, et sua Veneris esse dixisse. Judicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris mittit: ipsam Veneri in servitutem adjudicat: deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia, Veneris nomine, Agonis, ac religione retinere vult, fortunas omneis, libertatemque suam istius injuria perdidit. Lilybæum Verres venit postea; rem cognoscit: factum improbat: cogit Quæstorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem annumerare, et reddere.

XV. Est adhuc, id quod vos omneis admirari video, non Verres, sed Q. Mucius; quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? æquius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad Quæstoris libidinem coercendam? Summè hæc omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repente e vestigio ex homine,

30. *Liberta.*] Liberta dicitur, quæ defuncta erat sacerdotio Veneris, et se ejus religione liberaverat; *ut enim domini servos;* ita dii homines religione sibi obstrictos habebant.

Ib. *Veneris Erycinæ.*] Eryx collis in Sicilia est excelsus, in quo Veneri sacrum est Templum; ubi illius ministerio dicatæ sunt mulieres plurimæ. Vide Strabonem, lib. 6. Geographiæ.

3@. *Præfectus Antonii.*] Hic Antonius Curator fuerat oræ maritime ante Piraticum bellum; sed bello Cretensibus indicto re male gesta, infeliciter periit.

Ib. *Symphoniacos servos.*] Symphoniaci musici sunt, qui erant in classe, ut vel modulis remiges excitarent, vel ut pugnantibus classicum canerent, unde ipsi tubæ classis est nomen positum Classicum. Vide Budæum in Annot. Pandect. Juris Civil.

34. *Omnium Venereorum.*] Qui quæve consecrati erant Veneri, ii Venerei, et Venereæ dicebantur. Strabo enim scribit lib. Geogr. 6. quod non tantum mulieres, sed etiam viri Veneri consecrati essent.

37. *Viro optimo.*] Ironice.

38. *Judicium dat statim*] Prætores et Quæstores in provinciis judices in privatis causis constituebant.

39. *Judicant recuperatores.*] Recuperatores judices erant ex Equestri aut Publicanorum ordine. Illi autem a recuperando recuperatores dicti sunt, quod per eos jus suum quisque recuperare posset.

41 *In possessionem bonorum.*] Id est, possessione bonorum mulierem privat, alteri data possessione.

43. *Mancipia.*] Pueros symphoniacos intelligit.

1. *Non Verres, sed Q. Mucius.*] Verres non provinciæ Prætor; sed Mucius singularis vir probitatis et innocentiæ factus est Novem menses ille Consul Asiam tam sancte administravit, ut Asiani Diem festum in ejus honorem instituerint, quem Mucia nominaverunt.

5. *E vestigio.*] Id est, brevissime, quantum tempus est in uno vestigio faciendo.

tanquam aliquo Circæo poculo, factus eſt Verres: redit ad ſe, atque ad mores ſuos: nam ex illa pecunia magnam partem ad ſe vertit, mulieri reddidit quantulum viſum eſt. Hic tu, ſi læſum te a Verre eſſe dices; patiar, et concedam: ſi injuriam tibi factam quereris; defendam et negabo. Deinde de injuria, quæ tibi facta ſit, neminem noſtrum graviorem vindicem eſſe oportet, quam teipſum, cui facta dicitur. Si tu cum illo poſtea in gratiam rediſti, ſi domi illius aliquoties fuiſti, ſi ille apud te poſtea cœnavit, utrum te perfidioſum, an prævaricatorem exiſtimari mavis? Video eſſe neceſſe alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quo minus, utrum velis, eligas. [a] Quid ſi ne injuriæ quidem, quæ tibi ab illo facta ſit, cauſa remanet! Quid habes, quod poſſis dicere, quamobrem non modo mihi, ſed cuiquam anteponare? niſi forte illud, quod dicturum te eſſe audio, Quæſtorem illius fuiſſe. Quæ cauſa gravis eſſet, ſi certares mecum, uter noſtrum illi amicior eſſe deberet. In contentione ſuſcipiendarum inimicitiarum, ridiculum eſt putare, cauſam neceſſitudinis [b] ad inferendum periculum juſtam videri oportere. Etenim ſi plurimus a tuo Prætore injurias accepiſſes; tamen eas ferendo majorem laudem quam ulciſcendo mererere. Cum vero nullum illius in vita rectius factum ſit, quam id quod tu injuriam appellas; hi ſtatuent hanc cauſam, quam ne in alio quidem probarent, in te, juſtam ad neceſſitudinem violandam videri? qui ſi ſummam injuriam ab illo accepiſti, tamen quoniam Quæſtor ejus fuiſti, non potes eum ſine ulla vituperatione accuſare; ſi vero nulla tibi facta eſt injuria, ſine ſcelere eum accuſare non potes. Quare cum incertum ſit de injuria, quemquam eſſe horum putas, qui non malit te ſine vituperatione, quam cum ſcelere diſcedere? At vide, quid [c] differat inter meam opinionem ac tuam. Tu, cum omnibus rebus inferior ſis, hac una in re te mihi anteferri putas oportere, quod Quæſtor illius fueris: ego, ſi ſuperior cæteris rebus eſſes, te hanc unam ob cauſam accuſatorem repudiari putarem oportere. Sic enim a majoribus noſtris accepimus, Prætorem Quæſtori ſuo parentis loco eſſe oportere: nullam neque juſtiorem, neque graviorem cauſam neceſſitudinis poſſe reperiri, quum conjunctionem ſortis, quam provinciæ, quam officii, quam publicam muneris ſocietatem.

[a] *qui ſi ne ratio quidem remanet* conquerendi? [b] *ad accuſandum.* [c] *diſtat.*

6. *Circæo poculo.*] Poculum pro potione ponitur. Nempe alludit ad illum poculum, quod hospitibus suis Circe offerebat, quo hausto, virga percussi statim in sues mutabantur; et alio uncti medicamento ad pristinam formam redibant. Vide Homer. lib. 10. Odyss.

Ib. *Factus est Verres.*] Ludit in nomine, nam Verres porcum non sectum significat.

14. *Perfidiosum, an prævaricatorem.*] Perfidiosus est, qui amicum se simulat, cum sit inimicus. Si talis est Cæcilius, igitur non est ipsi credendum. Prævaricator est, qui se inimicum fingit, cum sit inimicus. Si talis est Cæcilius, non est ei causa committenda.

22. *Necessitudinis.*] Per necessitudinem sortem intelligit: quia Prætores, cæterique magistratus, qui in provincias mitte-

XVI. Quamobrem, si jure eum possis accusare, tamen, cum is tibi parentis [a] numero fuisset, id pia facere non posses: cum vero neque injuriam acceperis, et [b] Prætori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista Quæstura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem eum, cui Quæstor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque fere unquam venit in contentionem de accusando, qui Quæstor fuisset, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium, quorum nemo propter indignitatem repudiatus est; sed ne libido violandæ necessitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Julio contendit, ut tu mecum. Quæstor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Julius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quod ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper hæc causa plurimum valuit: semper hæc ratio accusandi fuit honestissima pro sociis, pro salute provinciæ, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si probabilis est eorum causa, qui injurias suas persequi volunt, qua in re dolori suo, non reipub. commodis serviunt; quanto illa causa honestior, quæ non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta injuria, sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque injuriis commoveri? Nuper, cum in P. Gabinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso [c] delationem nominis postularet, et contra Q. Cæcilius peteret, isque se veteres inimicitias jamdiu susceptas persequi diceret; cum auctoritas et dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa justissima, quod eum sibi Achæi patronum adoptarant.

[a] *loco.* [b] *accuses tuum prætorem.* [c] *peteret accusationem ejus.*

bantur, sorte eligebantur. Unde necessitudo illa sortis fuit, non sanguinis.

4. *Injustum impiumque bellum.*] Attingit hic veterum Rom. consuetudinem, qui bellum nullum inferebant, quin prius a fecialium Collegio justum declaratum esset.

10. *Itaque neque.*] Exempla Quæstorum affert, qui suos prætores non permissi sunt accusare.

Ib. *Lucio Philoni.*] Lucius Philo Quæstor fuit, alter Prætor.

12. *Pompeio.*] Strabo ille Pompeius Pompeii magni parens fuit.

Ib. *T. Albucium.*] Albucius post præturam Sardiniæ præfuit: de quo in Pis. et lib. 3. Offic.

14. *Cum Julio.*] Julium hunc lepore et facetiis excelluisse; lib. 1. de Offic. ait. Accusavit pro Sardis Albucium.

23. *Dolori suo serviunt.*] Dolorem suum mitigant, quia homo affectus injuria facile hominis inimici supplicio lenitur.

27. *Pub. Gabinium.*] Qui Achaiam administravit.

28. *L. Piso.*] L. Piso causas egit et Tribunus plebis legem tulit de repetundis. Cic. de Clar. Orator.

29. 2. *Cæcilius.*] Non is, qui Verris accusationem postulat.

31. *Achæi.*] Qui repetundarum Gabinium accusabat.

XVII. Etenim, cum lex ipſa de pecuniis repetundis, ſociorum atque amicorum populi Romani cauſa, comparata ſit; iniquum eſt, non eum legis judiciique actorem idoneum maxime putari, quem actorem cauſæ ſuæ ſocii, defenſoremque fortunarum ſuarum potiſſimum eſſe voluerunt. An quod ad commemorandum eſt honeſtius, id ad probandum non multo videri debet æquius? Utra igitur eſt ſplendidior, utra illuſtrior commemoratio? Accuſavi eum, quîcum Quæſtor fueram, quîcum me ſors, conſuetudoque majorum, quicum me Deorum hominumque judicium conjunxerat. An accuſavi rogatu ſociorum atque amicorum? delectus ſum ab univerſa provincia, qui ejus jura, fortunaſque defenderem? Dubitare quiſquam poteſt, quin honeſtius ſit, eorum cauſâ, apud quos Quæſtor fueris, quam eum cujus Quæſtor fueris, accuſare; Clariſſimi viri noſtræ civitatis temporibus optimis, hoc ſibi ampliſſimum, pulcherrimumque ducebant, ab hoſpitibus clientibuſque ſuis, ab exteris nationibus, quæ in amicitiam populi Rom. ditionemque eſſent, injurias propulſare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum ſapientem, clariſſimum virum, et prudentiſſimum, cum multis graveis inimicitias geſſiſſe accepimus propter Hiſpanorum, apud quos Conſul fuerat, injurias. Nuper Cn. Domitium ſcimus M. Silano diem dixiſſe propter unius hominis Egritomari, paterni amici, atque hoſpitis, injurias. Neque enim magis animos hominum nocentium res unquam ulla commovit, quam hæc majorum conſuetudo, [a] longo intervallo repetita atque relata: ſociorum querimoniæ delatæ ad hominem [b] non intertiſſimum, ſuſceptæ ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiaque ſua poſſe defendere. Hoc timent homines, hoc laborant: hoc inſtituti, atque adeo inſtitutum referri, ac renovari moleſte ferunt, putant fore, uti ſi paulatim hæc conſuetudo ſerpere, ac [c] prodire cœperit, per homines honeſtiſſimos, viroſque fortiſſimos, non imperitos adoleſcentulos, aut illiuſmodi quadruplatores, leges judiciaque adminiſtrentur. Cujus conſuetudinis, atque inſtituti patres majoreſque

[a] *petita longo tempore* retrorſum. [b] *non imperitiſſimum.* [c] *progredi.*

9. *Sors.*] Sorte obveniebant provinciæ.

Ib. *Deorum hominumque judicium.*] Propter sortem hoc dicit, quæ quasi quoddam est decorum judicium: hominum vero nempe Consulum, quia licet sorte, et divinitus obvenirent, tamen a Consulibus et a populo provinciæ decernebantur.

15. *Temporibus optimis.*] Heroica illa tempora indicat, quibus vigebat fides in Repub. et nulla lex erat adhuc instituta de repetundis.

18. *Marcum Catonem.*] M. Cato accusavit Servium Galbam pro direptis Lusitanis, et Pub. Furium pro iisdem propter iniquam æstimationem frumenti.

21. *Cn. Domitium.*] Domitius Marcum Silanum Consularem accusavit propter Egritomari Transalpini hospitis injurias.

22. *Diem dixisse.*] Diem dicere, et accusare in hoc differunt, quod accusare privatorum hominum sit; diem dicere Magistratuum, ut videre licet ubique apud Cicer.

noſtros non pœnitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps Senatus fuit, accuſabat M. Aquilium, ſubſcriptore C. Rutilio Rufo, aut cum P. Africanus homo virtute, fortuna, gloria, rebus geſtis ampliſſimus, poſteaquam bis Conſul et Cenſor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Jure tum florebat populi Romani nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatiſque majeſtas gravis habebatur. Nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc homine parvis opibus, ac facultatibus, prædito, ſimulant ſeſe mirari, cum moleſtè ferant. Quid ſibi iſte vult? accuſatorem-ne ſe exiſtimari, qui antea defendere conſueverat? nunc præſertim, ea jam ætate, cum Ædilitatem petat? Ego vero, et ætatis non modo meæ, ſed multo etiam ſuperioris, et honoris ampliſſimi puto eſſe, et accuſare improbos, et miſeros calamitoſoſque defendere. Et profecto aut hoc remedium eſt ægrotæ, ac prope deſperatæ reipub. judiciiſque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defenſionem, judiciorumque auctoritatem, quam honeſtiſſimos et integerrimos diligentiſſimoſque accedere: aut ſi ne hoc quidem prodeſſe poterit, profecto nulla unquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla ſalus reipubl. major eſt, quam eos, qui alterum accuſant, non minus de laude, de honore, de fama ſua, quam illos, qui accuſantur de, capite ac fortunis ſuis pertimeſcere. Itaque ſemper ii diligentiſſime, laborioſiſſimeque accuſarunt, qui ſe ipſos in diſcrimen exiſtimationis venire arbitrati ſint.

PERORATIO.

XVIII. Quamborem hoc ſtatuere, Judices, debetis, Q. Cæcilium, de quo nulla unquam [a] opinio fuerit, nullaque in hoc ipſo judicio [b] expectatio futura ſit, qui neque ut ante [c] collectam famam

[a] *exiſtimatio* bona. [b] *nullatenus*. [c] *acquiſitum*.

34. *Cum Pub. Lentulus.*] Lentulus Lentuli Suræ pater, qui in carcere propter Catilinæ conjurationem strangulatus est.

Ib. *Princeps Senatus.*] Princeps Senatus a Censoribus is legebatur, qui eorum vetustissimus erat.

35. *M. Aquilium.*] Aquilius a Marco Antonio defensus est aperta tunica, ut ejus cicatrices apparrent.

38. *L. Cottam.*] Cotta a P. Africano post secundum Consulatum, et Censuram accusatus, est qui tamen (teste Cicer.) in Orat. pro Muræna absolutus est, ne tanti adversarii potentia oppressus videretur.

42. *Quid sibi iste vult?*] Calumniam improborum contra se exponit, qui moleste ferunt a Cicerone Verrem accusari, veriti, ne deinceps ad homines probos accusandi consuetudo deveniat.

43. *Cum Ædilitatem petat?*] Ædilitas secundus erat magistratus, qui gerebatur in Repub. natus autem erat tum Cicero annos 36. hæc autem ætas Ædilitati legitima fuit.

45. *Sed multo etiam superioris.*] Ostendit hic non solum ad adolescentes, sed etiam ad viros pertinere munus accusandi, cum de sublevandis miseris agitur, cum illud præsertim usurparint viri ætate provecti et Consulares.

Ib. *Honoris amplissimi.*] Per honorem amplissimum Consulatum intelligit, qui omnium magistratuum erat maximus.

47. *Ægrotæ.*] Ægrota est Respub. cum malis civibus scatet: desperata est, cum ab iis opprimitur.

conſervet, neque ut reliqui temporis ſpem confirmet, laborat, non nimis hanc cauſam ſevere, non nimis accurate, non nimis diligentur acturum. Habet enim nihil, quod in offenſione [d] deperdat: ut turpiſſime, flagitioſiſſimeque diſcedat, nihil de ſuis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obſides habet populus Rom. quos ut incolumes conſervare, tueri, confirmare, ac recuperare poſſimus, omni ratione erit dimicandum; habet honorem, quem petimus; habet ſpem, quam propoſitam nobis habemus; habet exiſtimationem multo ſudore, labore, vigiliiſque collectam: ut, ſi in hac cauſa noſtrum officium, ac diligentiam probaverimus, hæc, quæ dixi, retinere per pop. Rom. incolumia ac ſalva poſſimus: ſi [e] tantulum offenſum, titubatumque ſit, ut ea, quæ ſingulatim, ac diu collecta ſunt, uno tempore univerſa perdamus. Quapropter, Judices, veſtrum eſt deligere, quem exiſtimetis facillime poſſe magnitudinem cauſæ, ac judicii ſuſtinere fide, diligentia, conſilio, auctoritate. Vos ſi mihi Q. Cæcilium antepoſueritis, ego me dignitate ſuperatum non arbitrabor: populus Romanus ne tam honeſtam, tam ſeveram, diligentemque accuſationem, neque vobis placuiſſe neque, ordini veſtro placere arbitretur, providete.

d *id amittet.* e *aliquantulum peccatum eſt.*

5. *In offensione.*] Ostendit qui ab officio suo accusatoris discedit, minus recte et sincere accusare.

7. *Veteribus ornamentis.*] Vetera ornamenta dignitates sunt quibus aliquis defunctus est, quas nullas obtinuit Cæcilius.

Ib. *Multos obsides.*] Habet vel uxorem, liberos, amicos Cicero: vel potius Ædilitatem, quam tum temporis petebat. Unde dicit, *habet honorem quem petimus.*

10. *Habet spem*] Aspirabat ab Præturam et Consulatum.

11. *Existimationem.*] Existimationem maximam sibi jam Cicero comparaverat in dicendo, quæ nulla erat in Cæcilio.

13. *Per pop. Rom.*) Suis suffragiis Magistratus populus Rom. decernebat.

18. *Vos si.*) Comminatur modeste judicibus indignationem pop. Rom. si sibi Cæcilium præferant, qui in omnibus Ciceroni inferior est.

PRO

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

DIUTURNUM *et grave bellum cum Mithridate rege Ponti, Romani gessêre. Contra hunc primum missi sunt cum imperio Sylla, et post hunc L Lucullus: hi duo quanquam magnis cladibus regem affecerant, stantem tamen, neque victum relinquere cogebantur. Sylla enim, Mariana factione Romæ sæviente, coactus est pacem facere cum Mithridate, et domum reverti, ut hanc compesceret. L. Lucullus cum bello ita regem fatigasset, ut jam prope ad angustias redactus videretur; exortâ inter milites seditione, delere eam prohibitus est. Adde quod Romæ nonnulli Lucullo infensi efficiebant, ut Lucullus Senatusconsulto a bello revocaretur: at eo revocato, ejusque exerctu dissipato, Mithridates hostis impune grassabatur: quare C. Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeius in Provincias, quotquot Lucullus tenebat, succederet, et belli gerendi adversus Mithridatem et Tigranem, Imperator extraordinem mitteretur. Ut hac lege Manilia potentia Pompeii crescere, et Lucullus rerum gestarum gloria privari videbatur, ita optimi quoque rogationi huic obsistere statuebant, ne omnia ad unum Pompeium deferrentur. Verum nemo intercessit metu plebis, quæ Pompeio favebat. Solus Catulus et Hortensius legem dissuadebant, quibus hac oratione Cicero respondet, ostenditque bellum esse necessarium, ac difficile, nec alium imperatorem præter Pompeium inveniri, qui huic bello gerendo sit idoneus.*

TEMPUS ET LOCUS.

Habita est hæc Oratio in rostris anno urbis conditæ 687. *Ciceronis* 41. *cum Prætor esset, Coss. M. Æmilio Lepido, et Volcatio Tullo.*

GENUS CAUSÆ.

Duobus generibus constat, deliberativo scilicet, et demonstrativo: deliberativum est, quia deliberatur an mittendus sit Pompeius Imperator: demonstrativum est, quia Cn. Pompeium summis laudibus extollit, ut illi bello præficiatur.

PARTES

Ejus quinque sunt, Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Missus est Pompeius Imperator.

EXORDIUM.

I. QUanquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus; hic autem locus a ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites! b tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me volun-

INTERPRETATIO.

a *Commodissimus ad tractanda negotia, pulcherrimus ad habendas orationes.* b *Tamen non mea voluntas, sed meum institutum vivendi inceptum ab adolescentia impedivit me, quo minus aspirarem ad hanc gloriam dicendi apud vos.*

NOTÆ.

2. *Hic autem locus.*] Rostra intelligit quæ L. Furio Camillo et C. Mœnio Coss. ex rostris navium Antiatium condita fuerunt, de quibus Livius lib. 8. *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ; rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.* In Rostris ferebantur leges, agebantur causæ, et conciones habebantur ad populum.

Ib. *Amplissimus.*] In rostris nullis, nisi viris amplissimis, et Magistratum gerentibus agere cum populo licebat. Legitur quod Antonius occisi Ciceronis caput præcisum in Rostris poni curaverit, ubi ille consul, ubi sæpe consulibus auditus erat.

3. *Ornatissimus ad dicendum.*] In Rostris tantum agebatur apud Populum. Neque autem eadem est dicendi apud ea, et apud judices ratio: cum populus delectari, et doceri vellet, ornatior et elegantior oratio esse debebat; cum judices doceri tantum, simplicior et severior. Observabis autem quod diversa sunt *agere et dicere.* *Dicere* enim est simpliciter orationem habere ad populum. Sic apud Suetonium Cæsar dicitur adhuc junior defunctam uxorem Corneliam laudasse de more, pro Rostris. *Agere* autem ex Gellio l. 13. c. 15. est rogare aliquid populum quod *suffragiis suis aut jubeat, aut vetet.* Ex Festo, Agere *est populum ad concilium aut comitia vocare.* Quare agere auctoritatem continet, et publicorum negotiorum tractationem, quæ non potest absque auctoritate haberi; tamen aliquando utrumque conjungitur, et sæpe actio significat Orationem, ut actiones in Verrem; sæpe *agere* significat etiam *dicere*, præsertim si cum auctoritate dicatur, ut mox infra *et ad agendum facultatis tantum, quantum, &c.*

Ib. *Quirites.*] Quirites populi Romani appellatio est a Curibus Sabinis populis: qui cum ex fœdere Romulum inter ac Tatium, eorum Regem constituto, post asperrima prælia Romam commigrarent; ita Rempublicam temperarunt, ut commune regnum esset Romulo ac Tatio, et urbs a Romulo Roma vocaretur; cives a Curibus, *Quirites.* Porro Cures ipsi nomen inde habuerunt, quod bello ut plurimum hastati essent, hasta autem Sabinis, Festo teste, dicta est Curis sive Quiris. Hinc et Romulus *Quirinus* dicitur; vel quia pariter hasta seu curi armatus erat, vel quia Cures sibi adjunxerat; vel quia *Quiritum*, id est, Rex Romanorum erat; quæ triplex sententia proponitur ab Ovidio Fast.

4. *Optimo cuique.*] Fas erat unicui-

tas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam, cum antea per ætatem [c] nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus [d] transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis qui [e] vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis [f] caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter Prætor primus

[c] *nondum auderem accedere ad dignitatem hujus loci propter ætatem juniorem.* [d] *tribuendum necessitatibus amicorum meorum.* [e] *tuerentur vestra commoda publica.* [f] *versatus sine ullo accepto munere, sine ulla proditione in periculis propulsandis.*

que Magistratum gerenti in superiorem locum ascendere, indeque concionari ad populum, non autem privato homini, nisi accepta ab aliquo magistratu potestate. Cic. ad Att. lib. 4. 2. de Clodio adhuc privato: *Cum subito ille in concionem ascendit, quam Appius ei dedit.*

5. *Prohibuerunt.*] Licet Quæstor et Ædilis fuisset Cicero, et annos natus viginti sex Quinctium in privato judicio et Amerinum in publico defendisset, nondum tamen in Rostris egerat, quo tantum Magistratibus licebat ascendere, ut nihil huc nisi perfectum ingenio et dignum amplitudine loci afferretur, quod hac minore ætate dicit se præstare non potuisse.

9. *Temporibus.*] Cum non posset adhuc per ætatem hanc juniorem vacare Reipub. amicis suis periclitantibus dedit operam; familiare enim est apud Ciceronem pro periculis usurpare tempora. Sic pro Mil. *Bona fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli.*

11. *Caste integreque.*] Integritatem suam et abstinentiam in causis defendendis profert: nam lege Cincia jam inde lata ab anno U. C. 550. cautum erat, ne quis munus, aut pecuniam ob causam orandam acciperet.

13. *Propter dilationem.*] Abrumpebantur, et in alium diem differebantur comitia vel obnunciatione, vel intercessione paris et majoris magistratus: obnunciatione, cum quis magistratus, dum comitia habebant, nunciabat, se cœli, vel avium signa deprehendisse, Sic Cic. lib. 3. ad Quintum fratrem *Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnunciationibus magna voluntate bonorum omnium.* Credebant videlicet dato a Jove signo fas non esse agere cum populo; intercessione vero, cum differebantur per Magistratus, et maxime per Tribunos. Sic in lib. epist. ad Att. 4. scribit, comitia, quibus Pub. Clodius Præturam et Milo Consulatum petebant, sæpius esse dilata; ea autem vel obnunciatio vel intercessio fiebat in candidatorum gratiam: cum aliquis parari sibi repulsam videbat.

Ib. *Ter Prætor.*] Plures fuere creati Prætores, unus tantum primis urbis temporibus; tum duo, ac tandem Sullæ dictatoris octo, deinde decem, crescente in dies imperii Romani magnitudine, ac civium numero, a populo jurisdictionem accipiebant, sed incertam: designati enim conjectis in sortem jurisdictionibus, quam quisque sortiebatur, hanc exercebat. Ex illis Prætoribus duo præerant privatis judiciis, urbanus alter qui civibus, peregrinus alter qui sociis et externis jus dicebat: ex octo aliis duo de sicariis decernebant, unus de repetundis quærebat, alius de peculatu, alius de ambitu, alius de falso, alius de majestate, alius de vi, ac tandem sub imperatoribus duo Cereales additi sunt, qui de fidei commisso jus dicebant, et ultimus tutelaris, cujus munus fuit cogere tutores et satis-dare rem pupilli salvam fore, et delatam tutelam accipere.

Ib. *Primus.*] Non aliquem populus dignitatis gradûm inter Prætores ponebat, sed qui omnium primus ab eo renunciatus erat, pro cæteris populo placuisse videbatur. Certe Plutarchus in Ciceronis vita scribit multos maximæ dignitatis viros Præturæ competitores

centuriis cunctis [g] renunciatus sum; facile intellexi, Quirites et quid de me judicaretis, [h] et quid aliis præscriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, [i] quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre; certe, et si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utor, qui eam mihi dederunt; et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, [k] qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quam modus in dicendo quærendus est.

[g] *declaratus sum.* [h] *et quid desideraretis in aliis.* [i] *quantum voluistis attribui præturæ et Ædilitati.* [k] *qui suo suffragio judicaverunt præmium dandum esse huic etiam eloquentiæ.*

habuisse, hisque omnibus antepositum fuisse. Unde in lib. de claris Oratoribus de seipso ait, *Atque ut multa omittam, in hoc spatio, et in his post Ædilitatem annis, et Prætor primus, et incredibili populari voluntate sum factus.*

14. *Centuriis cunctis.*] Centuriatis comitiis creabantur Consules, Prætores, Censores; Proconsules interdum, Reges sacrorum, Tribuni militares consulari potestate, et decemviri legibus scribendis: Ædiles vero, tribuni plebis, et minores aliqui tantum tributis comitiis. Erant autem centuriata comitia quibus populus per classium centurias divisus suffragium ferebat; ita ut suffragia colligerentur centuriatim. Tributa vero sunt in quibus populus per curias divisus suffragium dicebat.

16. *Honoribus*] Familiare est Romanis auctoribus honores vocare Magistratus, ut hic: Sic et apud Hor. lib. 1. Od. 1.

Hunc, si nobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus, &c.

NARRATIO.

II. Atque ut inde oratio mea [a] proficiscatur, unde hæc omnis causa [b] ducitur; bellum grave, et periculosum vestris vectigalibus [c] atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate,

[a] *incipiat.* [b] *incipit.* [c] *tributariis.*

3. *Potentissimis regibus.*] Reges illi sunt Mithridates et Tigranes: primum in Lucullo, Cicero post Alexandrum Regum maximum nominavit. Nicomedem ille e Bithynia, Ariobarzanem e Cappadocia expulit: alterum Regem Regum Plutarchus appellavit; qui tanta potentia vigebat, ut ab Asia Parthos arcens Græcas in ipsam Mediam civitates traduceret, et Syriæ et Palestinæ imperaret.

et Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris afferentur ex Asia quotidie literæ, [d] quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ; qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo Ordine, causam reipublicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complureis: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui [e] succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, et civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, [f] præterea neminem.

[d] *quorum de magnis opibus agitur, quæ collocatæ fuerunt in colligendis vestris tributis.* [e] *successerit.* [f] *præter hunc.*

4. *Alter relictus.*] Mithridates, ingenti clade accepta, cum nihil propius esset, quam ut caperetur a Lucullo, desertus est; causa fuit militum avaritia, qui fugientem insequi noluerunt, sed avide se projecerunt in thesauros, quos de industria effundi per vias jusserat, ut dum prædæ vacarent, ad Tigranem socerum suum confugiendi sibi tempus esset.

Ib. *Alter lacessitus.*] Tigranem Lucullus provocavit, cum tradere Mithridatem recusasset; et ita provocavit, ut Tigranocertâ urbe ejus regiâ occupatâ, ingentes ejus copias parva manu bis profligaverit, quare rerum suarum desperatione coactus, relicto Mithridate, fugere in extremam Armeniam compulsus est.

5. *Occupandam Asiam.*] Provinciam illam ab anno 137. Cornelius Scipio Romano imperio adjunxerat, Antiocho Rege debellato.

Ib. *Equitibus Romanis.*] Publicanos intelligit, qui ex genere Equestri erant, ut ex testimonio Ciceronis patet in Oratione pro Posthumo. *Curius Princeps Equestris ordinis fortissimus et Maximus Publicanus.* Conducebant autem illi quæstus sui causa publica vectigalia populi Romani a Censoribus in foro, certâ se obligantes pecuniâ, quam Quæstoribus urbanis repræsentabant. Societatem illi conficiebant, cui qui præerat, Magister societatis dicebatur; penes quoque cum erat, quasi sociorum reliquorum Senatum cogere, ad eos referre de societatis negotiis, curamque omnem tabularum et rationum suscipere, quæ undique ab aliis, qui publicanorum societati operam dabant, Romam mitterentur. Hic porro quondam habuit pro Magistro in provincia quasi sui muneris vicarium et societatis præfectum, ad quem alii literas darent.

8. *Cum illo Ordine.*] Ex genere equestri Cicero fuit, quem ille Consul, ut Plinius lib. 33. scribit, senatui conciliando, et ex eo Ordine ortum se prædicando, maxime stabilivit.

9. *Bithyniæ.*] Bithynia Asiæ minoris est regio ad Pontum sita, Thraciæ adversa et Troadi finitima.

10. *Quæ nunc vestra.*] Illius Bithyniæ Rex fuit Nicomedes, a qua, cum pulsus fuisset a Mithridate, in idem suum regnum e Sylla restitutus est. Sed demum ille paulo post moriens populum Romanum sui regni hæredem reliquit, quod a Republica in provinciæ formam redactum est.

Ib. *Provincia est.*] Provincia sumitur quandoque pro regione, quam aut armis devictam, aut quocumque modo in potestatem adductam; ipse populi Romani imperator administravit.

11. *Regnum Ariobarzanis.*] Cappadociæ Rex ille fuit pop. Rom. amicus qui ter a Mithridate regno cedere coactus, a Lucullo bis, et tertium divictis Mithridate et Tigrane, in idem suum a Pompeio restitutus est.

PROPOSITIO & DISTRIBUTIO.

III. [a] Causa quæ sit, videtis; nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli; deinde de magnitudine, tum de imperatore diligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis a Majoribus cum magna in Rebus omnibus, cum summa in re militari tradita est: [b] agitur salus sociorum, atque amicorum, pro quâ multa Majores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, et maxima; quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli [c] requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ab [d] imperatoribus reipublicæ consulendum.

[a] *quæstio ea de qua debetis suffragium.* [b] *agitur de salute.* [c] *desiderabitus.* [d] *moderatoribus.*

6. *In re militari.*] Ita Romanum Imperium a Romulo ad Augustum usque Cæsarem gloria militari floruit, ut de eo ita loquatur Florus in Prologo Hist. *Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant,* et lib. 4. cap. 10. vel Parthorum testimonio victores gentium eos fama loquitur.

9. *Certissima vectigalia.*] Duo erant genera tributorum, unum certum, seu ordinarium, et stipendiarium, quod in caput, atque solum impositum quotannis exigebatur; qui porro hoc pendebant, tributarii seu stipendiarii nominati sunt. Aliud incertum sive extraordinarium, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro usu provinciæ vel imperii, aliquando imperabatur, nec locare usquam nisi Romæ per Censores licebat.

10. *Pacis ornamenta.*] Contra Rullum in Senatu, vectigalia subsidia belli, et ornamenta pacis appellat.

11. *Imperatoribus reipublicæ.*] Non tam de iis qui ducebant exercitus Romanos hic loquitur, quam de iis penes quos est Reipub. administratio, quos etiam lib. 2. de Nat. Deor. *Rectores et moderatores et tanquam architectos tanti operis, tantique muneris vocat.*

CONFIRMATIONIS

PRIMUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum genere suo grave et necessarium esse.

PARS PRIMA ARGUMENTI PRIMI.

QUIA AGITUR GLORIA POPULI ROM.

IV. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras genteis,

1. *Appetentes gloriæ.*] Gloria militaris tanta fuit apud Romanos in commendatione, ut ab urbe fere condita ad usque incensam a Gallis, id est, per annos circiter trecentos quinquaginta, nullo sumptu publico, sed sola gloriæ cupiditate stipendia fecerint.

atque avidi laudis fuiſtis, delenda eſt vobis illa [a] macula, Mithridatico bello ſuperiore [b] ſuſcepta, quæ penitus jam [c] inſedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, tota Aſia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum ſignificatione cives Roman. necandos trucidandoſque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam ſuo dignam ſcelere [d] ſuſcepit, ſed ab illo tempore annum jam tertium et viceſimum regnat; et ita regnat, ut ſe non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit; ſed emergere e patrio regno, atque in veſtris vectigalibus, hoc eſt, in Aſiæ luce verſari. Etenim adhuc ita veſtri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo inſignia [e] victoriæ, non victoriam reportârint. Triumphavit L. Sulla triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortiſſimi viri, et ſummi imperatores: ſed ita triumpharunt, ut ille pulſus ſuperatuſque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus eſt tribuenda [f] quod egerunt: venia danda quod reliquerunt; propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam reſpub. Murænam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, ſed ad comparationem novi contulit: qui poſteaquam maximas ædificaſſet, [g] ornaſſetque claſſeis, exercituſque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuiſſet, [h] comparâſſet, et ſe Boſphoranis, [i] finitimis ſuis, bellum

[a] *ignominiæ labes.* [b] *contracta.* [c] *adhæreſcit.* [d] *dedit.* [e] *decora.* [f] *de eo quod egerunt.* [g] *inſtruxiſſet.* [h] *collegiſſet.* [i] *vicinis ſuis.*

3. *Bello superiore.*] Illud bellum superius instauratum est a Quinto Pompeio, et Lucio Sylla Coss. nam initio illius belli Q. Oppius sive Proconsul, sive Proprætor fuerit, in manus Mithridatis venit a quo in vincula conjectus est. Ejusdem jussu Manius Attillus asino insidens Pergamum deductus est, ubi in os aurum liquefactum infundi per summam crudelitatem jussit.

5. *Uno die, &c.*] Mithridates ad omnes urbium Asiæ præfectos literas dedit, quibus imperabat, ut trigesimo, ab acceptis literis die, omnes tum Romani tum Itali cum liberis et uxoribus trucidarentur, atque insepulti feris relinquerentur. Tanta fuit strages edita, ut uno die centum quinquaginta millia interfecta sint. De iis vide Appianum in libro, qui Mithridaticus inscribitur, et Plutarchum in vita Syllæ.

8. *Annum jam.*] Totum bellum Mithridaticum per annos 40. gestum est, ut ex Floro lib. 3. patet.

12. *Insignia victoriæ.*] Per insignia victoriæ triumphum intelligit, quem magnificentissimum duxit Lucullus: qualis antea nullus Romæ visus erat.

18. *Sullam in Italiam.*] Cum iterum Romæ seditiones a Cinna, Carbone, Sertorio, et Mario excitarentur, multique e Primoribus Reipublicæ trucidarentur, Sulla; facta pace cum Mithridate, Romam, ad motus illos comprimendos revertitur jussu Senatus, relicto Muræna, ut reliqua Asiæ negotia componeret. Sed pacis conditiones vix ille tenuit; nam ductus triumphi cupiditate, statim leves contra Mithridaticos, deinde graviores expeditiones suscepit. Sulla vero arbitratus indignum esse Romana fide non stare pacis conditionibus, Murænam ab Asia revocavit.

22. *Quibuscumque ex gentibus.*] Tam ingentem exercitum ex omnibus nationibus Mithridates comparavit, ut Romani peti se arbitrarentur; persuaserat sibi videlicet rex ille, a se Romanos frangi posse, si contra eos varios ex variis partibus hostes suscitaret.

23. *Bosphoranis.*] Bosphorani populi sunt qui Bosphorum Thracium incolunt, cui

inferre simulasset, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, à binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de [k] imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites! ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam [l] is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpe, mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthium patres ve-

[k] *veniretis in discrimen amittendi imperii.* [l] *feci inde initium orationis meæ.*

ab Occasu Pontus finitimus est. His autem cum Sylla in Italiam reversus esset, bellum intulit Mithridates, quibus devictis Macharem filium suum Regem dedit.

23. *Legatos.*] L. Magium, et L. Fannium iudicat, qui a Mario ad Mithridatem confugerant, ut in tertia Verrina ait Cicero.

Ib. *Ecbatanis.*] Ecbatana caput erat Mediæ, qui urbs ex Plinio, lib. 6. a Seleuco condita est.

24. *Ad eos duces.*[Sertorium designat, et alios duces, quos Senatum ipse Sertorius appellat.

25. *In locis disjunctissimis.*] In Asia cum Mithridate, in Hispania cum Sertorio bellum gerebat.

Ib. *Uno consilio.*] Consilio Mithridatis et Sertorii, qui inter se fœdus inierant, adeo ut facile sibi persuaderent, quod conjuratos simul et irruentes Respublica non sustineret.

27. *Dimicaretis.*] Romani in discrimen totius imperii veniebant, deliberando vel de ducibus, quos adversus tantos hostes mittendos judicarent, vel ancipites hærendo, an Mithridates vel Sertorius imperaret.

28. *Sertorianæ atque.*] Sertorius Marianas partes secutus, cum Cinna, Sylla redeunte, fugerat in Hispaniam, ubi cum Hispanos sibi devinxisset, multas clades exercitibus Romanis intulit; sed a Sylla proscriptus, a M. Antonio et M. Perpenna, aliisque conjuratis proditus, in convivio interfectus est anno urbis 681. Ita Florus, Plutarchus, et Appianus.

31. *Initia.*] Lucullus Consul cum Mithridate congressus supra sexaginta hostium millia interfecit, ac Regem usque in Armenium fugavit.

33. *Extrema.*] Cum Lucullus reliquit Mithridatem, nec fugientem eum insecutus est, detrectantibus ducis imperium militibus, quod non culpa sua, sed fortunæ casu accidit, quæ vel præstantissimis ducibus non semper favit.

39. *Naviculatoribus.*] Naviculatores sunt qui per mare merces transvehunt.

40. *Appellati Superbius.*] Corinthus urbs Achaiæ ad Isthmum sita est, Peloponnesum inter et Græciam, illis temporibus ditissima et potentissima, quæ a Leptine alter Græciæ oculus, et Athenæ alteræ appellata est: hæc anno ab urbe condita 607. post bellum Punicum tertium, et ante bellum Numatinum,

ſtri, totius Græciæ lumen, extinctum eſſe voluerunt: vos eum Regem inultum eſſe patiemini, qui legatum populi Rom. Conſularem vinculis ac verberibus, atque omni ſupplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Jus legationis verbo violatum illi perſecuti ſunt: vos legatum populi Rom. omni ſupplicio interfectum, inultum relinquetis? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, ſic vobis turpiſſimum ſit, illud quod accepiſtis, tueri et conſervare non poſſe.

a Romanis, duce Mummio, eversa est. Caussa fuit Strabone teste, lib. 3. quod Corinthii sordes e tectis in legatos pop. Rom. conjecerint: Livio et Ascanio, quod pulsaverint eos et violaverint: Cicerone, quod eos superbius appellarint. Id dicit fortasse, ut factum imminuat, et invidiam augeat in Mithridatem, qui tam crudeliter in virum Consularem desæviit. Tam sancta autem habebantur legatorum corpora ut Sagmina seu Verbenas, quod herbæ sacræ genus est, gestarent, ne quis ea violare auderet.

45. *Legatum populi Rom.*] Legatus ille Manius Attilius fuit, qui et illius legationis et belli hujus auctor fuerat. De ejus supplicio jam superius, not. ad. l. 3. Livius scribit Aquilium fuisse. Certe cum Cicero Consularem eum appellet, crediderim eum esse M. Aquilium, qui C. Marii collega in sexto illius Consulatu fuit a quo servile bellum in Italia confectum est.

50. *Videte.*] Complexio seu conclusio argumentationis: igitur bellum suscipiendum est in Asia.

Primi Argumenti SECUNDA PARS.

Quia agitur ſalus ſociorum.

V. Quid, quod ſalus ſociorum ſummum in periculum ac diſcrimen vocatur? regno expulſus eſt Ariobarzanes Rex, ſocius populi Romani atque amicus: imminent duo Reges toti Aſiæ non ſolum vobis inimiciſſimi, ſed etiam veſtris ſociis atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Aſia, atque Græcia veſtrum auxilium exſpectare propter periculi magnitudinem coguntur: Imperatorem a vobis certum depoſcere, cum præſertim vos alium miſeritis, neque audent, neque ſe id facere ſummo ſine periculo poſſe arbitrantur: vident, et ſentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum eſſe in quo ſumma ſint omnia, et eum prope [a] eſſe (quo [b] etiam carent ægrius)

[a] *non abeſſe longe.* [b] *quem magis deſiderant cum ſumma auctoritate.*

2. *Ariobarzanes.*] De quo jam in narratione.

Ib. *Socius.*] Tanto in honore habebatur inita a Pop. Rom. cum exteris Regibus et populis societas, ut bene meritis plurimum de Repub. concederetur: in signum suæ societatis aurea corona cum aurea patera, sella curuli, quam proximam Imperatori Romano habere poterant, et scipione eburneo, toga picta, et plamata cum equitum turma, custodiæ causa mittebantur.

3. *Duo Reges.*] Mithridates et Tigranes.

6. *Imperatorem certum.*] Pompeium intelligit.

7. *Alium.*] Acilium Glabrionem.

Ib. *Neque audent.*] Veriti ne qui populum Rom. offendant.

9. *Unum virum.*] Indicat quod ab omnibus Pompeius Imperator expetatur.

cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis quam cæteros, quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbeis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate [c] ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nulla ipsi injuria lacessiti, Majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolia, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur;

[c] supple *præditum*.

11. *Ad maritimum bellum.*] Ingens piratarum multitudo effusa per mare commercium omne prohibebat: lege Gabinia missus est contra eos Pompeius, quos omnes trigesimo post bellum susceptum die, toto mari persecutus, ne una quidem ex suis navibus amissa, expulit. De hoc bello Plutarchus in vita Pompeii.

12. *Repressos.*] Hostes in Asia metu Pompeii repressi sunt.

13. *Libere loqui non licet.*] Propter metum Proconsulis Acilii.

18. *Hostili expugnatione differant.*] Avaritiam carpit aliorum qui missi sunt, quia non tam provinciam illam defenderunt, quam expoliarunt.

23. *Cum Antiocho.*] Cum Antiochus Rex Syriæ fecisset societatem cum Ætolis, quibuscum fœderatas Græciæ civitates bello persequebantur, et maxime Lysimachiam urbem, quam repetebat; populus Rom. contra eos Glabrionem misit.

Ib. *Cum Philippo.*] Phillippus ille Macedoniæ Rex fuit, non quidem Alexandri pater; sed alter, qui multo post regnavit Causa belli fuit, quod Athenienses socios obsideret.

Ib. *Cum Pœnis.*] Cum Pœni Messanam civitatem fœderatam, facta cum Hierone Syracusarum Tyranno societate, oppugnarent, eis, Appio Claudio duce, bellum a Romanis illatum est; unde primum bellum Punicum ortum duxit; Observabis autem quod hic ordo temporum a Cicerone non servetur. 1. enim bellum gestum fuit cum Pœnis, 2. cum Philippo, 3. cum Antiocho.

24. *Quanto vos.*] Complexio hujus secundæ partis, cum transitione ad tertiam.

TERTIA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur vectigalia maxima.

VI. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites! [a] tanta sunt, ut iis, ad ipsas provincias tutandas, vix contendi esse pos-

[a] *tam exigua sunt.*

simus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si ad belli utilitatem, et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiæ non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest; quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis [b] pensitant, aut eos qui exercent atque exigunt, cum duo Reges cum maximis copiis prope adsunt? cum una excursio equitatûs perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis-ne vos illis rebus frui [c] posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaveritis, non solum (ut ante dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

[b] *qui solvunt.* [c] *fructum capere.*

3. *Ubertate agrorum.*] Tria sunt vectigalium genera, ex quibus magnas opes colligebant Romani.

Primum *decumæ, sive decimæ;* exigebantur autem illæ ab civibus Romanis, vel Latini nominis sociis, qui in Italiâ, aut extra Italiam, publicum agrum arabant, ut frumenti decumas solverent: illæ vero potissimum colligebantur ex frumento, vino, oleo, et frugibus minutis.

Secundum *Scriptura*, et erat illud vectigal quod pendebatur ab iis qui sylvis et pascuis publicis fruebantur, inde autem scriptura vectigal illud dictum est, quod de certo ære Publicanus conveniret cum Pastore, Illudque describeret.

Tertium vectigal, *portoria.* Pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis qui mercedes ex mercibus in portum devehendis exigebant.

14. *Ex scriptura.*] Qui pascua publica locabant, pecuarii, eorumque rationes scripturæ dicebantur, unde scripturarius ager.

20. *In salinis habent.*] Multi dubitant de hoc voce *salinis;* nam certum est quod ab Anco Martio, ut Plinius refert lib. 31. cap. 7. salinæ Romæ institutæ fuerint. Sed illud vectigal, ejectis Regibus, Senatusconsulto sublatum est, quod tandem Romæ iterum Censor Marcus Livius retulit, qui ob id Salinator dictus est. Certe nusquam legitur in Asia, aut ulla alia provincia impositum esse; adde quod Cicero de tribus tantum Tributorum generibus loquitur, de salinis nusquam; itaque mallem, sicut in multis codicibus legi, *salictis;* cum salicta ad pascua possent pertinere, quæ plerumque salicibus consita sunt [*Salinis* exhibent omnes libri MSS. tuetur etiam eandem lectionem *Cujacius* ad l. 17. D. de Verb. Signif. et merito retinet *Grævius.*]

23. *Conservaveritis.*] Argumentationis brevis conclusio cum adhortatione ad eos conservandos.

QUARTA PARS Argumenti primi.

Quia aguntur fortunæ multorum civium.

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum eſt, quod mihi ego extremum propoſueram, cum eſſem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis pro veſtra ſapientia, Quirites, habenda eſt ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honeſtiſſimi et ornatiſſimi, ſuas [a] rationes et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipſorum per ſe res et fortunæ curæ vobis eſſe debent: etenim ſi vectigalia nervos eſſe reipublicæ ſemper [b] duximus; eum certe ordinem, qui [c] exercetilla, firmamentum cæterorum ordinum recte eſſe dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines [d] gnavi et induſtrii partim ipſi in Aſia negotiantur, quibus vos abſentibus conſulere debetis; partim ſuas, et ſuorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis veſtræ magnum eorum civium [e] numerum calamitate [f] prohibere; ſapientiæ, videre multorum civium calamitatem a [g] republica ſejunctam eſſe non poſſe. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amiſſa vectigalia poſtea victoriâ recuperare; neque enim iiſdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde quod nos eadem Aſia, atque idem iſte Mithridates initio belli Aſiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Aſia res magnas permulti amiſerunt, ſcimus Romæ, ſolutione impeditâ, fidem [h] concidiſſe. Non enim poſſunt una in civitate multi [i] rem atque fortunas amittere, ut [k] non plureis ſecum in

[a] *qui detulerunt fortunas et pecunias.* [b] *exiſtimavimus.* [c] *colligit.* [d] *diligentes et laborioſi.* [e] *multitudinem.* [f] *liberare.* [g] *a calamitate Reipub.* [h] *periiſſe.* [i] *divitias.* [k] *quin.*

6. *Suas rationes.*] Id est, tanti Vectigalia conducunt, ut omnes eorum fortunæ in vectigalibus collocatæ sint: non enim intelligit literas et tabulas rationum, cum omnes essent Romæ, quo ad Magistrum societatis mittebantur.

13. *Collocatas habent.*] Cives quamplurimi suas fortunas collocatas habebant in oratione negotiatorum, quibus male cederet, si res suæ a negotiatoribus amitterentur. Scribit Plutarchus in Lucullo, infinitam in Asia Publicanorum ac negotiatorum multitudinem fuisse, qui misere provinciam illam vexarunt, eosque, excepto Senatorio, ex omni ordinum genere, sed potissimum equestri fuisse; ex eo enim decumani, aratores, publicani, pecuarii, aliique quamplurimi extitêre.

14. *Civium.*] Qui etiam Romæ degebant, suas rationes cum iisdem negotiatoribus communicatas habebant.

18. *Redimendi facultas.*] Publicani dicuntur redimere vectigalia, cum ex pacto certæ pecuniæ ea a Censoribus conducunt, quæ postea suo, vel bono, vel incommodo sunt exacturi; redimere enim et conducere idem sunt.

20. *Initio Belli.*] Tempus illud intelligit, quo Mithridates per summam crudelitatem annis ante viginti tribus tot civium Romanorum millia trucidavit. Vide parag. 4. 1. 4.

22. *Solutione impedita.*] Cum illi Publicani, qui occisi sunt in Asia, solvere aes

eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam; et mihi credite, id quod ipsi videtis, hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est [l] cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum [m] incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectagalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur.

[l] *pecuniæ Asiaticæ* [m] *applicare totos animos vestros.*

potuissent suis creditoribus, etiam vicissim accidit ut illi Romæ, quibus pecuniam debebant, facere satis non potuerint: et ita fides periit, quæ nihil est aliud quam dictorum conventorumque constantia, et veritas quam Cicero lib. 2. de offic. ait maxime in solutione rerum creditarum consistere.

27. *In foro versatur.*] Qui argentariam exercebant, suas circa forum tabernas habebant.

29. *Quare videte.*] Conclusio generalis primæ propositionis de genere belli per brevem argumentorum repetitionem.

SECUNDUM ARGUMENTUM.

Bellum Asiaticum esse magnitudine periculosum.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum; non esse ita magnum, ut sit pertimescendum; in quo maxime laborandum est, ne forte a vobis quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum [a] impertiri laudis, quantam forti viro, sapientissimo homini, et magno Imperatori debeatur; dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime: quam L. Lucullus [b] virtute, [c] assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem Imperatore classem magnam, et ornatam, quæ ducibus

[a] *tribuere.* [b] *magnitudine animi.* [c] *perseverantiâ.*

8. *Maximas Mithridatis copias.*] Habuit ille Rex in armis peditum centum viginti millia, equitum decem et sex millia. Ita Plutarchus.

10. *Cyzicenorum.*] Cyzicum, urbs Asiæ nobilissima, terra marique obsessa fuit a Mithridate cum variis machinamentis, tum lignea turri centum cubitorum altitudinis; sed omni commeatu a Lucullo interclusus, recedere ab obsidione coactus est.

13. *Classem magnam.*] Classem habuit quinquaginta navium, ut volunt alii, alii quadraginta, quam ad Lemnum Lucullus superavit; ei præfuisse Varum Sertorii Legatum Appianus, Plutarchus Marium scribit cum Alexandro Paphlagonio, et Dionysio Eunucho, quos ei comites Mithridates adjunxerat, neuter tamen illorum auctorem in Italiam missum esse ait.

Sertorianis ad Italiam [d] ſtudio inflammato raperetur, ſuperatam eſſe, atque depreſſam: magnas hoſtium præterea copias multis prœliis eſſe deletas, patefactumque noſtris legionibus eſſe Pontum, qui ante populo Rom. ex omni aditu clauſus eſſet: Sinopen atque Amiſum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ornata atque referta, cæteraſque urbeis Ponti et Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu eſſe captas: Regem ſpoliatum regno patrio atque avito, ad alios ſe Reges, atque alios gentes ſupplicem contuliſſe: atque hæc omnia, ſalvis populi Romani ſociis, atque integris vectigalibus, eſſe geſta. Satis opinor hoc eſſe laudis, atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, e nullo iſtorum qui huic obtrectant legi atque cauſæ, L. Lucullum ſimiliter ex hoc loco eſſe laudatum. Requiretur fortaſſe nunc, quemadmodum, cum hæc ita ſint, reliquum poſſit eſſe magnum bellum; cognoſcite, Quirites: non enim ſine cauſa quæri videtur. Primum ex ſuo regno ſic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam

[d] *odio maximo.*

16. *Multis prœliis esse deletas.*] In pugna ad Rhyndacum fluvium, multis hostium trucidatis, sex equitum, quindecim virorum millia cepit; in altera pugna ad Granicum flumen, captis plurimis, viginti hostium millia occidit. In tertia pugna navali multi Barbari ceciderunt, et inter captivos Marius, qui missus fuerat a Sertorio, captus est, et postea necatus.

Ib. *Patefactum Pontum.*] Cum se in fugam Rex dedisset, in Pontum ingressus est Lucullus, ubi, paucis exceptis, omnes urbes sibi subjecit.

17. *Sinopen.*] Sinope urbs est ad Pontum Euxinum sita, quæ Romanis primum obstitit, se cum ad augustias redacta esset, cives, navibus majoribus incensis, in leviores conscenderunt, ut fuga saluti consulerent; sed captam tandem Lucullus liberam civitatem fecit, quod per somnum, dum illam obsideret, visus est ab Antigono vocari, qui comes olim Herculis contra Amazonas hanc sibi delegerat.

18. *Amisum.*] Amisum oppidum in confinio Paphlagoniæ et Cappadociæ, distans a Sinope 130 m. passus. Prima hac devicta, ad istam castra posuit: quâ, statim fugientibus civibus, potitus est; hanc tamen suis legibus Lucullus vivere permisit, quia olim Colonia ab Atheniensibus condita fuerat.

19. *Cappadociæ.*] Cappadociam, pulso Nicomede, Mithridates occupavit.

21. *Regno patrio atque avito.*] Mithridates primus, fuit ortus e regio Persarum sanguine, qui cum paucis Equitibus fugiens Antigonum Syriæ regem, a quo morti fuerat destinatus, venit in Cappadociam, ubi locum sibi munivit: ad eum multis convenientibus, Cappadociam tandem et finitimas Ponto nationes occupavit, et amplissimum liberis suis Imperium reliquit, quod ad hunc Mithridatem qui ab primo sextus fuit, illi conservarunt.

Ib. *Ad alios Reges.*] Ad Tigranem generum suum: et eo victo, ad Regem Parthorum, ad quem legatos misit auxilia petiturus, profugit.

22. *Salvis pop. Rom.*] Multis Regibus et populis pecuniam conferentibus Lucullo, nulla ex ærario puplico sumpta sua, ut Plutarchus refert, bellum gerebat.

25. *Qui obtrectant.*] Perstringit Q. Hortensium et Q. Catulum, qui hanc legem dissuadebant, quam Manilius de mittendo Pompeio tulit.

29. *Medea illa.*] Medea Æetem patrem, Colchorum Regem, ob proditionem, et raptum vellus aureum fugiens, ut ejus iram devitaret, Absyrti fratris, quem fugæ socium habebat, discerptum corpus et divulsa membra adventanti patri objecit, ejus persequendi celeritatem, filii luctu, ac lacerati corporis aspectu retardans. Vide Ovidii Eleg. 9. Trist. lib. 3.

profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra in iis locis, [e] qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius celeritatem persequendi retardaret; sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas a Majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direpta in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit; hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, Rex ipse e manibus effugit; ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes rex Armenius excepit; diffidentemque rebus suis confirmavit, afflictum erexit, perditumque recreavit; cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et præliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno [f] collegerant, et

[e] *per quæ loca.* [f] *congregaverant.*

33. *Sic Mithridates.*] Simultudo, nam sicut Medea patrem, sic Mithridates Lucullum retardavit, dum thesauros ejus exercitui diripiendos objecit post cladem ad Cyzicum, ubi tanta hominum pecorumque strages facta est, ut Granicus et Asopus amnes cruenti sanguine fluxerint.

46. *Fani locupletissimi.*] Fanum Cumanum significat, quod a Muræna spoliatum est, suadente quodam Archelao, qui a Mithridate defecerat, de quo Appianus in Mithrid. quid sit fanum, dictum est in Div. par. 4. l. 6.

49. *Urbem.*] Tigranocertam intelligit, quam Tigranes concidit, et suo nomine appellavit. Ejus muros quinquaginta cubitis altos fecit, in quam totius sui Regni ditissimi quinque, ut Regi gratificarentur, suos thesauros deportaverant. In hac, inquit Plutarchus, præter multas opes, talentorum octo millia Lucullus reperit; ad hanc urbem Mithridatis et Tigranis copias, in quibus erant ducenta quinquaginta peditum et equitum quinquaginta millia. Lucullus parvo suorum numero superavit. Post hanc cladem, duo illi Reges alium pararunt exercitum, in quo septuaginta peditum millia, equitum triginta quinque numerabantur, hunc iterum Lucullus profligavit. Quare Tigranes in Armeniam interiorem, Mithridates in Pontum fugit.

51. *Longinquitate.*] Occultat hic Luculli turpitudinem, qui hostium fugientem reliquit, et factum ejus excusatu longinquitate locorum, aut potius seditione militum. Nam Valerianæ legiones detrectarunt imperia; quod sua stipendia implevissent. Plutarchus ait Luculli superbia et avaritia offensos fuisse milites, qui ad defectionem a Pub. Clodio sollicitati sunt.

magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere ſic fieri ſolere accepimus, ut regum afflictae fortunae facile multorum opes alliciant ad miſericordiam, maximeque eorum, qui aut reges ſunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum et ſanctum eſſe videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam eſt auſus optare. Nam cum ſe in regnum recepiſſet ſuum, non fuit eo contentus, quod ei praeter ſpem acciderat, ut eam, poſteaquam pulſus erat, terram unquam attingeret: ſed in exercitum veſtrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (ſicut poetae ſolent, qui res Romanas ſcribunt) praeterire me noſtram calamitatem: quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex praelio nuncius, ſed ex ſermone rumor afferret. Hic in ipſo illo malo, graviſſimaque belli offenſione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortaſſe potuiſſet, veſtro juſſu coactus, quod imperii diuturnitati modum ſtatuendum veteri exemplo putaviſtis, partem militum, qui jam ſtipendiis confecti erant, dimiſit, partem Glabrioni

56. *Adventitiis.*] Mithridates novum in Ponto exercitum collegit.

Ib. *Regum et nationum.*] Medorum, Adiabenorum, Gordyenorum, Arabum, Albanorum, Iberorum auxilium sibi comparavit.

60. *Sanctum.*] Ulpianus sanctum illud esse dicit, quod non sacrum est, nec profanum, sed sanctione quadam confirmatum.

64. *In exercitum vestrum.*] Mithridates cum rediisset in Pontum, Fabium superavit, quem ibi Lucullus reliquerat. Deinde temeritate Triarii legati, supra septem Romanorum millia, centuriones centum, et tribuni militum viginti quatuor occisi sunt.

65. *Sinite.*] Occupatione utitur, qua simulat nolle se dicere quae acciderunt, quo majora videantur, quam ille efficere dicendo possit: nam ait calamitatem istam tantam esse, ut eam ad aures Luculli non ex praelio nuncius, sed ex sermone rumor afferret.

66. *Sicut poetae.*] Poetae res non quales gestae sunt exponunt: sed fingunt ad ingenii ostentationem.

68. *Ex praelio nuncius.*] Elate id dicit: nam ex praelio Triarius evasit cum aliquot militibus, hanc tamen omnium cladem maximam in hoc bello Romani passi sunt.

71. *Vestro jussu.*] Populus jubebat, censebat Senatus: nam non penes Senatum, sed Populum summa erat auctoritas, unde haec formula, *velitis, jubeatis Quirites.* Populus igitur imperium dabat aut adimebat; jubebat et abrogabat leges: bella denunciabat, aut dissolvebat.

Ib. *Diuturnitati imperii.*] Lucullus Consul provinciam Asiam sortitus, bellum contra Mithridatem gerendum suscepit, quod omnino septem annos continuavit.

72. *Veteri exemplo.*] Post ejectos Reges imperium consulum annuum erat; quo finito, semper novi Consules creabantur; aliquando tamen ad tres annos, vel plures etiam pro rerum occasione concedebatur. Unde Livius lib. 4. *Maximam libertatis pop. Rom. custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.*

73. *Stipendiis.*] Confecisse stipendia veterani censebantur, cum novem annos militaverant. Hoc autem tempus ponere in castris, ab anno decimo sexto ad quadragesimum quintum, si Respub. postulabat, tenebantur.

Ib. *Dimisit.*] Lucullus Valerianos dimisit, qui sequi eum noluerunt, qui Fimbriani tunc dicebantur, quod duce Fimbria legato in ducem assumpto, Valerium Consulem ob avaritiam invisum occiderunt.

Ib. *Glabrioni tradidit.*] Glabrio Bithyniae in provinciam redactae praeerat, et jubente populo, Lucullo successit.

tradidit. Multa prætereo consulto: sed ea vos conjectura perspicite, quantum illud bellum futurum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere g expulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat ut de imperatore ad illud bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.

g *dimisso.*

74. *Multa prætereo.*] Conclusio partis est, per repetitionem eorum quæ bellum illud grave, et periculosum reddunt. 1. quod Mithridates et Tigranes bellum conjunctum gerunt. 2. quod Ponti et Armeniæ nationes utrique Regi parent. 3. quod integræ gentes nondum a Romanis lacessitæ bellum suscipiunt, quibus juvari Reges poterunt.

77. *Novus imperator.*] Auget denique periculum a novo Imperatore, qui ad hoc bellum mittendus est, qui novum exercitum accepturus est; expulso vetere, qui exercitus et ad parendum longe promptissimus est, et ad pugnandum fortissimus.

79. *Restat.*] Transitio ad aliam Orationis partem, in qua de Imperatore dicendum est.

TERTIUM ARGUMENUTM.

Cneius Pompeius est bonus Imperator, quia in eo sunt quatuor virtutes, quæ bonum Imperatorem commendant, scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas.

PRIMA PARS.

IX. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello præficiendum putetis. Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium a facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e b ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris

a *reddere.* b *schola.*

10. *E ludo.*] Per ludum scholas intelligit, quas communi nomine *ludum* Romani dixere, *et Ludi Magistros*, qui eas docebant. Statim a Scholis causas egit in foro de cujus eloquentia Cicero loquitur in lib. de Claris Orationibus.

11. *Ad patris exercitum.*] Magni Pompeii pater Cn. Pompeius Strabo exer-

exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est: qui [c] extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator: qui sæpius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam cæteri legerunt; plureis [d] provincias confecit, quam alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis; non [e] offensionibus belli, sed victoriis; non [f] stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus at-

[c] *extrema parte pueritiæ.* [d] *subjugavit plures nationes* [e] *jacturis.* [f] *non annis quos posuit in bello.*

citum contra Cinnam patriæ rebellantem duxit, quem filius in castra secutus est anno ætatis suæ decimo septimo. Hic autem cum Cinnam urbis mœnibus expelleret, cum pluribus aliis fulmine periit.

13. *Extrema pueritia.*] In tres partes ait A. Gellius lib. 10. sic a Servio Tullio Romanorum rege ætatem divisam esse, adeo ut pueri essent usque ad annum decimum septimum, ad quadragesimum sextum juvenes, et ætate reliqua senes; hac prima ætate Syllæ imperatoris miles fuit Pompeius.

14. *Maximi exercitus.*] Cum Cinna Consul occisus esset, qui bellum in Repub. concitaret, Carbo ejus collega contra Syllam profectus est, qui ex Asia victorem exercitum reduxerat. Pompeius vix annos natus viginti tres privatus adhuc tres legiones in agro Piceno conscripsit, tota sibi addita nobilitate; itaque florentissimum exercitum ad Syllam adduxit, in itinere multas Italiæ civitates confirmavit, multos ad suas, qui inimicorum Scipionis et Carbonis partes secuti fuerant, adduxit, et utrumque prælio lacessivit. Cum ad Syllam Pompeius pervenisset, equo desiliens eum imperatorem salutavit, et a Sylla vicissim Pompeius imperator salutatus est, antequam admissus esset in Senatum: eum Sylla mox in Celtiberiam misit cum exercitu.

14. *Qui sæpius, &c.*] Hostes proprie tantum dicebantur, quibus per Feciales a populo Romano bellum indicebatur: inimici vero quibuscum privatæ simultates habebantur; utitur autem his verbis eleganti hyperbole ad extollendas Pompeii laudes.

16. *Plureis provincias confecit.*] Nationes plures, et populos subjecit, qui in Provincias pop. Rom. redacti sunt.

17. *Quam alii.*] Sive imperatores, sive alii Magistratus subjici Reip. concupiverunt.

18. *Suis imperiis.*] Pompeio nemo fere sæpius imperator fuit; ideoque non tam præceptis, et lectione bellorum scientiam militarem, quam usu proprio, et experientia assecutus est.

19. *Triumphis.*] Ter Pompeius triumphavit, nempe ut ait Velleius Paterculus, de Africa, Europa, et Asia, propter victorias, quas in illis tribus orbis partibus retulit, de quibus infra.

21. *Civile.*] De civili bello loquitur quod in Republica cum Cinna et Carbone gestum; de quo infra.

Ib. *Africanum.*] Africanum bellum cum Cn. Domitio, quem proscripti plerique ex Italia secuti fuerant, et Hierjea Numidiæ rege, qui et a Plutarcho Hiarba nominatur, gestum est: quos omnes adversus Syllam molientes uno prælio intermit. Hoc autem bellum intra dies quadraginta confecit, ac postea Romam rediit, ubi Magnus a Sylla salutatus est, ipsique contigit, quod nulli antea, ut annos viginti quatuor natus, et tantum eques Rom. victor triumpharet.

22. *Transalpinum.*] Quod gessit contra Gallos qui transeunti in Hispaniam exercitui Rom. iter prohibebant.

Ib. *Hispaniense.*] In quo Sertorium jam ab annis octo contra Rempub. bellum agentem superavit.

Ib. *Mistum.*] Dum bellum in Asia gereretur, exortum est civile ex gladiatoribus conflatum, qui Capuæ e Ludo

que ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum, et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam [g] fugere possit.

g *quæ possit ignorari ab hoc viro.*

Lentuli 74. eruperant, ex servis et ergastulis tanto numero, ut sexaginta millia numerarentur. Ducem illi Spartacum habuerunt cum Chryso et Granico. Sedem belli fecerunt Vesuvium montem. Claudium Pulchrum Legatum, et P. Vatinium Prætorem prælio vicerunt, sed demum a M. Crasso superati sunt, cæsis hostium duodecim millibus et trecentis: tribus vero millibus, ut Florus ait, a Pompei qui e pugna evaserant. Idem bellum mistum appellatur, quod e Gallis et Germanis bellicosissimis nationibus plurimi ad hunc fugitivorum exercitum confluxerant, quos ducem habuisse Granicum T. Livius lib. 97. commemorat.

23. *Navale.*] Navale bellum cum Piratis gestum est, et post quatuor menses a Pompeio confectum.

Ib. *Varia genera.*] Alia terrestria, alia maritima confecit.

24. *Et hostium.*] Gessit bellum cum Regibus, cum exulibus, cum proscriptis, cum piratis et servis.

SECUNDA PARS.

In qua probatur Pomp. virtus militaris.

X. Jam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest par oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, [a] industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute et consilio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii [b] explicavit: testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per

a *perseverantia, vel assiduitas.* b *liberavit.*

8. *Testis est Italia.*] Cum Carbo et Perpenna multas clades accepissent a Sylla, et pulsi ex Italia in Siciliam confugissent. Senatusconsulto Pompeius cum exercitu in eam missus est. Fugit statim Perpenna, Carbo venit in Pompeii potestatem, a quo mori jussus est. Inde omnes ab ipsis occupatas civitates amice recepit præter Messanam: de his vide T. Livium lib. 89. Plutarchum in Pomp. Flor. Appian.

11. *Testis est Africa.*] De qua jam superius paragr. ix. 21. ibi autem viginti hominum millia delevit, quorum tria tantum millia Pompeium effugerunt, omnes reliqui cum Domitio interfecti sunt, de quo Plutarchus in Pomp.

12. *Testis est Gallia.*] De itinere suo in Galliam sic loquitur Pompeius, &c. in epistola sua ad Senatum apud Sallustium: *Equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum, quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus XL. exercitum*

quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est: testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hosteis ab hoc superatos prostratosque conspexit: testis est iterum et sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum: testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset? aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo [c] committeret? cum aut hieme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a prædonibus captas urbeis esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare, et [d] propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis vestris ego mare clausum

[c] *exponeret.* [d] *viribus.*

paravi: hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes, ab Alpibus in Hispaniam submovi, per eas iter aliud atque Annibal nobis opportunus patefeci; recepi Galliam, Pyrenæum (Jacetaniam) indigetes; et primum impetum Sertorii Victoris, novis quidem militibus, et multo paucioribus sustinui; hiememque in castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. Appianus iter ab eo patefactum in Alpibus inter Padi et Rhodani fontes fuisse ait. Unde Lucanus lib. 8.

Adde truces Lepidi motus, Alpinaque bella,
Armaque Sertorii revocato consule victa.

14. *Testis est Hispania.*] Plinius lib. 3. de Pompeio victore in Hispania sic loquitur: *Statim ad Solis occasum congressus, excitatis in Pyrenæo tropheis, oppida DCCCLXXVI. ab Alpibus ad fines Hispaniæ ulterioris in ditionem redacta victoriæ suæ adscribit.*

19. *Testes omnes oræ.*]Mithridates naves quandam instituerat cum paucis hominibus in eis, ut Romanis navigantibus in Asiam iter clauderet.; his ita se prædones et piratæ cum exulibus et servis fugitivis adjunxerunt, ut mare non solum et insulas et urbes omnes maritimas, sed etiam Italiam infestarent. Tanta autem facta est eorum multitudo, ut naves mille haberent. Cilices porro dicti sunt, sive Cilices illi fuerunt plerique, sive quod se in Ciliciam reciperent. Contra eos missus Pompeius imperator lege Gabinia statim bellum illud confecit; de hoc bello scripsere Appianus, Florus, &c.

25. *Hoc tantum bellum, &c.*] Bello hoc infestabatur totum mare, Mediterraneum quod *turpe* appellat, quia in dedecus populi Rom. susceptum est: *vetus*, quia annis viginti tribus duravit, ab Octavii scilicet et Cinnæ Consulatu, ad Lepidi et Tullii Consulatum.

28. *Omnibus annis.*] Florus tradit intra diem quadragesimum confectum fuisse a Pompeio.

33. *Captas urbeis.*] Plutarchus numerat quadringentas.

per hoſce annos dicam fuiſſe, cum exercitus noſtri Brunduſio nunquam, niſi ſumma hieme, [e] tranſmiſerint? Quid, ad nos cum ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti ſint? mercatoribus tutum mare non fuiſſe dicam, cum duodecim [f] ſecures in prædonum poteſtatem pervenerint? Quid aut Colophonem aut Samum nobiliſſimas urbeis, innumerabileſque alias captas eſſe commemorem, cum veſtros portus, atque eos portus, [g] quibus vitam et ſpiritum ducitis, in prædonum fuiſſe poteſtate ſciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque pleniſſimum navium, inſpectante Prætore, a prædonibus eſſe direptum? Ex Miſeno autem, ejus ipſius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum geſſerat a prædonibus eſſe ſublatos? Nam quid ego Oſtienſe [h] incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicæ querar, cum prope inſpectantibus vobis, claſſis ea, cui Conſul populi Romani præpoſitus eſſet, a prædonibus capta, atque oppreſſa eſt? Pro dii immortales! tantam-ne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modo ante [i] oſtium Tiberinum claſſem hoſtium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani oſtium prædonum navem eſſe audiatis? Atque hæc qua celeritate geſta ſint quanquam videtis, tamen a me

[e] *tranſierint mare.* [f] *duo Prætores cum inſignibus ſuis.* [g] *eas res quibus vita et ſpiritus continetur.* [h] *direptionem.* [i] *ante portum Oſtiæ, qui eſt in oſtio Tibris.*

37. *Brundusio.*] Brundusium civitas Italiæ in Calabriæ portu nobilis, unde in Græciam trajicitur, et unde solvit Pompeius contra piratas ducturus exercitum, hanc oram circa Brundusium invaserant piratæ.

41. *Duodecim secures.*] Insignia dignitatis pro ipsis prætoribus ponit; illi fuerunt Sextilius et Bilinus, qui cum suis insignibus et lictoribus abducti sunt a Piratis, ut ait Plutarchus; quilibet autem Prætor sex Lictores habebat extra urbem qui præirent, in urbe vero tantum fasces præferebantur.

42. *Colophonen.*] Colophon urbs Ioniæ celeberrima suis equitibus.

Ib. *Aut Samum.*] Urbs ejusdem provinciæ.

44. *Spiritum.*] Nulla jam frumenta ex Asia, Africa, Sicilia, et Sardinia Romam afferebantur: sicut et alia quæ ad vitam pertinent conservandam.

45. *Caietæ.*] Caieta portus est in Campania a nutrice Æneæ sic dictus, quia ibi sepulta est, de qua Virg. 7. Æneid.

Tu quoque littoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam Caieta dedisti.

46. *Inspectante Prætore.*] Quis fuerit ille Prætor non constat ex auctoribus, nisi fortasse sit M. Antonius, qui ante Pompeium ad hoc bellum missus, pessime rem gessit, et ibidem periit. Certe florus in Epist. scribit filiam ejus a prædonibus raptam fuisse.

47. *Miseno.*] Misenum Italiæ promontorium est ab Æneæ Comite sic appellatum Virg. 6. Æneid.

49. *Ostiense incommodum.*] Ostia urbs fuit condita ab Anco Martio rege in Ostiis Tiberinis. Tanta fuit piratarum audacia, ut ad eam urbem appulerint, ibique Romanorum naves incenderint, omniaque diripuerint, imo quasi de reditu non cogitarent, ibi morabantur, et omnes quos non occiderant, prædamque universam tanquam in sua civitate deposuerunt; de his vide Dionem lib. 26.

51. *Consul pop. Rom.*] Nihil de illo Consule reperitur, ne nomen quidem.

55. *Ante ostium.*] Oceani ostium ap-

in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos [k] cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli [l] impetus navigavit? qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria subsidia reipublicæ firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Gallia Cisalpina præsidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos [m] deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque [n] imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur,

[k] *navigationes.* [l] *classis Pompeii.* [m] *intercessores.* [n] *imperavit ut darent obsides.*

pellat qua Oceanus in mare, quod alii Interius, alii Mediterraneum vocant, influit.

61. *Belli impetus.*] Pompeii classis, in qua totius belli impetus consistebat.

62. *Siciliam adiit, &c.*] Siciliæ maxime prædones infesti erant, et frumenta Romam ex ea afferre prohibebant; unde porro illa provincia vulgo Reipub. horreum appellabatur teste Livio.

65. *Inde cum in Italiam se recepisset.*] Gabinia lege impe um exercitus in piratas Pompeio datum est; quare nihil habuit prius quam ut statim eas suis legatis singulis maris partes assignaret, quas quique eorum defenderent.

Ib. *Duabus Hispaniis.*] Hispaniarum altera cis est, altera ultra Iberum flumen; mari autem Hispanico Tiberium Neronem, et Manlium Torquatum præfecit.

Ib. *Gallia Cisalpina.*] Gallia Cisalpina est pars Italiæ ab Alpibus ad Rubiconem fluvium, quæ ab iis Gallis dicta est, qui Alpes transgressi, dimidiam prope Italiam occupaverunt. Hæc a Romanis Cisalpina, altera, unde venerant, Transalpina dicta est. Mari Gallico M. Pomponium præfecit.

67. *Illyrici maris.*] Illyricum mare ab Illyrico denominatum est: pars est autem Europæ Pannoniam inter et mare Adriaticum. Huic præfecit, sicut et Tyrrheno, L. Gellium et Cn. Lentulum.

Ib. *Omnemque Græciam.*] Græciæ diversis oris præfecit Cinnam, L. Gellium et Pisonem.

68. *Italiæ duo maria.*] Adriaticum et Tyrrhenum.

69. *Ipse autem a Brundusio.*] Cum sexaginta navibus profectus, piratas insecutus est, quos in Ciliciam redire compulit suis autem omnibus legatis jusserat sua in statione remanere, nec hostes insequi, sed mutuis auxiliis se juvare, ut eos intercluderent.

73. *Idem cretensibus.*] Creta illud fuit cum Cilicia piratarum receptaculum, quos ibi Metellus oppugnabat, quorum multos interemit.

Ib. *In Pamphyliam.*] Pamphylia regio minoris Asiæ fuit, Ciliciam inter et Lyciam.

Ib. *Legatos deprecatoresque.*] Territi Cretenses ne reliquos interficeret Metellus, miserunt legatos ad Pompeium, ut ei se potius quam Metello dederent, rati videlicet quod ab illo mitius secum ageretur; quare Pompeius, ut hanc laudem Metello præriperet, Octa-

Cn. Pompeius extrema hieme [o] apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus Imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quam multæ sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est: sed multæ sunt [p] artes eximiæ hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse Imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites! sed ea magis ex aliorum [q] contentione, quam ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus Imperatorem aliquo [r] in numero putare, cujus in exercitu [s] veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut plurimum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum [t] administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ Magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego

[o] *præparavit.* [p] *virtutes quæ sunt famulæ et comites hujus virtutis militaris.* [q] *comparatione.* [r] *numerare in aliquo ordine Imperatorum.* [s] *vendantur.* [t] *gerendum.*

viam legatum suum Metello misit, ut ab obsidione cessaret: ipsoque legatus præsidium contra Metellum Cretensibus tulit, quos tamen ad deditionem compulit Metellus, sumpto de iis supplicio; quod etsi turpe fuit Pompeio, tamen ejus laudi Cicero vertit.

77. *Ineunte vere.*] Docent hoc bellum intra quatuor menses apparatum fuisse, susceptum, et confectum, Livius lib. 99. prædones intra quadragesimum diem toto mari pulsos fuisse: Plutarchus intra tres menses, Appianus intra septuaginta dies omnes Piratarum naves, id est, trecentas et Amplius in Pompeii potestatem venisse: centum autem et viginti diebus cunctas illorum urbes, arces, perfugia et castella, pop. Rom. cæsis ipsorum decem millibus subjecta fuisse.

79. *Quid cæteræ.*] Illustris amplificatio per quam extollit egregiam et divinam Pompeii virtutem militarem, enumeratis aliis, quibus hæc prima maxime illustratur.

82. *Artes eximiæ.*] Bellicas virtutes intelligit, quas lib. 2. de Finibus, *maximas artes appellat.*

84. *Facilitate.*] Non *felicitate*, ut in pluribus codicibus legitur, nam postea aget de ejus felicitate; adde quod hæc facilitas maxime ad imperatoris humanitatem pertineat.

90. *Centuriatus.*] Centuriatus munus est Centurionis, qui centum præest militibus; carpit autem hic imperatorum avaritiam, qui officia militaria vendebant, quæ virtuti militum concedi debent.

92. *Ex ærario depromptam.*] Imperatoribus, qui mittebantur, concedebatur ex ærario publico pecunia, quæ vulgo attributa dicebatur, ut Varro probat.

93. *Propter cupiditatem provinciæ.*] Seligebantur provinciæ a Senatu, quæ Consulibus, quæ Prætoribus darentur, quas postea vel sortitione obtinebant, vel a Senatu, vel aliquando a tribunis plebis, quas illi per vim pecunia corrupti concedebant, ut avaritiæ vel Consulum, vel Prætorum satisfacerent.

94. *Admurmuratio.*] Præmunitio, qua removet a se calumniæ suspicionem, quam ingeniose detorquet, aut in ipsos auditores, qui Lucullum notare, aut in eos ipsos, qui irasci poterant. Consuetudo autem populi erat, ut, cum, quod sibi placeret, in concione audivisset summissa voce, alius alii bene dictum insusurraret: quod admurmuratio dicebatur.

autem neminem nomino; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam Imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus [u] ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia, per agros atque oppida civium Romanorum nostri Imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis; utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere Imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam vero quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur; non modo ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiæ perfugium Majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age vero, cæteris in rebus qualis sit temperantia, considerate; unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum initum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæ res, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad

[u] *afferant.*

99. *Per hosce annos.*] Tempus significat, quo ducti sunt exercitus contra Mithridatem, Piratas, Sertorium, et Spartacum.

103. *Hibernis.*] Hiberna dicuntur loca, ubi per hiemem exercitus manent.

108. *Manus tanti exercitus.*] Ita pervenerunt in Asiam legiones Pompeii, ut non modo nihil rapuerint per viam; sed ne pedem quidem tulerint apud eum qui hostis non esset.

111. *Ut sumptum faciat.*] Nemini vis infertur ut sumptus fiant erga milites, subministrando, v. g. vestes, pecuniam, &c. Sed ne permittur quidem, ut eos sumptus vel ipsi Asiani sponte faciant.

113. *Majores nostri.*] Censuerunt socios in hibernis non esse gravandos sumptibus. Itaque cum innocentia virtus sit, quæ nulli nocet, colligere facile licet, quanta Pompeii sit, non modo quia nemini nocuit sua avaritia, sed ne nocere quidem vel leviter suis permisit.

114. *Age vero.*] Nunc de temperantia Pompeii; est autem temperantia virtus, quæ ex recta ratione libidini, voluptati, et aliis pravis affectionibus dominatur.

119. *Remorari solent.*] Avaritia Lucullum a persequendo Mithridate retardavit.

121. *Non libido.*] Ea continentia fuisse Pompeium narrat Plutarchus, ut captis Mithridatis pellicibus omnes salvas ad parentes remiserit.

122. *Nobilitas urbis.*] Cum solvisset Brundusio, multas urbes pulcherrimas prætermisit, tantum Athenas lustravit, ubi sacra fecit, habita oratione ad populum.

quietem: postremo signa et tabulas, cæteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri ˣ tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriæ proditum videbatur: nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa Majores suos tum, cum hac temperantia Magistratus habebamus, servire populo Romano, quam imperare aliis maluisse. Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, et copia valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoris, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicarint? Humanitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitavit, quin huic tantum bellum hoc ʸ transmittendum sit, qui ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur?

ˣ *auferenda.* ʸ *decernendum.*

123. *Signa et tabulas.*] Si quæ statuæ et picturæ essent in urbibus devictis, ab Imperatoribus assumebantur, quas Romam mittebant; eorum autem usus immodicus fuit apud Romanos veteres, ex quo Asia devicta fuit. Certe M. Scaurus Ædilis tria signorum millia in scenam produxit.

128. *Fuisse Romanos.*] Tanta abstinentia quondam apud veteres Romanos fuere Curius Dentatus, Fabricius, ut oblata sibi munera repudiarent. Vide Valerium Max. lib. 4. cap. 3.

135. *Facilitate.*] Facilitas virtus est, qua quis aliis intempestive accedentibus, aut imprudenter interrogantibus obsequentem et blandum se exhibet.

142. *Et quisquam.*] Conclusio qua concludit locum de virtute Pompeii.

TERTIA PARS.

In qua probatur Pompeii auctoritas in bellis administrandis.

XI. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea in re idem ille Imperator plurimum possit; vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de Imperatoribus vestris existiment, quis ignorat? cum sciamus homines in tantis rebus, ᵃ ut aut contemnant, aut metuant, aut [illegible]erint, aut a-

ᵃ *moveri opinione famæ, et certa aliqu*[illegible]*ione,* [illegible]*uem contemnant aut metuant.*

merit, opinione non minus famæ, quam aliqua certa ratione commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus, referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium Imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui, quo die a vobis maritimo bello præpositus est Imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia et caritate [b] rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero accepta in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent; hostium opes animique crevissent; cum satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum [c] id temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantum declarat ejusdem hominis apud hosteis populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster Imperator exercitusque esset, ad

[b] *frumenti.* [c] *eo ipso tempore.*

10. *Præclara Judicia.*] Præclara judicia de Pompeio fecit populus Romanus, cum adhuc Equiti triumphus decretus est, et Quæstor tantum, cum imperio Proconsulis contra Sertorium missus est, et ante omnes gestos Magistratus Consul declaratus est.

12. *Referto foro.*] Locum commitiorum pro foro ponit, quia ita foro propinquus erat, ut sæpe pro eo nominetur.

13. *Repletisque.*] Circa forum templa fuisse quamplurima Asconius scribit.

14. *Commune gentium.*] Bellum illud contra piratas commune idcirco fuit gentium omnium, quia illi omnibus nationibus erant infesti.

22. *Accepta calamitate.*] Cum Triarius a Mithridate victus est, de quo supra.

26. *Ad eas regiones.*] Pamphyliam et Ciliciam Asiæ minoris, aptissimas provincias ad bellum Piraticum gerendum, Pompeius adventu suo confirmavit.

27. *Insolita.*] Vinci, non vincere solitus fuit Mithridates.

Ib. *Tigranem.*] Tigranes secutus est redeuntem in Pontum Mithridatem, adversus quem, cum Lucullus duceret exercitum, a Senatu revocatus est in Italiam.

32. *Age vero.*] Comprobationem amplificat ab exemplis, ut certius Pompeii ostendat auctoritatem.

36. *Noster Imperator.*] Metellus intelligitur, qui contra Cretenses bellum gerebat.

Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum d speculatorem, quam legatum judicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos Reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

d *exploratorem.*

37. *Eique omnes.*] Non solum illi Piratæ qui obsidebantur a Metello; sed omnes reliquæ totius insulæ civitates dedere se venienti Pompeio voluerunt. Legimus enim vero apud Livium, lib. 100, quod Cretenses legatos miserint ad Pompeium, ut eorum civitates deditione reciperet.

41. *Ii quibus erat molestum.*] Probabile est Metellum et Perpennam designari, quibus molestum erat, cum haberent exercitum in Hispania, non ad se, sed ad Pompeium legatos mitti.

42. *Speculatorem.*] Credibile admodum est, potius speculatorem quam legatum ad Metellum et Perpennam misisse, quia fœdus cum Sertorio Mithridates inierat.

Ib. *Potestis constituere.*] Complexio, quæ concludit ad illud bellum mittendum esse Pompeium, cum tanta sit illius auctoritas.

QUARTA PARS.

In qua probatur Felicitas Pompeii.

XII. Reliquum est, ut de felicitate, quam a præstare de seipso nemo potest, meminisse, et commemorare de altero possumus; sicut æquum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo; Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et cæteris magnis Imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate de quo

a *prædicare certam fore.*

1. *Quam præstare.*] Nihil humana felicitate inconstantius est. Unde Seneca in Agamem. *Nulla longi temporis felicitas.*

4. *Maximo.*] Fabius Maximus cunctando Annibalem superavit. Is Dictator, et quinquies Consul fuit.

Ib. *Marcello.*] Marcellus quinquies Consul fuit, Gallos vicit, Insubres Reipub. subjecit, Annibalis exercitum ad Nolam fudit, Syracusas expugnavit.

Ib. *Scipioni.*] Africanus annos natus viginti quatuor, in Hispaniam cum imperio Consulari missus est. Africam vicit, et relata insigni victoria, redire in Africam Annibalem coegit: bis consul fuit.

Ib. *Mario.*] Marius Jugurtham Regem vicit, de quo triumphavit. Teutones, Ambrones, Cimbros funditus delevit, septies Consul fuit.

quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur: Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terra marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti, [b] tempestatesque [c] obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque Imperii, tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis. Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: et cum ei Imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna; dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandum conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus; nunc cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid expectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cætera summa cum salute reipublicæ commissa sunt, hoc quoque Bellum Regium committimus?

[b] *serenitates.* [c] *secundæ fuerint.*

12. *Aut invisa.*] Oratio invisa diis esset, si fortunam in potestate Pompeii fuisse diceretur.

13. *Ingrata.*] Si omitterentur beneficia quibus nos affecit.

17. *Venti.*] Tam facile Piratas non ejecisset Pompeius, nec tam pauco tempore, nisi ventos secundos habuisset.

Ib. *Tempestates.*] Sæpe pro serenitate tempestas usurpatur. Sic Virgilius, Æneid. 7.

Unde hæc tam clara repente Tempestas.

23. *Quare cum.*] Brevis velut peroratio, qua tum ex iis omnibus quæ attulit hactenus, tum ex Pompeii virtutibus concludit lege Manilia ad bellum Mithridaticum Imperatorem mittendum esse.

32. *In iis ipsis locis.*] Erat tum Pompeius in Asia contra prædones, ubi vicinus erat Mithridati.

Ib. *Ut habeat exercitum.*] Integrum et florentem exercitum habebat.

33. *Ut ab iis.*] Poterat habere exercitum, tum a Glabrione, cui Lucullus partem sui dederat, tum ab aliis Romanis qui in vicinis provinciis erant cum imperio.

CONFUTATIONIS,

PRIMA PARS.

In qua confutat Hortensium, qui omnia tribuenda uni non censebat.

XIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor: sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias fortissimorum virorum et classimorum; tamen omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. [a] Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornateque dixisti, cum is de uno im-

[a] *jam non valet.*

1. *At enim.*] Sic hanc refutationem aggreditur, ut incipiat a laude Hortensii et Catuli, quorum auctoritatem et dignitatem amplificat, quo se facilius in animos audientum insinuet, et causæ suæ probet æquitatem.

2. *Beneficiis amplissimis.*] Beneficiis amplissimis Catulus ornatus est, quia populo suffragante, factus est Consul cum M. Lepido.

1b. *Summis ornamentis.*] Per summa ornamenta Consulatus dignitatem, qua non major erat in urbe, intelligit. Hortensius autem Consul cum C. Cæcilio Metello Consulatum gessit.

13. *Ad unum omnia.*] Si Plutarcho credimus, Manilius legem ferebat, ut provincia tota, cui Lucullus præfuerat, omneque illius imperium Pompeio transmitteretur, adjungereturque etiam Bithynia, quæ Glabrioni obvenerat: totum bellum adversus Reges Mithridatem et Tigranem administraret; classem quoque, et copias omnes navales haberet, quas initio belli maritimi habuerat cum Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchide superiore, Armenia, una cum exercitu cui Lucullus præerat.

15. *Summa copia.*] Idem Cicero scribit in Bruto Hortensium magna eloquentiæ laude floruisse, atque Asiaticæ dictionis studio in primis fuisse delectatum, eoque factum, ut adolescens in causis agendis magis, quam senior videtur.

16. *Contra virum fortem.*] Cum Gabinius tribunus-plebis legem tulit de belli administratione Pompeio danda, L. Trebellius alter tribunus-plebis fortiter intercessit, et senatui promisit moriturum se potius, quam illa lex ferretur: cum autem sic perseveraret, Gabinius tribus intro vocare cœpit, ut Trebellio Magistratum abrogaret. Aliquandiu Trebellius ea re perterritus non adfuit; persistebat tamen in intercessione, sed posteaquam 7. et 10. tribus rogationem acceperunt, et una mens esset totius populi qui supererat, ut jus-

peratore contra prædones constituendo legem promulgasset: et ex hoc ipso loco permulta idem contra legem verba fecisti. Quid? tum, per deos immortaleis, si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et [b] vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ imperium teneremus? an tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, Prætores, Quæstoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu, et privato et publico prohibebamur? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus? Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginiensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, et gloria remansit: quæ civitas antea unquam tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos et agros, et aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Roman. cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna, et multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos quorum majores Antiochum regem classe, Persenque su-

[b] *bona*.

sum conficeret, remisit intercessionem Trebellius, atque ita lex a Gabinio de piratis persequendis lata est: ita Asconius. Vocat autem virum fortem Gabinium, quia contra Senatus voluntatem et collegæ intercessionem hanc legem tulit.

19. *Ex hoc ipso loco.*] In rostris tum orabat Cicero.

24. *Prætores.*] Jam de his superius, paragr. iv. l. 43.

25. *Commeatu, et privato.*] Intelliguntur omnia cibaria, quæ ad victum sive exercitus, sive populi necessaria sunt. Appianus autem refert, antequam imperium belli piratici Pompeio decerneretur, summam fuisse rei frumentariæ caritatem, et inopiam.

26. *Clausa maria.*] Clausum mare dicitur, cum aut propter tempestates, et frigus sæviens, aut propter Piratarum pericula tuto navigare non licet.

27. *Privatam rem, neque publicam.*] Neque mercatores navigare, neque, Magistratus in provincias proficisci audebant.

29. *Mare tenuisse.*] Dionysius Hal. lib. 2. Antiquit. refert ita viribus navalibus valuisse Athenienses, ut per annos duodeseptuaginta maris imperium tenuerint.

Ib. *Carthaginiensium.*] Appianus de iis in Libyco scribit magnam sibi maris partem subjecisse, et in Sicilia, Sardinia, aliisque insulis, quæ in illo mari sunt, ac in ipsa Hispania bellum gessisse, multa in loca colonias misisse, æquavisseque Græcorum potentiam.

30. *Non Rhodiorum.*] Strabo lib. xi. de Rhodiis refert, res maritimas in primis curavisse, quare diu maris imperium tenuerunt, Piratas profligando.

37. *In navalibus pugnis.*] Antiochi Regis legati a Romanis victi sunt, Livii testimonio, lib. 36. Carthaginienses in primo bello Punico, a Cneo Duellio, deinde ab Attilio Regulo.

38. *Utilitatis.*] Quia vectigalia intercepta sunt.

Ib. *Dignitatis.*] Captis legatis et duodecim securibus, de quibus tertium loquitur.

39. *Persenque superarunt.*] Patet de Antiocho, ut jam diximus, sed non de Perse, quod superatus sit: quare aut

perarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatiſſimos paratiſſimoſque vicerunt, ii nullo in loco jam prædonibus pares eſſe poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, ſed omneis ſocios in ultimis oris auctoritate noſtri imperii ſalvos præſtare poteramus, tum, cum inſula Delos tam procul a nobis in Ægeo mari [c] poſita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, ſine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac protubus noſtris, ſed etiam Appia jam via carebamus: et his temporibus non pudebat magiſtratus populi Romani in hunc ipſum locum aſcendere, cum eum vobis majores veſtri exuviis nauticis et claſſium ſpoliis ornatum reliquiſſent. Bono te animo tum, Q. Hortenſi, populus Romanus, et cæteros, qui erant in eadem ſententia, dicere exiſtimavit ea, quæ ſentiebatis: ſed tamen in ſalute communi idem populus Romanus dolori ſuo maluit, quam auctoritati veſtræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miſeria, ac turpitudine liberavit; ſed etiam effecit ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur [d] obtrectatum eſſe adhuc, Gabinio dicam, an-ne Pompeio, an utrique (id quod eſt verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac poſtulanti? Utrum ille qui poſtulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneos non eſt qui impetret, cum cæteri ad expilandos ſocios, diripiendaſque provincias, quos voluerunt legatos eduxerint? an ipſe, cujus lege ſalus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus conſtituta eſt, expers eſſe de-

c *ſita.* d *contradictum.*

erravit Cicero, aut de illa victoria omiserunt historici, apud quos nulla illius mentio sit. [Sic quidem *Hottomannus*] et alii censent; sed *Cn. Octavium de rege Perse navalem triumphum egisse*, scribit Livius lib. 45. c. 42.

40. *Omnibus navalibus pugnis.*] 1. Siciliam Carthaginiensibus Romani ademerunt. 2. Sardiniam. 3. Secundo bello Punico Hispaniam, atque per id tempus, dum Annibal Italiam, P. Scipio Libyam populabatur, adeo ut Romani stipendium Carthaginiensibus imperarint; tamen post annos quinquaginta postremum bellum exortum est, in quo Scipio minor Carthaginem evertit.

45. *Delos.*] Delos mercibus celebris fuerat, et commoda in Asiam ex Italia et Græcia navigantibus, ut Strabo scribit lib. Georg. 10.

49. *Appia via.*] Appia via ab Appio Claudio Censore dicta est, qui Cæcus nuncupatus est, a porta autem Capena usque ad urbem Capuam, ut ait Frontinus in libro de aquæ ductu, tum Brundusium usque lapidibus strata est; hac autem caruisse pop. Rom. dicit, quia ea pars quæ ad mare vergebat prædonibus infestabatur.

50. *Hunc ipsum locum.*] Id est, in rostra; de quibus jam in Exordio. Porro Oratores ex rostris illis navium dicebant ad populum. Livius lib. 8. docet sub rostris partem inferiorem fuisse, unde privatis loqui fas erat.

61. *Ne legaretur Gabinius.*] Postulavit sibi legatum Gabinium Pompeius, qui ipsi denegatus est; mittebantur autem legati vel a Senatu, vel a populo; quia sumptibus publicis mittebantur.

64. *Ad expilandos socios.*] Eos designat, qui dividunt Magistratibus pecuniam, ut idonei sibi legati seligantur; nisi etiam Lucullum indicet, quem hic sæpe pungit.

bet gloriæ ejus Imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cœlius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum Tribuni-pleb. fuissent, anno proximo legati esse potuerunt? in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc Imperatore, atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero Consules ad Senatum relaturos: qui si dubitabunt, aut [e] gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessionem, quidquam audiam: de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam [f] qui id liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

[e] *facient molestia.* [f] *quomodo.*

70. *Anno proximo.*] Qui Tribuni fuerant, non poterant esse legati, nisi post annum iis Imperatoribus qui per eorum Tribunatum delecti fuerant. Probat tamen multorum exemplo, qui aliquando legati anno proximo iis Imperatoribus missi sunt, quos ipsi lege lata mittendos esse censuerant.

75. *Ego me relaturum.*] Non cuilibet jus erat habendi Senatum; sed tantum Dictatoribus, Consulibus, Prætoribus, Tribunis-plebis, urbis Præfecto; quanquam nec fas fuit illis minoribus Magistratibus petere, quando in urbe Consules aderant, Vide A. Gellium, c. 7. l. 14.

77. *Vestrum jus, &c.*] Nam Tribuni plebis, qui tulerant legem de imperio alicui committendo, postquam Magistratu suo defuncti erant, legati dari illi Imperatori solebant, qui populi beneficio ad hanc dignitatem evectus fuisset.

Ib. *Præter intercessionem.*] Varro lib. 14. apud A. Gellium docet intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, jus fuisse iis solis qui eadem potestate, qua ii qui Senatusconsultum facere vellent, aut majore essent.

CONFUTATIONIS

SECUNDA PARS.

In qua confutat jam Cicero Q. Catulum, qui 1. dicebat niti in Pompeio totam Reip. spem. 2. esse contra instituta Majorum, ut uni omnia concederentur.

XIV. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si [a] quid de eo factum esset, in quo spem es-

[a] *si contigerent eum mori.*

3. *Si quid de eo factum.*] Refert Plutarchus, cum Catulus multa honorifice de Pompeio apud populum, atque conservandum, nec temere periculis objiciendum esse talem virum diceret: qui neminem alium habebat quem

ſetis habituri: cepit magnum ſuæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope una voce in eo ipſo vos ſpem habituros eſſe [b] dixiſtis. Etenim talis eſt vir, ut nulla res tanta ſit, ac tam difficilis, quam ille non et conſilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere poſſit; ſed in hoc ipſo ab eo vehementiſſime diſſentio, quod, quo minus certa eſt hominum ac minus diuturna vita, hoc magis reſpub. dum [c] per deos immortaleis licet, frui debet ſummi hominis vita atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque inſtituta Majorum. Non dico hoc loco Majores noſtros ſemper in pace conſuetudini, in bello utilitati paruiſſe; ſemper ad novos caſus temporum novorum conſiliorum rationes accommodaſſe: non dicam duo bella maxima, Punicum, et Hiſpanienſe ab uno Imperatore eſſe confecta: duas urbes potentiſſimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam ab eodem Scipione eſſe deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribuſque veſtris eſſe viſum, ut in uno C. Mario ſpes imperii poneretur: ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum adminiſtraret; in ipſo Cn. Pompeio, in quo novi conſtitui nihil vult Q. Catulus, quam multa ſint nova ſumma Q. Catuli voluntate conſtituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adoleſcentulum privatum, [d] exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit: huic præeſſe? præfuit; rem optime ductu ſuo gerere? geſſit. Quid tam præter conſuetudinem, quam homini peradoleſcenti, cujus a Senatorio gradu ætas longe abeſſet, imperium atque exercitum dari?

[b] *reſpondiſtis.* [c] *dum immortales dii permittunt.* [d] *cogere exercitum tempore bellorum civilium Reipub.*

mitteret, si simul esset amissus, una voce respondisse, *teipsum:* quare destitisse Catulum.

13. *Semper in pace.*] Refert de Mario Valerius Max. quod, &c. cum præter fœderis leges duos cohortes civitate donasset, atque propterea argueretur, responderet, se inter armorum strepitum verba juris civilis audire non potuisse.

15. *Punicum et Hispan.*] Pub. Scipio Æmilianus, cum tantum Ædilitatem peteret, et ante decem annos fieri Consul non posset, extra leges Consul factus est, et in Africam missus, ubi Carthaginem delevit: deinde a Senatu, populoque Rom. præter leges, quibus cautum erat, ne quis ante decem annos post gestum Consulatum fieret Consul, iterum vel invitus creatus est, et anno quarto decimo post excisam Carthaginem, Numantiam cepit.

19. *Ut in uno Mario.*] Mario per plures annos prorogatus est Consulatus, nam tum septimum Consul fuit.

20. *Cum Jugurtha.*] Jugurtham vicit Marius, et duxit in triumphum cum duobus filiis, qui omnes in carcere postea necati sunt.

Ib. *Cum Cimbris.*] Cimbri sæpissime Romanos exercitus vicerunt, captis eorum ducibus, at illos Marius tandem duobus præliis fudit, in quibus cæsa sunt hostium ducenta millia et capta nonaginta.

21. *Cum Theutonis.*] Theutonis post victoriam Cimbri se junxerunt; sed tam gloriose eos Marius superavit, ut cæsa tradantur centum quadraginta millia, capta sexaginta.

25. *Adolescentulum.*] Viginti tantum tres annos natus erat, cum in agro Piceno tres comparavit legiones, de quo jam supra.

28. *Ætas longe abesset.*] De eo scribit Plutarchus, facile in Senatum pe-

Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea adminiſtrandum? Fuit in his provinciis ſingulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum [e] deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Rom. triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, ſed etiam ſtudio omni viſendam putavit. Quid tam inuſitatum quam ut, cum duo Conſules clariſſimi fortiſſimique eſſent, Eques Rom. ad bellum maximum, formidoloſiſſimumque pro Conſule mitteretur? miſſus eſt. Quo quidem tempore, cum eſſet non nemo in Senatu, qui diceret, Non oportere mitti hominem privatum pro Conſule: L. Philippus dixiſſe dicitur, Non ſe illum ſua ſententia pro Conſule, ſed pro Conſulibus mittere. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ ſpes conſtituebatur, ut duorum Conſulum munus unius adoleſcentis virtuti committeretur. Quid tam ſingulare, quam ut ex Senatuſconſulto legibus [f] ſolutus, Conſul ante fieret, quam ullum alium Magiſtratum per leges [g] capere licuiſſet? quid tam incredibile, quam ut iterum Eques Rom. ex s. c. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova poſt hominum memoriam conſtituta ſunt, ea tam multa non ſunt, quam hæc quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova profecta ſunt in eundem hominem a Q. Catulo, atque a cæterorum ejuſdem dignitatis ampliſſimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne ſit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam ſemper eſſe: veſtrum ab illis de eodem homine judicium, populique Rom. auctoritatem improbari: præſertim cum

[e] *deduxit.* [f] *diſpenſatus.* [g] *ſuſcipere Magiſtratum gerendum.*

toisse adscribi ante ætatem; sed sibi gloriosius duxisse, si tantum Eques triumpharet.

28. *Siciliam et Africam.*] De his jam superius parag. x. l. 9.

33. *Triumphare.*] Triumphavit idcirco, ut ex Floro patet, quod in Africa Comitium proscriptum, et Hiericam Regem Numidarum victor interfecit.

Ib. *Non modo vidit.*] Vidit rem in Pompeio novam prorsus, quod Eques ea ætate triumpharet, cum id gloriæ tantum aut Consuli, aut saltem Senatori deferretur.

35. *Duo Consules.*] Appianus Lepidum et Catulum Consules nominat.

39. *Pro Consule.*] Proconsules non ii tantum dicebantur, qui post gestum Consulatum in provincias summo cum imperio; sed etiam ii qui pro Consulibus mittebantur, unde illæ provinciæ consulares appellatæ sunt, sive Prætoriæ, quando in easdem prætores mittebantur.

16. *L. Philippus.*] Philippus Senator fuit magnæ auctoritatis.

44. *Ullum Magistratum*] Primus Magistratus Quæstura fuit; nam adolescentuli Quæstores fiebant, quare Cic. in lib. 2. Epist. *Quæstorem Cæcilium præposui provinciæ, puerum, inquis? at Quæstorem, &c.*

45. *Iterum triumpharet.*] De Sertorio triumphavit, cum prius jam de Domitio et Hierica triumphasset.

49. *A Q. Catulo.*] Catulus cum aliis Senatoribus Pompeium tantis his honoribus decorandum censuerat.

52. *A vobis comprobatam.*] Comprobavit populus Rom. Senatusconsulta, quibus triumphus Pompeio decernebatur. Populus autem Rom. suos habebat Magistratus, nempe Tribunos, ad quos decreta Senatus examinanda de-

jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omneis qui dissentiunt possit defendere: propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicæ parum consuluistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, et sibi, et cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in bello Asiatico, et Regio, non solum militaris illa virtus quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum Imperatorem, ut nihil aliud quam de hoste ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse taleis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris Magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum, satis clausam ac munitam fuisse? urbes jam locupletes ac copiosæ [h] requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo et Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modo unius Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos ac spiritus [i] capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui [k] collatis signis, exercitus Regios superare posse videatur; tamen nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohi-

[h] *inquiruntur.* [i] *continere et satiare.* [k] *pugna data.*

ferebantur: quæ si improbassent, rata non habebantur: sin autem aliter, admittebantur.

57. *Istis reclamantibus.*] Cum invito Senatu, lege Gabinia imperium belli contra prædones Pompeio delatum est, Hortensius, Catulus, aliique reclamarunt.

59. *Suis consiliis.*] Jus suffragii Senatores non habebant, sed tantum orationes ad populum habere poterant, ut aliquid vel suaderent, vel dissuaderent; quare studia populi suis studiis regebant.

64. *Regio.*] Gestum cum Mithridate et Tigrane bellum *regium* appellant.

72. *Quos ad eas.*] Forte Glabrionem designat, qui Lucullo successit.

75. *Sanctam.*] Sacræ res apud Jurisconsultos dicuntur, quæ rite per Pontifices Deo consecratæ sunt, veluti ædes sacræ, donaria templis dicata, muri et portæ civitatis.

76. *Urbes jam locupletes.*] Urbes ab avaris Magistratibus inquirebantur, ut belli occasionem haberent, et eas hostiliter diriperent.

87. *Gaza regia.*] Mithridatis et Tigranis pecunias intelligit, monetque.

bere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum Regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam [l] requisivit; videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos: neque nos quidquam aliud assequi [m] classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur; quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui [n] inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbeis suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terra marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut [o] horum auctoritatibus, illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur.

[l] *quæsivit studiose.* [m] *quod præfecti sint exercitui navali.* [n] *a tot annis.* [o] *per auctoritates eorum.*

Imperatorem, qui ab iis animum avocare posit, seligendum esse, qualis est Pompeius.

93. *Non locupletari.*] Pecunia ab hostibus detracta ab Imperatoribus in ærarium publicum deferebatur Romam: quare cum illis Quæstores mittebantur, ut rem pecuniariam administrarent, et prædam in publicas rationes referrent.

94. *Præter paucos.*] Imperatores prædas illas et pecuniam sibi per summam rapinam vindicabant, cum in illas exteras regiones mittebantur.

99. *Tum alienis vitiis.*] Summa laus Pompeii, qui continens est et innocens, ubi omnes alii, et avaritia, et incontinentia famosi sunt.

105. *P. Servilius.*] Servilius post Antonium ad bellum Piraticum missus est contra Prædones, quos non incruenta victoria superavit: sed nec eos mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutina præda abundantes Phaselim, et Olyropum, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ evertit. Conscius sibi tam magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Vide Flor. in Epit. Justin. lib. 40.

106. *Est C. Curio.*] Curio fuit Consul cum Cn. Octavio, qui proconsul Dardanos superavit.

109. *Cn. Lentulus.*] Lentulus Luculli Collega in Consulatu cum Spartaco conflixit.

111. *Est C. Cassius.*] Ad hunc Cassium Ciceronis Epistolæ sunt lib. 15.

PERORATIO.

XV. Quæ cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor ut auctore populo Romano maneas in sententia, neve cujusvis vim, aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, constantiæque arbitor: deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine præficiendo videmus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor et defero; testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco, temploque præsident, qui omnium menteis eorum, qui ad Rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram; propterea quod pericula facile, [a] ut hominem præstare oportet, innocentia tecti pellemus; honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causa suscepisse [b] confirmo: tantumque abest ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas, intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum, atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

a *quatenus*. b *affirmo*.

1. *Manili.*] Lex illa non parum displicuit viris bonis, tum quia publica libertas lædi videbatur, si uni totum imperium belli concederetur; tum quia Lucullus rerum gestarum suarum gloria privabatur. Multi quidem obsistere huic legi conabantur, sed plebis metu nemo præter Catulum intercessit. Plutarch. in vita Pomp.

12. *Huic loco.*] Circa forum erant templa Jovis Castoris, et Concordiæ.

Ib. *Temploque.*] Quamvis templum sæpe pro curia dicatur, tamen aliquando pro foro nominatur. Sic Livius lib. 8. *Rostraque id templum appellatum.*

18. *Adjumenta honoribus.*] Testatur Cicero hac defensione legis Maniliæ se non ad consulatum, qui inter maximos honores habebatur, adjumenta et gratiam; sed Reipub. bonum quærere.

30. *Laboriosissima vitæ ratione.*] In defensione privatorum multus labor insumendus est.

24. *Mihi non necessarias.*] Facere sibi invidiam facile potuit apud Lucullum, et alios, qui ad hoc bellum Asiaticum summo cum imperio missi fuerant.

25. *Nobis non inutiles.*] Tacite hic insinuat, quod earum simultatum causa, sit aperturus plurimas res ab iis minus honeste gestas, quarum cognitio fortasse Reipub. utilis erit.

PRO

C. RABIRIO,

PERDUELLIONIS REO:

AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

L. APULEIUS *Saturninus factus Tribunus plebis, Glauciam suum satellitem, ut Plinius refert in vita Saturnini, Prætorem; Consulem, ut narrat Livius lib.* 69. *facere volebat: C. Memmius ejus competitor obstabat; quare jubente et impellente Saturnino, Memmius in Comitiis Consularibus fustibus necatus est; et Comitia, non ferente tantum facinus populo, dissoluta sunt. Postridie, Senatusconsulto, Mario, et L. Val. Flacco Consulibus mandatum est, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. Consules vero, qui salvam Rempub. esse vellent, arma capere, et se sequi jubent: Obsidetur Capitolium, quo se Saturninus cum Glaucia, Saufeio, Æquitio, et Labieno receperat. Illi aqua defecti, in Marii fidem se dederunt, quos inclusit in curia, ubi furente multitudine, Saturninus lapidibus obrutus est, Glauciæ fracta cervix, Labienus interfectus. Dicitur Rabirius caput Saturnini in ludibrium per convivia cicumtulisse.*

PERSONÆ.

Accusator fuit T. Labienus, quem Cæsar subornavit, ut scribit Suetonius, ad Rabirium perduellionis accusandum, et cui sorte datus est judex, et a quo damnatus provocavit ad populum.

Reus Rabirius, qui perduellionis accusatur, quod summum est imminutæ Majestatis crimen.

Patroni, Q. Hortensius, qui contendit Saturninum ab Rabirio occisum non esse: Cicero Consul, qui legitime sumpta esse arma a Rabirio, interficiendi Saturnini causa disputavit, cum omnes boni cives id fecerint.

LOCUS.

Acta fuit hæc causa Comitio, de quo jam in Oratione pro lege Manilia.

QUÆSTIO.

Est in genere judiciali, an Rabirius, perduellionis reus, sit absolvendus.

PARTES

Sunt quinque; Exordium, Distributio, Confutatio, Digressio, Confirmatio.

TEMPUS.

Quartam hanc Orationem Consul Cicero anno urbis Conditæ 690 *habuit, a morte Saturnini* 97, *ætatis suæ* 44.

EVENTUS.

Narrat Dio nihil abfuisse quin a populo Rabirius damnaretur; sed Metellum Celerem Prætorem et Augurem militare signum de Janiculo protulisse; quod cum fieret, dissolvi Comitia antiquo more oportuisse: ac noluisse iterum Labienum restaurari Comitia, atque ita Rabirium servatum fuisse.

EXORDIUM.

In quo proponit causas, quibus adducitur ad Rabirium defendendum.

I. ETSI, Quirites, non est meæ consuetudinis, initio dicendi rationem reddere, qua de causa quemque defendam, propterea quod cum omnibus civibus in eorum periculis semper satis justam mihi causam necessitudinis esse duxi: tamen in hac defensione [a] capitis, famæ, fortunarum omnium C. Rabirii, proponenda ratio videtur esse [b] officii mei: propterea quod, quæ justissima mihi causa ad hunc defendendum esse visa est, eadem vobis ad absolvendum de-

INTERPRETATIO.

[a] *vitæ.* [b] *defensionis hujus.*

NOTÆ.

1. *Quirites.*] Vide Orationem pro lege Manilia, ubi fuse, de Quiritibus dictum est par. 1. l. 3. Nota porro in Comitiis, ubi judex erat populus, Oratores hac appellatione usos esse.

1b. *Meæ consuetudinis.*] Etsi dicat non esse consuetudinis suæ rationem reddere, cur aliquem defendat; tamen aliquando reddidit, ut patet in Oratione pro Sylla et Archia Poeta.

4. *Necessitudinis.*] Tenetur necessitudine defendere Rabirium, quos enim æquius est defendere, quam quos amicos habemus?

bet videri. Nam me cum amicitiæ vetuftas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ vitæ perpetua confuetudo, ad C. Rabirium defendendum eft adhortata: tum vero, ut id ftudiofiffime facerem, falus reip. confulare officium, confulatus denique ipfe mihi una vobifcum cum falute reipubl. commendatus, coegit. Non enim C. Rabirium culpa delicti, non invidia, vitæque turpitudo, non denique veteres, juftæ, gravefque inimicitiæ civium in difcrimen capitis vocaverunt: fed ut illud fummum auxilium Majeftatis, atque imperii, quod nobis a Majoribus eft traditum, de repub. tolleretur; ut nihil pofthac auctoritas fenatus, nihil confulare imperium, nihil confenfio bonorum contra peftem ac perniciem civitatis valeret: idcirco in his rebus evertendis unius hominis fenectus, infirmitas, [c] folitudoque tentata eft. Quamobrem, fi eft boni confulis, cum cuncta auxilia reipub. labefactari, convellique videat, ferre opem patriæ, fuccurrere faluti fortunifque communibus, implorare civium fidem, [d] fuam falutem pofteriorem falute communi ducere; eft etiam bonorum et fortium civium, quales vos omnibus reip.

[c] *defertio.* [d] *pluris facere falutem civium quam fuam.*

8. *Amicitiæ vetustas.*] Vetusta amicitia nulla certior est, quam ipse Cicero violaret, si periclitanti amico non ad esset.

Ib. *Dignitas hominis.*] Auctore Dione, erat Rabirius Senator.

9. *Ratio humanitatis.*] Humanitate instituimur ad sublevandam hominum calamitatem.

Ib. *Perpetua consuetudo.*] Gloriatur sæpe Cicero se quampluribus defendisse, et accusavisse neminem; quare Verrem accusaturus, professus est id se fecisse potius, ut Siculis subveniret, quam ut eum accusaret.

11. *Salus Reipub.*] Agitur in hac causa de Reipub. salute, quam convellere seditiosi cives conati sunt olim in Saturnini tumultu, ut patet ex argumento Orationis.

Ib. *Consulare officium.*] Cicero Consul hanc habuit orationem; illius autem est tueri consulare imperium, quo Saturninus interfectus est.

Ib. *Consulatus denique.*] Senatusconsulto Ciceroni et Quiritibus mandatum fuerat ut Consulatus dignitatem in Rabirio defendendo tuerentur, quæ labefactaretur, si fas non esset Consulibus in seditiosos cives animadvertere.

13. *Culpa delicti.*] Rabirius non ob crimina vocatur in judicium, sed quod Consuli paruerit, cum ad arma cives vocaret, cui tum non obedire mali civis est.

16. *Summum auxilium.*] Per summum auxilium intelligit illud Senatusconsultum, quod periclitante Repub. fieri solebat cum exorta aliqua seditione aut tumultu mandabatur ut viderent Consules *ne quid detrimenti caperet Respub.* tum enim penes eos erat summum imperium cogendi exercitus, bellum gerendi, &c.

Ib. *Majestatis.*] Majestas est amplitudo ac dignitas Reipub.

17. *Tolleretur.*] Innuit quod nisi summum illud imperium penes esset Consules, brevi Reipubl. dignitas a seditiosis civibus tolleretur.

18. *Consensio bonorum.*] Per bonorum consensionem Senatum intelligit, et qui partes et jussum Senatus secuti sunt, cum Saturninus egressus e Capitolio oppressus est.

19. *Contra pestem.*] Scelerati et seditiosi cives Reipub. pestes sunt.

20. *Hominis senectus.*] Senex tum necessario Rabirius erat, cum a Cicerone defensus est: nam annis abhinc triginta sex Saturnium interfecerat, jam inter Senatores adscriptus, ideoque trigesimum annum agens.

Ib. *Solitudo.*] Solitudo proprie ne iis dicebatur, qui ab omnibus deserti erant, qualis sane non fuit Rabirius, cum a principibus civitatis defenderetur sed

temporibus extitistis, intercludere omnes seditionum vias, munire præsidia reipubl. summum in consulibus imperium, summum in senatu consilium, putare; ea qui secutus sit, laude potius et honore, quam pœna et supplicio dignum judicare. Quamobrem labor in hoc defendendo præcipue meus est: studium vero conservandi hominis commune mihi vobiscum esse debebit. Sic enim existimare debetis, Quirites, [e] post hominum memoriam rem nullam majorem magis periculosam, magis ab omnibus vobis providendam, neque a tribuno pleb. susceptam, neque a consule defensam, neque ad populum Rom. esse delatam. Agitur enim nihil aliud in hac causa, Quirites, quam ut nullum sit posthac in repub. publicum consilium, nulla bonorum consensio contra improborum furorem et audaciam; nullum extremis reip. temporibus perfugium et præsidium salutis. Quæ cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium fieri necesse est, ab Jove Optimo Max. cæterisque diis deabusque immortalibus, quorum ope et auxilio multo magis hæc resp. quam ratione hominum et consilio gubernatur, pacem ac veniam peto: precorque ab iis, ut hodiernum diem et ad hujus salutem conservandam, et ad rempubl. [f] constituendam illuxisse patiantur. Deinde vos Quirites, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quoniam uno tempore vita C. Rabirii, hominis miserrimi atque innocentissimi, salus reip. vestris manibus suffragiisque permittitur, adhibeatis in hominis fortunis misericordiam, in reip. salute sapientiam, quam soletis.

[e] *unquam ullam rem.* [f] *stabiliendam.*

Oratorie id dixit, ut commiserationem in eum populi excitaret.

26. *Seditionum vias.*] Iudicat seditionem quam Saturninus ante annos triginta sex excitavit: et quibus viis, si quæ novæ excitarentur, toto conatu Senatus populusque debet obsistere.

27. *Summum in Consulibus imperium.*] Magna et quasi regia fuit Consulum auctoritas, si cum reliquis aliis magistratibus conferatur: at auctoritate populi inferior, penes quem summa fuit.

28. *In Senatu consilium.*] Pertinebat ad Senatum deliberare de Repub. sine cujus consilio nulla ejus est auctoritas.

30. *Labor in defendendo.*] Ait sæpe Cicero defendendi laborem, quam accusandi majorem esse.

34. *A Tribuno plebis.*] Loquitur de Labieno. Vide Orat. argum.

38. *Extremis Reipub. temporibus.*] Extrema sunt Reipub. tempora, quibus periclitatur et consulibus præscribitur ut videant *ne quid detrimenti capiat Respub.*

41. *Ab Jove.*] Non solis Oratoribus Græcis, sed Romanis etiam familiare fuit deorum numen initio dicendi implorare, Jupiter autem quasi juvans pater dictus est; *maximus* propter summam rerum omnium potestatem; *optimus*, quia omnibus prodesse potest.

43. *Pacem ac veniam.*] Profitetur se deorum opem, et auxilium implorare. Proprie autem venia a diis petitur, cum iratos metuimus, et propitios nobis postulamus.

47. *Numen accedit.*] Per numen deorum, vulgo potestas intelligitur: unde in lib. de nat. Deor. *Omnes naturæ numini divino parent.*

49. *Suffragiisque permittitur.*] Agebatur hæc causa apud Populum, de qua suis suffragiis ferre sententiam decebat.

CONFUTATIO.

Quam inchoat per apostrophen ad Labienum, conquerendo de semihoræ tantum spatio ad Rabirium defendendum, ac objecta ipsi crimina breviter diluit.

Deinde duo sibi ipsi objecta crimina diluit.

II. Nunc quoniam, T. Labiene, diligentiæ meæ, temporis angustiis obstitisti, meque ex comparato et constituto spatio defensionis in semihoræ curriculum coegisti, parebitur, et quod iniquissimum est accusationis conditioni, et quod miserrimum, inimici potestati. Quanquam in hac ᵃ præscriptione semihoræ ᵇ patroni mihi parteis reliquisti, consulis, ademisti: propterea quod ad defendum propemodum satis erit hoc mihi temporis, verum ad conquerendum parum. Nisi forte de locis religiosis, ac de lucis, quos ab hoc violatos esse dixisti, pluribus verbis tibi respondendum putas. Quo in crimine nihil est unquam abs te dictum, nisi a C. Macro objectum esse crimen id C. Rabirio: in quo ego demiror, meminisse te, quid objecerit C. Rabirio Macer inimicus; oblitum esse, quid æqui, et jurati Judices judicarint. An de peculatu facto, an de tabulario incenso longa oratio est expromenda? quo in crimine propinquus C. Rabirii judicio clarissimo C. Curtius pro virtute sua est honestissime liberatus: ipse vero Rabirius non modo in judicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem verbo

ᵃ *definitione.* ᵇ *defensoris.*

1. *T. Labiene.*] Tribunus plebis erat Labienus, qui a Cæsare defecit ad Pompeium.

3. *Semihoræ.*] Vox illa semel hic apud Ciceronem reperitur. Queritur autem hic quod tam breve temporis spatium sibi ad dicendum concedatur: cum accusatori vulgo horæ duæ, defensori tres permittantur.

8. *De locis religiosis.*] Loca religiosa habebantur quo mortui fuerant illati, ita Marianus Juriscons. lib. Digest. vel etiam luci in fundi, villæque conspectu, in quibus lares certis diebus a dominis, et famulis colebantur.

9. *De lucis.*] Luci nemora erant religiosis locis, aut delubris vicina, quæ alicui numini consecrabantur. Ita Virg. lib. 6. Æneid. *Unde etiam Triviæ templo, lucisque sacratis, Cornipedes arcentur equi,* possunt etiam intelligi arbores, quos ad tumulos soliti fuerant serere, quo pro lucis habebantur.

11. *A Macro.*] Macer in alia causa ejusdem criminis Rabirium insimulaverat, a quo judicium sententia liberatus est. Macer ille vir Prætorius fuit Calvi Oratoris pater: de eo meminit Cicero in Bruto.

13. *Jurati.*] Solebant judices, antequam sententiam ferrent, se sincere judicaturos jurare.

14. *An de peculatu.*] Peculatus furtum est pecuniæ publicæ aut sacræ: cujus fur dicitur peculator.

Ib. *Tabulario incenso.*] Tabularium locus est ubi tabulæ, et civitatis scripta reponuntur; tale fuit Saturni ac Libertatis templum; cum autem objiceretur Rabirio ab eo fuisse tabularium incensum nondum id patebat; nam postea, id se fecisse Q. Sosius Eques Rom. confessus est.

18. *Verbo.*] Id est, ne uno quidem verbo.

est unquam vocatus. An de sororis filio diligentius respondendum est, quem ab hoc necatum esse dixisti, cum ad judicii c moram familiaris funeris excusatio quæreretur? Quid enim est tam verisimile, quam cariorem huic sororis maritum, quam sororis filium fuisse? atque ita cariorem, ut alter vita crudelissime privaretur, cum alteri ad prolationem judicii biduum quæreretur? An de servis alienis contra legem Fabiam retentis, aut de civibus Rom. contra legem Porciam verberatis, aut necatis, plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliæ, singulari voluntate Campaniæ vicinitatis ornetur? cumque ad ejus propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsæ convenerint, aliquanto etiam latius excitatæ, quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabent? Nam quid ego ad id longam Orationem comparem, quod est in eadem multæ irrogatione præscriptum, hunc nec suæ, nec alienæ pudicitiæ pepercisse? Quinetiam suspicor, eo mihi semi-horam a Labieno præstitutam esse, ut ne plura de pudicitia dicerem. Ergo ad hæc crimina, quæ patroni diligentiam desiderant, intelligis mihi semihoram istam nimium longam fuisse. Illam alteram partem de nece Saturnini nimis exiguam atque angustam esse voluisti: quæ non Orationis ingenium, sed consulis auxilium implorat et flagitat. Nam de perduellionis judicio, quod a me sublatum esse criminari soles, meum crimen est, non Rabirii. Quod utinam, Quirites, ego id aut primus, aut solus ex hac repub. sustulissem! uti-

c *prolationem.*

21. *Familiaris funeris.*) Ulpianus Digest. lib. 2. ait non licuisse in jus eum vocari, qui funus duceret, aut justa mortuis faceret.

25. *Legem Fabiam.*) Hæc lege cavebatur, ne quis hominem liberum pro servo, aut servum alienum pro suo vendat. Putant aliqui legendum esse legem Flaviam; cum illa de plagio agat: is autem qui servos alienos solicitat, vendit, emit, aut liberos pro servis, Plagiarius dicitur.

26. *Legem Porciam.*) Hæc lex a Porcio Catone Trib. pleb. lata est, Valerio et Apuleio Coss. anno urbis conditæ CDLIV. ne quis Magistratus civem Rom. virgis cæderet necaretve; sed damnato exilium permitteretur, cum antea nudorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur.

27. *Totius Apuliæ.*) Credibile est ex Apulia fuisse Rabirium, aut in ea magistratum gessisse. Veniebant enim ex provinciis vel urbibus legati, qui reum publica Oratione commendarent, cum periclitaretur in judicio.

28. *Campaniæ.*) Rabirius fundos habuit in Campania, et domum Neapoli, ut ex Ep. ad Attic. patet. Illic etiam homines liberos verberasse et occidisse ipsi objiciebatur.

32. *Multæ irrogatione.*) Irrogatio lex est in aliquem lata. Multa porro a Mulgeo mulctum dicta est, quod mulgeat, id est, exhauriat, in ea autem hæc observabantur: reo Magistratus diem dicebat: ter eum accusabat, tum rogabat populum ut certa bonorum parte multaretur; hæc irrogatio per trinundinum durabat, tum reus accusabatur.

40. *Nam de perduellionis judicio.*) Hic rejicit quædam crimina quæ in eum Labienus jecerat primum, quod summi supplicium de perduellionis condemnatis prohibuerat: alterum, Ciceronem crudelem esse, neque favere populo; perduelles vero dicebantur, qui nunc hostes a nobis appellantur.

tum; quod ille crimen esse vult, proprium testimonium meae laudis esset! Quid enim optari potest, quod ego mallem, quam me in consulatu meo carnificem de foro, crucem de campo sustulisse? Sed ista laus primum est majorum nostrorum, Quirites, qui expulsis regibus, nullum in libero populo vestigium crudelitatis regiae, retinuerunt: deinde multorum virorum fortium, qui vestram libertatem non acerbitate suppliciorum [d] infestam, sed lenitate legum munitam esse voluerunt. Quamobrem uter nostrum tandem, Labiene, popularis est? tu-ne, qui civibus Roman. in concione ipsa carnificem, et vincula adhiberi putas oportere? qui in campo Martio, comitiis centuriatis, auspicato in loco, crucem ad civium supplicium defigi et constitui jubes? an ego, qui funestari concionem contagione carnificis veto? qui expiandum forum pop. Romani ab illis nefarii sceleris vestigiis esse dico; qui castam concionem, sanctum campum; inviolatum corpus omnium civium Rom. integrum jus libertatis defendo servari oportere? Popularis vero tribunus-pleb. custos, defensorque juris, et libertatis. Porcia lex virgas ab omnium civium Rom. corpore amovit; hic misericors flagella retulit. Porcia lex libertatem civium lictori eripuit: Labienus, homo popularis, carnifici tradidit. C. Gracchus legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur: hic popularis a Duumviris in-

[d] *vexatam.*

45. *Carnificem de foro.*] Labienus carnificem in forum duxerat, cum Rabirii causa agebatur, ut damnatum eum inde in campum Martium abduceret, ut ibi in crucem paratam ageretur.

51. *Popularis est.*) Popularis dicitur qui et verbis, et factis placere populo studet.

53. *In Campo Martio.*) Campus Martius ager fuit Tarquiniorum Marti consecratus, quem Livius lib. 1. Martium appellatum fuisse narrat.

Ib. *Comitiis centuriatis.*) Comitia centuriata omnium maxima habebantur, tum quia fiebant ex censu et aetate per centurias, in quibus singulis centum cives erant; tum quia in eis Consules et majores Magistratus creabantur; tum quia in his de maximis solum criminibus agebatur.

Ib. *Auspicato in loco.*) Auspicatus locus ille dicitur, qui auspiciis Consularibus consecratur, neque enim illa comitia sine auspice, nec nisi in loco inaugurato haberi licuit.

54. *Funestari.*) Existimabant pollui eum non modo qui attrectasset, sed etiam qui vidisset cadaver hominis mortui.

55. *Contagione carnificis.*) Lex fuit, ne carnifex impurus in concione quemquam attingeret, nec civis verberaretur.

56. *Nefarii sceleris.*) Nefarium scelus erat, si caperetur civis Romanus, et ad patibulum duceretur, quod tanquam funestum aliquod piaculum expiandum erat.

57. *Castam.*) Castum id dicitur quod purum est, nec violatum; violabatur autem campus Martius et carnificis et crucis contagione.

59. *Popularis vero tribunus.*) Ironice hic ludit Labienum dissimili collatione civium popularium, quorum meminerat in Oratione sua Labienus.

64. *Injussu vestro.*) Populus jubebat, censebat Senatus.

Ib. *A Duumviris.*) Suetonius in vita Caesaris refert Duumviros a Tullio Hostilio rege in causa Horatiorum fuisse primum constitutos, cum potestate tamen ad populum provocandi; acta vero primum haec Rabirii causa apud Duumviros fuit et ab iis condemnatus ad populum appellavit.

jussu vestro, non judicari de cive Rom. sed indicta causa civem Roman. capitis condemnari coegit. Tu mihi etiam legis Porciæ, tu C. Gracchi, tu horum libertatis, tu cujusquam denique hominis popularis mentionem facis, qui non modo suppliciis inusitatis, sed etiam verborum inaudita crudelitate violare libertatem hujus populi, [e] tentare mansuetudinem, commutare disciplinam conatus es? Namque hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant: I, LICTOR, [f] COLLIGA MANUS: quæ non modo hujus libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii: sed Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis ista sunt cruciatus carmina: quæ tu homo lenis, a popularis, libentissime commemoras, CAPUT OBNUBITO, ARBORI INFELICI SUSPENDITO. Quæ verba, Quirites, jam pridem in hac repub. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.

III. An vero, si actio ista popularis esset, et si ullam partem æquitatis haberet aut juris, C. Gracchus eam reliquisset? scilicet tibi graviorem dolorem patrui tui mors attulit, quam C. Graccho fratris: et tibi acerbior ejus patrui mors est quem nunquam vidisti, quam illi ejus fratris, quicum concordissime vixerat: et similis viri

[e] *tollere.* [f] *liga.*

65. *Indicta causa.*] Nulla est audita Rabirii defensio: nam non dicunt causam qui contra leges damnatur.

72. *I, Lictor, &c.*] Formula fuit judicii, quod ferebatur a Duumviris in reos perduellionis.

74. *Romulus quidem, aut Numa.*] Hi primi omnium Regum Romanorum fuerunt, iique clementissimi Principes.

Ib. *Sed Tarquinii.*] Auctor illius sententiæ fuit Tullus Hostilius in judicio Horatianorum, non Tarquinius; sed eam ei attribuit, quod eam per summam tyrannidem erga cives Rom. sæpe usurparat.

75. *Cruciatus Carmina.*] Id est, sunt voces formulæ et cantus. Carmen enim a canendo dictum est, imo leges et judicum sententiæ quæ per præconem denunciabantur, carmen appellatæ sunt. Vide Livium lib. 1.

77. *Caput obnubito.*] Id est vela, ne videlicet aspectu patibuli reus terreretur, aut in voces irrumperet: vel ut significarent luce indignum esse.

Ib. *Arbori infelici.*] Per arborem crucem intelligit, quæ ex aliquo ligno vel arbore infelici componebatur; porro arbores infelices, auctores Plinio cap. 27. lib. 16. illæ censebantur, et damnatæ religione, quæ neque seruntur unquam, neque fructum ferunt, vel quæ Diis inferorum sacratæ sunt.

78. *Suspendito.*] Funibus religabantur, qui in crucem suspendebantur.

79. *Tenebris vetustatis, luce libertatis.*] Translata verba, illud a nocte, istud a die; vult autem indicare illas durissimas perduellionis leges, latis novis et mitioribus, antiquitas esse.

1. *Actio ista.*] Actionem intelligit qua Rabirii civis Rom. mortem persequitur Labienus.

4. *Fratris.*] Ex his verbis fas est conjicere Q. Labienum Titi patruum, tum Tribunum plebis fuisse, quando cum Saturnino occisus est; duo autem Gracchi fuerunt fratres, Tiberius et Caius uterque seditiosus, uterque Tribunus-plebis, primus cum iterum Tribunus creari vellet, Nasica auctore, alter a Lucio Opimio Consule interfectus est.

5. *Et similis.*] Vox ista, *Et*, interrogative ponitur. Sic apud Virg. *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?*

tu ulciſceris patrui mortem, atque ille perſequeretur fratris ſui, ſi iſta ratione agere voluiſſet? et per deſiderium ſui reliquit apud populum Romanum Labienus iſte, partruus veſter, quiſquis fuit, ac Tib. Gracchus reliquerat? An pietas tua major, quam Gracchi? an animus? an conſilium? an opes? an auctoritas? an eloquentia? quæ ſi in illo minima fuiſſent, tamen [a] præ tuis facultatibus maxima putarentur. Cum vero his rebus omnibus C. Gracchus omnes vicerit, quantum intervallum tandem inter te, atque illum interjectum putas? Sed moreretur prius acerbiſſima morte millies Gracchus, quam in ejus concione carnifex conſiſteret; quem non modo foro, ſed etiam [b] cœlo hoc ac ſpiritu cenſoriæ leges atque urbis dimicilio carere voluerunt. Hic ſe popularem dicere audet, me alienum a commodis veſtris: cum iſte omnes et ſuppliciorum, et verberum acerbitates, non ex memoria veſtra ac patrum veſtrorum, ſed ex annalium monumentis, atque ex regnum commentariis conquiſierit: ego omnibus meis opibus, omnibus conſiliis, omnibus dictis atque factis repugnarim et reſtiterim crudelitati? Niſi forte hanc [c] conditionem vobis eſſe vultis, quam ſervi, ſi libertas ſpem propoſitam non haberent, ferre nullo modo poſſent. Miſera eſt ignominia judiciorum publicorum, miſera [d] multatio bonorum, miſerum exilium: ſed tamen in omni calamitate retinetur aliquod veſtigium libertatis; mors denique ſi proponitur, libertate moriamur; carnifex vero et obductio capitis, et nomen ipſum crucis, abſit, non modo a corpore civium Roman. ſed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non ſolum eventus, atque perpeſſio, ſed etiam conditio, expectatio, [e] mentio ipſa denique, indigna cive Romano atque homine libero eſt. An vero ſervos noſtros ho-

[a] *in comparatione facultatum tuarum.* [b] *aere.* [c] *hanc ſortem publicatio.* [e] *cogitatio.*

7. *Desiderium.*] Tanto dolore affectus est de morte Gracchorum Pop. Rom. ut Plutarchus asserat in eorum vita, erectas ipsis fuisse statuas in eodem luco ubi interfecti sunt.

11. *Eloqaentia.*] Cicero in Claris Oratoribus ait, *C. Graccho pleniorem et uberiorem ad dicendum Oratorem ante eum nullum fuisse.* Laudat vero Gracchum, quia libenter ejus laudes populus audiebat.

16. *Censoriæ leges.*] Quibus cavebatur ne carnifex civis Rom. esset, ne in foro conspiceretur, neve in urbe domicilium haberet.

20. *Annalium monumentis.*] Ex Cic. lib. 2 de Orat. erat Historia nihil aliud nisi Annalium confectio, rei memoriæque publicæ retinendæ causa, ab initio rerum Rom. usque ad P. Mucium Pontificem Max. Pontifex enim Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis.

20. *Ex Regum commentariis.*] Constat ex Livio, lib. 1. Reges Romanos de suis rebus gestis aut constitutis Commentarios scripsisse, in quo probabile est eos fuisse imitatum Cæsarem.

25. *Judiciorum publicorum.*] In judices publicis de capite civium agebatur, et eorum executio cuique ex populo committebatur.

32. *Conditio.*] Misera illa est conditio in qua aliquis ita vivit, ut in eum cadere supplicii servilis nota possit.

rum suppliciorum omnium metu, dominorum benignitas una vindicta liberabit: nos a verberibus, ab unco, a crucis denique terrore, neque res gestæ, neque acta ætas, neque nostri [f] honores vindicabunt? Quamobrem fateor, atque etiam, T. Labiene, profiteor et [g] præ me fero, te ex illa crudeli, importuna, non tribunitia actione, sed Regia, me consilio, [h] virtute, auctoritate esse depulsum. Qua tu in actione, quanquam omnia exempla Majorum, omnes leges, omnem auctoritatem Senatus, omnes religiones atque auspiciorum publica jura neglexisti: tamen a me hæc in hoc tam exiguo me tempore non audies: liberum tempus nobis dabitur ad istam disceptationem. Nunc de Saturnini crimine ac de clarissimi patrui tui morte dicemus.

[f] *magistratus.* [g] *non dissimulo.* [h] *fortitudine.*

34. *Una vindicta.*] Vindicta erat virga quam Prætor vel Lictor servi capiti imponens, eundem servum in libertatem, verba quædam solemnia proferens, vindicabat.

35. *Ab unco.*] Unco recurvo quorumdam criminum damnati ad supplicium trahebantur.

40. *Exemplo Majorum.*] Majores nunquam carnifices et crucem adhibuerunt in concione.

41. *Omnes leges.*] Intelligit leges Censorias, quæ voluerunt carere foro carnifices.

Ib. *Omnes religiones.*] Cum in Campo Martio crucem defigi voluit, religiones et auspicia neglexit, quia observatum erat de cœlo, et Labieno obnunciatum, quod mala erant auspicia, non tamen ab actione destitit.

CONFIRMATIO.

In qua duas affert rationes, Cicero; primam Rabirius non occidit Saturninum: secundam, Rabirius jure sumpsit arma contra Saturninum.

IV. Arguis occisum esse a C. Rabirio L. Saturninum: id et C. Rabirius multorum testimoniis, Q. Hortensio copiosissime defendente, antea falsum esse docuit. Ego autem, si mihi esset integrum, susciperem hoc crimen, agnoscerem, confiterer. Utinam hanc mihi facultatem causa concederet, ut possem hoc prædicare, C. Rabirii manu L. Saturninum hostem populi Romani interfectum. Nihil me clamor iste commovet, sed consolatur; cum indicat esse quodam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, pop. Rom. hic, qui silet, Consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum

4. *Susciperem hoc crimen.*) Crimen hoc licet a Rabirio non sit commissum, tamen ultro commissum ab eo esse libenter ait se confessurum, et suum prædicaturum, quia crimen non est appellandum, quod reipublicæ causa committitur.

5. *Causa.*) Rabirius nolebat interfector Saturnini appellari.

7 *Clamor iste.*) Si quid in concionibus dictum esset, quod populo placeret, acclamabatur; si quid vero displiceret, admurmurabat et obstrepebat.

iri arbitraretur. Quanto jam levior eſt acclamatio! quin continetis vocem, indicem ſtultitiæ veſtræ, teſtem paucitatis? Libenter, inquam confiterer, ſi vere poſſem, aut etiam ſi mihi eſſet integrum, C. Rabirii manu L. Saturninum eſſe occiſum: et id facinus pulcherrimum eſſe arbitrarer: ſed quoniam id facere non poſſum, confitebor id, quod ad laudem minus valebit, ad crimen non minus. Confiteor interficiendi Saturnini cauſa C. Rabirium arma cepiſſe. Quid eſt, Labiene? quam a me graviorem confeſſionem, aut quod in hunc majus crimen expectas; niſi vero intereſſe aliquid putas inter eum qui hominem occidit, et eum qui cum telo occidendi hominis cauſa fuit. Si interfici Saturninum nefas fuit, arma ſumpta eſſe contra Saturninum ſine ſcelere non poſſunt; ſi arma jure ſumpta concedis, interfectum jure concedas neceſſe eſt.

Paucula quædam deeſſe videntur.

V. FIT S. C. ut C. Marius, L. Valerius Conſules adhiberent Tribunos-plebis et Prætores, [a] quos eis videretur: operamque darent, ut imperium populi Rom. majeſtaſque conſervaretur: adhibent omnes Tribunos-plebis præter Saturninum, Prætores præter Glauciam: qui rempublicam ſalvam eſſe vellent, arma capere, et ſe ſequi jubent. Parent omnes: ex ædificiis armamentariiſque publicis arma populo Romano, C. Mario Conſule diſtribuente, dantur. Hic jam, omittam cætera, de te ipſo, Labiene, quæro: cum Saturninus Capitolium teneret armatus, eſſet una C. Glaucia, C. Saufeius, etiam ille ex compedibus atque ergaſtulo Gracchus: addam (quoniam ita vis) [b] eodem Q. Labienum patruum tuum: in foro autem C. Ma-

[a] *quos placeret ſibi.* [b] *ad hos.*

11. *Libenter inquam.*] Acclamatione et admurmuratione sedata, repetit suam propositionem.

15. *Ad laudem minus valebit.*] Nam minor Rabirii laus est, quod arma ceperit Saturnini occidendi causa, quam fuisset, si eum occidisset.

22. *Concedas necesse est.*] Desiderantur hic omnia quæ de seditione Saturnini, et tumultu populi ad eam reprimendam dicta sunt.

1. *Fit S. C.*] Loquitur de Senatusconsulto, quo probat arma jure sumpta esse. Illud autem Senatusconsultum fuit, ut Consules viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

2. *Tribunos-plebis.*] Decem tum erant Tribuni-plebis.

5. *Glauciam.*] Glaucia turpissimus vir fuit et levissimus, de quo Cicero lib. 3. de Oratore loquitur; et quem tum Prætorem fuisse Livius lib. 69. refert.

6. *Armamentariis.*] Armamentarium locus est, ubi omnia armorum genera; armarium vero, ubi libri reponuntur.

8. *De te, Labiene.*] Ostendit Rabirium arma debuisse sumere, non domi latere, non cum Saturnino Capitolium occupare: nam foro pulsus illud Saturninus occuparet.

10. *C. Saufeius.*] Is esse videtur Saufeius, quem C. Saffiuium appellat Appianus. lib. 1. qui tum Censor fuit.

11. *Ergastulo.*] Ergastulum locus est in quo vincti nequiores servi opus faciunt.

Ib. *Gracchus.*] Equitibus quidam se Gracchi filium finxit, ut sibi populum demereretur, apud quem valebat plurimum Gracchorum familia. Is cum Saturnino,

rius, et L. Valerius Flaccus Coſſ. poſt cunctus Senatus, atque ille Senatus, quem etiam vos ipſi, qui hos P. conſcriptos, qui nunc ſunt, in invidiam vocatis, quo facilius de hoc Senatu detrahere poſſitis, laudare conſueviſtis: tum equeſter ordo: at quorum equitum Roman. dii immortales! patrum noſtrorum atque ejus ætatis, quæ tunc magnam partem reipub. atque omnem dignitatem judiciorum tenebat: cum omnes omnium ordinum homines, qui in ſalute reipub. ſalutem ſuam repoſitam eſſe arbitrabantur, arma cepiſſent: quid tandem C. Rabirio faciendum fuit? De te ipſo, inquam, Labiene, quæro: cum ad arma Conſules ex S. C. vocaviſſent: cum armatus M. Æmilius, princeps Senatus, in comitio conſtitiſſet, qui, cum ingredi vix poſſet, non ad inſequendum ſibi tarditatem pedum, ſed ad fugiendum impedimento fore putabat: cum denique Q. Scævola confectus ſenectute, præpeditus morbo, mancus et membris omnibus captus ac debilis, haſtili nixus, et animi vim et infirmitatem corporis oſtenderet: cum L. Metellus, Ser. Galba, C. Serranus P. Rutilius, C. Fimbria, Q. Catulus, omneſque qui tum erant Conſulares, pro ſalute communi arma cepiſſent; cum omnes Prætores, cuncta nobilitas, ac juventus accurreret, Cn. et L. Domitius, L. Craſſus, Q. Mutius, C. Claudius, M. Druſus: cum omnes Octavii,

Glaucia, et Saufeio arma cepit. Vide Valerium lib. 9.

18. *Omnem dignitatem judiciorum.*] Lege Gracchi Equester Ordo judicia administrabat, quorum auctoritas a Sylla devoluta est ad Senatores: sed tandem legem tulit Aurelius Cotta, ut cum Senatoribus Equites et Tribuni Ærarii judicarent.

23. *M. Æmilius.*] M. Æmilius Scaurus, cujus constantiam et gravitatem sæpe Cicero laudat, cum videret concitatum a Saturnino aliisque populum, Marium Sextum Consulem hortatus est, ut libertatem Reipub. tueretur, atque ipse in summa senectute armatus, et innixus spiculo constitit ante Curiæ fores. Vide Val. lib. 3.

24. *In Comitio.*] Comitium erat Curiæ proximum.

Ib. *Ingredi.*] Ambulare propter summam senectutem vix poterat.

25. *Ad insequendum.*] Putabat videlicet illam pedum tarditatem fore sibi impedimento, non ut fugeret; sed quominus seditiosos cives insequeretur.

26. *Q. Scævola.*] Is Scævola cum L. Metello Dalmatico Consul fuerat, nam alter quinquennio post Marium et Flaccum Consules, qui Saturninum oppresserunt Consulatum gessit.

27. *Præpeditus morbo.*] Morbo pedum, seu podagra laborabat.

29. *L. Metellus.*] Dalmaticus dictus est, et Consulatu functus anno urbis 636 censura, et triumpho de Dalmatis illustris fuit.

Ib. *Galba.*] Galba Consul fuit cum M. Æmilio Scauro, cujus ex familia sex aut septem Consulares exstitere.

Ib. *Serranus.*] Serranus cum Q. Cæpione, Rutilius cum Cn. Manlio, Fimbria cum C. Mario, Q. Catulus cum eodem Mario Consulatum gesserunt.

32. *Cn. et L. Domitius.*] Uterque Domitius Ænobarbus, ut opinor, fratres, quorum primus cum Cassio Longino, alter cum Cœlio Caldo Consul fuit.

Ib. *L. Crassus.*] Crassus orator fuit, Mucius vero Pontifex Max.

33. *Claudius.*] Claudius fuit Consul cum Perpenna.

Ib. *M. Drusus.*] Drusus tribunus-plebis domi suæ interfectus est.

Ib. *Octavii.*] Octavii tres Consulatum gesserunt.

Metelli, Julii, Cassii, Catones, Pompeii: cum L. Phillippus, L. Scipio; cum M. Lepidus, cum D. Brutus; cum hic ipse P. Servilius quo tu imperatore, Labiene, [c] meruisti; cum hic Q. Catulus admodum tum adolescens; cum hic C. Curio; cum denique omnes clarissimi viri cum Consulibus essent: quid tandem C. Rabirium facere convenit? utrum inclusum atque abditum latere in occulto, atque ignaviam suam tenebrarum ac parietum custodiis tegere? an in Capitolium pergere, atque ibi se cum tuo patruo et cæteris ad mortem propter vitæ turpitudinem confugientibus congregare? an cum Mario, Scauro, Catulo, Metello, Scævola, cum bonis denique omnibus coire non modo salutis, verum etiam periculi societatem? Tu denique, Labiene, quid faceres tali in re ac tempore? cum ignaviæ ratio te in fugam, atque in latebras impelleret: improbitas et furor Lucii Saturnini in capitolium [d] arcesseret: Consules ad patriæ salutem ac libertatem vocarent: quam tandem auctoritatem, quam vocem, cujus sectam sequi, cujus imperio parere potissimum velles? Patruus, inquit, meus cum Saturnino fuit. Quid? pater quicum? quid? propinqui vestri, Equites Romani? quid? omnis præfectura, regio, vicinitas vestra? quid? ager Picenus universus, utrum Tribunitium furorem, an Consularem auctoritatem secutus est?

VI. Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem unquam adhuc de sese confessum. Nemo est, inquam, inventus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo ho-

[c] *militâsti.* [d] *vocaret.*

34. *Metelli.*] Q. Metellus Nepos Consul anno 655. fuit cum T. Didio; ob dissipatam rem domesticam Nepos dictus est.

Ib. *Julii.*] Sex. Julius Cæsar Consul cum Philippo, et L. Cæsar cum P. Rutilio Lupo.

Ib. *Cassii.*] C. Cassius Varus Consul cum L. Gellio.

Ib. *Catones.*] L. Porcius Cato Consul cum Cn. Pompeio Strabone.

Ib. *Pompeii.*] Cn. Strabo Pompeius Consul fuit cum Porcio Catone, Q. Pompeius Rufus cum L. Sylla.

Ib. *Philippus.*] Consul cum Sexto Julio Cæsare.

35. *L. Scipio.*] Consul cum Norbano.

Ib. *M. Lepidus.*] Lepidus cum Q. Catulo, Brutus cum Æmilio Lepido Liviano.

36. *P. Servilus.*] Servilius, qui Isauricus postea dictus est ab Isauria urbe Ciliciæ capta, cum Appio Pulchro Consul fuit.

Ib. *Imperatore.*] Cum bellum gerreret in Cilicia, is primus omnium in Isauriam ingressus est; et triumphum et Isaurici nomen adeptus est.

38. *C. Curio.*] Curio pater ejus Curionis fuit, qui bello Civili, pro Cæsare pugnans periit in Africa.

46. *Ac tempore.*] Quo Saturninus cum suis excitabat seditionem.

51. *Quid? pater.*] Videtur hic significare Labieni patrem non cum seditiones, sed cum consulibus fuisse.

52. *Omnis præfectura.*] Præfecturæ in Italia eæ urbes dicebantur, quibus et jus dicebatur, et nundinæ agebantur; in eas legibus Præfecti quotannis jus dictare mittebantur. De his Festus.

53. *Ager Picenus.*] Ager Picenus est Italiæ quinta regio trans Appeninum: ab ipsis motibus ad mare Adriaticum usq extensus. Vide Strabonem lib. 5. Hodie Merchia Antonitana dicitur ab Ancona emporio celeberrimo.

1. *Patruo prædicas.*] Nemo est qui prædicet se cum Saturnino fuisse; et tamen ea est impudentia Labienus, ut id de patruo suo jactet.

neſtate, ſed etiam ſimulatione honeſtatis relictus, qui ſe in Capitolio fuiſſe cum Saturnino fateretur. At fuit veſter patruus; fuerit; et fuerit nulla deſperatione rerum ſuarum, nullis domeſticis [a] vulneribus coactus: induxerit eum L. Saturnini familiaritas, ut amicitiam patriæ præponeret: idcirco-ne oportuit C. Rabirium deſciſcere? a republica; non comparere in illa armata multitudine bonorum? Conſulum voci atque imperio non obedire? Atqui videmus, hæc in rerum natura tria fuiſſe, ut aut cum Saturnino eſſet, aut cum bonis, aut lateret. Latere, mortis erat [b] inſtar turpiſſimæ: cum Saturnino eſſe, furoris et ſceleris: virtus et honeſtas, et pudor cum Conſulibus eſſe cogebat. Hoc tu igitur in crimen vocas, quod cum iis fuerit C. Rabirius, quos, amentiſſimus fuiſſet, ſi oppugnaſſet; turpiſſimus, ſi reliquiſſet? At C. Decianus, de quo tu ſæpe commemoras, quia, cum hominem omnibus inſignem notis turpitudinis P. Furium accuſaret, ſummo ſtudio bonorum omnium, queri eſt auſus in concione de morte Saturnini, condemnatus eſt: et Sextus Titus quod habuit imaginem L. Saturnini domi ſuæ, condemnatus eſt. Statuerunt Equites Romani illo [c] judicio improbum civem eſſe, et non retinendum in civitate, qui hominis hoſtilem in modum ſeditioſi imagine aut mortem ejus honeſtaret, aut deſidera imperitorum miſericordia commoveret, aut ſuam ſignificaret imitandæ improbitatis voluntatem. Itaque mihi mirum videtur, unde hanc tu, Labiene, imaginem, quam habes, inveneris: nam Sex. Titio damnato, qui iſtam habere auderet, inventus eſt nemo. Quod tu ſi audiſſes, aut ſi per ætatem ſcire potuiſſes, nunquam profecto iſtam imaginem, quæ domi poſita [d] peſtem atque exilium Sex. Titio attuliſſet, in roſtra, atque in concionem attuliſſes, nec tuas unqam rationes ad eos ſcopulos appuliſſes, ad quos Sex. Titii afflictam navem, et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres. Sed

[a] *incommodis.* [b] *imago.* [c] *conſenſu.* [d] *calamitatem et condemnationem.*

9. *Nulla desperatione rerum.*] Qui enim ære alieno tenebantur adstricti, ii plurimum seditiosos cives sequebantur.

16. *At C. Decianus.*] Hic ostendit a præjudiciis, sive judicatis Labienum potius quam Rabirium perduellionis accusandum esse. Nam Decianus tantum damnatus est, quia de Saturnino questus est, cum Furium defendebat. Vide Val. Max. lib. 8. cap. 1.

20. *Sextus Titius.*] Titius homo loquax et acutus, ut ait Cicero, licet innocens esset, et lege Agraria gratiosus populo, tamen condemnatus est, quia domi Saturnini imaginem habebat.

21. *Equites Rom.*] Qui solitum judicabant.

24. *Imperitorum.*) Id est, imperitæ multitudinis, quæ facile rebus ejusmodi ducitur.

29. *Istam imaginem.*) Labienus produxerat imaginem L. Saturnini in concione, aut quam apud se Titius habebat, aut aliam huic certe similem.

31. *In rostra.*) Ubi hæc causa acta est.

Ib. *Tuas rationes.*) Quibus voluisti impellere pop. Rom. ad perdendum Rabirium.

32. *Afflictam navem.*) Per navem intelligit familiam et domum, metaphora a nave sumpta, et naufragio.

in his rebus omnibus imprudentia [e] laberis: causam enim suscepisti antiquiorem memoria tua, quæ causa ante mortua est, quam tu natus esses; qua causa tute profecto fuisses, si per ætatem esse potuisses, eam causam in judicium vocas. An non intelligis, primum quos homines, et quales viros mortuos summi sceleris arguas? deinde quot ex iis qui vivunt, eodem crimini in summum capitis periculum arcessas? Nam si C. Rabirius [f] fraudem capitalem admisit, quod arma contra L. Saturninum tulit: huic quidem afferret aliquam deprecationem periculi ætas illa, qua tum fuit: Q. vero Catulum patrem hujus, in quo summa sapientia, eximia virtus, singularis humanitas fuit; M. Scaurum, illa gravitate, illo consilio, illa prudentia, duos Mucios, L. Crassum, M. Antonium, qui tum extra urbem cum præsidio fuit; quorum in hac civitate longe maxime consilia atque ingenia fuerunt; cæteros pari dignitate præditos, custodes, gubernatoresque reipub. quemadmodum mortuos defendemus? Quid de illis honestissimis viris atque optimis civibus, equitibus Rom. dicemus, qui tum una cum Senatu salutem reipub. defenderunt? quid de tribunis ærariis, cæterorumque ordinum omnium hominibus, qui tum arma pro communi libertate ceperunt? Sed quid ego de iis omnibus, qui Consulari imperio paruerunt, loquor? de ipsorum Coss. fama quid futurum est? L. Flaccum hominem cum semper in repub. tum in Magistratibus gerendis, in sacerdotio cæremoniisque quibus præerat diligentissimum, nefarii sceleris ac parricidii mortuum condemnabimus? adjungemus ad hanc labem ignominiamque mortis etiam C. Marii nomen? C. Marium, quem vere patrem patriæ, parentem, inquam, vestræ libertatis atque hujusce reip. possumus dicere, sceleris ac parricidii nefarii mortuum condemnabimus? Etenim si C. Rabirio, quod iit ad arma, crucem T. Labienus in campo Martio defigendam putavit; quod tandem excogitabitur in eum supplicium, qui vocavit? Ac, si fides Saturnino

[e] *cadis sensim.* [f] *crimen.*

35. *Antiquiorem memoria tua.*] Quia occisus est Saturninus annis sex et triginta ante hanc Rabirii accusationem. Labienus autem Juvenis erat; nam Tribunatus anno ætatis vigesimo gerebatur.

42. *Ætas qua tum fuit.*] Tunc enim erat adolescens Rabirius.

45. *Duos Mucios.*] Scævolam utrumque Pontificem et Augurem.

Ib. *L. Crassum et Antonium.*] Oratores de quibus sæpe in libris Oratoriis.

41. *Tribunis ærariis.*] Tribunis ærariis pecunia militaris erat credita.

55. *L. Flaccum.*] Lib. I. de divinatione Flaccum Martialem Flaminem fuisse ait

59. *Marium.*] Appellat Marium hunc popularem suum Cicero patrem patriæ propter relatam Cimbris victoriam: Quam laudem Q. Catulus Ciceroni omnium primo detulit.

60. *Vestræ libertatis.*] Ille Marius contra Syllam patriæ libertatem defendit.

64. *Qui vocavit.*] Ad arma.

Ib. *Si fides Saturnino.*] Cum in Capitolio Saturninus obsideretur, jussit Marius aquæductus rescindi: quare oppressus siti, coactus est se Mario in fidem dare, hunc occlusit in Curia, ubi irruptione facta, a multitudine cum sociis occisus est.

data est, quod abs te sæpissime dicitur; non eam C. Rabirius, sed C. Marius dedit, idemque violavit, si in fide non stetit. Quæ fides, Labiene, qui potuit sine Senatuconsulto dari? adeo-ne hospes hujusce urbis, adeo-ne ignarus es disciplinæ consuetudinisque nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua Magistratum gerere videare? Quid jam ista C. Mario, inquit, nocere possunt, quoniam sensu et vita caret? Itane vero? tantis in laboribus C. Marius, periculisque vixisset, si nihil longius, quam vitæ termini postulabent, spe atque animo de se et gloria sua cogitasset? At credo, cum innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione rempub. liberasset, omnia sua secum una moritura arbitrabatur. Non est ita, Quirites; neque quisquam nostrum in reipub. periculis cum laude ac virtute versatur, quin [g] spe posteritatis fructuque ducatur. Itaque cum multis aliis de causis, virorum bonorum mentes divinæ mihi, atque æternæ videntur esse, tum maxime quod optimi et sapientissimi cujusque animus ita præsentit in posterum, ut nihil, nisi sempiternum spectare videatur. Quapropter equidem et C. Marii, et cœterorum virorum sapientissimorum, ac fortissimorum civium mentes, quæ mihi videntur ex hominum vita ad deorum [h] religionem et sanctimoniam demigrasse, testor, me pro illorum fama, gloria, memoria, non secus ac pro patriis fanis atque delubris propugnandum putare: ad, si pro illorum laude mihi arma capienda essent, non minus strenue caperem, quam illi pro communi salute ceperunt. Etenim Quirites, exiguum nobis vitæ curriculum natura circumscripsit, immensum gloriæ. Quare si eos, qui jam de vita decesserunt, [i] ornabimus; justiorem nobis mortis conditionem relinquemus. Sed si illos, Labiene, quos jam videre non possumus, negligis; ne his quidem, quos vides, consuli putas oportere? neminem esse dico ex iis omnibus qui illo die Romæ fuerint, quem tu diem in judicium vocas, pubesque tum fuerit,

[g] *tangatur sensu posteritatis.* [h] *accessisse ad numerum deorum.* [i] *laudabimus.*

67. *Sine Senatusconsulto dare.*) Arguit Labienus Marium, quod fidem Saturnino datam non servaverit. Respondet Cicero publicam non fuisse, nec valuisse sine Senatus auctoritate.

68. *Consuetudinisque nostræ.*) Consuetudo non patitur fidem publicam valere sine Senatus auctoritate.

70. *Magistratum gerere.*) Tribunatum plebis Magistratum appellat, quem Plutarchus non fuisse tradit, quia tribunis ejusmodi nulla erant insignia dignitatis.

74. *Innumerabiles.*) Refert Eutropius lib.5. trecenta quadraginta millia Cimbrorum Teutonum, et Ambronum occidisse Marium.

81. *Præsentit.*) Posteritatis præsensione et spe ducitur animus.

84. *Ad deorum religionem.*) Colebant Romani non solum deos qui cœlites dicebantur, verum etiam eos quos virtus ad cœlum extulerat. Unde ait Cicero omnium animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos.

91. *Mortis conditionem.*) Contendit, si a nobis vivis celebrentur ii, qui priores nobis mortui sunt, quod, et qui vivent post mortem nostram, nos etiam honoribus prosecuturi sint; secus autem, si eorum memoriæ injuriam facimus.

95. *Pubes.*) Quando hoc verbum pubes substantive sumitur, significat pro-

quin arma ceperit, quin Conſules ſecutus ſit; omnes ii, quorum tu ex ætate conjecturam facere potes, quid tum fecerint, abs te rei capitis, C. Rabirii nomine citantur. At occidit Saturninum Rabirius; utinam feciſſet; non [k] ſupplicium deprecarer, ſed præmium poſtularem. Etenim ſi Scævæ, ſervo Q. Crotonis, qui occidit L. Saturninum, libertas data eſt; quod Equiti Rom. præmium dari par fuiſſet? et, ſi C. Marius, quod fiſtulas, quibus aqua ſuppeditabatur Jovis Optimi Maximi templis ac ſedibus, præcidi imperarat, quod in clivo Capitolino improborum civium — — — —

Desunt, ut videtur, non pauca.

[k] *precarer ut parceretur ei.*

prie languinem illam, quæ anno 14. genas vestit; quando adjective, eum designat, qui hanc ætatem attigit, ita pro Milone *omnem Italiæ pubem commiserat*.

102. *Fistulas.*] Per fistulas plumbeas aqua e fontibus in loca quælibet ducitur.

103. *Aqua suppeditabatur.*] Anio fons primo in Capitolium deductus est anno urbis conditæ 627. a Cneo Servilio Cæpione, et L. Cassio Longino censoribus. Vide Frontinum de acquæductibus.

July 8th 1811

ORATIO PRIMA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM *multa de hac conjuratione apud Sallustium, Plutarchum in vita Ciceronis, Appianum in lib. 2. de bell. civil. et Florum lib. 4. legi possint: afferam duntaxat, quae ad rem nostram pertinent. Catilina et conjurati reliqui in domum M. Leccae vii. Id. Novemb. nocte consequente convenerant, qua constitutum est, ut Catilina ex urbe exiret, alii remanerent caedis atque incendiorum causa; morae paulu-lum sibi Catilina depoposcit, quod Cicero Consul viveret; ad quem C. Cornelium, et L. Vargunteium, Equites Romanos paulo ante lucem praemisit, qui simulata honoris salutatione, in lecto eum occiderent; hujus consilii per Fulviam, vilissimum scortum, factus certior praesidiis domum munivit; quare ab ingressu prohibiti sunt. Eodem ipso die Cicero Consul in Jovis Statoris aedem Senatum convocavit, ut ad eum de tota conjuratione, et imminenti Reipub. periculo referret. Adfuit ipse Catilina, quem venientem nemo salutavit, cui nemo assedit, re-licta subselliorum parte, quam occupaverat. Cicero vero seu Catilinae praesentia seu ira commoveretur, hanc habuit Orationem, qua eum exhortatur vehementissime, ut cum sociis ex urbe exeat in exilium, cum jam nihil eos in urbe delectare possit, quos omnes boni cives metuunt et oderunt.*

TEMPUS.

Habita est haec Oratio in Senatu 6 *Idus Novemb. in aede Jovis atoris, anno urbis Sonditaect* 690. *aetatis suae quadragesimo quarto.*

PARTES

Tres sunt, Exordium, Contentio, et Peroratio.

EVENTUS.

Commovit totum Senatum, et Equites qui aderant; nec non Catilinam furiosum licet et audacem perterruit.

GENUS.

Assentior Mureto, qui contra alios bene multos Ciceronis interpretes negat vel esse in genere judiciali, quia in Senatu judicia non exercebantur: vel in genere deliberativo; non enim deliberat Cicero, neque sententiam dicit, aut suadet quicquam, aut dissuadet; sed Catilinam exagitat, estque potius increpatio vehemens, quam deliberatio, aut accusatio.

EXORDIUM.

Abruptum est et inflammatum a Catilinæ præsentia et audacia.

CONTENTIO.

Hanc facit quasi propositionem. Catilina debet ex urbe discedere vel in exilium, vel in castra Manlii, non jam interfici: 1. quia patet conjuratio, et totius vitæ ratio: 2. quia Catilinæ optandum esse debet ad castra Manilii proficisci: 3. quia Reipublicæ utile est eum non interfici.

I. QUOUSQUE tandem abutere, Catilina, [a] patientia nostra? qamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? [b] quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum præ-

INTERPRETATIO.

[a] *tolerantia.* [b] *quo usque.*

NOTÆ.

1. *Quousque.*] Incitatum et abruptum est hujus Orationis pricipium, ut suum in Rempub. amorem, indignationem in Catilinam ostendat, quod tam nefarie de patria cogitans ausus sit præter spem venire in Senatum.

2. *Furor.*] Furor est in patriam conspirare, quam vitæ periculo tueri debemus.

Ib. Eludet.] Id est, ludo finem imponet, quæ vox proprie gladiatorum est, cum vicerunt, ut notat Donatus in Eunuch. Terent. Dicuntur etiam *eludere* ii, qui per ridiculum alios contemnunt. Unde et perinde est ac si dicat, Furiose nos contemnes, aut nobis quasi prostratis insultabis.

3. *Effrenata.*] Translatio ab equis, qui cum sine freno sunt, retineri non possunt.

ſidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil conſenſus bonorum omnium, nihil hic munitiſſimus habendi ſenatus locus, nihil horum ora vultuſque moverunt? patere tua conſilia non ſentis? conſtrictam jam omnium horum c conſcientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid ſuperiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid conſilii ceperis, quem noſtrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus hæc intelligit, conſul videt: hic tamen vivit. Vivit? imo vero etiam in Senatum venit: fit publici conſilii particeps: notat, et deſignat oculis ad cædem unumquemque noſtrum. Nos autem viri fortes ſatisfacere reipublicæ videmur, ſi iſtius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci juſſu conſulis jampridem oportebat: in te conferri peſtam iſtam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero

a *ſcientia.*

4. *Palatii.*] Palatium a Palatino monte dictum est, ubi Evander et Romulus habitarunt. Palatium autem erat quasi arx civitatis, in qua, cum quis tumultus oriebatur, statim præsidium collocabatur, quia inde facile erat toti urbi dominari.

Ib. *Urbis vigiliæ.*] Sallustius refert, audita conjuratione, decrevisse Senatum, ut tota civitate vigiliæ haberentur, quibus minoresMagistratus præessent.

Ib. *Nihil consensus.*] In multis codicibus legitur *conventus.* Sed quoad sensum, eodem recidit utrumque verbum. Nam omnes boni et consentiunt et conveniunt ad rempubl. contra Catilinæ furorem defendendam.

5. *Munitissimus*] Munitissimus nempe ad habendum Senatum; quia in Capitolio, in æde Jovis Statoris, non in curia, habebatur.

6. *Horum ora vultusque moverunt?*] Vereri debuerat Senatores, neque se tam temere in eorum conspectum Senatorum, quos vereri debuerat, dare; tanta enim indignatione commoti sunt in Catilinam, ut venientem in Senatum nemo salutaverit; imo omnia subsellia omnes deseruerint, ne hosti patriæ assiderent.

7. *Constrictam.*] Id est, tuam ab omnibus conjurationem ita cognosci, ut neminem prorsus fugiat. Metaphora a belluis deprehensis et in vincula conjectis.

8. *Quid proxima nocte.*] In domo M. Porcii Leccæ fuerat Catilina, cum aliis suæ conjurationis hominibus.

9. *Superiore nocte.*] Quæ proximam præcedebat.

Ib. *Convocaveris.*] Suæ seditionis participes et socios advocaverat, ut de interficiendo Consule Cicerone, et bello patriæ inferendo deliberarent.

10. *O tempora.*] Teste Prisc. lib. 16. o, Particula ibi indignantis est.

12. *Vivit.*] Vivit Catilina cum ab eo jam repetere pœnas Respub. debuisset, ut qui hostis Patriæ judicatus sit.

12. *Fit publici consilii particeps.*] Auget indignationem Cicero, quod non venerit in Senatum Catilina, ut rogaret et aliquid peteret, ut multi; sed ut ipse particeps esset consiliorum, quæ a Senatu caperentur.

14. *Nos autem viri fortes.*] Ironia, nam jam a nobis interfici Catilina debuerat.

15. *Tela.*] Omne genus armorum intelligit, quibus meditabatur civitatem evertere.

Ib. *Ad mortem.*] Propositio quia proponit interficiendum esse Catilinam, exemplo aliorum.

17. *Machinaris.*] Metaphora ab Architectis desumpta.

Ib. *An vero.*] Argumentum a minore ad majus per comparationem.

vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfecit: Catilinam vero orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium [a] novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, [b] vehemens et grave: non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Cos. videret nequid respublica detrimenti caperet: [c] nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avis, Majoribus: occisus est cum liberis

[a] *affectantem regnum.* [b] *urgens et severum.* [c] *eodem ipso die.*

19. *P. Scipio.*] Scipio Nasica qui Livio referente, lib. 49. vir optimus a Senatu judicatus est; filius Scipionis censoris, qui porticum in Capitolio exstruxit.

Ib. *Tib. Gracchum.*] Tiberius Gracchus largitione frumenti venit in regni affectati suspicionem, et a Scipione interfectus est.

20. *Privatus.*] Privatus is dicitur, qui sine imperio est, quales erant Sacerdotes, Præcones, aliique minimi Magistratus. Vide Artist. 4. Polit.

23. *Servilius Ahala.*] Cum pop. Rom. fame premeretur, et Sp. Melius frumentum daret, venit ille in suspicionem regni affectandi. Servilius Magister equitum cum imperio Dictatoris non obtemperantem interfecit anno urbis conditæ 315. Vide Livium lib. 4.

26. *Coercerent.*] Magistratuum est, et eorum qui sunt in imperio, coercere eos qui Reipub. perniciosi sunt.

27. *Senatusconsultum.*] De hoc ita Sallustius: *Hæc cum Ciceroni nunciarentur, constitutus in dubio neque expedire potuit quod esset faciendum Cicero, tamen ad Senatum retulit, qui decrevit ut Consules viderent, ne quid Respub. detrimenti caperet,* scilicet C. Antonius et Cicero Consules. *Permittitur cohibere milites, et socios, et summum jus tenere;* quæ potestas aliter a solo populo concedebatur. Plutarchus in vita Ciceronis ait, hoc Senatusconsultum datum esse postquam C. Cornelius et L. Vargunteius opprimere Ciceronem Consulem domi conati sunt, ut ipse postea declarabit.

28. *Reipub. Consilium.*] Quo consilio hæc auctoritas Senatusconsulti faciendi senatui data est.

29. *Nos, nos.*] Distinguit auctoritatem a persona, quia si officio suo esset functus, jussisset Catilinam ad mortem rapi; sed noluit, tum ut fuga Catilinæ pateret ejus conjuratio, tum ut urbs periculo liberaretur.

30. *L. Opimius.*] Consul fuit L. Opimius cum Q. Fabio Maximo, urbis conditæ anno 633.

32. *C. Gracchus.*] C. Gracchus filius fuit T. Sempronii Gracchi, qui bis Consul fuit, et de Celtiberis triumphavit.

33. *Avis, Majoribus.*] Gracchi multa rerum gestarum gloria in Repub. claruerunt. Primus extitit ejus nominis cæterorum auctor Tiberius Gracchus, a quo prodiere Tiberii duo consulatum et victoriarum gloria illustres: quorum postremus ex Cornelia Africani majoris filia Tiberium et Caium suscepit, in quibus summum fuit ingenium, et summa eloquentia; at cum uterque leges agrarias Tribunus plebis promulgasset, interfectus est; Tiberius a Scipione Nasica in Capitolio, Caius ab Opimio in Aventino.

M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario et L. Valerio Coss. permissa est respub. num unum diem postea L. Saturninum tribunum-pleb. et C. Servilium Prætorem [h] mors ac reipub. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis; habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum: quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

II. Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reipublicæ periculis non [a] dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiæ nequitiæque condemno. Castra sunt in Italia contra rempubl. in Etruriæ [b] faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra mœnia, atque adeo in Senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ [c] molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfeci jussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicant. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam, tum denique interficiere, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus, ne

h *nunquid interfecti sunt in eodem die?* a *negligentem.* b *aditu.* c *parantem.*

34. *M. Fulvius.*] M. Fulvius socius erat et particeps seditionis cum Caio Graccho, quare Senatus sententia ab Opimianis cum duobus filiis cæsus est, ejus domus eversa et publicata est, in qua porticum postea Catulus exstruxit.

Ib. *Mario et Vario.*] Servilium Glauciam et Saturninum C. Marius sextum Consul in Curia Hostilia interfecit. Vide fusius in oratione pro Rab. perduel. reo.

37. *Vigesimum jam diem.*] Conqueritur Cicero, quod illi eodem ipso die interfecti sunt, quo Senatusconsultum datum est, et jam a viginti diebus, simile contra Catilinam datum est, neque tamen contra Catilinam usi sunt.

38. *Hebescere.*] Metaphora a gladiis sumpta, quorum ut acies hebescit, et rubiginem contrahit, si diutius recondantur, ita vim amittet illud Senatusconsultum, nisi statim contra Catilinam exeratur.

3. *Castra sunt.*] C. Manlius habebat tum exercitum Fæsulis prope Florentiam, quem collegerat ex Veteranis Syllæ militibus, in cujus castris ille militaverat.

5. *Eorum imperatorem.*] Catilina imperator erat illius exercitus, cujus Manlius Prætor fuit in castris.

8. *Credo, erit.*] Ironia est, et sæpe illud verbum usurpatur a Cicerone.

9. *Omnes boni.*] Per bonos designat, qui salutis Reipub. studiosi sunt. Itaque totius illius sententiæ sensus est, si te interfici jussero, nemo bonorum civium me id crudelius fecisse dicet; sed potius omnes dicent prius me id facere debuisse.

16. *Præsidiis Obsessus.*] Id est, circumdatus; habebat enim Cicero multa cum ex Italiæ municipiis, tum ex urbe firmissima præsidia, quæ in ea erant contra Catilinæ impetus collocata.

commovere te contra rempublicam possis? multorum te etiam oculi et aures non [d] sentientem, sicut adhuc fecerunt, [e] speculabuntur atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuæ potest? si [f] illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum; teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministi-ne, me ante diem XII. Kalend. Novemb. dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset in ante diem Kal. Novembris, C. Manlium audaciæ satellitem atque administrum tuæ? num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, cædem te optimatum [g] contulisse in ante diem V. Kal. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa, profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu cæterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse di-

[d] *cogitantem.* [e] *observabunt.* [f] *declarantur et patefiunt.* [g] *destinasse.*

17. *Commovere.*] Hyperbole, significat enim Catilinam ita observari in Repub. ut nihil contra possit.

24. *Teneris undique.*] Declarat quod omnia consilia Catilinæ patefacta sunt.

25. *Licet recognoscas.*] Ait quod si ipsi e memoria exciderent, ea illi omnia revocabit.

Ib. *Ante diem* XII. *Kal.*] Ex Prisciano. lib. 18. dicitur, tertium, et tertio Kal. vel Kalendarum; quod ad illum diem pertinet, primum scias in hunc edicta fuisse comitia consularia. Sed cum pridie ejus die Cicero Catilinæ consili ad Senatum detulisset, factum est S. C. ne postremo die comitia haberentur, ut de iis rebus in Senatu agi posset. Nam aliter comitiali die Senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti Senatu Catilinam excitavit. Tum Senatus decrevit, ut viderent Consules, ne quid detrimenti Resp. caperet. Cum igitur Asconius dicat, diem quo hæc habita est Oratio, a commissa Consulibus Repub. duodevigesimum fuisse, videbit profecto habitam fuisse VI. Id. Novemb.

29. *Num me fefellit.*] Indicat Cicero Catilinæ, se ejus omnia acta rescire. Rescivit autem, teste Sallustio, ex Fulvia quam Curius quidam flagitiosus Senator conjurationis particeps adamabat, et cui ejusdem conjurationis omnia consilia patefecerat.

32. *In ante diem.*] Id est, in die qui esset ante diem in quem dilata fuerant comitia, tamen ait Sallustius *C. Manlium arma cepisse cum multitudine ante sextum diem.*

34. *Reprimendorum causa.*] Roma multi principes civitatis discesserant, ne a Catilina optimates, ut statuerat, cum Consule occiderentur: ex his ducitur fuisse M. Crassus, quem per literas Catilina monuerat ut abiret, sed ille literas ad Ciceronem detulit.

Ib. *Illo ipso die.*] Id est ante diem quintum Kalend. Novemb.

37. *Remansissemus.*] *Nam alios*, ait Sallustius, *in alia loca Catilina misit, qui initium facerent, seque ad exercitum profecturum, si Ciceronem oppressissent.*

cebas. Quid? cum te Præneste Kalend. ipsis Novemb. occupaturum nocturno impetu esse confideres; sensisti-ne illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam, planeque sentiam. Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem: jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicæ. Dico te priori nocte venisse inter Falcarios (non agam obscure) in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures ejusdem amentiæ scelerisque socios; num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hic in Senatu quosdam, qui tecum una fuere. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rempub. habemus? in qua urbe vivimus? hic, hic sunt, in nostro numero, P. C. in hoc orbis terræ sanctissimo, gravissimoque concilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exito cogitent; hosce ego video Consul, et de rep. sententiam rogo; et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam ea nocte, Catilina: distribuisti partes Italiæ: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: [h] confirmasti te ipsum jam esse exiturum: dixisti [i] paululum tibi esse etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa

[h] *affirmasti.* [i] *nihil te morari, nisi.*

38. *Præsente.*] Oppidum fuit in Italia, quod occupare Catilina conatus est, unde imminere urbi commodius posset.

39. *Illam coloniam.*] Gellius lib. 16. cap. 13. refert Prænestinos a Tiberio imperatore petiisse, ut ex Colonia in municipii statum redigerentur; est autem Præneste urbs Latii 24. mil. Roma distans.

43. *Superiorem noctem.*] Noctem dicit, qua convenit iste in domum Porcii Leccæ Senatoris cum cæteris conjuratis.

45. *Priori nocte.*]Nempe superiore,ea videlicet,quæ illum diem cum nocte proxima antecesserat,quo die hæc habita estOratio.

Ib. *Inter Falcarios.*] Falcarii milites fuerunt, qui falcibus erant armati. Vide Priscianum lib. 8. forte etiam hic translate loquitur appellando particeps conjurationis *Falcarios*, qui ferro et flamma demetere civitatem volebant, nisi forte vicus sit Romæ ita appellatus, in quo M. Leccæ domus sita erat.

46. *Complures.*] Sallustius nominat undecim Senatores.

51. *Gravissimo concilio.*] Per concilium Senatum intelligit, cujus dignitatem extollit.

53. *Urbis, atque adeo orbis.*] Agnominatio seu allusio, literæ unius mutatione.

55. *Voce vulnero.*] Translatio a telo.

56. *Distribuisti partes Italiæ.*] Sallustius narrat C. Manlium Fæsulas,Septimium in agrum Picenum. C. Julium in Apuliam dimisisse.

57. *Romæ relinqueres.*] Constituit Catilina, cum ab urbe discederet, ut Lentulus in urbe relinqueretur cum Cassio, qui incendiis, et Cethego, qui cædibus præesset.

58. *Urbis partes.*] In duodecim partes urbe dividebatur, quorum incendiis Statilius et Gabinius præfecti erant.

60. *Duo equites.*] Ex Sallustio C. Cor-

nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hæc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus præsidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant; educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quamplurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi, cum proximis Comitiis Consularibus me Consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publice concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quanquam videbam, pernicem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis; tem-

nelius et L. Vargunteius fuere: at Vargunteium Senatorem nominat: Dio quidem duos affirmat, sed ut Cicero, nullum nominat.

63. *Comperi.*] Per Fulviam vile scortum omnium certior factus fuerat Cicero.

65. *Exclusi.*] Eos equites, qui salutationis causa Ciceronem convenire debebant, domum suam non recepit: illi autem exclusi ita clamaverunt, ut rem prope proderent, ut ait Plutarchus.

72. *Murus intersit.*] Muri et mœnia publica sunt, parietes privati.

74. *Jovi Statori.*] In Jovis Statoris templo Senatus habebatur. Stator autem dictus est, quod precibus Romuli fœdam Romanorum a Sabinis profligatorum fugam stitisset. Vide Livium lib. 1.

75. *Tam infestam reip. pestem.*] Pestis vulgo a Cicerone appellatur quodcumque damnum maximum infert.

77. *In uno homine.*] Id est, non est ferendus diutius ille homo, qui sæpius Rempub. perdere voluit; aliam enim jam conjurationem Catilina molitus fuerat.

79. *Privata diligentia.*] Cum toties Ciceroni designato Consuli Catilina pararet insidias, noluit unquam publico se præsidio Cicero defendere, ne tyrannidem affectare in Repub. videretur.

Ib. *Proximis Comitiis.*] Quibus, Cicerone Consule, D. Silanus et L. Muræna Consules designati sunt; anno superiore repulsam passus Catilina in hunc annum Consulatum Petebat cum L. Antonio; quærebat autem Catilina Ciceronem ad necem, quia consiliis suis obsistebat.

80. *In campo.*] Martio in campo, ubi Comitia habebantur.

81. *Amicorum præsidio.*] Venit in campum stipatus amicorum præsidio, et lorica tectus, ut boni videntes Consulis periculum ad ejus defensionem excitarentur.

82. *Nullo tumultu.*] Sine ullo bellico apparatu.

83. *Me petisti.*] Metaphora a Gladiatoribus, quorum impetus petitiones dicebantur.

pla deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas.

III. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii disciplinæque Majorum proprium est, facere non audeo; faciam id quod est ad [a] severitatem lenius, et ad communem salutem utilius; nam si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus: sin tu, quod te jamdudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me imperante, facere, quod jam tua sponte faciebas? exire ex urbe Consul hostem jubet; interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadeo. Quid enim, Catilina, est quod te jam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est [b] extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non oderit? quæ nota domesticæ turpitudinis non [c] inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non [d] hæret infamiæ, quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris [e] irretivisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid vero? nuper, cum morte [f] superioris uxoris, novis nuptiis domum vacuam fecisses, non-ne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, quæ

[a] *minus severum.* [b] *exceptis tuis conjuratis.* [c] *infixa.* [d] *manet.* [e] *illexisses.* [f] *prioris.*

6. *Sentina.*) Metaphori a navi ex qua quidquid aquæ et sordium est, in sentinam influit, ita quotquot improbi et scelerati fuerunt in civitate ad Catilinam profecti sunt. Quint. lib. 8. laudat hanc Ciceronis metaphoram ad fœditatem hominum significandam.

9. *Non jubeo.*) Non jubet ut abeat Catilina in exilium, sed suadet tantum; id autem dicit, ut removeat a se invidiam; nam regium imperium præ se ferret, si juberet ire in exilium.

13. *Domesticæ turpitudinis.*) Si Sallustio, Plutarcho, et Asconio credamus, Catilina fratrem occidit, et filium, ut Aureliam Orestillam uxorem duceret; et filiam denique suam violavit.

17. *Ad audaciam ferrum.*) Id est, quos corruperat nefarie Catilina eos vel ad arma, vel ad vim faciendam excitabat.

18. *Ad libidinem.*) Scribit de eo Sallustius, quod juvenes sibi devinciebat, quos, secundum cujusque studium, accendebat ad vitia.

20. *Vacuam fecisses.*) Domum vacuam fecit, necando filium quem ex superiore uxore habuerat.

Ib. *Incredibili scelere.*) Filiam, quam ex adulterio susceperat, uxorem duxit.

24. *Proximis Idibus.*) Idus Novembris notat, quo tempore usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere oportebat; unde Horatius. *Fœnerator Alpheus, &c. omnem relegit Idibus pecuniam, quærit Kalendis ponere.* Cum autem eodem illo tempore multi ære alieno tenerentur, et in primis Catilina, et nemo debita solveret, eorum bona proscribenda censuit Cicero, ut creditoribus fieret satis; quare Catilina sibi fortunarum ruinam impendere sentiebat.

non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domeſticam tuam difficultatem ac turpitudinem; ſed ad ſummam Rempub. atque omnium noſtrum vitam ſalutemque pertinent. Poteſt-ne tibi hæc lux, Catilina, aut hujus [g] cœli ſpiritus eſſe jucundus, cum ſcias horum eſſe neminem, qui neſciat te pridie Kalendas Januar. Lepido et Tullo Coſſ. ſtetiſſe in Comitio cum telo? [h] manum, Conſulum et principum civitatis interficiendorum cauſa, paraviſſe? ſceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, ſed fortunam Reipublicæ obſtitiſſe? Ac jam illa omitto; neque enim ſunt aut obſcura, aut non multa poſtea commiſſa; quoties tu me deſignatum, quoties Conſulem interficere conatus es? quot ego tuas [i] petitiones ita conjectas, ut vitari poſſe non viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi? nihil agis, nihil aſſequeris, nihil moliris, quod mihi [k] latere valeat in tempore: neque tamen conari, ac velle deſiſtis. Quoties jam tibi extorta eſt ſica iſta de manibus? quoties vero excidit caſu aliquo, et elapſa eſt? tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te [l] initiata ſacris ac devota ſit, neſcio, quod eam neceſſe putas eſſe Conſulis in corpore defigere. Nunc vero, quæ tua eſt iſta vita? ſic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus eſſe videar, quo debeo; ſed ut miſericordia, quæ tibi nulla debetur. Veniſti paulo ante in Senatum; quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac neceſſariis ſalutavit? ſi hoc poſt

[g] *reſpiratio aeris.* [h] *turbam* hominum. [i] *ictus.* [k] *incognitum eſſe.* [l] *dicata.*

30. *Lepido et Tullo Coss.*] Anno urbis conditæ 607. Catilina repetundarum reus factus a Clodio, a Consulatu petendo prohibitus est, quare odio incensus, de novis Consulibus interficiendis cogitavit.

Ib. *In Comitio cum telo.*] Neque in Comitium, neque Forum, neque in Curiam ferre telum fas fuit.

31. *Manum.*] Socios conspirationis sibi Syllam et Antonium cum Crasso et Julio Cæsare adjunxerat.

32. *Non mentem.*] Mens aliqua divina hoc consilium deterruit: neque enim Crassus adfuit, neque ipse Catilina signum, quod convenerat, dedit, quare res effecta non est, sed in Nonas Feb. dilata.

34. *Non multa postea.*] Cum Antonius et Cornelius Sylla, Consules designati, ambitus pœnas dedissent; Consules Torquatus et Cotta in eum locum suffecti sunt, quos interficere conatus est Catilina. Post hos facti sunt L. Cæsar et C. Figulis, eis vero Coss. designati sunt Antonius et Cicero.

36. *Ego tuas petitiones.*] Metaphora a Gladiatoribus qui gladio corpus hominis petunt ut illud vulnerent.

37. *Ut aiunt.*] Proverbium tunc temporis usitatum; tota hac metaphora significat se petitum fuisse sæpe a Catilina, et vitasse semper ejus insidias.

39. *In tempore.*] Quo illud scire mihi utile fuit.

40. *Sica ista.*] Sica a secando; genus est gladii parvi, quod facile occultari potest.

43. *Initiata Sacris.*] Id est, dicata, nam cultri, quibus utebantur ad victimas jugulandas, sacri habebantur; neque iis uti in re profana fas erat. Vide Servium in lib. 6. Æneid. Objicit Catilinæ, ita se gerere illam solere, ut videatur divis vovisse se sica Consules interfecturum.

hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod omnes consulares, qui [n] tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? servi, mehercule, mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus injuria suspectum tam graviter atque infensum viderem: carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem: tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses; ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit; et jamdiu de te nihil judicat, nisi de [o] parricidio suo, cogitare: hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque vim pertimesces? quæ tecum Catilina, sic [p] agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exstitit nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges et [q] quæstiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero, me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod

[n] *a te.* [o] *interitu.* [p] *loquitur.* [q] *judicia.*

50. *Judicio taciturnitatis.*] Silentium omnium, cum nemo Catilinam venientem in Senatum salutavit, tacitum quoddam fuit indicium quantum ab illo abhorrent universi.

52. *Consulares.*] Consulares, ut cæteris honoratiores ætate et dignitate, subsellia sua vacua reliquerunt, ne huic scelerato et conjurato assiderent.

57. *Urbem.*] Ait quod, si servi sui tanto se odio persequerentur, quanto cives Catilinam, domum suam statim relinqueret; quare infert ab eo sibi relinquendam esse patriam.

67. *Auctoritatem verebere.*] Penes Magistratum est auctoritas, videlicet, qui leges ferre potest, et cujus sanctitatem vereri quisque debet.

Ib. *Judicium sequere.*] Magistratui obedire par est, jubet ut abeat e patria Catilina.

67. *Neque vim pertimesces.*] Magistratum, qui gladium potest adhibere in rebelles et sceleratos cives, pertimescere debet Catilina, si in urbe remaneat.

69. *Nullum jam tot annos.*] Illustris Prosopopæia patriæ alloquentis et objurgantis Catilinam.

70. *Nullum flagitium sine te.*] Syllam in crudeli illa proscriptione secutus est, in qua multos cives interfecti, ut Dio lib. 37. testatur.

71. *Direptio.*] Catilina Prætor Africam obtinuerat, a qua cum Romam rediisset, Coss. Cotta et Torquato, a P. Clodio repetundarum accusatus est, et absolutus a Judicibus, quos corruperat.

a tuo ſcelere abhorreat, non eſt ferendum. Quamobrem diſcede, atque hunc mihi timorem eripe: ſi eſt verus, ne opprimar; ſin falſus, ut tandem aliquando timere deſinam. Hæc ſi tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamſi vim adhibere non poſſit? Quid, quod tu te ipſe in cuſtodiam dediſti? quid, quod vitandæ ſuſpicionis cauſa, apud M. Lepidum te habitare velle dixiſti? a quo non receptus, etiam ad me venire auſus es; atque, ut domi meæ te aſſervarem, rogaſti? Cum a me quoque id reſponſum [r] tuliſſes, me nullo modo poſſe iiſdem parietibus tuto eſſe tecum, qui magno in periculo eſſem, quod iiſdem mœnibus contineremur; ad Q. Metellum Prætorem veniſti: a quo repudiatus, ad ſodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum, demigraſti: quem tu videlicet, et ad cuſtodiendum te diligentiſſimum, et ad ſuſpicandum ſagaciſſimum, et ad vindicandum fortiſſimum fore putaſti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abeſſe debere, qui ſeipſum jam dignum cuſtodia judicaverit.

IV. Quæ cum ita ſint, Catilina; dubitas, ſi hic emori [a] æquo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam iſtam multis ſuppliciis juſtis debitiſque ereptam, fugæ ſolitudinique mandare? Refer, inquis, ad Senatum (id enim poſtulas) et, ſi hic ordo ſibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te eſſe dicis. Non referam id quod abhorret a meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas quod hi de te ſentiant. Egrede ex urbe, Catilina, libera rempub. metu: in exilium, ſi hanc vocem expectas, proficiſcere. Quid eſt, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum ſilentium? patiuntur, tacent. Quid expectas [b] auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perſpicis? At ſi hoc idem huic adoleſcenti optimo, P. Sextio, ſi fortiſſimo viro M. Marcello

r *accepiſſes.* a *quieto.* b *ſententiam.*

88. *Sodalem tuum.*] Sodalitates Romæ fuerunt, quæ legibus concedebantur; hinc autem sodales dicti sunt, teste Festo, *quod jure sederent, essentque:* Marcus autem Marcellus unus ex sociis Catilinæ fuit, pro quo Cicero postea apud Cæsarem dixit.

3. *Fugæ solitudinique mandare.*] Mandare se fugæ, id est, profugere: et *mandare se solitudini* est se occultare, et fugere hominum societatem.

4. *Refer, inquis, ad Senatum.*] Nullum unquam fiebat Senatusconsultum, quin prius a Consule referretur.

6. *Abhorret a meis moribus.*] Cum ab omni severitate et duritia Cicero alienus esset, videbatur contra suam naturam agere, si de Catilina referret ad Senatum, a quo procul dubio damnandus erat, quare nihil de eo retulit: igitur falsum est quod ait Dio, Senatusconsulto ex urbe abiis Catilinam, qui nullum ferri potuit, nisi referente Cicerone Consule.

11. *Patiuntur.*] Catilinam ire in exilium patientur facile Senatores.

Ib. *Tacent.*] Tacendo approbant ejus profectionem.

12. *Tacitorum.*] Id est, etsi taceant, tamen hoc suo silentio voluntatem illi suam satis aperiunt.

13. *Pub. Sextio.*] Sextius hoc anno Quæstor Antonii Consulis erat, pro quo Cicero orationem habuit.

Ib. *M. Marcello.*] Is M. Marcellus fuit, quem Cicero defendit.

dixiſſem, jam mihi conſuli hoc ipſo in templo, jure optimo, Senatus vim et manus intuliſſet; de te autem, Catilina, cum quieſcunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant; neque hi ſolum quorum tibi auctoritas eſt videlicet cara, vita viliſſima; ſed etiam illi equites Rom. honeſtiſſimi, atque optimi viri, cæterique fortiſſimi cives, qui circumſtant Senatum: quorum tu et frequentiam videre, et ſtudia perſpicere, et voces paulo ante exaudire potuiſti; quorum ego vix abs te jamdiu manus ac tela contineo; eoſdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vaſtare ſtudes, relinquentem uſque ad portas proſequantur. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam [c] meditere? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi iſtam mentem dii immortales darent! tametſi video, ſi mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempeſtas invidiæ nobis, ſi minus in præſens tempus, recenti memoria ſcelerum tuorum, at in [d] poſteritatem impendeat. [e] Sed eſt, mihi tanti, dummodo iſta tua privata ſit calamitas, et a reipub. periculis ſejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legam pœnas pertimeſcas, ut temporibus reipub. [f] cedas, non eſt poſtulandum; neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut ſæpe jam dixi, proficiſcere: ac ſi mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, rectu perge in exilium: vix feram [g] ſermones hominum, ſi id feceris: vix [h] molem iſtius invidiæ, ſi in exilium ieris juſſu Conſulis, ſuſtinebo; ſin autem ſervire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum [i] importuna ſceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos cives; ſecerne te a bonis; infer patriæ bellum; exulta impio latrocinio; ut a me non ejectus ad alienos, ſed

[c] *cogites.* [d] *in futurum.* [e] *ſed non tanti facio* eam. [f] *accommodes te.* [g] *famam.* [h] *onus.* [i] *crudeli.*

15. *Cum quiescunt.*) Distributio elegans, ubi tribuitur unicuique quod proprium est.

17. *Videlicet cara.*) Ironia: nam de morte eorum cogitaverat.

20. *Voces.*) Quibus favebant Ciceroni contra Catilinam.

22. *Quæ jampridem vastare studes.*) Rempublicam et totam Italiam vastare cupiebat Catilina.

26. *Istam mentem.*) Ut eundi in exilium mentem immittant dii, Cicero apprecatur: arbitrabantur enimvero illi veteres omnium consiliorum auctores deos existere.

28. *Tempestas invidiæ.*) Translatio, nam invidia sæpius homines, non secus ac tempestate, ac vi ventorum ingruente obruuntur.

28. *In præsens tempus.*) Id est, in præsenti tempore: nam, ut notavit Priscianus lib. 18. Latini præpositionem *in* Accusativo sæpe adjungunt, loco Ablativi.

Ib. *Recenti memoria scelerum.*) Id est, eum adhuc erit recens scelerum memoria, quæ a Catilina patrata sunt.

30. *Est mihi tanti.*) Id est, tanti Reipub. interesse duco, te ex urbe exire, ut dum id fiat, non recusem omnem invidiam.

33. *Ut te pudor, &c.*) Figura quæ adjunctio dicitur.

42. *Latrocinio.*) Bellum contra patriam susceptum latrocinium vocat.

invitatus ad tuos isse videaris. Quanquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium præstolarentur armati? cum sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu [l] ut illa diutius carere possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas? a cujus altaribus sæpe istam dextram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem: ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; nunquam tu non modo otium; sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti; nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum [m] manum; hic tu qua lætitia perfruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium [n] meditati illi sunt, [o] qui feruntur, labores tui: jacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum ad insidiandum somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum te a Consulatu repuli, ut exul potius [p] tentare, quam Consul vexare

[l] *quomodo.* [m] *multitudinem.* [n] *exercitati.* [o] *dicuntur* vulgo. [p] *lacessere.*

44. *Ad Forum Aurelium.*] Tribunal fuit Romæ, ubi milites conscribebantur; fuit etiam oppidum haud procul ab urbe, unde Aurelia via dicta est: qua profectus est Catilina in castra Manlii.

46. *Aquilam argenteam.*] Aquila argentea signum fuit legionis, quod Marius bello Cimbrico in exercitu habuit. Vegetius autem refert Aquilam proprium signum fuisse Romanorum: cum autem legio quælibet in decem divideretur cohortes, primam cujusque legionis cohortem pro signo sumpsisse Aquilam.

48. *Sacrarium.*] Sacrarium seu sacellum idem est; erat autem Aquilæ illa parvum quiddam sacellum, seu sacrarium, in quo inerat Aquilæ effigies aurea vel argentea, quæ hastæ erat imposita, quam qui portabat Aquilifer dicebatur.

49. *Tu ut illa diutius carere possis.*] Facile accidit, ut qui spes suas in aliqua re collocarunt, ab ea difficile dimoveantur.

52. *Cupiditas effrenata.*] Metaphora ab equis indomitis.

54. *Natura peperit.*] Compar seu dissolutum affert, cum membra paria sunt, nec juncta conjunctionibus.

59. *Bacchabere.*] Bacchari verbum est voluptatis longe gravissimum, et est *furere.*

63. *Obsidendum stuprum.*] Obsidere stuprum est expectare ut mariti dormiant, ne uxoribus eorum quis potiatur: quod tam familiare fuit Catilinæ, quam insidari divitum vitæ, ut eos occisos spoliaret.

68. *A Consulatu repuli.*] Cicero Catilinam ambitus accusavit, et effecit, ne Consul esset; ejus quidem accusationis oratio desideratur: at in eam tamen aliqui Asconii Commentarii sunt.

rempub. posses; atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

V. Nunc ut a me, P. C. quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac a deprecer; percipite, quæso, diligenter quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respub. loquatur: M. Tulli, quid agis? tu-ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides quem expectari Imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? non-ne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mos-ne Majorum? at persæpe etiam privati in hac repub. perniciosos cives morte multarunt; an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a repub. defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclarem vero populo Rom. refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nullo commendatione Majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, num est vehementius seve-

a *depellam.*

70. *Latrocinium potius quam bellum.*] Pertinet bellum ad magistratus denunciare, non ad privatum; quare nominari debet, cum a privato declaratur, latrocinium; quia invadit in potestatem Magistratuum populi Rom.

3. *Etenim si mecum patria.*] Elegans patriæ Prosopopœia, cum frequentatione et agnominatione.

8 *Evocatorem.*] Is dicitur evocator, qui ad militam per conquisitores servos advocat apertis ergastulis,ut iis contra patriam utatur, quos idcirco pileo seu libertate donat; quod tantum Spartiatis et seditiosis civibus usitatum legitur.

9. *Non emissus, sed immissus.*] Agnominatio quæ sit vel literæ diminutione, vel transpositione.

12. *Mactari.*] Mactare verbum est sacrificiorum, cum sacrificatur pro avertendis malis; significat ergo sacrum hominem Catilinam, id est, execrabilem, in quem totius urbis maledicta conjici debent.

Ib. *Mos-ne Majorum.*] Majores nolebant civem interfici sine jussu pop. Rom.

13. *Etiam privati.*] Sæpe privati de malis civibus vindictam sumpsere, sic P. Scipio Nasica Gracchum novis rebus studentem interfecit.

14. *An leges, &c.*] Lex Sempronio tulit, ne de civis capite in jussu populi judicaretur: qui indicta causa in civem Rom. animadvertisset, de eo populi quæstio constituretur.

17. *Hominem per te cognitum.*] Id est, novum hominem qui majores tuos illustrasti; in quo majus eluxit pop. Rom. beneficium in Ciceronem, quo pro jam invidiam improborum civium timere non debet.

18. *Tam mature.*] Eodem anno quo per ætatem licitum erat Consulatum gerere, hunc obtinuit; quod novo homini nunquam ante contigerat.

19. *Per omnes honorum gradus.*] Per Quæsturam, Ædilitatem, Præturam, quos omnes Magistratus Cicero gesserat cum laude, ad Consulatum pervenit.

21. *Invidiæ metus.*] In 4. Tuscul.

ritatis ac fortitudinis invidia, quam inertiæ, ac nequitiæ pertimescenda? at cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt; tum te non existimas invidiæ incendio conflagraturum? His ergo sanctissimis reipub. vocibus et eorum hominum, qui idem sentiunt mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, P. C. Catilinam morte multari, unius [b] usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem: et enim si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurimum sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt; certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam [c] virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant; aut ea, quæ vident dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reip. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; extinguetur, atque delebitur, non modo hæc tam [d] adulta reipubl. pestis,

[b] *tempus.* [c] *fortitudine.* [d] *matura.*

Quæst. lib. sic describit invidiam, *eam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti.*

28. *Gladiatori.*] Gladiator seu sicarius hic dicitur, qui audax est, et assuefactus ad cædem hominum.

29. *Saturnini Gracchorum, &c.*] Vide Orat. pro Rabirio.

32. *Hoc parricida.*] Cum patria sit communis omnium parens, fratres cives habendi sunt; quare qui unum interficit, parricida dicendus est. Inde Festus Pompeius ait, quod prisci Latini interfectorem quemlibet, parricidam vocabant.

33. *Redundaret.*] Translatio a fluminibus, quæ aquis et imbribus redundant.

35. *In hoc ordine.*] De Senatorio ordine loquitur.

37. *Quem spem Catilinæ.*] De occupando Consulatu semper cogitaverat Catilina.

Ib. *Mollibus sententiis.*] Blandiebantur Catilinæ quidam Senatores; dicebant enim fortasse veram non esse conjurationem istam, expectanda esse certiora illius signa.

45. *Reprimi, non comprimi.*] Quintilianus, lib. 9. hoc inter utrumque verbum discrimen ponit, quod *reprimi* dicitur ad tempus: *comprimi* vero omnino et in perpetuum.

46. *Quod si se ejecerit.*] Id est, sua sponte abierit ad castra Manliana; verbum translatum a naufragiis.

47. *Collectos naufragos.*] Per naufragos eos notat, qui per scelera et flagitia quasi in altum navigantes, sua omnia decoxerunt, et quasi patria amissa, ejecti sunt ad littus. Egregia translatio.

Ib. *Extinguetur, atque delebitur.*] Cre-

verum etiam stirps, ac semen malorum omnium. Etenim jamdiu, P. C. in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri Consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, [e] cum æstu febrique jactantur, si aquam gelidam biberint, primo [f] relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque [g] afflictantur: sic hic morbus qui est in republica, relevatus istius pœna, vehementius vivis [h] reliquis ingravescet.

[e] *æstuante febri.* [f] *convalescere.* [g] *ægrotant.* [h] *conjuratis.*

bras hic metaphoras affert, qualia sunt ista, pestis, stirps, semen malorem omnium, &c.

51. *Veteris furoris.*) Jam a duobus annis conceptam hanc conjurationem in suo Consulatu dicit erupisse.

52. *Ex tanto latrocinio.*) Per latrocinium conjuratorum et sceleratorum civium turbam intelligit.

PERORATIO.

VI. Quare, P. C. secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suæ Consuli, circumstare tribunal Prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad incendendam urbem comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de repub. sentiat. Polliceor vobis hoc, P. C. tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Rom. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce ominibus, Catilina, cum summa reip. salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, et

4. *Prætoris urbani.*) L. Valerius Flaccus tum erat Prætor urbanus, pro quo Cicero peroravit.

5. *Malleolos.*). Malleoli sunt jaculares ignes ad incendendas hostium munitiones comparati, sparto et pice conflati.

6. *Inscriptum in fronte.*) Videatur in frontibus cujusque, quid sentiat; frons enim sic dicta est, quod præ se ferat animi affectiones.

15. *Quem Statorem hujus urbis.*) Jupiter Stator per quem stat hæc urbs et imperium. Vide superius.

hujus socios a tuis aris, cæterisque templis, a tectis urbis ac mœnibus, a vita fortunisque civium omnium [a] arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

[a] *repelles.*

17. *Aris.*) Aras pro templis, sive partem pro toto posuit.

ORATIO SECUNDA

IN

L. CATILINAM,

HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

PRIMA *Ciceronis Oratione commotus Catilina suppliciter a Patribus petiit, ne quid de se temere crederent, se ex ea natum esse familia, e qua multa in Rempub. beneficia profecta essent: sed tum obstrepere omnes dicenti, et hostem patriæ vocare. Quare omni spe abjecta, cum trecentis delectis hominibus ad Manliana Castra profectus est, relictis in urbe Cethego et Lentulo ad factionem confirmandam. Cicero postridie illius diei advocata concione, hanc habuit Orationem ad Quirites, quos monet de fuga Catilinæ, a quo jam nihil timendum est; residuos vero in urbe conjuratos monet, ut ducem sequantur suum, et tandem de tota conjuratione opprimenda consilium suum aperit.*

GENUS.

In eodem est genere quo superior, cum nihil aliud agat, quam ut exponat populo quæ sunt, quem bene sperare jubet.

PARTES.

Non tam habet Exordium hæc Oratio, quam propositionem, a qua statim incipit, tum Confirmationem, et Perorationem.

PROPOSITIO.

Sic incipit Cicero: Abiit Catilina, liberati sumus. Hanc Propositionem amplificat a scelere Catilinæ, et periculi magnitudine, quo liberata est Respub. Parag. 1.

CONFIRMATIO.

Propositio totius confirmationis hæc est: Utile est non interfici Catilinam, et ejus socios discedere: *Quia magis in urbe timendi sunt quam fores.*

I. TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ᵃ ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit; nulla jam pernicies a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem

INTERPRETATIO.

ᵃ *Cædem et incendium.*

NOTÆ.

1. *Tandem.*) Particula est tarditatem significans, cum aliquid tardius dicitur, quod jam factum esse oportuit.

2. *Scelus anhelantem.*) Scelus anhelat Catilina, qui cupit conjurationem suam per scelera perficere, et omnes perdere.

4. *Ejecimus.*) Ejicitur Catilina imperio Consulis, et minis ejus resistere non potuit, quem opprimere volebat.

Ib. *Vel emisimus.*) Emittitur, quia jam fugam suam meditans exire permittitur.

Ib. *Egredientem prosecuti.*) Nulla vi adhibita volens exivit; cum nihil haberet optatius, quam ut esset in Manlii castris.

5. *Abiit, excessit, evasit, erupit.*) Verborum congregatione crescit velut per gradus Oratio: *abiit et excessit* ejectus, *evasit* emissus quasi ex loco, ubi non erat in *tuto*; *erupit* ita conctus, ut, cum impetu quodam, et alacritate animi gestientis ad Manlium abiret.

6. *A monstro illo.*) Monstrum seu monstrosum civem appellat, qui cum natura esset homo, et ortu civis Romanus, bellua erat animo, et revera hostis patriæ, et parricida, ut dixit superiori Oratione; talis figura apellatur Hypallage.

ſine [b] controverſia vicimus; non jam inter latera noſtra ſica illa verſabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domeſticos parietes pertimeſcemus; loco ille motus eſt, cum eſt ex urbe depulſus; palam jam cum hoſte, nullo impediente, bellum juſtum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis inſidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egreſſus eſt, quod ei ferrum de manibus extorſimus, quod incolumes cives, quod ſtantem urbem reliquit, quanto tandem illum mœrore afflictum eſſe et profligatum putatis? Jacet ille nunc, proſtratuſque eſt, Quirites, et ſe perculſum, atque abjectum eſſe ſentit; et retorquet oculos profecto ſæpe ad hanc urbem, quam ex ſuis faucibus ereptam eſſe luget: quæ quidem lætari mihi videtur, quod tantem peſtem evomuerit, foraſque projecerit.

II. At ſi quis eſt talis, quales eſſe omnes oportebat, qui hoc in ipſo, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuſet, quod tam capitalem hoſtem non comprehenderim potius, quam emiſerim; non eſt iſta mea culpa, Quirites, ſed temporum. Interemptum eſſe L. Catilinam, et graviſſimo ſupplicio affectum jampridem oportebat: idque a me et mos Majorum, et hujus imperii ſeveritas, et reſpub. poſtulabat. Sed quam multos fuiſſe putatis,

[b] *dubio.*

8. *Sica illa.*] De hac superiori Oratione, Parag. III. not. ad lin. 39.

9. *In campo*] In campum Martium in Consularibus comitiis venit lorica tectus Cicero, quia sibi a Catilina timebat.

Ib. *In foro.*] Catilina præsente, non tuto exerceri judicia et quæstiones potuerunt.

Ib. *In curia.*] Cum ipso veniente vacua subsellia facta sunt, nemoque ei assidere voluit.

10. *Intra domesticos parietes.*] Intra domesticos parietes voluit Consulem Ciceronem interficere in lectulo, præmissis ad cædem duobus sicariis.

Ib. *Loco motus.*] Metaphora a bello, ubi hostis loco motus facilius superatur.

12. *Bellum justum.*] Bellum justum cum hoste et patriæ proditore Catilina geretur.

13. *Ex occultis insidiis.*] Nocturno tempore de sua proditione agebat cum conjuratis, quorum consilia Cicero in lucem protulit.

14. *Non cruentum mucronem.*] Indicat se non interfectum fuisse a Catilina; ut habebat in animo.

15. *Vivis nobis.*] Dixerat in Leccæ domo se non prius ad exercitum profecturum, quam Ciceronem interfecisset.

16. *Quod stantem urbem.*] Urbem ferro et flamma perdere statuerat.

19. *Perculsum.*] Percellere est ad humum dejicere.

20. *Suis faucibus.*] Metaphora a belluis immanibus.

22. *Evomuerit.*] Metaphora ab ægrotis qui sæpe vomitu recreantur.

1. *Quales esse omnes oportebat.*] Omnes interficiendum esse Catilinam debebant judicare.

2. *Triumphat oratio.*] Metaphora a triumphis, in quibus omnes lætantur, hoste devicto.

6. *Hujus imperii severitas.*] Tanta autem fuit severitas Consularis imperii, ut eo ipso die, quo decretum fuerat a senatu, ut viderent Consules, ne quid detrimenti caperet Respub. interempti sint C. Gracchus, M. Fulvius, L. Saturninus seditiosi cives.

7. *Sed quam multos.*] Multi non credebant Ciceroni, cum de illa conjura-

qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter [a] stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo sustulissem; sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem; rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat: Publicium et Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reip. motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego illum exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc de-

[a] *simplicitatem.*

tione referret. 1. Quia putabant eum inimicum Catilinæ, quia Competitorem eum habuerat in petendo Consulatu. 2. Quia alii pericula non prospiciebant imminentia. 3. Quia multi Catilinæ favebant, quare illa pericula dissimulabant. Unde multi Ciceronem crudelitatis accusassent, si eum interfecisset.

13. *Ne vobis quidem omnibus.*) Id est, sed cum viderem ex vobis omnibus non paucos, qui non crederent, tota conjuratione patefacta, si illum interficerem, ut meritus erat, fore ut non possem persequi alios ejusdem conjurationis participes, propter invidiam quæ mihi subeunda erat, et cui mihi fuisset cedendum.

19. *Parum comitatis.*) Trecenti duntaxat satellites eum ad Manlii castra secuti sunt.

21. *Tongillum mihi eduxit.*) Ista vox *mihi* ad sensum nihil, sed plurimum ad orationis venustatem facit, quæ dicendi ratio satis Ciceroni familiaris est. Tongillus Publicius, et Munatius, abjecti homines, secuti sunt Catilinam, nobiles cum illo conjurati in urbe manserunt.

Ib. *In prætexta.*) Pueri prætexta utebantur ad annum ætatis 17.

22. *Æs alienum.*) Mutuam acceperat a Publicio et Munatio pecuniam, sed eam Catilina in popina et ganeis consumpsit. Nota autem, quod subauditur iterum *eduxit* Publicium et Munatium. Quare ex ea pecunia nihil mali Reipub. impendere potest.

23. *Reliquit quos viros?*) Ostendit longe magis esse ab eis pertimescendum, quos in civitate reliquit; quia nobiles sunt, quia ære alieno gravantur, et prompti manu sunt et audaces; putat hic aliquid omissum esse Muretus: crediderim vero enumerationem bonorum civium desiderari, qui opponere se Catilinariis possunt; quod ex sequenti oratione facile cognoscitur, ubi comparat utrumque exercitum.

25. *Itaque ego illum exercitum.*) Ostendit contemnendum esse exercitum Catilinæ. I. Quia Resp. habet in suo legiones Gallicas quos quotidie comparat. 2. Delectum, quem Metellus habuit in Piceno agro et Gallico. 3. Copias quæ quotidie colliguntur per Italiam.

Ib. *Et Gallicanis legionibus.*) Legunt aliqui *Præ;* illæ vero sunt legiones quæ in Gallia Transalpina comparatæ sunt, ubi tum erant Boii.

lectu quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis quæ a nobis quotidie comparantur, [a] magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex [b] agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decoctoribus: ex iis qui vadimonia deserere, quam illum exercitum, maluerunt: quibus ego non modo si [c] aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum Prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire; qui nitent unguentis, qui fulgent pupura, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos.

III. Atque etiam magis sunt timendi, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit [a] attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in Senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit; hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expecta-

[a] *nihil metuo.* [b] *agrestibus luxuriosis.* [c] *arma.* [a] *assignata.*

26. *Agro Piceno.*) Picenum agrum vulgo nominant Marchiam Anconitanam ab urbe Ancona.

Ib. *Et Gallico.*) Ager Gallicus is est, quem Lombardiam vulgo dicimus.

Ib. *Et his copiis quæ a nobis.*) Decretum fuerat a Senatu, ut delectum haberent Consules.

28. *Senibus desperatis.*) Desperati senes sunt a quibus nihil sperari potest propter debilem ætatem, quam luxus et voluptas corrupit.

29. *Decoctoribus.*) Decoctores ii dicuntur, qui in libidinibus et ganeis patrimonia consumunt.

Ib. *Vadimonia deserere.*) Vadimonium sponsio est sistendi se comparendique in judicio; qui porro vadimonium deserebat infamis habebatur, et in ejus bona creditores a Prætore mittebantur.

31. *Edictum Prætoris.*) Ex edicto Prætoris cognoscent se periclitari de fortunis omnibus amittendis ob deserta a se vadimonia.

32. *Concident.*) Id est, metu perterriti animum amittent.

Ib. *Volitare in foro.*) Hic volitare in foro intelliguntur qui nihil aliud cogitant, quam ut acquirant pecuniam, quam in popinis consumant.

32. *Stare ad curiam.*) Stant videlicet, ut cognoscant, quid agatur novi.

33. *In Senatum venire.*) Senatores undecim inter conjuratos reperti sunt.

Ib. *Nitent unguentis.*) Parabant sibi certa medicamenta ad leniendam cutem, et faciam cohonestandam, quæ ab eis *unguenta* nominabantur.

34. *Fulgent pupura.*) Solis Senatoribus purpurea tunica uti fas fuit.

2. *Cui Apulia.*) Catilina distribuerat urbis partes et provincias, Apuliam C. Julio, Etruriam Manlio, agrum Picenum Septimio.

5. *Superioris noctis.*) Non ait ultimam superiorem, sed illam noctem quæ superiorem illam antecessit, quod probant verba quæ proxime sequuntur, *patefeci hesterno die.*

7. *Hi.*) Conjuratos indicat, qui in urbe remanserunt.

8. *Lenitatem perpetuam.*) Cum vehemens et grave Senatusconsultum contra conjuratos habuisset, tamen usus est erga Catilinam lenitate, ei fugam suadendo, non ipsum interficiendo.

Ib. *Quod expectavi.*) Expectabat ut fugeret et sic omnibus pateret conjuratio.

vi, jam ſum affecutus, ut vos omnes factam eſſe aperte conjurationem contra rempub. videretis; niſi b vero ſi quis eſt, qui Catilinæ ſimiles cum Catilina ſentire non putet. Non eſt, jam lenitati locus, ſeveritatem res ipſa flagitat; unum etiam nunc concedam: exeant, proficiſcantur, ne patiantur deſiderio ſui Catilinam miſerum tabeſcere: demonſtrabo iter: Aurelia via profectus eſt: ſi accelerare volunt, ad veſperam conſequentur. O fortunatam remp. ſi quidem hanc ſentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercule Catilina exhauſto, relevata mihi et recreata reſp. videtur. Quid enim mali aut ſceleris fingi aut excogitari poteſt, quod non ille c conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis ſicarius, quis parricida, quis teſtamentorum ſubjector, quis d circumſcriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri poteſt, qui ſe cum Catilina non familiariſſime vixiſſe fateatur? quæ cædes per hoſce annos ſine illo facta eſt? quod nefarium ſtuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipſe amabat turpiſſime, aliorum amori flagitioſiſſime ſerviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjurando pollicebatur. Nunc vero quam ſubito non ſolum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo, non modo Romæ, ſed nec ullo in angulo totius Italiæ oppreſſus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile ſceleris fœdus adſciverit. Atque ut ejus diverſa ſtudia in diſſimili ratione perſpicere poſſitis, nemo eſt in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui ſe non intimum Catilinæ

b *niſi quis eſt.* c *commiſerit.* d *deceptor.*

14. *Tabescere.*] Metaphora a tabidis, qui, cum phthisi consumuntur, proprie dicuntur tabescere.

Ib. *Aurelia via.*] Vide primam Orat. Parag. iv. not. ad l. 42.

17. *Relevata mihi et recreata.*] Hæret in sentinæ metaphora, qua navis premitur, quæ cum exhauritur recreatur.

19. *Veneficus.*] Qui veneno homines tollit, veneficus dicitur.

Ib. *Gladiator.*] Gladiator exhibet pugnæ simulacrum, et alios gladiatorem docet.

20 *Parricida.*] Non hic sumitur parricida pro eo qui parentem interficit, sed qui adolescentes inducit ad interficiendos parentes.

Ib. *Testamentorum subjector.*] Subjector testamentorum est sive testamentarius, qui pro veris falsa testamenta subjecit.

21. *Circumscriptor.*] Circumscriptor dicitur qui inducendi aut circumveniendi homines artem docet.

Ib. *Quis ganeo.*] Ganeo a ganeis dictus. Ganeæ vero loca sunt rei vinariæ et libidinibus apta.

Ib. *Quis nepos.*] Nepos luxuriosus et prodigus est, qui abliguriendo patrimonium dissipat. Vide Sallustium, a quo enumerantur omnes flagitiosi quos socios habebat.

26. *Jam vero quæ.*] Enumerat omnia vitia, quæ singularia fuerunt in Catilina.

35. *In ludo gladiatorio.*] Ludus gladiatorius ubi se exercent gladiatores.

eſſe fateatur: nemo in ſcena levior et nequior, qui ſe non ejuſdem prope ſodalem fuiſſe commemoret. Atque idem tamen ſtuprorum et ſcelerum exercitatione aſſuefactus, frigore et fame, et ſiti ac vigiliis perferendis, fortis ab iſtius ſuis ſociis prædicabatur, cum induſtriæ ſubſidia, atque inſtrumenta [e] virtutis in libidine audaciaque conſumeret. Hunc vero ſi ſui fuerint comites ſecuti, ſi ex urbe exierint deſperatorum hominum flagitioſi greges, o nos beatos! o rempubl. fortunatam! o præclaram laudem conſulatus mei! Non enim jam ſunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant, niſi cædem, niſi incendia, niſi rapinas: patrimonia ſua profuderunt, fortunas ſuas obligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod ſi in vino et alea comiſſationes ſolum et ſcorta quærerent, eſſent illi quidem deſperandi, ſed tamen eſſent ferendi: hoc vero quis ferre poſſit, inertes homines fortiſſimis viris inſidiari, ſtultiſſimos prudentiſſimis, ebrioſos ſobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis complexi mulieres impudicas, vino languidi, [f] confecti cibo, ſertis redimiti, unguentis obliti, debilitati ſtupris, eructant ſermonibus ſuis cædem bonorum, atque urbis incendia; quibus ego confido impendere fatum aliquod: et pœnas jamdiu improbitati, nequitiæ, ſceleri, libidini debitas, aut inſtare jam pla-

[e] *fortitudinis.* [f] *conferti.*

37. *Levior.*) Gellius dicit hoc verbum non differre a nepote, et nequam.

38. *Sodalem.*) Sodalis hic dici videtur pro scio in rebus levioribus et voluptariis.

40. *Fortis ab istis suis sociis.*) Interdum abusione nomina commutantur, ita ut fortis audax; crudelis severus vocetur.

41. *Industriæ subsidia.*) Habebat multa virtutis instrumenta, nobilitatem videlicet, vim corporis et animi: sed his omnibus ad libidines et audaci abusus est.

42. *Audacia.*) Ad facinus obeundum, ad insidiandum occisorum bonis, et ad obsidenda stupra audax fuit.

48. *Obligurierunt.*) Legunt aliqui *abligurierunt*, quæ vox frequentius reperitur; id est, bona sua suavibus mensis et cupediis consumpserunt.

Ib. *Fides deficere.*) Id est, fefellerunt creditores, quare nemo eis amplius pecuniam credit.

49. *Libido permanet.*) Hæc libido omnium pessima est, quæ eadem post dilapidata bona permanet.

50. *Comissationes.*) Ante prandium jentacula, post cœnam comissationes dicebantur.

52. *Inertes homines.*) Contentio elegantissima. Per inertes exprimit molles et languidos.

53. *Ebriosos.*) Ebriosi sunt qui ad ebrietatem proclives sunt, ebrii vero qui vino madent.

54. *Qui mihi accubantes.*) Subjectionis exemplum nobilissimum.

55. *Vino languidi.*) Metaphora ab herbis, quas languere dicimus, cum flavescere incipiunt.

56. *Sertis redimiti.*) In conviviis maxime luxuriosis coronas et unguenta adhibere soliti erant veterres: ut videre sæpius est apud Horatium.

Ib. *Eructant sermonibus.*) Translatum verbum ab hominibus vino languidis, et cibo confectis.

58. *Fatum aliquod.*) Fatum prosperum, et adversum generaliter dicitur.

59. *Instare.*) Instat quod quasi præsens est.

one, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit reipublicæ; nulla est enim natio, quam pertimescamus; nullus rex, qui bellum populo Romano inferre possit; omnia sunt externa, unius virtute, terra marique pacata; domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent; ea quæ merentur expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant a me in exilium ejectum esse Catilinam: quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur; homo enim videlicet timidus, et permodestus, vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exilium jussus est, paruit. Quid, quod hesterno die cum domi meæ pene interfectus essem, Senatum in ædem Jovis Statoris convocavi? rem omnem ad patres conscriptos detuli? quo cum Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut g importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt.

IV. Hic ego vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam

g *perniciosissimum.*

60. *Appropinquare.*] Appropinquat id, quod si non præsens est, at paulo post aderit. Vide igitur discrimen inter utrumque verbum, *instare* et *appropinquare.*

64. *Omnia sunt externa.*] Nulla in Europa tunc temporis bella gerebat populus Rom.

Ib. *Terra marique.*] Ubique vicit Pompeius: nam ejus virtute terra Mithridates victus est: et mari bellum piraticum confectum. Vide pro lege Man.

69. *Quæ sanari poterunt, &c.*] Sumpta translatio a Medicis, et Chirurgis, qui, quæ membra sanari non possunt, resecant, ne reliqua inficiantur.

71. *In eadem mente.*] Id est, in eodem animo conjurationis.

72. *Expectent.*] Debitas suis sceleribus pœnas expectent.

73. *Quod ego si verbo assequi possem.*] Quod si verbo tantum valerem, ut eo possem civem ejicere, eos ipsos ejicerem, qui hæc de me loquuntur.

75. *Homo videlicet timidus.*] Ironice Catilinam timidum vocat, quem jam toties ad omne scelus patrandum audacissimum appellavit.

77. *Hesterno.*] Id est, tertio ab hinc die.

78. *Convocavi.*] Pertinebat tantum ad Consules Senatum convocare.

79. *Catilina venisset.*] Senator erat Catilina, ideoque venit in Senatum, licet contra patriam conjuraret. Vide super. Orat.

82. *Principes ejus ordinis.*] Per principes viros Consulares intelligit qui primi omnium sententiam rogabantur.

1. *Vehemens ille Consul.*] Se vehementem Consulem appellat, quemadmodum a conjuratis appellabatur.

2. *Apud M. Leccam.*] De Lecca superiori Oratione dixit Paragr. II. l. 48.

fuisset, necne; cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset: patefeci cætera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui; cum hæsitaret, cum teneretur; quæsivi quid dubitaret eo proficisci, quo jam pridem pararat: cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant; et ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium bellum faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque exilium converterit; non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exilium ejectus a consule, vi et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum; me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. [a] Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium; sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis [b] volitare au-

[a] *non recuso.* [b] *exultare.*

5. *Quid in proximam.*] Legit *proximam* Muretus, eam nempe, qua exire constituerat Catilina.

6. *Descripta.*] Sic descripserat totam belli rationem, ut alios cædibus, alios incendiis, alios variis urbis partibus præfecerit.

Ib. *Cum teneretur.*] Sic convictus est manifestis signis, quæ a Cicerone prolata sunt, ut nihil contra proferre ausus sit Catilina.

8. *Secures, cum fasces.*] Secures et fasces insignia sunt Consulum, quæ sibi sumpsit Catilina ad castra Manlii proficiscens.

9. *Aquilam argenteam.*] Vide superiorem Orationem, parag. iv. l. 44.

10. *In exilium ejiciebam.*] Purgat se Cicero, quod ejecerit in exilium Catilinam, ut vulgo a fautoribus conjuratorum dicebatur, cum in patriam bellum suscepturus ad castra profectus esset.

12. *Etenim, credo.*] Ironia.

15. *Massiliam, ut aiunt.*] Sallustius refert, optimo cuique literas dedisse Catilinam, se falsis criminibus circumventum, quoniam eorum factionibus resistere non potuerat, Massiliam in exilium proficisci: non quod se tanti sceleris conscium reputaret, sed ne qua ex sua contentione seditio oriretur. Est autem Massilia Galliæ Narbonensis urbs præclara et nobilis, in qua cives literis et moribus præcellebant; de quorum fidelitate lege Cic. lib. 2. de Officiis.

diatis: sed [c] triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant; iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si, mehercule, hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc [d] præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est; optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam [e] ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipub. neque, id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui [f] magno in ære alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero, et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites aliquid de possessione detrahere, ac fidem acquirere? quid enim expectas? bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas a Catilina exspectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ.

[c] intra *tres dies*. [d] *contra*. [e] *punire*. [f] *debentes multa*.

40. *Hoc, quod agit.*] Nempe patriæ bellum inferre.

41. *Latrocinantem.*] Id est, patriæ bellum inferentem.

55. *Dissolvi.*] Dissolvitur æs alienum, cum creditoribus sit satis.

59. *Detrahere.*] Detrahitur aliquid de possessionibus, cum quis vendit aliquid ex eis, ut ære alieno liberetur.

60. *Fidem acquirere.*] Fidem amittit debitor, qui æs alienum non dissolvit.

61. *Sacrosanctas.*] Sacrosanctum est quod nemo violare audet. Sic sacrosancti Tribuni plebis dicebantur. Vide Livium, lib. 2.

62. *Tabulas novas.*] Cum quis ære alieno oppressus erat, aut Senatusconsulto, aut Imperatoris decreto, tabulæ novæ in foro proponebantur, quibus credita debitoribus pecunia condonabatur; pollicebatur autem Catilina se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. Sallust.

63. *Auctionariæ.*] Tabulæ auctionariæ sunt; quæ in auctione proferuntur, cum nempe publica bonorum venditio sit, et res ei addicitur, qui majus pretium obtulerit.

Neque enim iſti qui poſſeſſiones habent, alia ratione ulla ſalvi eſſe poſſunt. Quod ſi maturius facere voluiſſent, neque (id quod ſtultiſſimum eſt) certare cum uſuris fructibus prædiorum; locupletioribus his, et melioribus civibus uteremur. Sed hoſce homines minime puto pertimeſcendos, quod aut deduci de ſententia poſſunt, aut, ſi permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra remp. quam arma laturi. Alterum genus eſt eorum, qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem, tamen exſpectant: rerum potiri volunt: honores, quos, quieta repub. deſperant, perturbata conſequi ſe poſſe arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum ſcilicet et idem, quod cæteris omnibus, ut deſperent ſe id, quod conantur, conſequi poſſe: primum omnium me ipſum vigilare, adeſſe, providere reipub. deinde magnos animos eſſe in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem: magnas præterea copias militum: deos denique immortales huic invicto populo, clariſſimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim ſceleris, præſentes auxilium eſſe laturos. Quod ſi jam ſint id, quod cum ſummo furore cupiunt, adepti; num illi in cinere urbis, et ſanguine civium, quæ mente conſcelerata ac nefaria concupierunt, ſe conſules ac dictatores, aut etiam reges ſperant futuros? non vident id ſe cupere, quod ſi adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi ſit neceſſe.

V. Tertium genus eſt ætate jam confectum, exercitatione robuſtum: quo ex genere eſt ipſe Manlius, cui nunc Catilina ſucceſſit. Hi ſunt homines ex his coloniis, quas Feſulis Sylla conſtituit: quas ego univerſas civium eſſe optimorum, et fortiſſimorum virorum ſentio; ſedtamen hi ſunt coloni, qui ſe inſperatis repentiniſque pecuniis ſumptuoſius inſolentiuſque jactarunt; hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, ap-

g *citius*.

64. *Salvi.*] Non possunt aliter ære alieno liberari.

66. *Certare cum usuris fructibus.*] Id est, putare fructus prædiorum usuris majores esse.

72. *Rerum potiri volunt.*] Discrimen est inter illa verba, *potiri rebus*, *et rerum potiri*. *Potiri rerum* de iis dicitur, qui dominantur, et principatum tenent: *potiri rebus* de iis qui fruuntur voluptate, pecunia, &c.

1. *Ætate confectum.*] In conjuratione Catilinæ multi erant Syllani milites fugitivi per Italiam, et bellicosi, quos spe prædæ et rapinarum ad se Catilina adduxerat.

2. *Ipse Manlius.*] Manlius in castris Syllæ militaverat.

3. *Ex his coloniis.*] 47 Colonias deduxit Sylla post victoriam, suisque militibus civium domos et agros largitus est.

Ib. *Fesulis.*] Politianus lib. 1. epist ait Fesulas ab Atlante conditas, easque Fesulas a filia sua Fesula appellasse.

6. *Jactarunt.*] Hi milites deducti in Colonias, divitias suas ostentabant, sumptuose eas profundendo.

7. *Lecticis.*] Lecticis utebantur ægroti et senes, mulieres, et homines delicatuli.

paratibus delectantur, in tantum æs alienum, [a] inciderunt, ut si salvi esse velint, Sylla sit iis [b] ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atque [c] egentes in eandem istam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, et proscriptiones, et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor [d] inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium et mistum, et turbulentum, qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam insidiatores lentos esse arbitror; qui homines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant; nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur? Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco; nam neque divelli ab eo possunt, et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vita, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo vero de [e] complexu ejus ac sinu: quos

[a] *contraxerunt tantum æs alienum.* [b] *revocandus ad vitam.* [c] *mendiculos.* [d] *allatus.* [e] *de familiarissimis ipsi et intimis.*

11. *Rapinarum veterum.*] Spe rapinarum attraxerunt, quales factæ sunt temporibus Syllæ.

13. *Proscriptiones.*] Homines ejusmodi tenues et egeni non debent sperare fore ut Dictatorem se constituat Catilina, et similis sit Syllæ, qui eorum omnium bona proscripsit, quos suis partibus contrarios habuit.

17. *Et turbulentum.*] Aliud hominis genus qui Catalinam sequuntur, turbulentum est et seditiosum, ex turba et multitudine, et veluti colluvione hominum conflatum.

18. *Nunquam emergent.*] Translatio sumpta ab aquis, ex quibus dicitur quis emergere tanquam ex naufragio. Significat vero; homines ejusmodi nunquam liberabuntur.

19. *Vadimoniis.*] Vadimonia sunt sponsiones sistendi se in judicio, quibus si quis deest, adversus eum judicium datur, et creditor in ejus possessiones mittitur.

21. *In illa castra.*] Fæx illa hominum ad castra Manlii confluebat.

22. *Insidiatores lentos.*] Multi legunt *inficiatores*, id est, homines exercitatos ad negandum quibus debent. Ita *Muretus.*

23. *Corruant.*] Si in suis bonis stare illi non possunt, semetipsos interficiant; nam ipsis honestius est pacifice, quam tumultuose, et cum Reipublicæ periculo mori.

30. *In latrocinio.*] Bellum id contra patriam latrocinium semper nominavit, quia conjuratis non indictum fuerat.

pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis; manicatis et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis induſtria vitæ, et vigilandi labor, in antelucanis cœnis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes [f] impuri, impudicique verſantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non ſolum amare, et amari, neque cantare, et ſaltare, ſed etiam ſicas vibrare, et ſpargere venena didicerunt: qui niſi exeunt, niſi pereunt, etiam ſi Catilina perierit, ſcitote hoc in repub. ſeminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid ſibi iſti miſeri volunt? num ſuas ſecum mulierculas ſunt in caſtra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præſertim jam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent? niſi idcirco ſe facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis ſaltare didicerunt. O bellum magnopere pertimeſcendum, cum hanc ſit habiturus Catilina ſcortatorum cohortem prætoriam! Inſtruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias veſtra præſidia, veſtroſque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et ſaucio, conſules, imperatoreſque veſtros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilita-

[f] *improbi.*

34. *Pexo capillo.*] Jam eorum militiem describit, qui Catilinam sequuntur.

Ib. *Aut imberbes.*] Imberbes, vel pueri et adolescentes, vel molles et effeminati sunt.

Ib. *Aut bene barbatos.*] Bene barbati sunt qui comptam et delibutam unguentis barbulam fovent. Romanis mos fuit, ut barbam alerent; sed anno urbis conditæ quadringentesimo quinquagesimo quarto, adductis e Sicilia a P. Lucino Mena in urbem tonsoribus, radi barba cœpta est. Vide Plinium, lib. 8.

35. *Manicatis.*] Tunica vestis Romanorum interior fuit: quam habere talarem ac manicatam, flagitium veteres existimabant; solis enim mulieribus permissum id erat.

Ib. *Velis amictos.*] Vel tenuitatem togarum, vel laxitatem arguit.

36. *Antelucanis.*] Cœnas eorum arguit, quæ a prima nocte usque ad auroram producebantur.

38. *Tam lepidi.*] Ironia.

40. *Sicas vibrare.*] Sciunt sicas in civium corpore adigere.

Ib. *Spargere venena.*] Veneno homines tollere.

42. *Seminarium.*] Seminarium est solus subactus, in quo cum semina fruticum arborumve excreverunt, in viretum aut arbustum transferuntur. Est autem translatum quod pro principio et origine sumitur.

45. *His noctibus.*] Cum ad sextum Idus Novembris hanc Orationem haberet, frigidiores jam et longiores noctes erant.

46. *Apenninum.*] Mons Apenninus mediam Italiam dividit, quem Livius ait vento et frigore biduum Annibali obstitisse.

48. *O bellum magnopere.*] Ironia egregia, et comparatio exercitus Catilinarii cum præsidiis pop. Rom.

49. *Cohortem Prætoriam.*] Dicitur Prætoria cohors. quæ nunquam discedit, a Prætore vel Consule; hanc primum instituit Scipio Africanus, in eam autem assumpsit ex toto exercitu fortissimum quemque militem.

51. *Gladiatori confecto.*] Gladiator confectus idem est ac graviter vulneratus. Sic lib. Tuscul. 3. confectus vocat gravissime vulneratos Gladiatores, ad quos maxime videtur verbum *conficere* pertinere.

53. *Naufragorum.*] Naufragos conjura-

tam manum, florem totius Italiæ ac robur educite. Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum reſpondebunt Catilinæ tumulis ſilveſtribus; neque vero cæteras copias, ornamenta, præſidia veſtra, cum illius latronis inopia atque egeſtate conferre debeo. Sed ſi, omiſſis his rebus omnibus, quibus nos ſuppeditamus, eget ille Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; ſi, inquam, his rebus omiſſis, ipſas cauſas, quæ inter ſe confligunt, g contendere velimus, ex eo ipſo, quam valde illi jaceant, intelligere poſſumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc ſtuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc ſcelus: hinc conſtantia, illinc furor: hinc honeſtas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: poſtremo copia cum egeſtate, bona ratio cum perdita, mens ſana cum amentia, bona denique ſpes cum omnium rerum deſperatione confligit. In hujuſmodi certamine ac prælio, nonne, etiamſi hominum ſtudia deficiant, dii ipſi immortales cogent ab his præclariſſimis virtutibus tot et tanta vitia ſuperari?

g *comparare.*

tos vocat, quia cum fortunarum omnium naufragium fecissent, et eversi funditus essent, ad Manlii castra confugerunt. Translatio a naufragantibus.

55. *Urbes coloniarum, &c.*] Id est, Coloni et municipes resistent multitudini rusticorum et sylvestrium hominum, a quibus ordo nullus in pugna servatur.

56. *Cæteras copias, ornamenta.*] Per copias et ornamenta intelligit Senatum, Equites Rom. ærarium, eaque omnia quibus munitur, ornatur, et corroboratur Respublica.

58. *Suppeditamus.*] Abundamus. *Manut.*

73. *Dii ipsi.*] Dii justis causis favere solent.

VI. Quæ cum ita ſint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, a veſtra tecta cuſtodiis vigiliiſque defendite: mihi, ut urbi ſine veſtro motu ac ſine ullo tumultu, ſatis eſſet præſidii, conſultum ac proviſum eſt. Coloni omnes, municipeſque veſtri, certiores a me facti de hac nocturna excurſione Catilinæ, facile urbes ſuas, fineſque defendent: gladiatores, quam ſibi ille maximam manum, et certiſſimam fore putavit, quanquam meliore animo ſunt,

a *veſtras domos.*

quam pars Patriciorum, poteſtate tamen noſtra continebuntur. Q. Metellus, quem ego proſpiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmiſi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conatuſque prohibebit; reliquis autem de rebus conſtituendis, [b] maturandis, agendis, jam ad Senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos qui in urbe remanſerunt, atque adeo qui contra urbis ſalutem omniumque veſtrum, in urbe a Catilina relicti ſunt, quanquam ſunt hoſtes, tamen quia nati ſunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc ſi cui [c] ſolutior viſa eſt, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum eſt, jam non poſſum oblivìſci, meam hanc eſſe patriam, me horum eſſe conſulem: mihi aut cum his vivendum, aut pro his eſſe moriendum: nullus eſt portæ cuſtos, nullus inſidiator viæ: ſi qui exire volunt, conſulere ſibi poſſunt: qui vero in urbe ſe commoverit, cujus ego non modo factum, ſed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, ſentiet in hac urbe eſſe conſules vigilantes, eſſe egregios magiſtratus, eſſe fortem Senatum, eſſe arma, eſſe carcerem: quem vindicem nefariorum, ac manifeſtorum ſcelerum majores noſtri eſſe voluerunt. Atque hæc omnia ſic agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula ſumma nullo tumultu, bellum inteſtinum ac domeſticum, poſt hominum memoriam crudeliſſimum ac maximum, me uno togato duce et imperatore, ſedetur; quod ego ſic adminiſtrabo, Quirites, ut, ſi ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quiſquam in hac urbe pœnam ſui ſceleris ſufferat. Sed ſi vis manifeſtæ audaciæ, ſi impendens patriæ periculum me neceſſario de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam inſidioſo bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam ſalvi eſſe poſſitis. Quæ quidem ego neque mea prudentia, neque humanis conſiliis fretus polliceor vobis, Quirites; ſed multis, et non dubiis

[b] *accelerandis.* [c] *major.*

8. *Quam pars.*] E patricio genere quidam secuti sunt Catilinam. Certe multos e Senatoribus Sallustius nominat, qui in conjuratione fuerunt.

9. *Q. Metellus.*] Is Metellus Celer fuit, cui se dare voluit in custodiam Catilina, sed quem repudiavit.

16. *Nati sunt cives.*] Inter conjuratos alii erant nati cives, alii civitate donati.

18. *Latebat.*] Conjuratio latebat, sed a Cicerone aperta est.

21. *Insidiator.*] Nullus est, qui in via illos, qui ad Catilinam proficiscuntur, ad mortem rapiat.

25. *Carcerem.*] Ulpianus ait, carcerem ædificatum fuisse non ad plectendos cives improbos, sed reprimendos; tamen hic Cicero manifeste indicat ad eos etiam puniendos fuisse institutum, refert autem Livius, lib. 1. media in urbe foro imminentem fuisse.

40. *Togato.*] Toga Romani in pace, in bello sagis: sed toga semper Consules utebantur.

deorum immortalium [d] ſignificationibus, quibus ego ducibus in hanc ſpem ſententiamque ſum ingreſſus: qui jam non procul, ut quondam ſolebant, ab extero hoſte atque longinquo, ſed hic præſentes ſuo numine atque auxilio ſua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentiſſimam potentiſſimamque eſſe voluerunt, hanc omnibus hoſtium copiis terra marique ſuperatis a perditiſſimorum civium nefario ſcelere defendant.

d *indiciis.*

40. *Deorum immortalium significationibus.*] Plutarchus narrat in vita Ciceronis, eum in ejus domo Virgines Vestales pro salute populi sacra facerent, ex ara flammam erupisse.

42. *Ut quondam.*] Abesse quondam dii videbantur a Romanis, cum videlicet bello Senonico, et bello Punico secundo superati sunt.

ORATIO TERTIA

IN

L. CATILINAM,

AD

QUIRITES.

ARGUMENTUM.

DETECTA *tota conjuratione, comprehensis conjuratis, et convictis in Senatu, quem ad ædem Concordiæ Cicero Consul convocaverat, prodit eodem ipso die in concionem, et populum Rom. docet ea, quæ acta et comperta sunt: excitatque omnes ad celebrandam cum uxoribus et liberis supplicationem; deinde declarat in quanto urbs periculo fuerit: ac tandem conservatæ a se Reipub. memoriam postulat sempiternam.*

TEMPUS.

Constat hanc habitam Orationem fuisse III. *Non. Decemb. anno Urbis conditæ* 693.

PARTES.

Tres habet, quarum prima non tam Exordium quam Propositio dicenda est: secunda est Narratio, tertia Peroratio.

PROPOSITIO.

Continet beneficii commemorationem, et dei consecrationem, quia hodie Cicero Rempub. servavit parag. 1.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque

NOTÆ.

2. *Bona.*] Bona sunt genera rerum, *fortunæ* vero pecunia sunt.

3. *Domicilium imperii.*] Roma domicilium imperii dicitur, quia dominabatur toti imperio, quod ab ea Romanum dictum est.

urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, et vobis conservatam, ac restitutam videtis. [a] Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio; et quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia, famaque sustulimus; esse apud vos, posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit; nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac mœnibus subjecto prope jam ignes, circundatosque restinximus: iidemque gladios in rempub. districtos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris dejecimus. Quæ quoniam in Senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui et ignoratis, et exspectatis, scire possitis.

[a] *quod si.*

6. *Ex faucibus fati.*] Metaphora a belluis ferocibus. Fatum sumebatur a Stoicis pro serie quadam immutabili rerum omnium, quæ homini cuilibet evenire ita necessario debebant, ut ne quidem a Deo possent immutari. Quod autem fatum pro interitu sæpe ab iis sumeretur, hinc factum est, ut crederent illi veteres, quo temporis momento quis nasceretur, eo ipso fataliter de illius morte, atque de interitu constitui. Quod Seneca satis indicat his verbis, *Primusque Dies dedit extremum.*

8. *Quibus nascimur.*] Celebrabant Romani diem suum natalem, et amicorum.

9. *Quod salutis certa lætitia est.*] Cum conservamur, de salute nostra dubitare non possumus, ideoque dies ille nobis felix est et lætus; at cum nascimur, incertum est an bona, malane sit futura vitæ nostræ conditio. Etenim quotocuique vita misera et infelix contingit? certe extitere populi, qui, cum quis nasceretur, miseram illius conditionem lamentabantur.

11. *Romulum ad deos.*] Sic refert de eo Aurelius Victor. cap. 2. de Viris Illust. *Cum ad Capreæ paludem exercitum lustraret, nusquam comparuit, unde inter patres et populum seditione orta, Julius Proculus, vir nobilis, in concionem processit et jurejurando firmavit, Romulum a se in colle Quirinali visum augustiore forma, cum ad deos abiret; eundemque præcipere ut seditionibus abstinerent, virtutem colerent; futurum ut omnium gentium domini existerent. Hujus auctoritati creditum est, ædes in colle Quirinali Romulo constituta, ipse pro deo cultus, et Quirinus est appellatus.*

13. *Debebit is.*] Significat se tum apud cives, tum apud posteros in honore debere esse, quod Consul hanc urbem ab incendio servavit: unde se tacite cum Romulo confert.

14. *Templis, delubris.*] *Templa dicuntur singulorum locorum diis attributorum. Delubra, vero multarum ædium sub uno tecto, a diluvio pluviæ munitarum, &c.* Ita Festus.

NARRATIO.

Narratio hæc, seu expositio, duas veluti partes complectitur, quorum

eſt hæc prima; Conſilio ac diligentia mea Catilinæ conjurationem comperi et extinxi.

Secunda. Non ſine ſingulari mea prudentia, ac Deorum beneficio ſine civium ſanguine extinxi.

II. Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum ſceleris ſui ſocios, et hujuſce nefarii belli acerrimos duces Romæ reliquiſſet; ſemper vigilavi, et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam abſconditis inſidiis ſalvi eſſe poſſemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis ſit timenda, quod vivus exierit) ſed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum [a] manum ſimul exituram, aut eos qui reſtitiſſent, infirmos ſine illo, ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et ſcelere eſſe inflammatos ſciebam, eos nobiſcum eſſe, et Romæ remanſiſſe: in eo omnes dies noctesque conſumpſi, ut quid agerent, quid molirentur, ſentirem ac viderem: ut quoniam auribus veſtris, propter incredibilem magnitudinem ſceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis ſaluti veſtræ provideretis, cum oculis [b] maleficium ipſum videretis. Itaque ut comperi legatos Allobrogum, belli Tranſalpini, et tumultus Gallici excitandi cauſa, a P. Lentulo eſſe ſolicitatos, eoſque in Galliam ad ſuos cives eodem itinere cum literis mandatiſque ad Catilinam eſſe miſſos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas eſſe ad Catilinam literas: [c] facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego ſemper optabam a diis immortalibus, tota res non ſolum a me, ſed etiam a Senatu, et a vobis manifeſte deprehenderetur. I-

[a] *turbam.* [b] *conjurationem.* [c] *occaſionem.*

17. *Comperi.*] Per Sangam amicum Allobrogum totam conjurationem comperit.

Ib. *Allobrogum.*] Allobroges populi Galliæ fuerunt juxta Rhodanum, nunc Sabaudi et Delphinates, tunc autem socii pop. Rom. populi fortes et generosi, qui a conjuratis vocati sunt.

Ib. *Transalpini.*] In ulteriore Galia bellum dicebatur, et tumultus in citeriore: in eo vero differt tumultus a bello, quod bellum latius nomen, nec tam grave quam tumultus. Tumultus enim perturbatio tanta est, ut timorem longe maximum excitet quia vel in Italiæ sinu, vel in Galliis Italiæ proximis excitabatur. De utroque Cicero in Philippica 8. *Potest enim esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. Quid est enim aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut major timor oriatur? unde etiam nomen dictum est tumultus; itaque majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus prætere a nullum tumultum nominabant, &c.*

19. *Cum literis mandatisque.*] Legati Allobrogum ad Catilinam cum literis et mandatis missi sunt, quibus videlicet significabatur, ut fides eis haberetur; Gallica dicimus *des lettres de creance.*

taque hesterno die L. Flaccum, et C. Pomtinum Prætores, fortissimos, atque amantissimos reipublicæ viros ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem qui omnia de republ. præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, et cum advesperasceret, occulte ad pontem Milvium pervenerunt; atque ibi in proximis villis ita bipartiti fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset; [d] eodem autem et ipsi, sine cujusquam suspicione, multos fortes viros eduxerunt; et ego de præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, cum jam pontem cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vultureius; fit in eos impetus: educuntur ab illis gladii et a nostris: res erat Prætoribus nota solis: ignorabatur a cæteris. Tum interventu Pomptini, atque Flacci, pugna, quæ erat commissa, sedatur: literæ quæcunque erant in eo comitatu, [e] integris signis, Prætoribus traduntur: ipsi comprehensi, ad me, cum jam dilucesceret, deducuntnr. Atque horum omnium scelerum improbissimum [f] machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nihil tum suspicantem vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, et post eum Cethegus: tardissime autem Lentulus venit, credo, quod literis dandis præter consuetudinem proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, audita re, frequenter ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri, quam ad Senatum referri placeret, ne, si nihil esset inventum, [g] temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad concilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent; tamen ego non arbitrabar in tantis reip. periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coegi: atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium Prætorem, fortem virum misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, afferret: ex quibus ille maximum sicarum numerum, et gladiorum extulit. Introduxi Vul-

[d] *huc.* [e] *not apertis.* [f] *auctorem.* [g] *imprudenter.*

25. *L. Flaccum.*] L. Flaccum postea Cicero repetundarum rerum in judicio defendit.

30. *Pontem Milvium.*] Pons Milvius extra urbem est, versus Hetruriam, supra Tiberim, sexdecim stadiis ab urbe Roma.

33. *Præfectura Reatina.*] Reate Sabinorum est oppidum, Varronis patria; hic nundinæ habebantur, et ibi Magistratus Rom. jus dicebat.

35. *Tertia vigilia.*] Nox in quatuor vigilias divisa erat, et vigilia quælibet in tres horas.

46. *Lentulus venit.*] Is erat Prætor, vir pinguis, et obesus, et somnolentus.

56. *Admonitu Allobrogum.*] Ex hoc loco patet Allobrogum legatos conscios fuisse conjurationis.

59. *Sicarum.*] De his I. Orat. Parag. III. l. 39.

turcium ſine Gallis: fidem ei publicam juſſu Senatus dedi: hortatus ſum, ut ea quæ ſciret ſine timore indicaret. Tum ille dixit, cum vix ſe ex magno timore recreaſſet, a P. Lentulo ſe habere ad Catilinam mandata et literas, ut ſervorum præſidio uteretur, et ad urbem quamprimum cum exercitu accederet: id autem eo conſilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum [h] deſcriptum diſtributumque erat, incendiſſent, cædemque infinitam civium feciſſent, præſto eſſet ille, qui et fugientes [i] exciperet, et ſe cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli jusjurandum ſibi et literas P. Lentulo, Cethego, Statilio ad ſuam gentem datas eſſe dixerunt: atque ita ſibi ab his et a L. Caſſio eſſe præſcriptum, ut equitatum in Italiam quamprimum mitterent, pedeſtres ſibi copias non defuturas: Lentulum autem ſibi confirmaſſe ex fatis Sibyllinis haruſpicumque reſponſis, ſe eſſe tertium illum Cornelium, ad quem regnum urbis hujus atque imperium pervenire eſſet neceſſe: Cinnam ante ſe, et Syllam fuiſſe: eundemque dixiſſe, fatalem hunc eſſe annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui eſſet decimus annus poſt virginium abſolutionem, poſt Capitolii autem incenſionem viceſimus; hanc autem Cethego cum cæteris controverſiam fuiſſe dixerunt, quod, cum Lentulo et cæteris Satur-

h *partitum et diviſum.* i *reciperet et* occideret.

60. *Fidem publicam.*] Id est, impunitatem ex fide publica pollicitus est Vulturcio, nam sine auctoritate Senatus, etiam a Consule data non valebat.

64. *Mandata.*] Vulturcius habebat mandata, quæ a P. Lentulo ore proferret ad Catilinam.

68. *Ducibus.*] Conjuratos, qui in urbe relicti fuerant a Catilina, duces urbanos nominat.

Ib. *Introducti Galli.*] Proferet jam Allobrogum indicium, quod actis et scriptis primum exponit.

73. *Ex fatis Sibyllinis.*] Fata Sibyllina vaticinia sunt Sibyllarum, quæ, quia fata comprehendunt, fata, et casus, et interitus fatales vulgo vocabantur.

Ib. *Haruspicumque responsis.*] Haruspex, seu Aruspex, hinc dici putatur, quia in ara exta animalium inspicit. Aliter censet Donatus, quod nempe *Haruspex ab haruga nominatur; nam Haruga dicitur hostia ab hara, in qua concluditur et servatur, Hara autem est in qua pecora includuntur.*

74. *Tertium Cornelium.*] Dicebat Lentulus ex libris Sibyllinis tertium se esse Cornelium cui regnum portendebatur. Scriptum enim erat in illis carminibus, tria K. K. K. pessima; quod Græci ad Cappadoces, Cilices, et Cretenses referebant; Romani vero ad tres Cornelios, Cinnam, Syllam, et Lentulum.

76. *Fatalem hunc.*] Ut ipse accepisse se dicebat ad Haruspicibus, hunc fatalem annum advenisse, qui cruentus Reipub. portendebatur.

78. *Post virginum absolutionem.*] Fabia Vestalis virgo non multo ante hanc conjurationem incesti causam dixit: ei Catilina objectus est. Fuit autem absoluta, quia soror erat Terentiæ Ciceronis uxoris, ut scribit Asconius.

Ib. *Capitolii incensionem.*] L. Scipione et C. Narbone Coss. custodum negligentia Capitolium conflagravit, paulo ante Syllæ tempora, quod a Q. Catulo postea, Hortensio et Metello Coss. restitutum est.

80. *Saturnalibus.*] Diem Saturnalium qui in diem decimum quartum Februarii incidebat, seligere volebant, ad cædem faciendam; quo tempore tota civitas omni generi lætitiæ et voluptatibus dedita erat.

nalibus cædem fieri, atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. Ac, ne longum sit, Quirites, [l] tabellas proferri jussimus, quæ a quoque dicebantur datæ; primum ostendimus Cethego signum; cognovit; nos linum incidimus: legimus; erat scriptum ipsius manu, Allobrogum Senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum; orare, ut idem illi facerent, quæ sibi legati eorum [m] præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus repente conticuit. Introductus Statilius, cognovit et signum et manum suam; recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam; confessus est; tum ostendi tabellas Lentulo, et quæsivi, cognosceretne [n] signum; annuit; est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, et cives suos; quæ quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.

III. Leguntur eadem ratione ad Senatum Allobrogum populumque literæ; si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille quidem primo negavit: post autem aliquanto, toto indicio exposito atque edito, surrexit: quæsivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent: itemque a Vulturcio; qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum, quotiesque venissent; quæsissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sybillinis locutus: tum ille subito, scelere [a] demens, quanta vis conscientiæ esset, ostendit; nam cum id posset inficiari, repente præter opinionem omnium confessus est: ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed

[l] *literas.* [m] *exposuissent.* [n] *imaginem.* [a] *attonitus.*

84. *Cethego signum.*] Antequam literæ reserarentur, cum quis ex eis convincendus erat, signum quo signatæ erant cognoscere jubebatur.

Ib. *Cognovit.*] Id est, agnovit signum suum, sive sigillum, et confessus est.

Ib. *Linum incidimus.*] Lineo filo literæ vinciebantur, ne apertæ essent omnibus.

85. *Legimus.*] Præsente Senatu et Cethego lectæ sunt illæ literæ.

90. *Ferramentorum.*] Ferramenta dicuntur ferrea instrumenta. Posuit hic per Metonymiam *ferramenta* pro quolibet armorum genere.

93. *In eandem fere sententiam.*] Id est, quæ fere conveniebat cum illis rebus, quæ in Cethegi tabulis continebantur.

96. *Avi.*] Avus illius fuit P. Lentulus qui Gracchum seditiosum interfecit, et grave vulnus accepit, ne quid de summa Reipub. dignitate minueretur. Notum autem quod sæpe in annulis sculpta clarorum capita haberent.

4. *Surrexit.*] Lentulus sedebat, quia Senator.

Ib. *Quæsivit a Gallis.*] Ab Allobrogibus quæsivit, quos non credebat fore se proditoros.

7. *Respondissent.*] Semper asserendo Allobroges responsum dedere, Vulturcium cum eis egesse.

Ib. *Per Quem.*] Per P. Umbrenum.

8. *Ab eo.*] A Lentulo scilicet.

12. *Ingenium illud.*] Acutum et excellens fuit ejus ingenium, sed statim defecit.

etiam propter vim ſceleris manifeſti atque deprehenſi, impudentia, qua ſuperabat omnes, improbitaſque defecit. Vulturicus vero ſubito proferri literas, atque aperiri juſſi, quas ſibi a Lentulo ad Catilinam datas eſſe dicebat. Atque ibi vehementiſſime perturbatus Lentulus, tamen et ſignum et manum ſuam cognovit; erant autem ſcriptae ſine nomine, ſed ita: QUI SIM, EX EO, QUEM AD TE MISI, COGNOSCES. CURA UT VIR SIS, ET COGITA, QUEM IN LOCUM SIS PROGRESSUS: ET VIDE, QUID JAM TIBI SIT NECESSE. CURA UT OMNIUM TIBI AUXILIA ADJUNGAS, ETIAM [b] INFIMORUM. Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter reſpondere cœpiſſet, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli inſimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, cum illa certiſſima ſunt viſa argumenta atque indicia ſceleris, tabellæ, ſigna, manus, denique uniuſcujuſque confeſſio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas; ſic enim obſtupuerant, ſic terram intuebantur, ſic furtim nonnunquam [c] inter ſe aſpiciebant, ut non jam ab aliis indicari, ſed indicare ſe ipſi viderentur. Indiciis expoſitis atque editis, Quirites, Senatum conſului de ſumma reipub. quid fieri placeret; dictæ ſunt a principibus acerrimæ ac fortiſſimæ ſententiæ, quas Senatus ſine ulla varietate eſt conſecutus. Et quoniam nondum eſt perſcriptum S. C. ex memoria vobis, Quirites, quid Senatus cenſuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis ampliſſimis aguntur, quod virtute, conſilio, prudentia mea reſpub. periculis ſit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pomtinus Prætores, quod eorum opera forti fidelique uſus eſſem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collegæ meo, C. Antonio laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuiſſent, a ſuis et a reipub. conſiliis removiſſet; atque ita cenſuerunt, ut P. Lentulus, cum ſe Prætura abdicaſſet, tum in cuſtodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præſentes erant, in cuſtodiam trade-

[b] *ſervorum.* [c] *aſpiciebant ſe mutuo.*

15. *Aperiri jussit.*] Nihil renuit ille Vulturcius, quia impunitas ei promissa erat.

32. *A principibus.*] Primus dicebat sententiam, quem Censores Senatus principem legerant; tum sequebantur viri Consulares, denique reliqui Senatores. Vide lib. 14. cap. 7. quod de ea rescripserit Gellius auctore Varrone.

34. *Ex memoria.*] Id est, exponam, quantum meminisse potero.

40. *C. Antonio.*] Is Antonius collega fuit in Consulatu Ciceronis, sive Consul secundus, qui primo quidem Catilinæ studuerat, sed per Ciceronem a conjuratione revocatus est. Vide Sallust.

42. *Se Prætura abdicasset.*] Privabantur suis honoribus scelerati cives antequam Reipub. pœnas darent, quia sacrosancti habebantur Magistratus.

44. *In custodiam.*] Non in publicam custodiam dati sunt, sed apud aliquos e civibus; ubi laterant incogniti detenti, ne aliquo plebis tumultu educerentur.

rentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Cæparium, cui ad solicitandos pastores Apuliam esse attributam erat indicatum; in P. Furium, qui est ex his colonis quos Fesulas L. Sylla deduxit: in Q. Magium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum solicitatione versatus: in P. Umbrenum libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate Senatus est usus, Quirites ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum pœna, respubl. conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS, CÆDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc interest, quod cæteræ bene gesta, hæc una conservata repub. constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transanctum est: nam P. Lentulus, quanquam patefactus indiciis, et confessionibus suis, judicio Senatus, non modo Prætoris jus, verum etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit: ut quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, Prætorem occideret, ea nos religone, in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

IV. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam, et comprehensos tenetis; existima-

56. *Supplicatio.*] Supplicatio ex Senatus decreto tum decernebatur, cum quis imperator rem feliciter in bello gesserat; ibant ad templa, ad omnia deorum pulvinaria gratias acturi.

50. *Togato contigit.*] Hic honos maximus habebatur, et nulli antea *togato* et in urbe manenti decretus erat.

62. *Quod cæteræ bene gesta.*] Id est, cæteris supplicatio decernebatur, qui feliciter pugnaverant in bello: at Ciceroni, quod sua industria a Repub. bellum propulsarit, et hostes sine armis expulerit. Cotta vir summo ingenio, et bene de Repub. meritus, assentientibus omnibus hujus decernendæ supplicationis auctor fuit.

67. *Magistratu se abdicavit.*] Plutarchus de eo ait, posuisse vestem purpuream in medio Senatu qua indutus erat, et assumpsisse suæ fortunæ congruam.

Ib. *Quæ religio.*] Commendat suum illud factum comparatione illius quod a Mario factum est; nam nihil moratus est ille, quo minus Glauciam interficeret, qui Saturninum tribunum plebis contra Remp. molientem secutus fuerat. Nulla autem religione tenebatur sic agere: at ipse Cicero religione obstringebatur: quia decretum non solum fuit a Senatu, ut viderent Consules, nequid Respub. detrimenti caperet, verum etiam, ut Lentulum in custodiam traderent. At Marius tantum jussus est a Senatu Rempub. conservare, neque ei quicquam de Glaucia demandatum fuerat.

70. *In privato Lentulo.*] Cum Magistratum deposuisset, privatus censebatur; est autem argumentum a minore ab majus.

re debetis, omnes Catilinæ copias, omnes ſpes, atque opes, his depulſis urbis periculis, concidiſſe. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina, nec mihi eſſe P. Lentuli ſomnum, nec L. Caſſii adipem, nec C. Cethegi furioſam temeritatem pertimeſcendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, ſed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur; omnia norat: omnium aditus tenebat: [a] appellare, tentare, ſolicitare poterat, audebat: erat ei conſilium ad facinus aptum: conſilio autem neque lingua, neque manus deerat; jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac [b] deſcriptos habebat: neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat: nihil erat, quod non ipſe obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in ſcelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, niſi ex domeſticis inſidiis in [c] caſtrenſe latrocinium compuliſſem (dicam id, quod ſentio, Quirites) non facile hanc tantam [d] molem mali a cervicibus veſtris depuliſſem; non ille vobis Saturnalia conſtituiſſet, neque tanto ante exitium, ac fati diem reipubl. denunciaſſet; neque commiſiſſet, ut ſignum, ut literæ ſuæ, teſtes denique manifeſti ſceleris deprehenderentur; quæ nunc, illo abſente, ſic geſta ſunt, ut nullum in privata domo furtum unquam ſit tam palam inventum, quam hæc tanta in repub. conjuratio manifeſto inventa atque deprehenſa eſt. Quod ſi Catilina in urbe ad hanc diem remanſiſſet: quanquam, quoad fuit, omnibus ejus conſiliis occurri atque obſtiti, tamen, ut leviſſime dicam, dimicandum nobis cum illo fuiſſet: neque nos unquam, dum ille in urbe hoſtis fuiſſet, tantis periculis rempublicam tanta pace, tanto otio, tanto ſilentio liberaſſemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita ſunt a me adminiſtrata, ut deorum immortalium nutu atque conſilio et geſta et proviſa eſſe videantur; idque cum conjectura conſequi poſſumus, quod vix videtur humani conſilii tatarum rerum gubernatio eſſe potuiſſe: tum vero ita præſentes his temporibus opem

a *ſalutare.* b *diſpoſitos.* c *bellum et caſtra.* d *magnitudinem.*

6. *Lentuli somnum.*] Adducit in contemptum conjurationis socios. De Lentulo paulo ante dictum est.

Ib. *Cassii adipem.*] Cassius erat obeso corpore, ac animo stolido.

7. *Cethegi furiosam temeritatem.*] Cethegus cædi præpositus fuerat, et damnarat sæpe sociorum ignaviam, et tarditatem ad facinus obeundum.

Ib. *Ille erat.*] Catilina maxime omnium formidandus erat, utpote qui norat orationem alloquendi omnes, solicitandi.

10. *Tentare.*] Tentabat et explorabat Catilina, qui cujusque esset animus, vel Republ. vel contra Rempub.

Ib. *Ad facinus.*] Seu bonum, seu malum obeundum.

20. *Saturnalia constituisset.*] Saturnalium diebus urbem incendere, et occidere cives statuerat.

28. *Ut levissime dicam.*] Id est, ne gravioribus et atrocioribus verbis utar; nam bellum civile cum ipso gerendum fuisset.

et auxilium nobis tulerunt, ut eos pene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab Occidente faces, ardoremque cœli, ut fulminum jactus, ut terræ motus, cæteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, [e] canere dii immortales viderentur; hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille qui hanc urbem condidit, Romulus; quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse meministis. Quo quidem tempore, cum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati [f] suo numine prope fata ipsa flexissent. Itaque ex illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla quæ ad placandum deos pertineret, prætermissa est; iidemque jusserunt simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et contra atque ante fuerat, ad Orientem convertere: ac se spera-

[e] *prænunciare.* [f] *sua potestate.*

36. *Ut eos.*] Id est, deos videre possemus, licet videri non possint. Id dicit propter prodigia quæ his diebus visa sunt, quæ portendere aliquid Reipub. videbantur.

37. *Ab occidente faces.*] Apparuerunt stellæ crinitæ, quæ cometæ vulgo dicuntur; stellæ autem ejusmodi aliud nihil sunt quam aer accensus, qui varias figuras exhibet.

38. *Fulminum jactus.*] Vargunteius Pompeius de cœlo exanimatus est.

Ib. *Terræ motus.*] Terræ motu Spoletum totum concussum est, et quædam ædificia corruerunt. Vide lib. 1. de Divinatione ubi omnia hæc prodigia versibus Cicero persecutus est.

43. *Cotta et Torquato Coss.*] Anno urbis conditæ 688. quo tempore prior conjuratio facta est; de qua Sallustius.

Ib. *Complures in Capitolio.*] Arx munitissima erat in saxo Tarpeio, in qua arce plures erat turres.

45. *Statuæ.*] Statuæ olim ad æternam posteritatis memoriam ibi erectæ fuerant.

45. *Legum æra.*] Legum æra significant duodecim tabularum leges, quas in ære descriptas fuisse narrat T. Livius lib. 3.

47. *Romulus.*] Per Romulum, Romuli statuam intellige.

Ib. *Lactentem*] Romulus sugens lac Lupæ, et aperto ore captans repræsentabatur.

49. *Haruspices ex tota Etruria.*] Aruspicinæ præ cæteris dediti fuerunt Hetrusci apud quos Tages ejus disciplinæ inventor exstitit; imo ex Senatus auctoritate quondam decretum est, ut sex filii principum singulis Etruriæ populis hac disciplina instituendi traderentur, ne ars illa vilesceret.

53. *Prope fata.*] Decreta divina, seu fata, immutari non possunt: at secundum Tagem, tantum decem annos differri potuerunt.

54. *Ludi decem per dies.*] O cæcitatem hominum! quasi ludis ejusmodi dii placarentur.

re dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum, et forum curiamque conspiceret, fore, ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a S. P. Q. R. perspici possent. Atque illud ita collocandum Consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam [g] aversus a vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget hæc omnia quæ videmus, præcipueque hanc urbem, deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, et ea a perditis civibus; quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo jussu et conjurati, et eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato, atque ad vos Senatumque converso, omnia et Senatus et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio suppliciοque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati: quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi [h] sumam et non sim ferendus: ille, Jupiter ille restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum solicitatio sic a Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis et barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus [i] huic tantæ audaciæ con-

[g] *perversus.* [h] *arrogabo.* [i] *tam audacibus.*

62. *Consules illi.*] Cotta et Torquatus.

63. *Superioribus consulibus.*] L. Cæsar et C. Figulus Consules ante Ciceronem fuere.

75. *In ædem Concordiæ.*] In æde Concordiæ Cicero Senatum habiturus erat. Tria fuerunt Romæ templa Concordiæ; unum in area Vulcani, aliud in arce, tertium in foro.

Ib. *Signum statueretur.*] Jovis simulacrum.

82. *Non sim ferendus.*] Prædicat summum deorum beneficium, quo ab incendio templa et urbs liberata est, quod sibi arrogare sine summa impietate non posset.

88. *Tanta res, tam dementer.*] Tanta conjuratio et bellum tam perniciosum excogitatum sine summa dementia non potuit committi ignotis et barbaris hominibus, id est, Allobrogibus nota autem quod *Barbaros* externos omnes appellabant Romani.

silium esset ereptum. Quid vero ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat quæ populo Rom. bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt.

91. *Ex civitate male pacata.*] Videntur habuisse civitatem, quæ Allobrogum diceretur; quæ male pacata appellatur, quod molestissime ferrent imperium pop. Rom. ex quo victi sunt a Q. Fabio, qui Allobrogibus dictus est.

49. *A patriciis.*] Quidam erant e conjuratis patricii.

PERORATIO.

V. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus justi habiti sunt ac debiti, sed profecto justiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione: togati me uno togato duce et imperatore vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas quas audistis, sed et has, quas vosmetipsi meministis et vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit; ex urbe ejecit C. Marium custodem hujus urbis; multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit; Cn. Octavius Cos. armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus

1. *Ad omnia pulvinaria.*] Pulvinaria erant lecti qui sternebantur in templis, cum diis convivium apponebatur, quod sacrificii genus lectisterinum dicebatur, autdem epulum.

2. *Celebratote illos dies.*] Ibant per urbem redimiti pueri, matronæ, virgines, canebantque hymnos compositos in laudeorum.

4. *Justi.*] Justi sunt honores qui rependuntur diis immortalibus, pro acceptis ab ipsis beneficiis.

10. *Sulpicium oppressit.*] Cum Syllæ decretum esset a Senatu bellum Mithridaticum, egit Marius cum Sulpicio Tribuno plebis, ut ea sibi provincia pop. Rom. suffragiis decerneretur. Sylla interim simulans profectionem ad bellum, exercitum Romam convertit; pugnat in urbe cum Mario et Sulpicio; Sulpicius occiditur, et Marius fugit in Africam. Appianus lib. 1. bell. civil.

11. *Custodem hujus urbis.*] Vere Marius urbis Romæ custos fuit, propter confectum a se bellum Cimbricum. Is Arpinas et Ciceronis popularis fuit, quem semper laudat.

12. *Cn. Octavius.*] Cn. Octavius habuit collegam Cornelium Cinnam, Octavius partes Syllæ secutus est. Expulit autem Cinnam propter leges quasdam Reipub. perniciosas, quas Octavius ferri noluit. Sic expulsus, consulatu abdicatus est, et hostis patriæ judicatus. Marius rediens ex Africa, cum Cinna se conjungit: Romam obsident, capiunt, eamque civium nobilissimorum sanguine et cædibus replent.

acervis corporum et civium ſanguine redundavit. Superavit poſtea Cinna cum Mario: tum vero clariſſimis viris interfectis, lumina civitatis extincta ſunt. Ultus eſt hujus victoriæ crudelitatem poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quanta diminutione civium, et quanta calamitate reipub. Diſſenſit M. Lepidus a clariſſimo et fortiſſimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipſius interitus reipub. luctum, quam cæterorum. Atque illæ diſſenſiones erant hujuſmodi, Quirites, quæ non ad delendam, ſed ad commutandam rempub. pertinerent; non illi nullam eſſe rempub. ſed in ea quæ eſſet, ſe eſſe principes; neque hanc urbem conflagrare, ſed ſe in hac urbe florere, voluerunt. Atque illæ tamen omnes diſſenſiones, quarum nulla exitium reipub. quæſivit, ejuſmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, ſed internecione civium [a] dijudicatæ ſint. In hoc autem uno poſt hominum memoriam maximo crudeliſſimoque bello, (quale bellum nulla unquam barbaria cum ſua gente geſſit; quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilina, Caſſio, Cethego conſtituta, ut omnes, qui ſalva urbe ſalvi eſſe poſſent, in hoſtium numero [b] ducerentur) ita me geſſi, Quirites, ut omnes ſalvi conſervaremini; et cum hoſtes veſtri tantum civium ſuperfuturum putaſſent, [c] quantum infinitæ cædi reſtitiſſet: tantum autem urbis, quantum flamma [d] obire non potuiſſet: et urbem et cives integros incolumeſque ſervavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum [e] inſigne honoris, nullum monumentum laudis poſtulo, præterquam hujus diei memoriam ſempiternam. In animis ego veſtris omnes triumphos me-

[a] *terminatæ.* [b] *haberentur.* [c] *reliquum fuiſſet* facta *cæde infinita* [d] *attingere.* [e] *nullum triumphum.*

16. *Lumina.*] Interfecti sunt Q. Catulus Metula, Crassus, Scævola, M. Antonius, et C. Cæsar, præstantissmi Oratores, Vide Livium lib. 79.

17. *Quanta diminutione civium.*] Appianus refert, ex equestri ordine duo millia et sexcentos, Senatores nonaginta, Consulares quindecim occidisse; et Tit. Livius lib. 88. Italiam universam cædibus replevisse; unde a Furfidio admonitus dicitur, ut aliquos vivere sineret, ut essent quibus imperaret.

18. *Dissensit M. Lepidus.*] Dissensit in eo M. Lepidus, tum quia impediebat ne Syllæ demortui corpus in campo Martio sepeliretur, qui honos antea tantum Regibus concessus fuit, tum quia ejus acta rescindere conabatur.

19. *Q. Catulo.*] Hic Catulus Ciceronem patrem patria nominavit.

Ib. *Ipsius interitus.*] Pugnavit Lepidus cum Catulo in campo Martio, ubi multa suorum clade victus, fugit in Sardiniam, ibique morbo periit.

20. *Cæterorum.*] Multi cum eo cæsi sunt.

23. *Neque hanc urbem conflagrare.*] Ii omnes, de quibus dixit, volebant aut commutare Reipub. statum, aut in ea dominari tantum; sed Catilina funditus flammis illam delere voluit.

38. *Nullum monumentum.*] Hominibus de patria bene meritis statuæ in rostris collocabantur.

os, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo; nihil me mutum potest delectare nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent et corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli regionibus terminaret: alter ejusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere; mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest; magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quæ me semper tacita defendet; magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium depulsus a vobis se in me unum converterit; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculisque omnibus. Mihi idem ipsi quid est quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere? Illud perficiam profectu, Quirites, ut ea quæ gessi in consulatu privatus tuear, atque ornem: ut, siqua est invidia in conservanda republica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica [g] tractabo; ut me-

[f] *historiis*. [g] *geram*.

48. *Me mutum.*] Testatur se rebus mutis non delectari, quales sunt statuæ; nec tacitis, quales sunt triumphi.

49. *Duos cives.*] Se et Pompeium notat: Pompeius enim eodem fere tempore piraticum bellum et Mithridaticum confecit: ipse vero civitatem incendio, cives cæde liberavit.

56. *Mea obsint.*] Poterat obesse Ciceroni invidia, quam subibat a conjuratis qui supererant.

52. *Magna vis est conscientiæ.*] Locus communis de conscientia, qui nulla major vis est.

72. *Videam altius.*] Populi beneficio Consul erat, qua dignitate nulla fuit illustrior in Repub.

minerim ſemper quæ geſſerim curemque ut ea virtute, non caſu geſta eſſe videantur. Vos, Quirites quoniam jam nox eſt, veneramini illud Jovem, cuſtodem hujus urbis ac veſtrum; atque in veſtra tecta diſcedite; et ea, quanquam jam periculum eſt depulſum, tamen, æque ac priori nocte, cuſtodiis vigiliiſque defendite. Id ne vobis diutius faciendum ſit, atque ut in perpetua pace eſſe poſſitis, providebo, Quirites.

78. *Jam nox est.*] Patet sub noctem habitam hanc fuisse orationem; quod et Plutarchus testatur.

79. *Illum Jovem.*] Hortatur ad venerationem Jovis Statoris, cujus in templo primam Orationem in Catilinam habuit.

83. *Providebo.*] De senatusconsulto pro puniendis conjuratis habendo, provisurum se hoc ac executurum quamprimum pollicetur.

ORATIO QUARTA

IN

L. CATILINAM,

IN SENATU.

ARGUMENTUM.

CUM *Cicero audiviſſet opifices, alioſque e fæce populi a conjuratorum clientibus et amicis ſolicitari, ad eos per vim ex carcere extrahendos, diſpoſitis undequaque præſidiis, Nonis Decembris Senatum in curiam convocavit, retulitque, quid fieri de iis placeret, qui traditi erant in carcerem. Silanus Conſul deſignatus, prior rogatus ſententiam, morte eos multandos eſſe pronunciavit. Cæſar vero, remota mortis ſententia, cæteras omnium ſuppliciorum acerbitates amplexus eſt. Cicero in utramque ſententiam ita diſſeruit, ut inclinaret potius in Silani ſeveriorem. Itaque totum hujus Orationis argumentum in duabus illis excutiendis ſententiis verſatur: quare ad genus deliberativum pertinet hæc Oratio; ſuadet enim ut Silani potius quam Cæſaris ſententiam Patres Conſcripti ſequantur.*

PARTES.

Sunt quatuor, Exordium, Propositio, Contentio, et Peroratio.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio Nonis Decembribus ut ipse lib. 2. ad Atticum scribit.

EVENTUS.

Morte puniti sunt in carcere Lentulus, Cethegus, Statilius, Gabinius, et Caparius conjurati.

EXORDIUM.

Sic hortatur Senatum Cicero de conjuratorum pœna ferre sententiam fortiter, ut tacite eos occidendos esse suadeat.

I. VIDEO, P. C. in me omnium vestrum [a] ora atque oculos esse conversos: video vos non solum de vestro ac reipublicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse solicitos. Est mihi jucunda in [b] malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales, quæso, deponite; atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem; feram non solum foriter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populopue Romano dignitas salusque pariatur. Ego sum ille Consul, P. C. cui non forum, in quo omnis æquitas continetur; non campus consularibus auspi-

INTERPRETATIO.

[a] *vultus.* [b] *periculis.*

NOTÆ.

8. *Data est.*] Quasi fato et deorum decreto datum sibi esse consulatum dicit, ut multa perferat.

11. *Non forum.*] In foro creatum est ei periculum a Catilina.

Ib. *In quo omnis æquitas.*] In foro judicia exercebantur, ubi regnare debet æquitas.

12. *Non campus.*] In campo Martio, captatis auguriis, Magistratus creabantur, nam huc se conferre debuit lorica tectus, uti priore oratione dictum est.

ciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus: non denique haec sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc si hunc exitum Consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, P. C. populumque Romanum ex caede misera, conjuges liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione; templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma; totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quaecunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem reipublicae fore putavit; cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem reipublicae prope fatalem exstitisse. Quare, P. C. consulite vobis, prospicite patriae; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras: populi Romani nomen salutemque defendite: [c] mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes de-

[c] *misereri mei.*

13. *Non curia.*] In curia Ciceroni minatus est Catilina: refert enim Plutarchus tum dixisse Catilinam, duo esse in Repub. corpora, quorum alterum caput haberet, sed aegrum; alterum sine capite, sed potens et validum, cui se ipse caput adjungeret.

14. *Commune perfugium.*] Plutarchus in vita Gracchorum refert, quod apud Romanos veteres, ne in capitali quidem causa reum domi licebat facere, sed ante domum consistens praeco, tuba eum citabat.

Ib. *Non lectus ad quietem.*] Equites duo praemissi fuerant a conjuratis, ut mane Ciceronem in lecto suo interficerent, quare ne in lecto quidem quietus fuit.

15. *Sella curulis.*] Curules Magistratus erant Consules, Censores, Praetores, et Ædiles; hinc autem appellati, ut Festus ait, quia curru vehebantur, in quo erat sella eburnea, vel saltem ebore tecta, pedibus incurvis, cui insidebant illi Magistratus.

18. *Exitum Consulatus.*] Quia Nonis Decembris, hanc habuit Orationem Cicero, et Calendis Januariis designati Consules Magistratum inire debebant, exitus ejus Consulatus imminebat.

20. *Vestales.*] Vestales inde dictae sunt quod Vestae sacra, et ignem ejus perpetuum curarent. Longe ante Romam conditam earum fuit institutio, si quidem Æneas, condito Lavinio, ibi Vestae aedem exstruxerit. Dionysius ait Numam Pompilium primum omnium Vestales virgines Romae instituisse.

21. *Templa atque delubra.*] Templa (ex Donato) loca sunt nota ab augure, et diis consecrata: delubra vero, ubi simulacra Deorum ponuntur.

24. *Subeatur.*] Proponit sibi omnia perferenda fortiter et generose, quae erant pro patriae defensione subeunda.

Ib. *Suum nomen.*] Nomen nempe Cornelii, de quo superiori orat. Paragr. ii. not. ad l. 71. Hic autem locus est a dissentaneis. Lentulus enim velut hostis patriae, Ciceroni patriae servatori opponitur.

25. *A vatibus.*] Per vates, aruspices et versus Sibyllarum intelligit. De quibus vide superiorem orationem Paragr. ii. not. ad l. 72.

27. *Fatalem exstitisse.*] Stoicorum more loquitur, qui omnia fato advenire volebant; quasi in fatis esset, ut per ipsum Respub. conservaretur.

os, qui huic urbi præfident, pro eo mihi ac mereor, relaturos gratiam effe; deinde fi quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar; neque enim turpis mors forti viro poteft accidere, neque immatura confulari, nec mifera fapienti. Nec tamen ego fum ille ferreus, qui fratris cariffimi atque amantiffimi præfentis mœrore non movear, horumque omnium lacrymis a quibus me [d] circumfeffum videtis: neque meam mentem non domum fæpe revocat exanimata uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti refpublica tanquam obfidem confulatus mei; neque ille, qui expectans hujus exitum diei adftat in confpectu meo gener; moveor his rebus omnibus, fed in eam partem, ut falvi fint vobifcum omnes, etiam [e] fi vis aliqua me oppreflerit, potius quam ut et illi, et nos una reipub. pefte pereamus. Quare, P. C. incumbite ad reipub. falutem: circumfpicite omnes procellas, quæ impendent, nifi providetis; non Tib. Gracchus, qui iterum tribunus-plebis fieri voluit: non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus eft: non L. Sa-

[d] *circumdatum.* [e] *pereundum fit mihi.*

32. *Urbi præsident.*] Credebant illi veteres urbem quamlibet suos habere Deos tutelares. Vide Macrobium lib. 1. Saturn. Unde Romani urbem obsessuri, prius Deos ejus tutelares sibi propitios invocabant.

Ib. *Relaturos gratiam.*] Referre gratiam dii dicuntur, cum suis cultoribus bene faciunt.

33. *Turpis mors.*] Turpis mors ea dicitur, quæ ob turpem causam accidit; at gloriosa erit Ciceroni, si in defendenda patria moriatur.

34. *Immatura consulari.*] Immatura mors est, quæ ante cursum gloriæ peractum accidit; cum igitur ad consulatum, maximam omnium dignitatem, pervenerit Cicero, jam ei mors evenire immatura nequit.

Ib. *Misera sapienti.*] Stoici etiam in tormentis certum esse censebant sapientem.

35. *Fratris carissimi.*] Frater ipsius Quintus, cognati reliqui, ac propinqui aderant, ut viderent quem exitum res habitura esset, et an morte multarentur conjurati; refert Plutarchus Quintum non mediocriter Ciceronem impulisse ad sumendum de conjuratis supplicium.

38. *Exanimata uxor.*] Terentiam uxorem metu et pavore consternatam esse ait.

38. *Filia.*] Tullia Ciceronis filia nominabatur, quæ forma, moribus et doctrina excellens fuisse dicitur.

Ib. *Parvulus filius.*] Filius Ciceronis a patre Marco Marcus dictus est; is post mortem patris, Augusti Cæsaris in Consulatu collega fuit, ut Plutarchus refert.

39. *Tanquam obsidem.*] Obsides quidem ii dicuntur, qui a victis victori dantur: sed hic obses ponitur pro sponsore Consulatus Ciceronis. Nam cum unice a Cicerone filius diligeretur, confirmabat nihil suscepturum patrem, nisi quod saluti Reipub. foret; quia salus liberorum et incolumnitas a salute et incolumitate Reipub. dependet.

41. *Gener.*] Tullia filia Ciceronis tres habuit maritos, ex primo matrimonio Pisonem, ut ex lib. 1. Epist. famil. patet; ex secundo Crassipedem, ex tertio Dolabellam; hic de Calp. Pisone agitur.

45. *Omnes procellas.*] Per procellas intelligit omnia pericula, translatio a maris tempestate.

46. *Tiberius Gracchus.*] Tiberius cum fieri vellet Tribunus plebis, occisus est a Scipione Nasica, ut refert Livius lib. 58.

47. *Agrarios.*] Seditiosos illos notat qui legi Agrariæ favebant, nempe ut agri sibi distribuerentur.

turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod, atque in vestræ severitatis judicium adducitur. Tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrum omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ [f] restiterunt; tenentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: solicitantur Allobroges: [g] servitia excitantur: Catilina arcessitur: id est, initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reip. nomen, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis jam judiciis judicavistis: primum, quod mihi gratias egistis singularibus verbis, et mea virtute atque diligentia perditorum hominum patefactam esse conjurationem decrevistis: deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura, coegistis: tum, quod eum, et cæteros, de quibus judicavistis, in custodiam dandos censuistis: maxime, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini: postremo, hesterno die præmia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima: quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

[f] *remanserunt.* [g] *servi.*

48. *Memmium occidit.*) Saturninus Tribunus-pleb. Memmium candidatum, consulatus ac suum competitorem, quem suis actionibus adversarium timebat, interfecit.

52. *Solicitantur Allobroges.*) Solicitabantur Allobroges a Catilinariis, ut ex eorum patet literis, quas ad Allobrogum Senatum dederant. Vide superiorem orationem, ubi fuse de his, et aliis sequentibus dictum est.

65. *Damnati videantur.*) Ex Sallustio habemus, Senatum judicavisse hos conjuratos fecisse contra rempub.

PROPOSITIO.

Proponit conjuratos morte multandos esse; primum ambigue; et celeriter, propter imminens periculum.

II. Sed ego institui referre ad vos, P. C. tanquam integrum, et de facto, quid judicetis; et de pœna, quid censeatis; illa [a] prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, nova quædam misceri et concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem a civibus nunquam putavi. Nunc quicquid est, quocunque vestræ mentes inclinant, atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad nos delatum sit, videtis: huic si paucos putatis [b] affines

[a] *præmonebo.* [b] *conscios.*

esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et [c] obscure serpens multas jam provincias occupavit. Id opprimi [d] sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est.

c *latenter.* d *ferendo et differendo.*

PARTITIO ET CONTENTIO.

Proponit utramque sententiam, ac ita discutit, ut Cæsaris quasi popularem laudet, sed Silani, in quam inclinat, latius explicet.

III. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani qui censet eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removet, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi [a] spiritu non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republ. esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriarum quietem esse; itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt; [b] vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt; itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. Ego enim [c] suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putet suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vin-

a *aere.* b *perpetuus carcer.* c *recipiam* in me.

1. *Silani.*] Silanus Consul designatus, et C. Cæsar, primi suas sententias protulerunt, quas passim reliqui secuti sunt.

12. *Necessitatem naturæ.*] Cum quis extrema senectute, aut morbo periit, dicitur necessitate naturæ mori, quia omnia occidant necesse est.

13. *Quietem esse.*] Cum quis sibi mortem inferebat, tunc mors ab illo quies dicebatur; quare enim mori vult, nisi ut quietem ab aliquo incommodo sibi quærat?

16. *Municipiis.*] Municipia liberæ erant civitates.

Ib. *Habere videtur, &c.*] Dilemma his facit Cicero, ut illa municipia rogare, aut iis imperare oportet, ut accipiant illos conjuratos: quod utrumque refellit.

17. *Decernatur.*] Id est, decernatur a Senatu ut per municipia distribuantur, nemoque audeat eos sublevare.

cula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit; ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per Senatum, aut per populum levare possit: eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet; bona prætera publicari jubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multas uno dolore animi ac corporis, et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, P. C. ego [d] mea video quid intersit; si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore hujusce sententiæ, mihi [e] populares impetus pertimescendi: sin illam alteram secuti eritis; nescio an amplius mihi negotii contrahatur? sed tamem meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim a C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis; intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; is et nudiustertius in custodiam cives Romanos Cethegum, et P. Lentulum dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re

[d] *video quam utile sit mihi.* [e] *populi.*

22. *Levare possit.*] Nisi velit se hostem patriæ profiteri.

26. *Uno dolore animi ac corporis.*] Si vita conjuratis adempta esset, ab omni corporis et animi dolore vacui essent; loquitur autem ex sententia Cæsaris, qui censebat animam cum corpore extingui.

28. *Apud inferos.*] Inferos negat esse Cicero lib. Tuscul. quæst. quos nos Christiani et credimus, et formidamus.

33. *Hoc auctore.*] Cæsare.

35. *Illam alteram.*] De Silani Consulis designati sententia loquitur.

36. *Negotii contrahatur.*] Non minus periculi sibi incumbere declarat, si Silani, quam si Cæsaris sententiam sequautur.

38. *Tanquam obsidem.*] Laudat Cæsaris sententiam, tanquam is bene de Repub. sentiret: uam revera multi eum favere conjuratis suspicabantur: alii mollire hac pœna, sibi apud populum dominatum affectare.

40. *Concionatorum.*] Per concionatores vell illos tribunos-plebis, qui conciones apud populum seditiosas habebant, vel eos, qui omnes concionum ventos colligebant, indicat.

42. *Non neminem.*] Carpit aliquem incognitum, e Senatorum numero, qui ut popularis haberetur, eo die venire noluit in Senatum. Huic anteponit Cæsarem, qui revera popularis est, et salutis publicæ studiosus.

46. *Quæsitori.*] Se quæsitorem vocat, quia conjurationem detexit.

47. *Gratulationem.*] Loquitur de supplicatione, quæ decreta sunt a Senatu, vide Orat. superiorem Paragr. III. not. ad l. 53.

et causa judicarit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipub. sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniæ, jussu populi pœnas reip. dependisse: idem etiam ipsum Lentulum largitorem et prodigum non putat, cum de pernicie reip. et exitio hujus urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum [f] æternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio [g] levando se jactare, et in pernicie reipubl. posthac popularis esse possit; adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo Romano carum atque jucundum: sive illam Silani sententiam sequi malueritis, facile me, atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leviorem fuisse. Quanquam, P. C. quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu judico. Nam ita mihi salva rep. vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, et misericordia. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo sepulta in patria miseros, atque insepultos acervos civium: versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, et furor in vestra cæde bacchantis. Cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est; purpuratum esse hunc Gabinium; cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum, atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco: et quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcir-

[f] *detrudere in perpetuum carcerem.* [g] *minuendo.*

48. *Legem Semproniam.*] Lege lata a C. Graccho cautum est, ne injussu pop. Rom. quisquam civis Rom. morte plectatur, at lex hæc non favet conjuratis, nam hostes illi judicati non jure civium gaudent amplius.

51. *Dependisse.*] Interfectus est Gracchus ad Opimio Consule, tanquam perniciosæ legis auctor, atque ita Reipub. pœnas dedit.

52. *Largitorem et prodigum.*] Largitor is dicitur, qui spe dignitatis largitur et effundit pecunias in populum: *prodigus* vero qui in societatibus sua bona profundit.

69. *Videor enim mihi.*] Mirifica descriptio seu subjectio malorum impendentium a conjuratis.

70. *Arcem omnium gentium.*] Romam arcem omnium gentium appellat, quia ad eam omnes nationes confugiunt: alludit autem ad Asylum Romuli, de quo Livius lib. 1.

74. *Purpuratum Gabinium.*] Purpura signum fuit regiæ potestatis: quare Consules Rom. gerebant fasciam quandam purpuream in togis, qua Magistratus suam auctoritatem ostenderent.

78. *Misera atque miseranda.*] Cœlius sic ait duo illa verba inter se differe quod *miser* sit qui meritis pœnis afficitur, *miserandus* vero qui immeritas patitur.

co in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque praebeo.

IV. Etenim quaero, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanus et crudelissimus esse videatur: mihi vero [a] importunus, ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt: qui singulas uniuscujusque nostrum domos, et hoc universum reipublicae domicilium delere conati sunt; qui id egerunt ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent: si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus reipub. crudelior nudiustertius est visus, cum sororis suae, foeminae lectissimae, virum praesentem, et audientem, vita privandum esse dixit; cum avum jussu Coss. interfectum, filiumque ejus impuberem legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile fuit factum? quod initum delendae reip. consilium? Largitionis voluntas tum in republica versata est, et

[a] *crudelis.*

1. *Etenim quaero.*] Argumentum affert ab exemplo ficto, sic autem illud profert; non est crudelitas interfici servum a patre familias, qui uxorem ejus et liberos interfecit; ergo neque conjuratos, qui servi patriae, eam perdere voluerunt.

6. *Dolorem.*] Dolorem conceptum videlicet ex uxore et liberis interfectis, et incensa domo.

9. *Gentem.*] Gens Allobrogum semper infensissima fuit pop. Rom.

11. *Si vehementissimi.*] Ait quod summa sit misericordia in patriam, si plectantur conjurati, at summa inhumanitas, si ipsis parcatur.

13. *Nisi vero.*] Probat ab exemplo L. Caesaris, crudeliter non agi cum conjuratis, si interficiantur; si quidem dixit Lentulum principem conjurationis, et sororis suae virum, quem praesentem et audientem videbat in Senatu, sibi morte dignum videri.

15. *Sororis suae.*] Lucii Caesaris soror, et uxor Lentuli Julia vocabatur, et ex priori matrimonio illius M. Antonii mater, qui postea triumvir fuit. Ex hoc autem Lentuli supplicio, ut refert Plutarch. in vita Ant. fons inimicitiarum, quae Ciceronem inter et Antonium intercesserunt, redundavit.

17. *Cum avum.*] Jam confirmat quod dixit Caesar, videlicet Lentulum morte afficiendum esse; quod avus ejus longe minore scelere infectus, tamen jussu Opimii Consulis interfectus fuisset; avus porro maternus L. Caesaris fuerat M. Fulvius Flaccus; ejus filiam L. Caesar hujus Lucii pater in matrimonio habuerat.

Ib. *Filiumque ejus impuberem.*] Habebat filium, adolescentem ornatissimum, vix annos natum viginti, quem mittebat ut pacis tantum conditiones proponeret, et cujus frater major in acie perierat, qui tamen in carcere necatus est.

19. *Quorum quod simile factum.*] Nullum tantum illi facinus conceperant, quantum Lentulus ille seditiosorum princeps; ergo longe acerbiore morte dignus est.

20. *Largitionis voluntas.*] Volebat Gracchus tenuioribus civibus agros lar-

partium quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus, et grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipub. minueretur: hic ad evertenda fundamenta reip. Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario nimis aliquid severe statuisse videamini: cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles magis in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamini. Sed quæ exaudio, P. C. dissimulare non possum; jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die [b] transigenda. Omnia provisa, parata, et constituta sunt, P. C. cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est, post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui,

[b] *exequenda.*

giri, dare vestimenta militibus sine stipendiorum diminutione, &c. his largitionibus veniebat tantum in suspicionem imperii affectandi.

21. *Partium quædam contentio.*] Contendebant inter se tantum populus, et Senatus sive patricii.

Ib. *Hujus avus Lentuli.*] In illa seditione, ut his verbis refert Valer. Max. lib. 5. cap. 3. *P. Lentuli* hujus seditiosi Lentuli avus, *clarissimus et amantissimus civis Reipub. in Aventino C. Gracchi nefarios conatus et aciem pia ac forti pugna magnis vulneribus exceptis fugavit.*

24. *Hic ad evertenda fundamenta.*] Argumentatur jam a minori ad majus; nam si morte dignus propter suspicionem Gracchus judicatus est, aut quia visus solum est minuere dignitatem populi; graviori morte dignus judicari debet, qui fundamenta Reipub. evertere voluit; quod probat amplificatione per distributionem.

Ib. *Gallos arcessivit.*] Allobroges sunt, quos nomine Gallorum exprimit ad invidiam conciliandam, quia Galli infensissimi erant Romanis.

25. *Attribuit nos.*] Cuique conjuratorum suum munus attributum erat, ut sæpe jam in istis orationibus dictum est; at Cethego ut Ciceronem et Senatores interficeret.

28. *Vereamini, censeo.*] Ironia; non enim dubitandum est de morte ipsis inferenda.

32. *Sed quæ exaudio.*] Occupatione utitur, ut eos præveniat, qui satis non esse præsidii Ciceroni dicere potuissent ad eos morte afficiendos, si ita de iis Senatus decerneret.

40. *Plenum est forum.*] Habebatur hæc oratio in foro Romano, quod erat in Capitolio, quod omnium nobilissimum fuit.

41. *Hujus loci ac templi.*] Varia templa fuerunt circa forum, per quæ in causa Milonis præsidia Pompeius disposuit; vel templum ait, quia in loco sacro semper Senatus habebatur.

42. *In qua omnes sentirent.*] In aliis contentionibus suas quisque partes sequebatur; ut in tumultibus civilibus, nobiles Syllæ, plebeii Mario adhærebant; at in hac causa nemo præter conjuratos paucos Catilinæ et Lentulo favit.

cum sibi viderent esse pereundem, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt; hosce ego homines excipio, et secerno libenter; neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri vero, dii immortales? qua [c] frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem, salutemque consentiunt? Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reip. certent: quos ex multorum annorum dissensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum atque hæc causa conjungit; quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, [d] confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipub. partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipub. convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros; scribas item universos; quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingeniorum adest multitudo, etiam [e] tenuissimorum. Quis est enim cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa, et hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum? [f] Operæ pretium est, P. C. libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam civitatis

[c] *multitudine, desiderio, fortitudine.* [d] *promitto.* [e] *pauperrimorum.* [f] *est res digna.*

44. *Hosce homines.*] Secernit conjuratos viros impios et infames a cæteris civibus.

47. *Ad communem dignitatem.*] Per communem dignitatem, libertatem intelligit, qua nihil homini melius est.

49. *Summam ordinis.*] Per summam ordinis, summum imperium seu primas reipub. partes accipit, quas ita proprias senatui esse concedit, ut tamen nullis concedant equites amore in rempub.

50. *Multorum annorum dissensione.*] Tulerat Sempronius Tribunus pleb. Q. Cæcilio, et T. Quinctio Coss. anno urbis sexcentesimo tricesimo, ut judicia quæ penes Senatum fuerant, ad solos equites transferrentur. Hinc semper dissenserunt Senatores ab equitibus. Postea a Sylla ab equitibus ad Senatores translata sunt anno sexcentesimo septuagesimo tertio; denique anno sexcentesimo octogesimo tertio, a Cotta senatoribus, equitibus et tribunis ærariis communicata sunt: atque ita omnes ordines ad concordiam revocati sunt.

56. *Tribunos ærarios.*] Tribunos ærarios dicimus *receptores generales* quibus etiam cum Senatu in equestri ordine Aurelius Cotta Prætor, lege lata, judicandi potestatem fecit.

57. *Scribas.*] Scribarum ordo honestus erat, eoram erat munus acta publica scribere. Vide actionem quintam in Verrem, ubi fuse de iis loquitur Cicero.

58. *Expectatione sortis.*] Sorte ministeria ad ærarium præstabant Scribæ: imo eorum sortitio fiebat, qui in provincias sequerentur magistratus.

59. *Ingenuorum.*] Ingenui dicuntur, qui statim ac nascuntur liberi sunt. Vide Cic. lib. I. de inventione, ubi de iis agit.

63. *Libertinorum hominum.*] Libertini dicuntur, qui ex justa servitute manumissi sunt: et qui probitate et fortitudine sua bene merendo de dominis, libertate et civitate donati sunt.

consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defedendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perditorum perhorrescat; qui non obstare cupiat; qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem solicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum: sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri, aut voluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ atque operis, et quæstus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non [g] cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est [h] otii. Etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, occlusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est?

[g] *hanc brevitatem vitæ pacatam.* [h] *pacis.*

66. *Hinc nati.*] Lentulum et Cethegum intelligit, qui nati Romæ, eam quasi urbem hostium ferro flammaque delere voluerunt.

70. *Tolerabili conditione.*] Tolerabili conditione servus esse dicitur qui dominos crudeles et duros non habet.

72. *Obstare cupiat.*] Illorum conjuratorum civium audaciæ nemo non resistere vult.

75. *Concursare.*] Sallustius refert quod Lentuli clientes et liberti diversis itineribus per urbem opifices et servitia concitare conati sunt, ut vi eum ex carcere extraherent.

79. *Sellæ atque operis.*] Sella seu officina locus est, ubi opifices suas operas faciunt. A Sella vero Sellularii illi dicti sunt.

80. *Cubile ac lectulum.*] Utrumque videtur distinguere Cicero; forte vilius fuit cubile quam lectus, cum illud talpis et corvis a virgilio, lib. Georg. 1. assignetur.

82. *In taburnis sunt.*] In tabernis res vendendæ proponuntur a Propolis. Sumitur etiam *taberna* pro *caupona*, ubi pretium hospitii solvitur.

PERORATIO.

In hac peroratione postulat, et hortatur Senatum, ut Silani sententiam sequatur, cui se obtemperaturum profitetur.

V. Quæ cum ita sint, P. C. vobis populi Rom. præsidia non desunt: vos ne populo Rom. deesse videamini providete. Habe-

tis consulem ex plurimus periculis et insidiis, atque ex media morte, [a] non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempub. mente, voluntate, studio, virtute, voce consentiunt: obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex [b] manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis [c] arcem, et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui; quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum (id quod in civili causa hodierno die primum videmus) unum atque idem sentientem. Cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene delerit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit, vobis hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pene [d] præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in repub. [e] princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam, P. C. ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta [f] manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video: sed eam esse judico turpem et infirmam, contemptam et abjectam. Quod si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plus [g] valuerit quam vestra ac reipublicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, P. C. pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille, cujus consilio atque virtute Hannibal in

[a] *non ut vivat sibi.* [b] *precatur.* [c] *arcem Capitolinam.* [d] *prævenitis.* [e] *prima.* [f] *multitudo.* [g] *potuerit.*

9. *Penatium.*] Penates dii selecti sunt duodecim, qui et dii patrii dicebantur, seu domestici, quod penes nos nati sunt, sive penitus insident, vel per quos spiramus.

Ib. *Ignem Vestæ.*] Ignis erat in ara perpetuus, quem curabant Virgines Vestales.

10. *Delubra.*] Delubra sacella sunt templis.

13. *De focis.*] Focus locus est, ubi ignis fovetur, et ubi putabant deos Penates et domesticos Lares residere.

19. *Una nox.*] Saturnalium nocte cædem facere cogitabant conjurati.

27. *Sed eam.*] Multitudinem eam dicit conflatam e vili plebecula, a qua nihil formidandum.

34. *Bene gestæ.*] Bene gesta Res-pub. tum dicebatur, cum hostes devicti erat.

35. *Sit Scipio clarus.*] Scipio Africa-

Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est: ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem Numantiamque delevit: habeatur vir egregius, L. Paullus ille, cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit: anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ atque virtutes iisdem, quidus Solis cursus, regionibus ac terminis continentur; erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ: nisi forte majus est, patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi qui absunt, habeant quo victores revertantur; quanquam est in uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ: quod hostes h alienigenæ, aut oppressi serviunt, aut recepti beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium dementia aliqua depravati hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cum a pernicio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro bonorumque omnium auxilio, memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, a me, atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram eqitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit. Quæ cum ita sint, patres conscripti,

h *externi.*

nus major anno 15. secundi belli Punici, traduxit exercitum in Africam: quare Annibal decedere ex Italia, et subvenire patriæ coactus est. Vide Livium, lib. 30.

37. *Ornetur alter.*] Minor Africanus, filius Paulli, adoptatus est a superioris Africani filio. Vide Flor. lib. 2. cap. 1. et 18.

39. *Carthaginem.*] Cathago fuit urbs Africæ celeberrima et Romæ æmula, a Didone condita septuagesimo post Romam anno: a Scipione deleta fuit cum Carthagine nova in Hispania Bætica.

Ib. *Numantiam.*] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, a Romanis obsessa et victa.

40. *Paullus ille.*] Hujus vitam scripsit Plutarchus.

Ib. *Cujus currum.*] Cum triumphabant victores, ante eorum currum victi duces duci solebant in pompam.

41. *Marius.*] Marius Teutones et Ambrones duobus præliis ad Aquas Sextias in Provincia, et Cimbros eorum socios in agro Claudio superavit, cæsis eorem ducentis Millibus, et captis nonaginta. Vide Plutarchum in vita Marii.

43. *Pompeius.*] De eo fuse in Oratione pro lege Manil.

47. *Quo victores revertantur.* Debent habere victores urbem quo revertantur, ut ubi debitum suæ virtuti triumphum referant, unde lib. 1. Offic. refert ipse Cicero de Pompeio, quod sibi dixerit, *frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio, ubi triumpharet, habiturus esset.* Cum autem arderet hæc conjuratio, tum in Asia Pompeius cum Mithridate bellum gerebat.

50. *Recepti.*] Qui se dedunt, recipiuntur in populi Rom. amicitiam.

pro imperio, pro exercitu, pro provincia quam neglexi, pro triumpho cæterisque laudis insignibus, quæ sunt a me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo; pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspicitis, ad conservandam rempublicam diligentia, nihil aliud a vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixa, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium; cui profecto satis erit præsidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra populique Romani, P. C. de vestris conjugibus ac liberis; de aris ac focis; de fanis ac templis; de totius urbis tectis ac sedibus; de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa rep. decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet, et ea quæ statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare possit.

64. *Pro imperio.*) Consulibus provinciæ administrandæ decernebatur, dabantur exercitus, et re bene gesta triumphus decernebatur, quo nihil apud Romanos ad gloriam fuit illustrius.

66. *Pro clientelis.*) Clientes dicebantur qui patronos honorabant: nam Romulus, cum patres plebeiosque decrevisset, ne qua inter eos esset dissentio, permisit unicuique plebio, ut quemcumque a patribus vellet, patronum sibi compararet; hunc autem, honoris causa, domo deducebant in Senatum, &c. Vide Sigonium. lib. 1. cap. 7.

66. *Hospitiisque provincialibus.*) Hospitia multa sibi in provincia Siciliæ comparavit Cicero.

74. *Meum filium.*) M. Ciceronem filium Senatui commendat, cui postea scripsit libros de Officiis, et qui legitima ætate collega Octavii Augusti Cæsaris in consulatu, Antonii statuas dejecit, qui interficiendum Ciceronem patrem curaverat.

82. *Parere vestris decretis.*) Pollicetur se obtemperaturum esse Senatus decretis, si velit conjuratos morte multare.

83. *Per se ipsum præstare.*) Pollicetur iterum se statuta a Senatu, sine cujusquam alterius ope a periculo præstiturum.

PRO

L. MURÆNA.

ARGUMENTUM.

LICINIUS *Muræna, plebeio genere natus, patrem habuit L. Murænam, qui in prætura cum adolescente filio de Mithridate triumphavit. Acta sub patre adolescentia, mox Quæstor una cum Ser. Sulpicio factus est; deinde legatus L. Lucullo in Asiam contra Mithridatem, ubi singulari fide ac diligentia, industriam suam imperatori probavit. Ædilitatem deinde et Praturam obtinuit, quam primum Romæ in jure dicendo, deinde et in Gallia Cisalpina gessit. Inde petiit Consulatum cum Silano, L. Catilina, et Servio Sulpicio. Is cum Silano Consul designatus, a Sulpicio de ambitu accusatus est. Tria fuerunt accusationis capita; unum in mores Murænæ, quod in Asia fuerit, quodque saltaverit; alterum in genus, quia Sulpicius dignitate Murænæ superior est, quod Patricius, quod juris civilis peritus, quod in quæstura, quod in prætura prior renunciatus: Muræna vero, quod plebeio, aut equestri saltem genere natus est, et in exercitu fere semper fuit. Tertium ambitus fuit, quod contra legem Calpurniam et Senatusconsultum, multi candidato Murænæ obviam venissent; quod multi sectati sint; quod ad spectandos gladiatores tributim locum dederit; quod ad prandia vulgo invitarit.*

PERSONÆ.

Tres fuerunt accusatores Murænæ; Sulpicius, qui competitor illius fuerat, et repulsam tulerat; Cn. Posthumius adolescens, M. Porcius Cato, quem, in ejus vita, scripsit Plutarchus, jurasse se eum accusaturum quem pecuniam populo dare cognovisset. Defenderunt vero Murænam Q. Hortensius, M. Crassus, et M. Cicero, qui cum Hortensium eloquentiæ laude tum florentem superare contenderet, nullam partem noctis conquievit, usque eo ut nimiis curis et vigiliis afflictus, inferior quam ille in actione visus fuerit.

TEMPUS.

Acta fuit hæc causa sub finem anni urbis conditæ 690. *ipso Cicerone et Antonio, Coss. antequam Muræna magistratum iniret.*

EVENTUS.

Felix fuit Ciceroni et Murenæ, quandoquidem anno proxime sequenti Consulatum gessit.

PARTES.

Sunt Exordium, Propositio cum distributione, Contentio, Peroratio.

EXORDIUM.

Exordium duas partes habet. Primum precationem continet, quam fecit de more pro felici Murenæ consulatu, qua eidem sibique judicium benevolentiam conciliat, eorum extollendo potentiam, quam a diis translatam habent.

Secunda pars continet excusationem apud Catonem et Sulpicium duos Murenæ accusatores.

I. QUÆ precatus sum a diis immortalibus, Judices, more institutoque majorum, illo die quo auspicato comitiis centuriatis L. Murænam consulem [a] renunciavi, ut ea res mihi [b] ma-

INTERPRETATIO.

a *declaravi.* b *consulatui.*

NOTÆ.

1. *More.*] Julius Festus, lib. 13. de verborum significationes, *Mos est*, inquit, *institutum patrium pertinens ad religiones, ceremoniasque majorum.* Sic Macrob.

Ib. *Institutoque.*] Ex Macrobio, lib. 3. cap. 8. Saturn. *institutum certi auctoris est*, quod vulgus laudabilem consuetudinem appellat.

2. *Auspicato.*] Id est, captatis auspiciis, sine quibus nihil prorsus vel publice, vel privatim apud Romanos agebatur.

Ib. *Comitiis.*] Comitia fuerunt populi cœtus, quem Magistratus legitime convocabat, ut aliquid suo suffragio vel juberet vel prohiberet. Eorum vero tria genera exstiterunt, Curiata, Centuriata, et Tributa. *Curiata* Romulus, *Centuriata* Ser. Tullius, *Tributa* Tribuni-plebis in Remp. intulerunt. *Curiata* dicta sunt, cum populus in Curias, *Centuriata* cum in Centurias, *Tributa* cum in Tribus descriptus suffragium tulit. Curiæ porro triginta fuerunt illæ partes, in quas Romulus populum Rom. distribuit; Centuriæ vero sunt illi Conventus populi ad Concilia per Centenas turbas ex censu et ætate divisi: Tribus denique sunt tres illæ partes, in quas primum populus Rom. descriptus est a Romulo (inquit Dionysius) ubi primum ab agresti illa Albanorum, Convenarumque multitudine Rex declaratus est.

Ib. *Centuriatis.*] Centuriata omnia fuerunt maxima et justa, in quibus Consul et majores magistratus creabantur a populo, ex singulis centuriis secundum censum ordinis et ætatis, descripto. Curiata vero minora fuere quibus ex generibus omnium ætatum, ordinumq; promiscua multitudine populus

gistratuique meo, populo, plebique Romanæ bene atque feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob ejusdem hominis consulatum una cum [c] salute obtinendum, et ut vestræ mentes atque sententia cum populi Rom. voluntate suffragiisque consentiant, eaque res vobis populoque Rom. pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quod si illa solemnis comitiorum precatio consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim et religionem, quantam reipublicæ dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus, me rogante, datus esset, ea res fauste, feliciter, prosperèque evineret. Quæ cum ita sint, Judices, et cum omnis deorum immortalium potestas, aut translata sit ad vos, aut [d] certe communicata vobiscum: idem consul eum vestræ fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit: ut ejusdem hominis voce et declaratus consul, et defensus, beneficium populi Rom. cum vestræ atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est; antequam pro L. Muræna dicere insti-

c *absolutione.* d *saltem.*

de minoribus magistratibus, et rebus militaribus suffragium ferebat. Tributis etiam minores Magistratus creabantur atque in iis etiam agebatur de legibus ferendis, quas plebs, Magistratu publico rogante, constituebat. Nota autem quod etiam Comitia Calata nominatur, non autem proprium et peculiare genus efficiunt; nam omnia primum Calata Comitia dicta sunt, quia per præcones Patres vocabantur, plebeii vero per cornicines; hac autem voce *Calare*, id est, vocare, dicta sunt. Cum vero verbum hoc desiisset in usu esse, retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantum quæ pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorum, vel Testamentorum condendorum causa fiebant. De his omnibus Comitiis fuse tractat Rosinus, lib. 6. hunc c[illegible]le.

4. *P[illegible]lebique.*] Plebs a populo eo differt, q[illegible]cies a genere; nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam Patriciis et Senatoribus. Plebis autem appellatione, sine Patriciis et Senatoribus, cæteri cives signicantur. Hinc plebiscitum definitur lex quam plebs, non populus accipit. Ad plebem autem pertinere censebantur opifices, rustici qui agros colebant, et denique hominum genus abjectum quod vitam laboribus propter inopiam tolerabat.

8. *Suffragiis.*] Populi suffragiis consules elegebantur, iisque consul Muræna factus est.

9. *Quod si illa solemnis.*] Auget illam ipsam sententiam: si qua vis est in precatione, quod ad publicum jus attinet, eandem esse ait in privato; cum igitur facta sit pro toto pop. Rom. etiam facta est pro Muræna.

12. *Eis quoque hominibus.*] Silano et Murænæ fausta precatus est, cum pro toto populo preces fecit.

13. *Me rogante.*] Vel ait se præfuisse comitiis centuriatis, in quibus Muræna creatus est, vel se populum rogavisse, ut Murænam consulem eligeret. Sic autem Consul rogabat, *Velitis, jubeatis, Quirites, hunc aut illum Consulem fieri?*

19. *Beneficium pop. Rom.*] Consulatum beneficium populi vocat, quia a populo Romano suffragiis Murænæ et consuli cuivis concedebatur.

20. *Et quoniam.*] Altera pars Exordii, in qua objectis sibi criminibus respondet.

tuo, pro me ipso pauca dicam: non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei, quam hujusce salutis defensio: sed ut meo facto vobis probato, majore auctoritate ab hujus honore, fama, fortunisque omnibus, inimicorum impetus propulsare possim. Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti, et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse [e] rectum Cato, me et consulem, et legis ambitus latorem, et tam severe gesto consulatu, causam L. Murænæ attingere; cujus reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, Judices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est æquius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi in repub. potest aut debet esse conjunctior quam is cui respub. a me uno traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum judicii præstare debet, qui se nexu obligavit: profecto etiam rectius in judicio consulis designati, is potissimum consul, qui consulem declaravit, [f] auctor beneficii populi Rom. defensorque periculi esse debebit. Ac

[e] *justum*. [f] *testis*.

27. *M. Catoni.*] Sic et Philosophum Catonem, et Stoicum significat. Ut Stoicus omnia ad certam rationis normam dirigebat; est autem insignis translatio proverbialem figuram complectens, quali et Græci uti solent, cum maximam curam et exquisitiorem significare volunt. Norma enim est quam veteres Κανόνα dixere, quæ constituit rectum angulum. Ut philosophus, omnia officiorum genera veluti particulas perpendebat, ne quid insidiose, simulate aut fallaciter diceretur.

30. *Legis ambitus latorem.*] Ambitus et ambitio differunt hoc, quod prior appellatio fit criminis, posterior cupiditatis. Ambitus autem committebatur, cum benigne quis per Tribus appellabat populum, suffragia corrogabat. Verum cum profusione et largitionibus corrumpebat populum, et suffragia mercede comparabat, reus ambitus dicebatur, et lege lata puniebatur. Refert Dio hujus legis auctorem, et majorem Ciceronem fuisse.

31. *Severe gesto.*] Consulatum severe gessit, præcipue in Catilinam, et alios ejusdem conjurationis socios et participes, qui morte multati sunt.

33. *Ipsi Catoni.*] Laudat Catonem, ne virum tantæ virtutis apud Rom. sibique amicum lædere videatur, cujus consilio ipse Consul Rempub. administravit, et reliqua vita semper observavit, ut notat in Cat. Plutar.

34. *A quo tandem.*] Affert rationes quibus honeste adductus est ad Murænam defendendum.

37. *A me uno.*] Suas vices imperii habebant consules in comitiis; iis igitur præerat Cicero cum Muræna consul designatus.

39. *Quæ mancipi sunt.*] Omnes res quæ abalienari possunt, id est, quæ a nostro ad alterius transire dominium possunt, mancipi dictæ sunt; est autem vocabulum factum a manus capione, ne quid is, qui emit, damni patiatur.

Ib. *Qui se nexu obligavit.*] Ille est, qui vendidit, efficere debet, ut venditio rata sit; nexu autem solennitas quædam juris fuit, ut adhibitis quinque testibus, et libripende, homo, seu res ei daretur mancipio; hoc est, potestati illius traderetur, qui suum emptione coram iis testibus fecisset.

fi, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, patronus huic caussæ publice constitueretur, is potissimum g honore affecto defensor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. Quod si e portu solventibus ii qui jam in portum ex h alto invehuntur, præcipere summo studio solent et tempestatum rationem, et prædonum, et locorum; quod natura affert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur; quo tandem me animo esse oportet prope jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates esse subeundas? Quare, si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos Consules in republica Calendis Januariis esse. Quod si ita est: non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas, quam respublica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimetipsi jampridem tulerim de civium periculis defendendis, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer, idque recte factum esse defenderem; facerem improbe, etiam si alius legem tulisset; cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat?

II. Negat esse ejusdem severitatis, Catilinam, exitium reipub. intra mœnia molientem, verbis, et pene imperio urbe expulisse; et nunc pro L. Muræna dicere. Ego autem has partes lenitatis et misericordiæ, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab repub. mihi impositam sustinui, sicut hujus imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quod si tum, cum respub. vim et severitatem desiderabat, vici naturam, et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam: nunc, cum omnes me caussæ ad misericordiam, atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturæ meæ consuetudinique i servire? Ac de

g *gerenti Magistratum.* h *mari.* i *obedire.*

51. *Ex magna jactatione terram videntem.*] Allegorice loquitur de Consulatu suo, qui Calendis Januariis proximis finiri debebat, quem variis agitatum fuisse tempestatibus ait propter Catilinæ conjurationem.

55. *Duos consules.*] D. Silanus et Muræna Ciceroni et Antonio in Consulatum successerunt.

55. *Calendis Januariis esse.*] Calendis Januariis jam designati Magistratum inibant.

58. *Legem de ambitu.*] Tulit Cicero Consul legem, ut Senatoribus ambitus damnatis aqua et igni interdiceretur ad annos decem, et ut in plebem pœna gravior esset quam lege Calpurnia fuisset. Itaque respondet Catoni, quod priorem hac ambitus lege imposuerit, cives videlicet defendere; 2. huic posteriori priorem non obstare in hac causa, quia nulla largitio a Muræna facta est.

1. *Negat esse ejusdem severitatis.*] Tertia Catonis objectio, qua Cato inconstantiæ arguere Ciceronem vide-

officio defenſionis meæ, et de ratione accuſationis tuæ, fortaſſe etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit. Sed me, Judices, non minus hominis ſapientiſſimi atque ornatiſſimi Ser. Sulpicii conqueſtio, quam Catonis accuſatio commovebat: qui graviſſime et acerbiſſime ſe ferre dixit, me familiaritatis neceſſitudiniſque oblitum, cauſam, L. Murænæ contra ſe defendere. Huic ego, Judices, ſatisfacere cupio, voſque adhibere arbitros. Nam cum grave eſt vere accuſari in amicitia, tum etiam, ſi falſo accuſeris, non eſt negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia ſtudia, atque officia pro noſtra neceſſitudine, et debuiſſe confiteor, et præſtitiſſe arbitror; nihil tibi conſulatum petenti a me defuit, quod eſſet aut ab amico, aut a gratioſo, aut a conſule poſtulandum; abiit illud tempus: mutata ratio eſt: ſic exiſtimo, ſic mihi perſuadeo, me tibi contra honorem L. Murænæ, quantum tu a me poſtulare auſus ſis, tantum debuiſſe; contra ſalutem nihil debere. Neque enim ſit tibi tum, cum peteres conſulatum, affui, idcirco nunc, cum Murænam ipſum petas, adjutor eodem pacto eſſe debeo. Atque hoc non modo non laudari, ſed ne concedi quidem poteſt, ut amicis noſtris accuſantibus, non etiam alieniſſimos defendamus. Mihi autem cum Muræna, Judices, et vetus, et magna amicitia eſt, quæ in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem [b] in honoris contentione ſuperata eſt. Quæ ſi cauſa non eſſet; tamen vel dignitas hominis, vel honoris ejus, quem adeptus eſt; amplitudo ſummam mihi ſuperbiæ crudelitatiſque [c] famam inuſſiſſet, ſi hominis et ſuis, et pop. Rom. ornamentis ampliſſimi cauſam tanti periculi repudiaſſem. Neque enim jam mihi licet, neque eſt integrum, ut meum laborem [d] hominum periculis ſublevandis

[b] *in petitione conſulatus.* [c] *attuliſſet infamiam.* [d] *defendendis reis.*

batur, quod severus antea in Catilinæ causa, jam lenis sit in Murænæ defensione.

21. *In petitione.*] Sulpicius cum Muræna petebat Consulatum.

22. *Studia.*] Testatur Cicero se studuisse et favisse Sulpicio Consulatum petenti; per illud suum studium propensionem in illum, per officium voluntatem significat.

24. *Gratioso.*] Gratiosus est, qui multa gratia valet apud multos potentes.

26. *Me tibi contra honorem.*] Ostendit sibi fas esse Murænam defendere, quia non de petendo honore seu Consulatu, sed de perdendo illo Sulpicius meditatur: at amicis subvenire in periculo par est.

32. *Alienissimos.*] Qui nullo modo sunt amici, alienissimi sunt.

33. *In capitis dimicatione.*] Dimicatio capitis sumitur pro causa capitali. Capitis autem causa est, cum reo capitis pœna infertur, ad quam pœnam non tantum ultimum supplicium, sed etiam exilium pertinet, quo civis eximitur a numero civium.

35. *Quæ si causa non esset.*] Hujus Murænæ defensionis causa et amicitia, quæ jubet præsto nos esse amicis.

38. *Ornamentis amplissimi*] Habet domestica ornamenta Muræna, nobilitatem generis, et familiæ Quæstoriæ et Prætoriæ, virtutem, scientiam rei militaris; populi vero Rom. gestos honores Ædilitatis, Præturæ, et nunc renunciati Consulatus.

non impertiam. Nam cum præmia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti, et ingrati. Quod si licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiæ, nulla superbiæ turpitudo, nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino. Sin autem fuga laboris, desidiam; repudiatio supplicum, superbiam; amicorum neglectio, improbitatem coarguit: nimirum hæc causa est ejusmodi, quam nec industrius, nec misericors nec officiosus deserere possit. Atque hujusce rei conjecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de jure consulentibus respondere; et, si turpe existimas, te advocato, illum ipsum, quem contra veneris, ᵉ causa cadere: noli tam esse injustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros rivulos etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac causa removisset, et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso clarissimis viris, si item cæteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni æstimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo majores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, judices, ipse me existimarem nefarium, si amico; crudelem, si misero; superbum, si consuli defuissem. Quare, quod dandum est amicitiæ, large dabitur a me; ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esses frater, qui mihi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut, meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

ᵉ *perdere litem.*

41. *Præmia tanta.*] Videtur hic indicare Cicero propter defendendi studium et labores se factum Consulem fuisse.

43. *Astuti, et ingrati.*] Astutus et ingratus est, qui frustratur populum Rom. et tantum ad tempus illi inservit commodi sui causa: affertque ipsius Sulpicii exemplum ad excusandum defensionem suam, qui jurisconsultus sæperespondereinimicis suis tenetur de jure, cur igitur etiam orator amicos non defendet?

52. *Te advocato.*] Advocatus dicitur, aut qui in judicio jus suggerit, aut amico suam presentiam commodat; hic priori significatione sumitur.

53. *Quem contra veneris.*] Nempe adversarium amici tui, contra quem alio tempore, in alio judicio veneris.

54. *Fontes vel inimicis tuis pateant.*] Tam sancta fuit apud illos veteres juris professio, ut ne quidem inimicis jurisconsulti responsum negarent.

PARTITIO.

Tres habet partes. 1ª *Murena non est reprehendendus.* 2ª *Non est inferior Sulpicio dignitate.* 3ª *Non est ambitus reus.*

CONTENTIO.

Tres partes continet: 1a vitæ reprehensionem. 2a Contentionem dignitatis. 3a Crimen ambitus.

PRIMA PARS.

De vitæ reprehensione.

III. Intelligo, Judices, tres totius accusationis partes fuisse, et earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.

IV. Atque harum trium partium prima illa, quæ gravissima esse debebat, ita fuit infirma et levis, ut illos a lex magis quædam accusatoria, quam vera maledicendi facultas de vita L. Murenæ dicere aliquid coegerit. Objecta est enim Asia, quæ ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata; qui si adolescens, patre suo imperatore, non b meruisset; aut hostem, aut patris imperium timuisse, aut a parente repudiatus videretur; an, cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pene simul cum patre triumpharet? Hic vero Judices, et fuit in Asia, et viro fortissimo, parenti suo, magno adjumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in A-

a *consuetudo.* b *militasset.*

5. *Asia.*] T. Livius lib. 34. Asiam ait omnibus libidinum illecebris repletam fuisse, et inde Romanam luxuriam ortam fuisse, et lib. 39. luxuriæ peregrinæ originem ab exercitu Asiatico invectam in urbem fuisse.

6. *Patre suo imperatore.*] L. Muræna illius parens in Asia in bello Mithridatico Syllæ legatus fuit; is, cum Sylla icto fœdere cum Mithridate civilium contentionum causa Romam revertisset, cum Mithridate bellum renovavit. Nam ut reliquam Asiam componeret cum duabus legionibus relictus est.

9. *Prætextati potissimum filii.*] Primus omnium Tarquinius Priscus de Sabinis triumphans filium annos 14. natum, quod hostem in eo bello percusserat, et pro concione laudavit, et bulla aurea, prætextaque donavit. Prætextati autem a prætexta dicti sunt. Fuit autem illa toga quidem alba, sed quæ in ora habebat purpuram. Hac utebantur pueri, magistratus, Sacerdotes, et ii, qui publicum munus curabant. Hinc, et qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, et qui in Magistratu, prætextati sunt.

10. *Donis militaribus.*] Dona militaria dicebantur, quæ virtutis ergo ab imperatore triumphaturo militibus dabantur, ut Coronæ, Torques, Armillæ, Hastæ puræ, Phaleræ, Cornicula, &c.

Ib. *Fugiendum fuit.*] Ironia; quasi propter vitam in Asia turpiter actam fugiendum fuisset Murænæ, ne parentis triumphum decoraret; pater enim ejus post Syllam de Mithridate triumphavit.

sia continenter vixisse, laudandum est. Quamobrem non Asiæ nomen objiciendum Murænæ fuit, ex qua laus familiæ, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est: sed aliquod aut in Asia susceptum, aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus. Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, [c] virtutis: patre imperatore libentissime meruisse, pietatis: finem stipendiorum, patris victoriam ac triumphum, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit. Saltatorem appellat L. Murænam Cato; maledictum est, si vere objicitur, vehementis accusatoris: sin falso, maledici conviciatoris. Quare, cum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio, aut ex scurrarum aliquo convicio, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare: sed conspicere, quibus præterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud objici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit; neque in solitudine, neque in convivio moderato atque honesto. [d] Tempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema, saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum: relinquis illa, quibus remotis, hoc vitium omnino esse non potest; nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur. Et cum ea non reperiantur, quæ voluptatis nomen habent, quæque vitiosa sunt; in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriæ reperturum putas? Nihil igitur in vitam L. Murænæ dici potest? nihil, inquam, omnino, Judices; sic a me consul designatus defenditur, ut ejus nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet; jacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione, virum bonum, atque integrum hominem defendimus. Quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quæ pars altera fuit accusationis.

[c] *fortitudinis.* [d] *in longum protracti.*

21. *Non modo maximum.*] Bellum Mithridaticum, quod etiam in Orat. pro Lege Manil. maximum vocat, ubi fuse de eo dictum est.

Ib. *Sed etiam solum.*] Nondum bellum Sertorii exarserat in Hispania, quod ante fuit exortum, quam Lucullus contra Mithridatem proficisceretur.

23. *Maledicto.*] Maledictum nihil habet propositio præter contumeliam; quæ si petulantibus jactatur, convicium; si facetius, urbanitas vocatur.

25. *Saltatorem.*] Turpe fuit et indecorum apud Romanos saltare.

28. *Ex trivio.*] Maledictum ex triviis seu fæce populi, cujus mos est, ut, cum quis cui conviciatur, eum saltatorem vocet.

Ib. *Scurrarum.*] Moriones a Græcis scurræ dicuntur, leve hominum genus et ridiculum.

35. *Vitiorum esse postremum.*] Reprehendit Catonem, quod cum mores Murænæ reliqui honesti sint, quos non reprehendit, extremum convicium et omnium turpissimum arripiat.

SECUNDA PARS.

De contentione dignitatis.

Hæc pars tres complectitur alias. 1am *Murænam eſſe parem genere Sulpicio.* 2am *Parem Quæſtura.* 3am *Arte ſuperiorem.*

V. Summam video eſſe in te, Ser. Sulpici, [a] dignitatem generis, integritatis induſtriæ, cæterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad conſulatus petitionem aggredi par eſt. Paria cognoſco eſſe in L. Muræna, atque ita paria, ut neque ipſe dignitate vinci potuerit, neque te dignitate ſuperarit. Contempſiſti L. Murænæ genus; extuliſti tuum. Quo loco ſi tibi hoc [b] ſumis, niſi qui patricius ſit, neminem bono eſſe genere natum; facis ut rurſus plebs in Aventinum ſevocanda eſſe videatur. Sin autem ſunt amplæ et honeſtæ familiæ plebeiæ: et proavus L. Murænæ et avus Prætores fuerunt; et pater, cum ampliſſime atque honeſtiſſime ex prætura triumphaſſet, hoc faciliorem huic gradum conſulatus adipiſcendi reliquit, quod is, jam patri debitus, a filio petebatur. Tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametſi ſumma eſt, tamen hominibus literatis, et hiſtoricis eſt notior, populo vero, et ſuffragatoribus obſcurior. Pater enim fuit equeſtri loco, avus nulla illuſtri laude celebratus: itaque non ex ſermone hominum recenti, ſed ex annalium vetuſtate eruenda eſt memoria nobilitatis tuæ. Quare ego te ſemper in noſtrum numerum aggregare ſoleo, qui virtute induſtria

[a] *nobilitatem.* [b] *arrogas.*

7. *Patricius.*] Patricii dicebantur, qui ex primis illis Senatoribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

8. *In Aventinum.*] Romæ factæ sunt tres plebis secessiones; una in Montem sacrum; altera in Aventinum; tertia in Janiculum. Libido App. Claudii Decemviri, qui in Virginii filiam exarserat, secessionem hanc in Aventinum excitavit, propter quam Decemviri Magistratu abdicare se coacti sunt. Vide Liv. lib. 3.

11. *Ex prætura.*] Murænæ pater in Prætura Asiæ multa præclare gessit: nam in ea Mithridate debellato triumphum obtinuit: ut ipse Cicero dixit in Orat. pro Lege Manilia.

13. *Patri debitus.*] Ob triumphum debitus fuerat Murænæ patri consulatus; ideoque petenti filio facilius fuit eum obtinere.

15. *Populo et suffragatoribus obscurior.*] Etiamsi nobiliori ex genere natus sit Sulpicius, tamen ejus non tam fuit nota populo, quam Murænæ nobilitas; cujus patrem proxime viderat triumphantem.

Ib. *Pater fuit equestri loco.*] Dixi mox ante Sulpicium Patricium fuisse; ex quo licet conjicere, nonnullos, equestri genere natos esse Patricios. Patriciis autem proprie sunt illi nobiles qui a Senatoribus a Romulo constitutis oriundi sunt.

17. *Ex annalium vetustate.*] Cicero lib. de clar. Orat. anno decimo post exactos reges Ser. Sulpicium cum M. Tullo Consulem fuisse scribit, adeoque Sulpiciorum familia antiquissima fuit; videtur autem indicare Cicero ab illo tempore neminem ex illa Sulpiciorum familia rebus gestis illustrem extitisse.

que perfecisti, ut cum equitis Rom. esses filius, summa tamen c amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio novo homine, et fortissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo M. Æmilio. Etenim ejusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis, quam non acceperit, tradere; et, ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis sui, virtute renovare. Quanquam ego jam putabam, Judices, multis viris fortibus ne ignobilitas objiceretur generis, meo labore esse perfectum: qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis, et Didiis, et Cœliis commemorandis jacebant. Cum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud majores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti, pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio, consule, defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quod si id crimen homini novo esse deberet, profecto mihi neque

c consulatu.

21. *In Quinto Pompeio.*] Q. Pompeius cum L. Cornelio Sylla Consul fuit, anno ab urbe condita 666. et altero post Consulatum anno, cum Italicis copiis præfectus esset, odio et invidia interfectus est.

23. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus humili vita et genere ad summos honores elatus est, de quo ita Asconius scribit: *M. Scaurus ita fuit Patricius, ut tribus supra ætatibus jacuerit domus ejus fortuna, nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes et nullam vitæ industriam, honores adepti sunt. Itaque M. Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.* Cicero pro Dejot. *M. Scaurum principem civitatis appellat.*

29. *Curiis.*] M. Curius Dentatus ter triumphavit, 1. de Samnitibus, deinde de Sabinis, postremo de Pyrrho.

Ib. *Catonibus.*] M. Porcius Cato, referente Plutarcho, se quidem hominem novum, quoad honores et æstimationem attineret, rebus autem gestis, et majorum virtute, perantiquum dicebat.

30. *Mariis.*] Marius Arpinate ex humili loco natus, multas victorias retulit, et septies consulatum adeptus est.

Ib. *Didiis.*] Didius Prætor fuit post Cimbricum et Teutonicum bellum, sub quo Tribunus militum Sertorius fuit. Vide Plut. in Sert.

31. *Cæliis.*] T. Livius lib. 73. scribit in Gallia a Cœlio victos esse.

Ib. *Jacebant.*] Hominum eorum Majores ad honores, et Consulatum non evehebantur, quibus posteri eorum potiti sunt.

Ib. *Tanto intervallo.*] Indicat Cicero se novum hominem primum post C. Cœlium factum esse Consulem.

32. *Claustra Nobilitatis.*] Claustrum a claudo dicitur: significat autem penes se quasi inclusum Consulatum habuisse nobiles, et eum locum, quem nobilitas firmatum præsidiis et omni ratione vallatum tenebat, se ducem rescidisse.

39. *Ut cum duobus Patriciis.*] Cum Catilina et Galba a Patricio genere, Cicero Consulatum petebat.

40. *Homini novo.*] Se novum hominem Cicero dicit, quia ex ejus familia nemo Consul factus erat, quamvis ex eadem aliqui jam Prætores exstitissent.

inimici, neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cujus est magna in utroque dignitas: videamus cætera. Quæsturam una petiit, et sum ego factus prior; non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renunciationis; propterea quod renunciatio gradus habeat, dignitas autem sit persæpe eadem omnium. Sed quæstura utriusque propemodum pari momento sortis fuit; habuit hic lege Titia provinciam [d] tacitam et quietam: tu illam, cui, cum Quæstores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem, quam negotiosam et molestam; [e] consedit utriusque nomen in Quæstura; nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus, cognoscique possit. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque dissimillima ratione tractatum est. Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam solicitudinis ac [f] stomachi, secutus est: jus civile didicit: multum vigilavit: laboravit: præsto multis fuit: multorum stultitiam perpessus est; arrogantiam pertulit: difficultatem [g] exsorbuit: vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus, et grata hominibus, unum homi-

[d] *pacatam.* [e] *jacuit.* [f] *molestiæ.* [g] *exhausit.*

43. *Quæsturam una petiit.*] Affert contentionem dignitatis ex paribus honoribus, quam Cicero per Prosopopœiam Sulpicii gloriantis exprimit. Primum de Quæstura loquitur, in qua ita Competitores Sulpicius et Muræna fuerunt, ut Sulpicius priori loco renunciatus sit, unde Sulpicius præstantiam dignitatis suæ demonstrabat.

47. *Renunciatio.*] Jam contendit Cicero in appellatione seu nominatione eorum, qui alicujus sunt dignitatis, non posse omnes esse primos, quare necesse est ut hic sit primus, ille secundus, &c.

48. *Sed Quæstura.*] Quæstura primo omnium Magistratus gerebatur, deinde ædilitas, tum prætura, ac tandem consulatus.

49. *Pari momento sortis fuit.*] Id est, eodem fere temporis puncto facta est Quæsturarum sortio, utra utri provincia obveniret. Nam solebant, qui Quæstores designati erant, sortiri provincias in quas proficiscerentur.

Ib. *Lege Titia.*] De ista lege Tititia nihil reperitur, nec quo tempore lata sit. Credunt aliqui senatusconsultum aliquod fuisse a Porcio et Decio coss. quo latum est, ut Quæstores, sicut alii magistratus, provincias sortirentur.

Ib. *Provinciam tacitam.*] Provincia tacita et quieta est, in qua nulla est belli perturbatio.

51. *Ostiensem.*] Difficilis fuit et negotiosa, propter Silanas, Ostensis provincia; quare qui eam sortiebatur, populi acclamationibus, vel in signum approbationis, si vir negotiosus esset et strenuus, vel indignationis, si deses et languidus, excipiebatur.

Ib. *Gratiosam.*] Gratiosa provincia dicitur, a qua multam sibi gratiam conciliat, qui eam administrat.

53. *Campum dedit.*] Nulla sors provinciam dedit Sulpicio, in qua laudem colligeret, quemadmodum colligitur ex provinciis, in quibus bellum geritur.

54. *Reliqui temporis.*] Sequitur studiorum comparatio, in qua primo utriusque studii dignitatem, ita per congeriem partium amplificat: ut tamen ex ipsarum partium inter se collatione appareat, L. Murænæ studium Sulpiciano anteferri,

nem elaborare in ea ſcientia, quæ ſit multis profutura. Quid Muræna interea? fortiſſimo et ſapientiſſimo viro, ſummo imperatori legatus L. Lucullo fuit, qua in legatione duxit exercitum, ſigna contulit, manum conſeruit, magnas copias hoſtium fudit, urbes partim vi, partim obſidione cepit: Aſiam iſtam refertam, et eandem delicatam ſic obiit, ut in ea neque avaritiæ, neque luxuriæ veſtigium reliquerit: maximo in bello ſic eſt verſatus, ut hic multas res et magnas ſine imperatore geſſerit, nullum ſine hoc imperator: Atque hæc, quanquam præſente L. Lucullo loquar, tamen ne ab ipſo propter periculum noſtrum conceſſam videamur habere licentiam fingendi, publicis literis teſtata ſunt omnia: quibus L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum neque [h] ambitioſus imperator, neque invidus, tribuere alteri in communicanda gloria debuit. Summa in utroque eſt honeſtas, ſumma dignitas: quam ego, ſi mihi per Servium liceat, pari atque eadem in laude ponam; ſed non licet; [i] agitat rem militarem: inſectatur totam hanc legationem: aſſiduitatis, et operarum harum quotidianarum putat eſſe conſulatum. Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris? abfueris tamdiu; et, [k] cum longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas? Primum iſta noſtra aſſiduitas, Servis, neſcis, quantum interdum afferat hominibus faſtidii, quantum ſocietatis; mihi quidem vehementer expediit, poſitam [l] in oculis eſſe gratiam; ſed tamen ego mei ſatietatem magno meo labore ſuperavi; et tu idem fortaſſe: verumtamen utrique noſtrum [m] deſiderium nihil obfuiſſet.

[h] *cupidus* gloriæ. [i] *vituperat.* [k] *poſt longum ſpatium.* [l] *ante oculos beneficium eſſe.* [m] *abſentia.*

66. *Refertum et dedicatam.*] Asia plena opibus, et luxui dedita fuit.

70. *Præsente Lucullo.*] Lucullus, qui imperator fuerat in Asia, contra Mithridatem judex erat in causa.

71. *Periculum nostrum.*] Periculum Murænæ intelligit, ne videlicet damnetur a judicibus.

75. *In utroque.*] Murænæ et Sulpicio summa est dignitas, propter gestos ab utroque magistratus, non propter generis nobilitatem; quia Sulpicius patricius erat, Muræna plebeius. Contendit tamen Murænam superiorem esse dignitate propter rem militarem; quam cognitioni juris civilis anteponit.

78. *Assiduitatis.*] Assiduitas de iis dicitur, qui proprie residens, unde assiduus dicitur qui residet.

Ib. *Operarum harum quotidianorum.*] Sulpicius consulatum tantum ad eos pertinere putabat, qui Romæ sunt assidui; adeoque se Murænæ anteponendum, qui sæpe aberat propter bellicas expiditiones.

79. *Apud exercitum mihi fueris.*] Mihi ad venustatem orationis ponitur; id est, fueris in exercitu. Hoc autem et quæ sequuntur, quasi per indignationem refert Sulpicius.

82. *Ista nostra.*] Respondet Cicero Sulpicio, ejus, et suam assiduitatem in foro et in causis utrique eorum molestam fuisse.

84. *Positam esse gratiam.*] Innuit Cicero plus revera valere ad honores assequendos, esse domi quam foris: quia populus plus oculis quam auribus prospicit: quare cum e Quæstura Siciliensi rediit, statuit assidue Romæ versari.

86. *Labore superavi.*] Hanc urbis satietatem et fastidium reorum defensione superavit.

VI. Sed ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium contentionem revertamur: qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis, rei militaris, quam juris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut, quo incendit, mature cum exercitu perveniat; te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves, ne tui consultores; ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet, et scit, ut hostium copiæ; tu ut aquæ pluviæ arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus. Hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit: hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit; omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, et hæc forensis laus, et industria, latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis; simul atque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescunt. Et, quoniam mihi videris istam scientam juris tanquam filiolam osculari tuam, non patiar te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, præclarum aliquid esse arbitrere. Aliis ego te virtutibus, contentiæ, gravitatis, justitiæ, fidei, cæteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum judicavi; quod quidem jus civile didicisti; non dicam, operam perdidisti; sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam; omnes enim artes, quæ nobis populi Romani studia concilient, et admirabilem dignitatem, et pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecellunt; omnia enim, quæ sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur, summa etiam utilitas: siquidem eorum consilio, et periculo, cum republica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus; gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quæ sæpe valuit in consule diligendo, posse consilio atque oratione, et Senatus et populi, et eorum qui res judicant, mentes permovere. Quæritur Consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunitios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitione resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam [a] nonnobiles consulatem consecuti sunt: præ-

a *homines novi.*

1. *Sed ut, hoc omisso.*] Transit ad contentionem artium, quas uterque factavit.

8. *Aquæ pluviæ.*] Aqua pluvia ea dicitur, quæ de cœlo cadit, et imbre excrescit, sive illa noceat, sive cum alia mixta sit.

9. *Tu in regendis.*] Fines regi dicuntur, cum propriis ager quisque finibus terminatur. Hinc finium regendorum, vel finibus regendis judicium est, quod inter confines redditur, ut fines agrorum vicinorum dirigantur.

14. *Increpuit suspicio tumultus.*] Id est insonuit, metaphora sumpta a tubis: suspicio tumultus, belli videlicet Italici aut Gallici: hæc enim duo bella tumultus nomine significabantur.

ſertim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmiſſimas amicitias, maxima ſtudia pariat: quorum in iſto veſtro artificio, Sulpici, nihil eſt. Primum dignitas in tam tenui ſcientia, quæ poteſt eſſe? res enim ſunt parvæ, prope in ſingulis literis atque [b] interpunctionibus verborum occupatæ. Deinde etiam ſi quid apud majores noſtros fuit in iſto ſtudio admirationis, id enunciatis veſtris myſteriis, totum eſt contemptum et abjectum. Poſſet [c] agi lege, necne, pauci quondam ſciebant: faſtos enim vulgo non habebant: erant in magna potentia, qui conſulebantur: a quibus etiam dies tanquam a Chaldæis petebantur; inventus eſt ſcriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit, et ſingulis diebus ediſcendos faſtos populo propoſuerit, et ab ipſis cautis Juriſconſultis eorum ſapientiam [d] compilarit. Itaque irati illi, quod ſunt veriti ne, dierum ratione promulgata et cognita, ſine ſua opera lege poſſet agi [e] notas quaſdam compoſuerunt, ut omnibus in rebus ipſi intereſſent; cum hoc fieri belliſſime poſſet: Fundus Sabinus meus eſt: immo meus: deinde judicium; noluerunt. FUNDUS, inquit, QUI EST IN

[b] *diſtinctionibus.* [c] *litigari.* [d] *furatus ſit.* [e] *formulas.*

42. *Vestris mysteriis.*] Proverbium translatum ex arcanis sacris Græcorum, in quibus Eleusinia fuere præcipua, quæ enunciare, id est, profanis prodere, capitale fuit.

43. *Pauci.*] Pauci sciebant quibus diebus fas erat litigari; sed tandem a jurisconsultis omnes edocti sunt.

Ib. *Fastos enim non habebant.*] Fasti nihil aliud sunt quam distinctio quædam anni, et mensium dierumque descriptio, festorum et profestorum notatio, et sacrorum publicorum quasi indicatio. Fasti autem et nefasti dies a Numa Pompilio instituti sunt; quos Ovidius lib. Fast. 1. sic explicat:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur.
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Tria illa erant verba, *Do, Dico, Addico;* id est, nefastis illis diebus non fas erat Prætori agere, et illa verba pronunciare sine piaculo: fastis autem fas fuit, qui idcirco a *fando* dicti sunt. Lege plura apud Macrobium, lib. 1. cap. 16.

45. *A Chaldæis.*] Chaldæi pro Astrologis dicuntur, quia apud populos illos floruit ars divandi. Genethliaci quoque dicti sunt, quod die notato quo quisque in lucem prodierit, de vitæ fortuna, et exitu prædicere soleant.

46. *Cn. Flavius.*] De Flavio sic scribit Livius, lib. 9. dec. 1. *fuisse callidum virum et facundum, et jus civile repositum in Pontificum penetralibus evulgasse.* Non pauci sunt auctore Cic. in Epist. add Att. lib. 6. qui credunt hunc fastos protulisse, actionesque composuisse.

Ib. *Qui cornicum oculos.*] Cornicum oculos configere, est proverbium quod de iis dicitur, qui callidos et prudentes qui cavere et scirent, et deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maxime prospicere oportet: unde proverbialiter dicitur unum cornicem alterius oculos non confodere.

52. *Fundus Sabinus.*] Ostendit Cicero, faciliusesse de aliquofundo contendere sine formulis jurisconsultorum, quam eas adhibere, quia per eas tota ratio judiciorum implicatur, sufficit enim ut petitor dicat: *ille Fundus Sabinus meus est;* et respondeat defensor, *meus est:* deinde uterque ad judicium veniat, et auditis utriusque partis rationibus, Judex decidat.

53. *Inquit.*] At Jurisconsultus qui suas notas composuit, alias verborum ambages proponit, nempe, *fundus qui est in agro Sabinio, &c.*

AGRO QUI SABINUS VOCATUR. Satis verbose: cedo, quid postea? EUM EGO EX JURE QUIR. MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX JURE MANU CONSERTUM VOCO. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. Transit idem jurisconsultus tibicinis Latini modo: UNDE TU ME, inquit, EX JURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Prætor interea, ne [f] pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque [g] carmen compositum est, cum cæteris rebus absurdum, tum vero nullo usu: UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTIBUS: ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM; præsto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret: REDITE VIAM; eodem duce redibant. Hæc jam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, jubere abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE

[f] *ne putaret se optima esse conditione.* [g] *formula.*

54. *Satis verbose.*] Ridet has verborum tricas Cicero.

55. *Jure Quir.*] Quiritium jus dicebatur, quod civium Rom. causa proprie constitutum erat, ut peregrini omnes ejus plane expertes essent.

56. *Ex jure manu.*] Ut conserere manum vel manu cum hoste, sic ex jure manu vel manum conserere dicitur, cum quis judicio contendit. Solebant autem quodam ritu glebam attingere, et testari se velle de hoc bono litigare.

58. *Unde petebatur.*] Per illas voces, *unde petebatur*, intelligitur debitor seu defensor. Modus autem ille loquendi usitatus fuit apud veteres.

59. *Tibicinis Latini modo.*] Tibicinis Latini modo is transire dicitur,qui petitoris et defensoris causam agit, vel probationes invenit. Tibicines vero Latini dicebantur, quorum usus erat in feriis Latinis, qui præludebant jam huic, jam alteri choro. De his vide Liv. lib. 4. ait autem Jurisconsultos veluti Tibicines illos modo petitoris, modo defensoris notas componere, ut uterque jus suum tueri possit.

61. *Ibi ego te revoco.*] Postquam Jurisconsultus docuit petitorem quid dicere debeat, jam docet defensorem quid dicat; nempe ut eadem forumla utatur, qua prior petitor usus est. *Ibi* autem dicitur pro *ad eum locum*, quod usitatum satis fuit veteribus. Sic Plautus: *Perdam in ædibus nunc jam.*

62. *Sua sponte loqueretur.*] Ipsis prætoribus verba præripuere Jurisconsulti, iisque propria verba assignarunt, seu formulas quibus in pronuncianda sua sententia uterentur.

64. *Utrisque superstitibus.*] Superstitibus, id est, salvis, et ob eam causam præsentibus, qui enim morbo sontico laborabant, lege excusabantur a judicio.

65. *Inite viam.*] Litigantibus decernebat Prætor, ut viam consuetam, præscriptam nempe a Jurisconsultis, sequerentur.

66. *Præsto aderat sapiens ille.*] Ironice sapiens vocatur ille Jurisconsultus quia in iis ineptiis fere totaejus sapientia posita est.

Ib. *Redite viam.*] Idem Jurisconsultus qui viam qua eundem erat, qua quoque redeundum erat, docebat: idem ait quod superius not. ad lin. 59. dictum est.

67. *Apud illos barbatos.*] Id est, apud illos veteres graves et sapientes, qui prolixa barba erant.

68. *Homines.*] Petitorem et reum intelligit, quia ad fundum, de quo erat controversia, ire jubebantur, et inde statim ad Prætorem redire.

70. *Fucata sunt.*] Fucata dicuntur, quæ alieno colore picta sunt. Jam novam aliam Jurisconsultorum formulam tam ridiculam, quam superiores profert.

IN JURE CONSPICIO; et hæc, SED ANNE TU DICIS CAUSA VINDICAVERIS? quæ dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea [h] tenebant, petebantur: postea vero pervulgata, atque in manibus jactata et excussa, inanissima prudentiæ reperta sunt, fraudis autem et stultitiæ plenissima.

VII. Nam cum permulta præclare legibus essent constituta, ea jurisconsultorum [a] ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii majores in tutorum potestate esse voluerunt; hi invenerunt genera tutorem, quæ potestate mulierum continerentur: sacra interire illi noluerunt; horum ingenio senes ad coemptiones faciendas, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt. In omni denique jure civili æquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, qui in alicujus libris, exempli causa, id nomen invenerant, putarunt omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias vocari. Jam illud mihi quidem mirum vi-

[h] *intelligebant.* [i] *propius considerata et cognita.* [a] *inventionibus.*

72. *Quando te in jure.*] Actionis formula est in auctorem præsentem; hæc autem ita exponitur a Valerio Probo, *Quando te in jure conspicio, postulo an fuas auctor.*

Ib. *Sed anne tu dicis causa.*] Vox ista, *dicis*, jurisconsultorum est, et, ut explicat Hotomannus, perinde significat ac, *simulandi causa*, vel *simulationem.* Eustachius vero putat, *dicis* sumi pro more et consuetudine. Varro lib. 5. de L. L. pro eo quod non serie, sed profunctorie sit. Itaque varius esse potest sensus hujus sententiæ, *anne tu dicis causa vindicaveris?* quasi diceret, *Anne tu simulandi causa tuum illud ac proprium asseruisti:* vel *pro more et consuetudine:* vel, *non serio, sed perfunctorie.* Sed cum truncatæ sint et mutilatæ sententiæ ex veteribus jurisconsultis, quæ non exstant amplius eas ad verum sensum explicare quis possit? cum in istis tantum nugetur Cicero.

4. *In tutorem potestate.*] Antiquo jure mulieres sed perpetua tutela erant; neque ratum id habebatur, quod a muliere sine tutoris auctoritate gestum erat. Id autem a legibus Atheniensium ad Romanos translatum fuit.

5. *Potestate mulierum continerentur.*] Andreas Alciatus hanc potestatem sic explicat, aitque *Mulieres servos suos actori publico concessisse; et postquam publici effecti essent, procurasse ut sibi in tutores darentur. Et enim tales hodie quoque non plane servi sunt, nec magis a tutela rejici, quam cæteri tabularii possunt; et tamen nec omnino liberi videntur, et propter reliquias prioris dominii, aliquo modo possunt dici potestate mulierum continere.*

Ib. *Sacra interire.*] Præter sacra publica, erant etiam privata in familiis, quæ perpetuo conservabantur.

6. *Horum.*] Jurisconsultorum ingenio et argutiis extinguendorum sacrorum ratio inventa est.

Ib. *Ad coemptiones faciendas.*] Per coemptiones matrimonia intelligit, quæ per coemptionem fiebant; coemptio vero certis solemnitatibus peragebatur, et sese invicem communicando interrogabant; vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet; ille respondebat, velle; itaque mulier in manum viri conveniebat, et vocabantur hæ nuptiæ *per coemptionem.*

7. *Interimendorum sacrorum causa.*] Nulla prole procreata privata sacra interibant.

11. *Caias vocari.*] Cum nubebant, sponsa ingrediendo sponso domum dicebat, *Ubi tu Caius, ego Caia:* id est, *ubi tu dominus, ego hera;* quia vero Caia Cæciliani Tarquinii Prisci regis uxor præ cæteris celebrata est, et optima lanifica fuit; institutum fuit, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ de nomine, se Caias dicerent.

deri ſolet, tot homines, tam ingenioſos, per tot annos etiam nunc ſtatuere non potuiſſe, utrum diem tertium, an perendinum; judicem an arbitrum; rem an litem dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in iſta ſcientia conſularis nunquam fuit, quæ tota ex rebus fictis commentitiiſque conſtaret: gratiæ vero multo etiam minus. Quod enim omnibus patet, et æque promptum eſt mihi, et adverſario meo, id eſſe gratum nullo pacto poteſt. Itaque non modo beneficii collocandi ſpem, ſed etiam illud quod aliquando fuit, LICET CONSULERE, jam perdidiſtis. Sapiens exiſtimari nemo poteſt in ea prudentia, quæ neque extra Romam uſquam, neque Romæ, [b] rebus prolatis, quidquam valet; peritus ideo haberi non poteſt, quod in eo quod ſciunt omnes, nullo modo poſſunt inter ſe diſcrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis, et minime [c] obſcuris literis continetur. Itaque ſi mihi homini vehementer occupato [d] ſtomachum moveritis, triduo me juriſconſultum eſſe profitebor. Etenim quæ de ſcripto aguntur, ſcripta ſunt omnia: neque tamen quidquam tam anguſte ſcriptum eſt, quo ego non poſſim, QUA DE RE AGITUR, addere; quæ conſuluntur autem, minimo periculo reſpondentur: ſi id quid oportet, reſponderis; idem videare reſpondiſſe quod Servius: ſin aliter; etiam controverſum jus noſſe, et tractare videare. Quapropter non ſolum illa gloria militaris veſtris formulis atque actionibus anteponenda eſt, verum etiam dicendi conſuetudo longe et multum iſti veſtræ exercitationi [e] ad honorem antecellet. Itaque mihi viden-

b *munerum urbanorum vacatione conceſſa, vel juſtitio indicto.* c *præceptis perſpicuis.* d *irritaveritis me.* e *præſtabit ad magiſtrum.*

12. *Per tot annos.*] Cn. Flavius jus civile ante bella Punica, aliquot annis ante Pyrrhi in Italiam adventum, pervulgavit.

13. *An perendinum.*] Perendinus dies dicitur, cum judex statuit, aut cum inter partes convenit, ut omne litis instrumentum, aut acta utrinque proferantur intra triduum; tunc lis et res comperendinari dicitur, quasi judex post tertium diem, aut etiam die tertio sententiam laturus sit.

14. *Judicem an arbitrum.*] Discrimen intercedit arbitrum inter et Judicem, quod per judicem aut tota causa obtineatur, aut amittatur: per arbitrum vero, ut neque nihil, neque tantum quantum postulatur, obtineatur.

20. *Licet consulere.*] Consulere licet, dicebant, vel qui jurisconsultos volebant consulere; vel ipsi jurisconsulti dicebant, cum consulebantur, consulere autem licet, nempe *libros Fastorum*.

28. *Quæ de scripto aguntur.*] Agi de scripto, aut per scriptum, idem est. Bipartita porro est jurisconsultorum professio, nam aut actiones et formulas judiciorum tradunt, quæ omnes sunt perscriptæ, et versantur in tractatione aperti et usitati juris, legum et edictorum; aut de jure respondent, quod est opus prudentiæ et intelligentiæ ipsorum, cum de voluntate et scientia legis, aut omnino de juris ratione dubitatur et quæritur.

29. *Anguste scriptum est.*] Anguste scribere est versiculis proximis, et quasi constrictis compressisque, et non latis et amplis scribere, quo plus laboris insumptum videatur, plusque pecuniæ colligatur.

32. *Controversum.*] Jus controversum dicitur, de quo videlicet inter utramque partem controvertitur.

tur plerique initio multo hoc maluisse: post, cum id assequi non potuissent, isthuc potissimum sunt delapsi: ut aiunt in Græcis artificibus, eos [f] aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerint; sic nonnullos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium [g] devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa etiam gratia. Etenim a vobis salubritas quædam, ab iis qui dicunt, salus ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur sæpe dicendo, et sine defensione Oratoris firma esse non possunt. In qua re si satis profecissem, parcius de ejus laude dicerem: nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt, aut fuerunt. Duæ sunt artes, quæ possunt locare homines in ampiissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni. Ab hoc enim pacis ornamenta retinentur; ab illo belli pericula repelluntur. Cæteræ tamen virtutes ipsæ per se multum valent, justitia, fides, pudor, temperantia, quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt: sed nunc de studiis ad honorem [h] dispositis, non de insita cujusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus [i] excutiuntur, simul atque aliquis motus novus bellicum canere cœpit. Etenim, ut ait ingeniosus Poeta et auctor valde bonus, præliis promulgatis, PELLITUR E MEDIO non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiæ, sed etiam illa ipsa domina rerum SAPIENTIA: VI GERITUR RES. SPERNITUR ORATOR non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam BONUS: HORRIDUS MILES AMATUR. Vestrum vero studium totum jacet. NON EX JURE MANU CONSERTUM, SED MAGE FERRO, inquit, REM REPETUNT. Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici forum castris, otium mali-

[f] *tibicines.* [g] *[velut delapsos] pervenire.* [h] *ordinatis.* [i] *auferuntur.*

36. *Multo hoc maluisse.*] Ut eloquentes fierent.

37. *Istuc potissimum.*] Quod fieri oratores non possunt, fiunt jurisconsulti.

42. *Salubritas.*] Salubre id dicitur, quod salutem aut sanitatem affert. A jurisconsultis petitur quidem in rebus capitalibus consilium quod reo periclitanti absolutionem afferat, sed ab oratoribus dicendo salus affertur, dum efficiunt ut reus absolvatur.

50. *Pacis ornamenta.*] Leges, judicia, religio, concordia civium, &c. pacis ornamenta dicuntur, quia tunc potissimum florent.

55. *Bellicum canere.*] Bellicum, ut auctor est Servius, nomen est soni ad dandum tuba pugnæ signum.

56. *Ingeniosus Poeta.*] Ennius ingeniosus est ille Poeta, quo anno 515. urbis conditæ natus, et 585. mortuus est: cujus a Gellio, lib. 20. cap. 10. referuntur versus:

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu consertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

tiæ, ſtylus gladio, umbra ſoli: ſit denique in civitate ea prima res, propter quam ipſa eſt civitas omnium princeps.

VIII. Verum hæc, Cato, nimium nos noſtris verbis magna facere demonſtrat, et oblitos eſſe, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis eſſe geſtum; quod ego longe ſecus exiſtimo, Judices; deque eo pauca diſſeram; neque enim cauſa in hoc continetur. Nam ſi omnia bella, quæ cum Græcis geſſimus, contemnenda ſunt: derideatur de rege Pyrrho triumphus M. Curii: de Philippo, T. Flaminii: de Ætolis, M. Fulvii: de rege Perſe, L. Paulli: de Pſeudophilippo, Q. Metelli: de Corinthiis, L. Mummii: ſin hæc bella graviſſima, victoriæque eorum bellorum graviſſimæ fuerunt; cur Aſiaticæ nationes, atque ille a te hoſtis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis, vel maximum bellum populum Roman. cum Antiocho geſſiſſe video: cujus belli victor L. Scipio, parta cum Publio fratre gloria, quam laudem ille, Africa oppreſſa, cognomine ipſo præ ſe ferebat, eandem hic ſibi ex Aſiæ nomine aſſumpſit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui. Quo ille, cum eſſet, ut ego mihi ſtatuo, talis, qualem te eſſe video, nunquam cum Scipione eſſet profectus, ſi cum mulierculis bellandum eſſe arbitraretur. Neque vero cum P. Africano Senatus egiſſet, ut legatus fratri proficiſceretur, cum ipſe paulo ante

7. *M. Curii.*] M. Curius de Pyrrho triumphavit, cum iterum ille ex Sicilia in Italiam rediret, e qua prorsus eum expulit. Vide Livium, lib. 14.

Ib. *De Philippo, T. Flaminii.*] Post bellum Punicum secundum Philippus Rex Macedoniæ bellum cum pop. Rom. renovavit, quod a T. Flaminio confectum est. Vide Livium, lib. 33. et duobus sequentibus.

Ib. *De Ætolis.*] Fulvius, nobilior Consul, subactis Ambraciensibus Ætolos vicit, et Reipub. pacem dedit; ob idque triumphavit.

8. *De Rege Perse.*] Perses ille Philippi regis Macedoniæ filius a Paullo victus, et captus est cum filiis, qui ante ejus currum per trimuphum ducti sunt.

Ib. *Pseudopihlippo.*] Pseudophilippus primum Andriscus appellatus est, et se filium Persei finxit. Hic occupata Macedonia a Q. Cæcilio Metello victus est, et captus, Liv. lib. 49 et 50.

Ib. *De Corinthiis.* Vide Orat pro Lege Manil. Paragr. iv. l. 41.

12. *Cum Antiocho.*] Antiochus pacis conditionibus a pop. Rom. coactus est ab Europa abstinere, et omni Asia, quæ cis Taurum montem est decedere. Vide Liv lib. 35, 36, 37, et 38.

14. *L. Scipio.*] L. qui Asiaticus nominatus est.

Ib. *Cum Publio fratre.*] Is est Pub. Scipio Africanus major, qui fratri Consuli legatus profectus est in Asiam, ad bellum Antiochi.

14. *Cognomine ipso.*] Lucius ille Scipio primus omnium imperatorum devictæ a se nationis nomine insignitus est.

16. *M. Catonis.*] M. Cato in Bello Antiochi cum duobus millibus militum missus ab imperatore suo Flaminio Callidromum unum ex Thermopylarum jugis occupavit. Vide Livium, lib. 36.

Ib. *Proavi tui.*] Cato minor pronepos fuit Majoris, ut refert Gell. lib. 13. cap. 19.

19. *Cum P. Africano.*] Libro 37. Livinius narrat contentionem fuisse inter L. Scipionem et C. Lælium Consules de Græcia, quam uterque sibi decerni postulabat bellum gerendi causa cum Antiocho. Verum cum Pub. Scipio Africanus dixisset, si Lucio fratri suo daretur illa, se legatum cum illo profecturum; hæc vox magno assensu audita certamen omne sustulit.

Hannibale ex Italia expulſo, ex Africa ejecto, Carthagine oppreſſa, maximis periculis remp. liberaviſſet, niſi illud grave bellum, et vehemens putaretur. Atqui, ſi diligenter, quid Mithridates potuerit, et quid effecerit, et qui vir fuerit, conſideraris: omnibus regibus, quibuſcum popolus Rom. bellum geſſit, hunc regem nimirum antepones. Quem L. Sylla maximo et fortiſſimo exercitu, pugna excitatum, non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, eum bello invectum totam in Aſiam, cum pace dimiſit: quem L. Muræna, pater hujuſce, vehementiſſime vigilantiſſimeque vexatum, repreſſum maxima ex parte, non oppreſſum reliquit: qui rex, ſibi aliquot annis ſumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum ipſe opibus conatuque invaluit, ut ſe Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum ſuis conjuncturum putaret. Ad quod bellum duobus conſulibus ita miſſus, ut alter Mithridatem perſequeretur, alter Bithyniam tueretur; alterius res et terra et mari calamitoſæ vehementer et opes regis et nomen auxerunt: L. Luculli vero res tanta extiterunt, ut neque majus bellum commemorari poſſit, neque majore conſilio, et virtute geſtum. Nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum mœnia conſtitiſſet, eamque urbem ſibi Mithridates Aſiæ januam fore putaviſſet, qua effracta et revulſa, tota pateret provincia; perfecta ab Lucullo hæc ſunt omnia, ut urbs fideliſſimorum ſociorum defenderetur, et omnes copiæ regis diuturnitate obſidionis conſumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento curſu, acerrimis ducibus, hoſtium claſſis Itali-

21. *Hannibale ex Italia expulso.*] Hannibal primum ad Nolam a Marcello victus est, postea Sempronio Graccho magna suorum clade repulsus, navali pugna ad Eumenem victus venit. Deinde Carthaginem rediit, ut eam a P. Scipione obsessam liberaret, ubi toto ejus fere delcto exercitu victus est.

23. *Atqui, si diligenter.*] Postquam Cicero Asiaticorum bellorum magnitudinem declaravit, jam ostendit belli cum Mithridate gesti gravitatem, quæ quidem ex ipsius Mithridatis potentia, rebus gestis, et auctoritate plane summa fuisse intelligitur. His enim consideratis facile conjicere licet Mithridatem omnibus regibus, quibuscum pop. Rom. bellum gessit, anteponendum esse.

26. *Quem L. Sylla.*] De his omnibus quæ gesta sunt in Asia tum a L. Sylla, tum ab aliis imperatoribus cum Mithridate, fuse jam diximus in Oratione pro Lege Manilia, quæ facile repetet lector.

33. *Oceanum.*] Elate dicit conjuncturum Oceanum cum Ponto, ut ostendat suas copias conjungere voluisse cum Sertorianis, quæ erant in Hispania, quæ ex maxima parte Oceano alluitur.

Ib. *Sertorii copias.*] Cum Sertorius Syllanis temporibus proscriptus fuisset, bellum ingens in Hispania ulteriore excitavit, quod non tam virtute, quam fraude, eo interfecto, Romani absolverunt. Vide Orat. pro Lege Manil. Paragr. iv. l 25.

34. *Consulibus.*] L. Lucullus et M. Aurelius Cotta. Urbis conditæ anno 679. fuere consules.

35. *Alterius res.*] Aurelius Cotta a Mithridate, irruptione facta in Bithyniam, superatus est.

39. *Cyzicenorum.*] Urbem Cyzicenorum cum obsessam teneret Mithridates, a Lucullo liberata est.

44. *Ad Tenedum.*] Tenedos insula est in mari Ægæo extra Hellespontum, Sigæo littori adjacens. Hic Mithridates pugna navali a Lucullo victus est.

am ſpe atque animis inflata peteret; mediocri certamine, et parva dimicatione commiſſam arbitraris? Mitto prælia: prætereo oppugnationes oppidorum: expulſus regno tandem aliquando, tantum tamen conſilio atque auctoritate valuit, ut ſe, rege Armeniorum adjuncto, novis opidus copiiſque renovarit. Ac ſi mihi nunc de rebus geſtis eſſet noſtri exercitus imperatoriſque dicendum, plurima et maxima prælia commemorare poſſem. Sed non id agimus: hoc dico; ſi bellum hoc, ſi hic hoſtis, ſi ille rex contemnendus fuiſſet; neque tanta cura Senatus et populus Rom. ſuſcipiendum putaſſet, neque tot annos geſſiſſet, neque tanta gloria L. Luculli, neque vero ejus belli conficiendi curam tanto ſtudio populus Romanus ad Cn. Pompeium detuliſſet: cujus ex omnibus pugnis, quæ ſunt innumerabiles, vel accerrima mihi videtur, illa quæ cum rege commiſſa eſt, et ſumma [a] contentione pugnata. Qua expugna cum ſe ille eripuiſſet, et Boſporum confugiſſet, quo exercitus adire non poſſet, etiam in extrema fortuna et fuga, nomen tamen retinuit regium. Itaque ipſe Pompeius, regno poſſeſſo, ex omnibus oris, ac notis ſedibus hoſte pulſo, tamen tantum in unius [b] anima poſuit, ut, cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, ſperarat, victoria poſſideret; tamen non ante, quam illum vita [c] expulit, bellum confectum judicarit. Hunc tu hoſtem, Cato, contemnis, quocum per tot annos, tot præliis, tot imperatores bella geſſerunt? cujus expulſi et ejecti vita tanti æſtimati eſt, ut, morte ejus nunciata, tum denique bellum confectum arbitretur? Hoc igitur in bello L. Murænam legatum fortiſſimi animi, ſummi conſilii, maximi laboris cognitum eſſe defendimus: et hanc ejus operam non minus ad conſulatum

[a] *ſummo labore.* [b] *vita.* [c] *coegit mori.*

49. *Rege Armeniorum.*] Tigranes gener fuit Mithridatis et rex Armeniæ, qui noluerat societatem inire cum socero, ne suis viribus auctus nimium cresceret, at afflicto adfuit.

58. *Quæ sunt innumerabiles.*] Plinius lib. 7. cap. 26. dicit, Pompeium æquasse non modo Alexandri magni rerum fulgorem sed etiam Herculis prope ac Liberi patris.

60. *Bosporum.*] Bosporus est angustum fretum, per quod Mæotis Palus in Pontum influit, appellaturque Cimmerius ad distinctionem Thracii ad Chalcedonem et Byzantium. Bosporus autem a bovis meabili transitu nominatus est. *Bosporus* etiam urbis nomen est in Thracio litore, ubi mare non excedit latitudine sua spatium quingentorum passuum.

66. *Vita expulit.*] Sic de Mithridatis morte scribit Appianus: *Extrema fortuna exagitatus Mithridates venenum temperavit, quod in gladii capulo assidue gerebat; eo autem extingui non potuit, et quod continuo ambulabat, et quod medicaminibus ad prohibenda venena assuetus erat, quæ, ab eo hac quoque ætate, Mithridatica appellantur; fortem igitur et strenuum Celtarum ducem Bithium rogat, ut illam postremam sibi præstet operam, ut se interficeret, ne vivus in manus Romanorum veniens, ad triumphum servaretur; illacrymans Celta Mithridatem gladio necavit.*

68. *Tot imperatores.*] Ad illud bellum imperatores profecti sunt L. Sylla, L. Muræna hujus pater, L. Lucullus, et Cn. Pompeius.

adpiscendum, quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

IX. At enim in Præturæ petitione prior renunciatus est Servius. Pergitisne vos, tanquam ex syngrapha, agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, et quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe perturbat omnia: et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris. Sæpe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimanus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur; quasi vero non ipse fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum summo ingenio, opibus, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum Senatorem, a Q. Maximo? non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne cum esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso nulla ex certa ratione obscura aliqua ex causa excitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari, sæpe intelligas, quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est reddenda ratio, duæ res vehementer in prætura desideratæ sunt,

1. *At enim in Præturæ petitione.*] Sulpicius se digniorem Consulatu judicabat, quod Muræna prior præturam obtinuerat. Id modo a Cicerone refutatur, 1. a populi inconstantia, deinde ab exemplis.

2. *Ex syngrapha.*] Syngrapha est pacti vel promissi alicujus scripta confirmatio.

4. *Quod enim fretum.*] Fretum, teste Varrone et Servio, a fervore æstus marini nomen accepit.

Ib. *Quem Euripum.*] Euripi dicebantur alvei magnifico opere aquas in morem fluviorum deducentes. Maxime tamen nobilis est Euripus inter Eubœam, et Bœotiam, qui Chalcidicus et Euboicus, et simpliciter *Euripus* nominatur; is, ut Pomponius Mela, lib. 11. cap. 7. auctor est, *Septies die atque septies nocte, fluctibus invicem versis adeo immodice fluit, ut ventos etiam ac plenis velis navigia frustretur.* Strabo septies tantum viginti quatuor horarum spatio reciprocare vult.

13. *L. Philippum.*] De Philippo sic Cicero in Bruto loquitur: *Eodem tempore M. Herrennius, in mediocribus oratoribus, Latine et diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia L. Philippum in Consulatus petitione superavit.* Fuit autem hic Philippus cum Sexto Julio Cæsare Consul anno urbis conditæ 648. et Herennius cum L. Valerio Flacco 661.

14. *Q. Catulum.*] Manlius Maximus fuit Consul cum Publio Rutilio anno urbis conditæ 648. Q. Catulus cum Mario nepote anno 652.

16. *M. Scaurum.*] Q. Maximus cum C. Licinio Geta Consul fuit anno 638. et anno sequenti cum M. Cæcilio, M. Scaurus, quem Cicero passim laudat, ac potissimum lib. Off. 1. ubi sic de eo loquitur: *Mihi quidem neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Reipub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.*

quæ ambæ in consulatu tum Muræsenæ profuerunt: una, expectatio muneris, quæ et rumore nonnullo, et studiis sermonibusque competitorum creverat: altera, quod ii, quos in provincia, ac legatione, omnes et liberalitatis et virtutis suæ testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comes L. Murænæ presto fuit: et munus amplissimum, quod petito præturæ desiderabat, prætura restituit. Num tibi hæc parva videntur adjumenta et subsidia consulatus? voluntas militum? quæ cum per se valet multitudine, tum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Rom. auctoritatis habet suffragatio militaris: imperatores enim comitiis consularibus, non [a] verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio: Me saucium recreavit: me præda donavit: hoc duce castra cepimus, [b] signa contulimus: nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; cum fortis, tum etiam felix. Hoc quanti putas esse ad famam hominum, ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit prærogativum; quid mirum est, in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? Sed si hæc leviora ducis, quæ sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis; noli ludorum hujus elegantiam, et scenæ magnificentiam valde contemnere, quæ huic admodum profuerunt. Nam quid ego dicam populum ac [c] vulgus imperitorum ludis magnopere delectari? minus est mirandum: quanquam huic causæ satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non

[a] *non jurisperiti.* [b] *commisimus prælium.* [c] *imperitam multitudinem.*

25. *Expectatio muneris.*] Favit Murænæ ludorum expectatio; ut enim in honorem Apollinis munificentissimos in Prætura dederat, ita tales ab eo in Consulatu a plebe expectabantur, quæ virtutes ejus celebrabat.

28. *Legatione.*] Cum Lucullo legatus esset Muræna, multi ipsi favebant virtutis ejus testes, qui nondum ab urbe in Provinciam decesserant, a qua redierant, ut Luculli triumphum honestarent.

29. *Decesserant.*] Ex civitate Romana.

Ib. *Ad consulatus petitionem reservavit.*] Tum ei exercitus Luculli, tum memoria ludorum quos exhibuerat in Prætura, profuerunt ad Consulatus petitionem.

32. *Quod petitio Præturæ desiderabat, &c.*] Non ludos Murænæ exhibuerat, cum ab eo Prætura petebatur, vel cum Ædilis erat; hos autem dedit in Prætura.

28. *Gravis est illa oratio.*] Multam vim habet hæc oratio, quæ nempe ab unoquoque milite de suo duce habetur, et in qua multi commemorant quid ab eo obtinuerint, quid cum eo gesserint.

42. *Ac voluntatem.*] Ea enumerat quæ ad voluntatem sibi conciliandam militum potentissima sunt, quæ de Sulpicio dici non possunt.

43. *Omen prærogativum.*] Centuriæ prærogativæ dicebantur, quæ forte eductæ primum rogabantur; eæque velut omen comitiorum fuerunt, quia sæpe reliquæ primarum suffragia sequebantur.

47. *Et scenæ magnificentiam.*] Scenam illam quam paulo post argenteam fuisse dicet; cujus etiam meminit Plinius, lib. 33. cap. 3.

eſt mirandum, eam L. Murænæ apud populum profuiſſe. Sed ſi noſmetipſi, qui et ab delectatione omni negotiis impedimur, et in ipſa occupatione delectationes alias multas habere poſſumus, ludis tamen oblectamur et ducimur; quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus neceſſarius, equeſtri ordini reſtituit, non ſolum dignitatem, ſed etiam voluptatem; itaque lex hæc, quæ ad ludos pertinet, eſt omnium graviſſima: quod honeſtiſſimo ordini cum ſplendore fructus quoque jucunditatis eſt reſtitutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illo qui diſſimulant, non ſolum eos qui fatentur: quod ego in mea petitione ſenſi: nam nos quoque habuimus ſcenam competitricem. Quod ſi ego, qui trinos ludos ædilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar; tibi, qui caſu nullos feceras, nihil hujus iſtam ipſam, quam irrides, argenteam ſcenam adverſatam putas? Sed hæc ſane ſint paria omnia: ſit par forenſis opera militari; ſit par militari ſuffragatio urbana: ſit idem, magnificentiſſimos et nullos unquam feciſſe ludos: quid? in ipſa prætura nihilne exiſtimas inter tuam et iſtius ſortem interfuiſſe? hujus ſors ea fuit, quam omnes tui neceſſarii tibi optabamus, juris dicundi: in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam æquitatis largitio: qua in ſorte ſapiens Prætor, qualis hic fuit, offenſionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi. Egregia et ad conſulatum apta provincia: in qua laus æquitatis, integritatis, facilitatis, ad extremum, ludorum voluptate concluditur. Quid tua ſors? triſtis, atrox, quæſtio peculatus

56. *L. Otho, vir fortis.*) L. Roscius Otho Tribunus-plebis legem tulit, ut apud Asconium legitur, ut equitibus Romanis in Theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur; quo facto odium multitudinis in eum concitatum est, quod Cicero Consul restinxit habita concione ad pop. in templo Bellonæ: eadem lege Roscia decoctoribus certus locus in Theatro constitutus est, ut dicitur in Phil. 2.

62. *Scenam competitricem.*) Significat Cicero habuisse se in petitione Consulatus competitores, qui ludos populo dederant, adeo ut scena illa petere pro eis Consulatum videretur. Scena autem locus erat in Theatro, ubi histriones et actores agebant.

63. *Trinos ludos.*) Trinos ludos Cicero exhibuit populo, cum Ædilis erat.

Ib. *Antonii ludis.*) Ludos fecit Antonius cum Ædilitate fungeretur, cujus in petitione Consulatus competitor fuit; hos autem dedisse in scena argentea refert Plinius, lib. 33. cap. 3. quod et de Muræna etiam commemoratur, qui scenam exhibuit, in qua fuere argenti pondo centum viginti quatuor.

66. *Sed hæc sint.*) Transit ad comparationem Præturæ, eamque ita tractat, ut si forte priora non ejusmodi esse videantur quæ tantum honorem præ Sulpicio Murænæ conciliare deberent, ipsa tamen Prætura facile ad hoc fastigium extulerit: atque in hoc concessio quædam, de illis omnibus, quæ valde probare studuit.

70. *Juris dicundi.*) Inter Prætores alii præerant in urbe causis privatis, alii publicis, alii civilibus, alii criminosis. Muræna sortitus est causas privatas, Sulpicius publicas; ait autem Cicero quod Sulpicio, utpote Jurisconsulto, omnes sortem Murænæ, id est, privatis causis præesse optavissent.

71. *Gratiam æquitatis largitio.*) Sæpe quod jus negat, æquitas largitur.

76. *Quæstio peculatus.*) Quæstio peculatus judicium publicum est de peculatu, hoc est, de furto publicæ vel sacræ pecuniæ; his commemorat omnia

tus; ex altera parte lacrymarum et ſqualoris, ex altera plena catenarum atque indicum: cogendi judices inviti, retinendi contra voluntatem: ſcriba damnatus, ordo totus alienus: Syllana gratificatio reprehenſa: multi viri fortes, et prope pars civitatis offenſa eſt: lites ſevere æſtimatæ: cui placet, obliviſcitur: cui dolet, meminit. Poſtremo tu in provinciam ire noluiſti; non poſſum id in te reprehendere, quod in me ipſo et Prætor et Conſul probavi; ſed tamen L. Murænæ provincia multas bonas gratias cum optima exiſtimatione attulit; habuit proficiſcens delectum in Umbria: dedit ei facultatem reſpub. liberalitatis; qua uſus, multas ſibi tribus, quæ municipiis Umbriæ conficiuntur, adjunxit; ipſe autem in Gallia, ut noſtri homines deſperatas jam pecunias exigerent, æquitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romæ ſcilicet amicis præſto fuiſti; fateor: ſed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum ſtudia minui ſolere in eos, a quibus provincias contemni intelligant. Et quoniam oſtendi, Judices, parem dignitatem ad conſulatas petitionem, diſparem fortunam provincialium negotiorum in Muræna, atque in Sulpicio fuiſſe; dicam jam apertius, in quo meus neceſſarius fuerit inferior Servius: et ea dicam, vobis audientibus, amiſſo jam tempore, quæ ipſi ſoli, re integra, ſæpe dixi.

X. Petere conſulatum neſcire te, Servi, perſæpe dixi: et in iis rebus ipſis, quas te magno et forti animo, et agere, et dicere videbam, tibi ſolitus ſum dicere, magis te fortem Senatorem mihi videri, quam ſapientem candidatum. Primum accuſandi terrores et

incommoda, quæ ex Judiciis publicis Prætori obvenire possunt.

77. *Squaloris.*] Rei in judicium veniebant mutata veste, barba, capilloque neglecto, ad miserationem erga se judicium excitandam.

Ib. *Plena catenarum.*] Oratorie dicit catenas pro vinculis et carcere, quibus rei mancipantur.

78. *Cogendi judices inviti.*] Ex Decuria judicum ea, cujus erant quolibet tempore judicandi vices, etiam contra voluntatem suam judices citabantur a Prætore, et ex iis post sortitionem subsortitionemque factam selecti jurabant in legem, et referebantur in libellum publicum, ne quis corruptus supponi posset. Hi postea religione obstricti sententiam ferre de civibus cogebantur.

79. *Scriba damnatus.*] Si quis scriba damnatus est, totum ordinem sibi infensum habet Prætor. Certe Sulpicius unum scribam peculatus damnaverat, indeque factus est, ut in Comitiis omnes scribæ contra Sulpicium Murænæ faverint.

79. *Syllana gratificatio reprehensa.*] Sylla victor multas largitiones de bonis proscriptorum fecerat, eo mortuo plures eorum, qui hæc bona acceperant, repetundarum accusati, et damnati sunt.

81. *Lites æstimatæ.*] Æstimatio litis est, cum quantum solvere, et quid sufferre damnatum oporteat, statuitur.

84. *Murænæ provincia.*] Galliæ Transalpinæ sortitione post præturam præpositus est.

85. *Habuit delectum.*] Militum.

86. *Ut Umbria.*] Umbri antiquissimi totius Italiæ populi habiti sunt; quos ab Umbris Græciæ populis profectos esse putant, quod in inundatione terrarum imbribus superfuissent; ὄμβρος enim pluvia ὄμβριος pluvialis est. Vide Plin. lib. 3. cap. 14.

88. *Nostri homines.*] Publicanos dicit, qui Gallia negotiantur.

4. *Primum accusandi terrores.*] Profert causas Cicero cur Sulpicio antepositus fuerat Muræna: prima ejus fuit accusandi consuetudo, quæ hominum benevolentiam avertit.

minæ, quibus tu quotidie uti ſolebas, ſunt fortis viri; ſed et populi opinionem a ſpe adipiſcendi avertunt, et amicorum ſtudia debilitant; neſcio quo pacto ſemper hoc fit: neque in uno, aut altero animadverſum eſt, ſed jam in pluribus, ſimul atque candidatus accuſationem meditari viſus eſt, ut honorem deſperaſſe videatur. Quid ergo? acceptam injuriam perſequi non placet? immo vehementer placet: ſed aliud tempus eſt petendi, aliud perſequendi; petitorem ego, præſertim conſulatus, magna ſpe, magno animo, [a] magnis copiis in forum et in campum deduci volo: non placet mihi inquiſitio candidati, prænuncia repulſæ: non teſtium potius, quam ſuffragatorum comparatio: non minæ magis, quam blanditiæ: non declamatio potius, quam perſalutatio: præſertim cum jam hoc novo more omnes fere domos omnium concurſent, et ex vultu candidatorum conjecturam faciant, quantum quiſque [b] animi et facultatis habere videatur. Videſne tu illum triſtem, demiſſum? jacet, diffidit, abjecit haſtas. Serpit hic rumor: ſcis tu illum accuſationem cogitare? inquire in competitores? teſtes quærere? alium faciam, quoniam ſibi hic ipſe deſperat. Ejuſmodi candidatorum amici intimi debilitantur, ſtudia deponunt, aut teſtatam rem abjiciunt, aut ſuam operam et gratiam judicio et accuſationi reſervant. Accedit eodem, ut etiam ipſe candidatus totum animum atque omnem

[a] *magno comitatu.* [b] *fiduciæ.*

11. *Tempus petendi, &c.*] Non debet accusare qui ad magistratum aliquem aspirat, sed in aliud tempus accusationem differre.

13. *In campum.*] Qui candidatus est Consulatus, debet magna hominum multitudine stipari, cum in forum, aut in campum Martium, ad comitia venit; hinc enim patet populi in eum benevolentia, penes quem est decernere Magistratus.

14. *Inquisitio candidati.*] Inquisitio dicitur de testibus, qui comparantur ab accusatore contra reum. Odiosum autem est candidato contra suos competitores testes ejusmodi quærere.

15. *Non minæ magis, &c.*] Profert res multas, quæ candidatis nocent, quales sunt minæ, quæ offendunt animos; blanditiæ, quæ suspectum hominem reddunt; declamatio, qua quis se comparat contra competitorem ad dicendum: assidua enim meditatione quæ dicturi erant in foro pæparabant: salutatio denique, quæ cum nimia videretur, facile in suspicionem ambitus veniebant.

17. *Novo more.*] Priscis temporibus non hæc invaluerat consuetudo, ut domos petituri Magistratus concursarent; sed sese populi judicio sua sola virtute freti permittebant. Sed hunc morem mutavit ambitio.

19. *Videsne illum tristem.*] Prosopopœiam elegantem subjicit, per quam exhibet judicium, quod ab unoquoque fit de candidatis ex eorum vultu.

20. *Abjecit hastas.*] Provinciali figura hastas abjicere dicebantur, qui de dignitate obtinenda desperabant; sumpta metaphora a militibus, qui metu perterriti vel a certamini fugiunt relictis armis, aut victori se dedunt.

22. *Alium faciam.*] Cum populus videt hunc de Magistratu suo desperantem alium seligit.

23. *Ejusmodi condedatorum.*] Jam aliam rationem, cur non electus sit Sulpicius, affert, quia adversis ab eo studiis populi propter accusationes, amicorum conatus debilitati sunt, seque reservarant, ut ipsi præstarent opem, si quem accusaret.

25. *Accedit eodem.*] Tertiam ratio-

curam, operam, diligentiamque ſuam in petitione non poſſit ponere. Adjungitur enim accuſationis cogitatio, non parva res, ſed nimirum omnium maxima. Magnum eſt enim te comparare ea, quibus poſſis hominem e civitate, præſertim non inopem, neque infirmum, exturbare: qui et per ſe, et per ſuos, et vero etiam per alienos defendatur; omnes enim ad pericula propulſanda concurrimus: et qui non aperte inimici ſumus, etiam alieniſſimis, in capitis periculis, amiciſſimorum officia et ſtudia præſtamus. Quare ego expertus et petendi, et defendendi, et accuſandi moleſtiam, ſic intellexi; in petendo ſtudium eſſe acerrimum, in defendendo officium, in accuſando laborem. Itaque ſic ſtatuo, fieri nullo modo poſſe, ut idem accuſationem, et petitionem conſulatus diligenter adornet atque inſtruat; unum ſuſtinere pauci poſſunt, utrumque nemo. Tum cum te de [c] curriculo petitionis deflexiſſes, animumque ad accuſandum tranſtuliſſes, exiſtimaſti te utrique negotio ſatisfacere poſſe? vehementer erraſti; quis enim dies fuit, poſteaquam [d] in iſtam accuſandi denunciationem ingreſſus es, quem tu non totum in iſta ratione conſumpſeris? Legem ambitus flagitaſti, quæ tibi non deerat; erat enim ſeveriſſime ſcripta Calpurnia; [e] geſtus eſt mos et voluntati et dignitati tuæ. Sed tota illa lex accuſationem tuam, ſi haberes nocentem reum, fortaſſe armaſſet: petitioni vero [f] refragata eſt; pœna gravior in plebem tua voce efflagitata eſt; commoti animi tenuiorum; exilium in noſtrum ordinem: conceſſit Senatus poſtulationi tuæ; ſed non liben-

c *curſu.* d *ſuſcepiſſes accuſationem.* e *obeditum eſt.* f *nocuit.*

nem profert ab immunitione diligentiæ in petendo Consulatu, quæ tanto major est, quanto difficilior accusatio.

29. *Comparare ea.*] Multis rebus opus est, ut quis accusatione dejiciatur a Magistratu: oportet enim vero inquirere crimina, comparare testes, subscriptores, advocatos, &c.

31. *Exturbare.*] Exturbare aliquem e civitate, est eum compellere in exilium: qui enim suæ causæ diffidebant, non expectato judicio, abibant in exilium.

34. *Quare ego expertus.*] Difficultatem in accusando a persona assumit.

40. *De curriculo.*] Ostendit quod Sulpicius petitioni consulatus, et accusationi simul non poterit satisfacere.

45. *Serpita Calpurnia.*] Tulit C. Calpurnius Piso Consul cum M. Glabrione, anno urbis 686. Ut ambitus damnati, omnis honoris petitione prohiberentur, certaque pecunia multarentur. Sed cum hæc lex non satis Sulpicio gravis videretur, ipso annitente Cicero aliam tulit, qua majores pœnas addidit; nempe ut Senatoribus ambitus damnatis, aqua et igni ad annos decem interdiceretur.

46. *Tota illa lex.*] Objicit quidem Sulpicio, quod legem ambitus habet, qua possit accusare, sed non habere nocentem reum; reus autem dicitur, qui defendit et propulsat actionem: nocens vero, qui objecti criminis convincitur.

48. *Petitioni vero refragata est.*] Hæc lex ambitus, qua uti voluit Sulpicius ad accusandum Murænam, contraria est petitioni consulatus.

Ib. *Pœna gravior.*] Exilio, quo damnabat ambitiosos, voluit Sulpicius ut multa pecuniaria adjiceretur; quare non mediocriter offensi sunt plebeii et viles homines.

49. *Exilium in nostrum ordinem.*] Petiit etiam, ut aliis pœnis adderetur exilium in Senatores.

ter duriorem fortunæ communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi pœna addita est: voluntas offensa multorum quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est, aut incommodo morbi etiam cæteri vitæ fructus relinquendi; quid ergo? hæc quis tulit? is qui auctoritati Senatus, voluntati tuæ paruit: denique is tulit, cui minime proderant. Quid? illa, quæ mea summa voluntate Senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti, atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiæ gradus tollerentur. Idem editiţios judices esse voluisti, ut odia occulta civium, quæ tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cujusque erumperent. Hæc omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi [g] obsepiebant. Atque ex omnibus [h] illa plaga est injecta petitioni tuæ, non tacente me, maxima: de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime

[g] *occludebant.* [h] *me dicenti tibi, nocuit maxime tibi.*

51. *Duriorem fortunæ communi conditionem.*] Licet Calpurnia lege gravis pœna sancita esset, tamen adhuc gravior huic adjecta est.

52. *Morbi excusationi.*] Additum est legi, ut reis morbum excusantibus pœna certa esset.

53. *Cæteri vitæ fructus.*] Grave quidem est morbo affligi, at quanto gravius est jure suffragii propter eundem morbum privari, et carere civitate?

55. *Is qui auctoritate Senatus.*] Hæc quidem lex a Cicerone lata est; sed hanc severitatem excusat a Senatus auctoritate et voluntate Sulpicii, qui legem tam severam ferri a Senatu obtinuit.

58. *Confusionem suffragiorum.*] Confusio suffragiorum est, cum in comitiis centuriatis non servatur ordo classium, nec centuriarum; sed confuse omnes ferunt suffragium; quinque enim in classes totus populus distributus erat, et classes in centurias. Prima classis hominum maximi census erat; secunda, secundi census; tertia, inferioris; quarta, minoris; quinta, omnium infimi. Porro omnes istæ classes centum nonaginta tres centurias efficiebant; in ferendis suffragiis primæ classis centuriæ vocabantur. Si autem in ea classe multis candidatis suffragarentur, secundæ classis centuriæ vocabantur; et sic de tertiæ classis centuriis, quod nonaginta septem centuriæ, quæ earum major pars est, alicui uni candidato fuissent suffragatæ, postulabat Sulpicius ut totus ille ordo ferendum suffragiorum confunderetur.

59. *Prorogationem legis Maniliæ.*] Petebat quoque Sulpicius, ut nova lege lex Manilia continuaretur, qua nempe Manilius Tribunus-plebis tulit, ut libertinis in omnibus tribubus jus suffragiorum esset.

Ib. *Æquationem gratiæ.*] His omnibus adjiciebat Sulpicius, ut non majorem gratiose homines et principes civitatis, quam abjectissimi quique auctoritatem haberent, sed tota ratio suffragiorum æquaretur.

61. *Et municipiis.*] Municipes et rustici in comitiis jus habebant suffragiorum.

63. *Edititios.*] Edititii judices dicuntur quos una pars eligit.

65. *Hæc omnia.*] Hæc omnia, quæ hactenus commemorata sunt, adjumento fuere Sulpicio, ut accusaret; at impedimento ne consul eligeretur.

68. *Hortensio.*] Hortensius et Crassus priores dixere pro Muræna; ultimus vero Cicero. De Hortensio jam sæpe dictum: Crassus vero insignis fuit Ora-

dicta sunt: quo etiam mihi durior locus est dicendi datus: ut cum ante me et ille dixisset, et vir summa dignitate et diligentia, et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causæ, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor, et, [i] quod possum, Judices, occurro vestræ satietati. Sed tamen, Servi, quam te securim putas injecisse petitioni tuæ, cum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abjecta petitione? Etenim te inquirere videbant tristem ipsum: mœstos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertebant: quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent: Catilinam interea alacrem atque lætum, stipatum [k] choro juventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluente colonorum Aretinorum et Fesulanorum exercitu; quam turbam dissimillimo ex genere, distinguebant homines perculsi Syllani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiæ, sic ut ei jam exploratus, et domi conditus consulatus videretur. Murænam contemnebat:

[i] *quantum possum præverto vestrum tædium.* [k] *comitatu.*

tor Hortensii æqualis, qui in principibus patronis aliquot annos fuit. Vide Cicer. in Clar. Orat.

78. *Te inquirere videbant.*] Describit Sulpicium meditantem et comparantem accusationem contra Catilinam, dum uterque peteret consulatum.

79. *Testificationes.*] Testificatio signatum testimonium est, quod ab absente missum est.

Ib. *Seductiones testium.*] Qui testes producturus erat, eos domum advocabat, ac variis percontationibus explorabat.

80. *Secessionem subscriptorum.*] Subscriptores dicebantur, qui accusatori, qui rei nomen detulerat, subscribebant; hi porro secedebant, ut meditarentur qua ratione Sulpicii accusationem adjuvarent.

81. *Vultus obscuriores.*] Ex vultu obscuriori et tristiori non qualem debent habere candidati, qui bene sperant, videbatur de consulatu obtinendo desperare.

Ib. *Catilinam interea.*] Describit qualis exstiterit Catilina in petitione consulatus, quem competitorem Sulpicius habuit, et quam ex alacritate sua obtinendi consulatum spem præ se ferret.

83. *Vallatum indicibus.*] Non debere legi *indicibus* videtur, sed potius *audacibus*, quibus stipatum fuisse sæpe dixit Cicero in Catilinariis Orationibus.

84. *Collegæ mei.*] Antonius collega erat Ciceronis in Consulatu, qui primum Catilinæ favere visus est; sed quem ab eo abstraxisse se in Orationibus aliquando dicit.

85. *Aretinorum et Fesulanorum.*] Aretium et Fesulæ in Etruria populi Romani coloniæ erant, quarum coloni Catilinæ studebant: unde tanto numero ex iis locis Romam ad comitia venerunt, ut exercitus crederetur.

86. *Perculsi Syllani temporis calamitate.*] In illa perdita hominum turba præcipue notabantur, qui a Sylla proscripti fuerant.

87. *Vultus erat.*] Describit habitum Catilinæ, qualis fere a Sallustio describitur.

88. *Domi conditus.*] Tam certus de Consulatu, ac si eum in potestate haberet, Catilina fidere videbatur.

Sulpicium accuſatorem ſuum numerabat, non competitorem: et vim denunciabat; reipublicæ minabatur. Quibus rebus, qui timor bonis omnibus injectus ſit, quantaque deſperatio reipublicæ, ſi ille factus eſſet, nolite a me commoneri velle: voſmetipſi vobiſcum recordamini; meminiſtis enim cum illius nefarii [1] gladiatoris voces percrebuiſſent, quas habuiſſe in concione domeſtica dicebatur, cum miſerorum fidelem defenſorem negaſſet inveniri poſſe, niſi eum qui ipſe miſer eſſet: integrorum et fortunatorum promiſſis ſaucios et miſeros credere non oportere: quare qui conſumpta replere, erepta recuperare vellent, ſpectarent quid ipſe deberet, quid poſſideret, quid auderet: minime timidum, et valde calamitoſum eſſe oportere eum, qui eſſet futurus dux et ſignifer calamitoſorum. Tum igitur, his rebus auditis, meminiſtis fieri ſenatuſconſultum, referente me, ne poſtero die comitia haberentur, ut de his rebus in Senatu agere poſſemus. Itaque poſtridie frequenti Senatu Catilinam excitavi, atque eum de his rebus juſſi, ſi quid vellet, quæ ad me allatæ eſſent, dicere. Atqui ille, ut ſemper fuit apertiſſimus, non ſe purgavit, ſed indicavit, atque innuit. Tum enim dixit, duo corpora eſſe reip. unum debile, infirmo capite; alterum firmum ſine capite: huic, cum ita de ſe meritum eſſet, caput, ſe vivo, non defuturum. Congemuit Senatus frequens, neque tamen ſatis ſevere pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit e Senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat: præſertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante, Catoni, fortiſſimo viro, judicium minitanti, ac denuncianti reſpondiſſet, ſi quod eſſet in ſuas fortunas incendium excitatum, id ſe non aqua ſed ruina reſtincturum. His tum rebus commotus, et quod homines jam tum conjuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina ſciebam, deſcendi in campum cum firmiſſimo præſidio for-

[1] *Catilinæ.*

93. *Si ille factus esset.*] Permittit judicibus cogitare de malis quæ reipub. obvenissent, si Catilina factus esset Consul.

106. *Atqui ille.*] Ex Plutarcho, Cicero ipso comitiorum die retulit ad Senatum de iis, quæ audiverat de Catilinæ conjuratione. Cum autem Catilina crederet multos esse in Senatu, qui rebus novis studerent, atque ut audaciam ostentaret mollissime Ciceroni hæc respondit: *Quid pecco, si duorum corporum, quorum alterum caput habeat, sed ægrum et pertenue; alterum sine capite, validum sed et præpotens: huic me caput adjicio?* Allegorice videbatur Senatum intelligere per primum corpus cujus Cicero, quasi Consul, caput erat. Per secundum, populum, cui se caput adjungere velle significabat.

118. *Sed ruina.*] Minari videbatur Catilina, fore ut, si quid contra se tentaretur, omnia ultima experiretur.

120. *Descendi in campum.*] Cum sibi aliquid metueret a Catilina Cicero; venit in campum Martium ad comitia stipatus magno juvenum agmine, et thorace indutus, qua sibi periculum imminere declarabat, unde indignati cives, in Catilinam commoti, ad Ciceronem animum adjecerunt, atque in comitiis iterum Catilina repulsus est, et

tiſſimorum virorum, et cum illa lata inſignique lorica, non quæ me tegeret (etenim ſciebam Catilinam non latus, aut ventrem, ſed caput et collum ſolum petere) verum ut omnes boni animadverterent, et cum in metu et periculo conſulem viderent, id quod eſt factum, ad opem præſidiumque meum concurrerent. Itaque cum te, Servi, [m] remiſſiorem in petendo putarent, Catilinam et ſpe, et cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam ab repub. peſtem depellere cupiebant, ad Muræenam ſe ſtatim contulerunt. Magna eſt autem comitiis conſularibus repentina voluntatum inclinatio: præſertim cum incubuit ad virum bonum, et multis aliis adjumentis petitionis ornatum. Qui cum honeſtiſſimo patre atque majoribus, modeſtiſſima adoleſcentia, clariſſima legatione, prætura probata in jure, grata in munere, ornata in provincia, petiiſſet diligenter, et ita petiiſſet, ut neque minanti cederet, neque cuiquam minaretur; huic mirandum eſt, magno adjumento Catilinæ ſubitam ſpem conſulatus adipiſcendi fuiſſe?

m *negligentiorem.*

Silanus et Muræna consules electi sunt.

122. *Non latus, aut ventrem.*] Indicat quod non abjectos, sed præcipuos cives Catilina aggrediatur: vel potius alludit ad illud ejus facinus, cum in proscriptione Syllæ, Marii Gratidiani collum secuit, et caput a Janiculo ad ædem Apollinis ad Syllam suis ipse manibus detulit.

125. *Itaque cum te, Servi.*] Concludit totam hanc partem ab improbis Catilinæ conatibus, et a comparatione Sulpicii cum Muræna, hujus virtutes, et alterius remissionem animi proferendo.

TERTIA PARS.

De crimine ambitus.

L. Muræna nihil commiſit contra legem ambitus.

XI. nunc mihi tertius ille locus eſt orationis de ambitus criminibus, [a] perpurgatus ab iis qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Muræna voluit, [b] retractandus. Quo in loco, Poſthumio familiari meo, ornatiſſimo viro, de diviſorum indiciis, et de deprehenſis pecuniis: adoleſcenti ingenioſo et bono, Ser. Sulpicio, de equitum

a *defenſus.* b *tractandus* iterum.

2. *Qui ante me dixerunt.*] Hortensius et M. Crassus jam pro Muræna dixerant.

4. *Divisorum indiciis.*] Divisores dicuntur, qui pecuniam per tribus dividebant populo ad corrumpenda suffragia, quorum opera Curiarum magistri utebantur.

5. *Adolescenti Sulpicio.*] Sulpicius filius est alterius Sulpicii Murænæ competitoris.

Ib. *Equitum centuriis.*] Sulpicius ille centurias pecunia corruptas a Muræna

centuriis: M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatusconsulto, de repub. respondebo. Sed pauca, quæ meum animum repente moverunt, prius de L. Murænæ fortuna conquerar. Nam cum sæpe antea, Judices, et ex aliorum miseriis, et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines judicarem, qui remoti a studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitæ secuti sunt: tum vero in his L. Murænæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum conditionem, neque hujus eventum fortunamque misereri; qui primum dum ex honoribus continuis familiæ, majorumque suorum, unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea quæ relicta, et hæc quæ ab ipso parta sunt, amittat: deinde propter studium novæ laudis, in veteris fortunæ discrimen adducitur; quæ cum sunt gravia, Judices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderent. Nam ut omittam Ser. Sulpicium, quem intelligo non injuria L. Murænæ, sed honoris contentione permotum; accusat paternus amicus, Cn. Posthumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, [c] simultatis nullam commemorare potuit: accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cujus ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant: accusat M. Cato, qui quanquam a Muræna nulla re unquam alienus fuit, tamen ea conditione nobis erat in hac civitate natus, ut ejus opes et ingenium præsidio multis etiam alienissimis, exitio vix cuiquam inimico esse deberet. Respondebo igitur Posthumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur prætorius candidatus in consularem, quasi in desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Cujus competitores, si [d] nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit: sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius injuriam, quam suam persequatur.

c *inimicitiæ.* d *non commiserunt* ambitum.

esse dicebat. Nota autem, quod Ser. Tullius omnem populum Rom. in sex classes distribuit; classes autem in centum tres ac nonaginta centurias. In classibus autem et centuriis describendis censum secutus est; qui, ut in quoque variatus est, sic varios ille fecit classium gradus; nam in primam qui censum millium æris, aut majorem censum haberent, conjecit.

18. *Quæ relicta.*] De iis honorum insignibus loquitur, quæ ei a patre relicta sunt.

23. *Sodalis filii.*] Sodales dicuntur, qui in alio Ordine aut Collegio conjuncti sunt: unde et sodalitates, et sodalitia.

34. *Desultorius.*] Desultorius dicitur, qui ne cursum interrumpat, ab uno equo in alium insilit; sive qui, relicto equestri certamine, confert se in certamen curule: nam licet non petat consulatum, tamen accusat consulem; debebat potius ambisse præturam quam consulatum.

Ib. *In quadrigarum curriculum.*] Alludit ad Olympicum stadium, ubi de Quadrigarum celeritate certabatur.

Ea omnia, quæ et Posthumio et Ser. Sulpicio adolescenti responsa sunt, desiderantur.

XII. Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis: qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis ejus auctoritatem quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, Judices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murænæ dignitas illius, ne quid expectatio tribunatus, ne quid totius vitæ splendor et gravitas noceat: denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quæ ille adeptus est, ut multis prodesse posset. Bis Consul fuerat P. Africanus, et duos terrores hujus imperii, Carthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Sæpe hoc majores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam judicabant, ita quemquam [e] cadere in judicio, ut nimiis adversarii viribus abjectus videretur. Quid? Serv. Galbam (nam traditum memoriæ est) nonne proavo tuo fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad ejus perniciem populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus, et sapientes ac multum in posterum prospicientes judices restiterunt. Nolo accusator in judicium potentiam afferat, non vim majorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam; valeant hæc omnia ad salutem innocentiam, ad opem [f] impotentium, ad auxilium calamitosorum: in periculo vero, et in pernicie civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicit, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa judicasset:

[e] *condemnari.* [f] *inopum.*

5. *Expectatio tribunatus.*] Cum Cato Murænam accusavit, erat Tribunus-Plebis designatus.

8. *Bis Consul.*] Æmilianus Scipio primum fuit Consul tempore tertii belli Punici, iterum bello Numantino; hic in Africa Carthaginem, in Hispania Numantiam, æmulas Romæ, evertit.

10. *L. Cottam.*] Cum septies ejus causa ampliata fuisset, octavo tandem judicio absolutus est Cotta, ne dignitas accusatoris obesse ei videretur.

Ib. *Summa eloquentia.*] Lib. 1. Offic. ait, *Ab hoc Scipione bellicam gloriam, quam a patribus acceperat, eloquentia cumulatum esse.*

16. *Serv. Galbam.*] Cum a Libone Tribuno-plebis, apud populum Galba accusaretur, quod præter fidem datam publicam, magnam Lusitanorum manum interfecisset Prætor in Hispania, is nil excusans se, parvulos liberos flens commendare cœpit. Eo facto mitigatus populus, ipse judicio liberatus est. Vide Val. Max. lib. 8.

18. *Incumbenti.*] Incumbere in perniciem, est anniti ut Galba damnaretur.

27. *De causa judicasset.*] Id est, Cato tantæ vir probitatis est, ut non accusaret Murænam, nisi prius eum dignum condemnatione judicasset: nam condemnatio sequitur judicium.

iniquam legem, Judices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit judicium acusatoris in reum pro aliquo præjudicio valere oportere. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute judicium virtuperare non audeo: nonnulla in re forsitan [a] confirmare, et leviter emendare possim. Non [b] multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: sed si peccas, te regere possum. At ego te virissime dixerim peccare nihil, neque ulla in re te esse hujusmodi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare. [c] Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes, magnum hominem et excelsum: tot accessit his doctrina non moderata, nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior, quam aut veritas aut natura patiatur.

XIII. Et quoniam non est nobis hæc oratio habenda, aut cum imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quæ et mihi et vobis nota et jucunda sunt, disputabo. In M. Catone, Judices, hæc bona, quæ videmus divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam [d] requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistro. Fuit enim quidem summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur. Hujus sententiæ sunt et præcepta ejusmodi: Sapientem [e] gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si [f] distortissimi sint, formosos; si [g] mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse pa-

[a] vulgo *reformare*. [b] *multum*. [c] *perfecit*. [d] *desideramus*. [e] *nunquam facere gratiam* alicui. [f] *deformissimi*. [g] *pauperrimi*.

33. *Senior magister.*] Chiron fortasse intelligitur a Cicerone, aut Phœnix ille qui Achilli præceptor a patre datus est.

39. *Doctrina non moderata.*] Per doctrinam non moderatam Stoicam intelligit, quam ab Antipatro Tyrio, Philosopho Stoico, accepit.

4. *In M. Catone.*] Digreditur ad reprehensionem doctrinæ Stoicorum, ut Catonis auctoritatem extenuet.

7. *Zeno.*] Zeno, Citieus, ex Cypro cum venisset Athenas, negotiandi gratia, Philosophiæ operam dedit; et audivit Cynicum Cratera, et mox Polemonem Academicum. Illius durior disciplina fuit, cujus sectatores Stoici dicti sunt a Porticu, ubi ille docuit.

8. *Hujus sententiæ sunt et præcepta.*] Præcepta Stoicorum enumerat, quæ et dicta sunt vulgo Paradoxa, a communi captu et sensu hominum abhorrentia; quæ Cicero ad quemdam absurditatis modum exponit, ut Catonis auctoritatem diminuat.

10. *Misericordem esse.*] *Misericordia*, ex Stoicorum definitione, *est ægritudo ex miseria alterius injuria laborantis*, volebantque misericordem hominem esse inconstantem, rudem, imperitum et hebetem ingenio; unde Seneca, epist. ad Lucil. sic ait: *Stultitia est, cui nihil constat, nihil diu placet.*

ria: omne delictum ſcelus eſſe nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem ſuffocaverit: ſapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nulla in re falli, ſententia mutare nunquam. Hæc homo ingenioſiſſimus, M. Cato, auctoribus eruditiſſimis inductus, arripuit; neque diſputandi cauſa, ut magna pars, ſed ita vivendi. Petunt aliquid publicani? cave quidquam habeat momenti gratia. Supplices aliqui veniunt miſeri, et calamitoſi? ſceleratus et nefarius fueris, ſi quidquam miſericordia adductus feceris. Fatetur aliquis ſe peccâſſe et ejus delicti veniam petit? nefarium eſt facinus ignoſcere. At leve delictum eſt; omnia peccata ſunt paria. Dixiſti quippiam; [h] fixum et ſtatutum eſt. Non re ductus es, ſed opinione; ſapiens nihil opinatur. Erraſti aliqua in re; male dici putat. Hac ex diſciplina nobis illa ſunt. Dixi in Senatu, me nomen conſularis candidati delaturum: iratus dixiſti: nunquam, inquit, ſapiens iraſcitur. At temporis cauſa: improbi, inquit, hominis eſt mendacio fallere; mutare ſententiam, turpe eſt; exorari, ſcelus; miſereri flagitium. Noſtri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque in adoleſcentia diffiſum ingenio meo quæſiſſe adjumenta doctrinæ) noſtri, inquam, illi a Platone et Ariſtotele moderati homines et temperati aiunt, apud ſapientem valere aliquando gratiam: viri boni eſſe miſereri: diſtincta genera eſſe delictorum, et diſpares pœnas: eſſe apud hominem conſtantem ignoſcendi locum: ipſum ſapientem ſæpe aliquid opinari, quod neſciat: iraſci nonnunquam: exorari eundem, et placari: quod dixerit, interdum, ſi ita rectius ſit, mutare: de ſententia decedere aliquando: omnes virtutes mediocritate quadam eſſe mo-

[h] *ſtabile, et firmum.*

16. *Omne delictum.*] Volebant Stoici delictum omne, quantumcunque minimum aliis videatur, crimen esse maximum.

18. *Nihil opinari.*] Opinari est incertæ, aut parum cognitæ, vel etiam rei prorsus falsæ assentiri; eum autem ex Stoicorum sententia neque capi, neque falli possit sapiens, opinari, etiam non potest.

21. *Ita vivendi.*] Non disputat de illis dogmatis Stoicorum Cato, sed ex iis vitam suam instituit.

22. *Publicani.*] Si illi, qui vectigalia conducunt, petunt ut aliquid sibi remittatur vel propter bellum, vel propter cœli injurias, non audiunt Stoici.

27. *Non re.*] Id est, ipsa rei veritate et scientia.

31. *Sapiens irascitur.*] Plutarchus in Catone ait, eum temere non irasci, sed si quando irascitur, implacabilem esse solitum fuisse.

35. *Quæsisse adjumenta doctrinæ.*] Cicero licet nulli philosophorum sectæ addictus fuerit, visus est tamen Academicos sequi.

Ib. *Illi a Platone et Aristotele.*] Platonis et Aristotelis præcepta Academici et Peripatetici secuti sunt, quæ contraria fuisse Stoicis ostendit.

36. *Moderati homines et temperati.*] Doctrina Stoicorum durior fuit, ut antea. Cicero dixit, et mitior Academicorum et Peripateticorum.

40. *Irasci nonnunquam.*] Aristoteles lib. 3. Ethic. iram cotem fortitudinis nominat.

42. *Mediocritate esse moderatas.*] Virtus ita in mediocritate sita est, ut si quid nimis excedat, virtus non sit.

deratas. Hos ad magiſtros ſi qua te fortuna, Cato, cum iſta natura detuliſſet; non tu quidem vir melior eſſes, nec fortior, nec temperantior, nec juſtior (neque enim eſſe potes) ſed paulo ad lenitatem propenſior; non accuſares, nullis adductus inimicitiis, nulla laceſſitus injuria, prudentiſſimum hominem, ſumma dignitate atque honeſtate præditum: putares, cum in ejuſdem anni cuſtodia te, atque L. Murænam fortuna poſuiſſet, aliquo te cum hoc reipub. vinculo eſſe conjunctum; quod atrociter in Senatu dixiſti, aut non dixiſſes, aut ſepoſuiſſes, aut mitiorem in partem interpretarere. Ac te ipſum, quantum ego opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum, et vi naturæ atque ingenii elatum, et recentibus præceptorum ſtudiis flagrantem, jam uſus flectet, dies leniet, ætas mitigabit. Etenim iſti ipſi mihi videntur veſtri præceptores et virtutis magiſtri fines officiorum paulo longius, quam natura vellet, protuliſſe; ut cum ad ultimum animo contendiſſemus, ibi tamen, ubi oportet, conſiſteremus. Nihil ignoveris: immo aliquid, non omnia. Nihil gratiæ cauſa feceris: immo reſiſtito gratiæ, cum officium et fides poſtulabit. Miſericordia commotus ne ſis: etiam, in diſſolvenda ſeveritate; ſed tamen eſt laus aliqua humanitatis. In ſententia permaneto: vero, niſi ſententia alia vicerit melior. Hujuſcemodi Scipio ille fuit, quem non pœnitebat facere idem, quod tu; habere eruditiſſimum hominem, et pene divinum domi: cujus oratione et præceptis, quanquam erant eadem iſta, quæ te delectant, tamen aſperior non eſt factus, ſed, ut accepi a ſenibus, leniſſimus. Quis vero C. Lælio comior? quis jucundior, eodem ex ſtudio iſto? quis

48. *Cum in ejusdem anni custodia.*] Eodem anno Tribunis-plebis Cato et Muræna Consul designati sunt, iisque reipub. cura commissa est.

50. *Atrociter in Senatu dixisti.*] Dixerat Cato in Senatu se quemcunque candidatum Consulatus vocaturum in judicium, si aliqua in eo suspicio ambitus resideret.

54. *Recentibus præceptorum studiis.*] Excusat Catonem a præceptis quibus recens imbutus erat, quæ facile, cum maturior erit ætas, corriget.

56. *Fines officiorum.*] Fines officiorum dicuntur ea, quæ extrema sunt et ultima in quaque re seu virtute: translatione sumpta a terminis agrorum, ut regionum, quibus illorum spatia terminantur. At illi Stoici fines gratæi, misericordiæ, clementiæ, cæterarumque virtutum non tantum protulerunt, sed etiam ita prætergressi sunt, ut sustulisse omnem humanitatem videantur.

57. *Ut, cum ad ultimum.*] Id est, quamvis ad ultimum officiorum finem pervenire contenderet quis, tamen ibi hæreret, ubi natura pateretur.

59. *Non omnia.*] Utile est aliquando non omnia remittere, ne sint audaciores ad precandum impii.

60. *Resistito gratiæ.*] Resistere gratiæ est nihil gratiæ causa facere; quod tum maxime fieri debet, cum quis jurejurando obstringitur. Hicque elegans est dialogismus.

63. *Scipio ille fuit.*] Non est dubium quin Cicero de Æmilano Scipione loquatur, cui omnes fuit Panætius in illa illustri legatione, quam ante censuram obiit, cum a Senatu tertium missus est, ut populorum ac civitatum leges tanquam sanctioris disciplinæ arbiter et restaurator inspiceret. Vide Cic. lib. 4. Acad. Quæst.

68. *C. Lælior comior.*] Lælius Scipionis Africani amicissimus fuit, de quo Horat. Ser. 2. Sat. 1.

illo gravior? ſapientior? Poſſum de L. Philippo, de C. Gallo, dicere hæc eadem: ſed te domum jam deducam tuam. Quemquamne exiſtimas Catone proavo tuo commodiorem, comiorem, moderatiorem fuiſſe ad omnem rationem humanitatis? de cujus præſtanti virtute cum vere graviterque diceres, domeſticum te habere dixiſti exemplum ad imitandum. Eſt illud quidem exemplum tibi propoſitum domi: ſed tamen naturæ ſimilitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque noſtrûm pervenire potuit: ad imitandum vero tam mihi propoſitum exemplar illud eſt, quam tibi. Sed ſi illius comitatem, et facilitatem tuæ gravitati ſeveritatique adſperſeris, non iſta quidem erunt meliora, quæ nunc ſunt optima, ſed certe condita jucundius.

XIV. Quare, ut ad id quod inſtitui revertar, tolle mihi e cauſa [a] nomen Catonis: remove, ac prætermitte auctoritatem, quæ in judiciis aut nihil valere, aut ad ſalutem debet valere; congredere mecum criminibus ipſis. Quid accuſas, Cato? quid affers in judicium? quid arguis? Ambitum accuſas? non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punіverim? punivi ambitum, non innocentiam: ambitum vero ipſum vel tecum accuſabo, ſi voles. Dixiſti ſenatuſconſultum, me referente, eſſe factum. Si mercede corrupti obviam candidatis iſſent, ſi conducti ſectarentur, ſi gladiatoribus vulgo locus tributim, et item prandia ſi vulgo eſſent data; contra legem Calpurniam factum videri. Ergo ita Senatus judicat contra legem facta hæc videri, ſi facta ſint: decernit, quod nihil opus eſt, dum candidatis morem gerit; nam factum ſit, necne, vehementer quæritur; ſi factum ſit, quin contra legem ſit, dubitare ne-

[a] *auctoritatem.*

69. *L. Philippo.*] Philippus ille Græcis literis excelluit, ut dicit Cic. in Bruto.

Ib. *De C. Gallo.*] De Gallo loquitur etiam in Bruto. Astrologiæ peritissimus fuit. Hic de Liguribus triumphavit.

80. *Condita.*] Condita a condiendo.

1. *Quare ut ad id quod institui.*] Redit ad rem, petitque ut ab hac causa Catonis removeatur auctoritas, quæ plus Murænæ, quam objecta ipsi crimina, quæ nulla sunt, nocere potest.

3. *Quæ in judiciis.*] In Judiciis non debet attendi accusatoris auctoritas, ut quis damnetur, sed potius absolvatur.

7. *Punivi ambitum.*] Cicerone referente ad Senatum, Senatusconsultum factum est de ambitu, contra quem legem tulit Cicero cujus sequentibus proxime verbis puncta quælibet explicat.

10. *Conducti sectarentur.*] Homines pecunia corrupti honoris causa candidatos, cum in campum Martium veniebant, sequebantur, ut inde appareret populo quam digni essent Magistratu.

Ib. *Gladiatoribus.*] Vetabat illa lex ne quis munus gladiatorium biennio quo Magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die.

11. *Legem Calpurniam.*] De hac lege jam dictum est.

Ib. *Contra legem videri.*] Si hæc omnia a Muræna commissa sunt, quæ vetat lex, non est dubium quin contra legem peccaverit; at hæc, aut eorum aliqua fecisse, probare debent adversarii.

mo poteſt. Eſt igitur ridiculum, quod eſt dubium, id relinquere incertum: quod nemini dubium poteſt eſſe, id judicare. Atque id decernitur, omnibus poſtulantibus candidatis, ut ex S. C. neque cujus interſit, neque contra quem ſit, intelligi poſſit. Quare doce, a L. Muræna illa eſſe commiſſa: tum egomet tibi contra legem commiſſa eſſe concedam. Multi obviam prodierunt de provincia decedenti, conſulatum petenti; ſolet fieri; eccui autem non proditur revertenti? quæ fuit iſta multitudo? primum, ſi tibi iſtam rationem non poſſim reddere, quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato conſulari, obviam prodiſſe multos? quod niſi eſſet factum, magis mirandum videretur. Quid ſi etiam illud addam, quod a conſuetudine non abhorret, rogatos eſſe multos? num aut criminoſum ſit aut mirandum, qua in civitate rogati [b] infimorum hominum filios [c] prope de nocte ex ultima ſæpe urbe deductum venire ſoleamus, in ea non eſſe gravatos homines prodire hora tertia in campum Martium, præſertim talis viri nomine rogatos? Quid, ſi omnes ſocietates venerunt, quarum ex numero multi hic ſedent Judices? quid, ſi multi homines noſtri ordinis honeſtiſſimi? quid, ſi illa officioſiſſima, quæ neminem patitur non honeſte in urbem introire, tota natio candidatorum? ſi denique ipſe accuſator noſter Poſtumius obviam cum bene magna caterva ſua venit; quid habet iſta multitudo admirationis? omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat? hoc di-

[b] *obſcurorun.* [c] *paulo ante lucem.*

16. *Quod est dubium, id relinquere incertum.*] Dubium est, utrum Muræna quid contra legem fecerit; id autem non debet relinqui incertum, sed probari. Deinde nemini dubium est, quin ex lege Calpurnia decretum contra ambitiosos latum sit a Senatu; ergo de eo judicare non est opus sed judicare utrum contra illud Muræna peccaverit.

21. *Multi obviam prodierunt.*] Proponit argumenta quibus Cato utebatur ad ostendendum peccasse contra legem Murænam. 1. Quod multi obviam ivissent Murænæ; at refutat Cicero, quia non corrupti pecunia venerunt, sed de more, ut sit honoris et amicitiæ causa, iis qui redeunt e provinciis.

27. *Rogatos esse multos.*] Secundum argumentum refutat; quod multi videlicet rogati sunt Murænam deducere in campum Martium; at id quotidie evenit, ut vel ipsos filios candidatos ipsorum hominum abjectorum prima luce ex extrema urbis parte rogati deducant plerique, cur non etiam a rogatis homo magnæ auctoritatis deducatur?

31. *Hora tertia.*] Hora tertia a Romanis dicebatur, quæ media est inter solem nascentem et meridiem.

32. *Quid, si omnes societates.*] Refutat a concursu hominum ex omnibus ordinibus, quorumdam suorum judicium, imo etiam Postumii accusatoris; quid igitur accusant, si istorum exemplo tanta multitudo populi ad illum convenerit.

35. *Tota natio candidatorum.*] Omnes qui aspirabant ad Magistratus quasi unam nationem propter multitudinem efficere videbantur.

38. *Omitto clientes.*] Reliquos citat, qui honestatis et honoris causa adesse Murænæ debuerunt.

Ib. *Clientes.*] Clientes sunt, qui in tutela alicujus sunt, et quem patronum habent.

Ib. *Tribules.*] Tribules sunt, qui sunt ex eadem tribu.

eo, frequentiam in iſto officio gratuitam, non modo dignitati ullius unquam, ſed ne voluntati quidem defuiſſe. At ſectabantur multi. Doce, mercede; concedam eſſe crimen: hoc quidem remoto, quid reprehendis? Quid opus eſt, inquit, ſectatoribus? a me tu id quæris, quid opus ſit eo, quo ſemper uſi ſumus? Homines tenues unum habent in noſtrum ordinem aut promerendi aut proferendi beneficii locum, hanc in noſtris petitionibus operam, atque aſſectationem: neque enim fieri poteſt, neque poſtulandum eſt a nobis, aut ab equitibus Romanis, ut ſuos neceſſarios candidatos ſectentur totos dies; a quibus ſi domus noſtra [d] celebratur, ſi interdum ad forum deducimur, ſi uno baſilicæ ſpatio honeſtamur, diligenter obſervari videmur et coli. Tenuiorum et non occupatorum amicorum eſt iſta aſſiduitas, quorum copia bonis et beneficis deeſſe non ſolet. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato: ſine eos, qui omnia a nobis ſperant, habere ipſos quoque aliquid, quod nobis tribuere poſſint; ſi nihil erit præter ipſorum ſuffragium, tenue eſt; ſi ut ſuffragantur, nihil valent gratia; ipſi denique, ut ſolent loqui, non dicere pro nobis, non ſpondere, non vocare domum ſuam poſſunt: atque hæc a nobis petunt omnia: neque ulla re alia, quæ a nobis conſequuntur, niſi opera ſua, compenſari putant poſſe. Itaque et legi Fabiæ, quæ eſt de numero ſectatorum, et S. C. quod eſt L. Cæſare conſule factum, reſtiterunt; nulla eſt enim pœna, quæ poſſit obſervantiam tenuiorum ab hoc vetere inſtituto officiorum excludere. At ſpectacula ſunt tributim data, et ad pran-

[d] *frequentatur.*

40. *Gratuitam.*] Tota hæc frequentia quæ convenit, nulla mercede vel pecunia conducta venit.

44. *Eo, quo semper usi sumus.*] Non debet reprehendere Cato quod semper factum est, neque inde arguere Murænam hominem ambitiosum.

50. *Si interdum ad forum deducimur.*] Varia commemorat officia, quibus homines tenues suos patronos aut primarios viros prosequebantur, quæ ipsis crimini verti non debent.

Ib. *Si uno Basilicæ spatio.*] Id est, si deducimur per spatium tam longum, quam Basilica est. Basilica porro foro adjuncta fuit, a Catone ampliata et Porcia cognominata, ad instar regiæ domûs.

61. *Legi Fabiæ.*] Fabia lex de ambitu tulit ut certus numerus sectatorum esset, id est, eorum qui candidatos in campum deducerent. Sed huic legi et Senatusconsulto L. Cæs. tanto studio plebs restitit, ut nulla prorsus pœna ab hoc affectationis officio removeri potuerit, quia vetus erat institutum.

Ib. *Et Senatusconsulto.*] Quo anno cœpit Catilinæ conjuratio, Consules erant L. Cæsar, et C. Figulus. Cicerone vero petente Consulatum, cum in dies ambitus furor augeretur propter Catilinam et Antonium, paucis diebus ante comitia censuit Senatus, ut lex ambitus addita majori pœna ferretur. Huic cum intercederet Senatusculto Q. Mutius Orestinus, Cicero in gratiam Senatus contra Catilinæ et Antonii concionem invectus est, suasitque ut sectatorum numerus defineretur: sed per eundem tribunum-plebis legi obstitit.

64. *At spectacula sunt tributim data.*] Objectioni novæ Cicero respondet, nempe Murænam suis tribulibus ad spectacula locum dedisse, et vocasse ad convivia. Id autem ab omni memoria factum esse contendit. Porro spectaculo loca erecta sunt, quæ a Græcis thea-

dium vulgo vocati. Etsi hoc factum a Muræna omnino, Judices, non est: ab ejus amicis autem more et modo factum est: tamen admonitus re ipsa, recordor quantum hæ quæstiones in Senatu habitæ punctorum nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra, aut patrum nostrorum memoria, quo hæc, sive ambitio est, sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo, et in foro daretur amicis, et tribulibus? hæc homines tenuiores primum, ne dum qui ea suis tribulibus veteri instituto assequebantur.*

**Deest nonnihil.*

XV. Præfectum fabrûm semel locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas, tribulium causa, compararunt? hæc omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, conjecta sunt; in quibus tamen Muræna ab Senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? non, sed mercede: convince: num sectari multos? non, sed conductos: doce conductos: num locum ad spectandum dare, aut ad prandium invitare? minime, sed vulgo passim. Quid est vulgo? universos. Non igitur, si L. Natta summo loco adolescens, qui, et

tra dicuntur, ex quibus ludi spectabantur.

66. *More et modo factum est.*] Fatetur quidem concessa fuisse hæc spectacula ab amicis Murænæ; sed id neque repugnante more, neque immoderate factum esse.

68. *Punctorum.*] Puncta suffragia sunt, hinc dicta, quod in tabulis notarentur.

70. *Locus in circo.*] Qui loco habebant in circo, ea quandoque amicis benevolentia concedebant, ut inde ludos spectarent, qui a circo Circenses dicti sunt.

71. *In foro.*] In foro ludi gladiatorii dabantur.

1. *Præfectum Fabrûm.*] Præfectus Fabrorum dicebatur, qui Fabris lignariis, Carpentariis, Ferrariis, &c. præerat.

3. *Tabernas Tribulium.*] Tabernæ exstructæ erant in circo maximo, quo commodius ludi spectarentur; eæ porro locabantur pecunià, quandoque etiam liberaliter a dominis tribulibus suis concedebantur. Plutarchus una nocte a Graccho sublatas esse scribit,

4. *Crimina a multitudine.*] Cicero objicit Servio, credere multitudinem, quod nimia quadam accusandi cupiditate hæc omnia levissima ab ipso collecta quasi tot crimina in Murænam conjiciantur.

7. *Senatus cum obviam.*] Ait Cicero, prodire obviam, sectari, &c. nunquam Senatum pertinere ad crimen judicavisse, nisi qui prodeunt et sectantur mercede corrumpantur.

10. *Sed vulgo passim.*] Non est crimen dare locum ad spectandum, invitare multos ad prandium, verbi gratia tribules suos; sed crimen est universos invitare; quod Muræna non fecit.

11. *Si L. Natta.*] Non debet accusari Muræna ambitus, si Natta privignus ejus aliquem locum vel convivium centuriis dederit, quod non tam dedit ut Murænæ faveret quam ut ipse suis tribulibus gratiosus esset.

Ib. *Summo loco adolescens.*] Natta ille ex familia Pinariorum fuit nobilissima et antiquissima apud Romanos, siquidem jam. Evandri temporibus celebris erat. Virg. Æneid. 8.

quo animo jam ſit, et qualis vir futurus ſit, videmus, in equitum centuriis voluit eſſe, et ad hoc officium neceſſitudinis, et ad reliquum tempus gratioſus, id erit ejus vitrico fraudi, aut crimini: nec ſi Virgo Veſtalis hujus propinqua et neceſſaria, locum ſuum gladiatorium conceſſit huic, non et illa pie fecit, et hic a culpa eſt remotus? omnia hæc ſunt officia neceſſariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

XVI. At enim agit mecum auſterè et Stoicè, Cato; negat [a] verum eſſe, allici benevolentiam cibo: negat judicium hominum in magiſtratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo, ad cœnam petitionis cauſa ſi quis vocat, condemnetur; quippe, inquit, tu mihi ſummum imperium, ſummam auctoritatem, tu gubernacula reipub. petis ſovendis hominum ſenſibus et deliniendis animis, et adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium, inquit, a [b] grege delicatæ juventutis, an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas? Horribilis oratio: ſed eam [c] uſus, vita, mores, civitas ipſa reſpuit. Neque tamen Lacedemonii auctores iſtius vitæ, atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt: neque vero Cretes, quorum nemo guſtavit unquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laboriſque diſpertiunt, reſpublicas ſuas retinuerunt: quorum alteri uno adventu noſtri exercitus deleti ſunt, alteri noſtri imperii præſidio diſciplinam

[a] *juſtum.* [b] *multitudine juventutis luxurioſæ.* [c] *conſuetudo.*

12. *In equitum centuriis*] Centuriæ equitum a Romulo institutæ sunt; quæ appellatio aucto postea numero a Tarquinio Prisco conservata est; voluit autem ut mille trecenti equites in tribus centuriis essent.

15. *Virgo Vestalis.*] Vestales habebant locum distinctum, unde ludos gladiatorios spectare possent.

3. *Magistratibus mandandis.*] Mandare honores dicitur populus Rom. cum suo suffragio alicui Magistratum concedit.

4. *Petitionis causa.*] Reponit Cicero Catoni non fas esse aliquem ad convivium vocare, ut quid ab eo petatur, si nefas est sibi benevolentiam voluptatibus conciliare; hoc autem per Dialogismum tractat ad Catonem irridendum.

9. *Horribilis oratio.*] Ironia qua fidem tam asperæ Catonis orationi detrahit simulatione quadam assentationis, ac quasi concepti metus et hororis.

10. *Sed eam usus.*] Hanc vitam asperam alienam a moribus Romanis esse contendit, utiturque dissimilium exemplorum collatione, Lacedæmoniorum videlicet et Cretensium, qui non melius quam Romani Respub. suas conservarunt.

12. *Quotidianis epulis.*] Lacedæmonii præter quotidianis epulas convivia publica celebrabant, quæ Phiditia dicebantur, quæ non fiebant impensis publicis, sed ad quæ suam quisque partem conferebat. De his loquitur Cic. Tusc. Quæst. 5.

Ib. *In robore accumbunt.*] Lacedæmonii non in lectulis, ut mos erat reliquorum Græcorum, sed in dura quapiam materia ac ligno accumbebant; per robur enim lignum intelligit.

13. *Gustavit unquam cubans.*] Cretes ne quidem in epulis accubabant.

15. *Nostri exercitus*] Cretenses a Q. Metello victi sunt, qui et iis leges imposuit ab hac victoria Creticus dictus est.

16. *Disciplinam suam.*] Cretenses a Lycurgo disciplinam suam acceperunt; quanquam Plutarchus ait Lycurgum et Creta suas leges detulisse.

ſuam legeſque conſervant. Quare noli, Cato, majorum inſtituta, quæ res ipſa publica, quæ diuturnitas imperii comprobat, nimium ſevera ratione reprehendere. Fuit eodem ex ſtudio vir eruditus apud patres noſtros, et honeſtus homo et nobilis, Q. Tubero: is, cum epulum Q. Maximus, Africani patrui ſui nomine, populo Rom. daret, rogatus eſt a Maximo, ut [d] triclinium ſterneret, cum eſſet Tubero ejuſdem Africani ſororis filius: atque ille, homo eruditiſſimus, ac Stoicus, ſtravit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, et expoſuit vaſa Samia: quaſi vero eſſet Diogenes Cynicus mortuus, et non divini hominis Africani mors honeſtaretur: quem cum ſupremo ejus die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac republica potiſſimum natus eſſet: neceſſe enim fuiſſe, ibi eſſe terrarum imperium ubi ille eſſet. Hujus in morte celebranda graviter tulit populus Rom. hanc perverſam ſapientiam Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum eſſet L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, ſororis filius, his hœdinis pelliculis Prætura dejectus eſt. Odit populus Rom. privatam luxuriam, publicam magnificientiam diligit; non amat profuſas epulas; ſordes et inhumanitatem multo minus. Diſtinguit rationem officiorum ac temporum, viciſſitudinem laboris ac voluptatis. Nam quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magiſtratum mandandum, niſi dignitate: hoc tu ipſe, in quo ſumma eſt dignitas, non ſervas; cur enim quemquam, ut [e] ſtudeat tibi, ut te adjuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi præſis, ut committam ego me tibi; quid tandem? iſtuc me rogari oportet abs te, an te potius a me, ut pro mea ſalute laborem periculumque ſuſcipias? Quid, quod

[d] *cœnaculum.* [e] *faveat.*

10. *Eodem ex studio.*] Eandem doctrinam Stoicorum secutus est Q. Tubero, de quo loquitur lib. de claris Orat. quem fuisse nepotem L. Paulli ait; fuit autem Scipio Africanus minor, filius Pauli Æmilii, hujus nepos Maximus: ita Maximus hic habuit patruum Scipionem, id est, fratrem patris sui Paulli.

21. *Cum epulum.*] Tubero publicum convivium in funere Scipionis dedit.

25. *Lectulos Punicanos.*] Lectuli Punicani viles sunt et abjecti, qualibus utebantur Africani olim, et Carthaginienses.

Ib. *Vasa Samia.*] Vasa Samia et fictilia sunt, quæ in insula Samo fiebant.

Ib. *Diogenes Cynicus mortuus.*] Diogenes patria Sinopensis fuit, Antisthenis discipulus, quia abjecta omni solicitudine cibum suum in singulos dies emendicabat; habitavit in porticarum vestibulis; cumque se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum jocabatur, et se cum temporibus immutantem. Obiit ferme nonagenarius.

27. *Supremo ejus die.*] Ultimus vitæ dies supremus dicitur.

Ib. *Maximus laudaret.*] Fabius Maximus, Scipionis frater, oratione funebri Africanum laudavit. Orationes autem ejusmodi a propinquis vulgo habebantur.

31. *Perversam sapientiam.*] Illam austeram Stoicorum sapientiam seu Philosophiam perversam vocat, quia omnis humanitatis expers videbatur.

33. *Prætura dejectus est.*] Tubero in petitione Præturæ repulsam passus est

habes nomenclatorem? in eo quidem [f] fallis et decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est; turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin etiam noris, tamen per monitorem appellandi sunt? cur ante petis, quam insusurravit? aut quid, cum admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? hæc omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt: sin perpendere ad disciplinæ præcepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanæ eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum; quæ omnia majores nostri comparaverunt: nec candidatis ista benignitas adimenda est, quæ liberalitatem magis significat, quam largitionem.

XVII. At enim te ad accusandum respub. adduxit. Credo, Cato, te isto animo, atque ea opinione venisse: sed tu imprudentia laberis. Ego quod facio, Judices, cum amicitiæ dignitatisque L. Murænæ gratia facio; tum me pacis, otii, concordiæ, libertatis, salutis, vitæ denique omnium vestrum causa facere clamo atque obtestor. Audite, audite consulem, Judices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de republica cogitantem. Non usque eo L. Catilina rempublicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur; latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat: ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Trojanus, a quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quæris a me, quid ego Catilinam metuam? Nihil; et curavi ne quis metueret: sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinæ, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur: non enim deseruerunt; sed ab illo in speculis atque insidiis relicti, in capite, atque in cervicibus nostris restiterunt; hi et integrum consulem, et bonum imperatorem, et natura et fortuna cum reipub. salute conjunctum, dejici de urbis præ-

[f] *faleris et deciperis.*

a populo propter illius sordes et avaritiam.

42. *Nomenclatorem.*] Nomenclator est is qui subjicit nomina civium ignotorum: quem tamen habuisse Catonem negat Plutarchus cum etiam lege vetitum esset ne petitores haberent nomenclatorem.

46. *Tute.*] Id tu ipse per te, et non per alium nrôis.

1. *At enim.*] Jam aggreditur eam partem refutare, in qua dixerat Cato se Reipub. causa Murænam accusare: cui Cicero respondet, se eum et ipsius, et Reipublicæ causa defendere.

12. *Est equus Trojanus.*] Equi Trojani egregie describitur historia apud Virg. lib. 2 Æneid. ideoque nota omnibus. Sed tantum vult ostendere, non ab iis qui Catilinam secuti sunt, sed ab iis qui in civitate remanserunt, pertimiscendum esse.

17. *In speculis.*] Speculæ loco sunt editiora, e quibus venientes prospiciuntur.

19. *Integrum consulem.*] Integer vitæ dicitur, qui nulla labe sceleris infectus est.

ſidio, et de cuſtodiâ civitatis veſtris ſententiis deturbari volunt; quorum ego ferrum et audaciam rejeci in campo, debilitavi in foro, compreſſi etiam domi meæ ſæpe, Judices; his vos ſi alterum conſulem tradideritis, plus multo erunt veſtris ſententiis, quam ſuis gladiis conſecuti. Magni intereſt, Judices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, eſſe Kalendis Januar. in repub. duos conſules. Nolite arbitrari, mediocribus conſiliis, aut uſitatis viis, aut lege improba, aut pernicioſa largitione auditum aliquando aliquod malum reipub. quæri. Inita ſunt in hac civitate conſilia, Judices, urbis delendæ, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi; atque hæc cives, cives inquam, ſi eos hoc nomine appellari fas eſt, de patria ſua et cogitant, et cogitaverunt; horum ego quotidie conſiliis occurro, audaciam debilito, ſceleri reſiſto; ſed vos moneo, Judices, in exitu eſt jam meus conſulatus: nolite mihi ſubtrahere [a] vicarium meæ diligentiæ; nolite adimere eum, cui remp. cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque ad hæc mala, Judices, quid accedat aliud, non videtis? te, te appello, Cato: nonne proſpicis tempeſtatem anni tui? jam enim heſterna concione intonuit vox pernicioſa deſignati [tribuni] collegæ tui? contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. Omnia, quæ per hoc triennium agitata ſunt jam ab eo tempore, quo a L. Catilina, et Cn. Piſone initium conſilium Senatus interficiendi ſcitis eſſe, in hos dies, in hos menſes, in hoc tempus erumpunt. Qui locus eſt, Judices? quod tempus? qui dies? quæ nox? cum ego non ex illorum inſidiis ac mucronibus non ſolum meo, ſed multo etiam magis divino conſilio eripiar atque evolem? neque iſti me meo nomine

[a] *ſucceſſorem.*

22. *Rejeci in campo.*] In campo Martio rejecit impetus conjuratorum, quando in comitiis lorica tectus venit, et omnes se consuli adjunxerunt.

Ib. *Debilitavi in foro.*] Debilitavit in foro, cum tam vehementer concionatus est apud populum in Catilinam.

23. *Compressi domi meæ.*] Compressit domi, cum Cornelius eques Rom. et T. Vargunteius missi a Catilina sunt, quasi eum salutaturi; sed ut eum revera interficerent. Vide Orat. in Catil.

Ib. *Alterum Consulem.*] Muræenam.

25. *Multis repugnantibus.*] Catilina et cæteri conjurati nolebant esse consules Kalendis Januariis.

34. *In exitu est jam meus consulatus.*] Proximus Kalendis Januariis consulatum deponebat.

40. *Designati Tribuni.*] Metellus Nepos conjuratis favebant.

42. *Te ad Tribunatus petitionem vocaverunt.*] Plutarchus scribit in vita Catonis, hunc ad sua prædia in Lucaniam, per otium, rusticationis gratia euntem, hoc consilio statim ante vesperum ejus diei quo fuerat egressus, monentibus et rogantibus amicis, ex ipso itinere Romam revertisse, ut hic sese Metello et ejus furiosis consiliis opponeret, quem hoc ipso in itinere ad petitionem Tribunatus Romam properare, primum resolverat.

43. *A L. Catilina, et Cn. Pisone.*] Loquitur de prima conjuratione quæ Lepido et Volcatio Coss. facta est. Vide Sallust.

interfici, sed vigilantem consulem de reip. præsidio demovere volunt: nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, [b] tollere: id quod mihi crede, et agunt, et moliuntur: vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum reipub. præsidii: sed cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribunitiam viderent, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur: nam ne sufficiatur consul, non timent: vident in tuorum potestate collegarum fore: sperant sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule rempub. sine præsidio objici posse. His tantis in rebus, tantisque in periculis, est tuum, M. Cato, qui non mihi, non tibi, sed patriæ natus es, videre quid agatur, retinere adjutorum, defensorem, socium in republica, consulem non [c] cupidum, consulem, (quod maxime tempus hoc postulat) fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium. Quanquam hujusce rei potestas omnis in vobis sita est, Judices: totam rempub. vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo [d] consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset judicare, condemnaret L. Murænam: si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio resp. ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia: ut major facultas Tribunis-plebis detur, depulso adversario, seditionis ac discordiæ concitandæ. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri judicabunt, quod ille importunissimus gladiator hostis reipub. judicaret? Mihi credite, Judices, in hac causa non solum de L. Murænæ, verum etiam de vestra salute sententiam feretis; in discrimen extremum venimus: nihil est jam unde nos reficiamus, aut ubi lapsi resistamus; non solum minuenda non sunt auxilia quæ habemus; sed etiam nova, si fieri possit, comparanda; hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe,

[b] *occidere.* [c] *avarum.* [d] *cœtu.*

54. *Spoliatim vim Tribunitiam.*] Periculum Catonis cum Murænæ periculo conjungit; nam si damnetur Muræna, dabitur occasio Catilinariis Catonem opprimendi: nam ipsi consul non aderit; nam in locum Murænæ nullus substituetur alius invitis Tribunis, quia intercessione sua comitia impedient: et sic Silano sibi sumendi collegam potestatem auferent.

68. *Petunt enim.*] Conjurati conantur perdere eum et fortunas et dignitatem.

71. *Tribunus-plebis.*] Tribuni-plebis, qui seditiones moliuntur, facilius ad exitum perniciosa sua concilia perducent, si Murænam a consulatu removeant.

79. *Apud Anienem.*] Bello secundo Punico, cum Capuam M. Fulvius obsideret, Annibal, ut eum castra movere cogeret subito consilium cepit ad urbem exercitum adducendi; itaque castra locavit ad fluvium Anienem, ad tertium ab urbe lapidem. Vide Livium, lib. 26.

in foro: dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest; non nemo etiam in illo sacrario reipub. in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii [e] faxint, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinæ nefarium latrocinium armatus opprimat: ego togatus, vobis, bonisque omnibus adjutoribus, hoc quod conceptum respublica periculum parturit, consilio discutiam et comprimam. Sed quid tandem fiet, si hæc elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, et is non administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus; hunc jam qui impedituri sint, ** Illa pestis immanis, importuna Catilinæ prorumpet, qua poterit, et jam populo Romano minatur: in agros suburbanos repente ad volabit: versabitur in castris furor, in curia timor, in foro conjuratio, in campo exercitus, in agris vastitas: omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus; quæ jam diu comparantur, eadem ista omnia, si [f] ornata sui præsidiis erit respub. facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia opprimentur.

[e] *faciant.* [f] *instructa.*

82. *In illo sacrario reip.*] Loquitur de curia, quæ in loco sacrato semper habebatur propter sanctitatem consiliorum.

Ib. *Non nemo hostis est.*] Quis fuerit non indicatur, certum est quosdam tum e Senatoribus, tum ex equitibus inter conjuratos fuisse, quos Sallustius nominat.

88. *Unus erit consul.*] P. Silanus solus erit Consul, si Muræna damnetur; quare non tam in reipub. administratione occupabitur, quam in consule altero sufficiendo; quia Tribuni-plebis seditioni ipsi obsistent.

PERORATIO.

Peroratio in motibus commiserationis excitandis tota versatur.

XVIII. Quæ cum ita sint, judices, primum reipub. causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in rempub. deligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ et cæterorum civium consulatis, deinde ego fidem vestram, vel defensoris et amici officio adductus, oro atque obsecro, Judices, ut ne hominis miseri, et cum corporis morbo, tum animi dolore confecti, L. Murænæ recentem gratulationem nova lamentatione obruatis; modo maximo beneficio populi Rom. ornatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in

8. *Recentem Gratulationem.*] Gratulatio ipsi facta est, cum e bello Mithridatico proxime rediit.

9. *Maximo beneficio.*] Consulatu ornatus est a populo.

municipium antiquiſſimum, conſulatum attuliſſet: nunc idem ſqualore ſordidus, confectus morbo, lacrymis ac mœrore perditus, veſter eſt ſupplex, Judices, veſtram [a] fidem obteſtatur, miſericordiam implorat, veſtram poteſtatem ac veſtras opes intuetur. Nolite, per deos immortales, Judices, hac eum re, qua ſe honeſtiorem fore putavit, etiam cæteris ante partis honeſtatibus, atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos Muræna, Judices, orat atque obſecrat, ſi injuſte neminem læſit, ſi nullius aures voluptatemve violavit, ſi nemini, ut leviſſime dicam, odio nec domi, nec militiæ fuit; ſit apud vos modeſtiæ locus, ſit [b] demiſſis hominibus perfugium, ſit auxilium pudori. Miſericordiam ſpoliatio conſulatus magnam habere debet, Judices: una enim eripiuntur cum conſulatu omnia; invidiam vero his temporibus habere conſulatus ipſe nullam poteſt; objicitur enim concionibus ſeditioſorum, inſidiis conjuratorum, telis Catilinæ: ad omne denique periculum, atque omnem invidiam ſolus opponitur. Quare quid invidendum Murænæ, aut cuiquam noſtrum ſit in hoc præclaro conſulatu, non video, Judices: quæ vero miſeranda ſunt, et ea mihi ante oculos verſantur, et vos videre et perſpicere poteſtis. Si (quod Jupiter omen avertat!) hunc veſtris ſententiis [c] afflixeritis, quo ſe miſer vertet? domumne? ut eam imaginem clariſſimi viri, parentis ſui, quam paucis ante diebus laureatam in ſua gratulatione conſpexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? an ad matrem, quæ miſera modo conſulem oſculata filium ſuum, nunc cruciatur et ſolicita eſt, ne eundem paulo poſt ſpoliatum omni dignitate conſpiciat? Sed quid ego matrem aut domum appello, quem nova pœna legis et domo, et parente, et omnium ſuorum conſuetudine conſpectuque privat? Ibit igitur in exilium miſer? quo? ad Orientiſne partes? in quibus annos multos legatus fuit, et exercitus duxit, et res maximas geſſit? at [d] habet magnum dolorem, unde cum honore deceſſeris, eodem cum ignominia reverti. An ſe in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Tranſalpina, quem nuper ſummo cum imperio libentiſſime viderit, eundem lugentem, mœrentem, exulem videat? in ea porro provincia, quo animo C. Murænam fratrem ſuum adſpi-

[a] *auxilium.* [b] *ſupplicibus.* [c] *damnaveritis.* [d] *id affert, &c.*

11. *Municipium antiquissimum.*] Lanuvium pagus erat in via Appia, at olim municipium a Diomede post eversam Trojam conditum: e quo prodiit Muræna.

32. *Laureatam.*] Qui triumphabant, lauro coronabantur: cum autem fuisset Luculli legatus, ut illius victoriæ, sic et gratulationis etiam, et gloriæ particeps esse debuit; ideoque *Laureatam* ejus imaginem ocavt.

37. *Nova pœna legis.*] Exilium significat, quo, nova lege lata, præter alias pœnas multantur, qui ambitus crimine convincuntur.

39. *Orientes partes.*] In Asiam, quæ in parte Orientali sita est, legatus Luculli fuit.

42. *In contrariam partem.*] Pars Orienti contraria Occidentalis est; in hac autem parte fuit Gallia, pro Prætorem ivisse superius dixit.

ciet? qui hujus dolor? qui illius mœror erit? quæ utriſque lamentatio? quanta autem [e] perturbatio fortunæ atque ſermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum eſſe conſulem Murænam nuncii literaque celebraſſent, et unde hoſpites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accedat ipſe nuncius ſuæ calamitatis? Quæ ſi acerba, ſi miſera, ſi luctuoſa ſunt, ſi alieniſſima a manſuetudine et miſericordia veſtra, Judices; conſervate populi Romani beneficium: reddite reipub. conſulem: date hoc ipſius pudori, date patri mortuo, date generi et familiæ, date etiam Lanuvio, municipio honeſtiſſimo, quod in hac cauſa frequens mœſtumque vidiſtis; nolite a ſacris patriis Junonis Soſpitæ, cui omnes conſules facere neceſſe eſt, domeſticum et ſuum conſulem potiſſimum avellere. Quem ego vobis, ſi quid habet aut momenti commendatio, aut auctoritatis [f] confirmatio mea, conſul conſulem, Judices, ita commendo, ut cupidiſſimum otii, ſtudioſiſſimum bonorum, acerrimum contra ſeditionem, fortiſſimum in bello, inimiciſſimum huic conjurationi, quæ nunc rempublicam labefactat, futurum eſſe promittam ac ſpondeam.

[e] *commutatio.* [f] *affirmatio.*

55. *Lanuvio.*] In causis reorum veniebant e municipiis et e provinciis legati, ut pro reo deprecarentur.

56. *Junonis Sospitæ.*] Sospita Juno a servando dicta est. Hæc in primis Lanuvii colebatur magna religione, ut docet Livius. Simulacrum fingebatur cum pelle caprina, hasta, et scutulo, et cum calceolis repandis. Hanc Junonem, cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant, unde sæpe Romanos apud Livium *legitur* misisse Lanuvium, qui sacrificio Junonem Sospitam placarent.

57. *Facere necesse est.*] Facere est sacrum facere; faciebant autem, cum magistratum consules inibant, Lanuvii Junoni Sospitæ.

PRO

A. LICINIO

ARCHIA, POETA.

ARGUMENTUM.

SILVANUS *et carbo legem tulerant, ut ii cives Romani haberentur, qui fœderatis civitatibus adſcripti eſſent, et domicilium in Italia, tum, cum lex ferebatur, habuiſſent, ac intra ſexaginta dies apud Prætorem profeſſi eſſent. Hac lege adductus Gracchus quidam Archiam Poetam in judicio accuſavit, quod in urbe ſe pro cive gereret, cum non eſſet. Negavit enim Archiam adſcriptum eſſe fœderatis civitatibus, et latæ legis tempore in Italia domicilium habuiſſe, ac apud Prætorem profeſſum eſſe. Cicero, cum maxime Archiam diligeret, hac oratione ipſum defendit. Ac primum oſtendit Archiam civem legitimum eſſe, cum Heracleæ, et aliis civitatibus adſcriptus ſit; quia in Italia domicilium habuerat, quando lata lex eſt: ac denique apud Prætorem profeſſus erat In hac oratione multa dicit de ſtudiis literarum, et de Archiæ laudibus, perſuadetque judicibus, etiamſi non eſſet civis, tamen propter eruditionem inter cives adſcribendum eſſe.*

PERSONÆ.

Gracchus accuſator eſt, Cicero defenſor, Prætor Judex.

GENUS CAUSÆ.

In genere judiciali eſt hæc cauſa. Quæritur enim an civis ſit Romanus Archias: tamen ſecundum aliquam ſui partem pertinere poteſt ad genus demonſtrativum, cum Archias commendetur, et Poeticum nomen extollatur; ſed cum omnia referantur ad Archiæ defenſionem, potiſſimum in genere judicali eſſe dicenda eſt; quare probabile eſt habitam fuiſſe in foro, ubi publica judicia exercebantur.

TEMPUS.

Habita est anno urbis conditæ 622. M. Pupio Pisone, et M. Val. Messala Consulibus, annum agente Cicerone quadragesimum sextum.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Confirmatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. *Ab officio Cicero exorditur, quo obstringitur Archiam defendere.*
2. *Deprecatur, ut sibi fas sit novo dicendi modo uti.*

SI quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si a hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, et disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo

INTERPRETATIO.

a *dicendi.*

NOTÆ.

1. *Si quid est in me ingenii.*] Nihil potentius est ad conciliandos auditorum animos oratori, quam modesta de se commemoratio; nec alienandos, quam vana de se ostentatio; hæc autem singularis fuit in Cicerone modestia, ut in plerisque ejus orationibus, ac præcipue pro Quinctio, Cor. Balbo, &c. videre est.

5. *Ætatis meæ tempus.*] Bonarum artium studiis dedictus semper ut qui maxime fuit Cicero. Adolescens Philosophiæ operam dedit Romæ, seseque tradidit Philoni erudiendum *admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus*, ut ipse in Bruto ait. Certe de eo scribit Plutarchus, in discendo ejus ingenium ita eluxisse tantumque sibi nominis et gloriæ inter pueros fuisse, ut parentes, cum visendi gratia, commemorct, ad ludum venisse solitos; quod philosophandi desiderium semper habuit; posteaquam enim ad Rempublicam accessit; quod otii supereat, philosophiæ dabat; et cum Respublica perturbata Cæsaris dominatione fuit, dum silebant oratores, iterum philosophiæ vacavit.

Ib. *Earum rerum omnium.*] Si quid ingenii, exercitationis, rationis, et artis in Cicerone fuit, id totum acceptum ad Archiam refere.

6. *Prope suo jure debet.*] Archias ille præceptor fuit Ciceronis; puer autem Cicero cum imprimis poesi delectaretur, Pontium Glaucum tetrametris composuit, quem sua etiam ætate extitisse Plutarchus ait.

jure debet. Nam quoad longiſſime poteſt mens mea reſpicere ſpatium præteriti temporis, et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde uſque repetens, hunc video mihi [b] principem, et ad ſuſcipiendam et ad ingrediendam rationem horum ſtudiorum extitiſſe. Quod ſi hæc vox hujus hortatu præceptiſque [c] conformata nonnullis aliquando ſaluti fuit; a quo id accepimus, quo cæteris opitulari, et alios ſervare poſſemus, huic profecto ipſi, quantum eſt ſitum in nobis, et opem et ſalutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quædam in hoc facultas ſit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut diſciplina: ne nos quidem huic cuncti ſtudio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quaſi cognatione quadam inter ſe continentur. Sed ne cui veſtrum mirum eſſe videatur, me, in quæſtione legitima, et in judicio publico, cum res agatur apud Prætorem populi Romani, lectiſſimum virum, et apud ſeveriſſimos judices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a conſuetudine judiciorum, verum etiam a forenſi ſermone abhorreat: quæſo a vobis, ut in hac cauſa mihi detis hanc [d] veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum ſpero, non moleſtam: ut me pro ſummo poeta, atque eruditiſſimo homine, di-

[b] *auctorem.* [c] *formata.* [d] *poteſtatem.*

10. *Ad suspiciendam, et ad ingrediendam.*] Suscepit ductus consiliis Archiæ et ingressus est labore et exercitatione continua studium literarum.

15. *Alios.*] Ait se edoctum fuisse ab Archia eloquentiam, qua eos sublevavit qui suo patrocinio indigebant.

16. *In hoc facultas.*] Archias cum poeta sit, alia facultate præditus est; nam ab oratore differt Poeta; quare alia in eo fuit dicendi ratio.

17. *Ne nos.*] Oratores.

Ib. *Cuncti.*] Appius, *uni*, legeretur, et ita reponendum Lambinus censet.

20. *Continentur.*] Omnes artes inter se uniri contendit, et loquitur de hac omnium disciplinarum Encyclopædia, quam ex sententia Platonis exponit sic lib. 3. de Orat. *Est etiam illa Platonis vera, et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri; ubi enim perfecta vis est rationis ejus, qua causæ rerum, atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum, contentusque reperitur.*

21. *In quæstione legitima.*] Quæstio legitima ea causa dicitur, quæ legibus constituta est, et quæ quærendi, et vocandi quempiam in judicium potestatem facit.

Ib. *In Judicio publico.*] Publica judicia dicta sunt, quæcunque aut Magistratus ipsi jus dicentes decreverunt, aut judices a Magistratu jus dicente dati de jure statuerunt; quoniam autem jus aliud privatum fuit, aliud publicum, propterea judicia alia privata, alia publica extiterunt; privata quidem de controversiis inter cives; publica vero de criminibus agebant.

22. *Apud prætorem.*] De numero Prætorum, et de eorum potestate jam dictum in Orat. pro lege Manil. Parag. 1. not. ad lin. 11. loquitur de urbano, apud quem de controversiis civium agebatur.

23. *Severissimos judices.*] Dabantur judices a Prætore, apud quos nullus misericordiæ et lenitatis locus est.

centem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique Prætore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius: et in [e] ejusmodi persona, quæ propter otium ac studium [f] minime in judiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam: perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium; verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

[e] *tali.* [f] *nunquam habuit experientiam judiciorum.*

29. *Hominum literatissimorum.*] Convenerant ad illud judicium fere omnes illi qui bonarum literarum studiis erant dediti, quod non solum Archiæ, verum etiam literarum, literatorumque omnium causa agi videretur.

NARRATIO.

In hac narratione describit vitam Archiæ a quinque capitibus: 1 a studiis: 2. a patria: 3. a fama: 4. ab adventu ejus in urbem, et familiaritate cum viris clarissimis: 5. a civitate.

II. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit; primum Antiochiæ (nam ibi natus est, [a] loco nobili, et celebri quondam urbe et copiosa, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit; post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc et in Latio vehementius tum cole-

[a] *genere.*

2. *Iis artibus.*] Grammatica, Rhetorica, Poesis, Historia, Geographia, artes sunt, quibus ad humanitatem excoluntur animi, et quasi novam formam accipiunt.

3. *Antiochiæ.*] Antiochia urbs Syriæ metropolis, quam Strabo, lib. 16. a Seleuco Nicanore conditam ait.

10. *Græcarum artium.*] Ex Græcia in Italiam, tanquam ex fonte, omnes artes liberales profluxerunt; sed maxime post eversam Carthaginem.

11. *In Latio.*] Ante Sociale bellum, literæ in Latio floruerunt. Latium separatum fuit ab Italia: nam universa Italia sic dividebatur, ut ejus proprie pars Latium diceretur, a Tiberi usque L. millium pass. longitudine, qua in parte Roma fuit. Altera pars nomen universale retinuit, et Italia dicta est. Hinc alii Latini, alii Italici. Tertia, Gallia citerior in provinciæ formam redacta. Hinc jura quatuor, provincialium Italicorum, Latinorum, Quiritum, sive civium Rom.

bantur, quam nunc iisdem in oppidis: et hic Romae propter tranquillitatem reipub. non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani civitate cæterisque præmiis donarunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule et Catulo; nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset; statimq; Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q.

12. *Romæ propter tranquillitatem.*] Primi Romani literas neglexerunt, sed Poetas præcipue, uni arti militari dediti. Unde Cato, in oratione M. Nobiliori, tanquam proborum objecit, quod in provinciam Poetas duxisset; at cum tranquillior facta est respub. contulerunt se Romani ad disciplinas excolendas, quas a Græcis acceperunt.

13. *Tarentini, &c.*] Tarentini populi sunt in majore Græcia, id est, in Calabria, et in Campania ad oram maritimam, Siciliam versus, ubi sita Neapolis est.

14. *Civitate donarunt.*] Ex jure Romano, nemo duarum civitatum civis esse poterat; de quo vide Orat. pro Cæcina. At inter alias civitates quisque diversarum jure gaudere poterat. Tarentini vero, Rhegini, et Neapolitani erant civitate donati.

16. *Hospitio.*] Mos invaluerat illis temporibus, ut urbium diversarum cives jus inter se privati hospitii contraherent. Hospitii autem necessitudo tum inter privatos, tum inter populos contrahebatur: neque id quidem modo, sed etiam inter singulos privatosque homines, et civitates. Quod inter populos Latini hospitium publicum, Græci προξενίαν, quod inter privatos et singulos privatum, Græci ἰδιοξενίαν vocaverunt; hujus erat nota pignusque tessera hospitalis; unde apud Plautum in Pœnul. *Deum hospitalem et tesseram mecum fero.*

17. *Mario consule, et Catulo.*] Anno urbis conditæ 651. Marius et Catulus coss. fuerunt.

18. *Quorum alter.*] Marius quartum jam consulatum agebat, et capto Jugurtha, devictis Cimbris, Tuetonis, et Ambronibus, scribendi maxima argumenta dederat. De rebus ejus gestis vide Plutarchum, in ejus vita.

19. *Alter cum res gestas.*] De Catulo magnifice loquitur, in lib. 3. de Orat.

20. *Luculli.*] Lucius et Marcus Lucullus fratres fuere. Lucius autem de Mithridate et Tigrane, Marcus vero de Macedonia triumphavit. De Lucio scribit Plutarchus, plurimos pulcherimosque coegisse libros, studioso cuique bibliothecam suam perpetuo aperuisse, ibique loquendo legendo, disputando, diem jucunde Græcos posuisse, quos fovebat, colebat, conviviis excipiebat; denique proprios lares liberam Græcorum, qui Romam veniebant, aulam fecisse.

Ib. *Prætextatus.*] Vestis fuit puerorum nobilium et ingenuorum apud Romanos *prætexta*, qua utebantur ad annum decimum quintum. Credibile est provectior ætate fuisse Archiam, at dici a Cicerone *Prætextatum*, quod, licet juvenis, tamen, propter ingenium et doctrinam, apud Lucullos receptus est, et donatus civitate.

24. *Familiarissima senectuti.*] Vult ostendere Cicero tanta fuisse probitate Archiam, ut eandem laudem, quam sibi juvenis vindicaverat, ad extremam usque senectutem retinuerit.

Ib. *Illis jucundus.*] Multa grata sunt, quæ sunt non jucunda, at nihil jucundum esse potest, quod non sit gratum.

Metello illi Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur a M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre et filio: a L. Crasso colebatur: Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devictam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. [b] Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et cum ex ea provincia cum eodom Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cum esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, et Carbonis, SI QUI FŒDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT: SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT: ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRÆTOREM ESSENT PROFESSI. Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud Prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum.

[b] *postea.*

25. *Metello Numidico.*] Q. Cæcilius Metellus, Numidicus appellatus est, quod consul duobus prœliis Jugurtham fuderit, et totam Numidiam vastaverit. Hic Plutarcho referente, Lucullorum avunculus fuit.

Ib. *Pio filio.*] Q. Metellus, Numidici filius, Pius dictus est, quod precibus suis reditum ab exilio patris obtinuerit.

Ib. *M. Æmilio.*] Æmilius Scaurus princeps Senatus fuit, ei magnæ vir apud Romanos auctoritatis.

26. *Q. Catulo.*] Orator fuit et consul Q. Catulus.

Ib. *L. Crasso.*] Lucius Crassus magnus orator fuit, quem in lib. de Orat. loquentem inducit Cicero.

27. *Drusum.*] M. Catonis is Drusus avunculus fuit, quem Tribunum-plebis initio belli socialis, domi interfectum fuisse Velleius scribit.

Ib. *Octavios.*] Tres fuere Octavii, Cnæus, qui cum Cinna Consul fuit, et quem leges perniciosas molientem ex urbe expulit; alter Cnæus, non eodem patre natus, qui Curionis in consulatu collega fuit; Lucius Cnæi frater, qui cum Cotta Consul fuit.

Ib. *Catonem.*] Hic Cato pater Uticensis fuit, qui semetipsum interfecit.

31. *Siciliam profectus.*] L. Lucullus Quæstor in Asiam profectus est, et Prætor Siciliam, ac Consul Asiam obtinuit; eum Archias in eas provincias secutus est.

33. *Heracleam.*] Heraclea civitas Italiæ in Campaniæ finibus fuit, ubi Tarentum, Rhegium, aliquæ civitates, de quibus supra. Strabone teste, primum Troja, sed postea inductis Tarentinorum coloniis, Heraclea dicta est; cum autem haberet jus civitatis Romanæ hæc urbs Heraclea, atque inter ejus cives adscriptus esset, Archias certe jure civitatis Romanæ fruebatur; nam fœderatæ civitates eodem quo Romani privilegio utebantur.

34. *Æquissimo jure ac fœdere.*] Fœdus istud cum Heraclea sancitum est Pyrrhi temporibus, Fabricio Consule, anno U. C. 475.

37. *Silvani lege, et Carbonis.*] Cn. Pompeio Strabone, et L. Porcio Carbone coss. M. Plautius Silvanus, et Cn. Papirius Carbo Tribuni-plebis legem tulere de peregrinis, ut hic subjacet, *si qui fœderatis, &c.*

40. *Sexaginta diebus.*] Tria legis capita fuerunt, si quis fœderatæ civitati adscriptus esset, si in Italia domicilium haberet, si sexaginta diebus censum apud Prætorem professus esset, id est, intra diem sexagesimum post latam legem professus esset se civem Romanum esse.

CONFIRMATIO.

Duas habet partes, quarum hæc prima est, Civis Romanus est Archias.

III. Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa [a] dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleæne esse eum adscriptum negabis? adest vir summa auctoritate, et religione, et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audivisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulus desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere; quærere quæ habere non possumus: et de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus; imo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa pro-

[a] *defensa.*

5. *Non opinari.*] Leviter aliquando opinionis a rei veritate alienæ concipiuntur. Affert testimonium Luculli.

6. *Adsunt Heraclienses legati.*] Locus a testibus, in quo multum roboris et firmamenti est.

9. *Tabulas publicas.*] In tabulis publicis omnia acta publica civitatis, et omnium civium nomina continebantur.

12. *Italico bello.*] Spe civitatis obtinendæ, Italiæ populi dejecti, tandem facta conspiratione, populo Rom. bellum intulerunt, quod et Sociale dictum est, et Marsicum, quod a Marsis primum sit excitatum.

Ib. *Incenso tabulario.*] Tabularium locus est ubi servabantur tabulæ publicæ.

18. *Quærere quæ habere non possumus.*] Ostendit ridiculum esse tabulas quærere quæ perierunt, quæque duntaxat proferuntur, ut per eas præteritorum memoria conservetur, cum præsertim recens sit memoria Archiam esse civitate donatum; et habeantur testimonia Luculli, Heracliensium, &c.

13. *Religionem.*] Per Religionem intelligit juramentum, quia juratus testis dicebat testimonium, quod tunc religiosum putabatur.

14. *Municipii.*] Municipium oppidum est jure civitatis Romanæ donatum, quod alio nomine Plinius oppidum civium Romanorum appellavit.

17. *Sedem omnium rerum.*] Constituit vivere et mori Romæ Archias; argumentatur a domicilio sive loco.

19. *Iis tabulis professus.*] Curavit nomen suum in eas tabulas referri, sicut lex præscribebat; non in eas tabulas, quæ negligentius asservabantur a Prætore, et in quibus plures sæpe nomina furtim inscribebant; sed in eas tabulas quæ a Metello viro sanctissimo asservatæ sunt: probat autem tabulis professum esse Archiam

ſeſſione, collegioque Prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulæ negligentius aſſervatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, poſt damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem reſignaſſet; Metellus, homo ſanctiſſimus modeſtiſſimuſque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Prætorem, et ad judices venerit, et unius nominis litura ſe commotum eſſe dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita ſint, quid eſt quod de ejus civitate dubitetis, præſertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adſcriptus? Etenim cum mediocribus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos credo, aut Locrenſes, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod ſcenicis artificibus largiri ſoleant, id huic ſumma ingenii prædito gloria, noluiſſe? Quid? cum cæteri non modo poſt civitatem datam, ſed etiam poſt legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepſerint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus eſt ſcriptus, quod ſemper ſe Heraclienſem eſſe voluit, rejicietur? Cenſus noſtros requiris ſcilicet. Eſt enim obſcurum, proximis cenſoribus, hunc cum clariſſimo impera-

21. *Appii tabulæ.*] Appius et Gabinus Prætores fuerunt, cum Archias professus est.

22. *Incolumis fuit.*] Qui nondum condemnatus in judicio est, dicitur incolumis.

Ib. *Post damnationem.*] Quo crimine damnatus fuerit, non constat. Hic enim non est iste A. Gabinus, qui postea cum L. Pisone Consul fuit, et cujus mentio fiet in *Pisoniana*.

23. *Resignasset.*] Tabulæ evulgatæ sunt post damnationem et calamitatem Gabinii quia antea erant tabulæ ejusmodi Prætoris annulo obsignatæ.

Ib. *Metellus.*] Apud Metellum Prætorem Archias professus est.

26. *Unius nominis litura.*] In iis tabulis unius tantum nominis litura reperta est qua se commotum Metellus dixit; at in Archiæ nomine nulla erat.

29. *Cum mediocribus multis.*] Argumentum a minore ad majus facit, si civitate donati sunt levioris artis homines: certe ea donatus est Archias, qui præstantissimis artibus ornatus est.

30. *Gratuito.*] Sine merito, et artis alicujus gloria, civitatem concedebant: quid ni concedetur tam insigni viro.

31. *In Græcia.*] Magnam Græciam intelligit, quæ pars erat Italiæ, cujus initium erat a Latii finibus, et ad Tarentum usque et Cumas extendebatur.

32. *Locrenses.*] A Locrensibus etiam civitate donatus est Archias; populi autem illi sunt in extrema Italiæ ora, quæ magna Græci dicta est.

33. *Scenicis artificibus.*] Artes intelligit viles at abjectas; argumentatur a minori ad majus.

35. *Post legem Papiam.*] Primum lege a Petronio latum erat, ut omnes peregrini jure civitatis carerent; hanc iterum Papius Tribunis-plebis, coss. Cotta et Manilio anno urbis conditæ 688. restauravit. De utraque lib. 3. Offic. loquitur.

36. *In tabulas irrepserint.*] Cum aliqui curaverint ut nomen suum vel Prætorum negligentia, vel fraude in tabulis publicis latentur inscriberetur; cur non obtinebit Archias? &c.

38. *Census nostros requiris.*] Negabat adversarius a Censoribus Archiam censum esse; mos enim fuit apud Romanos, ut quinto quoque anno capita civium Romanorum censerentur. Respondet autem Cicero ideo censum non esse, vel quia Roma aberat, quando censebatur populus vel quia eo præsente censendi ratio neglecta est; census autem non confirmat jus civitatis, hoc est, non facit neque confirmat civem, sed tantummudo indicat eum qui sit census.

tore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem Quæstore fuisse in Asia: primis, Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Rom. jure esse versatum, et testamentum sæpe fecit nostris legibus, et adiit hereditates civium Rom. et in beneficiis ad ærarium delatus est a L. Lucullo Prætore, et Consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio [b] revincetur.

[b] *convincetur*.

40. *Superioribus.*] L. Marcius Philippus, et M. Perpenna, tertio post anno lustrum 66. fecerunt, quo tempore in Asia Archias fuit cum Lucullo Quæstore. Censura deinde intermissa fuit usque ad annum sexcentesimum septuagesimum tertium, quo L. Gellius, Cn. Lentulus censores lustrum sexagesimum septimum fecerunt, cum Lucullus in Asia bellum contra Mithridatem administrabat, et hi sunt quos Cicero *proximos* appellat. [*Hottomann.*]

41. *Julio et Crasso.*] L. Julius Cæsar, P. Licinius Crassus censores fuere, Cn. Pompeio et Porcio Catone coss. anno urbis 664. [*Hottoman.*]

43. *Gessisse pro cive.*] Gerit se pro cive, qui jure civitatis utitur, sive civis sit, sive non sit.

Ib. *Ipsius.*] Archiæ judicio contendebat adversarius eum non esse civem Romanum.

46. *Testamentum fecit.*] A testamento facto, ab adita hæreditate, et a delatione ad ærarium, probat Archiam civem esse Rom. Porro testamentum facere, et accipere quid testamento, ad cives tantum pertinebat; utroque jure peregrini privabantur.

Ib. *Addit hæreditates.*] Licebat quemlibet, modo civis Romanus esset, hæredem facere.

47. *In beneficiis ad ærariun.*] Archias delatus est inter eosqui beneficium aliquod accipere debebant, id enim moris fuit, ut milites propter rem bene gestam ab imperatore ad ærarium deferrentur, et aliquod suæ generositatis præmium acciperent.

48. *Quære argumenta.*] Ita fidit suæ causæ Cicero, ut moneat adversarium nunquam posse inveniri argumenta satis valida, quibus persuadeat Archiam Poetam civem non esse.

SECUNDA PARS CONFIRMATIONIS.

Etiamsi Archias civis Romanus non esset, adsciscendus fuit.

Propositionem hoc syllogismo complectitur: Poetæ docti et ingeniosi, propter suæ doctrinæ fructum, delectationem, et dignitatem, inter cives adciscendi sunt; Archias talis est: igitur est adscicendus inter cives.

IV. Quæres a nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur? quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta

1. *Quæres a nobis.*] Occupatione transit ad Archiæ commendatione, cum digressione in laudem literarum.

3. *Convicio.*] Convincium proprie maledictum illud est, quod accusator reo objicit præter crimen quod causæ proprium est, et quod nihil habet propositum præter contumeliam.

varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum: cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possent ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique aleæ, quantum pilæ; tantum mihi egomet ad hæc studia [a] recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque crescit oratio, et facultas: quæ, quantacunque in me est, nunquam amicorum periculis defuit; quæ si cui levior videtur; illa quidem certe quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præceptis, multisque literis mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem atque honestatem, in ea autem [b] persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vesta in tot ac tantas dimicationes, atque in hos [c] profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quæ jacerent in tenebris omnia, nisi

[a] *repetenda.* [b] *inquirenda.* [c] *perditorum.*

11. *Ut ab nullius.*] Al. *ut ab illis nullo me unquam temp.* Sed locum depravatum putat Petrus Victorius lib. 2. Variar. lect. cap. 9. et reponendum esse, *ut a nullius unquam me tempore, aut commodo, aut otium meum abstraxerit, &c.* ostendit enim quod literis incubuerit, et nemini obfuerit: nec se esse e genere illorum hominum, qui his studiis vehementer delectati, cuncta officia et publica et privata deserunt; sed semper se præsto fuisse iis qui opera sua uti vellent, et temporibus commodisque eorum diligenter servisse, nec a muneribus illis potuisse aut otio avelli, aut voluptate avocari, aut somno retardari; quare liberum esse omni culpa; nam quod tempus poneret in literis bonisque artibus perdiscendis, statim accurate docet, atque id cum sua magna laude, turpique nota eorum qui longaliam vitam, quam describit, sequerentur.

17. *Tempestivis conviviis.*] Tempestiva convivia, ut et *tempestivæ epulæ, cœnæ, &c.* dicuntur quæ ante legitimam conviviorum horam ineuntur, et in multam noctam protrahuntur.

18. *Aleæ.*] Alea vulgo dicitur quicquid fortunæ committitur.

20. *Crescit oratio.*] Quintilianus lib. 10. cap. 1. ait Poetarum lectionem Oratoribus conferre plurimum. Ostendit autem his a causis efficientibus eloquentiam literis instrui, et vitam institui.

28. *Tantas dimicationes.*] Intelligit dissensione quæ illi fuerint in Reipub. administratione, cum Catilina, et cum cæteris conjuratis.

30. *Sed pleni.*] A testimoniis per traductionem idem de literis probat.

literarum lumen accederet. Quam multas nobis [d] imagines, non ſolum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortiſſimorum virorum [e] expreſſas, ſcriptores et Græci et Latini reliquerunt? quas ego mihi ſemper in adminiſtranda repub. proponens, animum et mentem meam [f] ipſa cogitatione hominum excellentium conformabam. Quæret quiſpiam, quid? illi ipſi ſummi viri, quorum virtutes literis proditæ ſunt, iſtane doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile eſt hoc de omnibus confirmare: ſed tamen eſt certum, quid reſpondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuiſſe, et ſine doctrina, naturæ ipſius habitu prope divino, per ſeipſos et moderatos, et graves exſtitiſſe fateor; etiam illud adjungo, ſæpius ad laudem atque virtutem naturam ſine doctrina, quam ſine natura valuiſſe doctrinam; atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illuſtrem acceſſerit ratio quædam conformatioque doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum ac ſingulare ſolere [g] exiſtere. Ex hoc eſſe hunc numero, quem patres noſtri viderunt divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modeſtiſſimos homines, et continentiſſimos: ex hoc fortiſſimum virum, et illis temporis doctiſſimum, M. Catonem illum ſenem: qui profecto, ſi nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, numquam ſe ad earum ſtudium contuliſſent. Quod ſi non hic tantus fructus oſtenderetur, ſi ex his ſtudiis delectatio ſola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remiſſionem humaniſſimam, ac liberaliſſimam judicaretis. Nam cætera neque temporum ſunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc ſtudia adoleſcentiam alunt, ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium ac ſolatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiſcum, peregrinantur,

[d] *exempla.* [e] *veras.* [f] *cogitando de hominibus excellentibus.* [g] *apparere.*

32. *Lumen accederet.*] Multa illustrata literis sunt, quæ vindicantur ab oblivione.

38. *Virtute.*] Per virtutes res gestas, et egregia fortitudinis facinora intelligit, quæ passim a Cicerone virtutis nomine exprimuntur.

48. *Africanum.*] Paulli Æmilii filius minor Africanus dictus est; is, ut ait Cicero lib. 1. de Offic. *Eloquentia cumulavit bellicam gloriam.*

Ib. *C. Lælium.*] Hic Lælius sapiens nominatus est, quem in libro de claris Orat. Scipione illustriorem eloquentia fuisse ait.

Ib. *L. Furium.*] Eodem lib. de claris Orat. ait Cicero, *L. Furius perbene Latine loqui putabatur, literatiusque, quam cæteri.*

51. *M. Catonem.*] Cato vir gravissimus, fortissimusque fuit; in extrema senectute literis Græcis operam dedit, et Latinas pene senex didicit. De illius eloquentia pluribus agit Cic in claris Oratoribus, et in libro de Senect.

56. *Liberalissimam.*] Delectatio ex studiis dignissima est homine liberaliter educato.

Ib. *Nam cætera.*] Alia studia non pertinent ad omnia tempora, neque ad omnia ætates et omnia loca; at studia poetica hæc universa complectuntur. [Alii libri habent *cæteræ* et ad *literas* referunt.]

rusticantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex, mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter h attenditis) quoties ego hunc vidi, cum i literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent.

V. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, et doctrina, et præceptis, et arte constare; poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos humanissimos homines, hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos in-

h *auditis.* i *nihil omnino scripsisset.*

64. *Roscii.*] Is est Roscius comœdus ille, pro quo Cicero dixit; et quem Q. Catulus, vir ille gravissimus, oriente Sole pulchriorem judicabat, licet oculis perversissimis esset.

65. *Venustatem.*] Habuit hanc venustatem in motibus corporis, quos adeo eleganter exprimebat, ut, qui in aliquo artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur; vide Cic. lib. 1. de Orat.

73. *Revocatum.*] Postulatus Archias, ut aliter diceret, tam facile alia verba et sententias proferebat, ut non aliter res scripta fuisse videretur.

4. *Poeta natura ipsa valere.*] Affert Cicero quod vulgo celebratur de poetis, *poetam nasci, oratorem fieri.* Certe idem Cic. lib. 1. Tusc. Quæst. poetam grave plerumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu fundere non putat.

6. *Sanctos appellat poetas.*] Plato poetas deorum filios, et interpretes vocat.

10. *Saxa et solitudines.*] Cum agat in hac oratione pro poeta Cicero, poetice etiam loquitur; nam si oratorie loqueretur, vitiosa hæc haberetur oratio, utpote parum veritati conformis.

Ib. *Voci respondent.*] Saxa scilicet per Echo respondent: cum enim vox in aliquod corpus solidum et concavum vehementius impulsa est, eadem remittitur, et eundem nostris auribus sonum reddit.

11. *Bestiæ cantu flectuntur.*] Alludit ad Orphei fabulam, quem poetæ dixerunt tigres, leones, silvas, arbores suæ testudinis sono demulsisse; quo figmento voluerunt indicare, quanta sit poeseos suavitas ad demulcendos hominum vel agrestissimorum animos.

ſtituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem eſſe dicunt ſuum, Chii ſuum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero ſuum eſſe confirmant; itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea pugnant inter ſe, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, poſt mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noſter eſt, repudiamus? præſertim cum omne olim ſtudium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam: nam et Cimbricas res adoleſcens attigit, et ipſi illi C. Mario, qui durior ad hæc ſtudia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quiſquam eſt tam averſus a Muſis, qui non mandari verſibus æternum ſuorum laborum facile præconium patiatur. Themiſtoclem illum, ſummum Athenis virum, dixiſſe aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vo-

13. *Colophonii.*] Colophon, unde Colophonii dicti sunt, urbs fuit Ioniæ celebris Apollinis oraculo, et Nicandri poetæ patria.

Ib. *Chii suum vindicant.*] Chios insula fuit maris Ægæi et nobilissima, si Stephano credimus, Ionum urbs.

14. *Salaminii.*] Salaminii populi in Cypro insula.

Ib. *Smyrnæi.*] Smyrna urbs Ioniæ fuit. Omnes illi quidem populi civem suum Homerum esse contendunt, at eum Chii cæteris æquius sibi vindicare debent, vel vetustissimorum scriptorum testimonio. Certe Plato in Ione apud Chios Homeridas ab ipsa Homeri stirpe fuisse commemorat, et, quod scite Homerum expoliverit, se vel hoc uno nomine dignum ait, qui ab Homeridis aurea corona donetur. Huic consentit Strabo lib. 14. huic Ptolemæus Hephæstio in excerptis apud Photium, qui ex Hypermone historico refert Homeri servum a Chiis mille drachmis multatum fuisse quod mortuum Homerum non exussisset. Julius Pollux lib. 9. cap. 6. ait apud Chios monetam fuisse, cui nomen Homerus, et illorum numisma ex una parte Homeri effigie, et ex alia Sphinge expressum esse: in eadem sunt sententia Simonides, Pindarus, Theocritus, Eutymenes, Constantinus imperator, Themistius, Claudianus, Paulus Silentiarius, qui Homerum vatem Chium appellarunt; quorum omnium testimonia fuse prosecutus est Leo Allatius, vir doctisissimus, in libello quem de Homeri patria conscripsit. Hinc forte nata est de Homero inter civitates contentio, quod varii variis temporibus fuerint Homeri, omnes quidem, aut literis, aut arte aliqua conspicui. Nam præter hunc nostrum Homerum duo floruerunt apud Chios, Medicinæ scientia alter, alter magica clarus; apud Salaminios quartus institoria arte vir ditissimus, quintus Pictura apud Colophonios, sextus Juris civilis scientia, septimus Musica apud Athenienses, octavus apud Mæonios Græcarum linguarum peritia floruit.

16. *Ergo illi alienum.*] Isti populi Homerum licet externum post mortem habere quasi civem suum voluerunt, igitur Romani Archiam, qui legibus Romanis utitur, civem repudiare non debent.

20. *Cimbricas res attigit.*] Bella contra Cimbros gesta descripsit: in quo gloriam Romani nominis extulit.

21. *Mario.*] Hic Archias Mario gratus et jucundus extitit, qui ab hoc genere studiorum abhorrere videbatur: et ab ipsa illa lingua Græca, qua utebatur Archias, et studio et voluntate alienissimus fuit, ut refert de eo Sallustius.

22. *Neque enim.*] Reddit rationem cur grati sint Poetæ, quia videlicet versibus suis clarorum virorum gloriam æternæ hominum memoriæ commendant.

24. *Themistoclem.*] Themistocles dux Atheniensis fuit tantus, ut nemo ei Græcorum anteferatur, pauci pares putentur, ut de eo Nepos scripsit.

25. *Acroama.*] Acroama vox, narratio et recitatio est, quæ instrumentis mu-

cem libentiſſime audiret: Ejus, a quo ſua virtus optime prædicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ geſſerat, poſſe celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile, et in multa varietate terra marique verſatum, totum ab hoc expreſſum eſt: qui libri non modo L. Lucullum, fortiſſimum et clariſſimum virum, verum etiam populi Romani nomen illuſtrant. Populus enim Rom. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus et ipſa natura regionis vallatum: populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu, inumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Rom. laus eſt, urbem amiciſſimam Cyzicenorum, ejuſdem conſilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam eſſe atque conſervatam: noſtra ſemper laus feretur et prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus, depreſſa hoſtium claſſis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: noſtra ſunt tropaea, noſtra monumenta, noſtri triumphi; quia quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Rom. fama celebratur. Carus fuit Africano ſuperiori noſter Ennius: itaque etiam in ſepulchro Scipionum putatur is eſſe conſtitutus e marmore. At iis laudibus certe non ſolum ipſi, qui

ficis, permixta est, tuncque a voce distinguitur.

27. *Plotium.*] Plotius a Suetonio inter claros Rhetores numeratur; alius est etiam Plotius Poeta et Philosophus non ignobilis.

28. *Mithridaticum bellum.*] De hoc bello fuse in Orat. pro lege Manil. dictum est.

30. *Expressum est.*] Ab hoc poeta carmine descriptum fuit illud bellum.

33. *Lucullo imperante.*] De eo in orat. pro lege Manil. et de ponto Mithridatis regno dictum est.

35. *Non maxima manu.*] Quum Tigranes maximo instructus exercitu venientem cum longe inferiori Lucullum vidisset, dixisse fertur, si legati venirent, satis quidem multos, si vero pugnaturi, paucos admodum esse.

Ib. *Armeniorum*] Armeniorum rex erat Tigranes; de copiarum ejus internecione dictum est in Orat. pro lege Manil.

36. *Urbem Cyzicenorum.*] Vide Orat. pro lege Manil. parag. viii. not. ad l. 11.

37. *Belli ore ac faucibus.*] Elegans metaphora, a feris animantibus ducta, quarum in fauces incidere extremi est periculi. Hanc autem civitatem cum sibi Mithridates Asiæ januam fore putaret, qua effracta tota provincia pateret, eo omnem belli impetum converterat.

40. *Apud Tenedum.*] Vide Orat. pro Muræna parag. viii. l. 44.

42. *Quorum ingeniis.*] Hinc concludit quanto in honore habendus sit Archias et cæteri viri ingeniosi et eruditi, qui Romanorum ducum res gestas, et populi Romani gloriam celebrant.

43. *Noster Ennius.*] Ennius antiquus poeta Rudiis Calabriæ oppido natus, carmine Annalium libros, atque alia multa scripsit, quæ omnia præter aliqua eorum fragmenta temporum vetustate perierunt; de eo sic cecinit Horatius lib. 2. Epist.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda.

Is autem carus fuit imprimis Scipioni Africano; nam ut Valerius Max. lib. 8. cap. 1. ait, *superior Africanus*, qui ab Africa devicta dictus est, *Ennii poetæ effigiem in monumentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret.* Huic consentit Ovidius, cum canit,

Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

44. *In sepulchro.*] Sepulchrum Africani erectum erat in via Appia intra primum ab urbe lapidem.

laudantur, ſed etiam populi Rom. nomen ornatur. In cœlum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non ſine communi omnium noſtrum laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores noſtri in civitatem receperunt: nos hunc Heraclienſem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus conſtitutum, de noſtra civitate ejiciemus? Nam ſi quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis verſibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina ſuis finibus exiguis ſane, continentur. Quare, ſi res hæ, quas geſſimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum noſtrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipſis populis, de quorum rebus ſcribitur, hæc ampla ſunt: tum iis certe, qui de vita gloria cauſa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum eſt, et laborum.

VI. Quam multos ſcriptores rerum ſuarum magnus ille

47. *Hujus proavus.*] Designatur aliquis forte ex iis qui huic causæ aderant aut patroni aut judices. Hic autem est Cato major, in quo Livius ait tantam vim animi ingeniique fuisse, ut nulla ars neque privata, neque publica rei gerendæ ei defuerit. In bello summus Imperator fuit, in pace juris peritissimus, in causis orandis eloquentissimus.

48. *Illi Maximi, &c.*] Loquitur de illis quo bello Punico secundo victoriis insignes fuere, quosque suis carminibus mirifice Ennius celebravit; hi fuere præsertim Q. Fabius Maximus, qui *cunctando restituit rem*, M. Claudius Marcellus, qui docuit Annibalem vinci posse, Q. Fulvius Flaccus qui Capuam illustri victoria recepit.

50. *Rudium hominem.*] Rudiæ porro sitæ sunt in Calabria in Salentinis, civitas a Græcis condita, Ennii patria; quia autem hic præclarissima ducum illorum facinora versibus suis conscripserat, donatus est civitate, an igitur par est ejici Roma Archiam, &c.

Ib. *In civitatem receperunt.*] Ennius donatus est civitate Romana a filio M. Fulvii, quem contra Ætolos bellum gerentem secutus erat.

51. *Multis civitatibus expetitum.*] Superius vidimus a Rheginis, Locrensibus, Neapolitanis, &c. civitate donatam fuisse Archiam, a quibus summe expetitus fuerat.

53. *Nam si quis minorem.*] Occupatio est, qua docet eos errare, qui minorem putabant ex Græcorum, quam Latinorum scriptis gloriam colligi, ideoque minoris faciendum Archiam, qui Græce scripsit.

56. *Leguntur in omnibus gentibus.*] Græca lingua ubique erat in usu; certe Diodorus Siculus, et Cæsar in Commentariis docent, a Gallis ipsis auditam fuisse, cum Latina illis adhuc esset ignota. Sed crescente in dies imperio Romano, illa tandem, inquit Plinius, *una cunctarum gentium in toto orbe patria facta est.*

57. *Quo minus manuum.*] Videtur tollenda esse hæc particula *minus*, quæ sensui officit. Sic itaque argumentatur Cicero; cum constet Græcam linguam magis patere quam Latinam, nostraque arma factaque pervagata sint per universum orbem, optare debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerunt, eodem gloriam famamque penetrare; hoc eximie præstare potest Græcus sermo, Latinus minime. Quare fovendus est omnique honore afficiendus Licinius, qui ea lingua poema scribit ac fortia Romanorum facta celebrat.

Alexander ſecum habuiſſe dicitur? Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum adſtitiſſet, O fortunate, inquit, adoleſcens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris. Et vere; nam niſi Ilias illa extitiſſet, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruiſſet. Quid? noſter hic Magnus, qui cum virtute fortunam adequavit, nonne Theophanem Mitylenæum, ſcriptorem rerum ſuarum, in concione militum civitate donavit? et noſtri illi fortes viri, ſed ruſtici ac milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quaſi particeps ejuſdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, ſi civis Rom. Archias legibus non eſſet, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla cum Hiſpanos et Gallos civitate donaret, credo, hunc petentem repudiaſſet: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta [a] de populo ſubjeciſſet, quod epigramma in eum feciſſet tantummodo alternis verſibus longiuſculis, ſtatim ex iis rebus quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui ſub ea conditione; ne quid poſtea

[a] *vulgaris.*

2. *Secum habuisse dicitur.*] Probat quanto in honore apud magnos viros Poetæ fuerint, exemplo Alexandri Magni, qui licet habuerit secum multos poetas, et impolitos quidem, tamen eorum scriptis ita delectabatur, ut eos muneribus cumularet, unde Horatius de eo canit,

Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Chœribus, incultis qui versibus et male natis
Retulit acceptos, regale numisma, Philippos.

Ib. *Atque is.*] Alexander Magnus gratulatus fuit Achilli felicitatem suam, cum ad Sigeum Promontorium Trojæ venisset, ubi dicitur fuisse illius sepulchrum.

3. *O fortunate adolescens.*] Duabus de causis quidem felix fuit, 1. propter virtutem suam egregiam. 2. quod virtutem illam egregiam Homerus prædicavit, cujus beneficio apud posteros perpetua futura est, ut sequentia verba indicant.

5. *Ilias illa.*] Ilias opus Homeri nobilissimum fuit, ab eo dicta, quod bellum contineat apud Ilium, quod inter Græcos gestum est et Trojanos ob raptam Helenam.

6. *Noster hic Magnus.*] Probat 2. ab exemplo Pompeii Magni, qui cum in Hispaniam ad periculosissimum bellum proficisceretur, lege lata a L. Gellio Publicola et Cn. Cornelio Lentulo, potestatem obtinuit donandi civitate, qui bene se strenueque gessissent in bello.

7. *Theophanem Mitylenæum.*] Theophanes ille fuit Historicus et Poeta, qui res gestas a Pompeio versibus celebravit: a communi militum consensu jus civitatis obtinuit.

9. *Sed rustici ac milites.*] Ex Catone in libro de Re rustica, ex agricolis viri fortissimi et strenuissimi milites fiunt, utpote qui magis quam urbani laboribus tolerandis assueti sunt.

11. *Itaque credo.*] Ironia. Si enim Archias donatus non fuisset civitate, id facile beneficium ab aliquo imperatore, Metello nempe, obtinuisset, cui familiaris fuit, vel a Sylla, qui etiam in malos poetas liberalis fuit.

13. *Hispanos et Gallos donaret.*] Probat exemplo Syllæ, qui cum milites Gallos et Hispanos, quorum erat usus in bellis opera, civitate donarit, haud dubie Archiam civitate donavisset, si hanc ab illo gratiam Archias petivisset; quod confirmat exemplo mali poetæ, &c.

16. *Alternis versibus longiusculis.*] Id est hexametris et pentametris, vel illis versibus quales ab Horatio plurimi scripti sunt.

17. *Quas tunc vendebat.*] Dedit illi ex bonis civium Rom. quæ sub hasta vendebat in foro, quod Marii partibus studuissent. Id invidiose contra Syllam dicit.

ſcriberet. Qui [b] ſedulitatem mali poetæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium et virtutem in ſcribendo, et copiam non expetiſſet? Quid? a Q. Metello Pio, familiariſſimo ſuo, qui civitate multos donavit, neque per ſe, neque per Lucullus impetraviſſet? qui præſertim uſque eo de ſuis rebus ſcribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poetis pingue quiddam ſonantibus atque peregrinum, tamen aures ſuas [c] dederet. Neque enim eſt hoc diſſimulandum, quod obſcurari non poteſt; ſed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis ſtudio, et optimus quiſque maxime gloria ducitur. Illi ipſi Philoſophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria ſcribunt, nomen ſuum inſcribunt: in eo ipſo, in quo prædicationem nobilitatemque deſpiciunt, prædicari ſe ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, ſummus ille vir et imperator, Attii amiciſſimi ſui carminibus, templorum ac monumentorum aditus exornavit ſuorum. Jam vero ille, qui cum Ætolis Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit [d] Martis manubias Muſis conſecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen, et Muſarum delubra coluerunt, in ea non debent togati Judices a Muſarum

[b] *diligentiam.* [c] *accommodaret.* [d] *belli.*

23. *Qui præsertim.*] Probat Archiam potuisse obtinere civitatem a Metello, qui, cum summa laudis cupiditate flagraret, in cultos poetas ad res suas celebrandas assumpsit.

24. *Cordubæ natis.*] Corduba urbs in Hispania Bœtica, in qua nati sunt plures eruditione viri clarissimi, inter quos potissimum duo Senecæ et Lucanus commendantur.

Ib. *Pingue quiddam sonantibus atque peregrinum.*] Imperitiam illorum poetarum carpit, quorum stylus indoctus, et, ut vulgo dicitur, pingui Minerva elaboratus, neque Latinus satis est, quia in eo peregrina quædam vocum expressio reperitur, quæ Romanæ linguæ puritatem non sapit. Certe in iis supra memoratis auctoribus quidam stylus est turgidus, et inflatus, quem facile hinc est observare a temporibus Ciceronis ad ætatem usque Senecarum et Lucani, in Cordubensibus viguisse.

31. *D. Brutus.*] D. Brutus Consul fuit cum Scipione anno U. C. 616. et in Hispaniam cum imperio profectus sexaginta Gallæciorum millia oppressit. Unde Gallæcius dictus est. Vide Paterculum et Strabonem.

32. *Attii.*] Accius seu Attius scriptor tragœdiarum fuit, cujus meminit Horatius Serm. 1. Sat. 10. *Nil comis tragici mutat Lucilius Acci.*

34. *Bellavit Fulvius.*] Cum Fulvius Nobilior bellum illaturus in Ætoliam profectus est, duxit secum Ennium, quod, auctore Cicerone, lib. 1. Tuscul. Quæst. a Catone Fulvio tanquam probrum objectum est.

35. *Manubias.*] Manubiæ appellantur pecuniæ a Quæstore ex venditione prædæ redactæ.

Ib. *Quare, in qua urbe, &c.*] Conclusio a majore, sic profertur: cum imperatores bellicis laboribus impediti poetas ita coluerint, ut eorum alii templorum ac monumentorum suorum aditus carminibus exornarint, alii secum comites duxerint, ac Musis belli manubias consecrarint; nos certe qui togati sumus, et in otio cum dignitate vivimus, et ad hæc studia excolenda, et ad honorandos poetas, eosque conservandos invitamur. Certe Brutus monumenta sua Attii carminibus exornavit: Ennium Fulvius voluit habere comitem.

honore, et a poetarum ſalute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, et de meo quodam amore gloriæ nimis acri fortaſſe, veruntamen honeſto, vobis confitebor. Nam quas res nos in conſulatu noſtro vobiſcum ſimul pro ſalute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, proque univerſa repup. geſſimus, attigit hic verſibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et jucunda viſa eſt, hunc ad perficiendum hortatus ſum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque deſiderat, præter hanc laudis et gloriæ: qua quidem detracta, Judices, quid eſt quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus [e] exerceamus? Certe ſi nihil animus præſentiret in poſterum, et ſi, quibus [f] regionibus vitæ ſpatium circumſcriptum eſt, [g] eiſdem omnes cogitationes terminaret ſuas; nec tantis ſe laboribus frangeret, nec tot curis vigiliiſque angeretur, neque toties de vita ipſa dimicaret. [h] Nunc inſidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes et dies animum gloriæ [i] ſtimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore eſſe dimittendam commemorationem nominis noſtri, ſed cum omni poſteritate adæquandam. An vero tam parvi animi videamur eſſe omnes, qui in repub. atque in his vitæ periculis laboribuſque verſamur, ut, cum, uſque ad extremum ſpatium, [k] nullum tranquillum atque otioſum ſpiritum duxerimus, nobiſcum ſimul moritura omnia arbitremur? An cum ſtatuas et imagines, non animorum ſimulacra, ſed corporum, ſtudioſe multi ſummi homines reliquerint, conſiliorum relinquere ac virtutum noſtrarum effigiem nonne multo malle debemus, ſummis ingeniis expreſſam et politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo ſpargere me ac diſſeminare arbitrabar in orbis terræ memoriam ſempiternam. Hæc vero ſive a meo ſenſu

[e] *fatigemus.* [f] *terminis.* [g] *et interiret cum corpore.* [h] *ſed.* [i] *cupiditate.* [k] *nunquam tranquille et otioſe vixerimus.*

42. *Pro salute hujus urbis.*] Cicero fatetur eodem desiderio laudis se teneri, quo alii, qui poetas secum habuerunt, adeoque exhortatum fuisse Archiam, ut opus, quod de se propter conjurationem extinctam inchoaverat; perficeret.

49. *Animus præsentiret in posterum.*] Docet quod nisi animus immortalem se futurum præsentiret, non tot se laboribus et curis torqueret.

53. *De vita ipsa dimicaret.*] Dimicare de vita animus, qui immortalis est, non potest: quare per animum, ipsum hominem intelligit.

56. *Tam parvi animi.*] Parvi est animi, cum sciamus omnia esse interitura, hoc parvum vitæ spatium assiduis laboribus et periculis conterere.

61. *An cum statuas et imagines.*] Ostendit, si statuas homines ambiant, quæ vetustate collabuntur, optare potius debere consiliorum suorum et virtutum imagines, quæ per poetas ad perpetuam nominis glorium exprimuntur.

66. *Spargere me.*] Metaphora sumpta ab agricolis, qui semina spagunt ut metant.

67. *Sive a meo sensu.*] Videtur hic dubitare Cicero de animorum immor-

poſt mortem abſutura ſunt, ſive, ut ſapientiſſimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quadam, ſpeque delector.

talitate, atque sive animo suo extincto penitus non sentiat, sive senserit post mortem, se res præclaras gessisse, se tamen nunc recordatione earum consolari.

68. *Sapientissimi homines.*] Pythagoras, Socrates atque omnes magnæ Græciæ sapientes animos hominum divinos esse senserunt, iisque, cum ex corpore abiissent, optimis quibusque patere aditum ad cœlum.

69. *Ad aliquam animi partem.*] Partes esse varias animorum crediderunt quidam e veteribus illis, quarum aliæ alia multa in æternitate contemplabantur, aliæ respiciebant quæ præclare quondam in hac vitæ mortalitate gesserant. Plato vero ait tres animæ partes esse, unam, qua homo discit; alteram, qua irascitur; tertiam, qua voluntatum cupiditate ducitur: duas illas posteriores cum corpore perire; primam, in qua ratio inest, remanere cum animo.

70. *Cogitatione quadam, &c.*] Dum cogitat animum suum esse immortalem sperat futurum, ut post mortem sentiens quæ præclare gessit, eorum recordatione consolationem aliquam percepturus sit Cicero.

PERORATIO.

VIII. Quare, conſervate, Judices, hominem pudore eo, quem amicorum ſtudiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venuſtate: ingenio autem tanto, quantum id convenit exiſtimari, quod ſummorum hominum ingeniis expetitum eſſe videatis: cauſa vero ejuſmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, teſtimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita ſint: petimus a vobis, Judices, ſi qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet eſſe; ut eum, qui vos, qui veſtros imperatores, qui populi Romani res geſtas ſemper ornavit, qui etiam his recentibus noſtris veſtriſque domeſticis periculis, æternum ſe teſtimonium laudum daturum eſſe profitetur, quique eſt eo numero, qui ſemper apud omnes ſancti ſunt habiti atque dicti,

2. *Amicorum.*] Maximos, et auctoritate præstantes, quales sunt Luculli, Metelli, amicos habuit Archias.

3. *Venustate.*] Laudat Archiam a venustate et elegantia eorum, qui studiis, et ingenio ejus capiuntur.

4. *Summorum hominum.*] Maximo vir ingenio Archias habendus est, quod Mariis, Lucullis, Metellis, his tantis viris placere potuit.

5. *Beneficio legis.*] Probat valere illius causam tum a beneficio legis quæ a Sylvano et Carbone lata est: tum auctoritate municipii Heracliensis; tum testimonio Luculli, qui non opinari se, sed scire, &c. dicit: tum Metelli tabulis, apud quem professus est.

7. *Si qua non modo humana, &c.*] Affirmative hæc particula, *Si*, ponitur; adeo ut sic ille sensus: quandoquidem Archias vestros imperatores, &c. semper ornavit, dignus est qui vobis non modo ab hominibus, sed ab ipsis diis commendetur.

10. *His recentibus periculis.*] Pericula illa sunt, quibus a Catilina Respub. exposita fuit.

ſic in veſtram accipiatis [a] fidem, ut humanitate veſtra' levatus potius, quam acerbitate violatus eſſe videatur. Quæ de cauſa, pro mea conſuetudine, breviter ſimpliciterque dixi, Judices, ea confido probata eſſe omnibus: quæ non fori, neque judiciali conſuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipſius ſtudio locutus ſum, ea, Judices, a vobis ſpero eſſe in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certe ſcio.

[a] *tutelam.*

15. *Violatus.*] Violari acerbo aliquo judicio non debet Archias, quia sanctum est nomen Poetæ.

17. *Non fori consuetudine.*] Cicero postulaverat a Judicibus, ut novo quodam et inusitato dicendi genere sibi fas esset uti in defensione Archiæ.

18. *Communiter.*] Tractavit locum communem de studio poetico.

20. *Qui judicium exercet.*] Prætor exercebat illud judicium, de cujus nomine nihil reperitur.

PRO

M. COELIO.

ARGUMENTUM.

M. CŒLIUS RUFUS, *eques Romanus, ingenio ac forma liberali, cum adolescentiam in domo ac familiaritate Ciceronis egisset, postea vixit liberius, ac venit in familiaritatem Clodiæ uxoris Q. Metelli, quæ soror erat P. Clodii, at quæ parum pudica mulier habebatur; cumque Cœlius illa familiarius uteretur, et forte auri certum numerum ab ea mutuo accepisset, indicatum est Clodiæ, venenum sibi parari a Cœlio, per Licinium quendam, qui pecunia servum ejus ad perficiendam rem aggressus erat. Itaque accusatur a Clodiæ amicis Cœlius, ac potissimum a L. Atratino adolescente, cujus patrem Cœlius eodem tempore de ambitu accusabat. Alia præterea Cœlio crimina objecta sunt; v. g. patrem male tractasse; municipibus Puteolanis non probatum esse; Catilinæ fuisse familiarem; matronas attrectasse; Senatorem pulsasse; seditionem Neapoli concitasse; Pallæ bona invasisse; legatis Alexandrinorum necem intulisse.*

PERSONÆ.

Accusatores Cœlii fuerunt Clodia, Atratinus, Herennius, et Balbus, reus M. Cœlius. Patroni Cælii M. Crassus, et Cicero. Prætor Domitius.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 697. *Cornelio Lentulo et L. Martio Coss. ut existimare licet ex eo quod Dio scribit, legatos illos interfectos fuisse; agente vero Cicerone annum* 51.

STATUS CAUSÆ.

Conjecturalis est; 1. *an aurum mutuum Cœlius sumpserit a Clodia.* 2. *an venenum paraverit. Genus autem judiciale est.*

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Confutatio, et Peroratio.

EVENTUS.

Vicit Cicero, et absolutus Cœlius postea præturam adeptus est, at interfectus est civili bello Cæsarem inter et Pompeium.

EXORDIUM.

I. SI quis, Judices, forte nunc adsit ignarus legum, judiciorum, consuetudinis nostræ; miretur profecto, quæ si tanta atrocitas hujusce causæ, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibus negotiis forensibus intermissis, unum hoc judicium [a] exerceatur: nec dubitet quin tanti facinoris reus [b] arguatur, ut, eo neglecto, civitas, stare non possit; idem, cum audiat esse legem, quæ de

INTERPRETATIO.

a *fiat.* b *accusetur.*

NOTÆ.

1. *Ignarus legum.*] Hic Cicero per istas leges, Plautiam intelligit, quæ lata est a M. Plautio Tribuno-plebis, Cn. Pompeio Strabone, et L. Porcio Catone Coss. anno urbis 664. ut de iis, qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur.

2. *Consuetudinis.*] Consuetudo fuit Romanorum, ut primo quoque tempore seditiones vindicarentur; alioquin enim diebus festis judicia non exercebantur.

3. *Diebus festis.*] Dies festi diis dedicati habebantur: quare ab omni opere alio abstinendum fuit: neque his Prætori licebat fari tria hæc verba, *do, dico, addico.* Dies autem alii *Festi* dicti sunt apud Romanos, alii *Profesti*, alii *Intercisi.* *Festi* dies Diis dicati erant: *Profesti* hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi: *Intercisi* deorum hominumque erant communes. Festis inerant sacrificia, epulæ, ludi, feriæ: Profestis fasti, comitiales, comperendini. stati, præliares. Intercisi, in se, non in alios dividebantur: illorum enim dierum quibusdam horis fas erat, quibusdam fas non erat jus dicere. *Fasti* dies erant quibus licebat Prætori fari tria verba, *do, dico, addico:* His contrarii *Nefasti.* Porro comitiales erant quibus cum pupolo agi licebat: et fastis quidem lege agi poterat, cum populo agi non poterat; Comitialibus utrumque poterat. Comperendini, quibus vadimonium licebat dicere. Stati denique qui judicii causa cum peregrino instituebantur. Vide Macrobium lib. Sat. 1 cap. 16.

Ib. *Ludisque publicis.*] Romæ feriabantur, dum ludi publici habebantur: quare causæ intermittebantur, et clausis tabernis forum exornabatur. Nota porro quod per ludos in plurali spectacula Cicero intelligat; sic in Epist. ad Q. fratrem, *Scripsi quo die ludi committebantur;* ludus vero in singulari de privatis dicitur, et de omni exercitatione gymnastica, cum Præceptor solus multos docet. Ita Pedianus.

6. *Esse legem.*] De vi publica tulit legem Q. Lutatius Catulus, Consul cum C. Mario anno urbis 651. ut seditiosis consceleratisque civibus qui armati Senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint quotidie, etiam diebus festis, ludisque publicis quæreretur.

ſeditioſis conſceleratiſque civibus, qui armati Senatum obſederint, magiſtratibus vim attulerint, rempublicam oppugnarint, quotidie quæri jubeat; legem non improbet; crimen quod verſetur in judicio, [a] requirat: cum audiat, nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in judicium vocari; ſed adoleſcentem illuſtri ingenio, induſtria, gratia, accuſari ab ejus filio, quem ipſe in judicium et vocet, et vocarit; oppugnari autem opibus meretriciis: Atratini illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet: vos laborioſos exiſtimet, quibus otioſis, ne in communi quidem otio, liceat eſſe. Etenim ſi attendere diligenter, exiſtimare vere de omni hac cauſa volueritis: ſic [b] conſtituetis, Judices, nec deſcenſurum quemquam ad hanc accuſationem fuiſſe, cui, utrum vellet, liceret; nec, cum deſcendiſſet, quidquam habiturum ſpei fuiſſe, niſi alicujus intolerabili libidine, et nimis acerbo odio niteretur; ſed ego Atratino, humaniſſimo atque optimo adoleſcenti, meo neceſſario, ignoſco, qui habet excuſationem vel pietatis, vel neceſſitatis, vel ætatis: ſi voluit accuſare, pietati tribuo; ſi juſſus eſt, neceſſitati; ſi ſperavit aliquid, pueritæ; cæteris non modo nihil ignoſcendum, ſed etiam acriter eſt reſiſtendum.

[a] *inquirat.* [b] *decernetis.*

12. *Ab ejus filio.*] Cœlius accusabat iterum Polam Atratinum, qui fuerat jam absolutus, et Polæ Atratini filius adolescens Cœlii accusatione paternum dolorem ulciscebatur, quod non tam veri criminis, quam recriminationis locos videri judicibus debebat.

13. *Opibus meretriciis.*] Id est, opibus Clodiæ, quæ propter incestum cum fratre Clodio pessime audiit, et quæ hanc accusationem Cœlio conflavit.

14. *Muliebrem libidinem.*] Hæc Clodia, ex quo mortuus est Q. Metellus, cui nupserat, effudit se in omnem libidinem: immo ejus cum hoc Cœlio consuetudo suspecta fuit, quem illa, verso amore in odium, tandem accusavit.

15. *Laboriosos.*] Laboriosos appellat suos judices, quod laborem sumant eodem ipso tempore quo vacare, et ludis publicis interesse deberent cum cæteris.

19. *Cui, utrum vellet, liceret.*] Id est, cui liceret vel accusare, vel non accusare. Indicat autem, coactum fuisse Atratinum opibus illius meretricis Clodiæ Cœlium accusare.

Ib. *Descendisset.*] Vox hæc, *descendere ad judicium*, Ciceroni familiaris est et usitata; opinior, quia fere omnes magnates Romæ in collibus habitabant; vel est metaphora sumpta ab illis qui pugnant, qui descendere vulgo in certamen dicuntur.

24. *Pietati.*] Pietati paret Atratinus, quia patrem defendit, Cœlium accusando.

Ib. *Necessitati.*] Jubenti parenti pareat necesse est filius.

25. *Pueritiæ.*] Præceps est hæc ætas, et facile spe vana deluditur; quibus his tritus sic excusat Atratinum, ut Judicii invidiam in alios accusatores, Herennium, Balbum, et Clodium rejiciat.

CONFUTATIO.

Duas partes continet iſta Confutatio. Prior varia crimina complectitur, quæ in Cœlium conjecta ſunt, ac citata in argumento hujus

Orationis. Secunda pars complectitur aurum, quod aiebant accuſatores Cœlium ſumpſiſſe a Clodia; deinde venenum quod ei paratum a Cœlio dicebatur.

PRIMA PARS.

In qua varia Cœlio objecta crimina diluit.

II. Ac mihi quidem videtur, Judices, hic introitus defenſionis, adoleſcentiæ M. Cœlii maxime convenire, ut ad ea quæ accuſatores, deformandi hujus cauſa, detrahendæ ſpoliandæque dignitatis gratia dixerunt, primum reſpondeam. Objectus eſt pater varie, quod aut parum ſplendidus ipſe, aut parum pie tractatus a filio diceretur. De dignitate, Cœlius notis ac majoribus natu, etiam ſine mea oratione, tacitus facile ipſe reſpondet; quibus autem propter ſenectutem, quod jam diu minus in foro nobiſcum verſatur, non æque eſt cognitus; hi ſic [a] habeant: quæcumque in equite Romano dignitas eſſe poſſit, quæ certe poteſt eſſe maxima, eam ſemper in M. Cœlio habitam eſſe ſummam, hodieque haberi, non ſolum a ſuis, ſed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliqua de cauſa eſſe notus. Equitis autem Romani eſſe filium, criminis loco poni ab accuſatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixiſtis, eſt quidem iſta noſtra exiſtimatio, ſed judicium certe parentis: quid nos opinemur, audietis ex juratis; quid parentes ſentiant, lacrymæ matris incredibiliſque mœror, ſqualor patris, et hæc præſens mœſtitia, quam cernitis,

[a] *intelligant.*

5. *Parum splendidus.*] Arguerant adversarii, Cœlii patrem indignum fuisse qui cum illustribus viris versaretur, propter vitæ sordes.

6. *Cœlius.*] Pater hujus Cœlii, qui adest huic judicio, hoc maledictum facile potest diluere apud eos quibus notus est et cognitus; et iis qui eum ætate superant.

14. *Criminis loco.*] Non quidem adversarii criminis reum esse arguebant, quod eques esset Romanus; sed quod non tanta nobilitate præditus, minus tolerabilis ejus videretur audacia.

Ib. *Neque his judicantibus, neque defendentibus nobis.*] Sedebant judices equites Romani cum Senatoribus, et defendebat Cicero reum ipse quidem Senator, sed ex equestri genere natus. Itaque parum erat honestum accusatoribus coram illis judicibus equestrem ei ordinem quasi vilem objicere.

16. *Est quidem nostra existimatio.*] De ejus pietate existimabimus quidem ut nobis videbitur, sed de ea judicabit pater. *Existimatio* porro est opinatio et conjectura, *judicium* vero est sententia, quæ re cognita pronunciatur.

17. *Quid nos opinemur.*] Ex auditis testibus, quid oporteat de illo judicare constabit.

Ib. *Ex juratis.*] Jurati testes dicuntur, quia antequam ad judicium producerentur jurabant se veritatem dicturos. Venerant autem isti testes Puteolis advocati ad testimonium dicendum.

19. *Præsens mœstitia.*] Sedebant in subselliis affines et propinqui sordidati et atrati ad misericordiam judicum excitandum, qui quoniam affectu essent erga Cœlium facile ex eorum lacrymis existimari poterat.

luctuſque declarat. Nam, quod eſt objectum, municipibus eſſe adoleſcentem non [b] probatum ſuis: nemini unquam præſenti Puteolani majores honores habuerunt, quam abſenti M. Cœlio: quem et abſentem in ampliſſimum ordinem cooptarunt, et ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt: iidemque nunc lectiſſimos viros, et noſtri ordinis, et equites Romanos, cum legatione ad hoc judicium, et cum graviſſima atque ornatiſſima laudatione miſerunt. Videor mihi jeciſſe fundamenta defenſionis meæ, quæ firmiſſima ſunt, ſi nitantur judicio ſuorum; neque enim vobis ſatis [c] commendata hujus ætas eſſe poſſet, ſi non modo parenti tali viro, verum etiam municipio tam illuſtri ac tam gravi diſpliceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam: et meus hic forenſis labor vitæque ratio dimanavit ad exiſtimationem hominum paulo latius, commendatione ac judicio meorum. Nam, quod objectum eſt de pudicitia, quodque omnium accuſatorum non criminibus, ſed vocibus maledictiſque celebratum eſt, id nunquam tam acerbe feret M. Cœlius, ut [d] eum pœniteat non deformem eſſe natum; ſunt enim iſta maledicta pervulgata in omnes, quorum in adoleſcentia forma et ſpecies fuit liberalis. Sed aliud eſt maledicere, aliud accuſare; accuſatio crimen deſiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teſte confirmet; ma-

[b] *gratum.* [c] *placere.* [d] *ille doleat.*

20. *Municipibus.*] Municipes dicebantur, qui in civitatem Romanam recepti muneris publici participes fiebant: sed tandem abusive municipes dicti sunt suæ cujusque civitatis cives. Ita Ulpianus.

21. *Puteolani.*] Puteoli civitas Campaniæ propter aquas calidas, a multitudine puteorum nominata.

23. *In amplissimum ordinem.*] Amplissimus ordo fuit Senatorius, major ab hoc equester, et infimus plebeius: amplissimus autem ordo in municipiis *Curia* dicebatur; Romæ vero *Senatus*, et qui Romæ *Senatores*, in municipiis *Decuriones* dicebantur; at hic Cœlius ita se suis probavit, ut in illum ordinem ipsum cooptarint.

25. *Lectissimos viros.*] Soliti erant Romanorum socii Romam legatos mittere; qui pro reis testimonium dicerent, qui se laudabiliter in provincia gesserant, vel pro eis nomine totius municipii deprecarentur.

Ib. *Nostri ordinis.*] Non miserunt tantum Puteolanus Senatores, sed enim Romanos; quanquam Senatores Romæ domicilium haberent, tamen cum erant in municipiis unde orti erant, legati decurionum decreto mittebantur.

28. *Nitantur judicio suorum.*] Legunt alii, *nitatur*, referendo ad vocem defensionis; adeo ut ille sit sensus, firmissima fundamenta sunt, si judicio suorum municipum Cœlii defensio nitatur.

31. *Ab his fontibus.*] Probat exemplo suo Cicero, se sibi ab hac eadem popularium suorum commendatione fecisse famam apud homines.

32. *Forensis labor.*] Per forensem laborem, industriam qua valet incausis perorandis in foro, significat.

36. *Vocibus maledictisque.*] Convicia et voces sæpe idem significant. Certe Ulpianus vult *convicium* appellari, quasi *convocium*, hoc est, a collatione vocum, cum in unum complures voces conferuntur. Hic autem Cœlium ab impudicitia excusat.

40. *Rem ut definiat.*] Qui accusat debet certum crimen afferre, v. g. furtum, sacrilegium, cædem, &c. quod lege judiciorum aliqua vindicetur.

ledictio autem nihil habet propositi, praeter contumeliam; quae si petulantius jactatur, convicium: si facetius, urbanitas nominatur. Quam quidem partem accusationis admiratus sum, et moleste tuli potissimum esse Atratino datam; neque enim decebat, neque aetas illa postulabat: neque id quod animadvertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis, in tali illum oratione versari. Vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc maledicendi locum suscepisset: aliquanto liberius, et fortius, et magis more nostro refutaremus istam maledicendi licentiam. Tecum, Atratine, aquam levius, quod et pudor tuus [e] moderatur orationi meae: et meum erga te parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud tamen te esse admonitum volo: primum qualis es, talem te esse existimes: ut quantum a rerum turpitudine abes, tantum te a verborum libertate sejungas: deinde ut ea in alterum ne dicas, quae cum tibi falso responsa sunt erubescas; quis est enim, cui via ista non pateat? qui isti aetati [atque etiam dignitati] non possit, quam petulanter, etiam si sine ulla suspicione, at non sine argumento maledicere? Sed [f] istarum partium culpa est eorum qui te agere voluerunt: laus pudoris tui, quod ea te invitum dicere videbamus: ingenii, quod ornate politeque dixisti. Verum ad [g] istam omnem orationem brevis est defensio; nam quoad aetas M. Coelii dare potuit isti suspicioni locum, fuit primum ipsius pudore, deinde etiam patris diligentia disciplinaque munita; qui ut huic virilem togam dedit, nihil dicam hoc loco de me: tantum sit, quantum vos existimatis: hoc dicam hunc a patre continuo ad me esse deductum: nemo hunc M. Coelium in illo aetatis flore vidit, nisi aut cum patre, aut mecum, aut in M. Crassi castissima domo, cum artibus honestissimis erudiretur.

III. Nam quod Catilinae familiaritas objecta Coelio est, longe ab

[e] *reprimit orationem.* [f] *istius defensionis.* [g] *istas omnes objectiones.*

47. *In tali oratione versari.*] Nam debebat adolescens, qualis est Atratinus, versari in ea oratione, in qua agitur de impudicitia.

48. *Ex vobis robustioribus.*] Robustiores vocat accusatores, qui aliqua sunt jam aetate provecti, quales sunt Herennius et Balbus.

52. *Beneficium tueri.*] Hoc ait, quia aliquando defenderat Polam accusatum de ambitu.

53. *Qualis es, talem te esse existimes.*] Monet ut nihil sua virtute, forma, aetate indignum faciat, aut loquatur; quemque ita monet amice, ut etiam modesta carpat.

65. *Virilem togam.*] Posita praetexta et bulla, virilem togam sumebant Romani anno aetatis decimo septimo, ut ex Suetonio licet conjicere.

67. *Ad me deductum.*] Assumpta virili toga, statim adolescentes bonis moribus imbuendi, alicui claro viro a parentibus tradebantur. Sic Cicero deductum se ad Scaevolam ait lib. de Amicitia.

1. *Catilinae familiaritas.*] Purgat Coelium, eumque Catilinae familiarem non fuisse ostendit.

illa suspicione abhorrere debet; hoc enim adolescente, scitis consulatum mecum petisse Catilinam: ad quem si accessit, aut si a me discessit unquam, quanquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt, tum existimetur Cœlius Catilinæ nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? sed ego illud tempus ætatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo; fuit assiduus mecum, Prætore me: non noverat Catilinam: Africam tum Prætor ille obtinebat: secutus est annus: causam de pecuniis repetundis Catilina dixit; mecum erat hic: illi ne advocatus quidem venit unquam: deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi: petebat Catilina mecum: nunquam ad illum accessit, a me nunquam recessit. Tot igitur annos versatus in foro sine suspicione, sine infamia, studuit Catilinæ iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam ætatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus, ad cohibendum brachium toga constitutus, et ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur: eademque erat, si statim mereri stipendia cœperamus,

3. *Consulatum mecum petisse.*] Catilina contra Ciceronem petivit consulatum: sed cum eligi se statim sperasset, propter ambitionis suspicionem rejectus est, et in ejus loco Cicero cum Antonio Consul creatus est. Vide Appianum lib. 2. bell. civil. tunc autem admodum erat adolescens Cœlius.

6. *Infestum.*] Is infestus appellatur, teste Gellio, lib. 9. cap. 12. qui malum infert cuipiam.

Ib. *Assiduus mecum.*] Catilinæ non potuit studere Cœlius, quia semper Ciceroni sic adhæsit, ut nunquam a latere ejus discederet.

10. *Africam Prætor obtinebat.*] Pedianus in Orat. in toga candida sic ait de illo: *Catilina ex prætura Africam obtinuit, quam cum graviter vexasset, togati Africani in Senatu, jam tum absente illo, questi sunt, multæque graves sententiæ in Senatu de eo dictæ sunt.*

11. *Causam de pecuniis repetundis dixit.*] Causam dicere, auctore Budæo, est subire judicium. Cum rediisset igitur ex Africa Catilina, Torquato et Cotta Coss. accusatus est repetundarum, et defensus a Cicerone, ut ait Fenestella, et accusatus a Pub. Clodio, qui Ciceronis postea fuit inimicus.

12. *Ne advocatus.*] Advocatus ibi sumitur pro eo qui suam præsentiam amico commodat in judicio; etenim mos erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri posse judices putabantur.

16. *Studuit Catilinæ iterum petenti.*] Petivit iterum consulatum Catilina, cum Silanum et Murænam competitores haberet. Sed iterum repulsam ille passus, præ iracundia cœpit perniciose de patria cogitare.

18. *Ad cohibendum brachium.*] De hoc Seneca, lib. declam. 5. *Apud patres nostros qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabant brachium extra togam exerere: nam in toga pars quædam in dextra parte excurrebat quæ sinus dicebatur, et in dextrum humerum rejiciebatur, ut istud obvolveret.*

19. *Ludoque campestri.*] Exercitatione militari juvenes exercebantur ad bellum in Campo Martio; sed cursu potissimum, lucta, saltu, jaculatione, equitatu, saltatione, &c.

Ib. *Tunicati.*] Ita se exercebant adolescentes in illo campo, ut tunica semper ad majorem pudicitiam uterentur. Tunica porro vestis brevior apud Romanos fuit, et sine manicis, quæ proprie viris conveniebat, et sub longiore veste induebatur.

20. *Statim mereri stipendia.*] Stipendium dicitur æs militare, seu præmium quod militibus datur. Merentur autem stipendia qui milites fiunt.

[a] caſtrenſis ratio ac militaris; qua in ætate, niſi qui ſe ipſe ſua gravitate, et caſtimonia, et cum diſciplina domeſtica, tum etiam [b] naturali quodam bono defenderat, quoquo modo a ſuis cuſtoditus eſſet, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia ætatis integra atque inviolata [c] præſtitiſſet; de ejus fama ac pudicitia, cum is jam ſe [d] corroboraviſſet, ac vir inter viros eſſet, nemo loquebatur. Studuit Catilinæ, cum jam aliquot annos eſſet in foro Cœlius, et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni ætate fecerunt; habuit enim ille, ſicuti meminiſſe vos arbitror, permulta maximarum non [e] expreſſa ſigna, ſed [f] adumbrata virtutum; utebatur hominibus improbis multis, et quidem optimis ſe viris deditum eſſe ſimulabat; erant apud illum illecebræ libidinum multæ; erant etiam induſtriæ quidam ſtimuli ac laboris: flagrabant vitia libidinis apud illum: vigebant etiam ſtudia rei militaris; neque ego unquam fuiſſe tale monſtrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diverſiſque inter ſe pugnantibus naturæ ſtudiis, cupiditatibuſque conflatum. Quis clarioribus viris quodam tempore jucundior? quis turpioribus conjunctior? quis civis [g] meliorum partium aliquando? quis [h] tetrior hoſtis huic civitati? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate avarior? quis in largitione effuſior? Illa vero, Judices, in illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos amicitia, tueri obſequio, cum omnibus communicare quod habebat, ſervire temporibus ſuorum omnium, pecunia, gratia, labore corporis, ſcelere etiam, ſi opus eſſet, et audacia: [k] verſare ſuam naturam, et regere ad tempus, atque huc et illuc torquere et flectere: cum triſtibus ſevere, cum remiſſis jucunde, cum ſenibus graviter, cum juventute comiter, cum facinoroſis audacter, cum libidinoſis luxurioſe vivere. Hac ille tam varia multiplicique natura, cum omnes omnibus ex terris homines improbos audaceſque collegerat, tum etiam multos fortes viros et bonos, ſpecie quadam virtutis aſſimulatæ, tenebat; neque unquam ex illo delendi hujus imperii tam conſceleratus impetus exſtitiſſet, niſi tot vitiorum tanta immanitas quibuſdam facilitatis et patientiæ radicibus niteretur. Quare iſta conditio, Judices, reſpuatur: nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat: eſt enim commune cum multis, cum quibuſdam etiam bonis. Me ipſum, me, inquam, quondam pene ille decepit: cum et civis mihi bonus, et optimi cujuſque cupidus, et firmus amicus ac fide-

[a] *diſciplina militaris.* [b] *probitate naturæ.* [c] *ſervaſſet.* [d] *grandior factus eſſet.* [e] *declarata.* [f] *ficta.* [g] *qui plures bonos habuit fautores.* [h] *pejor.* [i] *ſubvenire periculis omnium.* [k] *mutare.*

27. *Studuit Catilinæ.*) Studuit Catilinæ, cum secundo consulatum petivit.

56. *Conditio respuatur.*] Ista objectio rejiciatur; respuere enim significat repudiare, et quasi cum sputo per contemptum rejicere.

lis videretur; cujus ego facinora oculis prius, quam opinione, manibus ante, quam ſuſpicione, deprehendi; cujus in magnis catervis amicorum ſi fuit etiam Cœlius, magis eſt, ut ipſe moleſte ferat erraſſe ſe, ſicuti nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quam ut iſtius amicitiæ crimen reformidet. Itaque a maledictis pudicitiæ ad conjurationis invidiam oratio eſt veſtra delapſa; poſuiſtis enim, atque id tamen titubanter et ſtrictim, conjurationis hunc, propter amicitiam Catilinæ, participem fuiſſe: in quo non modo crimen non hærebat, ſed vix diſerti adoleſcentis cohærebat oratio. Qui enim tantus furor in Cœlio? quod tantum aut in moribus naturaque vulnus, aut in re atque fortuna? ubi denique eſt in iſta ſuſpicione Cœlii nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor: hoc tamen dico, non modo ſi ſocius conjurationis, ſed niſi inimiciſſimus iſtius ſceleris fuiſſet, nunquam conjurationis accuſatione adoleſcentiam ſuam potiſſimum commendare voluiſſet: quod, haud ſcio, an de ambitu, et de criminibus iſtius ſodalium ac ſequeſtrium, quoniam huc incidi, ſimiliter reſpondendum putem; nunquam enim tam Cœlius amens fuiſſet, ut ſi ſe iſto infinito ambitu commaculaſſet, ambitus alterum accuſaret: neque ejus facti in altero ſuſpicionem quæreret, cujus ipſe ſibi perpetuam licentiam optaret: nec, ſi ſibi ſemel periculum ambitus ſubeundum putaret, ipſe alterum iterum ambitus crimine arceſſeret: quod quanquam nec ſapienter, et me invito facit, tamen eſt ejuſmodi cupiditatis, ut, magis inſectari alterius innocentiam, quam de ſe timide cogitare videatur. Nam quod æs alienum objectum eſt, ſumptus reprehenſi, tabulæ flagitatæ: videte quam pauca reſpondeam. Tabulas, qui in patris poteſtate eſt, nullas conficit.

61. *Oculis prius, quam opinione.*] Prius patuerunt oculis crimina Catilinæ, quam eorum reus crederetur: per Fulviam enim conjurationem accepit, antequam conjuratorum literæ in ponte Milvio fuissent deprehensæ.

63. *Si fuit etiam Cœlius, &c.*] Si inter tot Catilinæ amico fuit Cœlius, longe justius conqueri debet, se in fraudem inductum fuisse, Cicero sæpenumero conquestus est, quam vereri ne istius Catilinæ amicitia crimini sibi vertatur.

76. *Sequestrium.*] Sequestres vel sunt, auctore Budæo, interpretes ambitus, et corrumpendarum tribuum auctores, vel qui se tanquam mediatores ad populi gratiam pro candidatis aucupandam interponunt.

83. *Arcesseret.*] Jam supra notatum est Cœlium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse.

Ib. *Quod quanquam.*] Dicit polam patrem Atratini immerito fuisse accusatum, ut judicium vitet offensionem, quibus carus erat fortasse Pola.

87. *Sumptus reprehensi.*] Valerius testatur eos, qui maximos sumptus fecissent, aut ingrati fuissent, aut æs alienum contraxissent, gravissimis suppliciis apud Romanos effectos fuisse.

Ib. *Tabulæ flagitatæ.*] Moris fuit apud Romanos, ut patres-familias, quæcunque per singulos dies, aut acciperent aut expenderent, ea primum proprie ac festinanter in codicem memoriæ causa paratum referrent, quæ adversaria dicebantur, deinde per otium in aliis tabulis ordine, et accurate perscriberent. Eas tabulas *accepti et expensi* nominabant.

88. *Qui in patris potestate est.*] Filius-familias tabulas non conficit, quia

Verſuram nunquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis objectus eſt, habitationis: triginta millibus dixiſtis eum habitare; nunc demum intelligo, P. Clodii inſulam eſſe venalem, cujus hic in ædiculis habitet, decem, ut opinor, millibus; vos autem, dum illi placere vultis, ad tempus ei mendacium veſtrum accommodaviſtis.

IV. Reprehendiſtis, a patre quod ſemigrarit: quod quidem jam in hac ætate minime reprehendendum eſt; qui, cum et [a] ex reipub. cauſa eſſet, mihi quidem moleſtam, ſibi tamen glorioſam victoriam conſecutus, et per ætatem magiſtratus petere poſſet, non modo permittente patre, ſed etiam ſuadente, ab eo ſemigravit: et, cum domus patris a foro longe abeſſet, quo facilius, et noſtras [b] obire domos, et ipſe a ſuis coli poſſet, conduxit in Palatio, non magno, domum. Quo loco poſſum dicere id, quod vir clariſſimus M. Craſ-

[a] *propter Rempub.* [b] *adire.*

præter peculium nihil habet: peculii tamen rationes conficere solitos et filiosfamilias, et servos, satis constat ex titulo Digest. de Pecul.

89. *Versuram nunquam.*) Versura proprie fieri dicitur, 1. Cum creditoris conversio quædam et mutatio fit, id est, cum quis alii ut solvat, ab alio pecuniam mutuatur. 2. Aliquando Versuram facere simpliciter significat æs alienum contrahere, ut ex hoc Ciceronis loco patet. 3. Versuram facere dicitur is qui æs alienum ex ære alieno solvit. 4. Dicitur etiam Versuram facere, cum minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat.

90. *Triginta millibus eum habitare.*) Objectum est conduxisse domum traginta sestertium millibus ad habitandum, id est, tribus librarum [Gallic.] millibus.

91. *Clodii insulam.*) Insula, inquit Festus, dicta propric, quæ non jungitur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut privato cingitur: a similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari imminent, suntque in solo; ait autem Plinius lib. 36. cap. 15. Pub. Clodium sestertium centies, et quadragies octies habitasse.

92. *Decem millibus.*) Mille libris nostratribus, i. e. Gallicanis.

1. *A patre semigrarit.*) Filii-familias adolescentes cum parentibus habitabant, a quibus discedere non potuerunt absque probro.

4. *Victoriam consecutus.*) Cœlius accusavit Antonium affinem fuisse conjurationis Catilinariæ, atque adeo cum in exilium abire compulit: quod permolestum fuit Ciceroni, qui eum, sibi collegam in Consulatu, defenderat.

Ib. *Per ætatem Magistratus petere.*) L. Villius Tribunus-plebis, L. Manlio et Q. Fulvio Coss anno urbis 624. legem tulit ut annus Quæsturæ non esset ante vigesimum septimum: Tribunatus ante trigesimum: Ædilitatis ante trigesimum septimum: Præturæ quadragesimum: Consulatus quadragesimum tertium: Et quod de Quæstura dictum est, congruit cum eo, quod Polybius lib. 6. scribit, legem fuisse, ne quis Magistratum urbanum gereret nisi decem stipendia confecisset; annus autem ad militandum legitimus fuit decimus septimus.

9. *M. Crassus.*) M. Crassus prior Cœlium defendit. Eum autem defendens optabat ut nunquam Ptolemæus venisset Romam, citatis ex Medea Ennii Poetæ versibus, quibus ancilla queritur Argo navem fuisse fabricatam, qua Jasone in Colchida devecto, Medea amore ejus capta fuerit; quos ille versus cum allegorice ad Ptolemæum accommodasset, Cicero eodem modo festive ad Cœlium et Clodium accommodat, dolens, Cœlium in Palatium, ubi habitabat Clodia, commigrasse, quod ei initium malorum fuit.

fas, cum de adventu regio Ptolemæi quereretur, paulo ante dixit, *Utinam ne in nemore Pelio.*—Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: *Nam nunquam hera errans* hanc molestiam nobis exhiberet, *Medea animo ægra, amore sævo saucia.* Sic enim, Judices, reperietis (quod, cum ad id loci venero, ostendam) hanc Palatinam Medeam, migrationemque huic adolescenti causam sive malorum omnium, sive potius sermonum fuisse. Quamobrem illa, quæ ex accusatorum oratione præmuniri jam, et fingi intelligebam, fretus vestra prudentia, Judices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem Senatorem, qui se Pontificiis comitiis [c] pulsatum a Cœlio diceret; a quo quæram si prodierit, primum cur statim nihil egerit: deinde, si id queri, quam agere maluerit, cur productus a vobis potius, quam ipse per se: cur tanto post potius, quam continuo, queri maluerit: si mihi ad hæc acute, arguteque responderit; tum quæram denique, ex quo iste fonte Senator emanet; nam si ipse orietur et nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est rivulus arcessitus et ductus ab ipso capite accusationis vestræ, læ-

c *verberatum.*

10. *Regis Ptolemæi.*] Ptolemæus Rex Alexandrinus pulsus a suis venit Romam, ut Senatu populoque Romano restitueretur; eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt: quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis Dionem Academicum. Objecerant autem accusatores Puteolis a Cœlio pulsatos fuisse.

11. *Utinam ne in nemore Pelio.*] Versus desumpti sunt ex Ennii Medea. Hæc autem cum propter Glaucam Creontis regis filiam, se a Jasone contemptam cerneret, noctu regiam ingressa, radice a Circe inventa, ea virtute ut ignis extingui non posset, eandem incendit. Fertur autem Jasonem protinus regia incensa aufugisse, Creontem vero, et Glaucam igne fuisse consumptos. Vid. Diodorum lib. 5.

Ib. *Pelio.*] Pelion mons est Thessaliæ frequenti pinu referta. Ubi navis Argo, qua Jason vectus est, confecta uit.

12. *Hera errans.*] Clodia offensa nunquam hac calumnia Cœlium afficeret.

13. *Medea.*] Sub Medea Clodiam significat, quæ insanum suum amorem in Cœlium, in odium et iram convertit.

15. *Palatinam Medeam.*] Clodia habitabat in monte Palatino, ideoque eam Palatinam vocat.

20. *Pontificiis comitiis.*] Pontificia comitia dicebantur in quibus Pontifices creabantur. Tulit autem legem Cn. Domitius Ænobarbus Trib. pleb. Cn. Mario et L. Aurelio Coss. anno urbis 650. ut non sacerdotum collegia, ut antea, quem vellent, cooptarent: sed populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit ut minor pars populi, id est, tribus septendecim vocarentur; et ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur.

21. *Primum cur statim.*] Probat non pulsatum fuisse illum Senatorem a Cœlio, idque ex conjecturæ locis per interrogationem.

25. *Ex quo iste fonte emanet.*] Quærit Cicero an Senator ille sponte sua, an adversariorum precibus adductus fuerit ad ferendum contra Cœlium testimonium.

27. *Ductus ab ipso capite.*] Si autem ille Senator corruptus est a Clodia, ut hanc accusationem susciperet, et contra Cœlium ferret testimonium, erat sane quod lætetur Cicero, quod unus tantum ille reperiatur, qui Clodiæ causæ servire voluerit; hic metaphora ab aquis elegans est.

tabor, cum tanta gratia tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum Senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec tamen illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco; est enim dictum ab illis, fore qui dicerent, uxores suas a cœna redeuntes attrectatas esse a Cœlio. Graves erunt homines, qui hoc jurati dicere audebunt: cum sit his confitendum, nunquam se, ne congressu quidem et constituto, cœpisse de tantis injuriis experiri. Sed totum genus oppugnationis hujus, Judices, et jam [d] prospicitis animis, et, cum inferetur, propulsare debebitis; non enim ab iisdem accusatur M. Cœlius, a quibus oppugnatur; palam in eum tela jaciuntur, clam subministrantur. Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus gloriosum hoc etiam esse debet: funguntur officio: defendunt suos: faciunt quod viri fortissimi solent: læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti; sed vestræ sapientiæ tamen est, Judices, non si causa justa est viris fortibus oppugnandi M. Cœlium, ideo vobis quoque vos causam putare esse justam, alieno dolori potius, quam vestræ fidei consulendi. Quæ sit multitudo in foro, quæ genera, quæ studia, quæ varietas hominum, videtis; ex hac copia, quam multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus, gratiosis, disertis, cum aliquid eos velle arbitrentur, ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc judicium forte projecerint, [e] excluditote eorum cupiditatem, Judices, sapientia vestra: ut eodem tempore hujus saluti, et religioni vestræ, et contra periculosissimas hominum potentias conditioni omnium civium providisse videamini. Equidem vos ab-

[d] *intelligitis*. [e] *rejicite*.

30. *Nocturnorum testium.*] Ridicule jocatur in testes, quos idcirco nocturnos vocat, ad eorum obscuritatem alludens, quia noctu commode videri non poterant.

32. *Attrectatas.*] Ita a mulieribus contrectandis abstinebant Romani, ut a Magistratu matronæ ne quidem submoverentur, ut Festus refert, ne pulsari submoverive viderentur.

33 *Jurati.*] Qui testimonium erant laturi, jurabant: quare religione verum dicere tenebantur.

34. *Congressu et constituto.*] Moris fuit antequam ad judicem provocarent, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset; *experiri* autem, vel *experiri jus*, lege agere est; inde deducto verbo, quod qui rem aliquam judicio petunt, ii, quod juris se habere ad eam rem petendam arbitrantur, id ad judices tendandi, et experiundi causa exponunt.

38. *Palam tela jaciuntur.*] Ostendit quod alii, ut Herennius, Atratinus, Balbus se palam accusatores profiteantur, sumpta a militibus metaphora, quorum alii sagittas evibrant, alii suppeditant.

44. *Quam vestræ fidei.*] Per hanc vocem, *fidei*, religionem atque innocentiam, quam vulgo conscientiam dicimus, significat; cum enim judices jurarent, nil contra fidei suæ sanctitatem præstare debebant.

47. *Gratiosis.*] Gratiosi vulgo dicuntur qui amicis abundant.

49. *Testimonium polliceri.*] Pollicemur sponte, promittimus rogati, inquit Servius, hic autem invidiam ex potentia adversariis conciliat.

ducam a testibus; neque hujus judicii veritatem, quæ mutari nullo modo potest, in voluntate testium collocari sinam; quæ facillime effingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest; argumentis agemus; signis omni luce clarioribus crimina refellemus; res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit.

V. Itaque illam partem causæ facile patior graviter et ornate a M. Crasso peroratam, de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum [a] pulsatione Puteolana, de bonis Pallæ; vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione: de quo ipso tamen quid est, quod expectetis, quod is qui fecit, aut non timet, aut etiam fatetur? Etenim reus, qui dictus est et adjutor fuisse et conscius, P. Ascitius, is judicio est liberatus. Quod igitur est hujusmodi crimen, ut, qui commisit, non neget: qui non negavit, absolutus sit: id hic pertimescat, qui non modo a facto, verum etiam a conscientiæ suspicione abfuit? et, si Ascitio causa plus profuit, quam nocuit ividia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo suspicione, sed ne infamia quidem est [b] adspersus? At prævaricatione est Ascitius liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi præsertim, a quo illa causa defensa est, sed Cœlius optimam causam Ascitii esse arbitratur: cujusmodi autem sit, a sua putat esse sejunctam: neque solum Cœlius, sed etiam adolescentes humanissimi et doctissimi, rectissimis studiis atque optimis artibus præditi, Titus Caiusque Coponii: qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt: qui cum doctrinæ studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis [c] tenebantur; habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis: fuerat ei cognitus Alexandriæ; quid aut hic, aut summo splendore præditus frater ejus, de M. Cœlio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo hæc removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus. Animadverti enim, Judices, audiri a vobis meum familiarem L. Herennium perattente; in quo etsi magna ex parte ingenio ejus, et dicendi genere quodam tenebamini, tamen nonnunquam verebar ne illa subtiliter ad crimi-

[a] *cæde.* [b] *notatus.* [c] *delectabantur.*

2. *De seditionibus Neapolitanis.*] Exortæ quædam fuerant Neapoli seditiones, quibus cum ne quidem interfuisset Cœlius, tamen quasi earum auctor a Clodio accusatus est.

Ib. *Neapolitanis.*] Neapolis Italiæ civitas nobilissima, quæ Parthenope dicta est.

3. *De bonis Pallæ.*] Hæc falso erepta a Cœlio dicebantur.

4. *De Dione.*] Fuit hic Dio Alexandrinorum legatus, quem Pub. Ascitius interfecit: qui tamen judicio absolutus est. Unde Crimen illud in Cœlium derivandum non est.

11. *Huic oberit.*] Cœlio non debet obesse interfecti Dionis crimen, cum illius auctor illud ipsum non neget.

13. *Prævaricatione.*] Prævaricatione utitur, qui prodita causa sua diversam partem adjuvat.

23. *Si producti erunt.*] Id est, si ad testimonium dicendum advocati sint omnes illi qui Dionis erant amici, hanc ejus criminis suspicionem a Cœlio removebunt.

nandum inducta oratio ad animos veſtros ſenſim ac leniter accederet; dixit enim multa de luxuria, multa de libidine, multa de vitiis juventutis, multa de moribus: et, qui in reliqua vita mitis eſſet, et in hac ſuavitate humanitatis, qua prope jam delectantur homines, verſari perjucunde ſoleret, fuit in hac cauſa pertriſtis quidam patruus, cenſor, magiſter; objurgavit M. Cœlium, ſicut neminem unquam parens: multa de incontinentia, intemperantiaque diſſeruit. Quid quæritis, Judices? ignoſcebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triſte illud et tam aſperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quæ me minus movebat, fuiſſe meo neceſſario Beſtiæ Cœlium familiarem, cœnaſſe apud eum ventitaſſe domum, ſtuduiſſe præturæ. Non me hæc movent, quæ perſpicue falſa ſunt: etenim eos una cœnaſſe dicit, qui abſunt, aut quibus neceſſe eſt idem dicere. Neque vero illud me commovet, quod ſibi in Lupercis ſodalem eſſe Cœlium dixit. Fera quædam ſodalitas, et plane paſtoritia atque agreſtis [d] germanorum Lupercorum: quorum coitio illa ſylveſtris ante eſt inſtituta, quam humanitas, atque leges; ſiquidem non modo nomina deferunt inter ſe ſodales, ſed etiam commemorant ſodalitatem in accuſando, ut ne, ſi quis id forte neſciat, timere videatur. Sed hæc omittam: ad illa, quæ me magis moverunt, reſpondebo. Deliciarum objurgatio fuit longa, et ea lenior: pluſque diſputationis habuit, quam atrocitatis: quo etiam audita eſt attentius. Nam P. Clodius amicus meus, cum ſe graviſſime vehementiſſimeque jactaret, et omnia inflammatus ageret triſtiſſimis verbis, voce maxima: tametſi probabam ejus eloquentiam, tamen non pertimeſcebam; aliquot enim in cauſis

[d] *verorum.*

34. *Pertristis quidam patruus.*] Id est, severus censor; qua significatione vox ista sumitur ab Horatio Sat. 3. lib. 2. *Sive ego prave, seu recte hoc volui, ne sis patruus mihi.*

39. *Necessario Bestiæ.*] Bestia hic ambitus accusatus est, sed defensus a Cicerone fuit; cujus ipse meminit Epist. 7. ad Q. Fratrem; arguebatur autem Cœlius habuisse cum Bestia familiaritatem.

40. *Studuisse Præturæ.*] Opem tulisse Bestiæ in petitione Præturæ, et sæpius in ejus venisse domum objiciebatur.

42. *Aut quibus necesse est idem dicere.*] Intelligit amicos Clodiæ qui eadem dicere cum illa debebant.

43. *In Lupercis.*] Lupercalia erant dies festi qui Februario mense Pani dedicati peragebantur, quorum sacerdotes Luperci nudi subligaculis subcincti per urbem vagabantur, quasi lupos arcerent. Ita Varro, Plinius, et Servius. Luperci porro cum Potitiis Herculis sacerdotibus antiquissimi omnium fuerunt, jam inde ab Evandro ipso ante Æneæ in Italiam adventum instituti.

44. *Sodalem.*] Sodales sunt, inquit Caius, qui ejusdem collegii sunt, lib. 4. D. de colleg. et corp.

Ib. *Fera quædam sodalitas.*] Feram vocat sodalitatem propter ejus antiquitatem; utpote quæ condita sit ante Romam.

52. *Clodius amicus meus.*] Ironia. Certe olim summa fuerat Ciceronem inter et Clodium amicitia; sed ab eo tempore quo contra eum testatus est Cicero, quod sacra bonæ Deæ violasset, summa fuit inimicitia; tunc autem maxime cum hanc orationem habuit. [Sed recte hunc Clodium alium ab isto P. Clodio fuisse censet Manutius.]

eum videram fruſtra litigantem. Tibi autem, Balbe, reſpondebo, primum precario, ſi licet, ſit fas eſt, defendi a me eum, qui nullum convivium [e] renuerit, unguenta ſumpſerit, qui Baias, viderit. Equidem multos et vidi in hac civitate, et audivi, non modo qui primoribus labris guſtaſſent genus hoc vitæ, et extremis, ut dicitur, digitus attigiſſent, ſed qui totam adoleſcentiam voluptatibus dedidiſſent, emerſiſſe aliquando, et ſe ad frugem bonam, ut dicitur, recepiſſe, graveſque homines atque illuſtres fuiſſe. Datur enim conceſſu omnium huic aliquis ludus ætati, et ipſa natura profundit adoleſcentiæ cupiditates; quæ ſi ita erumpunt, ut nullius vitam [f] labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi ſolent. Sed tu mihi videbare ex communi infamia, juventutis aliquam invidiam Cœlio velle [g] conflare; itaque omne illud ſilentium, quod eſt orationi tributum tuæ, fuit ob eam cauſam, quod uno reo propoſito, de multorum vitiis cogitabamus. Facile eſt accuſare luxuriam; dies jam me deficiet, ſi quæ dici in eam ſententiam poſſunt, coner expromere; de corruptelis, de adulteriis, de potervitate, de ſumptibus, immenſa oratio eſt ut tibi reum neminem, ſed vitia proponas; res tamen ipſa et copiose et graviter accuſari poteſt. Sed veſtræ ſapientiæ eſt, Judices, non abduci ab reo: nec quos aculeos habeat ſeveritas gravitaſque veſtra, cum eos accuſator [h] erexerit in rem, in vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem, et in reum: cum is non ſuo crimine, ſed multorum vitio ſit in quoddam odium injuſtum vocatus. Itaque ſeveritati tuæ, ut oportet, ita reſpondere non audeo: erat enim meum deprecari [i] vacationem adoleſcentiæ, veniamque petere: non, inquam, audeo: perfugiis non utor ætatis: conceſſa omnibus jura dimitto: tantum, peto, ut, ſi qua eſt invidia communis hoc tempore æris alieni, petulantiæ, libidinum juventutis, quas video eſſe magnas, ne huic a-

[e] *vitaverit.* [f] *contaminent.* [g] *parare.* [h] *defixerit.* [i] *immunitatem.*

56. *Frustra litigantem.*] Sæpe causa ceciderat Clodius, immovidetur Cicero latenter indicare prævaricationis fuisse suspectum.

57. *Primum precario.*] Respondet jam Balbo alteri accusatori, cui cum bona ejus venia se responsurum dicit.

58. *Unguenta sumpserit.*] Unguenta odores sunt, quibus deliciosi homines utebantur. Id autem arguebat in Cœlio Balbus.

Ib. *Baias viderit.*] Baiæ aquæ calidæ sunt in Campania Puteolos inter et Misenum, tam opportunæ voluptatibus corporis quam morbis depellendis

66. *Primoribus labris gustassent.*] Proverbium est ductum ab iis qui cibum aut potum tenuitur degustant, nihil inde in stomachum transmittentes.

Ib. *Extremis digitis.*] Proverbium ejusdem significationis cum superiore.

69. *Omne illud silentiam.*] Auditus quidem est [Balbus] attente, non quia unum Cœlium accusabat, sed quia universe corruptos juventutis mores oratione sua describebat. Hinc autem nihil in Cœlium efficiebat, quia nihil eorum in eo fuisse probabat.

73. *De potervitate.*] Budæus hunc locum explicans, ait potervum eum dici, qui sibi circa libidines temperare non potest.

liena peccata, ne ætatis ac temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui, hæc poſtulo, quin criminibus, quæ in hunc proprie conferuntur, diligentiſſime reſpondeam, non recuſo.

SECUNDA PARS

CONFUTATIONIS.

De auro et veneno.

Oſtendit in hac parte Cicero, totum crimen veneni et auri confictum eſſe a Clodia, muliere impudica, quam ſprevit Cœlius.

VI. Sunt autem duo crimina, auri, et veneni: in quibus una, atque eadem perſona verſatur. Aurum ſumptum a Clodia, venenum quæſitum, quod Clodiæ daretur, dicitur; omnia ſunt alia, non crimina, maledicta, jurgii petulantis magis, quam publicæ quæſtionis; adulter, impudicus, ſequeſter, convicium eſt, non accuſatio; nullum eſt enim fundamentum horum criminum, nulla ſedes; voces ſunt contumelioſæ, temere ab irato accuſatore, nullo auctore, emiſſæ. Horum duorum criminum video fontem, video auctorem, video certum nomen et caput; auro opus fuit: ſumpſit a Clodia, ſumpſit ſine teſte, habuit quamdiu voluit: maximum video ſignum cujuſdam egregiæ familiaritatis; necare eandem voluit, quæſivit venenum, ſolicitavit quos potuit, paravit, locum conſtituit, attulit; magnum rurſus odium video cum crudeliſſimo diſſidio extitiſſe. Res eſt omnis in hac cauſa nobis, Judices, cum Clodia, muliere non ſolum nobili, ſed etiam nota, de qua ego nihil dicam, niſi depellendi criminis cauſa. Sed intelligis pro tua præſtanti prudentia, Cn. Domiti, cum hac ſola rem eſſe nobis: quæ ſi ſe aurum Cœlio commodaſſe non dicit, ſi venenum ab hoc ſibi paratum eſſe non arguit; petulanter facimus, ſi matrem familias ſecus, quam matronarum ſanctitas po-

2. *Persona.*) Clodius accusavit Cœlium de auri et veneni crimine.

5. *Sequester.*) Sequester hic dicitur de eo qui adulteria conciliat.

9. *Certum nomen.*) Per illas vocas *certum nomen*, crimen intelligit, de quo lex aliqua judiciorum perlata erat, quod tum *certum nomen* habere dicebatur: de quo autem nulla erat lex, *incertum* habebatur. Vide Cic. 3. de Inventione.

15. *Sed etiam nota.*) Nota, id est famosa libidinum suarum nomine.

16. *Depellendi criminis causa.*) Depellendi a Cœlio, qui falso accusatur.

18. *Aurum Cœlio commodasse.*) Probabile est aurum illud signatum non fuisse (creditum enim aut mutuo datum dixisset) sed aurum solidum et factum, id est, aliquod ornamentum, ut statua, aut quid ejusmodi quod amico pro tempore commodatur, et recipitur postea.

20. *Matrem-familias.*) In Pandectis matrem-familias et matronam pro eadem usurpari legimus; hoc est, pro muliere pudica et honesta, sive vidua sit, sive nupta. Festus vult appellari matronas, quibus habendi stolas jus erat. Patet autem et hoc Ciceronis textu promiscue verbum utrumque usurpari.

ſtulat, nominamus; ſin, iſta muliere remota, nec crimen ullum, nec opes ad oppugnandum Cœlium illis relinquentur, quid eſt aliud quod nos patroni facere debeamus, niſi ut eos, qui inſectantur, repellamus? quod quidem facerem vehementius, niſi intercederent mihi inimicitiæ cum iſtius mulieris viro: fratrem volui dicere: ſemper hic erro; nunc agam modice, ne longius progrediar, quam me mea fides, et cauſa ipſa coget; neque enim muliebres unquam [a] inimicitias mihi gerendas putavi, præſertim cum ea, quam omnes ſemper amicam omnium potius quam cujuſquam inimicam putaverunt. Sed tamen ex ipſa quæram prius, utrum me ſecum ſevere, et graviter, et priſce agere malit; an remiſſe, ac leniter, et urbane; ſi illo auſtero more ac modo; aliquis mihi ab inferis [b] excitandus eſt, ex barbatis illis, non hac barbula, qua iſta delectatur; ſed illa horrida, quam in ſtatuis antiquis et imaginibus videmus: qui objurget mulierem, et pro me loquatur, ne iſta mihi forte ſuccenſeat. Exiſtat igitur ex hac ipſa familia aliquis, ac potiſſimum Cæcus ille? minimum enim dolorem capiet,qui iſtam non videbit: qui profecto ſi extiterit, ſic aget, et ſic loquetur: Mulier, quid tibi cum Cœlio? quid cum homine adoleſcentulo? quid cum alieno? cur aut tam familiaris huic fuiſti, ut aurum commodares; aut tam inimica, ut venenum timeres? non patrem tuum videras? non patrum, non avum, proavum, atavum audieras conſules fuiſſe? non denique modo te Quinti Metelli matrimonium tenuiſſe ſciebas, clariſſimi et fortiſſimi viri, patriæque amantiſſimi, qui ſimul ac [c] pedem limine extulerat, omnes prope cives virtute, gloria, dignitate ſuperabat? cui cum ex ampliſſimo ge-

[a] *habendas controverſias.* [b] *revocandus.* [c] *exiverat de civitate.*

25. *Istius mulieris viro.*] P. Clodium festive designat,quem Plutarchus incestam cum tribus suis sororibus consetudinem habuisse scribit.

30. *Inimicam putaverunt.*] Ironice alludit ad meretriciam Clodiæ familiaritatem.

33. *Ex barbatis illis.*] Teste Plinio, tonsoribus usi non sunt Romani ante annum 454. et primus omnium institutit radi Africanus.

Ib. *Hac barbula.*] Pungit Clodiam, quæ barbatulo amatore, et fratre suo maxime tenebatur.

35. *Ne ista.*] Clodia.

36. *Cæcus ille.*] Appius Clodius abavus ipsius Clodiæ, Cæcus dictus est, quia longam annorum seriem orbatus luminibus egit, ut refert Valerius lib. 8. cap. 14. Stemma Clodianum descriptum habet Nic. Abrahamus in Orat. pro Cœlio Num. xxxiii. Not. 5.

39. *Mulier, quid tibi cum Cœlio.*] Prosopopœia elegans, qua in persona Cæci Clodiam carpit.

41. *Non patrem tuum videras.*] Appius Claudius Pulcher, Clodiæ parens, Consul fuit cum Pub. Servilio Isaurico, anno urbis conditæ 674. Suetonius in Tib. cap. 1. refert, Claudios duodetriginta consulatus, quinque dictaturas, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes obtinuisse.

43. *Q. Metelli.*] Q. Metellus Celer, qui fuit Consul anno urbis 693. Clodiam uxorem habuit.

46. *Ex amplissimo genere.*] Ex familia Clodiana Patricia transiverat in familiam Metellorum, qui Metello Celeri nupserat. Amplissima tum Clodiorum, tum Metellorum familia fuit, cum hoc discrimine, quod Clodii illi patricii, Metellii plebeii fuerint. E gente autem Cæcilia fuerunt Metelli, sic dicti a voce militari, quæ Mercenarium significat.

nere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Cœlius tam conjunctus fuit? cognatus? affinis? viri tui familiaris? nihil horum; quid igitur fuit, nisi quædam temeritas ac libido? nonne te, si nostræ imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Clodia, æmulam domesticæ laudis in gloria muliebri esse admonebat? non virgo illa Vestalis Clodia, quæ patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno-plebis de curru detrahi passa non est? cur te fraterna vitia potius, quam bona paterna, et avita, et usque a nobis cum in viris, tum etiam in fœminis repetita, moverunt? Ideo-ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferires? ideo aquam adduxi, ut ea tu [d] inceste uterere? ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata [e] celebrares? Sed quid ego, Judices, ita gravem personam induxi, ut et verear, ne se idem Appius repente convertat, et Cœlium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro hoc posterius, atque ita, Judices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Cœlii vitam me probaturum esse confidam. Tu vero, mulier (jam enim ipse tecum nulla persona introducta loquor) si ea, quæ facis, quæ dicis, quæ [f] insimulas, quæ moliris, quæ arguis, probare cogitas: rationem tanta familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ conjunctionis reddas, atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baiis acta convivia, comessationes,

[d] *impure.* [e] *frequentares.* [f] *accusas.*

50. *Nostræ imagines viriles.*] Imagines intelligit eorum qui in hac Clodiorum familia claruerunt. Hæ autem imagines in domum aliquando maritorum ab uxoribus transferebantur.

61. *Illa Clodia.*] Hæc Clodia, quod olegantiori veste indueretur, parum pudica habita est: sed deæ Cybeles testimonio id falsum deprehensum est, cum illius Clodiæ operaCybeles simulacrum in urbem delatum est, quod vado Tiberini adhærescens cingulo suo ad littus extraxit.

52. *Virgo Vestalis.*] Hæc Vestalis patremtriumphantem,injussu populi,ascenso simul curru usque in Capitolium prosecuta est,ne vetare aut interdicere cuiquam Tribunorum fas esset. De hac Vestali loquitur Suetonius in Tib. et Val. lib. 5.

53. *Tribuno-plebis.*] Tribuni-plebis intercedere poterant, ne quis triumpharet. Sic apud Livium, lib. 39. M. Albutius tribunus plebis M. Fulvii triumpho obstitit.

56. *Pacem Pyrrhi.*] Post devictam a se Italiam, quatuor annos cum Tarentinis bella acerbissima Romani gesserunt, et Pyrrhum Regem Epirotarum in auxilium vocaverunt, et pacem cum Tarentinis inire deliberarunt. Sed Appius Cæcus lectica delatus in Senatum, magna voce et firmis lateribus eam dissuasit. Vide Ciceronem in Catone.

57. *Fœdera ferires.*] Alludit ad fœderis faciendi verbum, in quo porca feriebatur.

58. *Aquam adduxi.*] Appius ille Cæcus aquam Anienem in urbem induxit anno urbis 441.

Ib. *Viam munivi.*] Via hæc Appia ab urbe Roma, sive a porta Capena ad urbem usque Capuam,eaque strata lapidibus perducta fuit; sed postea a Julio vel Augusto Cæsare Brundusium usque porrecta est.

63. *Disceptatoribus.*] Disceptator appellatur a Cicerone in Partitionibus, qui rei et sententiæ moderator est.

69. *Baiis.*] De his dictum est supra.

Ib. *Comessationes.*] Comessationes con-

cantus, ſymphonias, navigia jactant: iidemque ſignificant, nihil ſe, te invita, dicere; quæ tu, quoniam mente neſcio qua [g] effrænata atque [h] præcipiti in forum deferre judiciumque voluiſti, aut diluas oportet, et falſa eſſe doceas, aut nihil neque [i] crimini tuo, neque teſtimonio credendum eſſe fateare.

VII. Sin autem urbanius me agere mavis, ſic agam tecum; removebo illum ſenem durum, ac pene agreſtem: ex hiſque tuis ſumam aliquem, ac potiſſimum minimum fratrem tuum, qui eſt in iſto genere urbaniſſimus, qui te amat plurimum: qui propter neſcio quam, credo, timiditatem, et nocturnos quoſdam inanes metus, tecum ſemper puſio cum majore ſorore cubitavit; eum putato tecum loqui: Quid tumultuaris, ſoror? quid inſanis? quid clamore exorſa, verbis parvam rem magnam facis? vicinum adoleſcentulum adſpexiſti: candor hujus te et proceritas, vultus oculique [a] perpulerunt: ſæpius videre voluiſti: nonnunquam in iiſdem hortis viſa nobilis mulier: illum filium-familias patre parco ac tenaci, habere tuis [b] copiis devinctum non potes: calcitrat, reſpuit, non putat tua dona eſſe tanti; confer te alio; habes hortos ad Tiberim; ac diligenter eo loco præparaſti, quo omnis juventus natandi cauſa venit; hinc licet conditiones quotidie legas: cur huic, qui te ſpernit, moleſta es? Redeo nunc ad te, Cœli, viciſſim, ac mihi auctoritatem patriam ſeveritatemque ſuſcipio: ſed dubito, quem patrem potiſſimum ſumam. Cæcilianum-ne aliquem, vehementem atque durum? *Nunc enim demum mihi animus ardet, nunc meum cor cumulatur ira:* aut illum, *o infelix! o ſceleſte!* Ferrei ſunt iſti patres. *Ego-ne quid dicam? ego-*

[g] *immodeſta.* [h] *iracunda.* [i] *accuſationi.* [a] *allexerunt.* [b] *divitiis.*

vivia sunt, et serotinæ compotationes, quæ post cœnam fiunt. Unde Suetonius in Vitellio refert, quod ille epulas trifariam semper, aliquando quadrifariam divideret, in jentacula, prandia, cœnas, et comessationes.

70. *Symphonias.*] Symphonia teste Isidoro lib. 11. cap. 19. *modulationis temperamentum ex gravi et acuto sono, concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu.*

Ib. *Navigia.*] Juxta Baias cives Romani delicati lacus in hortis suis habebant ex aquæ ductibus derivatos, in quibus animi et deliciarum causa natabant; eosque *Baias* appellabant.

6. *Senem durum.*] Appium illum Clodium Censorem intelligit, de quo jam supra.

10. *Pusio cum sorore.*] Incesti Clodiam arguit. Verum Pusio parvus puer dicitur, frequentius tamen masculum scortum; antiqui enim *pusium* et *pusiam* pro puello et puella dicebant.

17. *Calcitrat.*] Calcitrat, id est, rebellis est, translatio ab equis, qui pedibus feriunt, cum repugnant.

19. *Hinc licet conditiones.*] Monet ex juvenibus illis, qui quotidie confluunt ad hortos, quos Tiberi vicinos habet natandi causa, posse sibi aliquem eligere, qui cupiditati ejus serviat.

22. *Cæcilianum-ne.*] Cæcilius poeta Comicus fuit, qui sæpe senes morosos et graves inducit.

24. *Aut illum.*] Subauditur, *potissimum sumam,* nempe hunc alium qui a Poeta plenus iracundia in filium effertur.

Ib. *O infelix! o sceleste!*] Prosopopœia duri patris et severi Cœlium objurgantis.

25. *Ferrei sunt isti patres.*] Verba Ciceronis sunt ista; ferreos autem vocat quia nulla benevolentiæ et amoris significatione ducuntur.

Ib. *Ego-ne quid dicam?*] Verba citat ex Poeta Cæcilio desumpta.

ne quid velim? quæ tu omnia tuis fœdis factis facis, ut [c] *ne quidquam velim.* Vix ferenda diceret talis pater, *Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur illecebris cognitis non refugisti? cur alienum ullam mulierem nosti? dide ac dissice, per me licebit: si egebis, tibi dolebit: mihi sat est,* [d] *qui ætatis quod reliquum est oblectem meæ.* Huic tristi ac decrepito seni responderet Cœlius, se nulla cupiditate inductum de via decessisse. Quid signi? nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. At fuit fama. Quotusquisque istam effugere potest in tam maledica civitate? vicinum ejus mulieres miraris male audisse, cujus frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni vero et clementi patri, cujusmodi ille est: *Fores effregit? restituentur: discidit vestem? resarcietur,* Cœlii causa est [e] expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facile defenderet? Nihil jam in istam mulierem dico: sed si esset aliqua dissimilis istius, quæ se omnibus pervulgaret, quæ haberet palam [f] decretum semper aliquem, cujus in hortos, domum, Baias, jure suo libidines omnium [g] commearent; quæ etiam aleret adolescentes et parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret: si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret; adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset? Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit, et tradidit, ut in amore et voluptatibus adolescentiam suam collocaret; et hanc tu vitam atque hæc studia defenderes? Ego, si quis, Judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut respueret omnes voluptates, omnemque vitæ suæ cursum in labore corporis, atque in animi contentione [h] conficeret: quem non quies, non remissio, non æqualium

[c] *frustra.* [d] *quo.* [e] *optima.* [f] *certum* sibi. [g] *congrederentur.* [h] *contereret.*

27. *Vicinitatem.*] Semigrarat a paternis ædibus Cœlius an Palatinum montem ubi Clodia habitabat.

29. *Dide ac dissice.*] Id est, dissipa ac disperde rem familiarem, per me licebit; verba sunt poetæ.

31. *Decrepito seni.*] *Decrepitus senex,* ut Festus ait, *est desperatus jam vita: ut crepusculum, extremum diei tempus: sive decrepitus dictus, quia propter senectutem, nec movere se, nec ullum facere potest crepitum.* Scaliger vero in Conjectaneis, senes ait dici *decrepitos* translatione petita a lucernis, quæ *decrepare* dicuntur, cum expirantes *crepitum edunt.*

32. *De via decessisse.*] De via decedere, metaphora est a viatoribus, qua significat se non a virtute aberavisse; probat autem, quia nullos sumptus, nullam jacturam honorem fecit, nec mutuatus est, ut debitum aliud dissolveret.

37. *Fores effregit?*] Verba sunt patris senis erga filium, qualis describitur a Terentio Adelph.

40. *Sed si esset aliqua.*] Præteritione Clodiæ mores describit.

42. *Baias.*] Baiæ lacus fuerunt in Romanorum hortis.

50. *Ego, si quis.*] Optimum vitæ cursum describit.

studia, non ludi, non convivia delectarent; nihil in vita expetendum putaret, nisi quod esset cum laude et dignitate conjunctum; hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios, omnesque eos, qui hæc ex minimis tanta fecerunt. Verum hæc genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix jam in libris reperiuntur: chartæ quoque, quæ illam pristinam severitatem continebant, obsolverunt: neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque vitæ, re magis, quam verbis secuti sumus; sed etiam apud Græcos, doctissimos homines; quibus, cum facere non possent, loqui tamen et scribere honeste et magnifice licebat. Alia quædam, mutatis Græciæ temporibus, præcepta extiterunt. Itaque alii voluptatis causa omnia sapientes facere dixerunt; neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt: alii cum voluptate dignitatem conjungendam putaverunt, ut res maxime inter se repugnantes dicendi facultate conjungerent. Illud unum ad laudem cum labore directum iter qui probaverunt, prope jam soli in scholis sunt relicti: multa enim nobis blandimenta natura ipsa genuit, quibus [i] sopita virtus conniveret: et interdum multas vias adolescentiæ [k] lubricas ostendit, quibus illa insistere, aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset: et multarum rerum jucundissimarum varietatem dedit, qua non modo hæc ætas, sed etiam jam corroborata caperetur. Quamobrem si quem forte inveneritis, qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus omnem suavitatem, huic homini ego fortasse et pauci deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo hæc deserta [l] via, et inculta, atque [m] interclusa jam frondibus et

[i] *obruta assentiret.* [k] *periculosas.* [l] *ratio vivendi.* [m] *impedita.*

58. *Camillos.*] Camillus ejectus in exilium a suis, succurrit ingratæ patriæ, cum urbs a Gallis esset occupata, et Capitolium obsessum. Plut. in ejus vita.

59. *Fabricios.*] Fabricius oblatum sibi a Pyrrho aurum repudiavit. Is in tanta paupertate vixit, ut decreto Senatus, publicis sumptibus funus ejus curatum sit.

Ib. *Curios.*] Curius de Samnitibus triumphavit; quaterna agri jugera populo viritim distribuit, totidem sibi deinde constituit, neminem existimans debere esse, cui non tantum sufficeret.

Ib. *Qui hæc ex minimis, &c.*] Hi clari viri gloriam hujus urbis, et populi Romani tantum extulerunt.

62. *Obsolverunt.*] Obsolverunt, id est, ab usu recesserunt, et quasi defecerunt.

63. *Qui hanc sectam.*] Philosophicam nempe.

Ib. *Re magis.*] Romani factis virtutem professi sunt, at verbis tantum Græci, de qua solum magnifice scripserunt.

64. *Doctissimos.*] Stoicos Philosophos intelligit, qui omnia ad virtutis normam dirigebant.

66. *Alia quædam.*] Mutatis antiquæ Græciæ temporibus, præcepta quædam molliora scilicet accommodata voluptatibus data sunt.

67. *Alii voluptatis.*] Epicureos Philosophos denotat, qui virtutes famulari voluptati volebant.

69. *Alii cum voluptate.*] Calliphonem intelligit.

virgultis relinquatur: detur aliquid ætati: ſit adoleſcentia liberior: non omnia voluptatibus denegentur: non ſemper ſuperet vera illa et directa ratio: vincat aliquando cupiditas voluptaſque rationem dummodo illa in hoc genere præſcriptio, moderatioque teneatur: parcat juventus pudicitiæ ſuæ, ne ſpoliet alienam, ne effundat patrimonium, ne fœnore trucidetur, ne incurrat in alterius domum atque famam: ne probrum caſtis, labem integris, infamiam bonis, inferat: ne quem vi terreat: ne interſit inſidiis: ſcelere careat: poſtremo cum paruerit voluptatibus, dederit aliquid temporis ad ludum ætatis, atque ad inanes haſce adoleſcentiæ cupiditates: revocet ſe aliquando ad curam rei domeſticæ, rei forenſis, reipublicæ: ut ea, quæ ratione antea non perſpexerat, ſatietate abjeciſſe, experiendo contempſiſſe videatur. At multi et noſtra, et patrum majorumque memoria, Judices, ſummi homines, et clariſſimi cives fuerunt, quorum cum adoleſcentiæ cupiditates [n] deferbuiſſent, eximiæ virtutes, firmata jam ætate, extiterunt: ex quibus neminem mihi neceſſe eſt nominare: voſmet vobiſcum recordamini: nolo enim cujuſquam fortis atque illuſtris viri ne minimum quidem erratum cum maxima laude conjungere; quod ſi facere vellem, multi a me ſummi atque ornatiſſimi viri prædicarentur, quorum partim nimia libertas in adoleſcentia, partim profuſa luxuries, magnitudo æris alieni, ſumptus, libidines nominarentur: quæ multis poſtea virtutibus [o] obtecta, adoleſcentiæ, qui vellet, excuſatione defenderet. At vero in M. Cœlio (dicam enim jam confidentius de ſtudiis ejus honeſtis, quoniam audeo quædam fretus veſtra ſapientia libere confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli ſumptus, nullum æs alienum, nulla conviviorum ac luſtrorum libido; quod quidem vitium ventris et gutturis non modo non minuit ætas hominibus, ſed etiam auget. Amores autem, et hæ deliciæ quæ vocantur, quæ firmiore animo præditis diutius moleſtæ non ſolent eſſe (mature enim et celeriter defloreſcunt) nunquam hunc occupatum impeditumque tenuerunt. Audiſtis, cum pro ſe diceret: audiſtis antea, cum accuſaret: defendendi hæc cauſa, non gloriandi loquor; genus orationis facultatem, copiam ſententiarum atque verborum, quæ veſtra prudentia eſt, perſpexiſtis. Atque in eo non ſolum ingenium elucere ejus videbatis; quod ſæpe, etiamſi induſtria non alitur, valet tamen ipſum ſuis viribus: ſed inerat (niſi me propter benevolentiam forte fallebat) ratio et bonis artibus inſtituta, et cura et vigiliis elaborata.

[n] *refriguiſſent.* [o] *obſcurata.*

99. *Cujusquam fortis.*] Catulum et Cæsarem forte intelligit, quorum multis vitiis junior ætas inquinata fuit; virili tamen claruerunt.

109. *Lustrorum libido.*] Lustra loca sunt, ubi turpiter ventri et voluptatibus cæteris indulgent.

114. *Cum accusaret.*] Cœlius Polam accusavit, ut jam in orationis argumento dictum est.

VIII. Atque scitote, judices, eas cupiditates, quæ objiciuntur Cœlio, atque hæc studia, de quibus disputo, non facile in eodem hominem esse posse; fieri non potest, ut animus libini deditus, amore, desidero, cupiditate, sæpe nimia copia, inopia etiam nonnunquam impeditus, hoc quicquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verum etiam cogitando, possit sustinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cum in tantis præmiis eloquentiæ, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gloria, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Omittendæ sunt omnes voluptates: relinquenda studia delectationis: ludus, jocus, convivium, sermo etiam pene omnium familiarium deserendus: quæ res in hoc genere homines a labore, studioque dicendi deterret; [a] non quo aut ingenia deficiant, aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitæ dedisset, consularem hominem admodum adolescens in judicium vocavisset? hic, si laborem fugeret, si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie quotidie versaretur? appeteret inimicitias? in judicium vocaret? subiret periculum capitis? ipso inspectante populo Romano, tot menses aut de salute, aut de gloria dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet? nihil hominum fama? nihil Baiæ denique ipse loquuntur? illæ vero non loquuntur solum, verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem [b] esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem, ac tenebras, atque hæc flagitiorum [c] integumenta non quærat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et clarissima luce lætetur. Verum si quis est, qui etiam meretriciis amoribus interdictum juventuti putet, est ille quidem valde severus; negare non possum; sed abhorret non modo ab hujus seculi licentia, verum etiam a majorum consuetudine, atque [d] concessis; quando enim hoc non factum est? quando reprehensum? quando non permissum? quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego jam rem definiam: mulierem nullam no-

[a] *non quia.* [b] *devenisse.* [c] *occultationes.* [d] quæ *conceduntur.*

1. *Eas cupiditates.*) Voluptates et libidines non possunt esse cum iis studiis, quæ ad Rhetoricam et eloquentiam pertinent.

14. *Doctrina puerilis.*) Per doctrinam puerilem aut ipsas Rhetoricæ præceptiones, vel ipsam Grammaticam intelligit, quas necesse est a pueritia comparari, ut quis orator evadat.

15. *Consularem hominem.*) C. Antonium, qui Ciceronis in Consulatu collega fuit, Cœlius vocavit in judicium.

17. *In hac acie.*) Id est, judiciis et causis forensibus; translatio a gladiatoribus.

Ib. *Appeteret inimicitias.*) Subibant accusatores potentium inimicitas, cum eos in judicium vocabant.

18. *Subiret periculum capitis.*) Subire capitis periculum dicitur accusator, qui calumniæ periculum subit; nam calumniæ damnatos sequitur infamia.

Ib. *Ipso inspectante populo Rom.*) In foro babebatur hoc judicium, ubi frequens adesse populus solebat.

19. *Nihil igitur illa vicinitas redolet.*) Id est, non debet venire in suspicionem libidinis Cœlius, qui vicinus Clodiæ in Palatio habitaverit.

20. *Nihil Baiæ.*) Navigationes in hortis cum Clodia.

minabo; tantum in medio relinquam. Si quæ non nupta mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati, palamque sese in meretricia vita collocarit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit: si hoc in urbi, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciet: si denique ita sese geret, non incessu solum, sed ornatu atque comitatu; non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam procax videatur: cum hac si quis adolescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter, an amator; expugnare pudicitiam, an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor jam injurias, Clodia: depono memoriam doloris mei: quæ abs te crudeliter in meos, me absente, facta sunt, negligo; ne sint hæc in te dicta quæ dixi: sed ex te ipsa requiro; quoniam et crimen acusatores abs te, et testem ejus criminis te ipsam dicunt se habere; si qua mulier sit hujusmodi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque meretricio, cum hac aliquid adolescentem hominem habuisse rationis, num tibi perturpe, aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est quod objiciant Cœlio? sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare, nobis da viam rationemque defensionis; nam aut pudor tuus defendet, nihil a M. Cœlio petulantius esse factum; aut impudentia et huic, et cæteris magnam ad se defendendum facultatem dabit.

IX. Sed quoniam emersisse jam e vadis, et scopulos prætervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina una in muliere summorum facinorum: auri, quod sumptum a Clodia dicitur: et veneni, quod ejusdem Clodiæ necandæ causa parasse Cœlium criminantur. Aurum sumpsit, ut dicitis, quod L. Lucceii servis daret, per quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis insidiandis, vel in servis ad hospitem domi necandum solicitandis: plenum sceleris consilium, plenum audaciæ. Quo quidem in crimine primum illud requiram, dixerit-ne Clodiæ, quam ad rem aurum tum sumeret, an non dixerit? si non dixit, cur dedit? si di-

32. *In medio relinquam.*) Unicuique permittit ut de ea ad arbitrium suum judicet.

33. *In meretricia vita collocarit.*) Nemini mulieri quæstum suo corpore facere licuit, nisi quæ licentiam stupri apud Ædiles vulgasset. Vide Tacitum sub finem 2. lib. Ann. ea autem ipsis conditio imposita fuit, ut jure cederent et dignitate matronarum; inducit autem exemplum hypotheticum, quo meretricem describit.

40. *Herenni.*) Herennius unus fuit ex accusatoribus Cœlii.

43. *Quæ abs te.*) Familia Ciceronis misere a Clodianis vexata est, cum ipse in exilium abiit. Vide Orat. pro domo.

47. *Tui dissimilis.*) Ironice loquitur.

1. *Emersisse e vadis.*) Allegoria sumpta a navigantibus.

6. *Lucceii.*) Lucceius ille fuit historicus, ad quem extat Ciceronis epistola.

7. *Alexandrinus Dio.*) De hoc dictum est parag. v. l. 4.

xit, eodem ſe conſcientiæ ſcelere devinxit. Tu-ne aurum ex armario tuo promere auſa es? tu-ne Venerem illam tuam ſpoliatricem ſpoliare ornamentis? cæterum cum ſcires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem ſcilicet legati, ad L. Lucceii, ſanctiſſimi hominis atque integerrimi, labem ſceleris ſempiterni; huic facinori tanto tua mens liberalis conſcia, tua domus popularis miniſtra, tua denique hoſpitalis illa Venus adjutrix eſſe non debuit. Vidit hoc Balbus: [facinoris tantum] celatam eſſe Clodiam dixit, atque ita Cœlium ad illam attuliſſe, ſe ad ornatum ludorum aurum quærere. Si tam familiaris erat Clodiæ, quam tu eſſe vis, cum de libidine ejus tam multa dicis; dixit profecto, quo vellet aurum: ſi tam familiaris non erat, non dedit. Ita, ſi verum tibi Cœlius dixit, o immoderata mulier, ſciens tu aurum ad facinus dediſti: ſi non eſt auſus dicere, non dediſti. Quid ego nunc argumentis huic crimini, quæ ſunt innumerabilia, reſiſtam? poſſum dicere, mores M. Cœlii longiſſime a tanti ſceleris atrocitate eſſe disjunctos; minime eſſe credendum, homini tam ingenioſo tamque prudenti non veniſſe in mentem, rem tanti ſceleris ignotis alieniſque ſervis non eſſe credendam. Poſſum etiam illa, et cæterorum patronorum et mea conſuetudine, ab accuſatore perquirere, ubi ſit congreſſus cum ſervis Lucceii Cœlius? qui ei fuerit aditus? ſi per ſe, qua temeritate? ſi per alium, per quem? poſſum omnes latebras ſuſpicionum peragrare dicendo: non cauſa, non locus, non facultas, non conſcius, non perficiendi, non occultandi maleficii ſpes, non ratio ulla, non veſtigium maximi facinoris reperietur. Sed hæc, quæ ſunt oratoris propria, quæ mihi non propter ingenium meum, ſed propter hanc exercitationem uſumque dicendi, fructum aliquem ferre potuiſſent, cum a me ipſo laborata proferentur viderentur, brevitatis cauſa relinquo omnia. Habeo enim, Judices, quem vos ſocium veſtræ religionis juriſque jurandi facile eſſe patiemini, L. Lucceium, ſanctiſſimum hominem, et graviſſimum teſtem: qui tantum facinus in famam atque fortunas ſuas neque non audiſſet illatum a Cœlio, neque neglexiſſet, neque tuliſſet. An ille vir, illa humanitate præditus, illis ſtudiis, artibus atque doctrina, illius ipſius periculum,

14. *Venerem illam.*] Clodia simulacrum Veneris aureum habere dicebatur, quam ut meretrix, et impudica mulier colebat.

Ib. *Spoliatricem.*] Spoliatricem appellat, quia Veneris auxilio multos adolescentes patrimonio Clodia spoliaverat.

19. *Popularis.*] Populare dicitur vel quod commune est a populo, vel quod illi gratum est et jucundum.

Ib. *Hospitalis.*] Propter simulacrum quod suis ædibus Clodia asservabat, hospitalis dicitur.

20. *Vidit hoc Balbus.*] Balbi testimonium allatum ab accusatoribus irritum facit.

24. *Quo vellet.*] In quem usum aurum illud insumere vellet, Cœlius Clodiæ dixit.

33. *Ubi sit congressus.*] Excutit omnes circumstantias tum a loco præcipue, et facultate, et falsa esse demonstrat, quæ Cœlio objecta sunt.

42. *Juris jurandi.*] Judices et testes jurabant, se nihil contra justitiam acturos vel dicturos esse.

quem propter hæc ipsa studia diligebat, negligere potuisset? et quod facinus in alienum hominem illatum severe [a] acciperet, id omisisset curare in hospite; quod, per ignotos actum cum comperisset, doleret, id a suis tentatum negligeret? quod in agris, locis-ve publicis factum reprehenderet, id in urbe, ac suæ domi cœptum esse leviter ferret? quod in alicujus agrestis periculo non prætermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putaret? Sed cur diutius vos, Judices, teneo? ipsius [b] jurati religionem, auctoritatemque percipite, atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita testimonium Lucceii. TESTIMONIUM LUCCEII. Quid expectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? hæc est innocentiæ defensio, hæc ipsius causæ oratio, hæc una vox veritatis: in crimine ipso nulla suspicio est, et in re [c] nihil est argumenti; in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis loci, temporis: nemo testis, nemo conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinorosa, ex libidinosa domo: domus autem illa, quæ tentata scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, officii, religionis: ex qua domo recitatur vobis jurejurando devincta auctoritatis: ut res minime dubia tamen in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen, an gravis, sapiens, modoratusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

X. Reliquum est igitur crimen de veneno: cujus ego neque principium invenire, neque evolvere exitum possum. Quæ fuit enim causa, quamobrem isti mulieri venenum vellet dare Cœlius? ne aurum redderet? num petivit? [d] ne crimen hæreret: num quis objecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nemini nomen detulisset? Quineitam Herennium dicere audistis, verbo se molestum non futurum fuisse Cœlio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur, tantum

[a] *animadverteret.* [b] *testis.* [c] *nulla est probatio.* [d] *accusaretur* illius *criminis.*

48. *Hæc ipsa studia.*] Humanitatis et eloquentiæ studia intelligit.

54. *Doctissimi hominis.*] Dio legatus Alexandrinus omni eruditione florebat.

57. *Recita testimonium Lucceii.*] Aberat ab hoc judicio Lucceius, sed testimonium suum misit, quod a scriba recitatum est.

65. *Libidinosa domo.*] Loquitur de domo Clodiæ, ex qua verum testimonium proferri non potest, quia infamis est, et libidinosa.

Ib. *Domus autem illa.*] Lucceii domus cum plena sit integritatis, inde prolatum testimonium valere debet.

66. *Scelere.*] In illa Lucceii domo dicebatur interfectus fuisse Dio princeps Alexandrinæ legationis.

5. *Nomen detulisset.*] Deferre nomen non est proprie accusare: sed apud Magistratum et judicem, de aliquo crimine ante accusationem denunciare, et alium in capitis discrimen rapere.

8. *Familiari absoluto.*] Polam Atratinum intelligit, de quo vide Argumentum orationis.

facinus nullam ob caufam eſſe commiſſum? et vos non videtis fingi ſceleris maximi crimen, ut alterius cauſa ſceleris ſuſcipiendi fuiſſe videatur? Cui denique commiſit? quo adjutore uſus eſt? quo ſocio? quo conſcio? cui tantum facinus, cui ſe, cui ſalutem ſuam credidit? ſervis-ne mulieris? ſic enim objectum eſt; et erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiamſi cætera inimica oratione detrahatis, ut omnes ſuas fortunas alienis ſervis committeret? at quibus ſervis? refert enim magnopere id ipſum: his-ne, quos intelligebat non communi conditione ſervitutis uti, ſed licentius, liberius, familiarius cum domina vivere? quis enim hoc non videt, Judices, aut quis hoc ignorat, in ejuſmodi domo, in qua mater-familias meretricio more vivat: in qua nihil geratur, quod foras proferendum ſit: in qua luſtra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia atque flagitia verſentur; hic ſervos non eſſe ſervos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui verſentur iiſdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex quotidianis ſumptibus ac luxuria redundet? Id igitur Cœlius non videbat? ſi enim tam familiaris erat mulieris, quam vos vultis; iſtos quoque ſervos familiares eſſe dominæ ſciebat: ſin ei tanta conſuetudo, quanta a vobis inducitur, non erat, quæ cum ſervis potuit familiaritas eſſe tanta? Ipſius autem veneni quæ ratio fingitur? ubi quæſitum eſt? quemadmodum paratum? quo pacto? cui, quo in in loco traditum? Habuiſſe aiunt domi, vimque ejus eſſe expertum in ſervo quodam ad rem ipſam parato, cujus [b] perceleri interitu eſſe ab hoc comprobatum venenum. Pro dii immortales! cur interdum in hominum ſceleribus maximis, aut connivetis, aut præſentis fraudis pœnas in diem reſervatis? Vidi enim, vidi, et illum hauſi dolorem vel acerbiſſimum in vita, cum Q. Metellus abſtraheretur e ſinu gremioque patriæ: cumque ille vir, qui ſe natum huic imperio putavit, tertio die poſt, quam in curia, roſtris, in repub. floruiſſet, integerrima ætate, [c] optimo habitu, maximis viribus, eriperetur indigniſſime bonis omnibus atque univerſæ civitati; quo quidem tempore ille moriens, cum jam cæteris

[b] *morte ſubita.* [c] *optima ſanitate.*

11. *Cui denique commisit.*] Affert Cicero omnes circumstantias, quibus probet Cœlium veneni crimen non admisisse; a personis exorditur; ac 1° a servis Clodiæ quibus committere tuto illud facinus non potuit, quia liberius in illa domo plena libidinis vivebant.

31. *Ubi quæsitum est.*] 2°. Probat Cœlium non parasse venenum a circumstantiis loci et auxiliorum.

35. *Pro dii immortales.*] Vehementi exclamatione a proposito digressus in Clodiam invehitur, quæ audeat veneni Cœlium insimulare, cum ipsa venerit in suspicionem veneno maritum sustulisse: cujus ipse laudes mire prosequitur.

38. *Metellus abstraheretur.*] Propter Metellum sublatum ab uxore Clodia, ipsa dicta est Clytæmnestra, ut ait Fabius lib. 8. cap. 6. quod ut illa ferro virum suum Agamemnonem, sic ista Metellum veneno interfecerit.

ex partibus oppreſſa mens eſſet, extremum ſenſum ad memoriam reip. reſervabat: cum me intuens flentem ſignificabat, interruptis atque morientibus vocibus, quanta impenderet procella urbi, quanta tempeſtas civitati: et cum parietem ſæpe feriens eum, qui cum Q. Catulo fuerat ei communis, crebro Catulum, ſæpe me, ſæpiſſime rempublicam nominabat; ut non tam ſe emori, quam ſpoliari ſuo præſidio cum patriam, tum etiam me doleret. Quem quidem virum ſi nulla vis repentini ſceleris ſuſtuliſſet, quonam modo ille furenti fratri ſuo patrueli conſularis reſtitiſſet, qui conſul incipientem furere atque conantem, ſua ſe manu interfecturum, audiente Senatu, dixerit? Ex hac igitur domo progreſſa iſta mulier de veneni celeritate dicere audebit? nonne ipſam domum metuet, ne quam vocem eliciat? non parietes conſcios, non noctem illam funeſtam ac luctuoſam perhorreſcet? Sed revertar ad crimen; etenim hæc facta illius clariſſimi ac fortiſſimi viri mentio et vocem meam fletu debilitavit, et mentem dolore impedivit. Sed tamen venenum unde fuerit, quemadmodum paratum ſit, non dicitur. Datum eſſe hoc aiunt P. Licinio, [d] pudenti adoleſcenti, et bono, Cœlii familiari: conſtitutum factum eſſe cum ſervis, ut veniret ad balneas Xenias: eodem Licinium eſſe venturum, atque iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud requiro, quid attinuerit illud ferri in eum locum conſtitutum? cum illi ſervi non ad Cœlium domum venerint? ſi [e] manebat tanta illa conſuetudo Cœlii cum Clodia, tantaque familiaritas, quid ſuſpicionis eſſet, ſi apud Cœlium mulieris ſervus viſus eſſet? ſin autem jam ſuberat ſimultas, extincta erat conſuetudo, diſſidium extiterat: hinc illæ lacrymæ nimirum, et hæc cauſa eſt horum omnium ſcelerum, atque criminum. Immo, inquit, cum ſervi ad dominam rem iſtam, et maleficium Cœlii detuliſſent, mulier ingenioſa præcepit ſuis, ut omnia Cœlio pollicerentur; ſed, ut venenum, cum a Licinio traderetur, manifeſto comprehendi poſſet,

[d] *verecundo*. [e] *erat*.

52. *Fratri suo patrueli.*] Significat Q. Cæcilium Metellum Nepotem Consularem. Nam is Consul cum P. Cornelio Lentulo fuit anno urbis DCXCVII. *Patrueles fratres vel sorores sunt*, ait Cauis, *qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.*

60. *Unde fuerit.*] Unde sit sumptum illud venenum dici non potest.

62. *Constitutum cum servis.*] Verbum istud *constitutum* est verbum juris, cum et dies et locus inter quosdam præstitutus est, in quem conveniant.

63. *Balneas Xenias.*] Balneæ Xeniæ solis peregrinis concedebantur. Xeniæ autem quasi hospitales dictæ sunt.

64. *Pyxidem.*] Pyxis vasculum est, in quo unguenta, et res ejusmodi asservabantur, ἀπὸ τῆς πυξου hoc est, buxo sic dicta, quod primum ex illa arbore pyxides confectæ sunt.

70. *Hinc illæ lacrymæ.*] Causam aperit unde ita exarserit in Cœlium Clodia, ut adduceret eum in suspicionem veneni, quod nempe ab illa recesserat.

73. *Omnia Cœlio pollicerentur.*] Voluit Clodia, ut servi pollicerentur Cœlio suam operam ad dominam suam Clodiam interficiendam.

conſtitui locum juſſit balneas Xenias, ut eo mitteret amicos, qui delitefcerent; deinde repente, cum veniſſent Licinius, ut venenum traderet, proſilirent, hominemque comprehenderent. Quæ quidem omnia, Judices, [f] perfacilem rationem habent reprehendendi; cur enim balneas publicas potiſſimum conſtituerat? in quibus non invenio quæ latebra togatis hominibus eſſe poſſit; nam ſi eſſent in veſtibulo balnearum, non laterent; ſin ſe in intimum conjicere vellent, nec ſatis commode calceati et veſtiti id facere poſſent, et fortaſſe non reciperentur: niſi forte mulier potens, quadrantaria illa permutatione, familiaris facta erat balneatori. Atque equidem vehementer expectabam, quinam iſti viri boni, teſtes hujus manifeſto deprehenſi veneni dicerentur; nulli enim ſunt adhuc nominati; ſed non dubito quin ſint pergraves, qui primum ſint talis fœminæ familiares; deinde eam provinciam ſuſceperint, ut in balneas [g] contruderentur: quod illa niſi a viris honeſtiſſimis, ac pleniſſimis dignitatis, [h] quam velit ſit potens, nunquam impetraviſſet. Sed quid ego de dignitate iſtorum teſtium loquor? virtutem eorum diligentiamque cognoſcite; in balneis delituerunt; teſtes egregios! deinde temere proſiluerunt; homines gravitati deditos! ſic enim ſingunt, cum Licinius veniſſet, pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum tradiſſet, tunc repente evolaſſe iſtos præclaros teſtes ſine nomine: Licinium autem, cum jam manum ad tradendam pyxidem porrexiſſet, retraxiſſe, atque illo repentino hominum impetu ſe in fugam conjeciſſe. O magna vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem, ſolertiam, contraque fictas omnium inſidias facile ſe per ſe ipſam defendat! Verum hæc tota fabella, veteris et plurimarum fabularum poetriæ, quam eſt ſine argumento! quam nullum invenire exitum poteſt! Quid enim iſti tot viri (nam neceſſe eſt fuiſſe non

[f] *poſſunt facile refutari.* [g] *conjicerentur.* [h] *quantamcunque habeat poteſtatem.*

80. *Togatis hominibus.*) Qui toga vestiuntur.

81. *In vestibulo,*) Vestibulum non erat in ipsis ædibus, nec pars ædium, sed locus ante januam vacuus, areaque, per quam a via publica accessus erat ad ædes. Hic autem locus erat statio salutatorum.

83. *Quadrantaria.*) Teste Plutarcho in Cicerone, Clodia *quadrantaria* appellata fuit, a quadrante exiguo numismate, quod adolescens quidam, qui eam deperibat, pro aureis nummis in loculos ejus conjecerat. Quadrans autem quartam partem assis valebat. Quod monetæ pretium ab ingredientibus balneum balneatori seu balnearum magistro persolvebatur. Quadrantariam autem hic permutationem appellavit per contemptum, ut turpe familiaritatis Clodiæ cum balneatore commercium ostenderet.

85. *Isti viri boni.*) Ironia.

87. *Sint pergraves.*) Ironia.

89. *Honestissimis.*) Perseverat in Ironia.

96. *Evolasse.*) Id est, ex insidiis apparuisse.

101. *Verum hæc tota fabella.*) Aggreditur jam ostendere quam inique superior illa narratio conficta sit.

102. *Poetriæ.*) Clodiam poetriem appellat, quæ sæpe in mendaciis fingendis versata est.

paucos, ut et comprehendi Licinius facile posset, et res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de manibus amiserunt? qui minus enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet, quam si non retraxisset? erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium; ut manifesto Licinius teneretur, aut cum retineret venenum, aut cum tradidisset; hoc fuit totum consilium mulieris, hæc istorum provincia, qui rogati sunt: quos quidem tu quamobrem temere prosiluisse dicas, atque ante tempus non reperio; fuerant ad hoc rogati: fuerant ad hanc rem collocati, ut venenum, ut insidiæ, facinus denique ipsum ut manifesto comprehenderetur; potuerunt-ne [i] meliori tempore prosilire, quam cum Licinius venisset? cum in manu teneret veneni pyxidem? quæ si cum jam erat tradita servis, evasissent subito ex balneis mulieris amici, Liciniumque comprehendissent: imploraret hominum fidem, atque a se illam pyxidem traditam pernegaret: quem quomodo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? primum [k] ad se revocarent maximi facinoris crimen: deinde id se vidisse dicerent, quod, [l] quo loco collocati fuissent, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt [m] cum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est jam exitus, non [n] fabulæ: in quo cum clausula non invenitur, fugit aliquis e manibus, deinde scabella concrepant, aulæum tollitur.

XI. Quæro enim, cur Licinium titubantem, hæsitantem, cedentem, fugere conantem, mulieraria manus ista de manibus emiserit; cur non comprehenderint? cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce, tanti sceleris crimen [o] expresserint? an timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent? Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque hæc causa

[i] *commodiori.* [k] *facerent se reos illius maximi facinoris.* [l] *ex loco quo positi fuissent.* [m] *quo.* [n] *comœdiæ.* [o] *extorserint.*

109. *Qui rogati sunt.*] A Clodia videlicet rogati sunt.

118. *Quomodi illi reprehenderent.*] Id est, quomodo eum dedisse hanc pyxidem veneno plenam arguerent.

123. *Mimi.*] Sumitur *mimus* pro actione histrionica turpissimorum facinorum imitatrice. Unde Ovidius, *Scribere si fas est imitantes turpia mimos.* Horum autem nulla erat clausula, ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu et tumultu aliquo solebant.

Ib. *Clausula non invenitur.*] Clausula finis est, et conclusio alicujus rei. Ita Cicero in Philipp. 13. *Veniamus aliquando ad clausulam.*

124. *Scabella concrepant.*] Id est, scabella, in quibus sedent spectatores, pulsantur. Putant alii, cum Salmasio, Scabellum fuisse ligneum instrumentum scabelli instar, quod ab histrionibus ad numerum pede pulsabatur cum solea lignea vel ferrea ut major crepitus ederetur.

126. *Aulæum tollitur.*] Aulæa tapetia erant, quibus scenæ ornabatur.

2. *Mulieraria manus.*] Designat istam mollem et effœminatam amicorum Clodiæ catervam.

ab argumentis, a conjectura, ab iis ſignis, quibus veritas illuſtrari ſolet, ad teſtes tota traducta eſt. Quos quidem ego teſtes, Judices, non modo ſine ullo timore, ſed etiam cum aliqua ſpe delectationis expecto; prægeſtit animus jam videre, primum [b] lautos juvenes, mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes viros, ab imperatrice in inſidiis, atque in præſidio balnearum locatos: ex quibus requiram, quonam modo latuerint, aut ubi; alveus-ne ille, an equus Trojanus fuerit, qui tot invictos viros, muliebre bellum gerentes, tulerit et texerit? Illud vero reſpondere cogam, cur tot viri ac tales hunc et unum, et tam imbecillum, quam videtis, non aut ſtantem comprehenderint, aut fugientem conſecuti ſint, qui ſe nunquam profecto, ſi iſtum in locum proceſſerint, explicabunt: quam volent in conviviis faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad vinum diſerti ſint; alia fori vis eſt, alia triclinii: alia ſubſelliorum ratio, alia lectorum: non idem judicium, comeſſatorumque conſpectus: lux denique longe alia eſt ſolis, et lychnorum. Quamobrem [c] excutiemus omnes iſtorum delicias, omnes ineptias, ſi prodierint; ſed, ſi me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis ſe rebus oſtentent: [d] vigeant apud iſtam mulierem venuſtate; dominentur ſumptibus; hæreant, jaceant, deſerviant: capiti vero innocentis, et fortunis parcant. An ſunt ſervi illi de cog-

[b] *elegantes.* [c] *ſcrutabimur.* [d] *gratioſi ſint iſti mulieri.*

11. *Prægestit animus.*] Gestire est gestus edere, qui animi affectum indicent.

13. *Fortes.*] Ironia.

Ib. *Imperatrice.*] Clodiam imperatricem vocat, quia ubique servos disposuerat.

15. *Alveus-ne ille.*] Alveus locus est concavus, per quem rivi et flumina profluunt; hic tamen videtur intelligi labrum balnearum.

Ib. *Equus Trojanus.*] Cum Græci urbem Trojam capere non possent, Epeus Coquus equum ligneum ingenti magnitudine confecit, qui fraude Sinonis in urbem invectus est; unde eo inclusi Græci erumpentes, urbem ceperunt. Vide librum 2. Æneid. Ridet hic Cicero consilium adversariorum, qui ita se abdiderunt, ut Licinium comprehenderent.

16. *Muliebre bellum.*] Respicit iterum ad Græcos, qui propter raptam Helenam bellum Trojanis intulerunt.

22. *Triclinii.*] Triclinium cœnaculum est, a tribus lectis, qui sternebantur, nuncupatum. Veteres enim illi, qui jacendo cœnabant, tres mensas seu lectos adhibebant.

Ib. *Subselliorum.*] Subsellia hæc pro judiciis ponuntur, quia judices in aliis, in aliis rei, in aliis patronii, et oratores sedebant.

23. *Lux alia solis.*] Judicia exercebantur sub dio in rostris. Contra vero convivia in cœnaculis ad faces celebrabantur.

26. *Navent aliam operam.*] Alterius sibi quam Clodiæ gratiam mercari debent: aut in rebus aliis amicitiam sibi Clodiæ conciliare.

28. *Dominentur sumptibus.*] Id est, ejus gratiam sumptibus et muneribus aucupentur.

Ib. *Hæreant, jaceant.*] Eam semper comitentur, eique assideant ubique.

29 *At sunt servi, &c.*] Occurrit objectioni Cicero, nempe auctoritate et consilio cognatorum Clodiæ, in fidei suæ mercedem a domina manumissos fuisse.

natorum ſententia nobiliſſimorum et clariſſimorum hominum manumiſſi. Tandem aliquid inveniemus, quod iſta mulier de ſuorum propinquorum, fortiſſimorum virorum, ſententia atque auctoritate feciſſe videatur. Sed ſcire cupio, quid [e] habeat argumenti iſta manumiſſio, in qua aut crimen eſt Cœlio [f] quæſitum, aut quæſtio ſublevata, aut multarum rerum conſciis ſervis cum [g] cauſa præmium perſolutum? At propinquis placuit; cur non placeret, cum rem [h] tu-te ad eos non ab aliis tibi allatam, ſed a te ipſa compertam deferre diceres? Hic etiam miramur, ſi illam commentitiam pxyidem obſcœniſſima ſit fabula conſecuta? Nihil eſt quod in ejuſmodi mulierem non cadere videatur? audita [et pervulgata] et percelebrata ſermonibus res eſt. Percipitis animis, Judices, jamdudum quid velim, vel potius, quid nolim dicere. Quod etiam ſi eſt factum, certe a Cœlio non eſt factum; quid enim attinebat? eſt enim ab aliquo fortaſſe adoleſcente non tam [i] inſulſo, quam non verecundo. Sin autem eſt fictum: non illud quidem modeſtum, ſed tamen non eſt infacetum mendacium; quod profecto nunquam hominum ſermo, atque opinio comprobaſſet, niſi omnia, quæ cum turpitudine aliqua dicerentur, in iſtam quadrare apte viderentur.

[e] *quid probet.* [f] *conflatum.* [g] *ratione.* [h] *tu ipſa.* [i] *ſtolido.*

31. *Manumissi.*] Non licebat mulieribus servos manumittere apud Romanos, sine cognatorum sententia; manumissi autem fuerant, ne de iis quæstio haberetur, quia liberi apud Romanos non torquebantur, ut ex Cicerone patet in Partitionibus.

35. *Aut quæstio sublevata.*] Tormenta servis adempta sunt, quæ ipsis in quæstione infligebantur.

39. *Obscænissima fabula.*] Ex illa pyxide rumores sparsi sunt, de turpissima vita illius mulieris.

PERORATIO.

XII. [a] Dicta eſt a me cauſa, Judices, et perorata; jam intelligitis, quantum judicium ſuſtineatis, quanta res ſit commiſſa vobis. De vi quæritis: quæ lex ad imperium, ad majeſtatem, ad ſtatum patriæ, ad ſalutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus armata diſſenſione civium, reipub. pene extremis temporibus tulit: quæque lex, ſedata illa flamma conſulatus mei, fumantis reliquias conjurationis extinxit. Hac enim lege Cœlii adoleſcentia non ad

[a] *defenſa.*

4. *Quam legem.*] De ista lege dictum est intio hujus Orationis, paragrah. I. l. 1.

67. *Sedata flamma consulatus mei.*] Catilina Cicerone Consule, statuerat urbem ferro flammaque delere.

7. *Non ad Reipublicæ pœnas.*] Cœlius lege Plautia reus non est; sed reus est quia effrænatæ mulieris libidini satisfacere noluit.

reipublicæ pœnas, ſed ad mulieris libidines et delicias depoſcitur. Atque hoc etiam loco M. Camurti, et C. Eſerni damnatio prædicatur. O ſtultititiam! ſtultitiam-ne dicam, an impudentiam ſingularem? audetis-ne cum ab ea muliere veniatis, facere iſtorum hominum mentionem? audetis-ne excitare tanti flagitii memoriam, non extinctam illam quidem, ſed repreſſam vetuſtate? Quo enim illi crimine, peccatoque perierunt? nempe, quod ejuſdem mulieris dolorem et injuriam Vettiano nefario ſunt ſtupro [b] perſecuti. Ergo ut audiretur Vettii nomen in cauſa, ut illa vetus Afrania fabula refricaretur, idcirco Camurti et Eſerni cauſa eſt renovata? qui quanquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio tamen erant implicati, ut ex nullius legis laqueis emittendi viderentur. M. vero Cœlius cur in hoc Judicium vocatur? cui neque proprium quæſtiones crimen objicitur, nec vero aliquid ejuſmodi, [c] quod ſit a lege ſejunctum, et cum veſtra ſeveritate conjunctum; cujus prima ætas dedita diſciplinis fuit, iiſque artibus, quibus inſtruimur ad hunc uſum forenſem, ad [d] capeſſendam rempublicam, ad honorem, gloriam, dignitatem: [e] iis autem fuit amicitiis majorum natu, quorum imitari induſtriam continentiamque maxime velit: iis æqualium ſtudiis, ut eundum, quem optimi ac nobiliſſimi, petere curſum laudis videretur. Cum autem Paulum jam roboris acceſſiſſet ætati, in Africam profectus eſt, Q. Pompeio Proconſuli contubernalis, caſtiſſimo viro atque omnis officii diligentiſſimo: in qua provincia cum [f] res erant et poſſeſſiones paternæ, tum etiam uſus quidam provincialis non ſine cauſa, a majoribus huic ætati tributus. Diſceſſit illinc Pompeii judicio probatiſſimus, ut ipſius teſtimonio

[b] *ulti ſunt violata pudicitia Vettii.* [c] *quod non licet per legem.* [d] *gubernandam.* [e] *habuit eas amicitias cum ſenioribus.* [f] *facultates.*

9. *Camurti et C. Eserni damnatio.*] Videntur hi damnati, quod ex iis fuerint, qui legatos Alexandrinos interfecere, ut placet Hotomanno. Sed aliis videntur fuisse damnati, quod Vettio cuidam adolescenti vim intulissent, ut Clodiæ facerent satis, a qua ejus pudicitia non potuit oppugnari.

16. *Ut illa vetus Afrania fabula refricaretur.*] Videtur hoc facinore renovari memoria flagitii illis similis flagitiis, de quibus Afranius poeta, qui togatas turpissime scripsit: nisi fortasse designet Caiam Afraniam impudentissimam fœminam poetriam, et multarum fabularum inventricem, de qua loquitur Val. Max. lib. 8. cap. 3.

18. *Lege de vi non tenebantur.*] Tenebantur de vi quidem, non quod armis rempublicam turbassent: sed quia vim intulerant juvenis sanctissimi pudicitiæ, quod quidem ad vim publicam pertinere videbatur.

28. *Nobilissimi.*] Eundum vitæ cursum tenuit Cœlius, quem nobilissimi quique semper tenuerunt.

30. *Proconsuli.*] Proconsules dicti sunt quod proConsulibus ad administrandas provincias mitterentur.

Ib. *Contubernalis.*] Contubernales milites dicebantur, qui decem sub uno papilione degebant.

32. *Usus quidam provincialis.*] Romani solebant adolescentes ad provincias cum præsidibus mittere, ut paratiores ad rempublicam administrandam accederent; unde hic usus pro experientia ponitur.

cognoscetis; voluit vetere instituto, eorum adolescentium exemplo, qui post in civitate summi viri et clarissimi cives extiterunt, industriam suam a populo Romano ex aliqua illustri accusatione cognosci. Vellem alio potius eum cupiditas gloriæ detulisset; sed abiit hujus tempus quærelæ. Accusavit C. Antonium, collegam meum: cui misero præclari in rempublicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini concessit æqualium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia; quæ nisi [g] vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore et diligentia est consecutus. In hoc flexu quasi ætatis (nihil enim occultabo, fretus humanitate ac sapientia vestra) fama adolescentis paulum hæsit ad metas notitia nova mulieris, et infelici vicinitate, et [h] insolentia voluptatum; quæ cum inclusæ diutius, et prima ætate compressæ, et constrictæ fuerunt, subito se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ; qua ex vita vel dicam, quo ex sermone, nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur, verum ex eo, quidquid erat, emersit, totumque se ejecit atque extulit: tantumque abest ab illius familiaritatis infamia, ut ejusdem nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque ut iste interpositus sermo deliciarum desidiæque [i] moreretur (fecit, me, mehercule, invito, et multum repugnante, sed tamen fecit) nomen amici mei de ambitu detulit: quem absolutum insequitur, revocat: nemini nostrum obtemperat: est violentior quam vellem. Sed ego non loquor de sapientia, quæ non cadit in hanc ætatem: de impetu animi loquor, de cupiditate vincendi, de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in

[g] *studiosi.* [h] *novitate.* [i] *auferretur.*

35. *Vetere instituto.*] Apud veteres concessum adolescentibus fuit, in accusationibus eorum, qui gesserant magistratum, præbere ingenii sui specimen.

37. *Illustri accusatione.*) Cœlius Antonium consularem [de Majestate] accusavit, Cicerone defendente.

40. *Benificii memoria.*) Bene meritus de patria fuerat, cum Catilinæ delevit exercitum.

41. *Opinio malefici.*) Primo fuerat Antonius in conjuratione Catilinæ, sed ab ea Cicerone suadente, revocatus est.

Ib. *Postea.*) Cœlius, post accusationem Antonii, ita superavit æquales, ut nemo plus valeret in foro, &c.

47. *Paulum hæsit ad metas.*) Respicit ad curulia certamina, in quibus metas circumagi oportebat, priusquam vinceretur; idque erat periculosum, ne quis impingeret. Ait igitur Cicero, quod cum Cœlius cursum adolescentiæ confecisset in voluptatis licentiam delapsus est, et aliquantisper immoratus; perinde ac soleat qui in meta nonflectentes cursum insistunt, nec finem præmiumque laboris assequuntur.

57. *Nomen amici mei.*) Cœlius Polam Servium Atratini patrem ambitus accusavit. Vocat autem eum amicum, ne causæ noceat: nam lib. 2. ad Q. fratrem, Polam illum tetrum et ferum hominem vocat.

58. *Absolutum insequitur.*) Absolutus fuerat Pola, sed secunda eum actione ad judicium Cœlius revocavit.

Ib. *Nemini nostrum obtemperat.*) Patri videlicet, Crasso, et Ciceroni, quibus erat assiduus, non ea re obtemperat, quia ipsis dissuadentibus, iterum Polam agit in judicium.

his jam ætatibus noſtris [l] contractiora eſſe debent: in adoleſcentia vero, tanquam in herbis, ſignificant, quæ virtutis maturitas, et quantæ fruges induſtriæ ſint futuræ. Etenim ſemper magno ingenio adoleſcentes refrenandi potius a gloria, quam incitandi fuerunt: amputanda plura ſunt illi ætati, ſiquidem efflorеſcit ingenii laudibus, quam [m] inferenda. Quare, ſi cui nimium efferbuiſſe videtur hujus, vel in ſuſpiciendis, vel in gerendis inimicitiis, vis, ferocitas, pertinacia: ſi quem etiam minimorum horum aliquid offendit; ſi [o] purpuræ genus, ſi amicorum catervæ, ſi ſplendor, ſi nitor: jam iſta deferbuerint; jam ætas omnia, jam iſta dies mitigarit. Conſervate igitur reipublicæ, Judices, civem bonarum artium, bonarum partium, bonorum virorum; promitto hoc vobis, et reipublicæ ſpondeo, ſi modo nos ipſi reipublicæ ſatisfecimus, nunquam hunc a noſtris rationibus ſejunctum fore; quod cum fretus noſtra familiaritate promitto, tum quod duriſſimis ſe ipſe legibus jam obligarit. Neque enim poteſt, qui hominem conſularem, quod ab eo rempublicam violatam diceret, in judicium vocarit, ipſe eſſe in republica civis turbulentus: non poteſt, qui ambitu ne abſolutum quidem patitur eſſe abſolutum, ipſe impune unquam eſſe largitor. Habet a M. Cœlio reſpublica, Judices, duas accuſationes vel obſides periculi, vel pignora voluntatis. Quare oro, obteſtorque vos, Judices, ut qua in civitate paucis his diebus Sext. Clodius abſolutus ſit, quem vos per biennium aut miniſtrum ſeditionis, aut ducem vidiſtis; qui ædes ſacras, qui cenſum populi Romani, qui memoriam publicam ſuis ma-

[l] minus *ardentia.* [m] *concedenda.* [n] *flagraſſe.* [o] *elegantia ornatus.*

63. *Tanquam in herbis.*] Proverbium et metaphora sumpta a segetibus teneris, teste Erasmo, de quibus nihil certi sibi potest sperare agricola, donec ad maturitatem pervenerint.

71. *Jam ista deferbuerint.*] Id est, fervorem suum remiserint, ac veluti refrixerint.

77. *Hominem consularem.*] Antonium Consularem vocavit in judicium, ut jam sæpius dixit.

78. *Violatam diceret.*] Quia Antonius visus est studuisse Catilinæ, propterea dicit, ab eo violatam esse Rempublicam, dixisse Cœlium.

80. *Absolutum.*] De Pola loquitur, de quo jam sæpe.

82. *Obsides periculi.*] Ostendit, nihil esse periculi metuendum a Cœlio, quia duas illas accusationes tanquam fidei suæ obsides erga Rempublicam dedit.

84. *Sext. Clodius.*] Sextus Clodius fuit Pub. Clodii familiarissimus et scriba, cui quidem ejus omnia flagitia tribuit Cicero, quia in iis patrandis eo usus est adjutore. Hunc Sextum Clodium mire describit in Orat. pro Domo. Locum consule.

84. *Per biennium.*] Ab eo tempore quo transiit ad plebem, ad reditum usque Ciceronis biennium fuit, quo toto tempore Clodius seditiones in Republica excitavit.

85. *Ædes sacras.*] Ædes ait elate, nam solum Nympharum templum incendit. Cum urbs variis incendiis obnoxia esset, crediderunt ope tantum illarum iis ignibus posse subveniri, utpote quæ aquis præessent: quare iis ædem consecrarunt.

86. *Censum populi Rom.*] In æde Nympharum publicæ tabulæ, in quibus tum nomina Romanorum, tum uniuscujusque census describebatur, asservabantur. [Vide Orat. pro Milone, p. 338.]

nibus incendit, hominem ſine [p] re, ſine fide, ſine ſpe, ſine ſede, ſine fortuniis; ore, lingua, manu, vita omni iniquinatum; qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit; qui in palatio atque in urbis oculis ſervitia ad cædem et inflammandam urbem incitavit: in ea civitate ne patiamini illum abſolutum muliebri gratia, M. Cœlium libidini muliebri condonatum: ne eadem mulier cum ſuo conjuge et fratre, turpiſſimum latronem eripuiſſe, et honeſtiſſimum adoleſcentem oppreſſiſſe videatur. Quod cum hujus vobis adoleſcentiam propoſueritis, conſtituitote vobis ante oculos hujus etiam miſeri ſenectutem, qui hoc unico filio nititur, in hujus ſpe requieſcit, hujus unius caſum pertimeſcit: quem vos ſupplicem veſtræ miſericordiæ, ſervum poteſtatis, abjectum non tam ad pedes, quam ad mores, ſenſuſque veſtros, vel recordatione parentum veſtrorum, vel liberorum jucunditate ſuſtentate; ut in alterius dolore, vel pietati, vel indulgentiæ veſtræ ſerviatis. Nolite, Judices, aut hanc jam natura ipſa [q] occidentem velle maturius extingui vulnere veſtro, quam ſuo fato: aut hunc nunc primum floreſcentem firmata jam ſtirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut ſubita tempeſtate pervertere. Conſervate parenti filium, parenten filio, ne aut ſenectutem jam prope [r] deſperatam contempſiſſe, aut adoleſcentiam plenam ſpei maximæ non modo non aluiſſe vos, ſed etiam [s] perculiſſe atque afflixiſſe videamini. Quem ſi vobis, ſi ſuis, ſi reipublicæ conſervatis, addictum, deditum, obſtrictum vobis ac liberis veſtris habebitis: omniumque hujus [t] nervorum ac laborum vos potiſſimum, Judices, fructus uberes diuturnoſque capietis.

[p] *bonis.* [q] *morientem.* [r] *mortuam.* [s] *evertiſſe.* [t] *virium.*

88. *Catuli monumentum.*] Catuli monumentum Porticus fuit in Palatio.

89. *Meam domum diruit.*] Clodius, dum Cicero exularet, domum ejus Libertati conſecravit.

92. *Muliebri gratia.*] Si Clodiæ cauſa Sextus Clodius abſolutus est, non debet propter eam Cœlius ad damnationem et ſupplicium tradi.

93. *Mulier cum ſuo conjuge.*] Pungit Clodium, qui infamis fuerat inceſtu cum illa ſua ſorore Clodia.

Ib. *Turpiſſimum latronem.*] Sextum Clodium latronem vocat, qui Clodiæ beneficio, liberatus eſt.

96. *Hujus miſeri.*] Hæc verba pronunciando Cœlii patrem demonſtrabat, qui atratus et ſordidatus judicio aderat, movendæ judicum miſericordiæ cauſa.

104. *Jam ſtirpe.*] Comparatio a ventis et tempeſtate: et metaphora ducta a teneris arboribus.

L. CALPURNIUM PISONEM.

ARGUMENTUM.

CUM Piso, ex sententia Ciceronis, revocatus esset a provincia Macedonia, quam Proconsul administrabat, graviter in Ciceronem invectus est. Hac oratione Pisoni Cicero respondet, quam in Senatu habuit loco sententiae, ut testatur Quintilianus, lib. 3. cap. 9.

TEMPUS.

Paucis ante diebus habita haec oratio, quam Pompeius ludos faceret, anno urbis conditae 698. *ipso Cn. Pompeio et M. Licinio Crasso secundum Consulibus, et Ciceronis* 52.

GENUS CAUSÆ.

Demonstrativum est: exagitat enim tota hac oratione Pisonem.

PARTES.

Tres sunt; Exordium, Insectatio, Peroratio.

EXORDIUM.

1. JAMNE vides, bellua, jamne sentis, [a] quæ sit hominum querela frontis tuæ? nemo queritur Syrum, nescio quem, de grege

INTERPRETATIO.

[a] *quantum homines querantur de fronte tua.*

NOTÆ.

1. *Jamne vides, bellua.*] Crediderunt nonnulli nihil in hoc exordio desiderari, sed abruptum et inflammatum esse; verum aliter sentiunt bene multi, adducti auctoritate Asconii Pediani antiquissimi Interpretum, qui in Ciceronem commentati sunt; citat enim vir eruditus fragmenta quædam illius exordii, e quibus conjicitur tantum secundam illius partem restare.

Ib. *Jamne sentis.*] Pisonis stupiditatem indicat, qui bellnarum instar tantum videt et sentit; quo gemino sensu imprimis illæ præditæ sunt.

2. *Frontis tuæ.*] Frons index est severitatis et clementiæ; quam Genio olim dedicatam fuisse Alexander ab Alexandro scribit.

Ib. *Syrum, nescio quem.*] Servis sæpe nomina nationum suarum imponebant,

novitiorum, factum esse consulem; non enim nos color iste servilis, non pilosæ genæ, non dentes putridi deceperunt; oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in errorem homines impulit: hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, in fraudem induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noveramus: pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguæ; nunquam erat audita vox in foro; nunquam periculum factum consilii; nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum, aut militiæ, aut domi: [b] obrepsisti ab honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum; quarum simile habes nihil præter colorem. Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsa assecutum? mihi ista licet de me vera cum gloria prædicare; omnes enim [c] honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam tu cum quæstor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini [d] mandabant tuo. Ædilis es fac-

b *pervenisti* clam. c *magistratus.* d *concedebant.*

ut Strabo ait, lib. 7. et præ cæteris nationibus nati fuerunt ad servitutem Syri, Judæi, et Capadoces, ut dixit Orat. de provinc. Consul: censent aliqui hic Gabinium designari qui Syriæ præerat.

2. *Novitiorum.*) Loquitur de venalibus illis servis qui recentes nondum per annum servierant.

Ib. *Color iste servilis.*) Atram colorem indicat, quo maxime fuerunt Syri.

3. *Oculi.*) Oculi quasi nuncii sunt animi, ex iis enim iratus, lætus, &c. conjicitur.

4. *Supercilia.*) Fastum et superbiam supercilia denotant: quæ deflexa sunt, austeros; inflexa, irrisores; demissa malevolos arguunt.

7. *Lutulenta vitia.*) Vitia omnium turpissima in Pisone reprehendit, quibus, quasi sus luto, delectabatur.

8. *Audita vox in foro.*) Stupiditatem hominis describit, quæ tanta fuit, ut nunquam in foro auditus fuerit sive in accusando, sive in defendendo quoquam.

9. *Periculum factum consilii.*) Piso non modo nunquam fuerat auditus in foro, sed ne quidem in Senatu cum de Repub. agebatur; hac enim Romæ duplici re commendabantur.

10. *Aut militiæ.*) Romani vel domi eloquentiæ, vel militiæ, rebus præclare gestis, gloriam sibi ac nomen faciebant.

11. *Commendatione fumosarum imaginum.*) Suam nobilitatem commendabant Romani ostensione imaginum, quas suorum majorum asservabant in ædium atriis; *fumosas* vero appellat, aut quia antiquitate nigredinem, aut quia ignibus coram iis accensis fuliginem contraxerant. Soliti enim Romani diebus festis ante eas thus et cereos accendere, ut dicitur a Cic. lib. 3. Offic.

13. *Is mihi etiam gloriabitur.*) Piso contra Ciceronem dixerat se omnes magistratus adeptum esse; sed isti reponit Cicero, hanc gloriam non sua, sed majorum suorum causa illi, at sibi propter se delatam esse.

15. *Mihi homini novo.*) Novus homo dicitur, quem ante nemo in familia magistratum obtinuerat, sed qui sua virtute sibi adeptus est.

16. *Quæstor.*) Quæstores, ut ait Varro, a quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas. Regibus primum Romæ imperantibus instituti sunt, et postea populi suffragio creati, sicut reliqui Magistratus.

17. *Nomini.*) Piso erat ex illustrissima familia Pisonis Frugi, cujus magna et præclara extiterant in Rempublicam officia; hujus meminit Cicero in Orat. pro Fonteio; quare ad contemptum Pisonis, contra quem agit, non tam illi, quam nomini ejus delatam fuisse præturam contendit.

Ib. *Ædilis es factus: Piso.*) Ædiles alii plebei fuerant, alii curules. Cu-

tus: Piso est a populo Romano factus, non iste Piso. Prætura item majoribus delata est tuis; noti erant illi mortui: te vivum nondum noverat quisquam. Me cum quæstorem in primis, ædilem priorem, prætorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faceibat, homini ille honorem, non generi; moribus, non majoribus meis; virtuti perspectæ, non auditæ nobilitati, deferebat.

Julium autem triplex fuit procuratio: primum ut ludos curarent; deinde ædes sacras publicasque, item vias publicas tuerentur; postremo, ut ne municipiorum venditione, et mensuris fraus admitteretur. Plebeiorum vero quadruplex fuit, ex Dionys. Hal. 1. ut essent Tribunor. administri. 2. ut curarent plebeios ludos. 3. ut cloacas tuerentur. 4. ut annonæ præessent. Hi omnes a populo creabantur, et magistratum Kal. Januar. inibant.

18. *Non iste Piso.*] Pisonem intelligit, qui Frugi cognominatus est; vir tanta virtute, atque integritate, ut optimis illis temporibus, cum inveniri nemo bonus posset, solus tamen frugi vel ab inimicis vocaretur.

20. *Me cum Quæstorem.*] Jam se confert cum Pisone Cicero, atque ejus honorem extenuat, dum se superiorem in assequendis magistratibus ostendit, quia sibi, non majoribus delati sunt.

21. *Prætorem primum.*] De Prætoribus et eorum numero dictum est in Orat. pro lege Manil. parag. 1. not. ad l. 13.

INSECTATIO PISONIS.

Illa Pisonis insectatio duas partes complectitur; in prima agit de publicis Pisonis in flagitiis, in secunda de privatis.

PRIMA PARS.

Hæc prima pars tres alias continet. In prima agit de Consulatu Pisonis, quem impie ille gessit. In secunda, de provincia, quam nefarie administravit. In tertia, de ejus reditu.

II. Nam quid ego de consulatu loquar? [a] parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste, atque labe confero? sed nihil comparandi causa loquar; ac tamen ea quæ sunt longissime disjuncta comprehendam. Tu consul es renunciatus (nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur) impeditis reipublicæ temporibus, diffidentibus Coss. Cæsare et Bibulo, cum hoc non recusares, quin

[a] *quomodo pepererim, aut gesserim.*

2. *Miserum me.*] Retractatio qua se reprehendit, quod se cum Pisone comparet.

4. *Tu Consul renunciatus.*] Vel præconis, vel ipsius Consulis voce Magistratus renunciabantur.

5. *Impeditis Reipub. temporibus.*] Loquitur de civili dissidio, quod tum exortum est, quando Bibulus obstitit Cæsari, qui, ut egentium sibi voluntates devinciret, rogationem de coloniis deducendis et agris dividendis tulit. Plutar. in Pom.

ii, a quibus dicebare conſul, te luce dignum non putarent, niſi nequior, quam Gabinius, extitiſſes; me cuncta Italia, me omnes ordines, me univerſa civitas, non prius tabella quam voce, priorem conſulem declaravit. Sed omitto, ut ſit factus uterque noſtrum; ſit ſane fors domina campi; magnificentius eſt dicere, quemadmodum geſſerimus conſulatum, quam quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Januar. Senatum et bonos omnes legis agrariæ maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, ſi dividi non oportuit, conſervavi; ſi oportuit, melioribus auctoribus reſervavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL. annis ante me conſulem interpoſitam Senatus auctoritatem ſuſtinui contra invidiam, atque defendi. Ego adoleſcentes bonos et fortes, ſed uſos ea conditione fortunæ, ut, ſi eſſent magiſtratus adepti, reipub. ſtatum [b] convulſuri viderentur, meis inimicitiis, [c] nulla Senatus mala gratia, comitiorum ratione privavi; ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in republica molientem, patientia atque obſequio meo mitigavi. Ego

[b] *perdituri.* [c] *nullo odio concepto in Senatum.*

8. *Nequior quam Gabinius.*] Gabinius ille, ut dicit Cicero in Orat. post reditum in Sen. ætatis suæ tempora ad omnes libidines divulgavit, et egestatem, et luxuriam domestico lenocinio sustentavit: et ut Plutarchus, inter omnes Pompeii scurras assentator fuit.

9. *Tabella quam voce.*] Declarabant quem eligebant vel scripto, vel voce; Cicero communi omnium voce Consul declaratus est.

11. *Domina campi.*] Fortuna et casus sæpius regebant comitia quæ in campo Martio habebantur, quam consilium et ratio.

13. *Kalendis Januariis.*] Initio Januarii Consules magistratum inibant; quod manifeste docet Ovidius lib. 4. de Ponto.

Ergo ubi, Jane biceps, longum reseraveris annum,
Pulsus et a Sacro mense December erit;
Purpura Pompeium summi velabit honoris,
Ne titulis quicquam debeat illa suis.

Ib. *Legis Agrariæ*] Cassio et Proculo Coss. primum lata est lex Agraria, et magnis postea rerum motibus per annos fere triginta jactata, et restaurata a Rullo Tribuno-plebis, qua Campanum agrum populo dividebat; sed hanc legem sustulit Cicero statim atque Consul renunciatus est. Vide Orat. de lege Agraria.

16. *Melioribus auctoribus.*] Pompeio et C. Cæsari.

Ib. *In Rabirio perduellionis reo*] Rabirius cum telo fuerat in collisione Saturnini oppressi, qui seditionem tribunus-plebis excitaverat; deinde ejus caput per ludibrium circumtulerat. Triginta sex annis post a Labieno tribuno-plebis in Judicium Rabirius, apud populum, perduellionis reus vocatus est, et defensus a Cicerone Consule. Vide ejus Orat.

18. *Adolescentes bonos.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ut proscriptorum liberi bonorum petendorum potestate privarentur, cum tamen petere vellent, Cicero contra eos Orationem habuit. Vide Plin. lib. 7. cap. 30.

22. *Cupidum provinciæ.*] Obtigerat Macedonia Ciceroni in sortione provinciarum et Antonio Gallia. Cum optaret Macedoniam Antonius, quia opulentior, cum eo Galliam commutavit Cicero, et sic pactione provinciæ eum ad Remp. revocavit.

Ib. *In republica molientem.*] Favere Antonius Catalinæ non obscure videbatur, ut se ære alieno liberaret.

provinciam Galliam Senatus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio communicavi, quod ita existimabam tempora reipubl. ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, cædem Senatus, interitum urbis, non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe jussi: ut, a quo legibus non poteramus, mœnibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatus mei intenta jugulis civitatis de conjuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces jam accensas ad hujus urbis incendium comprehendi, protuli, extinxi. Me Q. Catulus princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui proprer te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a repub. dixit. Mihi togato Senatus, non, ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione, abiens magistratu, dicere a tribuno-plebis prohiberer, quæ constitueram; cumque is mihi tantummodo ut jurarem, permitteret; sine ulla dubitatione juravi,

24. *Provinciam Galliam.*] Deposuit Galliam, quia sibi ita expedire Reipub. videbatur; et ait. Famil. lib. 5. epist. 11. eam fratri suo se tradere voluisse.

Ib. *Senatus auctoritate.*] Pertinebat ad Senatum provincias decernere, quas sine ejusdem auctoritate deponere nemini fas fuit.

27. *L. Catilinam.*] Vide Orationes in Catilinam ubi de tota hujus conjurationis serie fusius dictum est.

29. *Jussi.*] Jussit exire Catilinam non propria sua auctoritate Consulari, sed auctoritate Senatusconsulti.

30. *Ego tela.*] A. Catilina imperium interficiendi Ciceronis C. Cornelio, et M. Cethego datum fuerat. Sed horum insidias, qui per salutationes et officii speciem interfecturi Consulem fuerant, prodidit Fulvia noctu ad Ciceronem profecta.

Ib. *Extremo mense.*] Nonis Decembribus, quia novi Kal. Jan. inibant magistratum.

31. *Faces jam accensas.*] Significat se per Flaccum Prætorem in Ponte Milvio literas conjuratorum comprehendisse, quas publice legit in Senatu, quibus omnia conjuratorum consilia detecta sunt.

33. *Q. Catulus.*] Q. Catulus Senator magnæ auctoritatis in Senatu, patrem patriæ Ciceronem nuncupavit, quæ appellatio nemini antea fuerat decreta. Plut. in vita Cic.

35. *L. Gellius.*] Vir censorius.

36. *Civicam coronam.*] Ex Gellio lib. 5. cap. 6. *Civica corona appellatur, quam civis civi, a quo servatus est in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dat; ea fit ex fronde querna, quoniam cibus, victusque antiquissimus quernus capi solitus sit.*

37. *Non ut multis, bene gestæ, &c.*] Gloriatur hic Cicero honorem, qui nemini antea concessus fuerat, sibi decretum esse. Nam vulgo supplicationes eis decernebantur, qui bene rem in bello gesserant; at ipsi, propter conservatam Rempub. delatæ sunt, quando sine ferro, sine armis a Catilinæ conjuratione Rempub. vindicavit.

38. *Supplicationis.*] De his supplicationis honoribus dictum est fuse in Oratione in Catil. parag. iii. l. 55.

40. *A Tribuno-plebis.*] Mos fuit, ut cum deponerent magistratum, se nihil contra leges fecisse jurarent. At cum Cicero concionem tunc apud populum habere vellet, a Q. Metello Nepote prohibitus est, qui pro rostris subsellia collocavit, ne conscenderet; sed tantum permiserunt ex inferiori loco Magistratum ejuraret; qui non usitata, sed nova jurisjurandi formula usus est, ut ait Plutar. in Cic. Timebant vero Tribuni-plebis ne qua populi seditio concitaretur.

rempubl. atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi populus Romanus universus, illa in concione, non unius diei gratulationem, sed æternitatem immortalitatemque donabit, cum meum jusjurandum tale atque tantum, juratus ipse, una voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est a me consulatus peractus, ut nihil sine consilio Senatus, nihil non approbante populo Romano egerim: ut semper in rostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu conjunxerim.

III. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, o furia, de tuo dicere: cujus fuit initium ludi Compitalitii, tum primum facti post L. Metellum et Q. Marcium coss. contra auctoritatem hujus ordinis: quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam) sed ille designatus consul, cum quidam tribunus pleb. suo auxilio magistros ludos contra senatusconsultum facere jussisset, privatus fieri vetuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cum in Kalendis Jan. Compitalitiorum dies incidissent, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, et prætextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. Ergo his fundamentis positis consulatus tui, triduo post, in-

45. *Juratus ipse.*] Audito Ciceronis juramento, quo se leges et Rempub. servavisse testabatur, populus vicissim juravit ita esse, et illius opera conservatam fuisse Rempub.

47. *E foro reditus.*] Sæpe honoris causa viros principes et bene meritos de Republica populus redeuntes e foro vel Senatu domum deducebant, et comitabantur; quod præcipue Ciceroni contigit, cum conjuratos jussit in carcere trucidari. Vide Plutar. in vita Cic.

48. *Atque ita est.*] Brevem quasi gesti sui Consulatus epilogum subjicit, ad aliam partem transiturus.

1. *Aude nunc.*] Jam aggreditur de Pisonis Consulatu dicere, cujus indignitatem ostendit in hunc modum: pertinet ad Consulem Senatusconsulta tueri, at contra Piso ludos fieri, leges convelli, et alia ejusmodi passus est: Metellus designatus Consul obtinuit, ne ludi spectarentur, contra Piso Consul fecit, &c.

2. *Ludi Compitalitii.*] Ludi Compitalitii dicti sunt a compitis, ubi in Larium honorem celebrabantur; nullus eis dies certus præfinitus erat, sed non longe a Saturnalibus fuisse celebratos Dionysius lib. 4. testatur. Hi primum a Servio Tullio instituti sunt, sed sublatis collegiis aboliti sunt.

3. *L. Metellum et Q. Marcium.*] Consules fuerant novem abhinc annis.

7. *Quidam tribunus.*] Herennius, vel Mummius.

Ib. *Magistros ludos.*] Multi editi habent *magnos*: sed inepte; nam non de ludis Magnis, sed Compitalitiis hic agitur: per *Magistros* intelligit *vicorum Magistros*, qui ludos Compitalitios facere solebant prætextati, ut ex *Asconio* liquet.

8. *Privatus.*] Designatus quidem Consul erat, sed tunc tantum privatus.

9. *Potestate poterat.*] Potestas respicit magistratum, et auctoritas personam.

10. *Kal. Jan. dies incidissent.*] Paucis diebus post Saturnalia, quæ Decembri mense celebrabantur, incidebat iste dies compitalitiorum. Compitalibus vero publice servi auctoritatem, et Saturnalibus domi auctoritatem habebant.

11. *Prætextatus.*] Prætextæ tantum jus habuere Magistratus, et qui ludis præerant.

ſpectante et tacente te, a P. Clodio, fatali portento prodigioque reipublicæ, lex Ælia et Fuſia everſa eſt, propugnacula murique tranquillitatis atque otii. Collegia non ea ſolum, quæ Senatus ſuſtulerat, reſtituta ſunt, ſed innumerabilia quaedam nova ex omni fæce urbis ac ſervitio conſtituta. Ab eodem homine in ſtupris inauditis nefariiſque verſato, vetus illa magiſtra pudoris et modeſtiæ, ſeveritas cenſoria ſublata eſt: cum tu interim, buſtum reipubl. qui te conſulem tum Romæ dicis fuiſſe, verbo nunquam ſignificaris ſententiam tuam tantis in naufragiis civitatis. Nondum quæ feceris, ſed quæ fieri paſſus ſis, dico: neque vero multum intereſt, præſertim in conſule, utrum ipſe pernicioſis legibus, improbis concionibus rempubl. vexet, an alios vexare patiatur. An poteſt ulla eſſe excuſatio, non dicam male ſentienti, ſed [a] ſedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipub. motu conſuli? centum prope annos legem Æliam et Fuſiam tenueramus: quadringentos judicium, notionemque cenſoriam: quas leges auſus eſt non nemo improbus, potuit quidem nemo unquam convellere: quam poteſtatem minuere, quo minus de moribus noſtris quinto quoque anno judicaretur, nemo tam effuſe petulans conatus eſt. Hæc ſunt, o carnifex, in gremio ſepulta conſulatus tui. Perſequere connexos his funeribus dies. [b] Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipſum eſſet

[a] *oſcitanti.* [b] *prope.*

16. *Lex Ælia et Fusia.*] Legem tulit de Comitiis Q. Ælius Cos. cum M. Junio an DXXCVI. ut quoties cum populo ageretur, augures de cœlo servarent, Magistratus et obnunciandi, id est, denunciandi, age per Jovem non licere, et legislationi intercedendi potestatem haberent. Nam cum Lex ferretur, augures de cœlo servabant: Magistratus, si quid observatum erat quo impediri Comitia possent, nunciabant. Tulit P. Furius sive Fusius Consul cum Sexto Attilio, anno urbis 616. ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret.

16. *Collegia.*] Collegia dicebantur sodalitates et conventus certorum hominum artem aliquam certam factitantium, ut Pistorum, Sutorum, &c. Ea autem instituta fuisse a Numa Pompilio scribit Plutar. in ejus vita. Hæc quidem Senatusconsulto sublata erant propter seditiones, at lege Clodia restituta sunt, ut comparatos sibi homines ad seditiones faciendas haberet.

20. *Vetus illa censoria.*] Censores per quinque annos suum gerebant Magistratum; eorum erat civium familias et facultates describere, invigilare moribus civitatis, populum in tribus partiri, legere tum Senatus, tum equestris ordinis principem, cives improbos notare ignominia, &c. Tulit autem legem Clodius, ne quem Censores in legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque Censoris sententia damnatus esset.

21. *Bustum.*] Bustum nunc exustum cadaver, nunc et sepulcrum significat.

25. *Præsertim in Consule.*] Consul invigilare debet patriæ, et seditiones, et injuriam omnem a civibus amovere.

31. *Non nemo improbus.*] Gabinium designat Pisonis collegam [vel potius Vatinium, qui Tribunus-pleb. fuit Pisone et Gabinio Coss. Vide Orat. in *Vatinium.*]

35. *Connexos his funeribus.*] Perturbationem totius Reipub. et civium vexationem, quæ Clodio Tribuno facta est, funera appellat.

ſcelus, ſed etiam hilarioribus oculis, quam ſolitus eras, intuente, delectus ſervorum habebatur ab eo, qui nihil ſibi unquam nec facere, nec pati turpe eſſe duxit; arma in templo Caſtoris, o proditur templorum omnium! vidente te, conſtituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te conſule, arx civium perditorum, receptaculum Veterum Catilinæ militum, caſtellum forenſis latrocinii, buſtum legum omnium ac religionum. Erat non ſolum domus mea, ſed totum Palatium Senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum: cum tu non modo ad eum Ciceronem (mitto enim domeſtica, quæ negari poſſunt: hæc commemoro, ſunt palam) non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in Senatu ſententiam rogabas tertium, nunquam aſpiraſti: ſed omnibus conſiliis, quæ ad me opprimendum parabantur, non interfuiſti ſolum, verum etiam crudeliſſime præfuiſti. Mihi vero ipſi coram genero meo, propinquo tuo, quæ dicere auſus es? egere, foris eſſe Gabinium: ſine provincia ſtare non poſſe: ſpem habere a tribuno plebis, ſi tua conſilia cum illo conjunxiſſes: a Senatu quidem deſperaſſe: hujus te cupiditati obſequi, ſicut ego feciſſem in collega meo: nihil eſſe quod præſidi-

36. *Aurelio.*] Tribunal illud ab Aurelio Cotta Aurelium dictum est. De hoc vide Orat. pro Sextio.

38. *Delectus habebatur.*) Deligebantur servi, qui omnium essent aptissimi ad cædem faciendam.

39. *In templo Castoris.*) Templum Castoris, victis Latinis, ob beneficium victoriæ A. Posthumius dictator anno 258. in foro Romano posuit, quod longo post tempore, victis Dalmatis, Metellus Dalmaticus ex hostium manubiis collapsum restituit.

Ib. *Proditor templorum.*) Elate id dicit, neque enim ulla templa violaverat Piso, sed templum Castoris, et ædem Nympharum incendi a Publio Clodio impune permiserat.

41. *Cui templum illud fuit.*) Egregia amplificatio, ut pluribus verbis rei indignitatem ostendat.

48. *Comitiis tuis.*) Id est, comitiis aliquibus, quibus Piso præfuit.

Ib. *Dederas tabulam prærogativæ.*) Hoc est, feceras potestatem Magistratum eligendi quem velles. Est enim *Prærogativa* quædam antelatio. Unde tribus prærogativæ dicebantur, quæ primæ omnium sententiam rogabantur.

49. *Rogabas tertium.*) Pompeium primo, deinde Crassum, tum Ciceronem.

Ib. *Nunquam aspirasti.*) Desidiam notat Pisonis; cum enim ipse Cicero ab inimicis appeteretur, nunquam Piso Consul conatus est ei opem ferre.

50. *Parabantur.*) Quæ a Clodio tribuno-plebis contra Ciceronem parabantur, vidente Pisone facta sunt.

52. *Coram genero meo.*) Gener Ciceronis Piso Crassipes fuit, qui Tulliam Ciceronis filiam uxorem dux[illegible]; quam, mortuo illo suo marito, Lent[illegible]dit pater Cicero.

63. *Egere, for[illegible]se Gabinium.*) Abrahamus illas voces de ære alieno, in quo erat Gabinius, intelligit: quia facile latitant debitores, et abesse se fingunt.

55. *Spem habere a Tribuno-plebis.*) Sperabat Gabinius se provinciam obtenturum a populo, rogante et intercedente pro eo Publio Clodio Tribuno-plebis; cum aliter liberare se ære alieno non posset.

55. *A Senatu equidem desperasse.*) Non potuit Senatus ei provinciam denegare; nam legibus populo Rom. designatis Consulibus decernendæ erant provinciæ. Quare hoc potius ad ornamenta provinciarum pertinet, veluti ad exercitum et pecuniam.

46. *In Collega meo.*) Antonium Colle-

um consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque hæc dicere vix audeo; vereor ne qui sit, qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat; dicam tamen: ipse certe agnoscet, et cum aliquo dolore flagitiorum suorum recordabitur. Meministi-ne, cœnum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisone venissem, nescio quo e gurgistio te prodire, involuto capite, soleatum? et, cum isto ore fœtido teterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentes te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus (quid enim facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissime respondendo, tum turpissime eructando ejecisti. Idem illo fere biduo productus in concionem ab eo, cui sic æquatum præbebas consulatum tuum, cum esses interrogatus, quid sentires de consulatu meo; gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, et non Cæsonius Semiplacentinus Cal-

gam suum Cicero mitigavit, cedendo ei Macedoniam, quam sortitus erat.

61. *Cœnum.*] Jam sordes et perfidiam Pisonis exponit, a quo Clodianorum furoribus expositus est. Vocat autem illum cœnum quasi tanta esset vitiorum fœditas, ut non tam cœnosus quam cœnum esse videretur.

62. *Quinta fere hora.*] Id est, quatuor fere horis ante solitum, cum tantum hora nona soliti essent mensis accumbere, juxta illud Martialis:

Imperat extructos frangere nona toros.

Ib. *Cum Pisone.*] Hic C. Piso Crassipes dicebatur, Ciceronis gener, et hujus Pisonis propinquus.

63. *E gurgustio.*] Festus ait, gurgustium est genus habitationis angustum, arundine et straminibus compositum.

Ib. *Involuto capite.*] Caput involvebant Romani libidini et crapulæ se daturi. Vide Hor. lib. 2. Sat. 7. *Turpis odoratum caput obscurante lacerna.*

Ib. *Soleatum.*] Soleæ erant calceamenta, quibus plantarum calces tantum infimæ tegebantur, et quæ teretibus habenis vincta erant: quod calceamenti genus maxime ad fœminas pertinebat, et indecens viris habebatur. His tamen in conviviis utebantur, ut ante accubitum facilius eas deponerent. Vide Horat. in citata superius Sat.

64. *Teterrimam propinam.*] Per Metonymiam odorem popinæ significat, in qua ebrietati vacabant.

67. *Ganearum tuarum.*] Ganeæ loca sunt abdita, ac veluti defossa, ubi libidinibus et crapulæ indulgebant.

70. *Productus in concionem.*] Vocatus est Piso in concionem a Clodio tribuno plebis, ut suam sententiam de Ciceronis consulatu diceret.

72. *Gravis auctor.*] Ironia.

Ib. *Calatinus.*] De auctoritate Calatini loquitur Cicero in lib. de Senect. et de ejus paupertate Valer. Max. lib. 4. cap. 4. cujus attritæ manus rustico opere salutem publicam stabiliverunt.

Ib. *Africanus.*] P. Africanum a Numantia redeuntem, ab ipsa pene porta in rostra perductum, quid de Tib. Gracchi morte cujus sororem in matrimonio habebat, sentiret, interrogavit C. Carbo; ut auctoritate clarissimi viri, inchoato incendio multum incrementi adjiceret; respondit Africanus, *jure eum cæsum videri;* cui cum succlamassent, Non efficietis, inquit, ut solutos verear, quos aligatos adduxi. Vide Val. lib. 6. cap. 2.

73. *Maximus.*] Q. Fabius Maximus qui Fabiæ genti rebus præclare gestis, Maximi cognomen adeptus est, dictatura, consulatibus quinque, tribus triumphis celeberrimus, et, ut ait Cic. lib. de senectute, cujus *non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.*

Ib. *Semiplacentinus.*] Semiplacentinus appellatur Piso, quia ex genere materno Placentinus erat. Calventius ve-

ventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, Senatum consul in concione condemnas? non enim me, qui senatui parui; nam delatio illa salutaris et diligens fuerat consulis: animadversio quidem et judicium Senatus; quæ cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore consul futurus; stipendio, mehercule, et frumento Catilinam esse putasses juvandum; quid enim interfuit inter Catilinam, et eum, cui tu Senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rempub. provinciæ præmio vendidisti? Quæ enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem consules adjuverunt; voluit ille Senatum interficere, vos sustulistis: leges incendere, vos abrogastis; interire patriam, vos adjuvistis. Quid est vobis coss. gestum sine armis? incendere illa conjuratorum manus voluit urbem; vos ejus domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt; cædem illi civium, vos servitutem expetistis. His vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos coss. libertas insita, ut emori potius quam servire præstaret.

IV. Illud vero a geminum consiliis Catilinæ et Lentuli, quod

a *simillimum.*

ro quia Calventius, maternus avus, Placentiæ præco fuerat. De Pisonis genere dictum est in Orat. pro Sext.

74. *Altero ad frontem.*) Hyperbolice describit Pisonis habitum ac deformitatem.

75. *Crudelitatem.*) Quasi crudelis visus esset Cicero, cum conjuratos morte affecit.

Ib. *Ille homo.*) Clodius.

77. *Furcifer.*) Furciferi servi dicebantur a furca, quod ob commissum aliquod facinus, furcam collo gestarent. *Donatus.*

78. *Qui Senatui parui.*) Nam Senatus decreto morte condemnati fuerant illi conjurationis Catilinariæ socii.

Ib. *Nam delatio.*) Cicero consul conjurationem a se detectam senatui tantum detulit.

86. *Vos sustulistis.*) Cum senatusconsultum factum esset, ut propter Ciceronem Senatus vestem mutaret, consules prohibuere. Imo dixit Gabinius, *errare homines, si etiam Senatum aliquid in Republica posse arbitrarentur.* Pro Sext.

87. *Vos abrogastis.*) Abrogarunt leges Gabinius et Piso, cum Clodio non obstitere, qui rogatione sua legem Æliam et Fusiam abrogabat.

89. *Vos ejus domum.*) Ciceronis domum incendit, qui detexit consilium conjuratorum, qui urbem incendendam destinarant.

91. *De urbis incendio cogitassent.*) Volebant Catilinariæ conjurationis affines urbem incendere, ut in illa urbis perturbatione Ciceronem consulem interficerent, de quo interficiendo nunquam cogitassent, si Pisoni aut Gabinio in gerendo consulatu par fuisset. Vide Sallust. in Catil. bell.

92. *Sed his stantibus.*) Non parietes significat, sed Patres conscriptos; quasi diceret, quamdiu tales Consules et Senatores, quales isti sunt, permanebunt. [Sic mox: *Me stante et manente.* Hottom.]

93. *Illi.*) Conjurati.

1. *Illud vero geminum.*) Id est, effecistis aliquid simillimum ejus quod Catilina et Lentulus effecere.

me b domo mea expuliſtis, Cn. Pompeium domum ſuam compuliſtis; neque enim, me manente et ſtante in urbis vigilia, neque reſiſtente Cn. Pompeio omnium gentium victore, unquam ſe illi rempublicam delere poſſe duxerunt; a me quidem etiam pœnas expetiſtis, quibus conjuratorum Manes mortuorum c expiaretis: omne odium incluſum nefariis ſenſibus impiorum in me profudiſtis: quorum ego furori niſi ceſſiſſem, in Catilinæ buſto, vobis ducibus, mactatus eſſem. Quod autem majus indicium expectatis, nihil inter vos et Catilinam interfuiſſe, quam quod eandem illam manum ex intermortuis Catilinæ reliquiis concitaſtis? quod omnes undique perditos collegiſtis? quod in me carcerem effudiſtis? quod conjuratos armaſtis? quod eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam objicere voluiſtis? Sed jam redeo ad præclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas diſplicet? cui, cum Senatus luctum ac dolorem ſuum veſtis mutatione declarandum cenſuiſſet, cum videres mœrere rempublicam ampliſſimi ordinis luctu, o noſter miſericors! quid facis? quod nulla in barbaria quiſquam tyrannus; omitto enim illud, conſulem edicere, ut Senatus ſenatuſconſulto ne obtemperet: quo fœdius nec fieri, nec cogitari quidquam poteſt; ad miſericordiam redeo ejus, cui nimis videtur Senatus in conſervanda patria fuiſſe crudelis. Edicere eſt auſus cum illo ſuo pari, quem tamen omnibus vitiis ſuperare cupiebat, ut Senatus, contra quam ipſe cenſuiſſet, ad veſtitum rediret. Quis hoc ſe-

b *miſiſtis in exilium.* c *placaretis.*

2. *Cn. Pompeium.*) Domi se suæ continere Pompeius coactus est, quia deprehensus fuerat servus Clodii cum sica, ut Pompeium interficeret.

6. *Manes.*) Manes a veteribus mortuorum animæ dicebantur. Festus autem scribit, manes deos ab Auguribus invocari, quod ii per omnia ætheria terrenaque manare credebantur: idem deos inferos atque superos dici, quos ideo invocabant Augures, quod hi existimabantur vitæ hominum favere.

9. *Mactatus essem.*) Respicit ad antiquum morem, quando ad busta mortuorum humanæ victimæ mactabantur.

12. *Carcerem effudistis.*) Ex ergastulis servi et scelerati homines educti sunt, ut seditio concitaretur.

16. *Senatus luctum.*) Cum lata fuisset lex a Clodio, ut Cicero abiret in exilium, reus Cicero, ut Plutarchus scribit, vestem mutavit, et sorditatus populo supplicavit: cum Cicerone omnis primum fere equester ordo vestem mutavit: eumque nobilissimi adolescentes numero ad viginti millia sordidati deprecatores illius salutis, comitabantur. Deinde cum Senatus frequens convenisset, ut vestem tanquam in publico luctu mutandum censeret, idque consules Piso et Gabinius vetarent, et Clodius cum armis ad Curiam versaretur, Senatores non pauci e Senatu, vestibus discissis, et clamore sublato, se proripuerunt.

20. *Consulem edicere.*) Absente Pisone, cum Senatus in æde Concordiæ haberetur, omnes boni, veste mutata, se pro Ciceronis capite, ad pedes Gabinii projecerunt; quorum precibus ab illo repudiatis, L. Mummius ad Senatum de Republica retulit, senatusque frequens vestem pro Ciceronis salute mutandam censuit; sed consules edixerunt, ut ad suum vestitum Senatores redirent.

23. *Suo pari.*) Pisone.

cit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret lugere non sineret! moerorem relinquis, moeroris aufers insignia: eripis lacrymas, non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio Patres conscripti, sed privato officio aut misericordia mutavissent; tamen id iis non licere per [d] interdicta crudelitatis tuae, potestatis erat non ferendae. Cum vero id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui jam ante fecissent? tu ex tenebricosa popina consul extractus, cum illa saltatrice tonsa Senatum populi Romani occasum atque interitum reipublicae lugere vetuisti. At quaerebat etiam paulo ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio? cur non meis inimicis, meis copiis, restitissem? quasi vero non modo ego, qui multis saepe auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modo propugnatore, tutiorem se, sed advocato aut adstipulatore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis ac putidae carnis consilio scilicet aut praesidio niti volebam? ab hoc ejecto cadavere quidquam mihi aut opis aut [e] ornamenti expectabam? Consulem ego tum requirebam: consulem, inquam, non illum quidem, quem in hoc animali invenire non possem, qui tantam reipub. causam gravitate et consilio suo tueretur: sed qui, tanquam truncus atque stipes, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus. Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus fuerat et Consulis, et Senatus: quorum alterium etiam ad perniciem meam erat a vobis consulibus conversum; alterum reipublicae penitus ereptum.

d *edicta*. e *gloriae*.

26. *Scythia.*] Scythia provincia Asiae gemina fuit, cujus olim populi nullas urbes habuere, nulla moenia, domos suas secum ferentes, unde ab Horatio *profugi* dicuntur.

27. *Moerorem relinquis.*] Summo dolore totam Rempublicam affecit Ciceronis exilium.

33. *Illa saltratice.*] Gabinium in foeminino genere saltatricem appellat, propter mores ejus effoeminatos. Saltatricem porro vocat, quia post ejectum Ciceronem dicitur in convivio nudus saltavisse.

Ib. *Tonsa.*] Tonsum esse ante paucos annos in deliciis haberi coeperat, cum antea ad urbis conditae annum quinquagesimum quartum supra quadringentesimum populus Rom. intonsus fuisset.

49. *Sed advocato.*] Asconius, Verrin. I. advocatum in judicio dicit eum esse, qui vel jus suggerit, vel praesentiam suam amico commodat. Etenim moris erat in judiciis tum privatis, tum publicis, amicos omnes advocare, quorum auctoritate moveri judices putabantur.

Ib. *Adstipulatore.*] Adstipulator dicitur qui vadimonii testis adhibetur.

40. *Istius pecudis.*] De Pisone loquitur, a quo auxilium non petiit, quia propter stoliditatem nihil agere in Republica poterat.

41. *Ejecto cadavere.*] Proprie ejectum cadaver de eo dicitur, quod fluctibus agitatum ad terram ejicitur: vel de eo etiam cadavere, cui honos sepulturae non redditur, quod summe ignominiosum fuit apud veteres.

47. *Consularis et Senatoria.*] Cicero fuerat Consul, et tum erat Senator.

50. *A Consulibus conversum.*] Non potuit Cicero expectare auxilium a Consulibus Pisone et Gabinio, quia ambo se Ciceronis inimicos declaraverant.

Ib. *Ereptum.*] Ab iisdem Consulibus

Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem, et me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, et tecum, et cum collega tuo decertandum fuisset. Alia enim causa præstantissimi viri Q. Metelli fuit: quem ego civem meo judicio cum deorum immortalium laude conjungo: qui C. illi Mario fortissimo viro, et cos. et sextum Consuli, et ejus invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset hujusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari? an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinæ laternario? quos neque hercule ego, neque supercilium tuum, neque collegæ tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicæ navem gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem; alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, o vecors et amens, cum omnes boni abditi inclusique mœrerent, templa gemerent, tecta ipsa ur-

tota auctoritasSenatui erepta fuerat. Unde nihil ab eo auxilii sperare potuerat Cicero.

53. *Neque ego cessissem.*] Maluit Cicero cedere ei, et abire in exilium, quam certando cum Consulibus Pisone et Gabinio, et Clodio tribunis-plebis, exponere seditionibus Rempublicam.

54. *Bustuario gladiatore.*] Clodium significat, qui, ut scribit Dio lib. 39. cum lex ad populum de revocando Cicerone ferretur, acceptis a fratre Appio gladiatoribus, quos ille in funere Marci propinqui sui daturus erat, impetu in multitudinem facto, multos vulneravit, multosque occidit. Bustuarius porro dicitur a busto ubi scilicet mortuorum cadavera comburebantur.

56. *Alia enim causa.*] Reddit jam rationem quare noluerit Clodio resistere.

Ib. *Q. Metelli.*] Metellus maluit abire in exilium, quam in Gracchorum leges jurare, cum Apuleius Saturninus Mario Consule confisus, minatus est se interdicturum aqua et igne qui juramentum retractarent. Vide Plutarchum in Mario.

61. *Cum altero barbato Epicuro.*] Pisonem intelligit, qui Epicuri sectæ adhærebat. Barbarum vero vocat, quia prisci illi Philosophi barbam alebant ad severitatis ostensionem. [Vide not. ad finem libri.]

62. *Catilinæ laternario.*] Gabinium denotat, qui comes Catilinæ nocturno tempore ibat in stupra; unde Orat. 1. in Catil. sic ait de eo, *Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti?* Alibi Gabinii virum Catilinam appellavit; videturque hic etiam eandem obscœnitatem significare. Appellat igitur *Laternarium*, quod ut heri pueros qui laternas gestant, a tergo sequuntur, sic Catilina Gabinio adolescenti quasi laternario perpetuo a tergo affixus esset.

63. *Cymbala.*] Cymbalum genus est instrumenti Musici ex ære, concavum illud et quod ad saltandum pulsabatur, quo in deorum Matris sacris et in bello Arabes utebantur.

Ib. *Crotala.*] Crotalum musicum instrumentum est, quod pulsum in sono vocem Ciconiæ imitatur, ipsa enim apud Ægyptios Crotalus appellatur.

64. *Maximis turbinibus.*] Per metaphoram intelligit Catilinæ conjurationem, quam extinxit.

66. *Contaminatum spiritum.*] Vult significare libidines obscœnas Gabinii.

71. *Cum omnis boni.*] Hyperbolice crudelitatem Pisonis describit.

bis lugerent, complexus es illud funeſtum animal ex nefariis ſtupris, ex civili crurore, ex omnium ſcelerum importunitate et flagitiorum impunitate concretum: atque eodem in templo, eodem et loci veſtigio et temporis, arbitria non mei ſolum, ſed patriæ funeris abſtuliſti.

V. Quid ego illorum dierum epulas, quid lætitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis ſordidiſſimis gregibus intemperantiſſimas perpotationes prædicem? quis te illis diebus ſobrium, quis agentem aliquid quod eſſet libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu et cymbalis perſonaret; cumque ipſe nudus in convivio ſaltaret: in quo ne tum quidem, cum [a] illum ſuum ſaltatorium verſaret orbem, fortunæ rotam pertimeſcebat. Hic autem non tam concinus helluo, nec tam muſicus, jacebat in ſuo Græcorum fœtore atque vino: quod quidem iſtius, in illis reipublicæ luctibus, quaſi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo poteſt dicere, utrum iſte plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tu etiam mentionem facies conſulatus tui? aut te fuiſſe Romæ couſulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in toga et prætexta eſſe conſulatum putas? quæ ornamenta etiam in Sex. Clodio, te Conſule, eſſe voluiſti; hujus tu Clodiani canis inſignibus conſulatum declarari putas? animo conſulem eſſe oportet, conſilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere conſulatus, omni officio [tuendo, maximeque, id quod vis nominis præſcribit, reip. conſulendo.] Ego conſulem eſſe putem, qui Senatum eſſe in republica non putavit? et ſine eo conſilio conſulem numerem, ſine quo Romæ ne reges quidem eſſe potuerunt?

[a] *converteret ſe in orbem ſaltando.*

73. *Funestum animal.*] Clodium intellige, qui incestum cum sororibus commisit, et mulieris habitu in operta Bonæ Deæ stupri causa ingressus est.

74. *Ex civili cruore.*] Clodii factionibus multi cives interfecti sunt, cum de exilio et reditu Ciceronis actum est.

75. *Eodem in templo.*] Castoris.

76. *Arbitria funeris.*] Arbitria funeris dicebantur ea quæ pro mercede Labitanariorum, et eorum omnium qui funera curabant, decernebantur.

2. *Sordidissimis gregibus.*] Videtur designare Epicureos quibuscum intemperantissime Piso vivebat.

8. *Hic autem.*] Piso.

10. *Lapitharum.*] Lapithæ populi Thessaliæ sunt, qui Piudum et Othryn montes habitant.

11. *Centaurorum.*] Centauri populi sunt in Thracia, circa Pelion montem, qui primi equos domuere: hi cum in nuptiis Pirithoi vino pleni, sponsam rapere conati essent a Theseo et Lapithis partim cæsi, partim fugati sunt.

14. *Lictoribus.*] Affert magistratus consularis insignia, quæ fuere prætexta, sella curulis eburnea, fasces securibus ornati, qui duodecim ipsis præferebantur.

15. *Quæ ornamenta.*] Ornamenta consularia Piso permisit Sexto Clodio, cum ludos exhibere compitalitios ei concessit. De his ludis dictum est.

16. *Clodiani canis.*] Intelligit Sextum Clodium, qui perpetuo fidus comes Publio Clodio in vexanda Republica adhæsit.

22. *Ne regis quidem esse potuerunt.*] Romulus Senatum instituit, qui centum Senatoribus conflatus est, quos sibi consiliarios in administrando imperio cooptavit, ut lib. 1. scribit Livius.

Etenim illa jam omitto: cum ſervorum delectus haberetur in foro arma in templum Caſtoris, et luce et palam comportarentur: id autem templum, ſublato aditu, revulſis gradibus, a conjuratorum reliquiis, atque a Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur; cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur; Senatui non ſolum juvare rempublicam, ſed ne lugere quidem liceret: cum civis is quem hic ordo, aſſentiente Italia, cunctiſque gentibus, conſervatorem patriæ judicaret, nullo judicio, nulla lege, nullo more, ſervitio atque armis, pelleretur, non dicam auxilio veſtro, quod vere licet dicere, ſed certe ſilentio: tum Romæ fuiſſe conſules quiſquam exiſtimabit? Qui latrones igitur, ſi quidem vos conſules? qui prædones, qui hoſtes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen eſt, magna ſpecies, magna dignitas, magna majeſtas conſulis; non capiunt anguſtiæ pectoris tui, non recipit levitas iſta, non egeſtas animi: non infirmitas ingenii ſuſtinet, non [b] inſolentia rerum ſecundarum tantam perſonam, tam gravem, tam ſeveram. Seplaſia, mehercule, ut dici audiebam, te, ut primum aſpexit, Campanum conſulem repudiavit. Audierat Decios Magios, et de Taurea illo Jubellio aliquid acceperat: in quibus ſi moderatio illa, quæ in noſtris ſolet eſſe conſulibus, non fuit; at fuit pompa, fuit ſpecies, fuit inceſſus, ſaltem Seplaſia dignus et Capua. Gabinium denique ſi vidiſſent duumvirum veſtri illi unguentarii, [c] citius agnoviſſent; erant illi compti capilli, et

[b] *novitas.*

[c] *vidiſſent lubentius.*

23. *Servorum delectus.*] Non fas fuit ad arma ferenda servos colligere.

26. *Prævaricatore.*] Prævaricator dicitur qui diversam partem adjuvat, sua causa prodita. Talis autem fuit Clodius, cum Catilinam accusare repetundarum simulavit; qui corruptis ab eodem Clodio judicibus, absolutus est, ut Plutarchus et Asconius Pedianus referunt.

27. *Equites Rom. relegarentur.*] Elate hoc dicit; nam solus Lamia princeps equestris ordinis relegatus est a Gabinio, cum pro Cicerone intercedere voluit.

31. *Nulla lege, nullo more.*] Mos Majorum legis vim obtinebat: vide Orat. pro Sext.

34. *Qui prædones.*] Proprie prædones dicuntur, qui cum bellum non indixerint, tamen hostiliter grassantur.

40. *Seplasia.*] Seplasia platea fuit sive vicus Capuæ, ubi unguentarii negotiabantur.

41. *Campanum consulem.*] Cum Cæsar consul coloniam Capuam deluxisset, Duumviros ei Pisonem socerum, Pompeium generum præfecit. Sibi autem Piso consulis nomen arrogavit; sensus igitur est, statim atque te Duumvirum aspexit Seplasia, te incultum ac sordidum, atque hoc quasi indignum munere aspernata est.

Ib. *Decios Magios.*] Exempla confert eorum qui olim Capuæ magna tum ingenii, tum rerum gestarum gloria floruerunt. Decius ille Magius. Velleio, lib. 2. Princeps Campaniæ nominatur.

42. *Taurea illo Jubellio.*] Taureas Jubellius vir inter Campanos fortissimus fuit, qui singulari certamine Asellium Romanum superavit.

madentes cincinnorum fimbriæ, et fluentes cerussatæque buccæ, dignæ Capua, sed illa vetere; nam hæc quidem, quæ nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihique amicissimorum multitudine redundat: quorum Capuæ te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei: cujus consilio, cum universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam; me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me et præsentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, et absentem, principe Cn. Pompeio referente, et de corpore reipub. tuorum scelerum tela revellente, revocarunt. An tu eras Consul, cum in Palatio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus injectis, instigante? Ecquod in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non Consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope a meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas, non extinctor, sed auctor incendii; et ardentes faces furiis Clodianis pene ipse Consul ministrabas. An vero reliquo tempore Consulem te

47. *Madentes cincinnorum fimbriæ.*) Gabinius gerebat capillos vibratos in cincinnos et velut fimbrias promissos, unguentis delibutos. Per unguenta vero intelligit liquores pretiosos, et odoratos, quibus caput ad fastum delicatuli aspergebant.

Ib. *Fluentes buccæ.*) Fluebant buccæ Gabinii, fortasse propter balbutiem quam affectabat venustatis causa; nam, ut ait Ovid. 3. de Arte Amandi:

In vitio decor est, quædam male reddere verba:
Discunt posse minus quam potuere loqui.

Ib. *Cerussatæ.*) Cerussatæ, id est, tinctæ cerussa. Porro cerussa fuit genus quoddam pigmenti, quo se, ad candorem sibi adhibendum, illiniebant.

48. *Sed illa vetere.*) Capuæ olim luxus et superbia longe potentius dominabantur, quam istis Ciceronis temporibus.

51. *Prætextatum.*) Duumviri illi Magistratus apud Capuanos jus habebant prætextæ.

52. *Desiderio mei.*) Ciceronem optabant Duumvirum Campani, non Pisonem.

53. *Inaurata statua.*) Campani, inaurata statua Ciceronem donaverunt, propter aliquod haud dubie beneficium, quod ab illo acceperant; sed quale illud fuerit nusquam reperitur.

54. *Patronum.*) Ex Romuli instituto, permissum est plebeiis ex patriciis sibi assumere quos vellent, qui ipsorum causas susciperent: ex quo illi quidem patroni, hi vero clientes dicebantur. Hoc idem jus postea ad civitates transmissum est, quibus liberum fuit sibi patronos Romæ adsciscere, qui eas defenderent.

55. *Et præsentem.*) Censet Abrahamus venisse Capuam Ciceronem, cum abiret in exilium, et communi totius civitatis voce Romam legatos missos esse, qui pro eo deprecarentur.

56. *Absentem.*) Cum Cicero ab Capuanis profectus fuisset in exilium, Pompeius, qui tunc duumvir erat apud illos, de Cicerone in eorum Senatu retulit.

58. *Tuorum scelerum tela.*) Metaphora sumpta a vulneribus, quasi grave aliquod vulnus inflictum fuisset Reipublicæ a Pisone cum abire in exilium Ciceronem permisit.

62. *Apud socrum tuam.*) Quæ fuerit illa ignoratur, quia auctores Romani vix in familiis fœminarum nomina appellarunt.

64. *Furiis Clodianis.*) Intelligit viros seditiosos, qui a Clodio concitati sunt.

quiſquam duxit? quiſquam tibi paruit? quiſquam in curiam venienti adſurrexit? quiſquam conſulenti reſpondendum putavit? numerandus eſt ille annus denique in republica, cum obmutuiſſet Senatus, Judicia conticuiſſent, mœrerent boni, vis latrocinii veſtri tota urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, ſed ipſa civitas tuo et Gabinii ſceleri furorique ceſſiſſet? At ne tum quidem emerſiſti, lutulente Cæſonine, ex miſerrimis naturæ tuæ ſordibus; cum experrecta tandem virtus clariſſimi viri, celeriter et verum amicum, et optime meritum civem, et ſuum priſtinum morem requiſivit: neque eſt ille vir paſſus, in ea republica, quam ipſe decorarat atque auxerat, diutius veſtrorum ſcelerum peſtem morari: cum tamen ille, qualiſcunque eſt, qui eſt ab uno te improbitate victus, Gabinius, collegit ipſe ſe vix, ſed collegit tamen: et contra ſuum Clodium primum ſimulate, deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit. Quo quidem in ſpectaculo mira populi Romani æquitas erat: uter eorum periiſſet, tanquam laniſta, in ejuſmodi cecidiſſet. Sed ille tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem ſummi viri: erat ipſe ſceleratus, erat gladiator: cum ſcelerato tamen, et cum pari gladiatore pugnabat. Tu ſcilicet homo religioſus et ſanctus, fœdus, quod me ſanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluiſti; caverat enim ſibi ille ſororius adulter, ut, ſi tibi provinciam, ſi exercitum, ſi pecuniam ereptam ex reipublicæ viſceribus dediſſet, omnium ſuo-

67. *Venienti adsurrexit.*] Venientibus consulibus, equo obvii equites descendebant, caput detegebant, de via cedebant, assurgebant, minores Magistratus fasces submittebant.

73. *Clarissimi viri.*] De Pompeio loquitur, qui visus primum fuerat Ciceronem deseruisse, cum a Clodianis oppressus est: sed, qui facti pœnitens, de illius reditu amicorum adjutus opera egit, ut Plutarchus scribit.

74. *Verum amicum.*] Cicero Pompeio semper studuerat.

80. *Ad extremum.*] Scribit Dio lib. 38. Tigranem juniorem, qui in vinculis apud Lucium Flavium tenebatur, a Clodio pecunia corrupto emissum fuisse. Quod cum Pompeius et Gabinius moleste ferrent, Clodius eos conviciis affecit; immo, quos secum comites habebant, vulneribus affecit, consulis fasces fregit, et ejus bona consecravit: iratus Pompeius, de revocando Cicerone cogitavit, referente ad populum Mummio tribuno plebis.

82. *Lanista.*] Lanista dicebatur qui gladiatores ad mutuam lanienam instituebat. Vult igitur significare Cicero, populo Romano non interfuisse, sive Clodius, sive Gabinius illa defensione periisset, cum par lucrum ex unius morte, et ex utriusque quæstum immortalem consecutus esset. Alludit autem ad Lanistas, qui lucrum se facere putant, cum ex duobus gladiatoribus alter occiditur, quia ejus alendi et docendi munere liberantur.

84. *Sed ille tamen.*] Id est, Gabinius.

85. *Summi viri.*] Pompeii.

86. *Homo religiosus.*] Ironia.

87. *In pactione provinciarum.*] Clodius, ut sæpe dictum est, pollicitus fuerat, se Pisoni Macedoniam provinciam Gabinio Syriam daturam, si a se ejici in exilium Ciceronem paterentur.

89. *Sororius adulter.*] Clodius cum sorore incestum commiserat.

90. *Ex reipub. visceribus.*] Ærarium publicum intelligit, unde pecuniam Clodius extraxit.

rum scelerum socium te, adjutoremque præberes; itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse: quotidie tela, lapides, fugæ: deprehensus denique cum ferro ad Senatum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat. Et quis audivit non modo actionem aliquam, aut relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? consulem tu te fuisse putas, cujus in imperio, qui rempublicam Senatus auctoritate servarat, idemque in Italia, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tuto statuit esse non posse? An tum eratis consules, cum quacunque de re verbum facere cœperatis, aut referre ad Senatum, cunctos ordo reclamabat, ostendebatque nihil esse vos aucturos, nisi prius de me retulissetis? cum vos, quanquam fœdere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? quæ lex privatis hominibus esse lex non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato Senatu, pulsis e foro bonis, capta republica, contra omnes leges, nullo scripta more: hanc qui se metuere dicerent, consules, non dicam animi hominium, sed fasti ulli ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quæ erat contra omnes leges, indemnati civis, atque integri capitis, bonorumque tribunitia proscriptio; hac tamen obstricti pactione tenebamini: quis vos non modo consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit opressa præmio, lingua abstricta mercede? sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse, aut nunc esse consulares putet, qui ejus civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura noritis?

92. *Fracti fasces.*] Vide superius, not. ad l. 80.

Ib. *Ictus ipse.*] Gabinius.

93. *Deprehensus cum ferro.*] Servus Clodii ad interficiendum Pompeium.

98. *Omnes omnium gentium partes.*] Pompeius 1. Ex Africa. 2. Ex Europa. 3. Ex Asia triumphavit. Vide Plinium. lib. 8. cap. 16.

103. *Fœdere obstricti.*] Privata pactione tenebantur obstricti Consules Clodio favere pro Cicerone ejiciendo.

107. *Nullo scripta more.*] Moris erat ut lex, quam ferri volebant tribuni, per trinundinum scripta populo proponeretur.

110. *Integri capitis.*] Integrum caput in jure dicitur, quod diminutum non est; diminutus autem quis capite dicitur, cum ordine ac jure sibi proprio movetur, in quo caput, sive numerum obtinebat.

111. *Obstricti pactione.*] Macedoniam provinciam Pisoni, Syriam Gabinio, Clodius promiserat, si Cicero ejiceretur.

SECUNDA PARS.

Piſo nefarie provinciam ſuam adminiſtravit.

VI. An cum proficiſcebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, conſules vos quiſquam putavit? Itaque credo, ſi minus frequentia ſua veſtrum egreſſum ornando, atque [a] celebrando; at omnibus ſaltem bonis, ut conſules, non triſtiſſimis, ut hoſtes, aut proditores proſequebantur. Tu ne etiam, immaniſſimum ac fœdiſſimum monſtrum, auſus es meum diſceſſum illum, teſtem ſceleris et crudelitatis tuæ, maledicti loco ponere? Quo quidem tempore cepi, P. C. fructum immortalem veſtri in me et amoris, et [b] judicii; qui non admurmuratione, ſed voce et clamore, abjecti hominis et ſemivivi furorem petulantiamque fregiſtis. Tu luctum Senatus, tu deſiderium equeſtris ordinis, tu ſqualorem Italiæ, tu curiæ taciturnitatem annuam, tu ſilentium perpetuum judiciorum ac fori, tu cætera illa in maledicti loco pones, quæ meus diſceſſus reipublicæ vulnera inflixit? qui ſi calamitoſiſſimus fuiſſet, tamen miſericordia dignior, quam contumelia; et cum gloria

[a] *frequentando atque honeſtando.* [b] *æſtimationis.*

1. *Paludati.*] Cum qui mittebantur in provinciam Senatusconsulto, atque in ea imperium lege obtinuerant, tum vero aut sponte sua, aut Senatusconsulto paludati exibant, nuncupatis prius votis in Capitolio pro Repub. Tum paludamento lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recto itinere ibant ad urbis portam, ad quam veteri instituto salutati, inde continuo amicis officii causa aliquanto viæ spatia prosequentibus, ac bene ominautibus in provinciam ita ingrediebantur. Paludamentum autem vestis imperatoria fuit, cocco, purpura, et auro distincta, qua Consules, et Prætores in provinciam exeuntes amicti fuere. Vide Varronem lib. 6. de lingua Latina.

Ib. *Vel emptas.*] Suas provincias Piso et Gabinius a Clodio emerant, ea conditione, ut eum in perdendo Cicerone adjuvarent.

2. *Vel ereptas.*] Ereptæ sunt Senatui illæ provinciæ, quia non tam Senatus auctoritate (ad quem pertinebat provincias dare) quam improbitate Clodii illis Consulibus decretæ sunt.

5. *Omnibus bonis.*] Exeuntibus in provincias Consulibus fausta omnia cives et amici precabantur. At tantum abfuit, ut populus faustis precationibus quasi bonos Consules, ut velut hostes et Reip. proditores execrationibus eos prosequeretur.

9. *Admurmuratione.*] Admurmuratione, id est, tacito murmure, quod inter audientes sic excitatur, ut inde quid approbent, quid improbent, liceat conjicere.

11. *Luctum Senatus.*] Senatus vestem mutandam pro exilio Ciceronis censuit ut fit in luctu.

12. *Desiderium equestris ordinis.*] Totus fere equester ordo cum Ciceronis vestem mutavit.

Ib. *Curiæ taciturnitatem.*] Placuit Senatui, nihil in Repub. decernere, nulla de re agere, nisi Cicero ab exilio revocaretur.

14. *Cætera illa, &c.*] Id est, cætera illa vulnera, quæ meus discessus, &c. sunt enim illa omnia Reipub. quidem vulnera, quæ discessus Ciceronis imposuit, sed agente et ferente Pisone Consule. Sic interpretatur Hottomannus.

potius esse conjunctus, quam cum probro putaretur: atque ille, dolor meus duntaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cum vero (forsitan hoc quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur; sed certe id dicam, quod sentio) cum tantis a vobis P. C. beneficiis affectus sim, tantis honoribus; non modo illam calamitatem esse non duco: sed, si quid mihi potest a repub. esse sejunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum lætissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas, sic exire e patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes execrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam, et perpetuam esse vellent? mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, justo præsertim et debito, quævis fuga, quam ulla provincia esset optatior. Sed perge porro: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo præstat, quid conferam reliqua, quæ in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Januar. qui dies, post obitum occasumque nostrum, reipublicæ primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiæ, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque una voce revocavit; me idem Senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate sua, consularibus literis, non, ut tu insuper dicere ausus es, orbatum patria, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicæ commendavit; ad meam unius salutem Senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia qui rempub. qui salvam esse vellent, Consulis voce et literis implorandum putavit; mei capitis servandi causa Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit; de mea salute, P. Lentuli, præstantissimi viri, atque optimi Consulis Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, cæterorumque principum civitatis, celeberrimæ et gratissimæ conciones fuerunt; de me Senatus ita decrevit,

30. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Milone parag. xvii. not. ad l. 8. de ea voce plura.

35. *Kalendis. Jan.*] P. Lentulus simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de Cicerone agendum judicavit.

36. *Freqentissimus Senatus.*] Adfuerunt in Capitolio quadringenti et decem Senatores, qui Ciceronem revocandum censuerunt.

39. *Exteris nationibus.*] Plutarchus in Cicerone refert scripsisse Senatum ut exteræ civitates laudarentur, quæ Ciceronem exceperant.

46. *Quasi signo dato.*] Respicere videtur ad populi Romani morem, qui in maximis Reipub. motibus vexilla e Capitolio proferebat, quorum altero purpureo peditos, altero cæruleo equites, ex agris locisque finitimis convocabantur.

57. *Italia tota convenit*] Decrevit Senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis M. Tullii causa convenerant, gratiæ agerentur.

Cn. Pompeio auctore et ejus sententiae principe, UT, SI QUIS IMPEDISSET REDITUM MEUM, IN HOSTIUM NUMERO PUTARETUR: iisque verbis ea de me Senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius, quam mihi salus restitutioque [c] perscripta. De me, cum omnes magistratus promulgassent, praeter unum Praetorem a quo [d] non fuit postulandum, fratrem inimici mei, praeterque duos de lapide emptos tribunos-plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus Consul de collegae Q. Metelli sententia: quem mecum eadem respublica, quae in tribunatu ejus disjunxerat, in consulatu virtute optimi ac justissimi viri, sapientiaque conjunxit. Quae lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minus adesset, satis justam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse; hoc certe video, quod indicant tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel aetatis excusatio-

c *decreta.* d *nihil fuit sperandum.*

51. *Sententiae principe.*] Princeps sententiae dicitur, qui primus eam aperuit, quam pars maxima reliquorum sequitur. Censuit vero Pompeius Ciceronem tum Senatus, tum populi auctoritate revocandum esse.

55. *Omnes Magistratus promulgassent.*] Promulgare aliud nihil est, quam legem per trinudinum publice legendam populo proponere; tantum autem ad Praetores et Tribunos legem promulgare pertinuit.

56. *Unum Praetorem.*] Appium Clodium fratrem Pub. Clodii.

57. *Praeterque duos.*] Sextum Attilium Serranum, et Num. Quinctium.

Ib. *De lapide emptos.*] Id est, corruptos pecunia: alludit autem illos praecones, qui in lapide stantes, auctiones proclamabant, vel ad illos servos venalitios, qui in illo lapide insidebant.

58. *Comitiis centuriatis.*] Comitia centuriata dicebantur, in quibus populus in centum turmas divisus ex censu et aetate suffragium ferebat.

59. *Q. Metelli.*] Metellus ille affinis Clodio, cum tribunus esset, legem tulit de revocando in Italiam Pompeio cum exercitu, sed huic obstitit Cicero Consul. Inde exortae inimicitiae.

61. *Virtute optimi.*] Publius Servilius Metellum cum Cicerone adhuc exulante reconciliavit.

62. *Quae lex.*] Lex de suo reditu, quam tulit P. Lentulus; de ea fuse dictum est in Oratione pro Sextio.

Ib. *Quid me attinet dicere.*] Certius de iis quae pro eo revocando facta sunt, dici ab aliis, quam ab eo potest, cum absens excusaret.

64. *Nullis comitiis unquam.*] Ex oratione pro domo sua constat, *Nullis unquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse.*

66 *Tabulae publicae.*] Referebantur in tabulas quaecunque gesta essent in comitiis, eaeque tanquam publicae fidei instrumenta asservabantur.

Ib. *Vos rogatores.*] Rogatores appellat, qui Ciceronis reditum populum rogaverunt.

Ib. *Diribitores.*] Diribitores dicuntur, qui tabulas suffragiorum populo per centurias diviso distribuunt.

67. *Custodes.*] Custodes seu observatores illi sunt, qui actiones notant, animadvertunt, quasique speculantur, ne quid fraudis admittatur in suffragiorum distributione.

ne, vel honoris, id in ſalute mea, nullo rogante, vos veſtra ſponte feciſtis.

VII. Confer nunc, Epioure noſter, ex hara producte, non ex ſchola, confer, ſi audes, abſentiam tuam cum mea. Obtinuiſti provinciam conſularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuæ, non quos lex generi tui pepigerat; nam lege Cæſaris juſtiſſima atque optima, populi liberi, plane et vere erant liberi: lege autem ea, quem nemo legem, præter te et collegam tuum, putavit, omnis erat tibi Achaia, Theſſalia, Athenæ, cuncta Græciæ addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, ſed quantum tua libido conſcripſerat: ærarium exhauſeras. Quas res geſſiſti imperio, exercitu, provincia conſulari? quas res geſſerit, quæro? qui ut venit ſtatim, nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces ſociorum, non cædem hoſpitum, non perfidiam, non immanitatem, non ſcelera prædico: mox, ſi videbitur, ut cum fure, ut cum ſacrilego, ut cum ſicario diſputabo: nunc meam ſpoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris; quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad Senatum literas miſerit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam præſertim, quam tantæ barbarorum gentes attingunt, ut ſemper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciæ fuerint, qui gladiorum atque pilorum;

1. *Confer nunc.*] Nunc suum exilium cum Pisonis absentia confert.

Ib. *Ex hara producte.*] Ex hara productum, proverbiali figura dicitur, Erasmo teste, si quid indoctum notetur. *Hara* porro stabulum porcorum est.

3. *Provinciam.*] Consularis provincia dicebatur, quæ Consulibus decernebatur qualis tum fuit Macedonia.

4. *Generi tui.*] Pisonis Cæsar gener fuit: nam filiam ejus Calpurniam uxorem acceperat.

5. *Populi liberi.*] Tulit C. Julius Cæsar Consul cum Bibulo anno urbis conditæ 693. ut Achaia, Thesalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque Magistratibus populi Romani jus dicere liceret.

Ib. *Lege autem ea.*] Tulit Legem Clodius Tribunus-plebis, ut Gabinio Syria, Babylon Persiæ: Pisoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Proconsulari imperio mandarentur; iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex ærario attribueretur.

10. *Imperio.*] Imperium jus fuit habendi exercitum, gerendi bellum, et totam rem bellicam administrandi, ut testatur Sigonius lib. 2. de antiquo jure provinc. cap. 6.

13. *Non neces sociorum.*] Rabocentum principem Bessicæ gentis, trecentis talentis Piso Regi Cotto cum aliis legatis venditum securi percussit; de hoc inferius.

Ib. *Cædem hospitum.*] Platorem suum hospitem apertis venis mori imperavit.

17. *Imperatoris.*] Pisonem ironice imperatorem nominat.

20. *Barbarorum gentes attingunt.*] Macedoniam a Septentrione Thraces finitimam habent, qui, teste, Herodoto, post Indos numerosissimi sunt populi et Thucydide longe cædibus omnium deditissimi.

21. *Qui gladiorum atque pilorum.*] Vult indicare, quod Macedonia, ab eo tempore, quo in eam Romani imperatores missi sunt non aliis limitibus, quam eorum armis circumscripta fuit.

Ib. *Pilorum.*] Pilum genus quoddam armorum fuit, quod ut hastile, ad medium usque quadratum erat, et quod ferro quadrato præfigebatur. Vide Lips lib. de Milit. Rom.

ex qua aliquot prætorio imperio, consulari quidem nemo rediit, qui [a] incolumis fuerit, qui non triumpharit? est hoc novum: multo illud magis; appellatus est hic vulturius illius provinciæ (si diis placet) Imperator; ne tum quidem, Paulle noster, tabulas Romam cum laurea mittere audebas? misi, inquit; quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim mea jam refert, utrum tu, conscientia oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, [an] amicos tuos plus habuisse et pudoris et consilii, quam aut te videri pudentiorum fuisse, quam fores, aut tuum factum non esse condemnatum judicio amicorum. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum [b] tibi curiam præclusisses; quid tandem erat actum, aut gestum in illa provincia, de quo ad Senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniæ? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Thessalonicæ? an obsessio militaris viæ? an exercitus nostri interitus, ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es quam Gabinius, sic in provincia paulo tamen quam ille demissior; nam ille gurges atque helluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriæ, cum equites Rom. in provincia, cum publicanos nobiscum et voluntate et dignitate conjunctos, omnes fortunis, multos fama vitaque privasset; cum egisset aliud nihil illo exercitu,

[a] *illæsa dignitate.* [b] *alienasses a te Senatum.*

24. *Vulturius.*] Vulturium Cicero Pisonem invidioso vocabulo nominat, quasi rapacem, et illius provinciæ direptorem, sumpta a vulture metaphora ave rapacissima.

25. *Si diis placet.*] Ironia.

Ib. *Paulle noster.*] L. Paullus de Macedonia triumphavit, iterum Consul anno urbis conditæ 585. qui literas laureatus seu lauro involutas miserat ad Senatum.

29. *Ad eum ordinem.*] Ad Senatum.

30. *Tabulas abdiderint.*] Mittebantur ad amicos literæ quas tum vel abdebant, si ita visum esset, aut perferebant ad Senatum, ubi legebantur.

32. *Atque haud scio, an malim.*] Sic hujus orationis sensus dilemmate explicatur, literæ tuæ vel sunt missæ, vel non missæ: si missæ sunt, multos eas damnavisse oportuit: si non sunt missæ in causa fuit scelerum tuorum conscientia. Ejusdem igitur sceleris est, aut imprudentem te in litteris mittendis fuisse, aut prudentem in supprimendis.

41. *Thessalonicæ.*] Vide orat. de provinciis coss.

45. *Natus abdomini suo.*] Nati abdomini dicuntur, qui voluptatibus irretiti sese in omnem libidinem effundunt.

46. *Publicanos.*] Publicani dicebantur qui præsenti pecunia vectigalia populi Rom. a Censoribus redimebant, ut postea suis commodis servirent. Hi erant ex equestri ordine; vide Orat. pro lege Manil. parag. 2. not. ad l. 5.

Ib. *Nobiscum et voluntate et dignitate conjunctos.*] Cicero Consul publicanos, qui omnes ex equitibus assumebantur, cum Senatoribus dissentientes conciliavit.

niſi ut urbes depopularetur, agros vaſtaret, exhauriret domos; auſus eſt (quid enim ille non auderet?) a Senatu ſupplicationem per literas poſtulare. O dii immortales! tune enim, atque adeo vos, geminæ voragines ſcopulique reipublicæ, vos meam fortunam deprimitis? veſtram extollitis? cum de me ea ſenatuſconſulta abſente facta ſint, eæ conciones habitæ, is motus fuerit municipiorum, et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegiorum, ea denique generum ordinumque omnium, quæ ego non modo optare nunquam auderem, ſed cogitare non poſſem: vos autem ſempiternas fœdiſſimæ turpitudinis notas ſubieritis. An ego, ſi te et Gabinium cruci ſuffixos viderem, majore afficerer lætitia ex corporis veſtri laceratione, quam afficior ex famæ? nullum eſt ſupplicium putandum, quo affici caſu aliquo etiam boni viri forteſque poſſunt. Atque hoc quidem etiam iſti tui dicunt voluptarii Græci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi: nunquam te in tot flagitia ingurgitaſſes; verum audis in præſepibus, audis in ſtupris, audis in cibo et vino; ſed dicunt ipſi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, ſapientem, etiam ſi in Phalaridis tauro incluſus ſuccenſis ignibus terreatur, dicturum tamen ſuave illud eſſe, ſeſeque ne tantulum quidem commoveri: tantam virtutis eſſe vim voluerunt, ut non poſſet unquam eſſe vir bonus non beatus: quæ eſt igitur pœna? quod ſupplicium? id, mea ſententia, quod accidere nemini poteſt, niſi nocenti; ſuſcepta fraus, impedita et oppreſſa mens conſcientia, bonorum odium, nota inuſta a Senatu, amiſſio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienſes, reſectis palpebris, illigatum in machina vigilando necaverunt, ſupplicio videtur affectus: nec C. Marius, quem Italia ſervata ab illo,

50. *Supplicationem.*] Id est, preces publicas, quæ in ejus gratiam diis immortalibus fierent, quasi rem bene gessisset.

64. *Municipiorum.*] Municipia ea hominum genera dicuntur, qui cum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fugendum una cum Rom. præterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo.

63. *Voluptarii Græci.*] intelligit Philosophos illos, aut certe Epicureos qui summum bonum in voluptate ponebant.

64. *In præsepibus.*] Per præsepia hic intelligit lupanaria et popinas; ubi porcorum instar voluptuosi homines obscænis se vitiis immergunt.

67. *Phalaridis tauro.*] Phalaris Agrigentinorum tyrannus, in tauro æneo, quem ei Perillus quidam ædificaverat, novo supplicii genere sontes concremabat.

71. *Suscepta fraus.*] Suscipere fraudem, est scelus animo concipere, quod dignum pœna sit.

73. *Nota inusta.*] Inusta nota dicitur, quæ infamiam notat.

74. *M. Regulus.*] M. Regulus captus a Pœnis, legatus de permutandis captivis Romam missus, data fide, ut si non impetrasset, rediret, permutationem illam in Senatu dissuasit, et invitis liberis et uxore, reversus, a Carthaginiensibus in muscipulam aculeis undequaque munitam conjectus est. Vide Cic. paradoxa.

76. *C. Marius.*] Septies Consul fuit Marius; magnis motibus sæpe rempublicam liberavit, ac demum, ut Syllæ victoris sævitiam evitaret, mortem sibi properavit.

demersum in Minturnensium paludibus; Africa devicta ab eodem, expulsum et naufragum vidit; fortunæ enim ista tela sunt, non culpæ: supplicium autem est pœna peccati; neque vero ego si unquam vobis mala precarer, quod sæpe feci, in quo dii immortales meas preces audiverunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyestea ista execratio est poetæ, vulgi animos, non sapientum moventis: *Ut tu naufragio expulsus, uspiam saxis fixus asperis, Evisceratus latere penderes* [ut ait ille] *saxa spargens tabo, Sanie et sanguine atro.*

VIII. Non ferrem omnio moleste, si ita accidisset: sed id tamen [a] esset humanum. M. Marcellus, qui ter Consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gratia et laude vivit; in fortuna quadam est illa mors, non in pœna, putanda. Quæ est igitur pœna? quod supplicium? quæ saxa? quæ cruces? Esse duos duces in provinciis populi Rom. habere excercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infirmatum conscientia scelerum et fraudum suarum, ut ex ea provincia, quæ fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas sit ad Senatum literas mittere ausus; ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, absens imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellæ, C. Curionis, M. Luculli justissimos triumphos vidimus, ex ea, te imperatore, nuncius ad Senatum allatus est nullus: ab altero allatæ literæ, recitatæ, relatum ad Senatum. Dii immortales!

[a] *possit accidere* omnibus *hominibus*.

78. *Demersum.*] Cum Syllam Marius fugeret, delituit in Minturnensium paludibus, ut mortem evitaret.

Ib. *Africa.*] Cum trajecisset in Africam Marius, pauperem vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

82. *Thyestea.*] Thyestes Pelopis filius fuit.

Ib. *Poetæ.*] Ennius hæc carmina conscripsit.

2. *M. Marcellus.*] Marcellus ille nepos ejus fuit, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, et quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus naufragio ad ipsam Africam periit, paulo ante cœptum bellum Punicum tertium.

7. *Quæ saxa.*] Homines liberi, qui aliquo insigni crimine rei habebantur, e saxo Tarpeio dejiciebantur.

Ib. *Quæ cruces.*] Servi rei in crucem agebantur.

Ib. *Duos duces.*] Gabinium et Pisonem.

13. *Me referente.*] Cum Consul erat Cicero, retulit ad Senatum, ut Imperatoris nomine Torquatus ille ornaretur, quo jam fuerat ab exercitu decoratus.

14. *Cn. Dolabella.*] Cn. Dolabella dicitur a Gellio Asiæ proconsul fuisse.

Ib. *C. Curionis.*] C. Curio filius fuit Curionis tribuni-pleb. Is semper Cæsaris partes secutus est, vir luxu et audacia singulari.

15. *M. Luculli.*] M. Lucullus de Macedonia triumphavit.

Ib. *Justissimos triumphos.*] Ut Justus triumphus haberetur, requisitum fuit, ut 1. rem suis auspiciis in provincia gessissent; 2. ut auctum esset imperium, non recuperatum: 3. ut saltem quinque hostium millia fusa essent: 4. ut de hostibus, non de civibus esset relata victoria.

16. *Ab altero.*] Gabinio.

idne ego optarem, ut inimicus meus, ea, qua nemo unquam, ignominia notaretur? ut Senatus is, qui in eam jam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat, et numero dierum, et genere verborum; hujus unius literis nunciantibus non crederet? postulantibus denegaret? His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de terrimis hostibus: quod vos equites Rom. quod cæteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus vestri perhorrescat. Hæc ego semper de vobis expetivi, hæc optavi, hæc precatus sum: plura etiam acciderunt, quam vellem; nam ut amitteretis exercitum, nunquam, mehercule, optavi. Illud etiam accidit præter optatum meum, sed valde ex voluntate; mihi enim non venerat in mentem, furorem et insaniam optare vobis, in quam incidistis: atqui fuit optandum; me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios et consceleratos pœnas certissimas constitutas. Nolite enim putare. P. C. ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum tædis ardentibus: sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hæ sunt impiorum Furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragicio illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem, qui sis ausus primum facere (nam id est [b] caput,) deinde paulo ante, Torquato, gravissimo et sanctissimo viro [c] premente, confiteri, te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum trasportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissa maxima parte exercitus: sit hoc infelicitatis tuæ; dimittendi vero exercitus quam potes afferre causam? quam potestatem habuisti? quam legem? quod senatusconsultum? quod jus? quod exemplum? quid est aliud furere, nisi non cognoscere homines, non cognoscere leges, non Senatum, non civitatem? cruentare corpus suum? leve est. Major hæc est vitæ, famæ, salutis suæ

[b] *præcipuum.* [c] *urgente.*

20. *Et numero dierum.*] Indictæ sunt primo supplicationes ad deorum pulvinaria per unum diem, deinde per duos, per tres, quatuor, quinque, et plures etiam, quin et per quinquaginta.

21. *Hujus unius.*] Gabinii.

41. *Oreste.*] Orestes Agamemnonis et Clytemnestræ filius fuit. Is matrem interfecit, et in pœnam sceleris furiis agitatus est.

Ib. *Athamante.*] Athamas Rex Thebanorum fuit, qui duos filios ex Nephele uxore suscepit, quos accusationibus novercæ oppressos abire compulit; hinc irata Juno Furias in Athamantem immisit.

41. *Primum facere.*] Primo Piso dimisit exercitum, et sine ullo milite provinciam suam Macedoniam reliquit.

49. *Cruentare.*] Ostendit quod cruentare corpus suum furiosi quidem hominis sit, sed furiosi magis in suam famam quam in corpus sævire.

vulneratio; ſi familiam tuam dimiſiſſes, quod ad neminem, niſi ad ipſum te pertineret, amici te tui conſtringendum putarent: præſidium tu reipublicæ, cuſtodiam provinciæ, injuſſu populi ſenatuſque dimiſiſſes, ſi tuæ mentis compos fuiſſes? Ecce tibi alter, effuſa jam maxima præda, quam ex fortunis publicanorum, ex agris urbibuſque ſociorum exhauſerat, cum partim ejus prædæ profundæ libidines devoraſſent, partim nova quædam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones, partim permutationes, ad hunc Tuſculani montem extruendum, cum jam egeret, cum illa ejus immenſa et intolerabilis ædificatio conſtitiſſet; ſeipſum, faſces ſuos, exercitum populi Romani, numen [d] interdictumque deorum immortalium, reſponſa ſacerdotum auctoritatem Senatus, juſſa populi, nomen ac dignitatem imperii regi Ægyptio vendidit; cum fines provinciæ tantos haberet, quantos voluerat, quantos optaverat, quantos mei capitis pretio periculoque emerat; his ſe tenere non potuit; exercitum eduxit ex Syria; qui licuit extra provinciam? tribuit ſe mercenarium comitem regi Alexandrino; quid hoc turpius? in Ægyptum venit; [e] ſigna contulit cum Alexandrinis: quando hoc bellum, aut hic ordo, aut populus ſuſceperat? cepit Alexandriam; quid aliud expectamus a furore ejus, niſi ut ad Senatum tantis de rebus geſtis literas mittat? hic ſi mentis eſſet [f] ſuæ, niſi pœnas patriæ diiſque immortalibus eas, quæ graviſſimæ ſunt, furore atque inſania penderet; auſus eſſet (mitto exire de provincia) educere exercitum, bellum ſua ſponte gerere,

[d] *prohibitionem.* [e] *dimicavit.* [f] *compos mentis.*

51. *Familiam dimisisses.*] Intelligit servos, et argumento a minori utitur: nam si furor est servos, longe major est totum exercitum dimittere.

52. *Constringendum.*] Ait quod Pisonis bonis a Prætore interdicendum esset, et illi constituendus curator et amicorum sententia.

54. *Ecce tibi alter.*] Jam aggreditur Gabinium qui alio furoris genere correptus videtur pecuniis profundendis ad suas libidines satiandas.

55. *Fortunis publicanorum.*] Vide Orat. de provinc. Consularibus, non longe ab initio.

56. *Partim ejus prædæ.*] Significat eas pecunias partim in libidinibus consumpsisse, &c. sæpe autem *partim* cum genitivo ponitur.

59. *Ad hunc Tusculani montem.*] Gabinius extruxit villam tam excelsam in Tusculano agro, ut monti potius alteri, quam villæ similis videretur.

62. *Numen interdictumque deorum.*] In Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne unquam ad Regem Ægypti exercitus subsidii causa mitteretur.

Ib. *Responsa sacerdotum.*] Illos sacerdotes, seu Aruspices intelligere hic videtur Cicero, qui ea de re juxta oraculi responsum consulti sunt.

64. *Regi Ægyptio.*] Ptolemæus pulsus a suis, Romam contra suos auxilium a Senatu populoque Romano petiturus venerat; quod cum non obtinuisset, Gabinium corrupit pecunia, a quo in regnum restitutus est.

67. *Qui licuit extra provinciam.*] Non fas erat proconsulibus esse extra suas provincias.

68. *Mercenariam.*] Ab eo Rege Ptolemæo pecunia corruptus fuerat, ut ei opem contra Alexandrinos ferret.

70. *Aut hic ordo.*] Penes Senatum fuit belli suscipiendi auctoritas.

in regnum injussu populi aut Senatus accedere? quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia majestatis, Julia de pecuniis repetundis planissime vetant: sed hæc omitto. Ille, si non acerrime fureret, [g] auderet, quam Provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cum et auctoritate Senatus, et sorte haberet, interposita religione, sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi tum adsciscere; cum, etiamsi religio non impediret, mos majorum tamen, et exempla, et gravissimæ legum pœnæ vetarent?

[g] *auderet sumere sibi provinciam, quam Lentulus, &c.*

76. *In regnum.*] In externum regnum sine potestate Senatus ire non potuit.

77. *Lex Cornelia Majestatis.*] Tulit legem Cornelius Sylla, ne qui cum imperio provincias obtinerent, populi senatusve injussu exercitum de provincia deportarent, bellumve sua sponte gererent.

Ib. *Julia de pecuniis.*] Caius Julius Cæsar tulit, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiove esset, pecuniam capere, conciliareve liceret: extra quam, si ad templum, monumentumque capiat.

79. *Lentulus.*] Lentulus Spinther in sortitione provinciam Ciliciam obtinuit; qua obtenta, a Senatu jussus est reducere Ptolemæum in Ægyptum, quæ Ciliciæ erat proxima.

81. *Sine ulla dubitatione deposuisset.*] Cum lentulus ille intellexit, vetari Sibyllinis oraculis, ne Rex Ægyptius in regnum a Romanis restitueretur, hoc munus recusavit.

De reditu Ciceronis et Pisonis.

IX. Sed quoniam fortunarum [a] contentionem facere cœpimus, de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi ipse præcidit, ego tamen, [b] os ut videam hominis, expecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. At meus quidem is fuit, ut a Brundusio usque Romam agmen perpetuum totius Italiæ viderem; neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque præfectura, aut colonia, ex qua non publice ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid

[a] *comparationem.* [b] *impudentiam.*

4. *Brundusio.*] Brundusium urbs est Calabriæ, ad mare Adriaticum sita, via Appia eo usque perducta, et portu celebris, unde in Græciam olim Romani frequentissime trajiciebant.

6. *Municipium.*] Municipium id hominum genus dicitur, qui cum Romam venissent, neque cives Rom. essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fugendum una cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo.

Ib. *Præfectura.*] Præfecturæ oppida dicebantur quorum incolæ cives Romani erant; hoc tamen a municipiis differebant, quod non suis legibus utebantur, nec ullos a suo corpore Magistratus, ut Coloni, creare poterant; sed a Magistratibus qui Roma quotannis mittebantur, Romanis legibus regebantur; ii Magistratus Præfecti dicebantur, unde nomen Præfecturæ.

Ib. *Colonia.*] Colonia oppidum fuit, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit.

concurſum ex agris patrum-familias cum conjugibus ac liberis? quid eos dies, qui, quaſi deorum immortalium feſti atque ſolemnes, ſunt apud omnes adventu meo redituque celebrati? unus ille dies mihi quidem immortalitatis inſtar fuit, quo in patriam redii; cum Senatum egreſſum vidi, populumque Romanum univerſum; cum mihi ipſa Roma prope convulſa ſedibus ſuis ad complectendum conſervatorem ſuum progredi viſa eſt; quæ me ita accepit, ut non modo omnium generum, ætatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunæ ac loci; ſed etiam mœnia ipſa viderentur, et tecta urbis, ac templa lætari. Me conſequentibus diebus in ea ipſa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, conſules, patres conſcripti collocaverunt: mihique, quod ante me nemini, pecunia publica ædificandam domum cenſuerunt. Habes reditum meum: confer nunc viciſſim tuum: quandoquidem, amiſſo exercitu, nihil incolume domum, præter os illud priſtinum tuum retuliſti? qui primum, qua veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis ſcit? quos tu Mæandros, dum omnes ſolitudines perſequeris, quæ diverticula flexioneſque quæſiſti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hoſpes adſpexit? non-ne tibi nox erat pro die? non ſolitudo pro frequentia? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, ſed ut mortuus infamis referri videretur; Romam vero ipſam fœdavit adventus tuus. O familiæ, non dicam Calphurniæ, ſed Calventiæ; neque hujus urbis, ſed Placentini municipii; neque paterni generis, ſed braccatæ cognationis dedecus! quemadmodum veniſti? quis tibi, non dicam horum, aut civium cæterorum, ſed tuorum legatorum obviam venit? mecum enim tum L. Flaccus, vir tua legatione indigniſſimus, atque iis conſiliis, quibus mecum in conſulatu meo conjunctus fuit, ad conſervandam rempublicam dignior, mecum fuit, tum, cum te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem viſum eſſe narraret. Scio i-

14. *Senatum egressum.*) Obviam triumphantibus veniebat Senatus.

22. *Quod ante me nemini.*) Diruta Cicerronis domus, combusta ac consecrata, publicis sumptibus ædificata est.

26. *Laureatis tuis lictoribus.*) Cum quis dux exercitus victoriam retulerat suffragio militum ei fasces laurea involuti a lictoribus præferebantur.

Ib. *Quos tu Mæandros.*) Id est, flexes, qui Mæandri a fluvio Mæandro flexuoso dicti sunt.

33. *Calphurniæ.*) Calphurnii, licet plebeii, a Calpo Numæ Pompilii filio originem deducebant. Ex ea familia multi Consules extitere.

Ib. *Calventiæ.*) Ab illa familia ex materno genere traxit originem Piso; maternus enim ejus avus Calventius fuit præco Placentinus, ut dicit infra.

Ib. *Placentini municipii.*) Placentia urbs in Gallia togata ad Padum. Placentini cum prius in coloniam deducti essent, jus municipii consecuti sunt.

34. *Braccatæ.*) Braccata dicta est Gallia, quod braccis uterentur Galli.

37. *L. Flaccus.*) Is indignus erat, qui Pisoni legatus esset, quia vir erat fortis et sapiens: et deprehendendis Allobrogum legatis, qui conjuratorum literas deferebant, Ciceroni Consuli adfuit.

40. *Errantem.*) Quærebat Piso vias ignotas et diverticula, ut in urbem silentio ingressus videretur.

tem virum fortem in primis, belli, ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum prælio imperator appellatus eras, cum non longe abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? qui dico venisse pene neminem, ne de officiosissima quidem natione candidatorum, cum [c] vulgo essent et illo ipso, et multis ante diebus admoniti et rogati; togulæ lictoribus ad portam præsto fuerunt: quibus illi acceptis, sagula rejecerunt, et catervam imperatori suo novam præbuerunt; sic iste a tanto exercitu, tanta provincia, triennio post, Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus unquam fuerit desertior; in quo in me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit; cum ego Cœlimontana porta introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptissimus lacessivit: quasi vero id aut ego scire debuerim, aut vestrum quisquam audierit; aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali: quæ porta Macedonicis semper proconsulibus ante te patuit; tu inventus es, qui consulari imperio præditus ex Macedonia non triumphares.

X. At audistis, P. conscripti, philosophi vocem; negavit se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus! o pestis! o labes! cum extinguebas Senatum, vendebas auctoritatem hujus ordinis, addicebas tribuno-pleb. consulatum tuum, rempub. evertebas, prodebas

[c] *passim.*

42. *Quorum tu legatorum.*) Refundit victoriam, ob quam Piso Imperator salutatus est, in Flaccum, et Q. Marcium ejus legatos; hic autem Marcius inimicorum invidia a triumpho prohibitus est.

44. *Domi fuisse otiosum.*) Cum advenit in urbem Piso, ejus legatus Marcius, qui prius advenerat, ne quidem honoris causa ei venit obvius: ita suum proconsulem contemnebat.

45. *Officiosissima natione candidatorum.*) Candidati dicebantur qui ad dignitates aspirabant, a toga candida sic appellati, quod ea induti, in campum honores petituri descenderent; eos porro appellat officiosos, quod omni officiorum genere sibi populum demereri conarentur.

47. *Togulæ lictoribus.*) Ut videretur Piso cum dignitate et comitatu in urbem ingredi, et ire ad Capitolium diis acturus gratias, jussit ut, ad urbis portam depositis sagulis, togulas assumerent, quasi ex urbe ipsi obviam procederent, eum deducendi causa.

48. *Sagula.*) Sagum, sive sagulum, vestis genus est brevius, quo milites et cives belli tempore induebantur.

50. *Triennio post.*) Per tres annos Macedoniam provinciam Proconsul tenuit.

53. *Cœlimontana.*) Cœlimontana porta urbis Romæ fuit, quam nonnulli volunt hodie Sancti Joannis appellari.

54. *Sponsione.*) Sponsio sumitur pro certatione pignorum, ni ita se res habeat, ut affirmat qui deponit. Voluit autem Piso certare cum Cicerone se per Esquilinam portam introivisse, non per Cœlimontanam, ut Cicero dixerat; in quo ridet hominis stupiditatem.

Ib. *Esquilina.*) Esquilina fuit porta urbis Romæ, quæ a Procopio *Prænestina* dicitur, hodie Sancti Laurentii.

57. *Triumphali.*) Porta triumphalis dicebatur qua transibant soli qui in urbem triumphantes ingrediebantur.

4. *Tribuno-plebis.*) Clodio.

caput et salutem meam una mercede provinciæ; si triumphum non cupiebas, cujus tandem rei te cupiditate arsisse defendes? sæpe enim vidi, qui et mihi, et cæteris cupidores provinciæ viderentur; triumphi nomine tegere atque velare cupiditatem suam; hoc modo D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat; neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non prætextat cupiditatem triumphi. Quod si te Senatus, si populus Romanus, aut non appetentem, aut etiam recusantem, bellum suscipere, exercitum ducere coegisset; tamen erat anguisti animi atque demissi, justi triumphi honorem atque dignitatem contemnere; nam, ut levitatis est inanem aucupari rumorem, et omnes umbras etiam falsæ gloriæ consectari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, justam gloriam, qui est fructus veræ virtutis honestissimus, repudiare. Cum vero, non modo non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo populi Romani studio, nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit non eversæ per te, sed perditæ civitatis: cumque omnium tuorum scelerum hæc pactio extiterit, ut si totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur: cum exhauriebas ærarium, cum orbabas Italiam juventute, cum mare vastissimum hieme transibas; si triumphum contemnebas, quæ te, prædo amentissime, nisi prædæ ac rapinarum cupiditas tam cæca rapiebat? Non est [a] integrum Cn. Pompeio consilio jam uti tuo: erravit enim, non gustarat istam tuam philosophiam; ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui: quid est quod confecto per te formidolosissimo bello coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a Senatu? P. Servili, Q. Metelle

a *non licet.*

9. *D. Silanus.*) Post Ciceronem ille Silanus consulatum gessit anno urbis 691. et missus est cum exercitu contra Hispanos, qui tumultus excitabant; a quo devecti sunt.

Ib. *Collega.*) Antonius.

20. *Ferente suffragium libero.*) Oratorie id dicit, nam paucos dicit legi curiatæ ferendæ præter servos et mancipia interfuisse.

21. *Manupretium.*) Manupretium dicitur, inquit Asconius, ubi non tam materiæ ratio, quam manus atque artis ducitur; utitur autem hac voce in contemptum Pisonis.

23. *Latronibus.*) Pisoni et Gabinio, cæterisque Clodii asseclis.

30. *Ter jam homo stultus triumphavit.*) De tribus orbis partibus Pompeius triumphavit.

Ib. *Crasse.*) M. Crassus bellum Spartacum confecit; unde Plutarchus scribit, fas ei fuisse ovantem in urbem introire, quasi indignum esset de servis triumphare.

31. *Illam lauream.*) Cum ei permissum fuisset a Senatu myrto tantum redimitum introire, insolenter hanc coronam repudiavit, obtinuitque a Senatu, ut laurea coronatus incederet. Vide Plin. lib. 15.

32. *Servili.*) Servilius de Isauris ex Cilicia triumphavit; unde Isaurici nomen obtinuit.

Ib. *Metelle.*) Metellus de Cretensibus triumphavit; unde Creticus appellatus est.

C. Curio, P. Africane, cur non hunc audiſtis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in iſtum errorem induceremini? C. ipsi Pontino, neceſſario meo, jam non eſt integrum: religionibus enim ſuſceptis impeditur. O ſtultos Camillos, Curios, Fabricos, Calatinos; Scipiones, Marcellos, Maximos! o amentem Paullum; ruſticum Marium! nullius conſilii patres horum amborum conſulem, qui triumpharint! Sed quoniam præterita mutare non poſſumus, quid ceſſat hic [b] homulus ex argilla et luto fictus, Epicureus, dare hæc præclara præcepta ſapientiæ clariſſimo et ſummo imperatori, genero ſuo? fertur ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate juſti et magni triumphi: non didicit eadem iſta, quæ tu: mitte ad eum libellum [c]; et ſi jam ipſe coram [d] congredi poteris, meditare, quibus verbis incenſam illius cupiditatem comprimas, atque reſtinguas; valebis apud hominem [e] volitantem gloriæ cupiditate, vir moderatus et conſtans, apud indoctum eruditus, apud generum ſocer; dices enim, ut es homo facetus, ad perſuadendum concinnus, perfectus, politus e ſchola: Quid eſt, Cæſar, quod te ſupplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent? in quibus, homines errore ducuntur: quas dii negligunt; qui, ut noſter ille

[b] *homuncio*. [c] *literas*. [d] *venire*. [e] *abreptum*.

33. *C. Curio.*) De Macedonia triumphavit.

Ib. *Africane.*) De hoc Africano non constat; suspicatur Abrahamus socerum fuisse Pompeii; cum enim hic agat de triumphalibus viris, qui viverent, non est credibile de illis antiquis Africanis loqui.

35. *Ipsi Pontino.*) Pontinus ille Prætor fuit Cicerone Consule missus in Allobrogas, quos superavit.

36. *Camillos.*) M. Furius Camillus quater triamphavit; 1. de Veientibus. 2. de Gallis. 3. de Volcis, Æquis, Etruscis. 4. de Gallis Senonibus.

Ib. *Curios.*) Curius Denatus quater triumphum duxit, de Samnitibus, deinde de Sabinis, iterum de Samnitibus, tandem de Rege Pyrrho.

Ib. *Fabricios.*) Bis; 1. de Etruscis et Gallis. 2. de Lucanis, Brutiis, Tarentinis, et Rege Pryrho.

37. *Calatinos.*) M. Attilius Calatinus primo bello Punico de Sicilia triumphavit.

Ib. *Scipiones.*) Ex illa familia septem triumpharunt.

Ib. *Marcellos.*) M. Claudius Marcellus quater, semel de Gallis, ter de Syracusanis.

Ib. *Maximos.*) Q. Fabius Maximus Verrucosus de Liguribus, Æmilius Paullus bis de Liguribus, et de Macedonia et Rege Perseo.

38. *Rusticum Marium.*) Rusticum appellat, quia rure inter agricolas juventutem egerat. Hic tamen triumphavit bis de Numidis, et rege Jugurtha, de Cimbris, Teutonibus, &c.

Ib. *Horum amborum.*) Ambo illi sunt Pompeius Magnus et Crassus, quibus Coss. habita est hæc Oratio. Pater Pompeii de Picentibus, Pater Crassi de Lusitanis triumphavit.

40. *Ex argrilla et luto.*) Appellat Pisonem hominem ex argilla et luto fictum, propter ejus sordes, et voluptatum turpitudem.

42. *Genero suo.*) Gener Pisonis fuit Julius Cæsar.

44. *Mitte ad eum.*) Tunc erat in Gallia Cæsar.

51. *Tot dierum.*) Quinuecim dierum supplicationes illi decretæ fuerant.

divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam eſſe ſolent, neque irati. Non facies fidem ſcilicet, cum hæc diſputabis; tibi enim et eſſe, et fuiſſe deos videbis iratos; vertes te ad alteram ſcholam: differes de triumpho. Quid tandem habet iſte currus? quid vincti ante currum duces? quid ſimulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis et tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania ſunt iſta, mihi crede, delectamenta pene puerorum, captare plauſus, vehi per urbem, conſpici velle: quibus ex rebus, nihil eſt quod ſolidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis poſſis; quin tu me vides, qui ex qua provincia T. Flaminius, L. Paullus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti triumpharunt, ex ea ſic redii, ut ad portam Eſquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ipſe cum hominibus quindecim male veſtitis ad portam Cœlimontanam ſitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, præclaro imperatori, domum [f] ex hac die biduo ante conduxerat: quæ vacua ſi non fuiſſet, in campo Martio mihi tabernaculum collocaſſem: [g] nummus interea

[f] *biduo ante adventum meum.* [g] *pecunia.*

53. *Divinus Epicurus.*) Epicurus Deus ab antiquis habitus est, ut testatur Lucretius lib. 5. de nat. rerum, et Plin. lib. 35. cap. 2.

Ib. *Neque propitii cuiquam.*) Censebat Epicurus Deos humanas res non curare, ideoque neque iratos, neque propitios esse hominibus.

55. *Ad alteram scholam.*) Id est, ad eam, quæ omnia ad voluptatem corporis refert.

56. *Iste currus.*) Vehebantur curru triumphantes, et illo quidem eburneo, vel ex aliqua alia pretiosa materia, et in turris speciem efformato, ut a Zonara libro secundo scriptum est.

57. *Quid vincti ante currum duces.*) Ducebantur ante currum vincti hostium duces ad triumphi pompam. Verum ubi triumphator flectere in Capitolium incipiebat, more plane crudeli et barbaro, abripiebantur illi in carcerem, ubi securi feriebantur. Vide Zonar. lib. 1.

Ib. *Simulacra oppidorum.*) Lignea illa vel eburnea, vel etiam argentea captarum urbium in triumpho præferebantur.

58. *Quid aurum? Quid argentum?*) Ferebatur aurum collectum ex manubiis, tum coronarium, tum aureæ coronæ, vel argenteæ, quæ cum legatis in præmium victoriæ a variis civitatibus missæ fuerant.

Ib. *Quid legati in equis et tribuni.*) Honestabant illi triumphi pompam.

59. *Quid clamor militum.*) His vulgo vocibus utebantur milites, *Io triumphe!* juxta illud Ovid. 4. Trist. Eleg. 2. *Ioque Miles, Io magna voce, triumphe, canet;* refert tamen in Libycis Appianus, fas fuisse militibus, aliis Imperatorem laudibus, aliis cavillis, aliis vituperiis prosequi.

63. *Quin tu me vides.*) Ridicule hic fingit a Pisone Cæsarem edoceri triumphorum contemptum.

Ib. *T. Flaminius.*) T. Quinctius Flaminius de Macedonia et Philippo rege triumphavit anno urbis 559.

Ib. *L. Paullus.*) L. Paullus de Macedonia et rege Perse triumphavit anno urbis 586.

64. *Q. Metellus.*) Q. ille Metellus Macedonicus dictus est a devicta Macedonia anno 607.

Ib. *T. Didius.*) T. Didius e Macedonia Thraces expulit.

66. *Conculcarim.*) Lauream illam quam obtinuerat a militibus appellatus imperator contempto triumpho abjecit, neque deferre voluit ad Capitolium, more triumphantium, ut eam in sinu Jovis deponeret.

mihi, Cæſar; neglectis ferculis [h] triumphalibus, domi manet et manebit; rationes ad ærarium retuli continuo, ſicut lex jubebat; neque alia ulla in re legi tuæ parui, quas rationes ſi cognoris, intelliges mimini plus, quam mihi literas profuiſſe: ita enim ſunt perſcriptæ ſcite et literate, ut ſcriba, ad ærarium qui eas retulit, perſcriptis rationibus, ſecum ipſe caput ſiniſtra manu perfricans commurmuratus ſit, *Ratio quidem hercle apparet, argentum*

Hac tu oratione non dubito, quin illum jam aſcendentem in currum poſſis revocare. O tenebræ, o lutum, o ſordes, o paterni generis oblite, materni vix memor! ita neſcio quid iſtuc fractum, humile, demiſſum, ſordidum, inferius etiam eſt quam ut Mediolanenſi præcone, avo tuo dignum eſſe videatur. L. Craſſus homo ſapientiſſimus noſtræ civitatis, ſpiculis prope ſcrutatus eſt Alpes: ut, ubı hoſtis non erat, ibi triumphi cauſam aliquam quæreret. Eadem cupiditate vir ſummo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoſte, flagravit; eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irriſa eſt abs te paulo ante M. Piſonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixiſti abhorrere; qui etiamſi minus magnum bellum geſſerat, ut abs te dictum eſt, tamen iſtum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piſo, prudentior quam Cotta, abundantior conſilio ingenio, ſapientia, quam Craſſus, ea contemnis, quæ illi idiotæ, ut tu appellas, præclara duxerunt. Quod ſi reprehendis, quod cupidi laureæ fuerint, cum bella aut parva, aut nulla geſſiſſent; tu, tantis nationibus ſubactis,

[h] *geſtaminibus pomparum.* [i] *callide.* [k] *periit.*

74. *Tua lex jubebat.*] Tulit legem Julius Cæsar Consul cum Bibulo, ut duabus in civitatibus provinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent, easdemque totidem verbis ad ærarium referrent.

76. *Perscriptis rationibus.*] Id est, qui eas descripsit, ut secundum consuetudinem in ærario servarentur.

82. *Mediolanensi præcone.*] Mediolanum caput Insubriæ fuit, in qua fuit Placentia ex qua avus maternus ejus fuit. Unde nobiliorem civitatem ipsius regionis sumit pro minus nobili, ut ironice eum extollat.

Ib. *L. Crassus.*] L. Crassus collegam habuit Q. Scævolam Pontificem: qui cum animadvertisset Crasso, propter summam ejus in Repub. potentiam ac dignitatem, Senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit Reipub. magis, quam Collegæ haberi rationem: ac ne fieret Senatusconsultum intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam viri boni delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. [Ita *Ascon. Pedian.*]

86. *C. Cotta.*] Cotta orator fuit de quo Cicero sæpe in literis de Orat. qui, decreto sibi triumpho, ante diem triumphi mortuus est, cum cicatrix illius vulneris, quod ante plures annos in prælio acceperat, rescisa est repente.

88. *M. Pisonis.*] Pupius Piso eisdem temporibus quibus Cicero vixit, sed tamen eo senior, ad quem pater Ciceronem puerum deducebat, quod in eo et antiquæ vitæ similitudo, et multæ erant literæ. Proconsul triumphavit de Hispanis, Q. Hortensio et Q. Metello Cretico Coss.

93. *Idiotæ.*] Homines omni Philosophiæ cognitione destituti, *idiotæ* dicuntur; ita Lucilius.

95. *Tu, tantis nationibus.*] Ironice.

tantis rebus geſtis, minime fructum laborum tuorum, præmia periculorum, virtutis inſignia contemnere debuiſti; neque vero contempſiſti, licet Themiſta ſapientior, ſi os tuum ferreum Senatus convicio verberari noluiſti. Jam vides quandoquidem ita mihimet ſui inimicus, (ut me tecum compararem) et digreſſum meum, et abſentiam, et reditum ita longe tuo præſtitiſſe, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi ſempiternam turpitudinem inflixerint.

98. *Themista.*] Themista mulier fuit studio Philosophiæ nobilis, quam Lactantius citat de falsa sapientia 3. cap. 25. Lipsius lib. 1. variarum lect. cap. 18. reponit *Themis*, quam deum putabant esse, quæ docebat petere id quod fas esset, et quod liceret; jocatur enim Cicero in Pisonem, qui triumphum, scelerum suorum conscientia, ab irato Senatu petere ausus non erat, et ipsa Themi sapientiorem fuisse dicit, ac longe melius providisse, quid expediret sibi petere, et non petere, quam Dea illa ipsa, quæ mentem hominibus dat justa et æqua petendi, suadere potuisset; acute enim Piso, quoniam neque triumphum meruisset, et si maxime meruisset, repulsam tamen a Senatu accepturum se certo prævidebat, omnino petere triumphum destitit, ut videretur eum potius consequi noluisse, quam non potuisse.

ALTERA PARS INSECTATIONIS.

De privatis flagitiis.

Hæc par tres continet alias partes, quarum prima vitam Piſonis privatam ſeu domeſticam continet: Secunda confutationem, quod objiciebatur a Piſone Ciceroni quod verſu Pompeium et Cæſarem offendiſſet: Tertia enumerationem ſcelerum, quæ Piſo in provinciæ adminiſtratione commiſit.

XI. nunc etiam in hac quotidiana, aſſidua, urbanaque vita ſplendorem tuum, gratiam, celebritatem domeſticam, operam forenſem, conſilium, auxilium, auctoritatem, ſententiam Senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac deſperatiſſimo antelaturus? Age, Senatus odit te, quod eum tu facere jure concedis, afflictorem et perditorem non modo dignitatis et auctoritatis, ſed omnino ordinis ac nominis ſui: videre equites Romani non poſſunt, quo ex ordine vir præſtantiſſimus, L. Ælius eſt, te Conſule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cujus tu infamiam ea, quæ per latrones et per ſervos de me egeras, contuliſti: Italia cuncta execratur, cujus idem tu ſuperbiſſime decreta et preces repudiaſti. [a] Fac hujus

[a] *Experire tantum odium.*

2. *Celebritatem domesticam.*] Clientes frequentes aderant mane apud magnates, ut patronos suos salutarent.

Ib. *Operam forensem.*] Vel ipsi viri potentissimi civitatis defendere in judicio cives gloriæ ducebant.

9. *L. Ælius.*] L. Ælius Lamia Pisone Consule relegatus est. Equestris ordinis princeps fuit; de eo dictum est in Orat. pro Sext.

12. *Et preces repudiasti.*] Repudiavit preces totius Italiæ, quæ pro Ciceronis salute Pisoni et Gabinio Coss. factæ sunt.

odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. [b] Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? ubi sunt vestræ scholæ? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne afferantur, times; dolor enim est malum, ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt atque ineptiæ; sed de hoc non dubito; nam non audebit accedere ad ludos; convivium publicum non dignitatis causa inibit (nisi forte, ut cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus suis cœnet) sed plane animi sui causa; ludos nobis idiotis relinquet; solet enim, in disputationibus suis, oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre; nam quod vobis iste tantummodo improbus, crudelis olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius; luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare; est enim quædam, quanquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior; nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum (laudabo inimicum) ne magnopere quidem quidquam, præter libidines, sumptuosum; toreuma nullum maximi calices; et hi, ne con-

[b] *offer.*

14. *Magnificentissimi ludi.*) Spectacula intelligit, quæ data sunt a Pompeio cum constructum est ab eo Theatrum. De his agit Epistola 1. lib. 7. ad Marium.

17. *Sibilum metuis.*) Quos populus oderat, venientes ad ludos sibilis excipiebat: contra vero sibi gratis applaudebat.

Ib. *Vestræ scholæ.*) Epicurei, quorum sectabatur Piso doctrinam, dedecus contemnebant. Quare non est quod infamia notari timeat in ludis. [*Scholæ* autem vocantur disputationes sive dissertationes Philosophicæ de quovis argumento. Sic supra p. 279. *Vertes te ad alteram Scholam.*]

Ib. *Ne acclametur.*) Timebat Piso ne sibi acclamaretur faustis apprecationibus. Sic enim viri populo grati vulgo excipiebantur; ut Epist. 29. Seneca refert.

19. *Dolor est malum.*) Sententiam profert Epicureorum, de qua fusius in Tuscul. Quæst. agit.

21. *Convivium publicum.*) Indicat illud convivium, quod a Pompeio in celebratione ludorum illorum datum est.

23. *Cum amoribus suis.*) Vocat Clodium amores suos, quia pari libidinum et voluptatis fœdissimæ desiderio tenebantur; amant vero pares esse cum paribus.

25. *Abdominis voluptates.*) Fœdissimas omnium tum gulæ, tum luxuriæ voluptates intelligit.

27. *Furunculus.*) Furunculus dicitur qui occulte furatur, qualis erant Piso antequam provinciam obtinuisset.

Ib. *Rapax.*) Rapax est appertus et publicus latro, qui provinciam suam latrociniis et rapinis diripuit.

35. *Toreuma.*) Toreumatis nomine vas quodlibet intelligitur, quod artis elegantia exculptum est.

Ib. *Maximi calices.*) Vasa plerumque fictilia, quibus tenuioris fortunæ homines utebantur, ut patet ex Martiali lib. 14. Epig. 110. *Vilia sutoris calicem monumenta, Vatini, Accipe.*

temnere ſuos videatur, Placentini: exſtructa menſa, non conchyliis, aut piſcibus, ſed multa carne ſubrancida: ſervi ſordidati miniſtrant: nonnulli etiam ſenes: idem coquus, idem atrienſis: piſtor domi nullus, nulla cella: panis, et vinum a propola, atque de cupa: Græci [c] ſtipati, quini in lectulis, ſæpe plures: ipſe ſolus: bibitur uſque eo, dum de ſolio miniſtretur; ubi galli cantum audivit, avum ſuum revixiſſe putat: menſam tolli jubet. Dicet aliquis, Unde tibi hæc nota ſunt? non mehercule, contumeliæ cauſa deſcribam quemquam, præſertim ingenioſum hominem, atque eruditum, cui generi eſſe ego iratus, ne ſi cupiam quidem, poſſum. Eſt quidam Græcus, qui cum iſto vivit, homo, vere ut dicam (ſic enim cognovi) humanus, ſed tamdiu, quamdiu cum aliis eſt, aut ipſe [d] ſecum; is cum iſtum adoleſcentem jam tum cum hac diis irata fronte vidiſſet, non fugit ejus amicitiam, cum eſſet præſertim appetitus: dedit ſe in conſuetudinem, ſic ut prorſus una viveret, nec fere ab iſto unquam diſcederet. Non apud indoctos, ſed, ut ego arbitror, in hominum eruditiſſimorum et humaniſſimorum cœtu loquor; audiſtis profecto dici, philoſophos Epicureos, omnes res, quæ ſunt homini expetendæ, voluptate metiri: recte an [e] ſecus, nihil ad nos: aut ſi ad nos, nihil ad hoc tempus; ſed tamen lubricum genus orationis adoleſcenti non acriter intelligenti eſt ſæpe præceps. Itaque admiſſarius iſte, ſimul-

[c] *compreſſi.* [d] *ſolus.* [e] *male.*

36. *Placentini.*) Ad contemptum Pisonis loquitur; quasi materni generis memor vilioribus ejusmodi calicibus uteretur; nam avus ejus maternus præco Placentinus fuit.

Ib. *Conchyliis aut piscibus.*) Mensas suas Romani delicatissimis conchyliis, et piscibus longius asportatis ad factum exstruebant. Unde Plinius lib. nat. Hist. 9. cap. 34. hanc luxuriam conchyliorum censoriis legibus, auctore M. Scauro, fuisse prohibitam scribit.

37. *Carne subrancida.*) Intelige carnem salitam, et jam putidam ad acuendam sitim.

38. *Atriensis.*) Atrienses sive Atriarii illi servi dicuntur, quibus atrii cura commissa erat, quibus venientes excipiebant, et ad dominum intromittebant.

39. *Pistor.*) Pistor panem conficit.

Ib. *Propola.*) Propola is est, qui mercatur a mercatoribus quod statim vendit. Cic. 1.Off.

40. *De cupa.*) Cupa vas vinarium est, in quo musta conquuntur, et deferuntur. Ulpianus lib. 15.

Ib. *Quini in lectulis.*) Reddit rationem, quare compressi illi fuerint, quia vulgo in lectulis,tres tantum mensæ accumbebant, ut videre est apud Horatium lib. 2. Sat. ult.

41. *Dum de solio.*) Festus ait *Solia* dici *alveos lavandi causa institutos, quo singuli descendunt*, seu vasa, in quibus lavabantur sedentes.

Ib. *Ubi galli cantum audivit.*) Ubi totam noctem traduxit Piso compotationibus, ut audit galli cantum, tum meminit avi sui materni Calvendi Galli,qui præco fuit Placentinus, seu Mediolanensis.

46. *Est quidam Græcus.*) Asconius Pedianus Philodemum Philosophum Epicureum significari arbitratur, cujus lasciva fuerunt carmina.

48. *Jam tum.*) In adolescentia sua jam tum, severitatis quadam specie multa vitia contegebat Piso.

50. *Appetitus.*) Philodemum optabat Piso habere vitæ comitem.

56. *Adolescenti.*) Adolescentes non satis distinguunt, cum de voluptate, utrum de corporis, an animi agatur.

57. *Admissarius iste.*) Pisonem admissarium vocat, quia omni muliercularum

atque audivit a philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil [f] expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur; iste claudus (quomodo aiunt) pilam retinere, quod acceperat [g] testificari, tabulas obsignare velle, Epicurum [h] disertum decernere; et tamen dictum, ut opinior, se nullum bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus. Quid multa? Graecus facilis, et valde venustus, nimis pugnax contra Senatorem populi Romani esse noluit. Est autem hic, de quo loquor, non Philosophia solum, sed etiam literis, quod fere caeteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poema porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius; in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Graeculum, ut assentatorem, ut poetam; devenit, aut potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Graecus atque advena, quo tam sapiens et tanta civitas; revocare se non poterat, familiaritate implicatus: et simul inconstantiae famam verebatur; rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum, de isto quoque, scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia stupra, omnia coenarum conviviorumque genera, adulteria denique ejus delicatissimis versibus expresserit; in quibus si quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa a multis lecta et audita recitarem, nisi vererer ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab hujus loci more abhorreret: et simul de ipso qui scripsit, detrahi nihil volo: qui, si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior et gravior esse potuisset; sed eum [k] casus in hanc consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam: siquidem philosophia, ut fer-

[f] *examinavit.* [g] producere *testes.* [h] *distincte locutum.* [i] *si qui volet reprehendere eum, reprehendat leviter.* [k] *necessitas.*

impudicarum libidini se exposuerat, sumpta allegoria ab equo, qui foeturae supplendae causa in equarum armenta adducitur.

69. *Adhinniit.*] Remanet in eadem allegoria.

63. *Iste claudus.*] Proverbium quod de illis dicitur, qui, quod acceperunt a praeceptoribus, sive illud doctum sit, sive indoctum, mordicus tenent.

Ib. *Retinere.*] Supple *incepit.*

64. *Tabulas obsignare velle.*] Voluit ut praeceptor ille scripto obsignaret quod de voluptate protulerat.

69. *Quod fere caeteros.*] Cicero loquens de Epicuro lib. de finibus, ait, non satis iis artibus non modo politum fuisse, quas qui tenent, eruditi appellantur, sed etiam deterruisse alios a studiis.

73. *Graeculum.*] Graeci male audiebant apud Romanos propter adulationem.

74. *Poetam.*] Poetae assentationibus suis placere volunt, ideoque figmentis saepe veritatem dissimulant.

78. *Ad istum, de isto quoque.*] Id est, multa carmina de Pisone scripsit, sed illa impudica, utpote quibus ejus infames libidines describebantur.

80. *In quibus.*] Versibus scilicet.

83. *Ab hujus loci more.*] In Senatu

tur, virtutis continet, et officii, et bene vivendi disciplinam: quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.

XII. Sed idem causus illum ignarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimæ atque intemperantissimæ pecudis cœno et sordibus inquinavit: qui modo cum res gestas consulatus mei collaudasset (quæ quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat pene turpis.) Non ulla tibi, inquit, invidia nocuit, sed versus tui. Nimis magna pœna, te consule, constituta est, sive malo poetæ, sive libero. Scripsisti enim, CEDANT ARMA TOGÆ. Quid tum? Hæc res tibi fluctus illos excitavit. At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod, te Consule, in sepulchro reipublicæ incisum est. VELITIS, JUBEATIS, UT, non quod Marcus Cicero versum fecerit, sed quod vindicarit. Verumtamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poetam armis persequare; scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas, CEDANT ARMA TOGÆ. Tuæ dicis, inquit, togæ summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus; non dixi hanc togam, qua sum amictus; nec arma, scutum, et gladium unius imperatoris; sed, quod pacis est insigne et otii, toga: contra autem arma tumultus atque belli; more poetarum locutus, hoc intelligi volui, BELLUM AC TUMULTUM PACI ATQUE OTIO CONCESSURUM. Quære ex familiari tuo, Græco illo poeta: probabit genus ipsum et agnoscet, neque te nihil sapere mirabitur. At in illo

oportet agere de rebus seriis, et gravioribus.

1. *Sed idem casus.*) Id est, eadem necessitas, quæ Philodemum impulit ad scribendas Pisonis libidines, iisdem eum flagitiis inquinavit.

3. *Pecudis.*) Pisonem intelligit.

5. *Erat pene turpis.*) Turpe est laudari a turpi viro, et honorificum a laude digno.

Ib. *Inquit.*) Piso, videlicet.

7. *Scripsisti enim.*) Piso in sua Oratione Ciceroni objecerat, quod versus de suo consulatu scripsisset, quibus offensus ei fuerat Pompeius.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus a Cicerone editus.

9. *Illo elogio.*] Elogia et tituli sepulchrorum inscriptiones dicebantur.

10. *Velitis, jubeatis.*] Formulam fingit Cicero, qua a Pisone ejectus est in exilium.

12. *Sed quod vindicarit.*] Non quod scripserit Cicero versus, ejiciebatur a Pisone sed quod vindicarit rempublicam a conjuratione, eaque de causa nefario Consule igni et aqua interdicebatur.

Ib. *Aristarchum.*] Aristarchus Grammaticus fuit, qui quos versus non porbabat Homericos non esse contendebat, eosque litura, vel stellula notabat.

13. *Phalarim.*] Tyrannus Agrigentinorum fuit, qui æneo Tauro ignibus subjecto morti damnatos includebat, in quo ipse combustus est.

19. *Quod pacis est insigne.*] Romani pacis tempore togis utebantur.

20. *Tumultus atque belli.*] Supple, bellt sunt insignia et seditionum.

23. *Genus ipsum.*] Nempe dicendi poetice.

24. *At in altero.*] In altera hujus carminis parte difficultatem reperire Pisonem significat.

altero, inquit, hæres, [a] CONCEDAT LAUREA LAUDI. Immo mehercule habeo tibi gratiam; hærerem enim, nisi tu me expedisses; nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti; indicasti non modo amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse. Atque ista ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum; ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi [b] pernicies esse quæsita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum? non [c] fuisse meum, quem quantum potuissem, multis sæpe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus; primo, non-ne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si est [d] commotus, [e] ad perniciem-ne, non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de republica, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi; in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset? tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? cómplecteris amplissimos viros ad tuum et Gabinii scleus: neque id occulte; nam paulo ante dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem; non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem; quorum quidem (quis enim non intelligit quos dicas?) quanquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi

[a] *victoriæ insignia cedant eloquentiæ laudi.* [b] *infortunium comparatum.* [c] *me voluisse.* [d] *iratus.* [e] *tam crudelis fuisset, ut perderet propter versum, non dicam amicissimum, non ita meritum de Repub. &c. sed hominem.*

26. *Hærerem.*) Fatetur Cicero se reperire hoc in carmine difficultatis aliquid, nisi eum ab ea liberasset Piso.

27. *Ac tremens.*) Timebat Piso ne repetundarum accusaretur propter furta sua et rapinas in provincia.

28. *Lauream abjecisti.*) Cum Romam ingrederetur, ad portam Esquilinam fasces suos laureatos abjecit, ne provincialium sanguine cruentati viderentur.

30. *Lauream concessisse.*) Ait revera lauream linguæ [laudi] concessisse, cum timuit in judicio accusari.

35. *Orationibus decorassem.*) Neminem frequentius Pompeio laudat Cicero, ut videre est in orat. pro lege Manil.

37. *Tot mea volumina.*) Sæpissime de Pompeio loquitur in Orationibus suis Cicero, quem ubique triumphasse commemorat. Porro volumina a volvendo dicta sunt; neque enim pluribus paginis et quaternionibus olim libri compingebantur, sed spiræ instar convolvebantur.

42. *Complecteris amplissimos viros.*) Adjungere dicit Pompeium et Cæsarem, ut videantur illius et Gabinii sceleris participes.

44. *Quos despicerem.*) Piso objecerat Ciceroni eum aggredi se, et Gabinium, quos suadebat e suis provinciis esse revocandos, quia eos non metuebat, utpote debiles et infirmos hostes.

45. *Qui plus possent.*) Significabat Pompeium et Cæsarem, quorum longe major erat auctoritas et potentia in Republica.

47. *Non est una causa omnium.*) Pompeii causam ab aliorum causa distinguit.

probata; me Cn. Pompeius, multis obſiſtentibus ejus erga me ſtudio atque amori, ſemper delexit, ſemper ſua conjunctione digniſſimum judicavit, ſemper [f] non modo incolumem, ſed etiam ampliſſimum atque ornatiſſimum voluit eſſe; veſtræ fraudes, veſtrum ſcelus, veſtræ criminationes inſidiarum mearum, illius periculorum, nefarie fictæ, ſimul eorum, qui familiaritatis licentia ſuorum improbiſſimorum ſermonum [g] domicilium in auribus ejus, impulſu veſtro, collocaverunt, veſtræ cupiditates provinciarum effecerunt, ut ego excluderer, omneſque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam ſalvam eſſe cupiebant, ſermone atque aditu prohiberentur. Quibus rebus eſt perfectum, ut illi plane [h] ſuo ſtare judicio non liceret: cum certi homines non ſtudium ejus a me alienaſſent, ſed auxilium retardaſſent. Non-ne ad te L. Lentulus, qui tum erat Prætor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales, oratum in Albanum obſecratumque venerant ne meas fortunas desereret cum reipublicæ ſalute conjunctas; quos ille ad te et ad tuum collegam remiſit, ut cauſam publicam ſuſciperetis, ut ad Senatum referretis: ſe contra armatum tribunum-pleb. ſine conſilio publico decertare nolle: conſulibus ex S. C. rempublicam defendentibus, ſe arma ſumpturum. Ecquid infelix recordaris, quid reſponderis? in quo illi omnes quidem, ſed Torquatus præter cæteros, furebat contumacia reſponſi tui; te non eſſe tam fortem quam ipſe Torquatus in conſulatu fuiſſet, aut ego: nihil opus eſſe armis, nihil contentione: me poſſe iterum

[f] *non modo optavit meam ſalutem, ſed etiam amplitudinem et gloriam.* [g] *obſederunt aures improbiſſimis ſermonibus.* [h] *manere* in *ſua voluntate* erga me.

48. *Multis obsistentibus.*] Piso, Gabinius, Clodii, aliique omnes Clodiani Pompeium abalienare a Cicerone conati sunt.

52. *Criminationes insidiarum.*] Ciceronem illi detulerunt ad Pompeium, quasi ejus vitæ insidias collocasset; de quibus fuse loquitur pro Sextio.

56. *Ego excluderer.*] Affert, per conglobationem, omnes rationes quibus conati sunt a familiaritate Pompeii Ciceronem excludere.

61. *L. Lentulus.*] Hic anno primo belli civilis Consul fuit.

Ib. 2. *Sanga.*] Q. Fabius Sanga is fuit qui indicia conjurationis Catilinariæ ad Ciceronem detulit.

Ib. *L. Torquatus pater.*] Torquatum patrem nominat, ad filii discrimen, qui tum florebat in Republica.

63. *In Albanum.*] Fundus Albanus pertinuit ad Pompeium, quo secessisse de industria scribit Plutarchus, ut cum ad eum Cicero venisset, sese per posticum subduceret.

66. *Armatum tribunum.*] Cum Clodio decertare, et venire in contentionem noluit Pompeius.

67. *Coss. ex Senatusconsulto.*] Senatus illud consultum fuit, cum dicebat Senatus. *Videant Consules ne quid detrimenti capiat Respublica:* quo versiculo, ait Cicero, satis armatos fuisse Consules.

71. *Torquatus in Consulatu.*] Fuit ille quidem agresti vir ingenio, quo Consule erupit prima Catilinæ conjuratio, in qua eum cum Cotta Collega suo interficere volebant socii conjurationis Cn. Piso, Catilina, et Antonius.

72. *Aut ego.*] Cicero alteram conjurationem oppressit, de qua dictum est in Orat. contra Catilinam.

rempub. ſervare, ſi ceſſiſſem: infinitam cædem fore, ſi reſtitiſſem: deinde ad extremum, neque te, neque generum, neque collegam tuum, tribuno-plebis defuturum; hic tu hoſtis ac proditor, aliis me inimiciorem, quam tibi, debere eſſe dicis?

XIII. Ego C. Cæſarem non eadem de republica ſenſiſſe, quæ me, ſcio: ſed tamen, quod jam de eo his audientibus, ſæpe dixi, me ille ſui totius Conſulatus, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, ſocium eſſe voluit, detulit, invitavit, rogavit; non ſum ego, propter nimiam fortaſſe conſtantiæ cupiditatem, adductus ad cauſam: non poſtulabam ut ei cariſſimus eſſem, cujus ego ne beneficiis quidem ſententiam meam tradidiſſem. Adducta res in certamen, te Conſule, putabatur, utrum quæ ſuperiore anno ille geſſiſſet, manerent, an reſcinderentur; quid loquar plura? ſi tantum ille in me eſſe uno roboris et virtutis putavit, ut ea, quæ ipſe geſſerat, conciderent, ſi ego reſtitiſſem; cur ei non ignoſcam, ſi antepoſuit ſuam ſalutem meæ? Sed præterita omitto: me ut Cn. Pompeius omnibus ſuis ſtudiis, laboribus, vitæ periculis complexus eſt, cum municipia pro me adiret, Italiæ fidem imploraret, P. Lentulo Conſuli, auctori ſalutis meæ, frequens aſſideret, Senatui ſententiam præſtaret, in concionibus non modo ſe defenſorem ſalutis meæ, ſed etiam ſupplicem pro me profiteretur: hujus voluntatis eum, quem multum poſſe intelligebat, mihi non inimicum eſſe cognorat, ſocium ſibi et adjutorem C. Cæſarem adjunxit. Jam vides, me tibi non inimicum, ſed hoſtem: illis, quos deſcribis, non modo non iratum, ſed etiam amicum eſſe debere? quorum alter, id quod miminero ſemper, æque mihi fuit amicus ac ſibi: alter, id quod obliviſcar aliquando, ſibi amicior quam mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiam ſi ferro inter ſe cominus decertarint, tamen illud contentionis odium ſimul cum ipſa pugna armiſque ponant. Atque me ille odiſſe nunquam potuit, ne tum quidem cum diſſidebamus; habet hoc virtus, [a] quam tu ne de facie quidem noſti, ut vi-

[a] *cujus ne noſti quidem faciem externam.*

73. *Si cessissem.*] Tempori videlicet, et armis Clodianorum.

74. *Neque te.*] Polliciti fuerant Piso, Cæsar, et Gabinius suam opem Clodio, si quid a Cicerone susceptum fuisset pro Republica contra furiosum illum tribunum-plebis.

1. *Non eadem de Repub.*] Cicero restitit Cæsari, quando tulit legem de dividendo agro Campano.

3. *Cum proximis.*] Duumviros creavit Pisonem socerum suum, et generum Pompeium; unde eum, ut ait Orat. de provinciis coss. rogavit ut quinqueviratum acciperet, et in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse vellet.

9. *Rescinderentur.*] Prætores Mummius et Domitius volebant abolere omnia Cæsaris acta in consulatu.

12. *Si anteposuit suam salutem meæ.*] Maluit Cæsar, ut abiret in exilium Cicero, quam acta sua rescinderentur.

15. *Auctori salutis meæ.*] Lentulus Consul retulit ad Senatum de Cicerone revocando.

16. *Sententiam præstaret.*] Id est, cum esset paratus ad sententiam de me libere dicendam.

24. *Sibi amicior quam mihi.*] Loquitur de Cæsare.

ros fortes ſpecies ejus et pulchritudo etiam in hoſte poſita delectet. Equidem dicam ex animo, P. C. quod ſentio, et quod vobis audientibus, ſæpe jam dixi: Si mihi nunquam amicus C. Cæſar fuiſſet, ſed ſemper iratus; ſi aſpernaretur amicitiam meam, ſeſeque mihi implacabilem, [b] inexplicabilemque præberet; tamen ei, cum tantas res geſſiſſet, gereretque quotidie, non amicus eſſe non poſſem; cujus ego imperio non Alpium vallum contra adſcenſum transgreſſionemque Gallorum, non Rheni foſſam gurgitibus illis redundantem, Germanorum immaniſſimis gentibus objicio et oppono; perfecit ille, ut ſi montes [c] reſediſſent, amnes exaruiſſent, non naturæ præſidio, ſed victoria ſua rebuſque geſtis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet; tu me a tuis inimicitiis ad ſimultatem revocabis? ſic tuis ſceleribus reipublicæ præterita fata [d] refricabis? quod quidem tu, qui bene noſſes conjunctionem meam et Cæſaris, eludebas, cum a me trementibus omnino labris, ſed tamen, cur *tibi nomen non deferrem, requirebas. Quanquam, quod ad me attinet, [f] *Nunquam iſtam imminuam curam inficiando tibi*: tamen eſt mihi conſiderandum, quantum illi, tantis reipublicæ negotiis tantoque bello impedito, ego homo amiciſſimus, ſolicitudinis atque oneris imponam; nec deſpero tamen, quanquam languet juventus, nec perinde atque debeat in laudis et gloriæ cupiditate verſatur, futuros aliquos qui abjectum hoc cadaver conſularibus ſpoliis nudare non nolint, præſertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo: qui te ita geſſeris, ut timeres ne indignus beneficio videreris, niſi ejus, a quo miſſus eras, ſimillimus extitiſſes.

XIV. An vero tu parum putas inveſtigatas eſſe a nobis labes imperii tui, ſtrageſque provinciæ? quas quidem nos non veſtigiis odo-

b *inexorabilem.* c *plani eſſent.* d *renovabis.* e *non facerem te reum.* f *nunquam liberabo te ab hac cura.*

35. *Alpium vallum.*] Italia Alpibus tanquam vallo munitur; quod ei a natura concessum est.

36. *Rheni fossam.*] Galli a Germanis per Rhenum fluvium separantur.

45. *Requirebas.*] Credebat Piso Ciceronem metu generi sui Cæsaris deterritum fuisse a nomine deferendo.

46. *Inficiando tibi.*] Versus est Accii Poetæ in Atreo.

48. *Tantoque bello.*] Bellum tunc in Gallia contra Britannos et Germanos gerebat Cæsar.

49. *Languet juventus.*] Accusabant potissimum juvenes, in quibus hæc laus jam rigere videbatur.

41. *Consularibus spoliis nudare.*] Minatur judicium repetundarum pecuniarum, quas Piso Proconsul ex Macedonia abstulit.

53. *Indignus beneficio.*] Macedonia provincia Pisoni decreta fuit a Clodio, quasi beneficium et merces pro Ciceronis exilio.

54. *Nisi ejus.*] Non decrevisset Pisoni Clodius Macedoniam, nisi ei suis sceleribus simillimus fuisset.

1. *An vero tu parum.*] Ostendit jam Cicero, non deesse crimina propter quæ possit in judicium appellari.

Ib. *Investigatus.*] Innuit satis esse cognita Pisonis scelera, ob quæ comparari contra eum possit accusatio.

2. *Vestigiis odorantes.*] Metaphora a

rantes ingreſſus tuos, ſed totis volutationibus corporis et cubilibus perſecuti ſumus. Notata a nobis ſunt et prima illa ſcelera in adventu, cum, accepta pecunia a Dyrrhachinis ob necem hoſpitis tui Platoris, ejus ipſius domum evertiſti, [a] cujus ſanguinem addixeras; eumque, ſervis ſymphoniacis et aliis muneribus acceptis, timentem et multum dubitantem confirmaſti, et Theſſalonicam fide tua venire juſſiſti; quem ne majorum quidem more ſupplicio affeciſti, cum miſer ille ſecuribus hoſpitis ſui cervices ſubjicere geſtiret: ſed ei medico, quem tecum eduxeras, imperaſti, ut venas hominis incideret: cum equidem [b] tibi etiam acceſſio fuit ad necem Platoris, Pleuratus ejus comes, quem necaſti verberibus, ſumma ſenectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Beſſicæ gentis principem, cum te trecentis talentis regi Cotto vendidiſſes, ſecuri percuſſiſti: cum ille ad te legatus in caſtra veniſſet, et ibi magna præſidia et auxilia a Beſſis peditum equitumque polliceretur: neque eum ſolum, ſed etiam cæteros legatos, qui ſimul venerant: quorum omnium capita regi Cotto vendidiſti. Denſeletis, quæ natio ſemper obediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedonica C. Sentium Prætorem tutata eſt, nefarium bellum et crudele intuliſti: eiſque cum fideliſſimis ſociis ut poſſes, hoſtibus uti acerrimis maluiſti. Ita perpetuos defenſores Macedoniæ, vexatores, ac perditores effeciſti; vectigalia noſtra perturbarunt, urbes ceperunt, vaſtarunt agros, ſocios noſtros in ſervitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Theſſalonicenſes, cum oppido deſperaſſent, munire arcem coegerunt. A te Jovis Urii fanum antiquiſſimum barbarorum ſanctiſſimumque direptum eſt; tua ſcelera dii

[a] *cujus vendideras vitam.* [b] *adjunxiſti ad mortem Platoris mortem Pleurati.*

belluis, quæ ex vestigiis et volutationibus suis deprehenduntur.

3. *Cubilibus.*] Cubilia dicuntur illa loca ubi delitescunt belluæ, quasi stabulantur.

5. *Dyrrhachinis.*] Dyrrhachium urbs in Macedonia ad mare Adriaticum, unde solvitur in Italiam: olim *Epidamnus* vocabatur, nunc *Durazzo;* ubi Cicero tempore sui exilii commoratus est, donec Senatusconsulto revocaretur.

6. *Platoris.*] De hoc dictum est in Orat. de Harusp. responsis.

7. *Servis symphoniacis.*] Servos illos acceperat a Platore.

8. *Thessalonicam.*] Thessalonica urbs Macedoniæ, olim sedes Proconsulis.

10. *Securibus hospitis.*] Supplicia hæc consueta apud Romanos fuere, crux, securis, et dejectio de rupe.

11. *Ei medico.*] Medicum pro Chirurgo dicit.

15. *Regi Cotto.*] Cottus, aut Cotys, nomen fuit Regum Thraciæ, ut Arsaces Persarum, teste Livio.

20. *Denseletis.*] Denseleti, cum initio pacem ingenti pecunia emissent a Romanis bello lacessiti, accerrime sese ulti sunt.

12. *Barbarorum.*] Cum Thraces in Macedonim incurrissent, atque eam essent populati, Sentium, ut Sigonius ait, non Sextium Denseleti tutati sunt, a quibus isti Barbari superati sunt.

28. *Jovis Urii.*] Jupiter Urius a secundo vento dictus est, cui in faucibus Ponti Euxini templum positum fuisse scribit Turnebus advers. lib. 21. cap. 15.

immortales in noſtros milites expiaverunt : qui cum uno genere morbi affligerentur, neque ſe recreare quiſquam poſſet, qui ſemel incidiſſet ; dubitabat nemo, quin violati hoſpites, legati necati, ſocii nefario bello laceſſiti, fana vexata, hanc tantam efficerent vaſtitatem. Cognoſcis ex particula parva ſcelerum et crudelitatis tuæ genus univerſum. Quid avaritiæ, quæ criminibus infinitis implicata eſt, ſummam nunc explicem ? generatim ea quae maxime nota ſunt dicam ; nonne ſeſtertium centies et octogies, quod, quaſi vaſarii nomine, in venditione mei capitis adſcripſeras, ex ærario tibi attributum Romæ in [c] quæſtu reliquiſti ? nonne, cum CC talenta tibi Apolloniatæ Romæ dediſſent, ne pecunias creditas ſolverent, ultro Fuſidium equitem Romanum, hominem ornatiſſimum, creditorem debitoribus ſuis addixiſti ? nonne, hiberna cum legato præfectoque tuo tradidiſſet, evertiſti miſeras funditus civitates, quæ non ſolum bonis ſunt exhauſtæ, ſed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudineſque ſubierunt ? Qui modus tibi fuit frumenti æſtimandi ? qui honorarii ? ſi quidem poteſt vi et metu extortum honorarium nominari ; quod cum plerique omnes, tum acerbiſſime Bœotii, et Byzantii, Cherronenſes, et Theſſalonica ſenſit ; unus tu dominus, unus æſtimator, unus venditor tota in provincia per triennium frumenti omnis fuiſti. Quid ego [d] rerum capitalium quæſtiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbiſſimas damnationes, libidinoſiſ-

[c] *fœnore.* [d] *judicia capitalia.*

32. *Violati hospites.*) Plator, ut superius dictum est, ab eo interfectus est, in eoque jus hospitii a Pisone violatum est ; hospites autem violare summum apud veteres scelus fuit.

37. *Sestertium centies, et octogies.*) Quadringenta quinquaginta millia aureorum, quorum quilibet valet sexaginta quo denarios.

38. *Vasarii nomine.*) Ea omnia *vasarii* nomine dicebantur, quæ magistratibus in provinciam ituris, ad eorum usus domesticos ex ærario concedebantur.

Ib. *In venditione mei capitis.*) Pactionem fecerat cum Pisone Clodius, ut si perderet Ciceronem, pecunia illi ex ærario in sumptum exercitus attribueretur.

40. CC *talenta.*) Gallicorum nummorum millia centum viginti efficiunt.

Ib. *Apolloniatæ.*) Apollonia urbs est Illyrici.

42. *Addixisti.*) Addici proprie bonæ dicuntur, cum Prætor aut secundo decreto bonorum possessionem largitur, hoc est, possidere jubet: aut cum ejus bona, qui judicatum facere non potest, petitori attribuit. At Piso non creditoribus bona debitorum, sed creditorum bona debitoribus addixit, quia milites ad domum Fufidii, ad hiberna missi sunt.

46. *Honorarii.*) Honararium frumentum intelligit, quod gratis et honoris causa Prætoribus provinciarum dabatur.

48. *Bœotii.*) Bœotii populi olim stupiditate sua male audierunt : a Bœotia regione in finibus Græciæ dicti, et hæc a bove, cujus ductu huc Cadmus pervenit.

Ib. *Byzantii.*) Byzantii a Byzantio Thraciæ civitate sic dicti; quæ Constantinopolis a Constantino postea nuncupata est.

49. *Cherronenses.*) Cherronesus hæc in Thracia fuit ad Pontum Euxinum, inter Appolloniam et Thyrriadem.

51. *Reorum pactiones.*) Conveniebat cum reis pecunia qua se redimerent a judicio.

simas liberationes proferam? tantum locum aliquem cum mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit, quot in eo genere et quanta sint crimina, recordere. Quid illam amorum officinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciæ pecore [e] compulso, pellium nomine omnem quæstum illum domesticum paternumque renovasti? videras enim grandis jam puer, bello Italico, repleri quæstu vestram domum, cum pater armis faciendis tuus præfuisset: quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quæcunque venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis a te factam esse meministi? quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines assignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos a civitatibus, mensis, palam propositis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio et conatus tuus? quid? debilitatio atque abjectio animi tui, Macedonia Prætoria nunciata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis et mortuus concidisti? quid? Quæstor Ædilitius rejectus? præpositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? Tribuni militum non recepti? M. Bæbius, vir fortis, interfectus jussu tuo? quid? quod tu toties diffidens ac desperans rebus tuis, in sordibus, lamentis, luctuque jacuisti? quod populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti?

[e] *coacto.*

57. *Pellium nomine.*] Pellibus officinæ, in quibus arma fiebant, tegebantur, sicut etiam papiliones loricæ, clypei.

Ib. *Paternumque renovasti.*] Initio hujus Orationis vocat eum furacissimi hominis filium.

58. *Bello Italico.*] Bellum illud Italicum Marsicum seu Sociale dictum est, quod a populus anno urbis 663. excitatum est, petentibus jus civitatis.

60. *Vectigalem provinciam.*] Macedonia provincia libera erat et immunis, et eam reddidit vectigalem Piso.

61. *Certo portorio.*] Protorium vectigal dicitur quod pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, portitores dicebantur.

62. *Centuriatus.*] Arguit Pisonem, quod dignitates militares, quæ militum virtuti gratis dabantur, vendiderit. Centuriones vero sex in qualibet erant cohorte; cohortes vero decem in legione.

Ib. *Per tuum servulum.*] Piso dedit servo suo potestatem ordines assignandi, quæ tantum penes tribunos esse debuit.

63. *Stipendium militibus.*] Stipendium militum ex ærario accipiebatur, quod sibi retinuit Piso: aliud militibus persolvi imperabat.

64. *Mensis propositis.*] Mensas argentariorum proponi in foris et locis publicis jussit, ut militibus stipendium numeraretur.

65. *In Pontum profectio.*] Irruptionem in Pontum, ad prædandam illam provinciam, fecit: unde turpiter cum multa suorum clade repulsus est.

66. *Macedonia Prætoria.*] Ut ab hac provincia revocaretur Piso, facta est Prætoria: ut statim in illam illius anni Prætores proficiscerentur.

68. *Quæstor Ædilitius rejectus.*] Piso rejecit Quæstorem, qui Ædilis fuerat, et ei prætulit unum ex legatis, qui omnium esset turpissimus, et quem sibi Quæstorem esse quam illum Ædilitium maluit; licet autem sorte Quæstores obvenerint, si grati proconsulibus non essent, ab eis tamen rejici poterant. [*Hottoman.*]

72. *Populari illi sacerdoti.*] Sacerdotem Clodium vocat, quia in operta Bonæ Deæ irrepserat vestitu muliebri, ubi matronæ pro pop. Rom. facere sacra consueverant.

73. *Ad bestias.*] Piso e sua provinci

XV. Quid? quod cum sustentare vix posses mœrorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus, et cum Autobulo, Athamante et Timocle, formosis fratribus, contulisti? quid? quod cum inde te recipiens, in villa Euchadiæ, quæ fuit uxor Exegisti jacuisti, mœrens aliquot dies; atque inde [a] obsoletus Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cum concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti: quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti? Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torsit; cum modo velles, modo nolles; lex enim generi tui et decerni, et te accipere vetabat, nisi decreto triumpho; in quo tu, accepta tamen et devorata pecunia, ut in Achæorum centum talentis, evomere non poteras: vocabula tantum pecuniarum, et genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data: mitto numerum navium, [b] summamque prædæ: mitto rationem exacti imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti præmiis nominatim: quorum nihil est, quod non sit lege Julia, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliam, quæ procul a barbaris disjuncta gentibus, in sinu pacis posita, medio fere Græciæ gremio continetur (o pœna, o furia sociorum!)

[a] *sordidus.* [b] *magnamque prædam.*

multos misit, qui cum bestiis pugnarent in iis ludis, quos Publii Clodii amici populo præbebant. Arguit autem Pisonem crudelitatis et perfidiæ, quod ad id et socios et amicos populi Romani miserit.

2. *Samothraciam.*] Samothracia insula est in mari Ægeo juxta Lemnon.

3. *Thasum.*] In eodem mari Ægeo insula.

7. *Concursum plorantium.*] Eos designat qui vexati fuerant a Pisone.

9. *Beroeam.*] Berœa Macedoniæ urbs, Thraciæ Thessalonicæ proxima.

10. *Ancharium.*] Ancharius successor Pisonis in provincia Macedonica.

12. *Aurum coronarium.*] Aurum coronarium dicitur, quod a victis gentibus datur; imponebant autem illud imperatores propter concessam vitam, vel, ut ait Gellius lib. 5. cap. 6. *Triumphales coronæ sunt aureæ, quæ imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. Hæ antiquitus e lauro erant, postea fieri ex auro cœptæ.*

13. *Lex enim generi tui.*] Lex Julia lata a Julio Cæsare vetabat, ne cui, qui in provincia cum potestate imperiore esset, pecuniam capere, conciliare liceret: extra quam si ad monumentum, templumve capiat,

15. *Ut in Achæorum.*] Sic locum hunc restituunt Turnebus, Gruterus, et Grævius e MSS. Olim editi habent *Utinachorum*, quæ vox nihili est. Sed, *Quis ignorat Achæos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis?* inquit Cic. in Orat. de Prov. Cons. c. 3.

Ib *Evomere non poteras.*] Metaphora, id est, rependere illam pecuniam quam a provincia abstulerat.

16. *Vocabula tantum.*] Pecuniam acceptam non coronarium aurum, sed alio nomine appellabat.

Ib. *Mitto diplomata.*] Diplomata edicta sunt et mandata principum regio signo sancta. Nos vulgo dicimus patentes literas.

18. *Imperatique frumenti.*] Frumentum imperabantur dare provinciales ad alendum exercitum proconsulis.

21. *Ætoliam.*] Ætolia Achaiæ regiuncula est, Epiro, Acarnaniæ, et Locris finitima.

decedens miferam perdidifti. Arfinoen, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicafti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hoftibus effe captas; quibus autem hoftibus? nempe iis, quos tu Ambraciæ fedens, primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum atque Dolopum demigrare, et aras et focos relinquere coegifti. Hoc tu in exitu, præclare imperator, cum tibi ad priftinas clades acceffio fuiffet Ætoliæ repentinus interitus, exercitum dimififti: neque ullam pœnam, quæ tanto facinori deberetur, non maluifti fubire, quam numerum tuorum militum reliquiafque cognofcere. Atque ut duorum Epicureorum fimilitudinem in re militari imperioque videatis: Albucius cum in Sardinia triumphaffet, Romæ damnatus eft; hic cum fimilem exitum fperaret, in Macedonia tropæa pofuit: eaque, quæ bellicæ laudis victoriæque omnes gentes infignia et monumenta effe voluerunt, nofter hic præpofterus imperator, amifforum oppidorum, Cæfarum legionum, provinciæ præfidio et reliquis militibus orbatæ, ad fempiternum dedecus fui generis et nominis funefta indicia conftituit; idemque, ut effet, quod in bafi tropæorum incidi infcribique poffet, Dyrrhachium ut venit, decedens, obfeffus eft ab iis ipfis militibus, quos paulo ante Torquato refpondit beneficii caufa abs fe effe dimiffos; quibus cum juratus affirmaffet, fe, quæ deberentur, poftero die perfoluturum, domum fe abdidit: inde nocte imtempefta, crepidatus, vefte fervili, navem confcendit, Brundufiumque vitavit, et ultimas Hadriani maris oras petivit: cum interim Dyrrhachii milites domum, in qua iftum effe arbitrabantur, obfidere cæperunt, et cum latere hominem putarent, ignes circumdederunt; quo metu commoti Dyrrhachini, pro-

24. *Arsinoen.*] Ætoliæ oppidum est Arsinoe.

Ib. *Stratum.*] Urbs Acarnaniæ, quam et Stratopolim Diodorus nominat.

Ib. *Naupactum.*] Naupactum seu Naupactus urbs Ætoliæ et regionis caput in ora sinus Corinthiaci.

27. *Ambraciæ.*] Ambracia civitas Thesprotiæ, quam Augustus Nicopolim a victoria nominavit, quando vicit Antonium.

Ib. *Agrinarum.*] Turnebus *Agrianum* legit; populi, qui et Agræi dicuntur, in Pæonia.

28. *Dolopum.*] Dolopes Thessaliæ populi, ut vult Stephanus: Plinius eos Ætoliæ annumerat, et Epiro Ptolomæus.

33. *Duorum Epicureorum.*] Intelligit Albucium et Pisonem; de Albucio vide Orat. de provinciis Consul.

36. *Tropæa posuit.*] Tropæa quædam erant virtutis bellicæ monumenta, quæ vel fusis vel fugatis hostibus ad gloriam victorum erigebantur; primis temporibus fuerunt arborum trunci hostilibus armis vestiti, deinde e lapidibus excitata sunt; ultimis vero Romanorum temporibus, quibus floruit imperatorum nomen et gloria, pro tropæis arcus magnifici insculptis undequaque eorum victoriis erecti sunt.

43. *Beneficii causa abs se esse dimissos.*] Quadruplex fuit missio, honesta, ignominiosa, gratiosa, causaria: honesta, quæ emeritis stipendiis datur: ignominiosa, quæ datur in pœnam: gratiosa, quæ beneficii loco: causaria, quæ ob morbum.

46. *Crepidatus.*] Græci crepidis utebantur.

47. *Hadriani maris.*] Adrianum sive Adriaticum mare ad septentrionem Italiam alluit, Inferum sive Tyrrhenum ad meridiem.

ſugiſſe noctu crepidatum imperatorem indicaverunt; illi autem ſtatuam iſtius perſimilem, quam ſtare celeberrimo in loco voluerat, ne ſuaviſſimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, diſſipant; ſic odium, quod in ipſum attulerant, id in ejus imaginem ac ſimulacrum profuderunt.

PERORATIO.

Peroratio conficitur brevi enumeratione eorum omnium quæ per totam orationem ſparſa ſunt.

XVI. Quæ cum ita ſint, non dubito, quin, cum hæc, quæ excellunt, me noſſe videas, non exiſtimes, mediam illam partem et turbam flagitiorum tuorum mihi eſſe inauditam; nihil eſt, quod me hortere; nihil eſt, quod invites; admoneri me ſatis eſt; admonebit autem nemo alius, niſi reipublicæ tempus: quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid ſentis lege judiciaria lata, quos poſthac judices ſimus habituri? non æque legetur, quiſquis voluerit; nec, quiſquis noluerit, non legetur; nulli conjicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad ſimulationem conjicietur; judices judicabunt ii, quos lex ipſa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita ſit, mihi crede, neminem invitus invitabis: res ipſa, et reipublicæ tempus aut me ipſum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur. Equidem, ut paulo ante dixi, non eadem ſupplicia eſſe in hominibus exiſtimo, quæ fortaſſe plerique, damnationes, expulſiones, neces: de-

3. *Nihil est, quod me hortere.*] Ostendit Cicero nihil esse, quod Piso eum hortetur, ut ipsi litem intendat. Nondum tempus esse, quia, fortasse Cæsar offensus esset, qui nunc gravissimis bellis in Gallia detinebatur.

7. *Lege judiciaria.*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres a Cicerone, tulit Aurelius Cotta Prætor, qua communicata sunt judicia Senatui, et equitibus Rom. et Tribunis ærariis; rursus deinde Pompeius in Consulatu secundo, quo hæc Oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter, quam antea lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus res judicarent.

8. *Non æque legetur.*] Pompeius legi huic superiori addidit, ut quinque et septuaginta judicarent, et ex censu legerentur, adeo ut nemo posset se eximere a judicio, nec per gratiam, aut fraudem se immitere.

11. *Ad simulationem conjicietur.*] Translatum ab eo more quo lecti per gratiam, aut probitatis simulationem judices conjiciebantur in numerum, id est, decuriabantur; quare aberat a judiciis omnis fraus, quæ specie probitatis et justitiæ committebatur.

13. *Invitus invitabis.*] Id dicit, quia Piso, quanquam invitus, Ciceronem invitabat ut ei litem intenderet.

14. *Quod nolim.*] Cicero non vult intendere Pisoni litem, ne Cæsari displiceat, quia socer ejus erat Piso.

17. *Quæ fortasse plerique.*] Subauditur *existimant*; damnationes, expulsionesque revera non sunt supplicia, quia viris bonis possunt accidere.

nique nullam mihi pœnam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod ſapienti, quod bono viro et civi poteſt. Damnatio iſta, quae [a] in te flagitatur, obtigit P. Rutilio: quod ſpecimen habuit hæc civitas innocentiæ. Major mihi judicum, et reipublicæ pœna illa viſa eſt, quam Rutilii. L. Opimius ejectus eſt patria, is qui Prætor et Conſul maximis rempubl. periculis liberabat; non in eo, cui facta eſt injuria, ſed in iis quæ fecerunt, ſceleris ac conſcientiæ pœna remanſit. At contra bis Catilina abſolutus: emiſſus etiam ille auctor tuus provinciæ, cum ſtuprum Bonæ Deæ pulvinaribus intuliſſet; quis fuit in tanta civitate, qui illum inceſto liberatum, non eos, qui ita judicarunt, pari ſcelere adſtrictos arbitraretur? An ego expectem, dum de te quinque et ſeptuaginta tabellæ diribeantur, de quo jampridem omnes mortales omnium generum, ætatum, ordinum judicaverunt? quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi ſalutatione dignum putet? omnes memoriam conſulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen a republica deteſtantur. Legati, qui una fuere, alienati; tribuni militum inimici: centuriones, et ſi qui ex tanto exercitu reliqui milites exiſtunt, non dimiſſi abs te, ſed diſſipati te oderunt, tibi peſtem [b] exoptant, te execrantur. Achaia exhauſta: Theſſalia vexata: laceratæ Athenæ: Dyrrhachium et Apollonia exinanita: Ambracia direpta: Parthini et Bullienſes illu-

[a] *quæ exigitur in te.* [b] *mortem.*

20. *P. Rutilio.*) Rutilius ab equitibus de repetundis pecuniis damnatus est, qui gravissime in eum erant offensi, quod Q. Mucii Quæstor in Asia, provinciam a Publicanorum fraudibus vindicaverat. Cicero in Bruto.

22. *L. Opimius.*) L. Opimius Prætor Fregellas cepit: quo facto ceteros nominis Latini socios male animatos repressit. Consul Fulvium Flaccum Consularem et triumphalem, et C. Gracchum tribunum optimatibus infensos oppressit; quod indigne ferentes Equites eum accusatum in exilium ejecerunt. Ita Asconius Pedian.

25. *Bis Catilina absolutus.*) Catilina repetundarum a Clodio adolescente accusatus est, cum rediit ex Africa, et incestus cum Fabia vestali.

26. *Emissus etiam.*) Clodius evasit etiam judicium, a quo Piso Macedoniam obtinuit.

29. *Quinque et septuaginta.*) Lege Pompeia latum est, ut quinque et septuaginta judices causam cognoscerent, et sententiam ferrent tabula.

30. *Diribeantur.*) Id est, distribuantur sive separentur; quod verbum non tantum in comitiis sed etiam in judiciis usurpabatur; diribebant vero in comitiis, quando suffragantes tabulas a refragantibus, et in judiciis, cum condemnantes ab absolventibus separabant.

34. *Detestantur.*) Omnes Pisonem tanquam malum auspicium detestabantur.

37. *Achaia.*) Achaia Græciæ regio est, quæ a septentrione Thessalia terminatur.

38. *Thessalia.*) Thessalia regio et pars Macedoniæ est, cum ejusdem nominis oppido.

Ib. *Athenæ.*) Athenæ Græciæ civitas inter Macedoniam et Achaiam, in ea littorali regione, quæ olim Acta, deinde Attica dicta est.

Ib. *Dyrrhachium.*) Dyrrhachium urbs est Macedoniæ mari Adriatico incumbens.

Ib. *Apollonia.*) Apollonia quæ Taulantinorum dicitur, in Macedonia oppidum est ad Ionicum mare. Ptol.

39. *Ambracia.*) De ea superius dictum.

Ib. *Parthini.*) Populi Macedoniæ. Plinius, l. 3. cap. 23.

Ib. *Bullienses.*) Macedoniæ populi non procul ab Apollonia, quorum urbs Bullis dicitur in ea parte qua mari Adriatico adjacet.

si; Epirus excisa; Locri, Phocii, Bœotii exusti: Acarnania, Amphilochia, Perrhœbia, Athamanumque gens vendita: Macedonia [c] condonata barbaris: Ætolia amissa: Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati: cives Rom. qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum [d] depeculatorum, vexatorem, prædonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium judicia tot atque tanta, domesticum judicium accessit sententiæ damnationis tuæ; occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullæ ad Senatum e provincia literæ, nulla ex trinis æstivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo, quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte et seminario triumphorum cum arida folia laureæ retulisses, cum ea abjecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronunciavisti? qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus? ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropæa, plena dedecoris et risus, te [e] commentatum esse declarant: quis te miserior? quis te damnatior, qui neque scribere ad Senatum a te bene rempublicam esse gestam, neque præsens dicere ausus

[c] *concessa.* [d] *latronum.* [e] *cogitavisse.*

40. *Epirus.*] Epirus regio est Græciæ finitima, Acheloo fluvio ad ortum terminata, ad occasum Acrocerauniis montibus, ad septentrionem Macedonia, ad meridiem Ionio mari.

Ib. *Locri.*] Locri isti Achaiæ populi sunt qui a Pausania Ozolæ nominantur.

Ib. *Phocii.*] Achaiæ populi Bœotiam inter et Ætoliam,

Ib. *Bœotii.*] De his dictum est.

Ib. *Acarnania.*] Acarnania regiuncula et pars Epiri est, mersa medio sinu Ambrachio. Vide Plinium lib. 2 cap 90.

41. *Amphilochia.*] Amphilochia urbs in Acarnania vel in Ætolia, ut placet Straboni.

Ib. *Perrhœbia.*] Perhœbe vicus Thessaliæ, unde populi Perrhœbi, qui Lapitharum potentia fracti fugerunt in Ætoliæ montana Pindo monti proxima; quæ regio ab ipsis Perrhœbia dicta est. Ita Steph.

Ib. *Athamanum gens.*] Athamanes ex Plinio lib. 4. cap. 2. Ætoliæ populi sunt.

42. *Finitimique montani.*] Mœsia montana a septentrione Macedonia terminatur.

46. *Domesticum judicium.*] Judicium intelligit, quo se Piso condemnavit, cum sine comitatu, &c. in urbem introivit.

49. *Trinis æstivis.*] Per has voces designat tres annos, quibus Piso Macedoniam administravit sine ulla laude victoriæ.

53. *Fecisse videri.*] Verba sunt judicum, qui condemnabant. Non enim cum reus damnabatur ab eis, fecisse dicebant, sed fecisse videri. Cicer. ad Att. lib. 4.

58. *Tropæa, plena dedecoris.*] De tropæis superius dictum est, Paragr. xv. not. ad l. 36. plena autem, quæ sibi Piso erexit, dedecoris dicit, quia non victoriarum, quas reportavit, sed perditarum urbium fuere monumenta.

60. *Bene rempub. esse gestam.*] Formula fuit supplicationis aut decernendæ aut petendæ, vel etiam triumphi.

Ib. *Præsens dicere.*] Non solum imperatores absentes missis ad Senatum literis laureatis, verum etiam præsentes in Senatu extra pomœrium antequam triumphantes urbem ingrederentur, triumphum, aut supplicationes sibi decerni petebant. Vide Livium lib. 48.

es? An tu mihi (cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cujusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum judicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere) te indemnatum videri putas, quem socii, quem fœderati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui mortem effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant? cui non apud Senatum, non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Nunquam ego sanguinem expetivi tuum: nunquam illud extremum, quod posset esse improbis et probis commune, supplicium legis ac judicii: sed abjectum, contemptum, despectum a cæteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie Consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui: vidi. Quare si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat; equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate: nec minus libenter metuentem videbo, ne reus fias, quam reum: nec minus lætabor, cum te semper sordidum, quam si paulisper sordidatum viderem.

64. *Socii.*) Socii illi populi dicebantur, quibuscum æquis conditionibus, et æquo jure se Romani adstringebant.

56. *Fœderati.*) Fœderati non distinguuntur a sociis, nisi quod aliquid ex fœdere populo Romano deberent. Verbi gratia mittebant auxilia, eaque sumptu proprio cum res exigebat.

Ib. *Liberi.*) Liberi populi erant, qui neque leges accipiebant a populo Rom. quibus neque populus Rom. jus dicebat.

Ib. *Stipendiarii.*) Stipendiarii populi dicti sunt, qui aliquid populo Romano pendebant.

83. *Semper sordidum.*) Sordidum hic intelligit, qui in lamentis et luctu semper jacet.

84. *Sordidatum.*) Sordidatum vero intelligit, qui obsoletus vestibus reus amictus est ad misericordiam in se excitandam.

PRO

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

SUMMÆ *erant inimicitiæ Titum Annium Milonem inter et Publium Clodium, utrumque civem Romanum. Odii Clodiani in Milonem hæc causa fuit, quod Milo peteret Consulatum eo anno, quo Clodius Præturam. Itaque Clodius summa vi ac studio nitebatur, ne Milo eo anno Consul esset; quod cum impedire non posset, Milo enim omnium voce Consul futurus pronunciabatur, Clodius de Milone interficiendo cogitavit. Egressus urbem, in villam quandam in Albano se recepit: unde vesperi rediens, obviam in via Appia Milonem habuit penulatum cum uxore, ancillis et pueris; ibi ante fundum Clodianum orta inter servos rixa, et impetu in Milonem facto, Clodius occiditur. Reus cædis Milo in jus vocatur; qui plura volet, consulat Asconium Pedianum, qui rem fusissime pertractat.*

PERSONÆ.

Reus cædis Milo; accusatores Appius Major, M. Antonius, et P. Valerius Nepos. Patronus solus Cicero. Quæsitor extra ordinem, populi suffragio, creatus L. Domitius Ænobarbus; judices quinquaginta et unus, Senatores nempe octodecim, Equites septendecim, Tribuni ærarii sexdecim.

TEMPUS.

Habita est hæc oratio III. *Idus April. Pompeio magno tertium Consule sine collega, anno urbis conditæ* 701. *Ciceronis ætatis* 54. *qui cum incipere diceret, Clodianorum clamoribus exceptus est, unde non ea libertate, et vi, qua solitus erat, pronunciavit.*

LOCUS.

Acta fuit in foro, quod dispositis armatis militibus complevit Pompeius: ipse vero cum præsidio ad ærarium stabat.

CAUSA.

Publica est de vi, et in genere judiciali; et quia non ambiguum erat, quin a Milone Clodius interfectus fuisset, quæritur uter utri insidias fecerit.

PARTES.

Illius orationis partes sunt Exordium, Propositio cum distributione, Confutatio, Narratio, Constitutio causæ, Confirmatio, Peroratio.

EVENTUS.

Triginta et octo judicum suffragiis damnatus est Milo. Sciebant illi quidem, inscio Milone Clodium vulneratum esse, sed compererant, inquit Asconius Pedianus, postquam vulneratus esset, jussu Milonis interfectum fuisse. Statim atque condemnatus est Milo, in exilium Massiliam profectus est, quo cum ei delata fuisset hæc oratio tanta ingenii subtilitate elaborata, dixisse fertur: Si sic egisses, M. Tulli, barbatos pisces Milo Massiliæ non ederet.

EXORDIUM.

Exorditur Cicero ab adjunctis hujus judicii.

1. ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque [a] deceat, cum T. Annius [Milo] ipse magis de reipub. salute, quam de sua perturbetur, me

INTERPRETATIO.

[a] *decorum sit.*

NOTÆ.

3. *Quam de sua perturbetur.*] Moris fuit, ut quicunque in judicium vocaretur, sordidatus veniret. Cum autem non minus splendide vestitus Milo staret coram judicibus periculum erat, ne illi offenderentur. Quare ut hanc ab illo invidiam removeret, eique benevolos suos judices conciliaret, ait eum non tam de sua, quam de totius Reipubl. salute perturbari; verebatur enimvero, ne quid sua causa tumultus in civitate nasceretur.

ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse; tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocunque [b] inciderunt, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt: non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus; nam illa præsidia, quæ [c] pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in judicio, quanquam, præsidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen [d] ne non timere quidem sine aliquo timore possimus; quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse; sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri, consilium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicium tradidisset, eundem telis militum [e] dedere; nec sapientiæ, [f] temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare. Quam-

[b] *respexerunt*. [c] *in*. [d] *ne possimus quidem audere sine aliquo timore*. [e] *exponere*. [f] *audaciam commotæ plebis*.

5. *Novi judicii*.] Judicium illud novum vocat, quia insuetum fuit; 1. quia lex nova lata est a Pompeio præter morem, ut de morte Clodii quæreretur, cui factas fuisse insidias a Milone Appius Claudius adolescens dixerat centisimo et altero die post cædem Clodii. 2. quia tulerat, ut priusquam causa hæc ageretur testes per triduum audirentur, et dicta eorum judices consignarent; quarta die adesse omnes in posterum diem juberentur, et coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur; deinde rursus postero die sortitio fieret unius et 80. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur. Prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret: ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus: ita Asconius in Milonianæ argumento. 3. quia quæsitor fuit, non Prætor de more, sed L. Domitius Ænobarbus, vir Consularis, creatus populi suffragiis.

Ib. *Nova forma*.] Nova judicii forma fuit, quia Pompeius exercitum in foro et in omnibus templis armatos homines collocaverat.

7. *Non enim corona*.] Quando causæ agebantur, confluebat ut plurimum magna civium multitudo, qui in morem coronæ circumstabant judicum subsellia, tum ut oratores, tum ut exitum judicii audirent.

9. *Contra vim*.] Ut conciliet Pompeium sibi et Miloni, ait, hæc præsidia esse disposita ad tutelam, contra vim quæ a Clodianis huic judicio inferri posset.

10. *Non afferunt tamen oratori aliquid*.] Corrigit se, aitque non tamen efficere, ut Orator non timeat, etiamsi ipsi non timendi causa sit.

12. *Sine aliquo timore*.] Plutarchus de Cicerone scribit, dicere incipientem semper timuisse; quare cum ipse Milo vereretur ne Cicero militum armatorum præsentia percelleretur, ei suasit, ut lectica delatus in forum, quiesceret quoad judices convenissent: visis vero militibus armatis, quibus undequaque forum cingebatur, tanto timore correptus est, ut trepide admodum inceperit. Itaque sic attentos facit judices, ut ex causis suum metum excuset.

19. *Auctoritate publica*.] Auctoritas penes Pompeium erat, quia consulatum gerebat; qua, ut sibi faventem Pompeium reddat, testatur, illum abuti nolle ad Milonem opprimendum.

obrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denunciant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensioni meæ verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori dixiti ? nonne, hiberna cum legato præfectoque tuo tradidisses, e aspici potest, et hujus [g] exitum judicii expectantes videtis, non cum virtuti Milonis favet; tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die [h] decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum quos P. Clodii furor rapinis, incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce [i] præirent, quid judicaretis; quorum clamor, si quis forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Judices et timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis et fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit: si denique unquam [k] locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per

[g] *eventum.* [h] *contendit.* [i] *præscriberent.* [k] *occasio.*

20. *Centuriones.*] Centuriones singulis Centuriis præerant.

Ib. *Cohortes.*] In coborte sexcenti erant milites.

24. *Quæ quidem est civium.*] Tria aderant huic judicio hominum genera: milites quos opposuit Pompeius: cives, ut exitum hujus judicii viderent: et Clodiani, ut Miloni nocerent. Porro cives compellat, ut eos a Clodianis sedaret, qui cives non sunt quia seditiosi.

30. *Rapinis.*] Malos cives rapinis sibi Clodius devinxerat: nam Pisoni et Gabinio vendidit provincias Consulares, cum eis partitus est ærarium, et Brogitaro Pessinuntem vendidit.

Ib. *Incendiis.*] Idem Clodius Quinti Ciceronis et Marci Ciceronis domum cum prædiis, et Nympharum templum incendit.

Ib. *Exitiis.*] Exitiosus fuit Reipublicæ Clodius quando sæpius seditiones excitavit in foro ac maxime cum de reditu Ciceronis actum est: immisit enim gladiatores, a quibus multi interfecti sunt, ut in Sextiana dictum est.

Ib. *Hesterna etiam concione.*] Munatius Plancus tribunis-plebis, pridi quam hæc haberetur oratio, in concione populum adhortatus est, ne Milonem elabi pateretur, ut refert *Asconius.*

38. *Amplissimorum ordinum.*] Selecti sunt judices a Pompeio ex Senatorio et equestri ordine, et ex tribunis ærariis, quibus nunquam sanctiores et clariores selectos fuisse *Asconius* scribit.

41. *Ut statuatis.*] Videlicet in ferenda sententia statuere debebant, utrum boni cives ab improbis semper opprimendi, aut liberandi sint.

42. *Vestræ auctoritati dediti fuimus.*] Cicero semper addictus fuit Senatui et equestri ordini, cujus utriusque semper auctoritatem ubique defendit contra seditiones Clodianorum.

vos ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis solicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras [m] tempestates et procellas in illis duntaxat [n] fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat; in judicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo [o] extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros [p] infringendam.

[m] *contentiones.* [n] *commotionibus.* [o] *perdendam.* [p] *minuendam.*

44. *Ac vestram fidem.*] Per fidem intelligit juramentum, quo se judices adstringebant se sancte judicaturos; inde post juramentum adstricti religione tenebantur.

Ib. *Quid enim nobis duobus, &c.*] Excitat in se et in Milonem judicum commiserationem a laboribus, quibus uterque a Clodianis exercitatus est.

46. *Spe amplissimorum præmiorum.*] Honores notat seu magistratus, quos sua virtute Milo obtinuit: nam tribunus fuerat, et modo consulatum petebat.

47. *Crudelissimorum suppliciorum.*] Conatus fuerat semper Clodius Miloni nocere; et eo jam mortuo Clodiani ejus furoris hæredes de Milonis pernicie cogitant.

PROPOSITIO.

Proponit quod jure Milo occidit Clodium; 1. quia Clodius fuit insidiator: 2. quia perniciosus fuit Reipublicæ civis.

II. Quanquam in hac causa, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non [a] abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio esse factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita [b] condonetis: nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati assignetis; sin illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem no-

[a] *utemur.* [b] *remittatis.*

1. *Quanquam in hac causa.*] Æquitatem suæ causæ prædicat, eamque totam informat.

Ib. *Annii tribunatu.*] Anno sequenti, post tribunatum Clodii, Milo tribunus factus est.

Ib. *Rebusque.*] Compescuit excitatas a Clodio seditiones Tribunus Milo, et revocandum Ciceronem ab exilio curavit.

bis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

CONFUTATIO.

Continet hæc refutatio tria præjudicia, quæ contra Milonem a Clodianis jactabantur. Primum, nefas esse ei vivere, qui a se hominem interfectum esse fateatur. Secundum, Milonem jam damnatum esse Senatus judicio. Tertium, eundem Milonem esse damnatum sententia Cn. Pompeii.

III. Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in Senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, et in concione sæpe ab improbis, et jam paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem plane, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tamen urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam qui hoc ignoret; cum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum; aut recte ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum a Carbone,

2. *Nostræ questiones.*] Judicium publicum quæstio vocatur, quoniam in ea reus in judicium vocatur, et quæritur utrum nocens sit, an innocens.

5. *Negant.*] Clodiani, et inter eos Munatius Plancus et Q. Pompeius, tribuni-plebis, volunt Milonem morte damnari. Primum autem est præjudicium, quo illi contra Milonem utebantur; præjudicium vero proprie est prius judicium quo sequens aliqua contraversia, jam tum quodammodo judicata et terminata sit. Primum autem istud præjudicium refutat argumento petito auctoritate, exemplo, et Majorum instituto.

8. *Hortatii, fortissimi viri.*] Tullo Hostilio regnante, cum tres Curiatii duos Horatios occidissent, ipseque M. Horatius solus superesset, occisis tribus Curiatiis. Redeunti igitur Horatio a tanta victoria, obviam venit ejus soror, quæ nupserat uni e Curiatiis, quæ triumphanti occurrit, flens, et querens de suo marito, et dolens ob victoriam Romanorum. Indignatus frater eam occidit; sed ob eam rem captus, cum ad populum provocasset, absolutus est.

9. *Nondum libera civitate.*] Id facinus patratum est Tullo Hostilio regnante cum nondum per Consules et populum Roma regebatur.

Ib. *Populi Romani comitiis.*] Comitia nihil aliud fuere quam populi Romani conventus, qui in urbe prope forum et curiam fiebat: qui locus inde Comitium dictus est, ubi etiam conciones ad populum habebantur. Comitia vero pro creandis Magistratibus fiebant in Campo Martio.

14. *Dementem Pub. Africanum.*] Factum id exponit T. Liv. epit. lib. 58. *Tiberius Gracchus, post multas excitatas seditiones, cum iterum tribunus-plebis creari vellet, auctore Pub. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum; et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est, et in flumen dejectus.*

Ib. *Carbone Tribuno.*] Cum post Numantiam deletam *Carbo tribunus-plebis te-*

tribuno-plebis in concione seditiose interrogaretur, quid de Tiberii Gracchi morte sentiret, respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me Consule, Senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam Deæ sapientissimæ sententia liberatum. Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt; quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certe illud est non modo justum, ve-

gem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit, Tib. Gracchum jure cæsum videri. Liv. epit. lib. 59.

15. *Seditiose interrogaretur.*] Interrogabat seditiose, quia separabat eum aliter responsurum, quod Semproniam Gracchi sororem in matrimonio haberet.

17. *Ahala ille Servilius.*] Ex epitome Liv. lib. 4. *Cum fame populus Romanus laboraret, Spurius Melius eques Romanus frumentum populo sua impensæ largitus est: et ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala magistrato equitum, jussu Quintii Cincinnati Dictatoris, occisus est* anno urbis 314.

Ib. *Aut P. Nasica.*] Cum Tiberius Gracchus in tribunatu, profusis largitionibus favore populi occupato Rempublicam oppressam teneret, in ædem Fidei convocatus Senatus a Consule Mucio Scævola jussit ut Consul armis Rempublicam tueretur. Scævola negante, Scipio Nasica se ducem obtulit: atque eo proclamante, *Qui salvam Rempublicam esse volunt, me sequantur*, Gracchus cum sua factione interemptus est anno urbis 620. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 2.

18. *L. Opimius.*] Opimius C. Gracchum Tiberii fratrem novas seditiones excitantem occidit anno urbis 632.

Ib. *C. Marius.*] C. Marius Saturninum interfecit. Vide Orat. pro Rabirio perduillionis reo, ubi fuse agitur.

Ib. *Aut, me consule.*] Cicero Consul, jubente Senatu, Lentulum et Cethegum cum aliis conjuratis Catilinariæ seditionis interfecit.

21. *Qui patris.*] De Oreste loquitur, qui matrem Clytemnestram occiderat, quæ patrem ipsius Agamemnonem interfecerat; cum in judicium adductus esset, variatis judicium sententiis, deorumquæstio constituta est, eum Minerva absolvendum judicavit.

22. *Variatis hominum sententiis.*] In Areopago a sexdecim judicibus Orestes damnabatur, et a quindecim absolvebatur: accessit Minervæ calculus, atque ita exæquatis sententiis liberatus est.

23. *Deæ sapientissimi.*] Minerva Dea sapientiæ fingebatur.

Ib. *Quod si duodecim tabulæ.*) Leges duodecim tabularum illæ sunt, quæ a decemviris perlatæ sunt, et in duodecim tabulis æreis incisæ. Hæc autem de furto lex perlata est, de qua Macrobius lib. 1. Saturn. *Si nox furtum factum sit, si im* (e. i. *eum*) *aliquis occidit, jure cæsus esto.* Prisco autem idiomate hæc verba posita sunt, id est enim, *nocte, eum, occidit.*

24. *Quoquo modo.*] Sive se telo defenderit, sive non, sine exceptione licet occidere; hic autem telum sumitur pro pugione, aut parvo aliquo gladio.

27. *Ab ipsis porrigi legibus.*] Dicuntur leges porrigere, cum aliquid nobis permittunt.

rum etiam neceſſarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui vim afferebat; facere enim probus adoleſcens periculose, quam perpeti turpiter maluit; atque hunc ille vir ſummus ſcelere ſolutum periculo liberavit. Inſidiatori vero et latroni quæ poteſt inferri injuſta nex? Quid comitatus noſtri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, ſi uti illis nullo pacto liceret. Eſt enim hæc, Judices, non ſcripta, ſed nata lex; quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus; ad quam non docti, ſed facti; non inſtituti, ſed imbuti ſumus: ut ſi vita noſtra in aliquas inſidias, ſi in vim, ſi in tela aut latronum, aut inimicorum incidiſſet; omnis honeſta ratio eſſet [a] expediendæ ſalutis. Silent enim leges inter arma, nec ſe expectari jubent, cum ei qui expectare velit, ante injuſta pœna [b] luenda ſit, quam juſta repetenda. Etſi perſapienter, et quodammodo tacite, dat ipſa lex poteſtatem defendendi; quæ non modo hominem [c] occidi, ſed eſſe cum telo hominis occidendi cauſa vetat: ut, cum cauſa, non telum quæreretur, qui ſui defendendi cauſa telo eſſet uſus, non hominis occidendi cauſa habuiſſe telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in cauſa, Judices; non enim dubito quin probaturus ſim vobis defenſionem meam, ſi id memineritis, quod oblivisci non poteſtis, inſidiatorem jure interfici poſſe.

[a] *vitæ liberandæ.* [b] *patienda.* [c] *occidere.*

30. *Pudicitiam cum eriperet.*] Cum Caius Luscius, sive Lusius, sororis Marii filius, Trebonium quendam militem stupri causa sæpe appellasset, noctu in tabernaculum vocavit ad se: morem gerit tribuno, sed Lusium vim adhibentem stricto gladio confodit. Is Mario mortis causam aperit, testes producit. Laudatus is a Mario, et corona donatus liberatur. Hæc æquitas Marii tertium ei consulatum promeruit. Vide Plutarchum in Mario, et Val Max. lib. 6. cap. 1.

33. *Periculose.*] Impendebat militi periculum, quod imperatoris propinquum, quod indemnatum, quod tribunum suum miles occidisset.

37. *Est enim hæc.*] Amplificatio egregia legis naturæ, ubi vis ejus et facultas exprimitur; quem ipse locum Cicero laudat in Oratore ad Brutum.

45. *Quam justa repetenda.*] Sic licet ut vi legis scriptæ supplicio afficiatur is qui eum occiderit.

Ib. *Etsi.*] Correctio est oratoria, quasi diceret, *etsi, quid dico leges silere inter arma, cum lex dat facultatem se defendendi?*

46. *Lex.*] Intelligit legem Corneliam de sicariis, quæ lata est a L. Cornelio Sylla Dictatore.

48. *Ut, cum causa, &c.*] Sensus satis implicatus sic videtur explicandus: Non homines condemnantur, cum justa de causa gestant arma; neque præsumitur, eum qui ea gestat, ut se defendat, idcirco ea gestare, ut homines occidat. Lex enim Cornelia non de gestatione, sed de fine gestationis teli vel ensis agit; quare non reus est qui gerit telum vel ensem, sed qui eo consilio gerit ad interficiendum hominem sine causa.

50. *Hoc maneat in causa.*] Id est, hoc constans et fixum maneat in ista causa, licere aliquando hominem interficere impune, insidiatorem videlicet.

IV. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis sæpissime dicitur, Cædem, in qua P. Clodius occisus est, Senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam vero Senatus, non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in Senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? quando enim frequentissimo Senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hujus ambusti tribuni-plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret Senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potius, quam propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos, nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero [a] quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorum ac luctum Senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim Senatui de illo incesto

[a] *judicium.*

1. *Sequitur illud.*] Aggreditur convellere secundum præjudicium; dicebant enim adversarii, Senatum Pub. Clodii cædem contra Rempub. factam judicasse. Ubi autem Senatus audivit cædem factam fuisse in Appia via, fecit quod in magnis periculis fieri solebat, ut viderent Consules ne quid detrimenti Respublica caperet. Erat autem hoc quasi præjudicium, quia tali decreto Senatus interfectus est et condemnatus Saturninus. Sed respondet Cicero, hoc tantum voluisse decreto Senatum, ut animadverterent uter utri insidias fecerat.

4. *Quoties enim est illa causa acta.*] Post interfectum Clodium pene jam centum dies effluxerant.

8. *Ambusti tribuni-plebis.*] Munatius Plancus, et Pompeius Rufus, tribuni-plebis concionibus suis plebem in Milonem accenderunt; itaque orta seditione, cum Clodii corpus cremaretur, curia incensa est; nec prius destiterunt, quam ejus incendii flama e concione fugati sunt.

9. *Intermortuæ conciones.*] Cœlius interpretatur futiles, vanas, nullius momenti; Manutius vero interruptas incendio curias.

14. *Officiosos labores.*] Officiosi labores dicuntur, qui ab innocentes defendendos suscipiuntur.

17. *Erant leges, erant quæstiones.*] Veteres leges erant, et quæstiones de cæde, vel de vi, quibus summi Prætores et Quæstores præerant, quibusque reus postulari Milo poterat. Erat lex Cornelia de sicariis, erat lex Q. Catuli de vi. Sed his omissis legibus et judiciorum consuetudine, nova lex, nova quæstio contra Milonem a Pompeio sancita fuit, et novus quæsitor Cn. Domitius Ænobarbus populi suffragio creatus est.

20. *De illo incesto stupro.*] Sententia est; erepta est, Q. Fusii intercessione, Senatui potestas decernendi quæstionem novam de stupro incesto Clodii; quis ergo credat de ejus interitu judicium novum constituendum, Senatum putasse?

Ib. *Incesto stupro.*] Per incestum stuprum illud facinus intelligit, quod admissum est a Clodio, quum veste muliebri indutus, in sacra Bonæ Deæ irrepsit, quæ a mulieribus celebrabantur, ut stuprum uxori Cæsaris inferret, a quo tamen scelere absolutus est, corruptis pecunia judicibus:

stupro judicium decernendi potestas esset erepta; de ejus interitu quis potest credere Senatum judicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra rempub. Senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rempublicam. Non enim est ulla defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria: nisi vero aut ille dies, in quo Tiberius Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e republ. remp. tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum cædem in Appia via factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempubl. fecisse, sed,

23. *Cur igitur incendium curiæ, &c.*] Hanc totam actionem Asconius Pedianus sic exponit: *Post biduum medium quam Clodius occisus erat, Interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus; non fuit autem moris ab eo qui primus Interrex proditus erat, comitia haberi: Scipionis et Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus postularent ut Interrex ad comitia consulum creandorum descenderet: idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt; deinde omni vi janua expugnata, et imagines majorum dejecerunt, et lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur diruerunt. Postque supervenit Milonis manus, et ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit saluti Lepido: in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domus Interregis omissa est.*

Ib. *Incendium curiæ, oppugnationem ædium.*] Hæc tria simul complectitur, quæ uno Senatusconsulto facta sunt, quia videlicet non fas fuit eodem die plura Senatusconsulta fieri.

25. *Quia nulla vis unquam.*] Reddit rationem cur Senatus judicarit cædem Clodii factam esse contra Rempub. quia vis omnis semper contra eam est, licet qui eam fecerit, non ipse fecerit contra Rempub. quando nempe illata vi repellitur.

28. *Tiberius Gracchus.*] Gracchus ille cæsus est auctoritate Scipionis Nasicæ anno urbis 620. de eo dictum est Paragr. III. I. 17.

29. *Caius Gracchus.*] Repulsam in petitione tertii Tribunatus plebis tulit, accum videret plures leges suas Senatu applaudente abrogandas esse, deque ea re L. Opimium Consulem referre velle; ipse vim parans, cum M. Fulvio Flacco collega in Triviratu Agrario, et seditionis altero capite, concionis disturbandæ causa venit armata manu in Capitolium. Ubi cum quidam Consulis minister in turba a Gracchanis occideretur, orto tumultu Gracchani diffugiunt, eoque die de legibus nihil actum amplius. Interim Consul Opimius nocte Capitolium præsidio firmat: indictoque prima luce per viatorem Senatu, de cæde facta statuque rerum urbano refert. Jubet Senatus videre Consulem, ne quid Respub. detrimenti capiat. L. Opimius cum Senatu, atque equitibus armatis in forum descendit, Gracchus et Flaccus cum suis item armatis Aventinum occupant. Citati mox per Consulem ad causam dicendam, cum non parerent, a Consule atque optimatibus armata manu Aventino pulsi, in fuga trucidati sunt.

Ib. *Saturnini.*] Marius anno urbis 653. Saturninum interfecit civibus ad arma convocatis. Vide Orat. pro Rab. perd. reo.

31. *Ego ipse decrevi.*] Cicero judicavit cædam illam Clodii non esse contra Remp. nam Senator erat Cicero, et erat in Senatu cum de illa cæde ad Senatum relatum est.

Ib. *In Appia via.*] Appia via ab Appio Clodio Cæco dicta est, quam ille stravit a porta Capena usque ad urbem Capuam.

cum ineſſet in re vis, et inſidiæ, crimen judicio reſervavi, [b] rem notavi. Quod ſi per furioſum illum tribunum Senatui, quod ſentiebat, perficere licuiſſet, novam quæſtionem nunc nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quæreretur; diviſa ſententia eſt, poſtulante neſcio quo; nihil enim neceſſe eſſe omnium me flagitia proferre; ſic reliqua auctoritas Senatus, empta interceſſione, ſublata eſt.

V. At enim Cn. Pompeius rogatione ſua et de re et de cauſa judicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta eſſet, in qua P. Clodius occiſus fuit; quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur; quid porro quærendum eſt? factumne ſit? at conſtat; a quo? at patet; vidit etiam in confeſſione facti, juris tamen defenſionem ſuſcipi poſſe; quod niſi vidiſſet, poſſe abſolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam juſſiſſet, neque vobis tam ſalutarem hanc in judicando literam, quam illam triſtem dediſſet.

[b] *condemnavi vim factam.*

33. *Judicio reservavi.*] Sensit Cicero pertinere ad judices inquirere uter utri fecisset insidias.

34. *Quod si per furiosum.*] Cum prius decrevisset Senatus ut de cæde Clodii veteribus legibus quæreretur, quanquam extra ordinem, tamen, id ubi promulgandum fuit, intercessit Munatius Plancus, atque ita coactus est Senatus contra omnium sententiam hoc facere decretum de nova quæstione: erat quippe ea tribunorum plebis auctoritas, ut nullum posset confirmari Senatus consultum, quod illi non approbassent.

Ib. *Furiosum.*] Furiosus dicitur is, qui nimium popularis Senatui non paret, sed seditionem per populum excitat.

36. *Extra ordinem.*] De causa quæri extra ordinem dicitur, cum non servata juris formula, nec ordine judiciario, in causa proceditur.

37. *Divisa sententia est.*] Cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res esset complexus, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum fuit a quovis sedente, ut divideret, id est, ut de singulis rebus referretur.

Ib. *Postulante nescio quo.*] Is fuit Q. Fusius Senator, qui a Munatio Planco pecunia corruptus fuit, quem non appellat, quia Senator erat.

1. *At enim Cn. Pompeius.*] Jam tertium præjudicium refutandum aggreditur, quod actabatur ab adversariis, Milonem videlicet sententia Cn. Pompeii damnatum esse.

Ib. *Rogatione sua.*] Rogatio sic dicta est, quod populus Romanus per trinundinum, ab aliis qui rogandi potestatem habebant, rogaretur: vellet, juberetne talem fieri legem, ratamque habere.

Ib. *De re.*] Res hic sumitur pro generali quæstione cædis.

4. *At patet.*] Nempe a Milone cædem factam esse apparet. Id enim Milo non negabat.

5. *Vidit etiam.*] Probat Cicero ex vi legis a Pompeio latæ eum causæ Milonis favere; quia Miloni factam a se cædem confitenti Pompeius fecit potestatem sui defendendi; quam potestatem nunquam dedisset, cum fateretur, Milo se, et Cicero cum ipso, Clodium occidisse.

8. *Salutarem hanc in judicando literam.*] Salutaris litera fuit A, quæ apponebatur in tabula, quam a Prætore accipiebant judices, ac in urnam projiciebant, si absolverent. Unde *salutaris* dicitur a Cicerone.

Ib. *Illam tristem.*] Litera C tristis dicitur, quia illa quoque in tabula judicibus dabatur, quam in urnam projiciebant, si condemnarent. Has autem literas Pompeius judicibus non dedisset, nisi Milonem absolvi posse judicasset; igitur damnandi et absolvendi eum potestatem judicibus dedit.

Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem judicaſſe, ſed etiam ſtatuiſſe videtur, quid vos in judicando ſpectare oporteret; nam qui non pœnam confeſſioni, ſed defenſionem dedit, is cauſam interitus quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipſe profecto, quod ſua ſponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit, an tempori? Domi ſuæ nobiliſſimus vir, Senatus propugnator, atque illis quidem temporibus pene patronus, avunculus hujus noſtri judicis, fortiſſimi viri, M. Catonis, tribunus-pleb. M. Druſus occiſus eſt; nihil de ejus morte populus conſultus, nulla quæſtio [a] decreta a Senatu eſt. Quantum luctum in hac urbe fuiſſe a noſtris patribus accepimus, cum P. Africano domi ſuæ quieſcenti illa nocturna vis eſſet illata? quis tum non gemuit? quis non arſit dolore? quem immortalem, ſi fieri poſſet, omnes eſſe cuperent, ejus ne neceſſariam quidem expectatam eſſe mortem? Num igitur ulla quæſtio de Africani morte lata eſt? certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obſcuri necantur.

[a] *conſtituta.*

9. *Mihi vero.*) Interpretatur Pompeii mentem in lege sua ferenda: ea enim voluit eum defendi, non ergo condemnari; hoc est igitur quod sequi judices debent; non enim tantum debent attendere, quod Milo occidit Clodium, sed ulterius debent pergere, et intendere ad causam propter quam a Milone interfectus est.

13. *Jam illud dicet.*) Pompeius dicet nec Senatu nec populo postulante se illam legem tulisse.

14. *Publione Clodio tribuendum.*) Ostendit Cicero non propter Clodium Pompeium legem tulisse, sed ut tempori serviret, ne videlicet lætari de morte Clodii videretur, quocum paucis diebus ante fuerat reconciliatus.

lb. *Domi suæ.*) Probat Pompeii legem seu rogationem novam esse, et inauditam comparatione clarissimorum hominum, de quibus nulla lata lex est. Id autem facit, ut ostendat inique hanc tulisse Pompeium, aut tempori serviisse.

15. *Nobilissimus vir.*) M. Livius Drusus, quem virum nobilissimum, potentissimum, eloquentissimum nominat Velleius lib. 2. et quem Plutarchus tunc principem Senatus fuisse ait, cum videret Senatum totum seditiosis Tiberii Gracchi legibus oppressum, cupiens eum ad pristinam dignitatem revocare contra Equestris ordinis potentiam, ad quem tota Senatorii ordinis auctoritas devoluta erat, se popularem simulavit, ac Latinis omnibus jus civitatis promisit, quod cum differret, instabant acriter, ut promissis staret. Tandem cum intelligeretur a populo simulate egisse, in ædibus ab ignota multitudine occisus est. Vide Liv. lib. 71.

16. *Avunculus hujus nostri judicis.*) Judex sedebat M. Cato, qui dictus est Uticensis, cujus mater Livia M. Drusi soror fuit, apud quem educatus est. Val. Max. lib. 3. cap. 1.

18. *Populus consultus.*) Consuli populus dicebatur Romæ, cum lex rogabatur, hac scilicet formula, *Velitis, jubeatis, Quirites?*

20. *P. Africano.*) Africanus minor cum adversaretur C. Graccho, Cn. Fulvio, et Cn. Carboni triumviris agros dividere conantibus, seque domum fortis et validus pridie e Senatu recepisset, mane in cubiculo mortuus inventus est. Appianus; de tanti viri morte nulla quæstio lata est.

22. *Ejus ne necessariam.*] Omnes singulari dolore affecti sunt, quod naturalem vitæ cursum non attigerit, nam occisus est anno ætatis suæ 56. ut Cicero in Somnio Scipionis dicit.

Interſit inter vitæ dignitatem ſummorum atque infimorum: mors quidem illata per ſcelus iiſdem pœnis teneatur et legibus; niſi forte magis erit parricida, ſi quis conſularem patrem, quam ſi quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum ſuorum ſit interfectus, hoc enim ſæpe ab iſtis dicitur; perinde quaſi Appius ille Cæcus viam munierit, non qua populus uteretur, ſed ubi impune ſui poſteri latrocinarentur. Itaque in eadem iſta Appia via, cum ornatiſſimum equitem Rom. P. Clodius M. Papirium occidiſſet, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in ſuis monumentis equitem Roman. occiderat. Nunc ejuſdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentata antea cæde honeſti atque innocentis viri ſilebatur, eadem nunc crebro uſurpatur, poſteaquam latronis et parricidæ ſanguine imbuta eſt. Sed quid ego illa commemoro? comprehenſus eſt in templo Caſtoris ſervus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat; extorta eſt confitenti ſica de manibus; caruit foro poſtea Pompeius, caruit Senatu, caruit publico; janua ſe ac parietibus, non jure legum judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæſtio decreta eſt? atqui ſi res, ſi vir, ſi tempus ullum dignum fuit, certe hæc illa cauſa ſumma omnia fuerunt; inſidiator erat in foro collocatus, atque in veſtibulo ipſo Senatus: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur ſalus civitatis. eo porro reipub. tempore, quo ſi unus ille occidiſſet, non hæc ſolum civitas, ſed gentes omnes concidiſſent; niſi forte, quia perfecta res non eſt, non fuit punienda: perinde quaſi exitus rerum, non hominum conſilia legibus vindicentur; minus dolendum fuit, re non perfecta, ſed puniendum certe nihilo minus. Quo-

27. *Nisi forte magis erat parricida.*] Loquitur Cicero ex mente Stoicorum, qui omnia peccata æqualia esse contendebant. Neque enim ea ex rerum eventu, sed ex vitiis hominum metiebantur.

29. *Aut eo mors atrocior.*] Objectio Clodianorum, quam refutat ironice.

30. *In monumentis.*] Monumentum dicitur non tantum sepulcrum, sed quicquid etiam rei alicujus conservandæ gratia exstructum est. Per illa vero monumenta Appiam viam intelligit, quam Appius Claudius censor, qui postea Cæcus dictus est, lapidibus sternendam curavit.

34. *M. Papirium occidisset.*] Tigranis filius Romæ apud Valerium Equitem Romanum servabatur. Petiit eum a Flavio inter epulas Clodius, huncque catenis solvit, ac mari commisit, sed relatus est tempestate. Cum igitur Sexto Clodio reducendus ad Pompeium, a quo repetebatur, datus esset, Flavius ad diripiendum Tigranem profectus est; ad quartum ab urbe lapidem pugna commissa est, in qua Papirius Eques Romanus interfectus est. *Ascon.*

39. *Latronis.*] Clodium latronem vocat, quia ex improviso Milonem aggressus est.

40. *In templo Castoris.*] Templum Castoris foro et curiæ proximum fuit.

41. *Extorta est confitenti sica.*] Servum Clodius in insidiis collocaverat, ut Pompeium interficeret.

44. *Num quæ rogatio.*] Clodium in odium adducit, et novam illam rogationem arguit exemplo, et amplificat ad adjunctis et a persona Pompeii.

ties ego ipſe, Judices, ex P. Clodii et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus ſi me non vel mea, vel reipub fortuna ſervaſſet, quis tandem de interitu meo quæſtionem tuliſſet? Sed ſtulti ſumus, qui Druſum, qui Africanum, Pompeium, noſmetipſos cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre poteſt; luget Senatus; mœret equeſter ordo; tota civitas confecta [b] ſenio eſt: ſqualent municipia: afflictantur coloniæ: agri denique ipſi tam beneficum, tam ſalutarem, tam manſuetum civem deſiderant. Non fuit ea cauſa, Judices, profecto non fuit, cur ſibi cenſeret Pompeius quæſtionem ferendam: ſed homo ſapiens, et alta et divina quadam mente præditus, multa vidit; fuiſſe ſibi illum inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitia, ſi etiam ipſe gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ; multa etiam alia vidit, ſed illud maxime; quamvis atrociter ipſe tuliſſet, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit e florentiſſimis ordinibus ipſa lumina: neque vero, quod nonnulli dictitant, ſecrevit in judicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir juſtiſſimus, neque in bonis viris legendis id aſſequi potuiſſet, etiamſi cupiiſſet; non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late patere non poſſunt, propterea quod conſuetudines victus non poſſunt eſſe cum multis; ſed ſi quid poſſumus, ex eo poſſumus, quod reſpublica nos conjunxit cum multis; ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem ſuam pertinere arbitraretur, non potuit legere non ſtudioſos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæſtioni præeſſe maxime voluit, nihil quæſivit aliud, niſi juſtitiam, gravitatem, humanitatem, fidem; tulit ut Conſulare neceſſe eſſet: credo, quod principum munus eſſe ducebat reſiſtere levitati multitudinis, et perditorum temeritati; ex conſularibus te creavit potiſſimum; dederas enim, quam contemneres populares inſanias, jam ab adoleſcentia documenta maxima. Quamobrem, Judices, ut ali-

b *ægritudine.*

97. *Infirmior fides, &c.*] Ex hoc loco patet simultates fuisse Clodium inter et Pompeium, sed eas reconciliatione gratiæ fuisse sopitas, et ne ejus parum fida crederetur reconciliatio, gaudere noluit Pompeius.

69. *E florentissimis ordinibus.*] E Senatorio videlicet, Equestri, et ex Tribunis Ærariis Judices selecti sunt.

75. *Consuetudines victus.*] Patet familiares eos dici proprie, inter quos victus consuetudo intercedit, hic autem subtiliter Pompeium et judices conciliat.

77. *Optimos viros legeret.*] Pompeius optimos omnium ordinum viros legit, qui postea sortiti sunt, ut eorum numerus, qui judica ent, compleretur.

79. *Domiti.*] Domitius Ænobarbus quæsitor huic causæ præpositus fuit, cujus a laudatione captat benevolentiam.

83. *Perditorum.*] Clodianos intelligit.

84. *Contemneres populares insanias.*] Cn. Manlius tribunus plebis legem ferebat seditiose, ut libertini omnibus tribubus suffragium ferrent. Cumque per vim Capitolium occupasset, a Cn Domitio Prætore dejectus fuit, multis e Manliana seditione interfectis.

quando ad causam crimenque veniamus; si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a Senatu judicatum est; et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit: et electi judices, isque praepositus quaestioni, qui haec juste sapienterque disceptet: reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quaerere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit; quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite.

86. *Si neque omnis confessio.*] Breviter repetit Cicero, quaecunque in ista refutatione praejudiciorum dicta sunt, primum quod adversarii jactabant fas non ei esse tueri lucem, &c. Secundum, caedem, in qua Clodius occisus est, Senatum judicasse contra Rempub. Tertium, voluisse Pompeium, ut Milo jus suum tueretur.

90. *Praepositus quaestioni.*] Domitius quaesitor datus est.

NARRATIO.

Tria capita continet haec narratio. 1. *Clodii consilia.* 2. *Profectionem.* 3. *Pugnam.*

VI. P. Clodius cum statuisset omni scelere in Praetura vexare rempub. videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses Praeturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut caeteri, sed ut L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempubl. quaereret; subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad Praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempubl. plenum annum atque integrum; occurrebat ei, mancam ac debilem Praeturam suam futuram, Consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani Consulem fieri videbat; contulit se ad ejus com-

2. *Ita tracta esse comitia.*] Ita dilata fuerunt comitia propter insanas candidatorum contentiones, ut septimo fere tantum mense Domitius Calvinus et Valerius Messala Consulatum inierint.

4. *L. Paullum.*] L. Paullus vir fuit singularis, et conservandam Rempub. natus, inquit Cicero in Vatinium. Hunc propter summam probitatem collegam habere Clodius nolebat.

5. *Annum integrum.*] Propter dilata comitia medium tantum annum habere poterat, cum circa fere septimum mensem inierint Magistratum Consules.

6. *Reliquit annum suum.*] Annus suus dicebatur, quo quis honorem petere ex lege poterat: ut Praeturam post Ædilitatem, post Praeturam Consulatum. Requirebatur autem, ut quis Praetor fieret, ut annum aetatis nonum et trigesimum ageret.

10. *Mancam.*] Mancus dicitur cui altera manus inutilis est, sumpta metaphora a corpore ad magistratum.

12. *Ejus competitores.*] Petebant cum Milone *Consulatum P. Plautius Hypsaeus, et Q. Metellus Scipio, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti.* Pedianus.

petitores: ſed ita, totam ut petitionem ipſe ſolus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia ſuis, ut dictitabat, humeris ſuſtineret: convocabat tribus: ſe interponebat: coloniam novam, delectum perditiſſimorum ſcribebat civium; quanto ille plura [a] miſcebat, tanto hic magis in dies convaleſcebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratiſſimus fortiſſimum virum, inimiciſſimum ſuum, certiſſimum Conſulem; idque intellexit non ſolum ſermonibus, ſed etiam ſuffragiis populi Rom. ſæpe eſſe declaratum; palam agere cœpit, et aperte dicere, occidendum Milonem; ſervos agreſtes et barbaros, quibus ſilvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis; res erat minime obſcura; etenim palam dictitabat, conſulatum Miloni eripi non poſſe, vitam poſſe; ſignificavit hoc ſæpe in Senatu, dixit in concione: quin etiam Favonio, fortiſſimo viro, quærenti ex eo, qua ſpe fureret Milone vivo, reſpondit, triduo, ad hunc ſummum quatriduo periturum; quam vocem ejus ad illum, M. Catonem ſtatim Favonius detulit. Interim cum ſciret Clodius (neque enim erat dificile ſcire) iter ſolemne, legitimum, neceſſarium ante diem XIII. Kalend. Febr. Miloni eſſe Lanuvium ad Flaminem [b] prodendum, quod erat

[a] *perturbabat*. [b] *nominandum*.

15. *Convocabat tribus.*] Primum totus populus Romanus in tres partes est divisus, unde tribus dictæ sunt. Sed postea crescente populo ad triginta quinque servato priori nomine pervenerunt. Porro illæ in curias divisæ sunt, in quibus tanquam in septis unaquæque tribus continebatur tempore comitiorum. At Clodius agebat cum curiis, ut rejecto Milone, Metellum, vel Hypsæum Cos. renunciarent.

Ib. *Coloniam novam scribebat.*] Clodius pollicebaur se deducturum coloniam novam, si Præturam assequeretur. Id autem dicebat, ut ad suas partes pauperes adduceret, eorumque ferret suffragia, spe agrorum, si ipsi deducerentur.

16. *Scribebat civium.*] Eos porro scribebat non tam ad ferendum suffragium, quam ad vim faciendum.

17. *Hic*]Milo certior Consulatus fiebat.

21. *Servos agrestes.*] Fuit Romanorum divitum consuetudo, ut multos servos in agris alerent, et sæpe suis in prædiis decem eorum millia haberent.

22. *Barbaros.*] Qui convocabantur ex aliis nationibus barbari dicebantur, vel quia peregrina lingua utebantur, vel quia moribus erant immanes.

Ib. *Silvas publicas depopulatus erat.*] Invidiose in Clodium loquitur, utpote qui illorum servorum numero ad perniciem Reipub. abutebatur.

23. *Ex Apennino.*] Mons est Apenninus perpetuo fere dorso Italiam in duas partes dividens.

26. *Favonio.*] Favonius vir fuit amicissimus Catoni, et ejus constantiæ et doctrinæ æmulus.

29. *Ad hunc Catonem.*] Is est Cato qui postea Uticensis dictus est, et tum judex sedebat.

30. *Iter solemne.*] Solemne dicitur quod certis temporibus fit.

31. *Legitimum.*] Legitimum est quod, lege fit et more, ideoque necessarium censetur.

Ib. *Ante diem* xiii. *Kal. Febr.*] Id est, diem Januarii vigesimum.

32. *Lanuvium.*] Lanuvium municipium fuit quod distat ab urbe Roma stadia fere centum, quod a Diomede post eversam Trojam in Italiam advecto conditum est, ut refert Appianus lib. 2. bell. civil. ibi erat Junonis Sospitæ templum celeberrimum, cui a Dictatore singulis annis sacerdos constituebatur.

Ib. *Flaminem.*] Flamen nomen commune fuit sacerdotum, nam Flamen e-

Dictator Lanuvii Milo, Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret; atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor [c] desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem cum in Senatu fuisset eo die, quoad Senatus dimissus est, domum venit: calceos et vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est [d] id temporis, cum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset; obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, magno et impedito, et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu; fit obviam Clodio ante fundum ejus, hora fere undecima, aut non multo secus; statim complures cum

c *necessarius erat.* d *eo tempore.*

rat Dialis, Flamen Martialis, Quirinalis, Junonis. Porro Flamen dictus est, inquit Vossius a *flameo*, hoc est, velamento capitis quo utebantur. *Flameum* autem vocatum est a flammeo colore. Putant alii quamplurimi quod dictus sit flamen, quasi filamen a *filo*, quod vel pileo sacerdotis erat annexum, vel quod æstu urgente solo filo caput cingebat; ita Priscianus, lib. 4.

33. *Dictator.*) In municipiis Dictator dicebatur, qui nunc magister civitatis dicitur.

34. *Suum fundum.*) Fundus in jure proprie ager cum ædificio dicitur.

Ib. *Quod re intellectum est.*) Id est, eventu pugnæ, quæ hic commissa est.

35. *Concionem turbulentam.*) Eodem die, quo Clodius occisus est C. Sallustius et Q. Pompeius Tribunus-plebis, et Milonis inimici, concionati sunt, inquit Asconius, sed potissimum Q. Pompeius, qui omnium seditiosissimus fuit.

39. *Calceos et vestimenta.*) Senatores calceis utebantur auratis. Penula autem vestimentum itinerarium fuit contra frigus et pluviam.

40. *Commoratus est.*) Nihil tumultuose, nihil festinanter Milo fecit, sed pacato et tranquillo animo.

43. *Expeditus.*) Id est, paratus ad pugnam.

Ib. *Nulla rheda.*) Rheda vehiculi genus est.

Ib. *Nullis impedimentis.*) Impedimenta sarcinæ sunt, quæ ad viam necessariæ sunt.

Ib. *Nullis Græcis comitibus.*) Comites illi Græci, vel sunt Musici, vel Philosophi, quos ut plurimum ditiores Romani alebant apud se eruditionis causa, ut Cicero Orat. in Pisonem notavit.

44. *Sine uxore.*) Clodius Fulviam uxorem habuit, quæ postea nupsit Antonio, quæque caput Ciceronis demortui sputis fœdavit, et linguam acu perforavit.

45. *Cum hic insidiator.*) Milonem ironice insidiatorem vocat, quia nihil in eo est quod cædis suspicionem movere possit.

46. *Cum uxore.*) Milo Faustam Syllæ Dictatoris filiam uxorem habuit.

47. *Ancillarum.*) Ancillas secum uxor ducebat.

Ib. *Puerorum.*) Per pueros intelligit juniores servos.

48. *Comitatu.*) Delicatum appellat hunc comitatum, quia tum ancillæ, tum illi pueri ad certamen erant inepti.

Ib. *Fundum ejus.*) Fundus illi fuit in Albano.

49. *Hora fere undecima.*) Romani horas duodecim ab oriente ad occidentem solem numerabant, quæ proinde vel lon-

telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt; cum autem hic de rheda, rejecta penula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis [e] eductis, partim, recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent cædere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum et præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et revera putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

[e] *evaginatis.*

giores, vel breviores fuere secundum longitudinem vel brevitatem dierum. Primam autem ab ortu solis numerabant, et sic de reliquis; cum autem commissa fuerit hæc pugna die januarii vicesimo; hæc hora undecima fere tertiæ nostræ pomeridianæ cum dimidia respondet.

50. *In hunc.*) In Milonem.

Ib. *De loco superiore.*) Superior locus aptior est ad pugnandum.

Ib. *Adversi.*) Illi videlicet qui erant ex parte adversa opposita aurigæ Milonis.

51. *Hic.*) Milo quem agrediebantur.

60. *Derivandi criminis.*) Derivari crimen dicitur, cum culpa qua quis tenetur, in alium, in quo non est, rejicitur.

CONSTITUTIO CAUSÆ.

VII. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam, vosque servaret: si id jure non posset; nihil habeo quod defendam: sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset; certe optabilius Miloni fuit dare [a] jugulum P. Clo-

[a] *se jugulandum.*

8. *Et mos gentibus.*) Alludit ad jus gentium, quæ ad Romanum imperium non pertinebant.

Ib. *Et feris natura.*) Loquitur de jure naturæ, nam feræ naturaliter se defendunt, ut corpus tueantur.

dio, non semel ab illo, neque tum primum petitum; quam jugulari a vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc nemo vestrum ita sentit: illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur: sed, jure, an injuria: quod multis antea in caussis jam quaesitum est. Insidias factas esse constat: et id est quod Senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factae sint, incertum est; de hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et Senatus [b] rem, non hominem notavit, Pompeius de jure, non de facto, quaestionem tulit.) Nunquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil; si hic illi; [c] ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere [d] solvamur.

b *insidias.* c *ut puniatur.* d *liberemur.*

20. *Ut quaereretur.*) Hac de re Pompeius tulit legem, de qua dictum est.

23. *Si hic.*) Milo videlicet.

24. *Ille.*) Clodius.

CONFUTATIO.

Duas partes continet haec confirmatio. In prima ostendit, insidias fecisse Clodium Miloni. In secunda gloriosum Miloni fuisse Clodium interfecisse. Primam partem tractat, 1. per conjecturam, ab antecedentibus, sive personis: 2. a concomitantibus, sive ab ipsis facti circumstantiis: 3. a confutatione quorundam quae ab adversariis objiciuntur: 4. a consequentibus.

PRIMA PROBATIO.

Ab antecedentibus: *non Milonem Clodio, sed Clodium Miloni struxisse insidias.*

VIII. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei caussam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, [a] CUI

a *quis percipit utilitatem.*

2. *Nefaria bellua.*) Clodium belluam appellat invidioso nomine.

4. *Illud Cassianum.*) *Cassius* inquit Asconius, *vir fuit summae severitatis: quoties quaesitor alicujus judicis esset, in quo quaereretur de homine occiso, suadebat, atque etiam praecipiebat judicibus hoc quod Cicero nunc admonet, ut quaereretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quaereretur.* Valerius lib. 3. cap. 7. ait quod *ejus tribunal, propter nimiam severitatem, scopulus reorum dicebatur.*

BONO FUERIT, in his personis valeat etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modo ut Prætor esset non eo Consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam ut his consulibus Prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at [b] conniventibus certe sperasset se posse rempublicam [c] eludere in illis suis cogitatis furoribus; cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, Judices, vos soli ignoratis? vos hospites in hac urbe versamini? vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis et pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis turbaque nocturna, tanquam Palladium, sustulisse, ut præclarum videlicet

b *permittentibus*. c *fallere*.

7. *Ut Prætor esset.*] De Prætoribus fuse dictum est in Orat. pro lege Manil. Parag. I. not. ad fin. 13.

9. *His Consulibus.*] Plautius Hypsæus et Q. Metellus Scipio designantur, qui cum Milone petebant consulatum.

11. *Cogitatis furoribus.*] Statuerat Clodius in Prætura totam remp. evertere.

12. *Tantum beneficium.*] Consules Hypsæus et Metellus Scipio nunquam ausi fuissent Rempublicam contra Clodii conatus defendere, quia ejus beneficio Consulatum fuissent adepti.

14. *Corroboratum vetustate audaciam.*] Metaphora sumpta ab arboribus, quæ, quo vetustiores, eo duriores sunt, ut quercus.

16. *Peregrinantur aures.*] Videtur quasi ignorantiæ arguere Judices: peregrinari enim dicuntur qui domo non sunt: et peregrini sæpe rerum ignari sunt, quæ in eo loco ubi sunt geruntur.

19. *Atque inusturus.*] Vel respicit ad incendium quo curia deflagravit, cum Clodii cadaver ambustum est; vel ad ipsius Clodii tyrannidem, qui leges odiosas omnibus imposuisset, si Præturam fuisset assecutus; sumpta metaphora a servis, qui ferro candenti inurebantur.

20. *Sexte Clodi.*] Sextus ille Clodius Clodii fuit consanguineus, quem ejus scribam sæpe vocat Cicero, et quem Ausonius ait Clodii cadaver in curiam intulisse.

Ib *Librarium.*] Id est, codicem, in quo acta omnia describuntur.

21. *Turbaque nocturna.*] Postquam interfectus est Clodius, Romam, ut refert Pedianus, perlatum est ejus cadaver ante primam noctis horam: infimæque plebis, et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit.

22. *Palladium.*] Palladium simulacrum fuit Palladis, quod, Ilo avo Priami regnante apud Trojanos, e cœlo decidit. Delato in urbem simulacro, Ilus Apollinem consuluit, qui incolumen Trojam fore respondit, dum illud in Ilio conditum servaretur. Alii ferunt Diomedem, Ulyssem alii abstulisse. Hoc illud ipsum simulacrum Romam pervenit; a quo perlatum fuerit non constat. Cedrenus a Diomede petenti Æneæ redditum fuisse scribit, a quo in Italiam perlatum est; at certum est, Romæ in æde Vestæ repositum fuisse; quod cum arsisset, ab incendio Metellus pontifex eripuit.

munus ac inſtrumentum Tribunatus ad aliquem, ſi nactus eſſes, qui tuo arbitrio Tribunatum gereret, deferre poſſes. Et aſpexit me quidem illis oculis, quibus tum ſolebat, cum omnibus omnia minabatur; movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimiciſſimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meæ poſtulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejeciſti domo: tu in publicum abjeciſti: tu ſpoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infeliciſſimis lignis [d] ſemiuſtulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquiſti; quam rem etſi neceſſario feciſti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem [e] exprompſiſti tuam, laudare non poſſum, iraſci certe non debeo

[d] *ſemiuſtum.* [e] *oſtendiſti.*

23. *Instrumentum.*] Instrumentum hic sumitur pro iis quas Cicero literas publicas appellat: hoc est, vel quod a persona publica veluti scriba magistratus, vel tabellione scriptum est.

25. *Omnibus omnia minabatur.*] Sextus ille Clodius scriba fuit Pub. Clodii (de quo in oratione pro domo sua) qui quo anno Publius gessit consulatum, potentissimus fuit, et ejus furoris administer.

26. *Movet me quippe lumen curiæ.*] Jocatur hic ambigue Cicero: Videtur enim indicare incendium curiæ et per ironiam Sextum Clodium Senatorem amplissimum.

27. *Quid? tu me iratum.*] Digreditur a continua Oratione ad Sextum illum Clodium; cui iratum non esse se profitetur, cum longe gravius sævierit in Clodium amicum et consanguineum suum, quam ipse Cicero in hostem agere voluisset.

28. *Punitus es.*] Ut impertio et impertior, ita punio et punior in eadem significatione a Cicerone dicta sunt.

29. *Cruentum cadaver.*] Exponit sigillatim quid a Sexto Clodio actum est in Publii cadaver, quod cum cruentum esset a recenti cæde, ne quid illud lavandum curavit; moris enim fuit apud illos veteres, ut mortui lavarentur, et ungerentur; unde Ennius, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit et unxit.*

Ib. *Ejecisti domo.*] In odium Sexti Clodii, ait, *ejecisti:* quia viri consanguinitate propinquiores solebant multo honore efferre; ejecit autem Sextus quasi ea quæ invisa sunt.

30. *In publicum abjecisti.*] Asconius Pedianus scribit vulgus imperitum corpus nudum, discalceatum, sicut in lectulo erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulisse, et in rostris posuisse.

Ib. *Spoliatum imaginibus.*] Plinius lib. 35. cap. 2. refert, atria nobilium virorum plena fuisse ceratis imaginibus: et si quando sepeliendus esset aliquis e familia, tum ferri omnes eas imagines eorum qui in familia vixerant.

Ib. *Exequiis.*] Servius in lib. 2. Æneid sic scribit: *Funus, ardens cadaver; dum portobatur, exequias; dum crematum est, reliquias et bustum; dum conditum est, sepulcrum dici.*

31. *Laudatione.*] Ex nobili et illustri familia si quis excederet e vita, tum aliquis e propinquis assumebatur, qui mortuum laudaret; hinc orationes funebres habendi consuetudo defluxit.

Ib. *Infelicissimis lignis.*] Pedianus ait quod *Sexto Clodio duce, populus corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum: quo igne et ipsa curia flagravit, et item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.* Infelicissima autem hæc ligna appellat, quod in funeribus illustrium virorum vulgo amomo, balsamo, &c. uterentur.

Ib. *Nocturnis canibus.*] Canes intelligit, qui noctu vagantur, neque certas domos habent.

32. *Quam rem etsi necessario.*] Coactus est Sextus Clodius statim effugere, et relinquere semiustum illum corpus propter periculum incensæ curiæ.

P. Clodii Præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is Consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, [f] usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa huic uni concessa gloria quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit; vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis; suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio [g] labefactari non poterat, mortuo denique [h] tentari cœptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At Valuit odium: fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui; quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremo etiam accusatorem suum; [i] reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit; quo tandem animo hoc

[f] *certandum more solito.* [g] *certissimus erat.* [h] *concuti.* [i] *Milo enim potuit accusare Clodium.*

35. *Clodii præturam.*] Post digressionem, redit ad Præturam quam Clodius petebat.

Ib. *Rerum novarum.*] Vulgo per res novas seditiones et motus intelligunt Historici, quibus veteres leges infriguntur. Ad hoc autem maxime Pub. Clodius spectabat, cum Prætor fieri voluit.

37. *Eum Milonem.*] Totus populus Romanus optabat Milonem fieri Consulem, quasi is unus esset qui Clodio posset resistere.

39. *At nunc, P. Clodio.*] Objectionem proponit Cicero, et ostendit Clodii mortem nihilo utilem Miloni fuisse.

44. *Fontem perennem.*] Locum hunc citat Quintilianus lib. 8. ubi de egregiis metaphoris loquitur.

48. *At valuit odium.*] Occurrit objectioni, quæ informari sic ab adversariis poterat: si Milo oderat Clodium, sed Clodius non oderat Milonem, credibilius videtur quod Milo Clodio, non Clodius Miloni struxerit insidias. At hanc objectionem solvit a causis, quia nemo odit eum, a quo ei accrevit gloria, at maxime frangendis Clodii furoribus Miloni accrevit gloria.

52. *Præter hoc civile.*] Ait Milonem non alio odio fuisse Clodium persecutum, quam quo omnes naturali quadam propensione oderunt improbos.

53. *Illi erat ut odisset.*] Jam causas profert quare Clodius odisset Milonem. Prima causa est, quia Tribunis-plebis Milo studuerat Ciceroni ab exilio revocando. Secunda, quia sæpius Rempublicam vexaverat Clodius, cujus Milo sæpius arma impedivit. Tertia, Clodium accusaverat Milo.

56. *Lege Plotia.*] Tulit M. Plotius Silvanus Tribunus-plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. anno urbis conditæ 664. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, ut de iis qui vim publicam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Certe Cicero lib. 4. epist. ad Att. ait quod reus est Milo

tyrannum tulisse credidis? quantum odium illius? et in homine injusto, quam etiam justum esse?)

IX. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant; nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum mœrentibus vobis urbe cessi, judicium-ne timui? non servos, non arma, non vim? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? [a] Diem mihi, credo, dixerat; mulctam irrogarat, actionem perduellionis intenderat; et mihi videlicet in causa aut mala, aut mea, non et præclarissima et vestra, judicium timendum fuit; servorum, et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis, periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamen-

[a] *vocaverat me in jus.*

reum Clodium de vi lege Plotia facere, quod impressionem fecisset in fabros Ciceronis domum ædificantes, quæ publica pecunia restaurabatur, et quam ipse Clodius, dum Cicero exularet, diruendam curaverat.

57. *Tyrannum.*] Clodium tyrannum vocat.

Ib. *In homine injusto.*] Id est, in Clodio, cujus, licet ille injustus esset, causæ tamen odii in Milonem accusatorem suum justæ erant.

1. *Reliquum est, ut jam illum natura.*] Hactenus Cicero usus est argumentis sumptis a conjecturis, nunc ab natura et consuetudine desumit; incipit autem ab Ironia, qua pungit Clodium.

Ib. *Illum.*] Clodium ait, cujus mores, naturam, et anteactum vitam considerat.

2. *Hunc.*] Milonem.

Ib. *Nihil per vim unquam.*] Clodium nihil per vim egisse ironice dicit.

4. *Mœrentibus vobis.*] Senatores qui in suis periculis vestem nunquam mutabant, in Ciceronis periculo mutaverunt. Hic autem vim factam a Clodio describit.

Ib. *Urbe cessi.*] Pridie quam Clodius rogaret suum privilegium, abiit Cicero in voluntarium exilium; atque adeo dicit se urbe cessisse, cum injuste exularet.

5. *Non servos, non arma.*] Cum Cicero reus factus est a Clodio, mutata veste sordidatus populo supplicavit; tum Clodius illi omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis, qui petulanter mutationem vestis, et ejus habitum exagitantes, multisque locis luto et lapidibus in eum conjectis, supplicationes impediebant. Ita Dio lib. 38.

Ib. *Quæ fuisset igitur.*] Argumentum a repugnantibus, quia Cicero non fuisset restitutus, nisi per vim improbe ejectus esset.

7. *Mulctam irrogarat.*] Mulctam irrogare, est rogare populum, ut mulctam alicui velit imponere.

Ib. *Perduellionis.*] *Perduelles dicebantur ab antiquis, quos nos hostes appellamus,* inquit Caius in lib. de verb. signif. Perduellionis autem crimen in eos cadebat, qui summam Reipublicæ labefactare conati erant.

Ib. *Intenderat.*] Intendere seu intentare verbum est juris; et nihil aliud notat quam crimen in adversarium jacere: hinc intentio criminis, cui opponitur recusatio.

8. *Et mihi videlicet in causa aut mala.*] Ironia, dicit causam judicum fuisse, cum punivisset Lentulum et Cethegum qui in conjuratione Catilinæ fuissent; idque ex jussu populi et Senatus.

9. *Servorum et egentium.*] Suadebant multi Ciceroni antequam cederet in exilium, rem ipsam contra Clodium armis experiri, et vim vi repellere: sed maluit abire in exilium, quam cives suos in periculum adducere.

12. *Q. Hortensium.*] Cum factus fu-

tum reipublicæ, pene interfici servorum manu, cum mihi [b] adesset: qua in turba C. Vibienus Senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est [c] mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est, huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam viam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pene confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in judicium [d] detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret; quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit-ne, cum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? potuit-ne, cive egregio et viro fortissimo P. Sextio, collega suo, vulnerato? potuit-ne, Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta? potuit-ne, L. Cæcilii, justissimi, fortissimique Prætoris, oppugnata domo? potuit-ne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset:

[b] *patrocinaretur.* [c] male *tractatus.* [d] *pertrahi.*

isset Cicero reus a Pub. Clodio, voluit Senatus decernere, ut populus Rom. vestem mutaret; sed contra sentiebant Consules Piso et Gabinius. Clodius paludatus circa curiam cum satellitibus vagabatur, e Senatu prorupere quidam Senatores, qui laceratis vestibus, tumultus speciem dedere, ut Plut. refert in Cic. In eo tumultu Hortensius et Vibienus aliquid a militibus passi sunt.

16. *A Catilina.*] Catilinæ Clodius amicus fuit.

Ib. *Conquievit.*] Non eo facinore conquievit furor Clodii, sed erupit semper ulterius: Ciceronem enim et Pompeium persecutus est.

18 *Pompeio.*] Collocaverat Clodius sicarium in insidiis ad Pompeium occidendum, de quo sæpe Cicero.

19. *Nece Papirii.*] De hoc superius.

21. *Me ad regiam pene confecit.*] Lib. 4. ad Att. sic ait: *Cum sacra via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides fustes, gladii, hæc improvisa omnia.* Est autem Regia locus in Via Sacra extra Romam, ubi Numa Pompilius Rex Romanorum secundus habitavit. Regia enim Regis domus dicitur.

Ib. *Quid simile Milonis.*] Jam confert Milonem cum Clodio.

25. *Domum ac deos penates.*] Lib. 4. Epist. 3. ad Attic. sic ait: Milonis domum, meamque in Ceramio pridie Idus Novembris expugnare et incendere ita conatus est, ut palam hora quinta cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Syllæ pro castris ad eam oppugnationem sumpserat, tum ex Anniana Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occiditque homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit, sed ille se in interiorem partem ædium abdidit.

27. *P. Sextio collega.*] Milo et Sextius Tribuni-plebis fuerunt anno post Clodium proximo. In Oratione pro Sextio dicit eum viginti accepisse vulnera, et mortem evasisse se mortuum simulando.

28. *Q. Fabricio.*] Fabricius Tribunus-plebis cum Sextio, octavo Kalendas Februarii armatos homines in templum Castoris deduxit.

29. *L. Cæcilii.*] De eo Cæcilio nihil loquitur Asconius; de eo tamen loquitur Cicero in Oratione post reditum in Senatu.

ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus Consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator Senatus, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ: septem Prætores; octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis: cujus sententiam Senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est: qui populum Romanum cohortatus est: qui, cum de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ cupienti et ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad [e] vim nunquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo [f] ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est; quæ tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipub. partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinan-

[e] *arma.* [f] *apud.*

33. *Eam laudem.*] Intelligit eam laudem quam sibi Milo peperit ob interfectum Clodium.

34. *Fortissimus Consul.*] Lentulus Spinther.

37. *Septem prætores.*] Omnes illi Prætores volebant Ciceronem revocari.

38. *Cn. Pompeius auctor.*] Pompeius cum M. Crasso et Julio Cæsare gloriæ Ciceronis invidebat, quia summa auctoritate apud omnes valebat ob extinctam Catilinæ conjurationem. Qua de causa passus est Pompeius ut in exilium a Clodio pelleretur, cui obsistere facile Pompeio fuisset. Verum cum intellexit Pompeius, hinc sibi succensere Senatores et Equites universos, quod non opem et homini de se, et tota Repub. bene merito tulisset, et idem sibi periculum a Clodio impendere, primus omnium, licet Clodii lege cautum esset, ne quis Prætor, Tribunus, aut alius quispiam de Ciceronis reditu mentionem faceret, retulit ad Senatum de Cicerone revocando, cujus laudes mirifice prædicavit.

41. *Decretum.*] Capuani decretum fecerunt, ut Cicero restitueretur. Ex tota Italia venerunt legati ad Pompeium, quibus imperavit venire Romam, idque a Senatu petere.

43. *Signum dedit.*] Verbum militare, id est, cohortatus est, quemadmodum miles dat tesseram, quando ineundum est certamen.

47. *Privato Milone.*] Qui functus fuerat Magistratu, privatus dicebatur; dum quem gereret, accusare nemo poterat.

49. *In Cn. Pompeium impetus.*] Cum Pompeius incepit pro Milone dicere, Clodiani clamorem sustulere. Idque ei perpetua Oratione contigit, non modo ut acclamaretur, sed etiam ut convicio et maledictis impediretur. Sed a dicendo non est deterritus, sex enim horas dixit.

51. *M. Antonius.*] M. Antonius insecutus est Clodium, ut eum interficeret, remque transegisset, nisi ille se sub scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum Clodii compressisset. Is autem Antonius fuit, qui postea civile bellum cum Augusto gessit, prius quidem amicus Ciceronis, postea vero hostis capitalis, et ejus necis auctor.

53. *Illam belluam.*] Clodium intelli-

tem, jam interitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? cum ſe ille fugiens in ſcalarum tenebras abdidiſſet, magnum Miloni fuit conficere illam peſtem nulla ſua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties proteſtas fuit? cum ille vi in ſepta irruiſſet, gladios diſtringendos, lapides jaciendos curaſſet, deinde ſubito, vultu Milonis perterritus, fugeret [g] ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute ſua liberet? Quem igitur cum omnium gratia noluit; hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non eſt auſus; nunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? præſertim, Judices, [h] cum honoris ampliſſimi contentio, et dies comitiorum [i] ſubeſſet: quo quidem tempore (ſcio enim [k] quam timida ſit ambitio, quantaque et quam ſollicita cupiditas Conſulatus) omnia, non modo quæ reprehendi palam, ſed etiam quæ obſcure cogitari poſſunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falſam perhorreſcimus: [l] ora omnium atque oculos intuemur; nihil enim eſt tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos ſenſuſque civium: qui non modo improbitati iraſcuntur candidatorum, ſed etiam in recte factis ſæpe faſtidiunt. Hunc diem igitur [m] campi ſperatum atque exoptatum ſibi proponens Milo, cruentis manibus ſcelus et facinus præ ſe ferens et confitens, ad illa auguſta centuriarum auſpicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum quin ſe ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ eſt, Judices: quis ignorat, maximam illecebram eſſe peccandi impunitatis ſpem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc

[g] *fortitudine.* [h] *conſulatus.* [i] *inſtaret.* [k] *quam timidi ſint ambientes.* [l] *vultus.* [m] *comitiorum.*

git et allegoria utitur ducta a belluis, quæ venatorum laqueos devitant.

57. *In campo.*) Martio videlicet, ubi comitia habebantur.

58. *In septa.*) Cum comitia celebrabantur, populus quibusdam septis, seu ligneis repagulis concludebatur.

60. *Fugeret ad Tiberim.*) Tiberis campum Martium præterfluebat.

61. *Quem igitur cum omnium.*) Aliam interficiendi Clodii opportunitatem ostendit, qua cum non sit usus, manifeste patet cum non habuisse voluntatem occidendi: tum enim Clodium occidere summa omnium gratia ac summa jure potuisset. Adverte alias loci temporis, &c. circumstantias, quibus suum firmat argumentum.

73 *Candidatorum.*) Qui petebant magistratum candida veste utebantur; ut omnibus viderentur.

74. *Sæpe fastidiunt.*) Id est, cum fastu quodam irascuntur.

76. *Augusta centuriarum auspicia.*) Id est ad comitia centuriata, quibus Consules fiebant; de his comitiis dictum est, pro Rabirio Perd. reo, Parag. ii. l. 54. Augusta porro dicuntur, quia sancta, quod Augurio consecrata essent. De Auguriis illis captandis fuissime loquitur Abrahamus in hac Oratione pro Milone num. 44.

77. *In hoc.*) Milone videlicet.

80. *Impunitatis spem.*) A spe jam impunitatis probat Clodium Miloni struxisse insidias; quam spem longe ma-

reus est facti aut præclari, aut certe necessarii? an in Clodio, qui ita judicia pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret?

X. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem; te, M. Cato, testor: quos mihi divina quædam sors dedit Judices; vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat; cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret: vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque antevertit; at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quæro, qui scire potuerit: quod vos idem in Clodio quærere non potestis; ut enim neminem alium, nisi T. Patinam familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a Dictatore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Arrius meus a-

jorem in Clodio quam in Milone fuisse contendit, tum ex judiciis, tum ex pœnis quas contempsit.

82. *Aut præclari.*] Præclarum esse contendit Cicero Clodium interfecisse, quia perturbator erat Reipub.

Ib. *Aut necessarii.*] Coactus fuit Milo Clodium interficere, ut vitam suam tueretur.

Ib. *Qui ita judicia.*] Cum accusatus est sacrilegii, quod in sacris Bonæ Deæ, veste muliebri irrepserat, pecunia judices corrupit; deinde cum de vi a Milone vocatus est in judicium, illud auctoritate declinavit.

84. *Per naturam fas esset.*] Per summum nefas sororem suam Clodius constupravit.

Ib. *Per leges liceret.*] Vetabant leges ne quis vir adesset illis sacrificiis quæ a matronis Romanis in honorem Bonæ Deæ celebrabantur.

1. *Sed quid ego argumentor.*] Jam probat Cicero consilium habuisse Clodium Milonis interficiendi ab ipsius testimonio. Suam enim palam voluntatem declaravit. Idque efficit tum ab antecedentibus, tum a consequentibus.

5. *Triduo.*] Id est, intra triduum, ea fere omnia quæ sequuntur, exposita sunt in narratione. Hanc consule.

11. *Mercenario.*] Mercenarius hic sumitur pro eo, qui pecunia corruptus est. Is autem fuit Quintus Pompeius, qui quo die Pub. Clodius occisus est, turbulentam concionem habuit, in qua multa contumeliose tum contra Milonem, tum contra Ciceronem dixit.

19. *T. Patinam.*] Patinas ille Lanuvinus fuit Clodii familiaris, a quo potuit edoceri Milonem Lanuvium venturum esse.

21. *Flaminem.*] De eo dictum est in narratione, parag. vi. l. 32.

24. *Arrius.*] De hoc Arrio loquitur in Orat. contra Vatinium.

micus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum; dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnas, familiarissimus et idem comes P. Clodii (cujus jampridem testimonio Clodius eadem hora Interamnæ fuerat et Romæ) P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subito ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci; dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui ei obvius futurus omnino non erat; deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem ac sicarium abjecti homines et perditi describebant. [a] Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cætera; nam occurrit illud: Igitur-ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem e villa non fuisset; video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nunciasse, non id nunciasse, sed Milonem appropinquare; nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem?

[a] *convincuntur.*

25. *Legite testimonia.*] Testimonia sunt testium dicta, quæ sæpe in judiciis a scribis legi jubebantur. Et hic lecta sunt.

26. *Interamnas.*] Interamnas vel Interamnanus gentile fuit nomen, ab Interamna Umbriæ civitate: dicta porro est quasi inter amnes.

28. *Interamnæ fuerat et Romæ.*] Cicero ostendit non esse credendum hujus Cassinii testimonio, qui dixit, se tum cum Clodio fuisse, cum occisus est a Milone. Nam qua hora Clodius deprehensus est Romæ habitu muliebri in sacris bonæ Deæ, eum fuisse Interamnæ dixerat idem ipse Cassinius juratus testis.

Ib. *In Albano mansurum.*] In agro Albano villam habuit Clodius. Porro Albanus ager ab Alba urbe dictus est, et hæc ab alba sue, quam Ascanius, cum eam conderet, invenisse dicitur. Tenuit illa imperium 330 annis antequam Roma conderetur.

29. *Cyrum Architectum.*] Illius Cyri meminit Cicero ad Quintum fratrem, et ad Atticum. Is autem fuit ædificandi magister.

31. *C. Clodius.*] C. Clodius Publii frater fuit cujus filios duos accusatores fuisse Milonis Asconius tradit.

Ib. *Videte, Judices.*] Concludit Cicero Milonem non fecisse insidias Clodio, idque adversariorum testimonio: quia nemo ei insidiatur, quem nescit sibi obviam futurum; id autem scire Milo non potuit.

37. *Majoris alicujus.*] Ciceronis nempe, qui, cum esset Consularis majore dignitate Miloni præstabat.

38. *Abjecti homines.*] Q. Pompeius Rufus, et C. Sallustius, ut ex Asconio constat.

43. *Clodius quidem de insidiis cogitavit.*] Dicebant Clodiani quod ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quia eo die remansurus erat in Albano. At ex eo exivisse, ut Romam rediret, quia ei de morte Cyri nunciatum est. At id Cicero refellit, quia efflantem eum animam reliquerit. Non igitur ei de Cyro, sed de Milonis adventu renunciatum est.

una fui: teſtamentum ſimul obſignavi cum Clodio: teſtamentum autem palam fecerat, et illum hæredem et me ſcripſerat; quem pridie hora tertia animam efflantem reliquiſſet, eum mortuum poſtridie hora decima denique ei nunciabatur? [b] Age, ſit ita factum: quæ cauſa, cur Romam properaret? cur in noctem ſe conjiceret? quid afferebat feſtinatio? quod hæres erat? primum erat nihil, cur properato opus eſſet: deinde, ſi quid eſſet, quid tandem erat, quod ea nocte conſequi poſſet; amitteret autem, ſi poſtridie mane Romam veniſſet? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: ſic Miloni, cum inſidiator eſſet, ſi illum ad urbem noctu acceſſurum ſciebat, ſubſiſtendum atque expectandum fuit.

[b] *eſto.*

48. *Testamentum simul obsignavi.*] In testamentis faciendis septem testes debebant adesse, deinde hæredes subscribebant et obsignabant testamentum. Poterat autem quis hæres testis esse, ut ex hoc Ciceronis loco colligitur.

50. *Hora tertia.*] Id est, nona nostra.

51. *Hora decima.*] Nostra quarta serotina.

52. *Cur in noctem.*] Id est, cur viæ se committeret hora quarta, duabus ante noctem?

54. *Deinde, si quid esset.*] Nihil tunc Romæ noctu aut de hæreditate, aut apud Senatum agere poterat.

59. *Subsistendum.*] Id est, in aliquo loco furtim manendum et expectandum in insidiis, quoad Clodius veniret.

SECUNDA PROBATIO.

A concomitantibus, ſive ab ipſis facti circumſtantiis.

XI. Noctu, invidioſo et pleno latronum in loco occidiſſet: nemo ei neganti non crediſſet, quem eſſe omnes ſalvum, etiam confitentem, volunt. [a] Suſtinuiſſet hoc crimen primum ipſe ille latronum occultator, et receptator locus, dum neque muta ſolitudo indicaſſet, neque cæca nox oſtendiſſet Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, ſpoliati, bonis expulſi, multi etiam hæc timentes in ſuſpicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque die

[a] *locum ipſum omnes criminarentur.*

4. *Et receptator locus.*] In via Appia monumentum est Basilii; qui locus latrociniis fuit infamis, ut refert Asconius Pedianus. Vocat autem receptatorem locum, quia eo sese recipere adlatrocinandum fures solebant, metaphora sumpta ab iis qui latrones, et eorum furta recipiunt, et apud se recondunt.

Ib. *Muta solitudo.*] Muta solitudo dicitur, quod facinus taceat, ut cæca nox, quæ id occultat; tanquam hæc non videat, illa non loquatur.

6. *Ab illo.*] Clodio.

7. *Etruria.*] Etruscos sæpe Clodius armis pellere suis possessionibus conatus erat. Etruria porro est Italiæ regio, quæ Tyrrheno mari incumbit, et ad primam usque Tiberis ripam protenditur.

illo certe Aricia rediens divertit Clodius ad Albanum; quod [b] ut ſciret illum Milo Ariciæ fuiſſe, ſuſpicari tamen debuit, eum, etiam ſi Romam illo die reverti vellet, ad villam ſuam, quæ viam tangeret, diverſurum; cur neque ante occurrit, ne in villa reſideret; nec eo in loco ſubſedit, quo ille noctu venturus eſſet? Video adhunc conſtare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuiſſe, Clodium vivere; illi, ad ea quæ concupierat, optatiſſimum interitum Milonis fuiſſe: odium fuiſſe illius in hunc acerbiſſimum, in illum hujus nullum: conſuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantum in repellenda: mortem ab illo denunciatam Miloni, et prædicatam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuiſſe: hujus iter neceſſarium; illius etiam potius alienum: hunc præ ſe tuliſſe ſe illo die Roma exiturum; illum eo die ſe diſſimulaſſe rediturum: hunc nullius rei mutaſſe conſilium; illum cauſam mutandi conſilii finxiſſe: huic, ſi inſidiaretur, noctem prope urbem expectandam; illi, etiam ſi hunc non timeret, tamen acceſſum ad urbem nocturum fuiſſe metuendum.] Videamus nunc id, quod caput eſt: locus ad inſidias ille ipſe, ubi congreſſi ſunt, utri tandem fuerit aptior? Id vero, Judices, etiam dubitandum, et diutius cogitandum eſt? ante fundum Clodii: quo in fundo propter [c] inſanas illas ſubſtructiones facile mille hominum verſabatur valentium? edito atque excelſo ſuperiorem ſe fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potiſſimum delegerat? an in eo loco eſt potius expectatus ab eo, qui ipſius loci ſpe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ipſa: quæ ſemper valet plurimum; ſi hæc non geſta audiretis, ſed picta videretis, tamen appareret, uter eſſet inſidiator; uter nihil cogitaret mali; cum alter veheretur in rheda penulatus, una ſederet uxor: quid horum non impeditiſſimum? veſtitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam? cum penula irretitus, rheda impeditus, uxore pene conſtrictus eſſet. Videte nunc illum, primum egredientem e villa ſubito: cur veſperi? quid neceſſe eſt tarde? qui convenit, præſertim id temporis?

b *etſi.* c *magna ædificia.*

8. *Aricia.*] Clodius redibat Aricia quando Miloni obvius factus est, ubi Aricinorum decuriones allocutus fuerat. Aricia porro Latii oppidum est in via Appia.

12. *Subsedit.*] Id est, furtim sedit in insidiis.

28. *Ante fundum.*] Fundus dicitur in jure proprie ager cum ædificio; nam *omnino fundus integrum aliquid est*, inquit Ulpianus.

29. *Mille hominum.*] Non fabros intelligit, sed operas quas multas habebat in hoc fundo Clodius, ut margines et ripas defenderet, et reficeret.

30. *Edito atque excelso loco.*] Occurrit objectioni adversariorum, qui volebant Milonem editum et superiorem locum occupasse ad Clodium interficiendum. Sed respondet Cicero potius ibi a Clodio Milonem expectatum fuisse.

36. *Penulatus.*] Penula vestis est, quam supra tunicam accingitur, quam sumebant viatores, ut se contra vim imbrium et frigoris tegerent.

41. *Id temporis.*] Mense Februario.

Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? ſciebat in Alſienſi eſſe; villam ut perſpiceret? millies in ea fuerat; quid ergo erat moræ et tergiverſationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum ſine ea: nunquam non in rheda; tum in equo: comites Græculi, quocunque ibat, etiam cum in caſtra Etruſca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum caſu pueros ſymphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges: ille qui ſemper ſecum [d] ſcorta, ſemper exoletos, ſemper [e] lupas duceret; tum neminem niſi ut virum a viro lectum eſſe diceres. Cur igitur victus eſt? quia non ſemper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur: quia quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros; [f] nec vero ſic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non ſatis fere eſſet paratus; ſemper ille, et quantum intereſſet P. Clodii ſe perire, et quanto illi odio eſſet, et quantum ille auderet, cogitabat; quamobrem vitam ſuam, quam maximis præmiis propoſitam et pene [g] addictam ſciebat, nunquam in periculum ſine præſidio et ſine cuſtodia projiciebat. Adde caſus, adde incertos exitus pugnarum, [h] Martemque communem: qui ſæpe ſpoliantem jam et exſultantem evertit et perculit ab abjecto; adde inſcitiam [i] pranſi, poti, oſcitantis ducis; qui cum a tergo hoſtem interclusum reliquiſſet, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incenſos ira vitamque domini deſperantes cum incidiſſet, [k] hæſit in iis pœnis, quas ab eo ſervi fideles pro domini vita expetiverunt.

[d] impudicas *mulieres.* [e] *meretrices.* [f] *nec vero tam parum paratus erat Milo contra Clodium, quin ſatis eſſet ſemper.* [g] *deſtinatam.* [h] *pugnam ancipitem.* [i] *ſaturi, ebrii, negligentis.* [k] *dedit has pœnas.*

42. *Alsiensi esse.*] Alsium oppidum est ad ostia Tiberina.

47. *Comites Græculi.*] Asiaticos servos notat, quorum alii musici fuerunt, alii ad voluptatem comparati.

48. *In castra Etrusca properabat.*] Commemorat Tullius conjurationem Catilinæ, ut in odium judicum Clodium adducat, utpote quondam illius conjurationis socium; voluit enim se Catilinæ adjungere præ metu Ciceronis Consulis atque adeo se in Catilinæ castra, qui tum Fesulis erat in Etruria, conferebat: cum eum in itinere pœnituit, ac Romam reversus est. Ita *Asconius.*

Ib. *Nugarum.*] Tum Clodius neque secum ancillas, neque pueros ad nugas et delectationem comparatos habuit.

49. *Pueros symphoniacos.*] Habebat Milo secum musicos, qui cantu uxorem suam Faustam oblectarent.

51. *Exoletos.*] Istum verbum *Exoletus* substantive sumptum, ut docet Valla scortum est masculum, proprie tamen adultæ ætatis.

52. *Virum a viro.*] Moris olim fuit apud Romanos, ut militibus potestas fieret, ut singuli singulos sibi notos eligerent, cum majus aliquod sibi periculum imminere prospicerent. Vide T. Livium lib. 9.

55. *Mulier inciderat in viros.*] Vocat mulierem Clodium, qui vir fuit effœminatus, qui a Milone viro forti facile potuit superari.

62. *Perculit ab abjecto.*] Sæpe accidit in certaminibus, ut qui prostratus est, surgat et vincat jam superantem.

TERTIA PROBATIO.

Ubi refutantur quæ de servis objiciebantur.

XII. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicarent: nec dolorem perferre non possent: ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quæris? occideritne? occidit: jure, an injuria? nihil ad tortorem; facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio? quid igitur in causa quærendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplis affecerit præmiis; ne scis inimici factum reprehendere; dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato; dixitque in turbulenta concione, quæ tamen ejus auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit; quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis; quibusnam de ser-

1. *Manumisit.*) Manumitti servus dicebatur, cum dominus ejus aut caput ejusdem servi, aut aliud membrum tenens dicebat, *Hunc hominem liberum esse volo:* et eum emittebat manu. Postero enim die quo occisus est Clodius, Milo ex servis suis duodecim manumisit.

4. *Tortore.*) Tortor is vulgo dicebatur, qui torquebat in equuleo, non interficiebat.

5. *In Equuleo.*) Equuleus genus est tormenti, in quo ad inveniendum alicujus facti veritatem servi aut malefici torquebantur. Equuleus autem Catasta fuit lignea, cochleata ad intendendum ac remittendum apta. Catastæ huic ubi brachia, pedesque nervis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligaverant; tum catasta intenta, atque in altum erecta, ut ex ea quasi ex cruce quadam, miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium ejus divellebant: deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis ungulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus Hist. Eccl. lib. 5.

10. *M. Cato.*) Judex in hac causa erat M. Cato.

16. *Crudelissimi inimici.*) Clodii.

21. *Sed Quæstiones urgent Milonem.*) Cum servi Milonis manumissi fuissent ab eo, non potuerunt quæstioni subjici. Appius Clodius, qui erat filius C. Clodii istius Clodii de quo hic agitur, frater, postulavit ut patrui sui servi quæstioni subjicerentur.

22. *In atrio libertatis.*) Juxta templa atria fuerunt, ubi sæpe vel exercebantur judicia, vel Senatus habebatur, quia alibi quam in loco sacro haberi nefas fuit.

Ib. *Libertatis.*) Veteres Romani Libertatem pro Dea coluerunt, ut Cicero

vis? rogas? de P. Clodii; qui eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius; unde? ab Appio, Dii boni! quid potest agi severius? de servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium; proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat: cujus de morte, tanquam de cæremoniis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, et domini morte ipsa tristius; in reum de servis accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest? Age vero, quæ erat, aut qualis quæstio? heus ubi Ruscio, ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? fecit: certa crux. Nullas fecit: sperata libertas. Quid hac quæstione certius, subito arrepti in quæstionem, tamen separantur a cæteris, et in arcas conjiciuntur; ne quis cum iis colloqui possit; hi centum dies [a] penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt; quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

[a] *apud.*

scribit lib. 2. de natura Deorum. Huic Sempronius Gracchus, Gracchorum pater, in Aventino monte ædem ex multatitia pecunia extruendum curavit. T. Liv. lib. 24.

24. *Dii boni.*] Severitatem accusatorum arguit, quia non Clodii servi, sed rei Milonis accusari debuearnt, neque enim audiuntur in judicio servi contra dominum, nisi accusetur incestus; ut aliquando in Clodium actum est, cum de incestu cum sorore commisso accusatus est.

27. *Cum ad ipsos penetrarat.*] Clodius, ut sæpe dictum est a Cicerone, veste muliebri irrepsit in locum abditum, ubi mulieres sacra Bonæ Deæ faciebant, quæ tum in domo Cæsaris utpote Consulis, per uxorem ejus, et virgines Vestales peragebantur. Ad ea sacra ne quidem imprudenti viro accedere fas fuit: quod ita religiose observatum est, ut ab omni memoria his adfuisse per summum nefas unus Clodius legatur.

Ib. *Tanquam de cæremoniis violatis.*] Jocatur hic Cicero, dum ait, de ejus servis quæri, perinde ac si deorum cæremoniæ violatæ essent.

32. *Heus ubi Ruscio, ubi Casca?*] Servorum nomina sunt, qui appellantur ab Appio, prius interrogante, quam eos quæstioni subjiciat.

33. *Insidias fecit Miloni.*] Interrogatio Appii.

Ib. *Fecit.*] Responsio servi.

Ib. *Certa Crux.*] Minatur Appius crucem servo, quo vulgo supplicio servi afficiebantur.

34. *Nullas fecit.*] Servus respondet, metu crucis, nullas fecisse.

Ib. *Sperata libertas.*] Respondet Appius, huic esse servo sperandum libertatem, ne ille vacillet in responsionibus.

Ib. *Quid hac quæstione certius?*] Ironia.

35. *Arrepti.*] A tortore.

36. *In arcas conjiciuntur.*] Arcæ fossæ sunt separatæ, quas Jurisconsulti, ut refert Hottomanus, *malas mansiones* appellant; tormentorum autem ad exprimendam veritatem genera hæc fuerunt, ignis rota, flagella, equuleus, aculeus, fidiculæ.

Ib. *Hi centum dies.*] Intercessere centum dies a tempore quo Clodius interfectus est, ad hoc usque tempus quo in jus vocatus est Milo.

QUARTA PROBATIO.

A consequentibus, Milonem non fecisse insidias.

XIII. Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse: recordamini, per deos immortales, quæ fuerit celeritas reditus ejus; qui ingressus in forum, ardente curia: quæ magnitudo animi: qui vultus: quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam Senatui *commisit*: neque Senatui modo, sed etiam publicis præsidiis et armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui Senatus totam rempublicam, omnem Italiæ [a] pubem, cuncta populi Rom. arma commiserat; cui se nunquam hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, Judices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint, et pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine certa ratione causa Milonis semper a Senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem, [b] præsentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, Judices, recenti illo nuncio necis Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac [c] percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret, cum sanguine inimici explesset odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum *fortem* vi-

[a] *juventutem.* [b] *securitatem.* [c] *commoto.*

5. *Celeritas reditus ejus.*] Qua nocte incensa fuit curia, eadem Milo Romam rediit, ut ait Asconius, licet arbitrarentur bene multi, eum abiisse in exilium.

6. *Ardente curia.*] His verbis docet nos Asconius: *Populus, duce Sextio Clodio Scriba, corpus Pub. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum, quo in igne et ipsa quoque curia flagravit; item Porcia Basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est.*

7. *Neque se populo solum, sed etiam Senatui.*] Populus Rom. ferebat aliquando judicium, ut videre est in causa Rabirii perduellionis rei: et Senatus in rebus atrocioribus; ut in causa eorum qui Catilinam secuti sunt; tum denique Consules, cum decreto Senatus eis mandatum est, ut viderent ne quid detrimenti caperet Respub.

9. *Ejus potestati.*] Pompeium significat, cui Consuli Senatus omnem potestatem commiserat, ut videret ne quid detrimenti caperet Respublica, vel propter Milonis potentiam, vel ob Clodianorum factiones.

rum, quin, cum ſuo periculo ſalutem reipublicæ attuliſſet, cederet æquo animo legibus, ſecum auferret gloriam ſempiternam, nobis hæc fruenda linqueret, quæ ipſe ſervaſſet. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur: ERUMPET, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet; miſeros interdum cives optime de republica meritos, in quibus homines non modo res præclariſſimas obliviſcuntur, ſed etiam nefarias ſuſpicantur! Ergo illa falſa fuerunt: quæ certe vera extitiſſent, ſi Milo admiſiſſet aliquid, quod non poſſet honeſte vereque defendere. Quid, quæ poſtea ſunt in eum congeſta? quæ quamvis etiam mediocrium delictorum conſcientia [d] perculiſſent, ut ſuſtinuit? dii immortales! ſuſtinuit? immo vero ut contempſit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, niſi fortiſſimus vir, negligere potuiſſet; ſcutorum, gladiorum, frenorum, ſparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi poſſe judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum eſſe dicebant, in quo Miloni non eſſet conducta domus: arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino ſcutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incen-

d *permoviſſent.*

27. *Cederet æquo animo legibus.*] Id est, pareret legibus quæ jubent eum exulare, qui civem interfecerit.

29. *Multi etiam Catilinam.*] Credebant aliqui quod Catilinæ similis bellum inferret patriæ.

30. *Atque illa portenta.*] Intelligit perniciosos illos cives qui Catilinam ducem secuti sunt, quales fuerunt Lentulus, Cethegus, aliique quam plurimi, de quibus in Orat. contra Catil. loquitur.

31. *Miseros interdum cives.*] Exclamatio est qua concludit hanc brevem narrationem; hos porro miseros dicit, quod licet de Repub. bene meriti sint, tamen ab ipsis collata Reipub. beneficia facile populus obliviscitur, et mala de iis sæpe suspicatur.

36. *In eum congesta.*] Id est, tot de eo dicta sunt ex quo Romam rediit, ut si mediocrium etiam delictorum sibi conscius fuisset, horum conscientia exagitatus statim se proripuisset ex urbe, ut Catilinæ contigit, qui oratione Ciceronis perculsus, noctu stati m Roma abiit.

40. *Frenorum.*] De frenis illis nihil constat, sive illis frenentur equi, sive quædam instrumenta, et obices ad sistendos hostium impetus sunt.

41. *Sparorum.*] Sparus genus est exigui teli rustici a spargendo dictum, quod inter hostes spargeretur.

Ib. *Pilorum.*] Pilum telum missile est, quo pedites in exercitu utebantur. Pilum vero, ut scribit Vegetius, aliud majus fuit, quod erat septem pedum et semis, habens ferrum novem unciarum: minus autem trium pedum et semis fuit; hoc armorum genera Romani potissimum usi sunt.

42. *In urbe vicum.*] Tria in urbe sunt viarum genera, ut Varro scribit; *vici* qui viæ latiores sunt, cum exitu ab omni parte: *funduli* qui exitu carent: *et angiportum* vel *angiportus.*

Ib. *Angiportum.*] Angiportum vel Angiportus sunt angustiores viæ, ita dictæ, quod per eas non agi possit quid quam, ad portum, non jumentum, non currus.

44. *Ocriculanam.*] Ocricula sive Ocriculum, urbs est in Umbria, versus Etruriam, prope Tiberim, ubi Milo domum habuit.

45. *Malleolorum.*] Ex Nonio, *Malleoli manipuli spartei pice confecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur.* Malleolus quandoque generaliter sumitur pro omni alia materia quæ celerrime ignem corripit.

dia comparatorum. Hæc non delata ſolum, ſed pene credita: nec ante [e] repudiata ſunt, quam quæſita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii: ſed dicam, ut ſentio, Judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere poſſunt ii, quibus tota commiſſa eſt reſpublica; quin etiam audiendus ſit popa Licinius neſcio quis de Circo maximo, ſervos Milonis apud ſe ebrios factos, ſibi confeſſos eſſe, de interficiendo Cn. Pompeio conjuraſſe: deinde poſtea ſe gladio percuſſum eſſe ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nunciavit; arceſſor in primis; de amicorum ſententia rem defert ad Senatum; non poteram in illius mei patriæque cuſtodis tanta ſuſpicione non metu exanimari: ſed mirabar tamen credi popæ; [ebrioſorum] confeſſionem ſervorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea ſolum quæ timenda erant, ſed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæſaris clariſſimi et fortiſſimi viri, per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo ſenſerat: tamen audiebatur: non poteram Cn. Pompeium, præſtantiſſima virtute civem, timidum ſuſpicari: diligentiam, tota republica ſuſcepta, nimiam nullam putabam. Frequentiſſimo Senatu nuper in Capitolio Senator inventus eſt, qui Milonem cum telo eſſe diceret: nudavit ſe in ſanctiſſimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut, eo ta-

[e] *rejecta.*

47. *Quam quæsita.*]. Illa arma non inventa sunt, licet multa usi sint inquisitione Clodiani.

51. *Popa.*] Popa sacrificulus est, qui victimas impacto in frontem malleo cædit. Poparum etiam munus fuit domos funestas purgare: credebant quippe veteres unius morte totam familiam inquinari.

Ib. *De circo maximo.*] Id est, de plebe sacrificorum; sic enim solebant de vilioribus hominibus loqui. Certe Suetonius refert, apud Circum maximum fuisse collegium hominum perditissimorum, ex quibus fortasse fuit ille Licinius. Tres porro fuerunt circi, quorum unus Maximus appellatus est, inter Palatinum et Aventinum montem: alter Circus Apollinaris: tertius in Vaticano.

Ib. *Apud se ebrios.*] Licinius ille popinam habuit in Cicero maximo, et ibi vinum vendidit.

52. *Sibi confessos esse.*] Infirmat Cicero illorum servorum testimonium, quasi ebriis hominibus habenda fides non esset.

58. *Acu punctum.*] Hyperbolica diminutio, quod nempe vulnus leve inflictum acu, pro maximo vulnere, eoque a gladiatore illato habeatur.

60. *Cavebat magis Pompeius.*] Mitigat hic animum Pompeii, dum eum ait retulisse ad Senatum, non quod timeret, sed ut omnes metu liberaret.

63. *Tam celebri loco.*] Erat illa domus Cæsaris in via sacra, ubi maxima erat populorum frequentia; tum quia hic multi fructus venebantur; tum quia non longe erat a foro.

67. *Senator.*] Narrat Asconius hunc Senatorem fuisse P. Cornificium, aitque tunc Ciceronem exclamasse *Talia omnia sunt crimina de Milone perlata.*

68. *Nudavit se in sanctissimo templo.*] Senatum significat, quia nunquam Senatus, nisi in loco auguriis consecrato, habebatur.

69. *Quoniam vita talis, &c.*] Repu-

cente, res ipsa loqueretur; omnia falsa, atque insidiose ficta comperta sunt.)

XIV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeii, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiæ [a] delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, siquidem in hunc unum et præstantissimis dux electus, et tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima [b] peste sæpissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi clarissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione Præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo; quæ si non probaret; si tibi ita penitus [c] insedisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade, nunquam esset conquietura; næ iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit;

[a] *collecti milites.* [b] *Clodio.* [c] *infixa esset.*

tabant Romani pro maximo crimine, si quis se nudasset, sed illius improbitate Senatoris Milo coactus est, ut a se tanti sceleris suspicionem removeret.

2. *Clodianum crimen.*] Crimen Clodianum dicit, quod objicitur de cæde Clodii, qui cum justissime occisus sit, nihil est quod Milo vereatur.

4. *Perhorrescimus.*] Cicero non timet Miloni propter interfectum a se Clodium, sed propter suspiciones quas Pompeius habuit, a Milone paratas sibi insidias fuisse.

6. *Conquisitores tui.*] Conquisitores illi sunt, sive lictores, sive satellites, sive exploratores quibus aliquid muneris aut a Consule, aut ab aliquo magistratu commissum est.

7. *Capitolinæ cohortes.*] Cohortes in Capitolio ponebantur ad urbis præsidium, cum seditionis periculum erat aliquod.

15. *Quod si Miloni.*] Milo voluit venire ad Pompeium, in hortis, periculi causa, commorantem: sed per propinquum nunciavit ei, ne ad se veniret, ut refert Asconius.

20. *Defensum.*] De vi accusatus Milo, post suum tribunatum a Pompeio defensus est; in quem dicentem a Clodianis impetus factus est.

22. *Te tuo.*] Pompeius beneficio sibi Milonem devinxerat, cum eum defendit.

Ib. *Me suo.*] Milo beneficio Ciceronem affecerat, quia ejus in urbem revocationem plurimum adjuverat.

te, Magne, tamen anteſtaretur; quod nunc etiam facit. Vide quam ſit varia vitæ commutabiliſque ratio, quam vaga volubiliſque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quam ad tempus [d] aptæ ſimulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! erit, erit illud profecto tempus, et illuceſcet aliquando ille dies, cum tu ſalutaribus, ut ſpero, rebus tuis, ſed fortaſſe [e] motu aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat, experti debemus ſcire) et amiciſſimi benevolentiam, et graviſſimi hominis fidem, et unius poſt homines natos fortiſſimi viri magnitudinem animi deſideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritiſſimum, cum Senatus ei commiſerit, ut videret, NE QUID RESPUPLICA DETRIMENTI CAPERET ([f] quo uno verſiculo ſatis armati ſemper conſules fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuiſſe in ejus conſiliis vindicandis, qui vel judicia ipſa tolleret? ſatis judicatum eſt a Pompeio, falſo iſta conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego ſentio, Milonem abſolvi a vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque illis [g] publicorum præſidiorum copiis circumfuſus ſedet; ſatis declarat, ſe non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum quam cogere ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipſe, et more majorum, et ſuo jure poſſet?) ſed præſidio eſſe: ut intelligatis contra heſternam concionem illam licere vobis, quod ſentiatis, libere judicare.

[d] *accommodatæ.* [e] *diſcordia civili.* [f] *quo dicto.* [g] *militum.*

27. *Te antestaretur.*] Antestari aliquem is dicitur, qui prebensa ejus auricula monet, ut memineret se testem adhiberi, ubi alii in jus vocantur; estque verbum juridicum.

44. *Legem tulit.*] Tulit legem Pompeius, ut de cæde Clodii quæreretur.

49. *Suo jure posset.*] Cum Consul esset Pompeius pro data sibi potestate, ne quid detrimenti caperet Respublica, poterat sine judicio Milonem opprimere.

50. *Contra hesternam concionem.*] Pridie quam hoc judicium haberetur, seditiosam concionem habuit Munatius Plancus Tribunus plebis, qua populum cohortatus est, ut frequens sequenti die huc adesset judicio; nec pateretur elabi *Milonem*; qua concione videbatur præscribere judicibus sententiam; cum vero Pompeius metueret ne quid seditiose a populo fieret, a Cicerone dicitur præsidia hæc constituisse.

SECUNDA PARS
CONFUTATIONIS.

Glorioſum Miloni fuiſſe Clodium interfeciſſe.

XV. Nec vero me, Judices, [a] Clodianum crimen movet: nec

[a] *cædes Clodii.*

tam ſum demens, tamque [b] veſtri ſenſus ignarus atque expers, ut neſciam quid de morte Clodii ſentiatis, de qua ſi jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare, atque mentiri glorioſe liceret: Occidi, occidi non Sp. Melium qui annona levanda, jacturiſque rei familiaris, quia nimis [c] amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem incidit regni appetendi: non Tiberium Gracchum, qui [d] collegæ magiſtratum per ſeditionem abrogavit: quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis ſui gloria: ſed eum (aderet enim dicere, cum patriam periculo ſuo liberaſſet) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus ſanctiſſimis nobiliſſimæ fœminæ comprehenderunt: eum, cujus ſupplicio Senatus ſolemnes religiones expiandas ſæpe cenſuit: eum quem cum ſorore germana nefarium ſtuprum feciſſe L. Lucullus juratus ſe, quæſtionibus habitis, dixit compeririſſe: eum, qui civem, quem Senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis ac vitæ civium conſervatorem judicabant, ſervorum armis [e] exterminavit: eum qui regna dedit, ademit;

[b] *ſententiæ.* [c] *amare.* [d] *collegam depoſuit magiſtratu.* [e] *expulit.*

5. *Mentiri gloriose.*) Non Milo, sed servi Milonis Clodium occiderant.

Ib. *Non Sp. Melium.*) Argumento Cicero utitur a minori ad majus: majorem enim sibi gloriam peperit Milo interficiendo Clodium, quam Ahala Sp. Melium. Melius enim cum videret annonæ caritatem, privata sua pecunia frumentum emit, et illud in capita civium largitus est: unde venit in suspicionem regni affectati, qua de causa jussu Quintii Dictatoris ab Ahala Servilio Magistro equitum occisus est.

6. *Annona levanda.*) Annona proprie pro re frumentaria sumitur; promiscue vero pro quolibet alimentorum genere.

8. *Tiberium Gracchum.*) Gracchus magistratu privavit Octavium collegam suum quoniam suis rogationibus intercedebat; volebat enim leges Agrarias ferre, quibus publicos agros dividere populo intendebat. Cum nemo obsisteret Consulum vel Tribunorum, Scipio Nasica, qui longe omnium optimus habebatur, irruens in concionem, Tiberium Gracchum interficit.

11. *Cujus nefandum adulterium.*) Opponit jam flagitia Clodii, seu violatam religionem, illorum criminibus: nam si illi, quia tantum in suspicionem venerunt criminis, occisi jure existimantur; quanto æquius Clodius, qui et sacrificia infami libidine polluit, et deprehensus est?

12. *In pulvinaribus.*) Id est, in ipsis penetralibus delubri Deæ Cybeles; in templis enim erant pulvinaria sive lectuli, ubi Deorum simulacra reponebantur.

Ib. *Nobilissimæ fœminæ.*) Et Virgines Vestales et aliæ matronæ, quæ in C. Cæsaris Consulis ædibus convenerant.

15. *L. Lucullus.*) Lucullus in jus vocatus, ut testimonium diceret de vita Clodii, dixit se per tormenta ab ancillis suis comperisse, Clodium nefarium stuprum, cum sua sorore, quæ ipsi Lucullo nupta erat, commisisse.

17. *Conservatorem.*) Semetipsum Cicero nominat, qui urbis conservator dictus est, quia eam a conjuratione Catilinæ vindicavit.

18. *Regna dedit.*) Cicero de Haruspicum responsis, ait Pessinuntem, sedem et domicilium Cybeles Brogitaro, Gallogræco impurissimo homini vendidisse, et eum regem jussisse appellari.

Ib. *Ademit.*) Tulit legem Clodius, ut Cyprus insula in provinciæ formam redigeretur, et ut Ptolemæus rex Cypri sedens cum purpura et sceptro, et illis insignibus regiis præconi publico subjiceretur, et cum bonis omnibus publicaretur: et ut M. Cato cum jure Prætorio, adjecto etiam Quæstore, mitteretur

orbem terrarum, quibuſcum voluit, partitus eſt: eum, qui plurimis cædibus in foro factis, ſingulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem nympharum incendit, ut memoriam publicam recenſionis tabulis publicis [f] impreſſam extingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli poſſeſſionum termini; qui non calumnia litium, non injuſtis vindiciis ac ſacramentis alienos [g] fundos ſed caſtris, exercitu, ſignis inferendis petebat: qui non ſolum Etruſcos (eos enim penitus contempſerat) ſed hunc Cn. Pompeium, virum fortiſſimum, atque optimum civem, judicem noſtrum pellere poſſeſſionibus, armis caſtriſque conatus eſt: qui cum architectis et decempedis villas multorum hortoſque peragrabat: qui Janiculo et Alpibus ſpem

f *deſcriptam.* g *poſſeſſiones.*

in insulam Cyprum, et regiæ gazæ vendendæ, et pecuniæ deportandæ præficeretur; ut qui Byzantii rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eandem civitatem reducerentur.

19. *Quibuscum voluit partitus est.*) Elate hoc dicit, quia Macedoniam Pisoni, Syriam Gabinio decrevit.

20. *In foro.*) Id est, templo Castoris, quod erat foro vicinum, quo in templo Clodius servum collocaverat, cui ex manibus extorta sica est, et delata ad Gabinium; interrogatus servus respondit sibi a Clodio imperatum fuisse, ut Pompeium occideret, qua de causa se domi continuit Pompeius. *Asconius.*

22. *Ædem nympharum.*) Iis nymphis, quæ fontibus præsunt, Romæ fuit ædificatum templum, ut essent adversus incendia propitiæ, quod a Clodio incensum est. Vide Orat. de Harusp. resp.

23. *Ut memoriam publicam recensionis.*) Solebant Censores singulis lustris omnes tribus censere, et tabulas habere, in quibus scelera omnium civium notabantur. Cum autem non ignoraret Clodius sua flagitia in acta publica referri, ibique asservari, incendit illud templum, ut eorum memoria deleretur.

26. *Calumnia.*) Calumnia est callida et malitiosa juris interpretatio. Vide Dig. l. 2.

Ib. *Injustis vindiciis.*) Ex Festo lib. ult. *vindicæ appellantur res eæ, de quibus controversia est.* Vindiciarum vero jus est iis vindicandæ possessionis apud Prætorem: Sed quoniam in hac lite deponebatur summa quædam pecuniæ; et qui vincebant, auferebant partem pecuniæ: et qui vincebatur, ejus pecuniæ deponebatur in ærarium tanquam res sacra esset; inde sacramentum alibi dicitur, ex sponsione, agere, et sacramenta litigare, quæ eadem sunt.

28. *Etruscos.*) Dixit superius Clodium Etruscorum sylvas depopulatum esse, quibus jam tanquam hostibus bellum intulisse conqueritur.

29. *Cn. Pompeium.*) Non est dubium quin ille Cn. Pompeius alius sit a Pompeio Magno, neque enim Magnus Pompeius fuit in hac causa judex, quia tum Consul erat. Nisi forte Q. Pompeius sit, quem, licet Milonis inimicum, appellat ut eidem eum devinciat. [Sed alii rectius reponunt Q. *Varium*, pro *Cn. Pompeium.*]

31. *Decempedis.*) Decempeda proprie dicita pertica decem pedibus longa, qua architecti, fabri, mensores agrorum uti solent; aliquando etiam sumitur pro ipsis mensoribus, ut hic a Cicerone videtur sumi.

32. *Janiculo.*) Janiculum urbs erat olim Etruriæ in ripa citeriore Tiberis; sic dicta ea pars urbis, quod a Jano antiquissimo Italiæ Deo condita sit, cum totam Italiam cum Saturno divisisset, qui ultra Tiberim etiam urbem ædificavit, quæ ab eo Saturnia dicta est, ut ex Virg. lib. 8. Æneid. habemus: vult autem indicare Cicero, quod a Janiculo sive Roma ad Galliam usque omnes possessiones vindicare sibi voluerit.

Ib. *Alpibus.*) His montibus Italia a Gallia separatur.

possessionum terminabat suarum: qui, cum ab equite Romano, splendido et forti viro, T. Pacavio, non impetrasset, ut insulam in lacu Pretio venderet,[h] repente lintribus in eam insulam, materiam, calcem, cæmenta atque arma convexit; dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium exstruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum; qua invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit [i] ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XVI. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur, etsi [a] æquabiliter in remp. in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant jam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre? Imperium si ille nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim faceretis; ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias: pecunias dico? a liberis, a liberis medius fidius, et a con-

[h] *subito.* [i] *ædificare.* [a] *æqualiter.*

34. *In lacu Pretio.*] Lacus Pretius appellatus Romam inter et Viterbium est. Alii lacum *Prælium* appellare malunt.

35. *Lintribus.*] Lintres naves parvæ sunt, quibus utuntur piscatores.

38. *Furfanio.*] Furfanius amicus fuit Ciceronis, ad quem Prætorem scripsit, ut patet ex libro sexto Epist. ad Famil.

42. *Mortuum se in domum illaturum.*] Minatus est Clodius Furfanio se in ejus domum mortuum illaturum, ut cædis reus haberetur, quasi in sua domo eum interemisset; vel quia mortuo illato religiosa domus fiebat, et jus ejus domino peribat, quia res religiosæ nullius juri subjectæ sunt. Vide Caium Jurisc. lib. Pandect. 11. tit. de religiosis locis.

43. *Appium fratrem.*] Appius Claudius frater Pub. Clodii Pulcher dictus est, ad quem plures Ciceronis literæ leguntur, et qui paulo post cum Pisone censor fuit.

45. *Vestibulum.*] Vestibulum locus vacuus est ante domus januam, per quem a via aditus et accessus est ad ædes.

4. *Percalluerat.*] Translatio sumpta a manibus et pedibus, quibus assiduo labore callus obducitur.

7. *Socios.*] Socii dicebantur, qui a populo Romano victi aliquod tributum et ex agris suis decimas pendebant, tamen suis legibus utebantur.

18. *Tetrarchas.*] Principes sunt Tetrarchæ, qui quartam tantum regni partem occupabant.

10. *Medius fidius.*] Medius fidius vel tres sunt voces: vel unica, non duæ, ut putant aliqui; nam ut dicimus *mehercule* ita et *medius fidius*; at utroque per Herculem juratur, ut indicat Tertull. lib. de Idol. cap. 22. Festus vult ea voce significari *Jovis filium*, id est, *Herculem*, quod *Jovem* Græci *Dia* appellant; *fidium* autem apponi pro *filio*, quod sæpe antiqui pro L. litera D.

jugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempub. resque privatas omnium possideret? Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, ADESTE, quæso, atque audite, cives; P. Clodium interfeci: ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris repuli; per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum quonam modo id [factum] ferret civitas; nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maxima lætitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat, et sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare; multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices; spero multa vos liberosque vestros in republica bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil horum vos visuros fuisse; in spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro Consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentius hæc in illum evomere videar, quam verius; etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille *hostis*, ut in communi odio pene æqualiter versaretur odium *meum*. Non potest dici satis, nec cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices; nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii; fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, et, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus) fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui

utebantur. Porro illud *me* quod in *medius fidius* primum locum obtinet, nonnullis placet esse pronomen, pro *ita me deus fidius amet*. Volunt alii denique, *me* esse adverbium atque idem significare quod *per*, unde *mehercule*, per Herculem. Vide Vossium lib. Etymol.

26. *Summorum.*] Hac ætate extitere Sylla et Marius.

33. *Summo viro Consule.*] Pompeio.

50. *Quonam modo.*] Argumentum ex

ea virtute, ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum: si is, inquam, potuisset, aut quaestionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempub. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: et de ejus nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in confitendo ab hisne poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graeciae? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quae carmina? prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo, et libenter, se fecisse libertatis omnium causa: quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam praedicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos: sin factum vobis non probaretur (quanquam qui poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata [b] cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingrata civitate; nam quid esset ingratius, quam laetari caeteros, lugere eum solum propter quem caetera laetarentur? Quanquam hoc animo semper omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus; nam quae mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine [c] maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non audeat, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rempub. defendit, is vir vere putandus est. Populi grati

[b] *fuisset.*   [c] *periculo et invidia.*

minori, et enthymena non solum ex comparatione, sed etiam a contrariis.

53. *Quaestionem.*] Id est judicium, in quo habetur quaestio.

63. *Res divinas.*] Intelligit statuas, monumenta, columnas, quae in Deorum honorem erecta sunt.

64. *Religionem.*] Iis habebantur caeremoniae, quasi inter deos essent.

65. *Ultorem.*] Milo interficiendo Clodio ultus est religionem, quam violavit ille cum in sacra Bonae Deae se intulit.

84. *Ausus essem.*] Loquitur de Catilinae conjuratione a se oppressa.

est, præmiis afficere bene meritos de republica cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi; et, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna, conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, et vestra felicitas, et dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam [d] vim esse ducit, numenve divinum: quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui cœremonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis suis posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu; nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc agimus ac dicimus, videre, aut plane qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit: quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit, cui primum mentem injecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, deorum immortalium cura res illa perfecta; religiones, mehercule, ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, et jus in illo suum retinuisse: vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro, atque obtestor, vosque Albanorum

[d] al. *vim cœlestem existimat.*

91. *Qua Ahala.*] De eo dictum est alíisque superius.

92. *Qua Nosmetipsi.*] Indicat conjurationis participes Lentulum, et Cethegum, quos Consul Senatus decreto interfecit.

94. *Conscientia.*] Nempe præclari sui facinoris.

95. *Fortuna populi Romani.*] Plutarchus in lib. de fortuna Romanorum, eorum imperii initia et incrementa vi fortunæ facta esse scribit, eaque de causa plurima Fortunæ templa in urbe dedicata fuisse.

110 *Illam perniciem.*] Perniciem appellat Clodium, quod suis sceleribus, et impietate Reipub. perniciem afferebat.

115. *Religiones.*] Religiones vocat ipsas cæremonias, quibus in suis sacrificiis utebatur. Religiones autem a religando dictæ sunt. Unde qui diligenter observant, quæ ad cæremonias pertinent, religiosi dicuntur.

117. *Albani tumuli.*] Vel colliculi sunt, et luci eminentiores in quibus aræ quibusdam numinibus dedicatæ fuerunt, vel etiam sepulcra et monumenta veterum Albanorum, qui ibi ante urbem conditam sepulti sunt.

118. *Luci.*] Luci nemora opaca sunt, et densa, et quæ numinibus consecrata censebantur, ut ex multis Virgilii locis licet colligere. Luci autem dicti sunt vel per antiphrasim, quod minime lu-

obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis [e] molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito monte Latiaris, sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro et scelere macularat aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed justæ tamen et debitæ pœnæ solutæ sunt.

XVII. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ quod est in fundo T. Sextii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo [a] teterrimam mortem obiret: ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc ejus satellitibus injicit [b] amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, [c] oblitus cruore et luto, spoli-

[e] *ædificiis.* [a] *turpissimam.* [b] *furorem.* [c] *sordidus.*

cerent propter opacitatem, vel quod etiam cereis, et ignibus, qui in Deorum honorem accendebantur, collucerent.

119. *Sacrorum pop. Rom. sociæ.*) Illa sacra sacrificia sunt, quæ Latinis cum populo Romano communia fuerunt, et quæ olim a Tarquinio Superbo instituta sunt; eadem illa sacra feriæ Latinæ dictæ sunt; celebrabantur autem quotanis a Latinis civitatibus septem a quadraginta, quæ cum populo Rom. in Albanum montem conveniebant ad taurum Jovi Latiali sacrificandum, cujus partem uniuscujusque civitatis populus accipiebat. Vide Dionys. Halicar. lib. 4.

123. *Latiaris.*) Sive *Latialis* Jupiter dicitur qui olim humano sanguine colebatur, cui sacra fiunt solenni festo *Latinarum*, quod et ipsum *Latiar* vocatur. *Macrob.* Sat. l. 1. cap. 16.

124. *Ille lacus.*) Tres fuerunt lacus in Latio, unus Nemorensis, alter Juturnæ, tertius et omnium celeberrimus Albanus.

126. *Seræ.*) Seras ait pœnas persolvisse Clodium, quia Dii tardi sunt ad puniendum.

2. *Sacrarium Bonæ Deæ.*) Prope eum locum in quo Bonæ Deæ sacellum est, obvius Miloni Clodius factus est, ut refert Asconius, et vulneratus, quasi ipsa Bona Dea violatæ a Clodio suæ religionis pœnas sumeret.

5. *Absolutus judicio illo.*) Ob violatam illam religionem Clodius in judicium vocatus fuerat, a quo eum pecunia corrupti judices liberaverunt.

7. *Satellitibus.*) Per illos satellites designat Sextum Clodium et Munatium Plancum, et alios Clodianæ factionis homines.

8. *Sine imaginibus.*) In funeribus imagines eorum, qui in familia claruerant, deferebantur.

Ib. *Sine cantu.*) Tibiæ et cantus in funeribus apud Romanos adhibebantur, qui mos etiam apud Judæos usurpatus est.

Ib. *Sine ludis.*) Gladiatorii ludi, qui funebres dicebantur, in funeribus clarorum virorum apud Romanos fieri soliti sunt, ut sanguine eorum manes placarentur.

Ib. *Exequiis.*) Per exequias intelligitur ille comitatus hominum, qui funus persequuntur.

Ib. *Sine lamentis.*) Lamentum sive planctus, quem mulier, quæ *præfica* dicebatur, incipiebat, dum corpus cremaretur, cui reliqua turba respondebat simili lamentatione.

9. *Laudationibus.*) Priusquam corpus ureretur, suscipiebatur mortui laudatio, quæ funebris oratio dicebatur.

Ib. *Sine funere.*) Per funus expri-

atus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, amburеretur abjectus; non fuisse credo fas clarissimorum virorum [d] formas illi teterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam in quo vita esset damnata. Dura mihi, medius fidius, jam fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rempubl. insultare videret et pateretur; polluerat stupro sanctissimas religiones: Senatus gravissima decreta perfregerat: pecunia se palam a judicibus redemerat: vexarat in tribunatu Senatum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicae gesta resciderat: me patria expulerat; bona diripuerat; domum incenderat; liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat: magistratuum privatorumque caedes effecerat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quae nos nostris [e] servis addicerent; nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod

d *imagines.* e *libertinis.*

mitur funebris pompa, cum nempe accensis facibus cadaver efferebatur; unde Virg. *Funera rapuere faces.*

13. *Mortem lacerari.*] Id est, ejus cadaver semiustulatum a nocturnis canibus lacerari, ut dictum est.

14. *Vita esset damnata.*] Multis Senatus-consultis Clodius confixus fuit.

17. *Sanctissimas religiones.*] Id est, caeremonias Bonae Deae; de quibus saepe dictum.

Ib. *Senatus gravissima decreta.*] Censuerat Senatus ejus morte violatas religiones esse expiandas, et de ejus sacrilegio habendam esse quaestionem; sed evasit judicium corruptis pecunia judicibus.

18. *Vexarat in Tribunatu Senatum.*] Tribunus contra Senatus auctoritatem Gabinio et Pisoni provincias decrevit ut perniciem Ciceronis mercaretur.

19. *Gesta resciderat.*] Abrogavit Clodius omnia Senatus acta, cum exilium Ciceronis machinatus est propter interfectos Lentulum et Cethegum, aliosque conjurationis Catilinariae socios; licet illud factum Senatus populusque Romanus approbasset.

20. *Bona diripuerat.*] V. Or. pro dom. ad Pontif. circa medium.

21. *Liberos, conjugem.*] Vide eandem Orat. ad Pontifices.

Ib. *Cn. Pompeio bellum indixerat.*] Non bellum quidem indixit Clodius Pompeio, sed eum interficere in insidiis voluit, cum ea de causa servus cum sica in templo Castoris comprehensus est.

22. *Magistratuum.*] Non legitur Magistratus occidisse, sed tantum Sextium Q. Fabricium, et M. Cispium ferro appetivisse.

Ib. *Caedes effecerat.*] Cum de Cicerone revocando actum est, multi partim vulnerati sunt, partim elisi, partim occisi a Clodianis.

23. *Domum mei fratris incenderat.*] Lib. 4. ad Att. epist. 3.

26. *Incidebantur.*] Cogitabat Clodius, si Praetor esset, ut scribit Asconius, de hac lege ferenda, ut libertini in urbanis tribubus suffragia ferre possent, quod tantum ab ingenuis praestari poterat. Exitiosa in primis lex illa erat Reip. dabat enim illa occasionem tribunis plebis corrumpendi suffragia, et excitandarum seditionum contra Senatores, et optimates. Utitur vero hac voce *incidebantur*, quia olim leges omnes in tabulis aeneis signabantur.

non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Illum ipsum, quo poterat obstare, Cn. Pompeium, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur: Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat: bonorum animos etiam in [f] meo casu contempserat; Milo unus [g] urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem dederunt illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum resp. suo jure esset ulta. Senatus, credo, Prætorem eum [h] circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hac aliquid profecerat. An Consules in Prætore coercendo fortes fuissent? primum, Milone occiso, habuisset suos Consules: deinde quis [i] in eo Prætore Consul fortis esset, per quem Tribunum, virum Consularem crudelissime vexatum esse meminisset? omnia possideret, teneret: lege nova, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremo nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effœminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempubl. nullam haberetis. An ille Prætor, ille vero Consul, modo hæc templa, atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, et Consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum [k] abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus ever-

[f] *meo exilio.* [g] *resistebat.* [h] *coercuisset.* [i] *eo Prætore.* [k] *intulit.*

30. *Cn. Pompeium.*] Volebat Clodio Pompeius obsistere, quia cum eo redierat in gratiam.

34. *Ut huic.*] Miloni.

37. *Ne cum solebat quidem.*] Sensus est cum Senatus volebat coercere Clodium privatum, nihil efficiebat; quid igitur efficere poterit, cum Prætor erit? est argumentum a minori.

29 *Habuisset suos Consules.*] Optabat Clodius Consules habere Hypsæum et Scipionem.

40. *Per quem tribunum.*] Clodius Tribunus vexavit Ciceronem virumConsularem.

41. *Lege nova.*] Multæ leges, quas tulisset Prætor Clodius, post ejus mortem inventæ sunt. Inter quas hæc fuit inventa, ut Rusticanæ tribus in Consulibus creandis, ut libertini in tribubus urbanis, jus suffragiorum haberent.

46. *Hæc templa.*] Loquitur de foro et de curia, ubi hæc Oratio habebatur. Hostilia autem ab Hostilio rege, a quo condita est, curia dicebatur, in qua erant rostra.

52. *Portum.*] Reges et populi exteri ad Senatum Rom. tanquam ad refugium confugiebant.

53. *Funestari.*] Id dicit, quia in ea combustum est cadaver Clodii, quo curia et forum polluta est.

terat. Et ſunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Et qui ab eo ᵐ ſpirante forum putent potuiſſe defendi, cujus non reſtiterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipſum, ſi poteſtis, ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix ſuſtinetis furias inſepulti? niſi vero ſuſtinuiſtis eos qui cum gladii toto foro ⁿ volitarunt. Cædi vidiſtis populum Romanum, concionem gladiis diſturbari, cum audiretur ſilentio M. Cœlius tribunus-plebis, vir et in repub. fortiſſimus, et in ſuſcepta cauſa firmiſſimus, et bonorum voluntati et auctoritati Senatus deditus, et in hac Milonis ſive invidia, ſive fortuna ſingulari, divina et incredibili fide.

m *vivo.* n *diſcurrerunt.*

58. *De via Appia querantur.*] In via Appia occisus est Clodius.

63. *Falcibus.*] Falces militares, non messorias intelligit; de quibus Vegetius.

65. *Cum audiretur M. Cœlius.*] Cum Romam rediisset Milo nocte qua curia incensa est, Cœlius tribunus-plebis, concione advocata eorum qui favebant Miloni, oratione exposuit omnia quæ scelerate a Clodio commissa sunt. Verum reliqui tribuni-plebis cum armata multitudine in forum irrumpunt. Cœlium ipsum et Milonem interemissent, nisi servorum indumentis vestiti, fuga consuluissent saluti. Multos cives trucidaverunt, eos præsertim qui habitu vestituque se divites ostendebant. Prætextu quærendi Milonem, multas domos invadunt, easque diripiunt. Ita Asconius, qui Cæcilium legit.

66. *In suscepta causa firmissimus.*] Obstitit ille firmissime legibus Cn. Pompeii, quibus ferebat, ut in hac causa eodem die actor et reus orarent, ut actori horæ duæ, reo tres essent. Aiebat videlicet Cœlius privilegium in Milonem ferri, et judicia præcipitari: et cum pertinacius legem ille vituperaret, eo processit iræ Pompeius, ut diceret si coactus esset, armis se Rempublicam defensurum. Ita Asconius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio ad miſericordiam comparata eſt.

XVIII. Sed jam ſatis multa de cauſa: extra cauſam etiam nimis fortaſſe multa. Quid reſtat, niſi ut orem obteſterque vos, Judices, ut eam miſericordiam tribuatis fortiſſimo viro, quam ipſe non implorat; ego autem, repugnante hoc, et imploro, et expoſco? Nolite, ſi in noſtro omnium fletu nullam lacrymam adſpexiſtis Milonis, ſi vultum ſemper eundem, ſi vocem, ſi orationem ſtabilem ac non mutatam videtis, hoc ei minus parcere: atque haud ſcio an multo etiam ſit adjuvandus magis. Etenim ſi in gladitoriis

1. *Extra causam.*] Cicero vagatus est extra causam, cum tam fuse de Clodii vitiis et sceleribus dixit.

3. *Quam ipse non implorat.*] Id dicit, ut placeat judicibus, qui potuissent offendi, quod neque sordidatus venerit ad hoc judicium Milo, neque supplex ad eorum pedes deprecaturus accesserit.

pugnis et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et ut, vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet haec urbs praeclara, mihique patria carissima, [a] quoquo modo merita de me erit; tranquilla repub. cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam, atque abibo; si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala: et, quam primum [b] tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meae! ego, cum tribunus-pleb. repub. oppressa, me Senatui dedissem, quem extinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego, cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc Senatus est, quem secuti fumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defensio? mihi-ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec vero haec, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis; negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit; timidis, et omnia [c] circumspicientibus pericula, non negat: plebem et infimam multitudinem, quae, P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, suam se fecisse commemorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos

a. *sive me damnet, sive liberet.* b *pervenero.* c *providentibus.*

24. *Ego, cum tribunus-pleb's.*] Respicit Cicero ad illud tempus quo ab exilio revocatus est; ad quem revocandum non mediocrem operam tulit Sextius, qui tum Tribunus erat: in quo consensit cum Senatoribus, quibus fere semper Tribuni-plebis infensi fuerunt.

26. *Vires erant debiles.*] Debiles fuerunt propter Clodium, a quo illi vexati sunt.

31. *Tui.*] Cicero ex equestri ordine erat, ex quo ad Senatorium transivit.

36. *Negat.*] Excusat hic cives, quos non ingratos esse ait, sed timidos.

40. *Tribus patrimoniis.*] Milo habuit tria patrimonia: paternum, maternum, et illud quod a C. Annio avo materno, a quo fuerat adoptatus, acceperat. Haec autem omnia patrimonia largitionibus et impensis ludorum impenderat; ob quas, ut ait Asconius, Milo postero die reus ambitus factus, absens damnatus est; sed has largitiones eo consilio a Milone factas esse ait Cicero in populum, ut divites a direptione liberaret.

non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam: vestras vero, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem Præconis [d] modo defuisse, quam minime desiderarit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se Consulem declaratum; nunc denique si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certe vera sunt, FORTES ET SAPIENTES VIROS non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in vita, nisi præclarissime fecisse: siquidem nihil sit præstabilius viro, quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoria consolaretur; quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum videantur ascendere. [e] De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas: quin hóc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos et actos, et institutos dies: centesima [f] lux est hæc ab interitu P. Clodii, et opinor, altera: qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non possum, sed quo est illa magis divina virtus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eripieris, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissi-

[d] *tantum.* [e] in *me.* [f] *dies.*

44. *Occursationes.*] Id est, obvius salutationes, quæ honoris et benevolentiæ causa fiunt.

Ib. *Sermones.*] Qui nempe de Milone absente circumferuntur.

46. *Vocem præconis.*] Licet maxima pars suffragiorum in aliquem incumberet, neque posset in comitiis ignorari, quis Consul esset designatus; tamen ille Præconis voce renunciabatur, a quo laudibus efferebatur.

65. *Etruriæ festos.*] Hæc regio plane inimica Clodio. Cum autem audivisset, eum a Milone interfectum fuisse, festos dies in honorem Milonis instituit.

76. *Non enim inimici mei.*] Ait quod sibi amicissimi, hujus tanti mali erunt auctores, quibus irasci, aut de iis queri lex amicitiæ vetat. Loquitur autem de judicibus, quos dixit sibi esse amicissimos.

mi: non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, Judices, mihi tantum dolorem [g] inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis: quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id [h] meo capite potius luitur, quam Milonis? Præclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, o T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est; quid? vos Judices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis! vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? o me miserum! o me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos? ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, [i] consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus; a quibus non potuisse? ab iis qui maxime Clodii morte acquierunt; quo deprecante? me. Quod nam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus ad-

[g] *inferetis.* [h] *mea morte.* [i] *socio meæ calamitatis.*

81. *Offendistis.*] Id est, aliquid invenistis offensionis.

85. *Inimicitias potentium.*] Tanta fuit Ciceronis in Milonem amicitia, ut neque Clodiani, neque Pompeius, qui infensus erat Miloni, deterrere eum potuerint ab hac Milonis defensione suscipienda.

86. *Armis.*] Cicero semper ad fuit Miloni in petitione Consulatus, licet sæpius Clodio armis fuerit Milo appetitus.

86. *Temporum.*] Cicero significat, communicare secum omnes suas fortunas Milonem voluisse.

misi, Judices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati mihi acerbiorem reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si [i] distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerat dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam Prætor, Consul, Dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, et a vobis, Judices, conservandum virum! Minime, minime, inquit; immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam nisi in patria morietur? aut, si forte, pro patria, hujus vos [m] animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patimini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejecerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum: et hic se lacrymis defendi vetat; vos oro obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maxime probabit, qui in judicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque legit.

[i] *separor.* [m] *memoriam generositatis.*

115. *Illa indicia.*] Catilinæ conjurationem indicat, qui urbem ferro flammaque delere constituerat.

116. *Ex fonte illo dolores.*] Cicero ejectus in exilium a Clodio est, quia Lentulum et Cethegum, conjurationis socios, interfecerat in carcere: et quia Milo studuit, atque maxime, ut ab exilio Cicero revocaretur, hic Clodium inter et Milonem odia gravissima exarserunt.

126. *Minime inquit.*] Inducit Jam Milonem loquentem.

137. *Is probabit.*] Pompeium significat qui, cum sapientissimos illos judices ex omnibus ordinibus selegerit probabit eorum sententias. Id autem dicit, ut amoveat suspicionem odii, quo in Milonem Pompeius ferebatur.

PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. CLAUDIUS MARCELLUS *civis Romanus et Consularis, singulari vir eruditione, cum in Consulatu ante annos quinque Cæsarem palam oppugnavisset, in dissensione civili fuit cum Pompeio, cum multis aliis Senatoribus. Confecto bello Cæsar victor multos ex inimicis suis, Pompeiique fautoribus, in patriam, et pristinam dignitatem restituit. Cum autem in Senatu a L. Pisone mentio facta esset de Marcello, qui Mitylenas concesserat, C. Marcellus Claudii frater se supplex ad Cæsaris pedes abjecit cum universo Senatu rogante Marcelli reditum. Cæsar multa acerbe de eo questus est, ac se propter injurias et suspiciones, quibus in futurum carere non posset, suo jure contra illum uti posse; se tamen satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse. Deinde præter omnium spem dixit se Senatui roganti de Marcello, ne ominis quidem causa negaturum. Itaque cum omnes ante Ciceronem rogati gratias egissent Cæsari, Cicero rogatus, ei enim ab universo Senatu partes illæ fuerant demandatæ, omnium nomine hac oratione Cæsari gratias egit.*

TEMPUS.

Habita est hæc oratio anno urbis conditæ 707, *C. Julio Cæsare tertium, M. Æmilio Lepido Consulibus.*

PARTES.

Tres habet; Exordium, Contentionem, et Perorationem.

GENUS.

Hæc oratio est in genere demonstrativo: tota enim versatur in laude Cæsaris.

STYLUS.

Stylus elegans est, ornatus, et aureo quodam orationis flumine temperatus.

EXORDIUM.

I. DIUTURNI ſilentii, P. C. quo eram his temporibus uſus, non timore aliquo, ſed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, [a] quæ vellem, quæque ſentirem, meo priſtino more dicendi. Tantam enim manſuetudinem, tam inuſitatam inauditamque clementiam, tantum in ſumma poteſtate rerum omnium [b] modum, tam denique incredibilem ſapientiam ac pene divinam tacitus nullo modo præterire poſſum. M. enim Marcello vobis, P. C. reique publ. reddito, non ſolum illius, ſed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis et reipublicæ conſervatam ac reſtitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cum viderem, virum talem, qui in eadem cauſa eſſet, in qua

INTERPRETATIO.

[a] *loquendi meo priſtino more* ea *quæ vellem, et quæ ſentirem.* [b] *moderationem.*

NOTÆ.

1. *Diuturni silentii.*] Diu siluerat Cicero propter illud bellum civile quod Pompeium inter et Cæsarem exarserat; alii enim in alias urbes se Senatores receperant; alii secuti fuerant Pompeium, ut ipse Cicero, cum multis e primoribus: quare Romæ nullus tunc Senatus habebatur. Deinde cum ipse a Cæsare restitutus est, latuit, neque sententiam dixit in Senatu.

Ib. *Patres conscripti.*] Ordinum varietatem intulit Romulus in suam civitatem. Idem enim Senatum, idem equites instituit: sed qui neque Senatores neque Equites essent, eos in tertio Plebis ordine reliquit. Senatores autem nominavit, quos ad Consultationes de Repub. advocavit, quod ad senes fere et majores natu accideret, ad quos de summa Repub. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publice sibi suscipienda existimaret. Eosdem etiam Patres appellavit nempe a curæ similitudine, ut scripsit in Catilinæ conjuratione Sallustius. Unde procedentibus temporibus Patres Conscripti nominati sunt, qui in Novum Senatum erant lecti; quamvis postremo usus obtinuerit, ut omnes Senatores uno Patrum Conscriptorum nomine vocarentur.

2. *Non timore aliquo.*] Id dicit ad conciliandam Cæsaris sibi benevolentiam: quid enim ab eo timere poterat, a quo tam humaniter exceptus est præcipue cum illi obviam venit redeunti ex Asia in Italiam; ut enim Plutarchus scribit in Cicerone, non prius Cæsar Tullium ante alios sibi occurentem vidit, quam descenderit, salutaverit, cumque eo solo colloquenti multa stadia processerit. Adde quod singulari clementia et animi lenitate præditus est Cæsar.

Ib. *Partim dolore.*] Prima causa ejus silentii dolor fuit; quam ex absentia et casu Marcelli percipiebat, quod cum in eadem causa fuisset, qua Cicero, non in eadem fortuna jam esset: Cicero pristinæ dignitati redditus est, et M. relictus.

Ib *Partim verecundia.*] Verecundia metus est infamiæ; pudebat enim Ciceronem sine Marcello sententiam dicere in Senatu.

12. *In eadem causa.*] Secutus fuerat Marcellus Pompeium cum Cicerone contra Cæsarem.

ego fuiſſem, non in eadem eſſe fortuna: nec mihi perſuadere poteram, nec fas eſſe ducebam, verſari me in veſtro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore ſtudiorum, ac laborum meorum, quaſi quodam ſocio a me et comite diſtracto. Ergo et mihi meæ priſtinæ vitæ conſuetudinem, C. Cæſar, intercluſam aperuiſti, et his omnibus ad bene de omni republica ſperandum, quaſi ſignum aliquod ſuſtuliſti. Intellectum eſt enim mihi quidem in multis, et maxime in me ipſo, ſed paulo ante omnibus, cum M. Marcellum Senatui populoque Romano et reipublicæ conceſſiſti, commemoratis præſertim offenſionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel [c] doloribus, vel ſuſpicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis anteactæ vitæ hodierno die maximum cepit, cum ſummo conſenſu Senatus, tum præterea judicio tuo graviſſimo et maximo; ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio ſit laus, cum in accepto tanta ſit gloria. Eſt vero fortunatus ille, cujus ex ſalute non minor pene ad omnes, quam ad illum ventura ſit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; quis enim eſt illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium ſtudio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præſtantior? Nullius tantum eſt [b] flumen ingenii; nulla dicendi aut ſcribendi tanta vis, tanta copia, quæ non dicam exornare,

[c] *iræ tuæ.* [d] *ubertas.*

14. *Veteri curriculo.*] Intelligit Senatum ubi sæpe cum Marcello sententiam dixit; metaphora sumpta a ludis, in quibus currus agi solebant.

15. *Illo æmulo.*] Marcellus orator fuit insignis, qui cum Cicerone de laude eloquentiæ certabat; cujus lib. de claris Oratoribus laudes prosequitur.

16. *Comite distracto.*] Longe Marcellus et Cicero a se invicem distracti erant, nam Romæ Cicero tum erat: Marcellus vero Mitylenis exulabat.

19. *Signum aliquod sustulisti.*] Translatio a bello, in quo dum signum stat, spes affulget victoriæ; et Cæsar restituto Cicerone et Marcello, significat se Rempublicam nolle evertere.

22. *Offensionibus.*] M. Marcellus Consul contendit, ut Cæsari in Galliis bellum agenti successor mitteretur; isque exercitum statim dimitteret, vel hostis patriæ declararetur. In oratione prædonem appellavit: imo decurionem Novicomi, quo coloniam Cæsar deduxerat, virgis cæcidit, ut civem eum non esse ostenderet, et ita Cæsaris factum improbabat, eique plagarum suarum vestigia ostenderet.

24. *Suspicionibus.*] Suspicabatur Cæsar, sibi a Marcello mortem intentari.

Ib. *Ille.*] Marcellus.

25. *Summo consensu Senatus.*] Senatus universus postulavit a Cæsare, ut ab eo revocaretur Marcellus, et in pristinam suam dignitatem restitueretur.

29. *Ad illum ventura.*] Indicat maximam percepturum lætitiam Marcellum cum audiret in exilio se a Cæsare revocari.

31. *Nobilitate.*] Licet Marcellorum gens plebeia fuerit, tamen honoribus illustrissima et nobilissima extitit, utpote in qua sex fuere Consules, quorum unus quinque consulatibus, alter tribus functus est.

Ib. *Optimarum artium studio.*] Commentationibus quotidianis se exercuisse Marcellum ait Cicero lib. de claris Oratoribus: unde nulla ei Oratoris virtus defuit.

sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, et hoc e pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem quam eam, quam hodierno die consecutus es.

e *dicam cum tua* venia.

CONFIRMATIO.

Duas partes habet Confirmatio. In prima parte laudat Cæsaris clementiam. In secunda diluit suspiciones insidiarum.

PRIMA PARS CONFIRMATIONIS.

In qua laudat Cæsaris clementiam.

II. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter a crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero b præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec vero disjunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam

a *sæpe dicere.* b *expeditionem.*

1. *Soleo sæpe ante oculos ponere.*] Illustri distributione comparat resgestas a Cæsare, cum aliorum imperatorum victoriis, quas longe ait superasse.

2. *Nostrorum imperatorum.*] Ante Cæsarem claruerunt armorum gloria Scævola, Mucius, Cincinnatus, Camillus, Torquatus, Manlius, Curius, Fabius Maximus, Decii, Regulus, Marcellus, Scipiones, Catones, Paullus Æmilius, Pompeius.

Ib. *Exterarum gentium.*] Præ cæteris istæ gentes fortissimæ omnium habitæ sunt Persæ, Macedones, Thebani, Locrenses, Galli.

3. *Potentissimorum populorum.*] Potentissimi olim fuerunt, antè Romanos, Scythæ, Athenienses, Lacedæmonii.

Ib. *Clarissimorum regum.*] Hi reges cæteros vicerunt nominis gloria: Pyrrhus rex Epirotarum, Syphax, Jugurtha, Massinissa, Bocchus, Alexander, Mithridates.

4. *Numero præliorum.*] Cæsar quinquagies cum hoste signa contulit. Vide Plinium, lib. 7. cap. 26. Et præter civiles victorias undecies centum et nonaginta duo millia hominum præliis occidit.

5. *Nec varietate regionum.*] Bellum gessit Cæsar in Hispania, Britannia, Gallia, Ægypto, Germania, Asia, Africa et Græcia. Pompeium in Africa, ad Pharsaliam vicit, Ptolomæum in Ægypto, Pharnacem filium Mithridatis in Ponto, Scipionem et Jubam in Africa, Pompeii filios in Hispania.

Ib. *Nec celeritate conficiendi.*] In Commentariis Cæsaris hoc de se frequenter ait: *Celerius opinione hoc aut illud Cæsar fecit*, Et de Pharnace a superato, *Veni, vidi, vici.*

6. *Disjunctissimas terras.*] Vicit in Germania et Africa.

tuis, non dicam curſibus, ſed victoriis [c] luſtratæ ſunt. Quæ quidem ego niſi tam magna eſſe fatear, ut ea vix cujuſquam mens aut cogitatio capere poſſit, amens ſim: ſed tamen ſunt alia majora. Nam bellicas laudes ſolent quidem extenuare verbis, eaſque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ ſint imperatorum; et certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia ſociorum, claſſes, commeatus multum juvant; maximam vero partem quaſi ſuo jure fortuna ſibi vindicat, et quidquid eſt proſpere geſtum, id pene omne ducit ſuum. At vero hujus gloriæ, C. Cæſar, quam es paulo ante adeptus, ſocium habes neminem; totum hoc quantumcunque eſt, quod certe maximum eſt, totum eſt, inquam, tuum; nihil ſibi ex iſta laude Centurio, nihil Præfectus, nihil cohors, nihil

c *pervagatæ*.

8. *Cursibus.*] Hyperbole egregia: vix enim quis has regiones posset cursibusperagrare.

10. *Sunt alia majora.*] Intelligit clementiam, quæ omnibus victoriis et rebus bellicis videtur anteponenda; quia tota est clementia Cæsaris: at victoriæ et res bellicæ ipsi sunt cum reliquis belli ducibus et militibus communes, unde sumunt nonnulli occasionem eas extenuandi.

13. *Imperatorum.*] Imperator dictus est, qui suis auspiciis exercitumducebat,et aliquot hostium millia in acie ceciderat. Suetonius scribit,Julium Cæsarem Imperatoris prænomen perpetuum, et cognomen Patris patriæ a Senatu accepisse.

Ib. *Et certe in armis.*] Causus profert, ex quibus victoria efficitur.

14. *Commeatus.*] Per commeatum intelligit ea omnia quæ exercitui vel instruendo, vel alendo, prorsus necessaria sunt.

15. *Fortuna.*] Fortuna maxime in bellis anceps dicitur; quid enim victoria incertius?

17. *At vero hujus gloriæ.*] Apponit dissimilitudinem, qua ostendit laudem clementiæ sibi propriam Cæsarem vindicare, restituendo Senatui Marcellum, quia ipsi unica est, nec communis cum aliis.

20. *Centurio.*] Vegetius lib. 2. cap. 8. dicit fuisse *Centuriones, qui singulis centurias curabant, qui nunc centenarii nominantur.* Centurio vero equitum est, et Præfectus peditum dux.

Ib. *Nihil Præfectus.*] Præfecti varii fuerunt; alii legionis, qui proprie judicabant, et qui, absentibus legatis, tanquam ipsorum vicarii potestatem maximam retinebant; alii castrorum,ad quos castrorum positio,valli et fossæ destinatio pertinebat; alii annonæ, qui curabant annonam, et ut equi et vestes semper militibus paratæ essent.

Ib. *Cohors.*] Modestus et Vegetius in una legioneCohortes decemfuisse scribunt, quarum prima et numero et dignitate militumcæteris præstabat. Hæc autemsuscipiebat Aquilam,quæ præcipuum Romanorum vexillum erat. Hæc habebat pedites mille centum et quinque, cum equitibus loricatis centum triginta duobus,et Cohors milliaria dicebatur, et princeps totius legionis erat, a qua, cum ad pugnam veniendum erat, prima acies instruebatur. 2. Secunda Cohors habebat pedites555.et equites 66. et quinquagenaria dicebatur. Tertia tot numerabat pedites, et equites: in qua validiores probabantur, quia in media erat acie. Quarta pedites 600. et equites 66. Tot in quinta numerabantur: sed strenuos quosque milites exigebat, quia sicut prima Cohors dextrum, sic illa sinistrum cornu tenebat; quinque porro illæ cohortes in prima acie stabant.

Sexta Cohors habebat pedites 555. equites 66. illa autem in secunda acie post Aquilam ordinabatur. Septima pedite 555. cum equitibus 56. in secunda acie media consistebat. In octava, nona, et decima totidem erant milites,

turma decerpit[d]: quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam, et propriam fatetur; nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ et naturam, et conditionem, ut vinci possent, habebant; nulla est enim tanta vis, [tanta copia] quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verum animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solum nostris, sed pene omnium gentium literis atque linguis: neque[e] ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore

[d] *assumit.* [e] *ullum tempus.*

Hæc ultima in secunda acie sinistrum cornu possidebat. Licet illæ majores et præcipuæ legionis partes fuerint, nullæ tamen primis Romanorum temporibus extitere, ut Vegetius ait, cum nulla earum apud Livium mentio fiat; quare vulgo plerique credunt a Mario primum cohortes institutas fuisse.

21. *Turma.*] Turma hinc dicta est, quod terdenis equitibus conflabatur: dividebatur autem in decurias, quæ nomen hinc traxit, quod decem equites unaquæque contineret.

23. *Temeritas.*] Temeritas audacia sine consilia dicitur: in bellis autem sæpe temeritas et fortuna dominantur: at in clementia minime, tota enim ab animi consilio proficiscitur.

25. *Domuisti.*] Redit Cicero ad enumerationem populorum, quos Cæsar superavit, adhibitaque comparatione cum venia quam Marcello dedit, longe hanc omnibus aliis præstantiorem clementiæ victoriam extollit.

Ib. *Barbaras.*] Tales fuerunt Afri, Ægypti, Britanni, Galli, Germani, Sarmatæ. Dicuntur autem illi populi immanitate barbari, vel propter morum feritatem, vel corporis magnitudinem.

Ib. *Multitudine innumerabiles.*] Legitur Cæsarem in sola Gallia vicisse populos quadringentos; sed nota per tot illos populos, eos nominari, qui ab urbe aliqua vel breviore aliquo regionis tractu denominabantur, quales bene multi erant, in qualibet nunc Galliæ provincia.

26. *Locis infinitas.*] Varias nationes in variis orbis partibus vicit Cæsar, ut dictum est superius.

Ib. *Copiarum genere.*] Præ cæteris populis qui victi sunt a Cæsare ditissimi fuere Galli, Alexandrini, et Hispani.

27. *Vinci possent.*] Vicit Cæsar populos qui vinci quidem, sed non sine maxima difficultate, poterant. Neque enim omnino insuperabiles fuerunt.

29. *Animum vincere.*] Redditio est dissimilitudinis. Nam si vincere, quæ non facile vincuntur, gloriosum est, longe est gloriosius animum vincere, &c.

30. *Adversarium.*] Marcellum nempe, qui Philosophiæ studio vir fuit eximius.

31. *Virtute.*] Vulgo nomine virtutis Romani intelligunt fortitudinem, quæ cum reliquis suum virtutis nomen communicat.

38. *Obstrepi clamore.*] Id est, strepitu et acclamatione militum ita obrui, ut minus audiantur. Solebant enim illi veteres, sive quæ belli, sive quæ domi res male vel bene gestæ videbantur, acclamatione vel probare, vel im-

militum videntur, et tubarum sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, juste, moderate, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, et in victoria, quæ natura insolens et superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modo in [f] gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te vero, quem præsentem intuemur, cujus mentem sensusque et [g] os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipub. fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? parietes, medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, et suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, et [h] commemorabili pietate [ac virtute] præditi lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria [i] effodit: quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, pene ab interitu [k] vindicasti.

III. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones; hæc enim res unius propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; hujus autem rei tu idem et dux es et comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis [nulla unquam] allatura sit finem ætas; nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat et consumat vetustas; at vero hæc tua justitia, et lenitas animi florescet quotidie magis,

[f] *rebus veris.* [g] *vultum.* [h] *commemoranda.* [i] *vulneravit.* [k] *liberasti.*

probare. Nota vero quod illa vox *obstrepi* passive sumpta insolens ac parum usitata sit.

45. *Quidquid belli.*] Hic locus ab Ennio desumptus est, qui sic cecinit, *quorum virtuti belli fortuna pepercit.* Id est, qui in bello non interierunt.

47. *Parietes.*] Translatio a rebus animatis, ad res inanimatas, quibus sensus ad lætitiam significandam conceditur.

Ib *Medius fidius.*) De hoc dictum est pro Milone, parag. 16. not. ad l. 8.

49. *Illa auctoritas.*] Restituto Marcello a Cæsare restituitur pristina Senatus auctoritas; quæ tempore bellorum civilium plane jacuerat.

50. *C Marcelli.*] Loquitur de Marcello fratre, qui supplex ad Cæsarem venit, ut pro hoc Marcello deprecaretur.

1. *Hunc tu igitur diem.*] Laudat Cæsarem a proprio clementiæ suæ facto, quod victoriis anteponendum est, quia multos comites victoriarum habet, nullos vero clementiæ, quæ ipsius tota est.

Ib. *Tuis gratulationibus.*] Ante bella civilia pro rebus feliciter gestis in Gallia dierum 25. gratulationes seu supplicationes Cæsari decretæ sunt, quod nulli ante contigerat, ut ipse ait lib. 2. bell. civil. et confectis bellis civilibus dierum 40. ut Dio refert lib. 2.

5. *Tropæis.*] De his dictum Orat. in Pisonem paragr. 15. not. ad l. 35.

Ib. *Monumentisque.*] Monumentum generaliter res est memoriæ causa in posterum prodita, in qua si corpus inferatur, fiet sepulcrum; si nihil erat, monumentum memoriæ causa factum est.

8. *Hæc tua justitia, et lenitas.*] U-

ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam ante æquitate et misericordia viceras, hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti; nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus; recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc Cæsaris judicium, P. C. quam late pateat, attendite; omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus; nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ conservavit, memet mihi et item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, et sibi ipsos, et patriæ reddidit; quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in [a] consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, a plerisque ignoratione potius, et falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum; quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavi; semperque do-

a *Senatu.*

traque hæc virtus Cæsaris elucet in moderatione animadvertendi.

9. *Operibus tuis.*] Intelligit illa monumenta et tropæa, quæ opere et manu Cæsaris erecta sunt.

10. *Omnes victores bellorum civilium.*] Victores illi bellorum civilium fuere Sylla, Marius, Octavius, Cinna, qui non contenti effuso civium sanguine in bellis, post victoriam multum iterum offuderunt.

12. *Te ipsum vicisti.*] Vicit semetipsum Cæsar, cum odio deposito, quo in Marcellum exarserat, ei pepercit.

13. *Ipsam victoriam vicisse videris.*] Ait Cicero Cæsarem vicisse victoriam, vel quia veniam eis concessit, in quos victoriæ jure animadvertere poterat, vel quia se victorem clementia et lenitate animi vicit.

18. *Atque hoc C. Cæsaris judicium.*] Judicium exprimit, quo Marcellus a Cæsare restitutus est.

19. *Ad illa arma fato.*] Ut illos excuset, qui arma Pompeii secuti sunt, fato causam adscribit cui parere necessario oportuit, juxta mentem illius temporis philosophorum, qui bellorum civilium discordias plerumque fato tribuebant, ut videre est apud Horatium Epod. 7. *Sic est, acerba fata Romanos agunt.*

21. *Erroris humani.*] Excusat eos qui contra Cæsarem a Pompeio steterunt, quod arbitrarentur in fraudem inducti, eum aliquid contra Remp. moliri, cum unice Rempub. et suam dignitatem conservare ac tueri conaretur.

23. *Memet mihi.*] Cicero primum secutus fuerat Pompeium contra Cæsarem, sed se restitutum putavit, cum Marcellum vidit Reipub. redditum: quia et omnes alii sese restitutos quoque putaverunt, quare omnes animum resumpserunt, atque iterum Reipub. consulere cœperunt.

25. *Non ille.*] Ostendit judicium Cæsaris ex effectis et signis. Fuit autem judicium, quod putabat Cæsar eos non ex malitia, sed ex ignorantia pecasse, quia eos restituit in Senatum; quos nunquam restituisset, si eos hostes judicasset.

28. *Semper de pace agendum.*] Semper pacis auctor fuit Cicero. Unde lib. 7. Epist. 14. ad Att. *Pacem hortari non desisto, quæ vel injusta utilior est, quam justissimum bellum cum civibus.*

lui, non modo pacem, ſed orationem etiam civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam ſecutus ſum arma civilia; ſemperque mea conſilia pacis et togæ ſocia, non belli atque armorum fuerunt: hominem ſum ſecutus privato officio, non publico: tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo [b] cupiditate, ſed ne ſpe quidem, prudens et ſciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum conſilium minime obſcurum fuit; nam et in hoc [c] ordine, integra re, multa de pace dixi; et in ipſo bello eadem etiam cum [d] capitis mei periculo ſenſi. Ex quo jam nemo erit tam injuſtus rerum [e] æſtimator, qui dubitet, quæ Cæſaris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conſervandos ſtatim cenſuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minus mirum videretur fortaſſe tum, cum eſſet incertus exitus, et anceps [f] fortuna belli; qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat, ſe maluiſſe non dimicare, quam vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello ſum teſtis; noſtri enim ſenſus, ut in pace ſemper, ſic tum etiam in bello congruebant: quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, cum inſolentiam certorum hominum, tum etiam ipſius victoriæ ferocitatem extimeſcentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæſar, nobis, qui illa vidimus, debet eſſe; non enim jam cauſæ ſunt inter ſe, ſed victoriæ

[b] *ambitione.* [c] *Senatu.* [d] *vitæ meæ.* [e] *judex.* [f] *victoria dubia.*

31. *Repudiari.*] Cæsar pacis cupidus fuit, Cicero suasor, hanc Pompeius semper repudiavit.

34. *Grati animi fidelis memoria.*] Beneficio Pompeii revocatus fuerat ab exillo Cicero, unde eum Cicero secutus est non odio Cæsaris, sed, ut ait lib. 7. Epist. Fam. 3. *quia veritus sum deesse Pompeii saluti, cum ille aliquando non defuisset meæ.*

36. *Ad interitum ruerem voluntarium.*] De Pompeii victoria nunquam bene Cicero ominatus est. Primum quia neque magnas copias, neque belicosas: deinde excepto duce, paucisque principibus, reliquos in bello rapaces, et in oratione crudeles: deinde amplissimorum virorum æs alienum, nihil denique boni præter ipsam causam Pompeii invenit. Pompeius signa tirone et collectitio exercitu cum Cæsaris legionibus robustissimis contulit; victus turpissime, amissis etiam castris, solus fugit. Hæc C[illegible] scribit Mario lib. 7. Epist. 3. Fam.

38. *Integra re.*] Id est, nondum divisa Repub. bellis civilibus.

39. *Ex quo.*] Conclusio totius argumenti superioris, quam sic informat: Is pacem amavit, qui præcipue pacis auctores conservavit: sed me pacis auctorem Cæsar conservavit, igitur pacem amavit.

48. *Insolentiam certorum hominum.*] Certos dicit, quasi odiosum esset eos appellare; sed inter eos potissimum fuere L. Lentulus, L. Domitius Ænobarbus, Curius, Antonius, qui bellum suadebant pacis conditionibus repudiatis.

49. *Ferocitatem extimescentem.*] Hic videtur indicare, fuisse utilius Cæsarem, quam Pompeium, vicisse; propter eorum crudelitatem et cupiditatem qui cum Pompeio erant.

51. *Non enim causæ.*] Sæpe Cicero eum multis historicis, ac præcipue Velleio Paterculo l. 2. Pompeii causam multo meliorem fuisse asserverat. Verum hic non agitur de causa, sed de victoria; nam victoria Cæsaris longe moderatior extitit, quam quæ a Pom-

comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam; [g] gladium vigina vacuum in urbe non vidimus; quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam, quam id, quod omnes verebamur, [h] nimis iracundam futuram fuisse victoriam; quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: [i] ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis; ex quo quidem maximus est fructus jucunditasque sapienti; cætera cum tua recordabere, etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere: de nobis, quos in Repub. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quæ non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere; tantus est enim splendor in [k] laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut hæc a virtute donata, cæ-

g *vaginam vacuam gladio.* h *ferociorem.* i *ita ut.* k *virtute.*

peio fuisset relata, proter eorum superbiam et ferocitatem, quos secum habebat.

52. *Vidimus.*] Probat ab effectu moderationem Cæsarinæ victoriæ, quia post eam nemo occisus est, sed suis hostibus pepercit Cæsar.

54. *Eos Martis vis perculit.*] Si qui ceciderunt in victoria Cæsaris, ceciderunt illi armati. Non vero post prælium et victoriam interfecti sunt, ulciscente se victore.

55. *Alterius vero partis.*] A parte Pompeii si stetisset victoria, plena illa fuisset crudelitatis; Pompeiani enim eos pro hostibus habebant, qui secum una non essent, etiam si secuti Cæsarem non essent; at Cæsar eos tantum oppugnabat, qui contra essent armati, ut dicetur in Ligariana; et patet ex Epist. 6. ad Marcellum hunc lib. 4. ad Fam.

59. *Otiosis.*] Otiosos hic dicit, qui neutrius partis fuerunt.

65. *Ad clementiam.*] Mirifice hic adulatur Cæsari. Ait enim divina providentia factum esse, ut clementi victori victoria concederetur, tum ut populum Rom. ulciscerentur, tum ut Cæsaris clementiam dii nobilitarent.

66. *Excellenti bono.*] Vocat Cæsaris clementiam bonum excellens.

68. *Cætera cum tua recordabere.*] Id est, omnes victorias a te relatas, et populos subactos.

73. *Summa bona.*] Summum et solum differunt; summum enim bonum in comparatione eorum dicitur, quæ minora sunt; solum bonum sine comparatione dicitur. Alludit autem ad Peripateticorum et Stoicorum dogmata. Peripatetici summum bonum in animi, corporis et fortunæ bonis, Stoici vero in una virtute collocabant.

75. *Donata.*] Quæ donantur virtutes non possunt eripi, quia virtus æterna.

tera a fortuna commodota esse videantur. Noli igitur conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed m opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam reipublicæ; non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

m *errore.*

65. *Commodata.*] Quæ commodantur, dantur tantum ad tempus, quia fluxa est fortuna et caduca.

79. *Specie quadam Reipub.*] Credebant videlicet, qui Pompeium secuti sunt, id ab eis exigere Reipub. conservandæ dignitatem; qui eam a Cæsare censebant oppugnari.

80. *Si te aliqui timuerunt.*] Qui cum Pompeio fuerunt, timuerunt Cæsarem.

Ib. *Plerique.*] Judicarunt fere omnes nihil post victoriam pertimescendum esse a Cæsare, cognita tanta illa clementia ejus, et mansuetudine in condonandis injuriis.

SECUNDA PARS.

In qua diluit insidiarum suspiciones.

IV. Nunc vero venio ad gravissimam querelam, et atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magis, quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, a providenda est; quam etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo: tua enim cautio nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens: sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia sit summa adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris; cavendum est, ne quid inimici: qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ

a *cavenda.*

1. *Ad gravissimam querelam.*] Cum se abjecit Marcelli frater Marcelli ad pedes Cæsaris, de ejusdem Marcelli acerbitate graviter conquestus est Cæsar, dixitque se aliquid ab eo insidiarum metuere.

5. *Tua enim cautio.*] Dicit Cicero, quod si diligenter sibi caverit Cæsar, omnibus quoque eadem opera cavebit; et si illi aliquid mali acciderit, omnibus id quoque accidet.

Ib. *In alterutro.*] In timore nempe, vel securitate.

7. *Tam demens?*] Qui sc. tibi insidiaretur.

ſint, et tanti receſſus, augeamus ſane ſuſpicionem tuam: ſimul enim augebimus et diligentiam; nam quis eſt omnium tam ignarus rerum, tam rudis in repub. tam nihil unquam nec de ſua, nec de communi ſalute cogitans, qui non intelligat, tua ſalute contineri ſuam? et ex unius tua vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, caſus duntaxat humanos et incertos eventus valetudinis, et naturæ communis fragilitatem extimeſco; doleoque cum reſpublica immortalis eſſe debeat, eam in unius mortalis anima conſiſtere: ſi vero ad humanos caſus, incertoſque eventus valetudinis, ſceleris etiam accedat, inſidiarumque conſenſio; quem deum, etiam, ſi cupiat, opitulari poſſe reipublicæ credamus? Omnia ſunt excitanda tibi, C. Cæſar, uni, quæ jacere ſentis, belli ipſius impetu, quod neceſſe fuit, perculſa atque proſtrata: conſtituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ [b] libidines, propaganda ſoboles: omnia, quæ dilapſa defluxerunt, ſeveris legibus [c] vincienda ſunt. Non fuit recuſandum in tanto bello civili, tantoque animorum ardore et armorum, quin quaſſata republica, quicunque belli eventus fuiſſet, multa perderet et ornamenta dignitatis, et præſidia ſtabilitatis ſuæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuiſſet: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda ſunt; quibus præter te mederi nemo poteſt. Itaque illam tuam præclariſſimam et ſapientiſſimam vocem invitus audivi, ſatis te diu vel naturæ vixiſſe, vel gloriæ: ſatis, ſi ita vis, naturæ fortaſſe; addo etiam, ſi placet, gloriæ: at, quod maximum eſt, patriæ certe parum. Quare omitte, quæſo, iſtam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam; noli noſtro periculo ſapiens eſſe: ſæpe enim venit ad aures meas, te idem iſtud nimis crebro dicere, ſatis te tibi vixiſſe; credo:

[b] *improbitates.* [c] *firmanda.*

27. *Omnia sunt excitanda tibi.*] Hic Cicero hortatur Cæsarem, ut Reipublicæ formam et dignitatem restituat, quæ bellis civilibus tota jacuerat.

29. *Fides.*] Id est, creditæ pecuniæ solutio.

30. *Propaganda soboles.*] Translatio sumpta a plantis Curabant diligentissime Romani, ut soboles augeretur, ut civium multitudinem haberent.

33. *Quicunque belli eventus fuisset.*] Sive Pompeius vicisset, sive Cæsar.

35. *Togatus.*] Toga insigne fuit pacis.

36. *Belli vulnera.*] Intelligit incommoda, quæ bellorum civilium tempore passa fuit Respub.

37. *Itaque illam tuam.*] Venit ad secundam illam partem orationis quam habuit Cæsar in Senatu, ubi postquam conquestus est de Marcelli acerbitate, et de suspicione insidiarum, dixit demum vixisse se satis; hanc vero propositionem Cicero refelendam suscipit.

39. *Vel naturæ vixisse.*] Jam quinquagesimum quartum ætatis annum agebat Cæsar.

41. *Istam doctorum hominum.*] Non est dubium quin hic de Stoicis Philosophis loquatur, qui de contemnenda morte acriter disputant.

44. *Te tibi vixisse.*] Suetonius cap. 86. in Julio refert Cæsarem suspicionem quibusdam suorum reliquisse, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse, quod valetudine minus prospera uteretur.

ſed tum id [d] audirem, ſi tibi ſoli viveres, aut ſi tibi etiam ſoli natus eſſes; nunc, cum omnium ſalutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ geſtæ complexæ ſint, tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu [e] modum tuæ vitiæ, non ſalute reipublicæ, ſed æquitate animi definies? quid, ſi istud ne gloriæ quidem tuæ ſatis eſt? cujus te eſſe avidiſſimum, quamvis ſis ſapiens, non negabis. Parumne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? immo vero aliis, quamvis multis, ſatis; tibi uni parum; quidquid enim eſt, quamvis amplum ſit, id certe parum eſt tum, cum eſt aliquid amplius. Quod ſi rerum tuarum immortalium, C. Cæſar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adverſariis, rempublicam in eo ſtatu relinqueres, in quo nunc eſt? vide, quæſo, ne tua divina virtus admirationis plus ſit habitura, quam gloriæ: ſiquidem gloria eſt illuſtris ac pervagata multorum et magnorum vel in ſuos, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama [f] meritorum. Hæc igitur tibi [g] reliqua pars eſt: hic reſtat actus: in hoc elaborandum eſt, ut rempublicam conſtituas, eaque tu in primis cum ſumma tranquillitate et otio, perfruare: tum te, ſi voles, cum et patriæ, quod debes, ſolveris, et naturam ipſam expleveris ſatietate vivendi, ſatis diu vixiſſe dicito. Quid eſt enim omnino hoc ipſum diu, [h] in quo eſt aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo eſt, quia poſtea nulla futura ſit? quanquam iſte tuus animus nunquam [i] his anguſtiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit: ſemper immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita dicenda eſt, quæ corpore et [k] ſpiritu continetur: illa inquam, illa vita eſt tua, Cæſar, quæ vigebit memoria ſæculorum omnium, quam poſteritas alet, quam ipſa æternitas ſemper tuebitur; huic tu inſervias, huic te oſtentes oportet: quæ quidem quæ

[d] *crederem.* [e] *finem.* [f] *beneficiorum.* [g] *reſtat.* [h] *quod habet aliquem finem.* [i] *hac brevitate.* [k] *reſpiratione.*

58. *Admirationis plus, quam gloriæ.*] Plus admirationis habebat Cæsar propter res feliciter ubique gestas, et triumphos ubique reportatos: minus vero gloriæ, quia Rempub. bellis civilibus labefactatam omnino pristinæ dignitati non restituit.

61. *Hic restat actus.*] Verbum istud *actus* translatum est a comœdia. Itaque hic restat actus tanquam catastrophe in comœdia, ut omnia restituantur, et habeant lætum exitum.

65. *Satis diu.*] Dixerat Cæsar in sua oratione, satis se diu vixisse: jam hanc vocem refutat Cicero, et explicat ostendendo in hac voce *diu* errasse: quod enim habet finem non est diu; nihil autem est in rebus humanis, quod non habeat finem; ergo nihil est quod sit diu. Quare Cæsar dicere non potest, se satis diu vixisse.

67. *Pro nihilo est.*] Voluptas præterita nullo loco habenda est, quia non sentitur.

74. *Huic tu inservias.*] Significat Cæsari huic immortalitati comparandæ dare operam Rempub. constituendo.

Ib. *Ostentes.*] Debet Cæsar ostendere æternitati, qualis, quantusque fuerit in Repub. administranda.

miretur jampridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet expectat: obſtupeſcent poſteri certe Imperia, Provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos; ſed niſi hæc urbs ſtabilita tuis conſiliis et inſtitutis erit, vagabitur[m] modo nomen tuum longe atque late, ſed quidem ſtabilem, et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui naſcentur, ſicut inter nos fuit, magna diſſenſio; cum alii laudibus ad cœlum res tuas geſtas efferent, alii fortaſſe aliquid requirent, idque vel maximum, niſi belli civilis incendium ſalute patriæ reſtinxeris; ut illud fati fuiſſe videatur, hoc conſilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis poſt ſeculis de te judicabunt, et quidem [n] haud ſcio an incorruptius, quam nos; nam et ſine amore, ut ſine cupiditate, et rurſus ſine odio, et ſine invidia judicabunt. Id autem etiam ſi tunc ad te, ut quidem falſo putant, non pertinebit, nunc certe pertinet, te eſſe talem, ut tuas laudes obſcuratura nulla unquam ſit oblivio. Diverſæ voluntates civium fuerunt, diſtractæque ſen-

m *tantummodo.* n *ut arbitror, incorruptius.*

76. *Imperia.*] Cæsar imperator fuit in Gallia, Britannia, Germania, et Africa, quo duxit exercitus.

Ib. *Provincias.*] Cæsari decreta fuit Hispania post Præturam; post Consulatum Gallia.

Ib. *Rhenum.*] Primus Rhenum fluvium ponte commisit, et cum exercitu transivit, domuitque Germanos quos hic alluit fluvius.

77. *Oceanum.*] Primus cum classe transivit in Britanniam, quæ oceano continetur.

Ib. *Nilum.*] Superavit regem Ptolomæum in Ægypto. Nilus autem alluit Ægyptum.

Ib. *Pugnas innumerabiles.* De his superius dictum parag. II. l. 4.

Ib. *Incredibiles victorias.*] Præter civiles victorias undecies centum nonaginta duo millia hominum in præliis occidit. Sed nulla illustrior, quam quæ ab eo de Vercingetorige ad Alexiam relata est, quem cum trecentis hominum millibus superavit.

78. *Monumenta.*] Cæsari post civilem victoriam honores ut deo tributi sunt. Monumenta et statuæ in templis posita sunt et locis publicis, per tribus, municipia, et regionus Romanis amicas. Vide Appianum lib. 2. de bello civili.

Ib. *Munera.*] Post victoriam imperator militibus qui bene rem gesserant dabat munera, quæ congiaria dicebantur. Possunt etiam intelligi Epulæ, Venationes, Ludi Scenici, et Theatrales populo exhibiti, qui nomine munerum significabantur.

Ib. *Triumphos.*] Quinquies Cæsar triumphavit de Gallia, de Ponto, Ægypto, Africa, Hispania. Vide Velleium Patere. lib. 2.

85. *Ut illud fati fuisse.*] Posteri fato Reip. hæc bella civilia tribuent.

Ib. *Hoc consilii.*] Respub. restituta tribuetur Cæsaris prudentiæ.

86. *Iis judicibus.*] Intelligit posteros, qui incorruptius judicabunt de Cæsare, quam qui illius ætate vivunt.

89. *Id autem.*] Hic leviter perstringit Cæsarem, qui, ut testatur Sallustius, non credidit post mortem hominum animos esse immortales.

90. *Non pertinebit.*] Mortuo corpore et animo nihil homines sentiunt. Loquitur ex mente Cæsaris.

92 *Diversæ voluntates civium.*] In bellis civilibus alii Pompeium, alii Cæsarem secuti sunt.

Ib. *Distractæ sententiæ.*] Alii causam Cæsaris meliorem, alii Pompeii crediderunt.

tentiæ; non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat autem [o] obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. [p] Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello: vicit is, qui non [q] fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret: arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet [r] armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit; quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, et extincta æquitate victoris; restat, ut omnes [s] unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui [t] hæc salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum [u] oppositus et corporum pollicemur.

[o] *error.* [p] *liberata.* [q] *victoria.* [r] *hostilem.* [s] *consentiant.* [t] *Rempublicam salvam.* [u] *oppositiones.*

100. *Aut morte.*] Faustum Syllæ filium, Afranium, et L. Cæsarem juvenem Cæsar ne volens quidem interfecit.

Ib. *Arma ab aliis posita.*] Victo Pompeio, alii omnino quieverunt; alii pertinaciter arma retinuerunt, et secuti sunt Catonem et Scipionem in Africam: quibus victis, arma detracta sunt.

103. *In causa.*] Id est, cum post victoriam res agitatur, et sontes puniuntur.

109. *Tum hodie.*] Id est, hoc ipso die quo Marcellus a Cæsare Reipublicæ redditus est.

113. *Subesse aliquid.*] Id est, aliquas tibi insidias obscure parari.

Ib. *Excubias et custodias.*] Custodiæ ad diem, et excubiæ ad noctem pertinet, juxta illud Propertii: *Romulus excubias decrevit in otia solvi.*

114. *Laterum nostrorum.*] Plutarchus in vita Cæsaris ait, obsecravisse eum amicos, ut præsidio corpus muniret: cumque ad id operam multi amicorum pollicerentur facere noluisse. Dicebat enim satius esse mori semel, quam assidua expectatione pendere.

PERORATIO.

Gratias agit Cæsari pro Marcello restituto; redditque rationes, cur cæteris tacentibus potissimum ipse dixerit.

V. Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea; maxi-

mas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus et lacrymis [a] sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse quodammodo, et quod volunt, et quod, M. Marcello a te huic ordini populoque Romano et Reipublicæ reddito, præcipue id a me fieri debere intelligo; nam lætari omnes, non ut de [b] unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cum id solicitudine, cura, labore, tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum; certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque, C. Cæsar sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus [c] hoc tuo facto cumulus accesserit.

a *videre.* b *Marcelli.* c *Marcello restituto.*

16. *Ornato.*] Cæsar pristinam Ciceronem dignitatem restituerat.

PRO

Q. LIGARIO.

AD

C. CÆSAREM.

ARGUMENTUM.

QUINTUS LIGARIUS, *civis Romanus, cum C. Considio legatus in Africam fuerat profectus. Decedente provincia Considio, Ligarius invitus Africæ præfectus est. Bellum interim Cæsarem inter et Pompeium exarsit. A Pompeio vero Attius Varius missus est, ut Africam occuparet. Paulo post, dum in Afcica Ligarius adhuc esset; L. Tubero, cum filio Q. Tuberone, in eam provinciam a Senatu, rei frumentariæ causa, mittitur. Is a Q. Ligario et Varo non recipitur, ita ut nec filium ægrotum in littore poni pateretur. Pulsus igitur Tubero in Macedoniam, ad Pompeium concessit, ubi etiam adversus Cæsarem arma tulit. Victo autem Pompeio, se ad Cæsarem adjunxit, eumque est ab bellum Alexandrinum et Africanum secutus. Itaque finitis bellis civilibus, cum multis Cæsar pepereisset, duo Ligarii fratrés, T. Brocchus ejus avunculus, et C. Pansa, aliique Ligarii propinqui et amici, sæpe Cæsarem precati fuerunt, ut Ligario ignosceret. Quod cum animadverteret, Q. Tubero Lucii filius, cujus patri Cæsar pepercerat, injuriæ nondum oblitus, Ligarium in foro apud Cæsarem accusavit, ut ab eo Cæsaris clementiam averteret.*

PERSONÆ.

Reus Q. Ligarius, accusator Q. Tubero, patronus Cicero, Judex Cæsar, apud quem causa agitur.

TEMPUS.

Habita est hæc Oratio anno urbis conditæ 707. *Julio Cæsare tertium, Æmilio Cos. Ciceronis vero* 61.

GENUS CAUSÆ.

In generi judiciali est; accusatus enim defenditur a Ciceroni Legarius.

STYLUS.

Acutus est et subtilis, et in mediocri dicendi genere; suavitate enim condita est hæc Oratio, et iis figuris quæ suavitatem afferunt.

PARTES.

Quatuor sunt, Exordium, Narratio, Contentio, et Peroratio.

EVENTUS.

Plutarchus in Ciceronis vita refert, Cæsarem dixisse, cum Cicero Ligarii patrocinium suscepit, Quid est causæ cur Ciceronem orantem non audiamus? nam reum quidem hominem improbum et hostem esse jampridem certum est. Ubi vero Cicero ingressus est dicere, mirificos motus concitavit; nam oratio visa fuit tum affectibus varia, tum venustate admirabilis. Perspicue cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subiisse, ejusque animum omnibus modis fuisse commutatum: ac tandem cum Pharsalici prælii mentionem facere cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum corpore contremuisse, et libellos quosdam e manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.

EXORDIUM.

Totum istud Exordium ironicum est.

I. NOVUM crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium

NOTÆ.

1. *Novum crimen.*] Ironia est, ut vult Aquila, et cum eo fere Interpretes, quæ videlicet Cæsar in rem minus novam, tanquam novam se intenderet.

Ib. *C. Cæsar.*] Plutarchus quæst. Rom. 31. ait quod *Caius* idem sit ac dominus, seu paterfamilias. Unde in matrimoniis quæ per coemptionem fiebant, usitatum fuit, ut dicerent, Ubi tu Caius, et ego Caia; quibus verbis, ut Plutarchus scribit, quasi paciscitur sibi commune cum viro dominium mulier, et par imperium domi; ac si diceret: *Ubi tu es familiæ princeps et dominus, ego familiæ princeps sum et domina.*

Ib. *Cæsar.*] Cæsaris nomen a cæso matris utere dixit Accurs. in præfat. institit dictione, *Imperator:* cui astipulatur Servius Virgilii interpres. Primum illud nomen datum est Scipioni Africano, ab Elephanto, quem occidit in prælio, qui lingua Maurorum *Cæsa* dicitur; vel etiam quod matre mortua, cæso ventre, vel quod longa cæsarie sit natus; vel quod cæsios oculos habuerit, id est, glaucos. Brissonius in Lex. L. Ælium Verum primum eo nomine appellatum tradit, motus auctoritate Spartiani, qui in vita ejus scribit: huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, *qui ab Hadriano adoptatus primus Cæsar dictus est.* Unde patet, non soli Juliæ genti hoc nomen proprium fuisse.

Ib. *Inauditum.*] Inauditum dicit, quia notum; nam accusatores Ligarii factum tanquam grande et singulare aliquod scelus extulerant: ironice semper loquitur.

2. *Q. Tubero.*] Tubero orator fuit:

in Africa fuiſſe: id C. Panſa, præſtanti vir ingenio, fretus fortaſſe ea familiaritate quæ eſt ei tecum, auſus eſt confiteri. Itaque quo me vertam neſcio; paratus enim veneram cum tu id neque per te ſcires, neque audire aliunde potuiſſes, ut ignoratione tua ad hominis miſeri ſalutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici inveſtigatum eſt id, quod latebat, confitendum eſt, ut opinior: præſertim cum meus [a] neceſſarius C. Panſa fecerit, ut id jam integrum non eſſet: omiſſaque controverſia omni, oratio ad miſericordiam tuam conferenda eſt, qua plurimi ſunt conſervati, cum a te non liberationem culpæ, ſed [b] errata veniam impetraviſſent. Habes igitur, Tubero, quod eſt accuſatori maxime optandum, confitentem reum: ſed tamen ita confitentem, ſe in ea parte fuiſſe, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum patrem tuum. Itaque prius de veſtro delicto confiteamini neceſſe eſt, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

[a] *amiciſſimus.* [b] *imprudentiæ.*

verum cum victus a Cicerone in hac causa fuisset, ita laudem eloquentiæ desperavit, ut e foro se ad jus civile transtulerit; quæ fuerit autem cum Tuberonibus Ciceroni propinquitas, non apparet ex aliquo auctore. [*Dicebatur Tubero sororem Ciceronis duxisse uxorem*, ut refert Vet. Scholiastes in locum animadvertens.

3. *In Africa fuisse.*] Hac voce, *fuisse*, utitur, ne offendat Cæsaris animum. De Juba rege, et Afris, tacet, quibus se contra Cæsarem adjunxerat.

Ib. *C. Pansa.*] Hic Pansa celebris fuit Orator, qui quondam apud Ciceronem declamaverat, et qui jam egerat pro Ligario. Is fuit summa auctoritate apud Cæsarem, et quo, post Pharsalicam pugnam, multi qui Pompeium secuti fuerant, deprecatore usi sunt. Is postea anno urbis conditæ 709. Consul cum Hirtio in pugna Mutinensi interfectus est.

4. *Itaque quo me vertam.*] Dubitatio Ironica, qua conqueritur sibi rationem negandi facti ereptam esse, qua se uti voluisse simulat.

5. *Cum tu id.*] Nesciebat Cæsar in Africa fuisse Ligarium.

8. *Inimici.*] Id est, Tuberonis, qui Ligarium accusavit. Ironia.

Ib. *Quod latebat.*] Non latebat illud crimen sed Tubero sibi persuadebat latere. Pergit in Ironia.

10. *Integrum non esse.*] Integrum id dicitur, quod jure hoc vel illo modo facere vel dicere quis potest.

Ib. *Controversia.*] Controversia tunc esse dicitur, cum unus negat, et alter affirmat; aut jure factum esse dicitur, vel non. Si quis autem fateatur, aut deprecetur, jam omnis est sublata controversia: quare cum negari non posset a Cicerone, in Africa fuisse Ligarium, totam suam orationem ad misericordiam Cæsaris refert.

12. *Liberationem culpæ.*] Multi qui Pompeium secuti fuerant, negare suum factum cum non possent, erratum confitendo veniam obtinuerunt a Cæsare.

15. *Fuisse qua te.*] Ligarius necessitate coactus in Africa, ut dictus est in Argumento; at Tubero pater et filius voluntate remanserunt: in quo gravius peccaverunt.

NARRATIO.

II. Q. igitur Ligarius, cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio,

legatus in Africam cum proconſule C. Conſidio profectus eſt: qua in legatione et civibus et ſociis ita ſe probavit, ut decedens Conſidius provincia ſatisfacere hominibus non poſſet, ſi quemquam alium provinciæ præfeciſſet. Itaque Q. Ligarius, cum diu recuſans nihil profeciſſet, provinciam accepit invitus: cui ſic præfuit in pace, ut et civibus et ſociis gratiſſima eſſet ejus [a] integritas et fides. Bellum ſubito exarſit: quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari; quo audito, partim cupiditate inconſiderata, partim cæco quodam timore, primo ſalutis, poſt etiam ſtudii ſui, quærebant aliquem ducem: cum Ligarius [b] domum ſpectans, et ad ſuos redire cupiens, nullo ſe implicari negotio paſſus eſt. Interim P. Attius Varus, qui Prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum ſtatim concurſum eſt; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: ſi illud imperium eſſe potuit, quod ad privatum, clamore multitudinis imperitæ, nullo publico conſilio defe-

[a] *abſtinentia.* [b] *cupiens domum* redire.

2. *Legatus.*) Legatus, qui vices gereret Proconsulis, vel prætoris, cum Proconsule vel Prætore mittebatur in provinciam.

Ib. *In Africam.*) Cum Carthago a Scipione Africano Æmiliano deleta esset, anno urbis conditæ 617. pari illa Africæ in provinciam redacta fuit, ut Velleius narrat: eique de more tributum a Romanis, et Romanæ leges impositæ sunt; et missus Prætor, et Proconsul qui eam regeret.

Ib. *Proconsule Considio.*) Non legitur Considius Consul fuisse; itaque intelligendum est hic, non quod Consul fuerit, sed quod cum imperio Consulari missus fuerit a Senatu in Africam; mittebantur enimvero non tantum Consulares aut Consules, sed et Prætores et Prætorii cum imperio Consulari in provincias. Sic Cicero lib. I. de Legibus, de L. Gellio ait, *Pro consule ex Prætura in Græciam venisse.*

3. *Civibus.*) Intelligit hic nomine civium illos Romanos qui in Africa negotiabantur.

Ib. *Sociis.*) Socii dicebantur, qui communi fœdere cum Romanis jungebantur.

5. *Alium provinciæ præfecisset.*) Si Proconsules vel Prætores provincia decederent antequam successor advenisset, tum legatum vel quæstorem provinciæ præficiebant, sed potius quæstorem, quia hæc illi dignitati superior erat.

8. *Bellum subito exarsit.*) Utitur hac voce, *exarsit*, sumpta metaphora a flamma, quo melius illius belli civilis pernicies ostendatur, quod Cæsarem inter et Pompeium exortum est, et quidem tam subito ut ne expectatis quidem Transalpinis legionibus, cum quinque peditum millibus Rubiconem trajecerit.

11. *Studii sui.*) Cum studio quodam inclinaret Ligarius in Pompeium, hunc ducem optabat; quia, victo Cn. Domitio, quondam Africæ res composuerat.

13. *P. Attius Varus.*) Attius Varus tum privatus amissis suis ad Auximum cohortibus, ex fuga in Africam venit, et eam occupavit; quam paucis ante annis Prætor obtinuerat.

14. *Uticam.*) Utica urbs est Africæ, quam Phœnices condidere, quæ nunc Biserta dicitur; a qua Cato Uticensis dictus est, quod ibi violentas sibi manus intulit.

15. *Arripuit imperium.*) Cum Uticam venisset Varus ille, ibi collegit exercitum sibique imperium exercitus, et potestatem administrandi Africam vindicavit.

16. *Si illud imperium.*) Dictum corrigit, quia imperium magistratus lege Curiata privati senatusconsulto accipiebant.

rebatur. Itaque Ligarius qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multo minus nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine? unum, cum est legatus profectus; alterum, cum efflagitatus a provincia præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius quam Romæ; cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac solicitudinis fuisset, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli dissidio distractus a fratribus.

19. *Conquievit.*] Non impulsus fuit deinceps ad accipiendum illius provinciæ imperium, quia sibi illud Varus assumpserat.

Ib. 2. *Ligarius omni culpa vacat.*] Immiscet commotionem Orator, ut Cæsar diligenter attendat et observet, nihil peccavisse Ligarium.

20. *Domo est egressus.*] Id est, ex urbe Roma.

25. *Necessitatem honestam.*] Habuit necessitatem Ligarius remanendi in Africa, tum quia jussus est a Considio, a quo illi Provinciæ præfectus est; tum quia ab omnibus Afris petebatur.

26. *Duo tempora.*] Primum est quo Roma profectus est; secundum, quo remansit in Africa.

CONTENTIO.

III. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ a te voluntatis; cujus ego causam, animadverte, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec [a] tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid [b] tibi de alio audienti de seipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta [c] lux liberalitatis et sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce

a *quid cogites* de eo. b *cum audies de alio.* c *laus.*

3. *Cum prodo meam.*] Cicero fatetur se in eadem causa fuisse, qua Ligarius quem defendit.

4. *Monumentis.*] In Oratione pro Marcello dictum est, quid sit monumentum.

10. *Oboriatur.*] Id est, ex insperato oriatur.

contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, judicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem qui fuissem: qui, cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuncium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis redderet. Vide, quæso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, igno-

14. *Suscepto bello.*) Libere Cicero suum factum confitetur, ut inde clementiam Cæsaris extollendo, ejus animum Ligario conciliet; cum enim jam ex magna parte bellum illud civile gestum esset, pulso ex Italia Pompeio, et profecto in Hispaniam Cæsare, Cicero trajecit in Græciam ad Pompeium, ut refert Plutarchus, et ut ex epist. Cic. ad Att. patet.

15. *Reipub. reddidit.*) Victo debellatoque Pompeio, permisit Ciceroni Cæsar ut rediret in patriam.

16. *Ex Ægypto literas misit.*) Cæsar, post victum Pompeium, venit in Ægyptum, ubi novem menses fuit, Appian. lib. 2. Hinc per Philotimum scripsit ad Ciceronem; cujus literas laudat. lib. 14. famil. Epist. ult. Oraverat autem Cicero Atticum per literas, ut ipse ad Balbum, Pansam, et Hirtium scriberet, ut pro se Cæsarem deprecarentur, quia apud eum valebant familiaritate.

Ib. *Ut essem idem qui fuissem.*) Permisit Cæsar ut Cicero suam pristinam dignitatem, quam fuerat ante bellum assecutus retineret.

17. *Qui, cum ipse imperator.*) Duces nomine imperatores decorabantur ab exercitu, communi militum consensu, qui illos dignos imperio judicabant. Hæc autem appellationis dignitas iis concedebatur, qui decem hominum millia cecidissent.

18. *Me alterum passus est.*) Cicero, Ser. Sulpicio et M. Marcello Coss. in Ciliciam proconsul missus est; ubi vicit Armenios, et Pindenissum urbem cepit. Gessit etiam bellum cum latronibus, qui Amanum montem tenebant, qua de causa a militibus Imperator appellatus est. Anno sequente, L. Paullo et C. Marcello Coss. e provincia in Italiam reversus est, et urbem accessit, cum jam Lentulo et Marcello Coss. bellum civile conflatum esset; sed quia non urbem ingressus est, imperium retinuit, et Proconsul remansit. Tamdiu enim imperium retinebant, quoad Romam ingressi essent. Habemus autem ex lib. epist. ad Atticum nono, epistolam tempore belli civilis scriptam ad Ciceronem, cujus salutatio sic inscribitur: *L. Cornelius Balbus M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.* Et lib. 10. *Cæsar Imperator M. Tullio Ciceroni Imperatori salutem.*

19. *Fasces laureatos.*) Proconsules sex lictores habuerunt; qui ipsis fasces cum securibus præferebant, sontesque virgis cædebant, et securi feriebant, ut refert Plutarchus in Rom. Qui autem Imperatores fuerant appellati, insignia laureæ fascibus adjungebant.

20. *Quoad tenendos putavi.*) Tenuit suos lictores Cicero usque ad mensem Octobrem, Cæsare iterum Dictatore, quo tempore ad portam eos abjecit, et urbem ingressus est, postquam eos cum imperio annos quatuor tenuisset.

22. *Vide, quæso, Tubero.*) Per Epiphonema ad Tuberonem convertit orationem suam, et ait, si de suo facto non dubitat confiteri, et ipsi ignovit Cæsar, quidni Ligarii factum quoque ausit confiteri, ut eidem ignoscat.

[illegible]; cujus ego industriæ gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod d laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse in Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar; iisdem in armis fui: quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te e acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina

d *ex laude percipere me aliquem fructum.* e *irritabit.*

25. *Vel propter propinquam cognationem.*) Ex materno genere aliquam cum Cicerone cognationem habuit Tubero.

25. *Studiisque delector.*) Studebat eloquentiæ Tubero, et causas agebat, quas victus a Cicerone deseruit.

27. *Vel quod laudem.*) Cum Cicero et Tubero operam darent eloqentiæ, hac se mutua studiorum similitudine amabant.

28. *Sed hoc quæro.*) Incipit jam criminationem refutare.

29. *Nempe is.*) Tubero, in quem criminationem eandem rejicit, qui non solum in Africa fuit, sed et esse voluit; et prohibitum se fuisse queritur a Ligario portu et oppido, cum huc venit, rei frumentariæ causa missus a Senatu; quare Tubero pulsus a Ligario, venit in Macedoniam ad castra Pompeii.

31. *Quid enim, Tubero.*) Confirmat Cicero criminationem in Tuberonem a fine et consilio armorum quæ cepit contra Cæsarem. Ita autem hac amplificatione Cæsaris animum permovit, ut Cæsar, quasi elatus iracundia contra Tuberonem, libellos, quos in manu habebat, abjiciens, innuerit Ciceroni, quasi omnia daturus et concessurus quæ peteret pro Ligario.

32. *Districtus.*) Contra Cæsarem nempe tunc pugnavit pro Pompeio.

Ib. *In acie Pharsalica.*) Pharsalus Thessaliæ oppidum est a Pharsalo Achillis filio denominatum. Hinc Pharsalicum prælium quod Cæsarem inter et Pompeium commissum est versus Enipeum fluvium. Vide Appianum, lib. 2.

Ib. *Cujus latus.*) Cæsaris nempe. Nota porro quod punctim hostem ferire contendebant.

35. *Commoveri videtur adolescens.*) Cum Cæsar commoveretur hac oratione, Cicero hanc commotionem transfert in Tuberonem.

36. *Iisdem in armis fui.*) Fuit quidem in castris Pompeii Cicero, cum certatum est: sed non pugnavit, propter infirmam valetudinem, ut Plutarchus scribit, et ipse Cicero Epist. 18. lib. 9.

37. *Quod hic potest.*) Id est, nos in acie Pharsalica id egimus, ut Cæsarem possemus interficere: hic autem nunc nos posset.

Ib. *Quorum igitur.*) Jam dirigit orationem ad Cæsarem.

40. *Patris tui prudentiam.*) Arguit jam patris temeritatem in accusando Ligario, quæ utcunque ferenda esset in filio, quem junior ætas excusare potest.

41. *Doctrina excellens.*) Excelluit Tubero filius juris doctrina: Tubero vero pater historiæ cognitione, ut indicat Cicero in Epist. ad Q. fratrem.

excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit; nam si vidisset, quovis profecto, quam isto modo a te agi maluisset. Arguis fatentem: non est satis: accusas eum qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu; aut, ut tu vis, parem. Hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur: hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores usque ad f sanguinem incitare solent odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avunculo suo, ne cum ejus filio consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud ne apud eum quidem Dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo: ipse jubebat occidi, nullo g postulante: præmiis etiam invitabat; quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquies: ita mehercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artiumque optimarum, nota sunt mihi omnia: itaque certo scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis; res enim

f *mortem.* g *accusante.*

45. *Meliorem.*] Melior fuit causa Ligarii, quam Tuberonis; quia Ligarius invitus remansit in Africa, Tubero vero volens nec coactus.

47. *Condemnetur.*] Condemnatio sumebatur pro quovis pœnæ genere, quo quis, excepta morte, multabatur.

48. *Externi isti mores.*] Ostendit, Tuberonem longe abesse a moribus Romanorum, qui humanitate pleni sunt; sed eos sumpsisse a Græcis, qui et leves sunt, et crudeles, neque facile suis civibus parcunt.

52. *T. Broccho.*] Brocchus cognomen fuit Furiæ familiæ, ut observat Abrahamus; quod nomen inditum esse ait a vitio corporis, nempe ab ore producto, et dentibus prominentibus.

Ib. *Consobrino.*] Consobrinus hic vocatur qui ex matris ejus fratre natus est. Natos autem et fratre et sorore Jurisconsulti amitinos vocant: at Trebatius eos quoque consobrinos vocat, ut scribit Paulus lib. D. ultimo, de Gradibus.

56. *Dictatorem.*] Syllam intelligit, qui post victoriam de Marianis, et finito C. Marii et Carbonis Consulatu, Dictaturam invasit.

58. *Præmiis invitabat.*] Multos proscripsit Sylla, et duo talenta pro morte cujusque proposuit.

59. *Ab hoc eodem.*] Cæsar legem tulit, qua inter Sicarios haberentur illi, qui in proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Julio.

Ib. *Aliquot annis.*] Annis 17.

61. *Mehercule.*] Jurandi adverbium; id est, *per Herculem.*

62. *Generis.*] Tuberone e genere sive gente Æliorum fuerunt, e qua extitere Pæti, Lamiæ, et Tuberones, qui præ cæteris eruditionis laude floruerunt, quorum alii philosophi, alii oratores, alii Jurisperiti, alii historici fuerunt.

eo [h] spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti: quæ est igitur alia, præter mortem? si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius, multoque est gravius, quod nos domi petimus precibus et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impetremus [i] pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et [k] nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis?

IV. Si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, et clamare cœpisses, C. CÆSAR, cave credas, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat; nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum, perfugium misericordiæ tollere? Dicam plane, C. Cæsar, quod sentio: si in hac tanta tua fortuna [a] lenitas tanta non esset, quantum [b] tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria; quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et misericordi mendacio saluti civis calamitosi [c] consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis, refellere et coarguere nostrum mendacium: et si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est [d] errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri: tum diceres, Cave, Cæsar, credas; fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te; nunc quid dicis? Cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, et

[h] *tendit.* [i] *impedies.* [k] *non permittes supplicare.* [a] *clementia.* [b] *natura tua.* [c] *consulere.* [d] *decipi.*

70. *Domi petimus.*] Nempe primum in domo Cæsaris, deinde jam in foro, ubi hæc causa agitur.

1. *Si, cum hoc domi.*] A minori amplificat inhumanitatem Tuberonis, atque ita concludit; si nos supplicare domi Cæsaris impedires, certe esses dicendus inhumanus; at in foro supplicantes oppugnas, ergo multo es inhumanior.

1b. *Quod et fecimus.*] Venerunt enim apud Cæsarem ut pro Ligario deprecarentur.

3. *C. Cæsar.*] Prosopopœia.

6. *In tali miseria multorum.*] Eos indicat qui Pompeium secuti sunt, quorum una spes est reditus in Cæsaris clementia.

11. *De victis.*] Inter victos fuere Tuberones, nam erant in castris Pompeii: et est argumentum a minore ad majus.

24. *Ac primus aditus.*] Postquam crudelitatem Tuberonis insecutus est, proponit crimen quod ab illo objectum

postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere: non dubito, quia admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris adferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, praeter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui [e] occiderunt; fuerint [f] cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? quid agit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas,

[e] *mortui sunt.* [f] *ambitiosi.*

est statim ab orationis principio, quam habuit contra Ligarium Tubero. Ostenditque crimen seu scelus non esse appellandum.

25. *Postulatio.*] Antequam nomen alicujus deferretur, potestas a Praetore petebatur; atque haec postulatio nominis delationem praecedebat. Unde Cicero in Divinatione in Verrem, *Nuper cum in P. Vatinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet.* Deferre vero nomen est reum aliquem facere.

26. *De nullo alio.*] Qui nempe Pompeium secutus fuisset.

29. *Alii errorem.*] Putabant bene multi specie Reipublicae decepti, meliores esse partes Pompeii, quam Caesaris.

30. *Alii timorem.*] Verebantur alii ne nimia Caesaris potentia in Tyrannidem deflecteret.

Ib. *Spem.*] Nam alii certo certius sperabant fore ut Pompeius tot victoriis illustris nova potiretur.

Ib. *Cupiditatem.*] Alii non dubitabant quin, si Pompeio studerent, multa bona et magistratus obtinerent.

Ib. *Odium.*] Alii odio flagrabant in Caesarem.

Ib. *Pertinaciam.*] Quia cum semper in superioribus bellis Pompeio adhaesissent, nolebant jam ab eo recedere.

31. *Temeritatem.*] Inconsulta belli gerendi cupiditate abripiebantur alii.

32. *Ac mihi quidem.*] Postquam protulit, quid de illo bello civili homines judicarent, jam suum interponit judicium, et totam mali causam ad fatalem necessitatem refert. Nam, ut dictum est in Orat. pro Marcello, omnia bella civilia fatis adscribebant.

36. *Hoc victore.*] Caesare.

38. *Irati.*] Caesare videlicet.

39. *Parricidii.*] Non reus tantum parricidii dicebatur, qui patrem interemisset, sed qualemcunque hominum, ut Festus ait.

41. *Contumeliam propulsare.*] Contumelia triplici affectus est Caesar, ut lib. 1. comment. ejus intelligitur: 1. quod cum per decennium ei fuisset administratio Galliarum credita, successor ei datus sit ante tempus 2. quod decedenti Galliis et petenti Consulatum, ei denegatus sit. 3. quod recusato ei triumpho voluerit Senatus, ut suae administrationis rationem redderet.

43. *Pacem esse cupiebas.*] Semper ad pacem Caesar inclinavit. Nam ante ci-

ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar tua in me maxima merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium, utrisque cupientibus rempub. salvam, sed partim consiliis, partim studiis, a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam dii adjuverint; cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

V. Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramus-ne, inquies, cum Senatus censuisset? si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium Senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere

vile bellum eam petiit, ut ipse narrat lib. 3. de bello civili, et patet ex ejus Epist. ad Oppium Cornelium, quæ extat lib. 9. ad Att. Ep. 8. ipse Cic. lib. 6 ad famil. ad Cæcinnam, ubi de Cæsaris et Pompeii bello loquitur: *Admirari soleo gravitatem, et justitiam, et sapientiam Cæsaris; qui nunquam nisi honorificentissime Pompeium appellat: at in ejus personam multa fecit asperius; armorum ista et victoriæ facta sunt, non Cæsaris.*

44. *Ut tibi cum sceleratis.*] A probitate Cæsaris, non scelus esse appellandum contendit, quia non esset passus sceleratos in urbe, multo minus cum iis pacem habuisset.

45. *Mihi vero.*] Alia ratio cur scelus non sit. Hanc a se desumit Cicero: qui si eum tanquam sceleratum conservasset, non tanti æstimaret Cæsaris in se merita.

48. *Secessionem.*] Ex Budæo *dicitur in bello secessio, quod defectionem dicimus.*

49. *Non bellum.*] Bellum proprie geritur contra externos hostes jure gentium.

50. *Dissidium.*] Per hanc vocem *dissidium*, et animorum dissensio, et corporum disjunctio notatur.

Ib. *Utrisque.*] Tum Pompeiani, cum Cæsariani, salvam esse Remp. volebant.

52. *Principum dignitas.*] Principes tunc erant in Repub. Pompeius et Cæsar. Pompeius dignitate et factis superior erat Cæsare, at Cæsar Pompeio æquitate causæ, siquidem eam dii victoria comprobarunt.

55. *Cognita vero clementia.*] A clementia quam exhibuit Cæsar, commendat ejus victoriam.

1. *Communem causam.*] Intelligit eam causam, quæ ad omnes Pompeianos pertinet.

Ib. *Ad nostram.*] Id est, ad Ligarii causam, de qua nunc agitur.

2. *Utrum tandem.*] Jam comparat Ligarii causam cum causa Tuberonis: Utrum scilicet Ligarius meliorem habuerit causam in Africa manendi, quam Tubero in eam navigandi. Sic autem utramque comparat, ut justiorum fuisse Ligarii ostendat.

3. *Poteramus-ne.*] Introducit loquentes duos Tuberones, qui dicebant se Senatus auctoritate in Africam venisse.

5. *Senatus idem legaverat.*] Id est, Ligarius Senatusconsulto venerat legatus in Africam; etsi enim Proconsules sibi legatos assumerent, tamen de iis erat per unum Consulem referendum ad Senatum, qui constituebat, quid ea de re sibi placeret.

Senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cum paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ: sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat [se] excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quod iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset; cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit: una est profectus cum iis, quorum erat a una causa: tardius iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius; nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quam aliquem se imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo se illud habeat, hæc querela vestra,

a *eadem.*

7. *Neque enim licuit.*] Non improbat Cicero quod Tuberones paruerunt Senatui sed probat justiorem habuisse causam Ligarium manendi in Africa, eos autem nullam Ligarium reprehendendi.

10. *Tuberonis sors*] Fatetur Tuberonem patrem non aliqua cupiditate aut ambitione obtinuisse Africam, sed sortitione juxta leges decernendi provincias. Hanc autem obtinere debuisse Tuberonem Cæsar ipse lib. 1. de bello civili declarat.

13. *Domi una eruditi.*] Eruditi fuerunt Tubero et Cicero in urbe Roma, in eadem schola.

Ib. *Contubernales.*] Ex Vegetio lib. 2. de re militari cap. 13. *Centuriæ in contubernia divisæ sunt, ut decem militibus sub uno papilione degentibus unus præesset decanus, qui caput contubernii nominatur.* Hinc autem inter milites familiaritates nascebantur. Contubernales autem fuerunt in bello Marsico, quod et Italicum et Sociale dictum est; eo bello Cicero in exercitu Cn. Pompeii Strabonis Consulis trio fuit, ut refert ipse Cic. Phil. 12.

Ib. *Post affines.*] Affinitas per nuptias contrahitur, ut docet Modestinus in lib. 4. D. de Gradibus; forte autem uxor Tuberonis e genere Tullio fuit.

16. *Sanctissimum nomen opponebant.*] Excusat Tuberonem, qui inductus fuit ad illum bellum specie Reipublicæ, cujus jura defendere se Pompeiani jactabant.

18. *Amplissimi viri.*] Pompeii partes Senatus tuebatur.

21. *Occupatam.*] A Varo.

22. *Prohibere illum voluisse.*] In argumento de hoc dictum.

23. *Arcem.*] Aptissima fuit Africa ad inferendum populo Romano bellum; hinc enim tria bella Punica eruperunt.

26. *Fasces certe habebat.*] De facibus dictum superius. Præferebantur Dictatoribus, Consulibus, et Prætoribus, velut sui Magistratus insignia.

Tubero, quid valet? recepti in provinciam non sumus: quid, si essetis? Cæsari-ne eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo Senatus eam sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere; non enim si tibi ea res gr[illegible] fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non [illegible] ut ne offendam tuas [b] patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus [c] huic victoriæ maxime infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni: quæro, quid facturi fuissetis? quanquam quid facturi fueritis non dubitem, cum videam quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere; et prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria: quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Cæsaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis: venistis ad Pompeium; quæ est hæc ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusetis, a quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem, vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi a Varo et quibusdam aliis prohibiti essetis; ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem imprimis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia?

b *attentissimas*. c *Cæsaris*.

28. *Recepti in provinciam non sumus.*] Querelam occupat Tuberonum, qui a Ligario aditu in Africam prohibiti sunt.

29. *Cæsari-ne.*] Respondet autem jam orator, nempe quod illam provinciam Pompeio non Cæsari servassent, imo potius inde eum oppugnassent.

31. *Quo Senatus.*] Id est, quo ex Senatusconsulto, sortitione facta, missus erat.

33. *Cujus id eum.*] Id est, cui utile fuit Africam provinciam a Tuberone tradi.

34. *Ejus consilium.*] Tradendi videlicet Cæsari provinciam, quam a Senatu acceperat.

39. *Rex potentissimus.*] Juba Rex Mauritaniæ, devicto Pompeio, vicissim ipse in Africa superatus est. Is autem infensissimus erat dignitati Cæsaris.

40. *Conventus firmi.*] Ita Festus de conventu: *Conventus uno modo intelligitur, cum a magistratibus judicii causa populus congregatur.* Hi autem potissimum in Italiæ præfecturis, tum etiam in provinciis fiebant.

45. *Nempe ad eum.*] Pompeio Africam tradare voluisse Tuberones constat.

conſtantiam dico? neſcio an melius patientiam poſſem dicere: quotus enim iſtud quiſque feciſſet, ut, a quibus partibus in diſſenſione civili non receptus, eſſetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipſas rediret? magni cujuſdam animi, atque ejus viri eſt, quem de ſuſcepta cauſa propoſitaque ſententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum poſſet depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuiſſent, honos, nobilitas, ſplendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt; hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod juſto imperio ex S. C. in provinciam ſuam venerat; hinc prohibitus, non ad Cæſarem, ne iratus; non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare cauſam illam, quam ſecutus eſſet, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii caſtra venit, in eam ipſam cauſam a qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum iſta res nihil commoviſſet [d] ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, ſtudio in cauſa fuiſtis: tantummodo in præſidiis eratis, animi vero a cauſa abhorrebant. An, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vicendi ſtudio tenebamur? pacis equidem ſemper auctor fui; ſed tum ſero; erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe præcipue, [e] qui in eum locum veniſſes, ubi tibi eſſet pereundum, niſi viciſſes: quanquam, ut nunc ſe res habet, non dubito quin hanc ſalutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, ſi aut vos conſtantiæ veſtræ, aut Cæſarem beneficii

[d] *Pompeii.* [e] *quoniam.*

66. *Justo cum imperio.*] Justum imperium dicitur, quod ex Senatusconsulto datum est.

67. *Ad Cæsarem.*] Tubero non venit ad Cæsarem, ne iratus videretur Pompeio.

68. *Aliquam in regionem.*] Qua in regione nullus armorum tumultus, nullum bellum esset.

72. *Credo.*] Ironice loquitur, neque enim coacti in castra Pompeii venerunt Tuberones, sed ira concitati, ut contra Cæsarem pugnarent.

73. *In præsidiis eratis.*] Non ad castra profecti fuerant Pompeii Tuberones, ut tantum essent in illius præsidio, sed revera ut acie pugnarent.

75. *Pacis equidem semper auctor fui.*] Argumento a minore ad majus et a se desumpto ostendit Cicero summam fuisse in Tuberone vincendi cupiditatem. Nam licet Cicero semper pacis auctor fuisset, tamen ardebat vincendi cupiditate; ergo majori Tuberones, qui tanto studio Pompeium adjuvabant. Quod autem pacem semper suaserit, patet tum ex Plutarcho, qui refert sæpius de pace scripsisse ad Cæsarem, sæpius Pompeium obsecrasse, ut eam acceptaret, sed incensis utrinque animis nihil effecisse, tum ex epist. lib. 7. tum ex 16. famil. ad Tironem, ubi testatur se omnia et fecisse et dixisse quæ ad pacem pertinerent.

76. *Tum sero.*] Jam nulla fieri poterat cum instructa jam esset acies, et ad prælium expedita.

80. *Hanc salutem.*] Loquitur de salute quam ipse Tubero obtinuit a Cæsare post relatam ab eo victoriam.

81. *Beneficii sui.*] Indicat beneficium salutis, quam ipsi Tuberones obtinuerant a Cæsare, cum ipsis ignovit.

sui pœniteret. Nunc quæro, utrum veſtras injurias, an reipublicæ perſequamini: ſi republicæ; quid de veſtra in ea cauſa perſeverantia reſpondebitis? ſi veſtras; videte ne erretis, qui Cæſarem veſtris inimicis iratum forte putetis, cum ignoverit ſuis. Itaque num tibi videor, Cæſar, in cauſa Ligarii [f] occupatus eſſe? num de ejus facto dicere? quicquid dixi, ad unam [g] ſummam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ vel miſericordiæ tuæ. Cauſas, Cæſar, egi multas et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo; *Ignoſcite, Judices: erravit: lapſus eſt: non putavit: ſi unquam poſthac:* ad parentem ſic agi ſolet; ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falſi teſtes, fictum crimen.* Dic te, Cæſar, de facto Ligarii judicem eſſe: quibus in præſidiis fuerit, quære; taceo: ne hæc quidem colligo, quæ fortaſſe valerent etiam apud judicem: legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppreſſus, in eo non acerbus: tum etiam fuit totus animo et ſtudio tuus. Ad judicem ſic agi ſolet; ſed ego ad parentem loquor, Erravi, temere feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoſcas oro; ſi nemo impetravit, arroganter; ſi plurimi, tu idem fer opem, qui ſpem dediſti.

[f] *laborare.* [g] *caput.*

82. *Vestras injurias.*] Quænam istæ injuriæ? nisi quibus se affectos putaverunt Tuberones cum a portu prohibiti sunt a Ligario. Vide argumentum Orat.

83. *In ea causa perseverantia.*] Constantes illi Tuberones fuerunt in causa Pompeii usque ad Cæsaris victoriam: in quo si peccavit Ligarius, illi quoque peccaverunt.

87. *De ejus facto.*] Id est, de facto Ligarii, de quo accusatus est a Tuberone, quod nempe in Africa fuerit.

89. *Egi causas tecum.*] Antequam Prætor esset, multas causas egit Cæsar in foro, et orationes edidit in lucem, quas se Brutus legisse apud Ciceronem libro de Claris Oratoribus ait; et ibidem Cicero de eodem negat videre se, cui Cæsar debeat cedere; aitque eum elegantem, splendidam, magnificam ac generosam dicendi rationem tenere.

Ib. *Dum te in foro.*] Ab anno ætatis suæ vigesimo primo, quo Dolabellam repetundarum accusavit, usque ad annum trigesimum nonum versatus est in foro Cæsar, et causas egit, ut refert Tacitus.

90. *Nunquam hoc modo.*] Apud Judices non igitur deprecatione; cum ea tantum apud parentem, non apud judicem valere debeat: tacite autem et assentatorie Cæsarem patrem patriæ appellat.

94. *Quibus in præsidiis fuerit.*] Nullas urbes contra Cæsarem defendit Ligarius.

PERORATIO.

Tota hæc Peroratio in comparanda Cæsaris clementia posita est.

VI. An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te sit [a] locus etiam pro altero deprecandi? Quanquam neque in hac oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, cum pro alicujus salute multi [b] laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse, quam preces: neque te spectare, quam tuus esset necessarius is qui te oraret; sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces; ab iisque te moveri maxime, quorum justissimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis: sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, robur reipublicæ proponere; nosti optime homines; animadverte horum ominum mœstitiam et dolorem; hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæsar, putare, de unius [c] capite nos agere; aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate exterminandi; quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam Dii Penates, uno illo exulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit; te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Vides-ne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce om-

[a] *facultas.* [b] *soliciti essent.* [c] *salute.*

1. *Cum mihi.*] Argumentum a difficiliori; difficilius enim fuitCieeroni,qui Pompeium secutus erat, deprecari pro alio qui Pompeium quoque secutus est, quam alium operare veniam a Cæsaris clementia.

3. *Nec in eorum studiis.*] Intelligit studia eorum quiCæsari necessitate conjuncti erant.

5. *Causas rogentium.*] Id est, eorum qui rogant pro aliorum salute.

15. *Sabinos.*] Sabinus videtur fuisse Ligarius

25. *Germanitas.*] Germanitas est conjunctio inter germanos, qui sunt quasi ex eadem stirpe geniti.

28. *Brocchorum domum.*] Brocchum patrem; et filium, qui Ligarii consobrinus fuit.

29. *L. Marcium.*] Marcius eques Romanus fuit, Ligarii affinis.

Ib. *Cæsetium.*] Ille forte fuit Cæsetius, qui factus Tribunus plebis, ejectus est e tribunatu, quod coronam lauream alba fascia religatam statuæ Cæsaris impositam detraxisset.

Ib. *L. Corfidium.*] Fatetur Cicero se

nes equites Rom. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his [maxime] irascebamur, et hos [d] requirebamus, et his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cætera quæ dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum judicares fuisse An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuisset, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et pene conflatum, in hac prope æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis, prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate [e] abretus est unus; qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: dissenserit non te a solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam: sed parum est me hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam [f] hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus Quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam Quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris,

d *desiderabamus.* e *divisus.* f *es hoc animo.*

hic errasse Epist. 42 lib. 13. ad Att. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nunciavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligariano, erratum esse meum, sed, ut aiunt, μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum: sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quæso negotium Phurnaci, Antæo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.*

30. *Adsunt veste mutata.*) Non solum rei in judicio vestem mutabant, sed omnes etiam propinqui, et amici qui judicio aderant.

34. *Hoc verissimum.*) Dixerat Cæsar, se suos omnes putare, qui contra se non fuissent. Cum igitur Ligarius contra eum arma non sumpserit, tanquam suum debet conservare.

35. *Omnes fratres tecum.*) Duo alii Ligarii istius fratres Cæsarem secuti fuerant. Hic solus fuerat in Africa, qui si Romæ fuisset cum fratribus, ab iis non recessisset.

38. *Conspirantem et pene conflatum.*) Metaphora sumpta a ventis.

46. *Qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus.*) Ligarius Quæstor urbanus, Lentulo et Philippo Coss. cum stipendium Cæsari decretum est, cujus Cicero meminit lib. 1. ad famil Epist. 7. ei præstitit; quo tempore ipse Cicero stipendium se non solum ei decrevisse, sed etiam ut Senatus decerneret, laborasse ait, Orat. de provin. Coss. Porro Quæstores urbani curabant ærarium, ejusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referebant, ut docet *Asconius* Verr. 3.

neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus; ut concessisti illum Senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti: et si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quam sæpissime quærere; nihil est enim tam populare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, misericordia est; homines enim ad deos nulla re proprius accedunt, quam salutem hominibus dando: nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis, conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum, quam me, aut quenquam loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

58. *M. Marcello.*) Pepercit M. Marcello Cæsar, licet infensissimo sibi; de hujus acerbitate palam in Senatu conquestus fuerat.

59. *In foro.*) In foro agebatur hæc Ligarii causa.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA PRIMA.

DE NOMINE.

QUINTILIANUS *lib.* 10, *ait Philippicas istas orationes in Antonium Ciceronem appellasse, Demosthenem imitatum, qui quatuor ejusdem nominis in Philippum Macedonum regem scripsit: eas tamen veterum aliqui, et in primis Aulus Gellius, Antonianas suo nomine nonnunquam vocaverunt.*

ARGUMENTUM PRIMÆ PHILIPPICÆ.

Cum videret Cicero post mortem Cæsaris ab Antonio ejusdem collega Rempublicam opprimi, Athenas ire statuit, dum Antonius Consulatu suo fungeretur, ut, cum Hirtius et Pansa Consules designati suum Magistratum iniissent, statim Romam rediret. Antonius interea factus audacior Dolabellæ alterius Consulis conjunctione, multos cives pessimos restituit, multis immunitates dedit, multorumque decretorum tabulas non tam ex actis Cæsaris, ut dicebat, quam ex libidine sua finxit. Profectus itaque Cicero, et in Siciliam delatus, profectione mutata Romam reversus est. Postridie vero illius diei Antonius Senatum convocavit de faciendis Cæsari supplicationibus. Cicero non adfuit, amicorum consilio: iratus

Antonius milites confestim misit, qui nisi in Senatum veniret, domum ejus demolirentur. Sed nec venit propterea in Senatum Cicero, nec id perfecit Antonius. Ægre tulit hanc injuriam Cicero, et sequenti die venit in Senatum, ubi suæ profectionis et reversionis consilia exposuit, de hesterna injuria conquestus est: contra Antonii sententiam, de Cæsaris morte, de supplicationibus, et actis multum disputavit. Postremo utrumque Consulem, Dolabellam, qui tum præsens aderat, et Antonium, qui absens erat, commonuit, atque summa sapientia cum omnium admiratione reprehendit.

TEMPUS ET LOCUS.

Habitæ sunt hæ orationes partim in Senatu, partim ad populum; et hæc quidem prima Calendis Septembris Antonio et Dolabella Coss. urbis conditæ anno 709. *Ciceronis vero* 63.

GENUS ET STYLUS.

Quæstio est in genere deliberativo, tenuis stylus, qualis esse debet in ejusmodi dicendi genere.

PARTES.

Quatuor sunt: Expositio suæ profectionis, et reversionis: Confirmatio, ubi docet acta Cæsaris esse servanda: admonitio ad Consules, et brevis Peroratio.

PRIMA PARS.

In qua I. *Exponit causas suæ profectionis.*
II. *Exponit causas reversionis.*
III. *Queritur de Antonio.*

I. ANTEQUAM de republica, Patres Conscripti, dicam ea quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis, et reversionis meæ. Ego cum sperarem [a] ali-

INTERPRETATIO.

[a] *tandem.*

NOTÆ.

1. *Patres conscripti.*] De his dictum est Orat. pro Marcello Parag. I. l. 8.

quando ad veſtrum conſilium auctoritatemque rempublicam eſſe revocatam, manendum mihi ſtatuebam, quaſi in vigilia quadam Conſulari ac Sentoria; nec vero uſquam diſcedebam, nec a republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in Ædem Telluris convocati ſumus; in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis: Athenienſiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum uſurpavi, quo tum in ſedandis diſcordiis uſa erat civitas illa; atque omnem memoriam diſcordiarum oblivione ſempiterna delendam cenſui. Præclara tum oratio M. Antonii; egregia etiam voluntas: pax denique per eum et per liberos ejus cum præſtantiſſimis civibus confirmata eſt. Atque his principiis reliqua conſentiebant; ad deliberationes eas, quas habeat domi de republica, princeps civitatis adhibebat:

4. *Ad vestrum consilium*] Per Julium Cæsarem Patribus sublata fuerat auctoritas administrandæ Reipublicæ: verum eo occiso, eis restituta est.

5. *In vigilia.*] Metaphora sumpta est a militibus qui in statione excubant. Hanc autem vocat *Consularem et Senatoriam;* quia Consul fuerat Cicero, et Senator erat, ad quos potissimum pertinet invigilare Reipublicæ.

6. *Usquam.*] Per illam vocem ostendit, ita se invigilasse Reipublicæ conservandæ, ut nec in locum aliquem, nec ex aliquo loco discesserit, milites in statione sua imitatus.

7. *Ex eo die.*] Decimo quinto Kalend. April. venit in Ædem Telluris. Vide Epist. 11. et 16. lib. 14. ad Att.

Ib. *In Ædem Telluris.*] Post cædem Cæsaris ab Antonio convocatus est Senatus in Telluris Templum, quod ad Forum Romanum, et Viam Sacram erat, non procul a Capitolio et Palatio. Huic ædi vicinior fuit ædes Antonii, ut ait Appianus; ibique potius quam in curia Senatum haberi voluit, quod subjecta hæc erat Capitolio, unde facile a conjuratis ad cædem gladiatores evocari potuissent.

9. *Atheniensium.*] Cum Athenienses victi essent a Lacedimoniis, triginta rectoribus, qui tyranni dicti sunt, regendi dati sunt; qui cum tyrannidem in eos exercerent, tandem a Thrasybulo victi sunt et expulsi, restitutaque civitatis libertate, lex ab eodem lata est, ne quis rerum anteactarum accusaretur; ne qua præteritarum injuriam mentio fieret, ne quis multaretur.

10. *Verbum usurpavi.*] Legem illam Græci dixere ἀμνηστίαν, id est, oblivionem injuriarum. De hac lege loquitur Valer. Max. lib. 4. tit. de moderatione.

12. *Delendum censui.*] Scribit Dio, ita a Cicerone permotum fuisse Senatum, ut Senatusconsultum factum sit, ne quis acceptæ ab alio injuriæ in posterum meminisset.

Ib. *Oratio M. Antonii.*] Antonius in Æde Telluris de concordia habuit orationem.

13. *Per liberos ejus.*] Plures pro uno sic reponit Cicero; unum enim tantum habuisse ex prima sua conjuge Fabia legitur. Cum interfectores Cæsaris in Capitolio tutius remanerent, non ausi ad Senatum venire, parvum filium Antonius obsidem in Capitolium misit: et, ut Plutarchus in Bruto scribit, e Capitolio descenderunt; ac Brutus apud Lepidum, Cassius apud Antonium, cæteri apud alios cœnarunt. Postero die provinciæ eisdem in Senatu decretæ, Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia Citerior. Sed cum Cæsar funere elatus, et a M. Antonio laudatus esset, plebs cum facibus ad domum Bruti, Cassii, et aliorum concurrit, et ægre depulsa est. Cicero de his scribit lib. 14. ad Att. Tum M. Brutus et Cassius urbem reliquerunt, et Antium atque Lanuvium profecti, ibi otiosi fuerunt. Lib. 14. et 15. ad Att.

ad hunc ordinem res optimas deferebat; summa cum dignitate et constantia ad ea, quae quaesita erant, respondebat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Caesaris commentariis reperiebatur. Num qui exules restituti? unum aiebat, praeterea neminem. Num immunitates datae? nullae, respondebat. Assentiri enim nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula, post Idus Martias, ullius decreti Caesaris, aut beneficii, figeretur. Multa praetereo, eaque praeclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturum, quae vim jam regiae potestatis [b] obsederat, funditus ex republica sustulit, de qua ne sententias quidem diximus: scriptum Senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit: quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per Senatusconsultum gratias egimus. [c] Lux quaedam videbatur oblata, non modo regno, quod pertuleramus, sed [d] etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicae datum, se liberam civitatem esse velle, cum Dictatoris nomen, quod

[b] *obtinuerat.* [c] *felicitas.* [d] *sublata potestate regia.*

17. *Ad hunc ordinem.*] Senatorium ordinem intelligit, ad quem res majoris momenti deferebantur. Inde autem sperabatur ut pristinae liberati Respublica restitueretur ab Antonio.

19. *Cæsaris commentariis.*] Commentaria, sive commentarii, libri sunt, in quibus summa tantum capita, et velut initia describuntur.

20. *Unum aiebat.*] Quis fuerit ille exsul restitutus, non facile judicatur, nisi sit Sextus Clodius, Publii Clodii filius, qui Ciceroni fuit infensissimus. Certe id aperte testatur Antonius epistola quadam ad Ciceronem, lib. 14. ad Att.

21. *Immunitates datæ.*] Dabatur alicui populo vel civitati immunitas, cum a tributo, quod populo Romano pendebant, liberabantur.

22. *Ser Sulpicio.*] Sulpicius Jurisconsultus fuit doctissimus et eloquentissimus. Is, cum videret multas immunitates tum civitatibus, tum hominibus qui Cæsari faverant contra Pompeium, ab eodem esse datas, atque illarum immunitatum edicta in tabulas æreas incidi, et in Capitolio figi ad memoriam sempiternam; Senatusconsultum fieri obtinuit, ne id deinceps fieret.

Ib. *Ne qua tabula.*] Leges, fœdera, et decreta quæ lata fuerunt, in tabulis æreis incisa, in locis publicis, maxime in Capitolio, clavis ad parietes aut columnas figebantur.

25. *Dictaturum.*] Dictator hinc dictus est, quod a Consule dicebatur; aliquando etiam a populo nominatus: sed qui tamen a Consule diceretur, ut Livius observat lib. 27. quandoque vero ab interrege, et a Valerio Flacco Cornelius Sylla, teste Appiano lib. 1. bell. civil. denique etiam a Senatu; sic enim Caius Julius Cæsar Dictator creatus est, ut Plutarchus in ejus vita scribit. Porro creabatur quando discordiæ civium graviores poscebant, ut notavit Cicero lib. 3. de Legibus; vel crebra bella eaque graviora a finitimis populis oriebantur. Tantum autem illius fuit imperium, ut eo creato, Magistratus omnes præter Tribunos, auctoritate sese abdicarent; haud amplius quam per sex menses sine provicatione, et majore quam Consules potestate superabat. Primus omnium Sylla, deinde Cæsar, perpetuam hanc sibi potestatem usurparunt; unde ait, Cæsarem usurpavisse sibi regiam potestatem, qua summa uti apud omnes videbatur.

31. *Non modo regno.*] Intelligit Dictaturam, quam perpetuam invaserat Cæsar.

sæpe justum fuisset, propter perpetuæ Dictaturæ recentem memoriam funditus ex republica sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus Senatus videbatur; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega; alia porro propria Dolabellæ: quæ, nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum [a] malum, idque manaret in dies latius; iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; et quotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ, cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros et nefarios liberos; talisque eversio illius execratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab uno illo die dissensisse. Ecce enim Kalend. Juniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per Senatum, multa et magna per seipsum, et absente populo et invito. Consules designati se audere negabant in Senatum venire:

[a] *seditio domestica.*

34. *Sæpe justum fuisset.*] Dictatoris dignitas sæpe justa fuit, cum legitime concedebatur a Consule, populo vel Senatu; post sex menses deponebatur.

Ib. *Recentem memoriam.*] Antonius decreverat, ne quis deinceps Dictator crearetur, propter recentem illam dictaturam quam sibi Cæsar perpetuam vindicarat contra leges.

35. *Liberatus cædis periculo.*] Periculum indicat, quod nasci poterat ex quodam fugitivo et incognito homine, qui a Livio Epit. lib. 116. *Chamates;* Valerio lib. 9. cap. 15. *Herophilus equarius Medicus;* ab Appiano lib. 3. *Amatius* nominatur. Is itaque se filium C. Marii, et propterea Cæsaris affinem dictabat. Hominem popularem et seditiosum Antonius indicta causa, summa cum approbatione Senatus, interfecit: et interfectus uno ferreo ad Gemonias scalas, ad rupem Tarpeiam tractus est; unde in Tiberim fluvium damnati projiciebantur.

41. *Iidem bustum.*] Bustum proprie locus dicitur, ubi cadaver combustum est. Verum hic sumitur pro ipso monumento quod in honorem Cæsaris erectum est, et ad quod plurimæ ejus imagines appensæ sunt.

Ib *Insepultam sepulturam.*] Vocat Cæsaris sepulturam insepultam, quia quotidie novæ quædam imagines Cæsaris comburebantur, ut illius mortui ac sepulti memoria semper superesset.

44. *In audaces sceleratosque.*] Plebs solidam columnam, duce Amatio, prope viginti pedum lapidis Numidici in Foro in busto Cæsaris statuerat, et inscripserat; *Parenti patriæ;* atque apud eandem sacrificabat, vota suscipiebat, et controversias quasdam, interposito per Cæsarem jurejurando, distrahebat, ut Suetonius scribit. Hanc Dolabella, Consulum alter sustulit, et homines seditiosos, qui illam eversionem moleste ferebant, partim in crucem egit, partim de saxo dejecit. Vide epist. 17. lib. 14. ad Att. et epist. 14. lib. 9. ad famil.

46. *Execratæ columnæ.*] Hanc eandem columnam bustum appellavit supra, quod Dolabella, absente collega Antonio, in foro evertit.

47. *Ab uno illo die.*] Intelligit diem quo repressi scelerati sunt et columna disjecta est a Dolabella.

48. *Edixerat.*] Antonius Consul edixit, ut Cicero, qui mense Aprili et Maio rure fuerat in villis suis, adesset in Senatu Kal. Juniis.

50. *Consules designati.*] Hirtius et Pansa Consules designati, inire proximo mense Januario Consulatum debebant.

patriæ liberatores urbe carebant ea, cujus a cervicibus jugum servile dejecerant: quos tamen ipsi Consules et in concionibus et in omni sermone laudabant. Veterani, qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ cum audire mallem, quam videre, haberemque jus legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalend. Januariis, quod initium Senatus cogendi fore videbatur.

II. Exposui, P. C. profectionis consilium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundusium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causa vitavissem, Kalend. Sextilibus veni Syracusas, quod ab urbe ea [a] transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus

[a] *trajectio.*

51. *Patriæ liberatores.*] Qui Cæsarem interfecerant, M. Brutus, D. Brutus, Cassius, aliique; hos liberatores patriæ nominat.

52. *Ipsi Consules.*] Antonius et Dolabella publice quidem in concionibus liberatores illos patriæ laudabant, quos tamen ad mortem clam persequebatur.

53. *Veterani.*] Milites veterani dicebantur, qui viginti annis stipendia fecerant, quibus confectis mittebantur in colonias, eisque agri dividebantur. Cum autem se Romam retulisset Antonius, peragratis veteranorum illorum coloniis, multos secum ex eis adduxit: quod in causa fuit cur multi Senatores metu perterriti repente diffugerint.

Ib. *Quibus hic ordo.*] Senatus prospexerat, ut omnibus veteranis militibus, ac iis maxime qui cum Cæsare fuerant, nihil deesset, ut commode et honeste vivere possent.

55. *Quas habebant.*] Possessiones agrorum obtinuerant a Cæsare, dum viveret.

Ib. *Incitabantur.*] Veterani illi milites ab Antonio et Lepido impellebantur ad bona civium interficiendorum diripienda.

57. *Legationis liberum.*] Legatio libera dicebatur, quam Senatores privati negotii causa, a Senatu ad aliquod tempus impetrabant. Cicero has legationes annuas lege sua fecerat; sed postea (ut scribit lib. ad Att. 15.) lege Julia quinquennium iis præfinitum fuit. Qui libera legatione aberat, non habebatur Reipublicæ causa abesse, sed sua. Tribus autem de causis libera legatio dabatur: periculi vitandi causa, voti solvendi, et hæreditatis nominumque persequendorum.

57. *Ut adessem Kalendis Jan.*] Cicero profectus fuerat Roma propter potentiam Antonii; qui omnia ad arbitrium gerebat, sine ulla Senatus auctoritate. Sperabat autem se rediturum ad Kalendas Januarias quibus novi Consules magistratum Pansa et Hirtius inirent; a quibus Senatus cogeretur de rebus publicis deliberaturus.

2. *Brundusium.*] Urbs est Calabriæ, portu suo celebris, unde solvebant Romani ituri in Græciam; quoque redeuntes in Italiam appellebant.

3. *Non sine causa.*] Brundusii multi erant e veteranis Cæsariani milites, qui ab Antonio solicitati erant, quos evitare voluit.

4. *Kalendis Sextilibus.*] Kal. Sextilibus, id est, mense Augusto, qui tum Sextilis dicebatur, quique ab Augusto Cæsare Augustus, sicut Quintilis Julius a Julio Cæsare nominatus est.

Ib. *Syracusas.*] Syracusæ urbs fuit Siciliæ amplissima, ab Archia Corinthio annis ante Christum plus septingentis condita.

5. *Conjunctissima.*] Cum Quæstor esset in Sicilia Cicero, omnes Siculos ita humanitate et abstinentia sua sibi devinxerat, ut deinceps Romæ eum patronum et defensorem habere voluerint.

ima me nocte cupiens retinere, non potuit; veritus ſum, ne meus repentinus ad meos neceſſarios adventus ſuſpicionis aliquid afferret, ſi eſſem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod eſt promontorium agri Rhegini, venti detuliſſent, ab eo loco conſcendi, ut [b] tranſmitterem: nec ita multum provectus, rejectus auſtro ſum in eum ipſum locum, unde conſcenderam; cumque intempeſta nox eſſet, manſiſſemque in villa P. Valerii comitis et familiaris mei, poſtridieque apud eundem, ventum expectans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt, ex eis quidam Roma reſcentes: a quibus primum accipio M. Antonii concionem: quæ ita mihi placuit, ut ea lecta de reverſione primum cœperim cogitare: nec ita multo poſt, edictum Bruti adfertur et Caſſii: quod quidem mihi, fortaſſe quod eos etiam plus reipublicæ quam familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque ut ii, qui boni quid volunt adferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nunciant, lætius) rem conventuram: Kalend. Sextilibus Senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis ſuaſoribus, remiſſis Galliis provinciis, ad auctoritatem

[b] *trajicerem.*

8. *Leucopetram.*] Leucopetra Italiæ in Calabriæ finibus promontorium est, quod montis Apennini finis esse dicitur, ut vult Strabo lib. 6. quod a colore *Leucopetram*, id est, *saxum album*, appellant.

9. *Rhegini.*] Rhegium extremum agri Brutii oppidum est; nunc *Reggio.*

11. *Austro.*] Auster ventus meridionalis, contrarius iis qui e Sicilia in Græciam navigant.

13. *Intempesta nox.*] Nox intempesta dicitur, in qua nullum est agendi tempus.

13. *Valerii comitis.*] Valerius fuit Jurisconsultus, ad quem scribit Cic. lib. 1. ad familiares; qui cum eo profectus erat.

14. *Municipes.*] Municipes sunt cives Romani, ex municipiis suo jure et legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; a quo munere capessendo appellati videntur, nullis necessitatibus, neque ulla populi Rom. lege adstricti.

15. *Recentes.*] Id est, qui nuperrime Roma venerant.

16. *Antonii concionem.*] Antonius concionem habuit in Senatu pro Sexto Pompeio, Cn. Pompeii magni filio, qui tunc in Hispania bellum contra Cæsaris legatos gerebat. Hunc in patriam revocandum esse censuit, et pro patris bonis, quæ in Æde Opis in publicum redacta erant, vigesies et quinquagies decies mille drachmas Atticas restituit, et præsidium maris ei institui debere censuit. Ita vulgo omnes Ciceronis interpretes referunt; sed qua auctoritate fulti non apparet; saltem credibile est multa bene de Republica dixisse, quæ spem quietis afferre videbantur.

17. *Edictum Bruti et Cassii.*] Brutus et Cassius Prætores urbani edictum tulerunt, ne cui intra vigesimum annum provincia obveniret.

22. *Rem conventuram.*] Id est, Rempublicam redituram ad pacem, compositis inter se Cæsaris interfectoribus et Antonio.

24. *Malis suasoribus.*] Multi viri audaces et parati ad prædam, Antonium in Rempublicam et cives accendebant; quales fuere Capho, Saxa, Mustela, Tamisius.

Ib. *Remissis Galliis.* In sortitione provinciarum, Cisalpina D. Bruto, Transalpina Planco evenerat. Cisalpinam Macedoniæ loco, quæ ei obtigerat,

Senatus esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli, neque remi, neque venti satisfacerent; non quod me ad tempus occursurum putarem sed ne tardius, quam cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico; turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet: et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum, similiter atque ipse eram, commotum esse vidi; erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur; ex quo primum cognovi, quæ Kalend. Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio: qui quanquam parum erat (id enim ipsum a Bruto audieram) a quibus debuerat, adjutus; tamen et Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium prædicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si c quid mihi humanitus accidisset (multa autem impendere videbantur præter naturam, præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

III. Quoniam a utriusque consilii causam, Patres Conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de republica dicere incipio,

c *si mors.* a *profectionis et reversionis.*

a Senatu Antonius postulabat, ut refert Appianus lib. 2. belli civil. Cum autem fraudem Senatus suspicaretur, scripsit ad D. Brutum ut provinciam sibi conservaret, et exercitum compararet Antonio restiturus.

29. *Veliam.*] Velia urbs est et portus in agro Lucano in Italia; quam a terra, Phocide fugati ab Harpalo, regis Cyri præfecto, condiderunt. Græci *Heliam* appellant, quoniam in paludibus sita est, quas Græci dicunt; nunc autem *Basilicata* ab Italis nominatur. Veliæ autem Cicero Brutum vidit, quo cum legatione libera venerat, quia vires suas confirmante Antonio, non tutùm se Romæ arbitrabatur.

33. *Pulcherrimi facti sui conscientia.*] Laudat Brutum, quod Cæsarem occiderit, et patriam ab ejus servitute liberaverit.

35. *L. Pisonis oratione.*] L. Piso socer fuit interfecti Cæsaris. Suadebat autem ille, depositis armis, omnia ad Senatus auctoritatem esse deferenda; libertatem esse conservandam; Antonio esse obsistendum, eaque de causa advocandum esse Cn. Octavium; quem Julius adoptaverat.

43. *Præter naturam, præterque fatum.*] Clarissime omnium, meo judicio, hanc explicuit orationem Abrahamus, in eundem locum; sic autem ait: illa mors est secundum naturam, et secundum fata, quæ ex principiis naturæ intrinsecus, et ex pugna quatuor primarum qualitatem, una prævalente contingit. Illa præter naturam quidem, sed tamen secundum fata, quæ ab externa causarum serie infertur; ut si quis incendio, vel naufragio, vel alio casu perea. Illa præter naturam præterque fatum, quæ nec a principiis naturæ intrinsecus, nec a causis externis agendii necessitate constrictis, sed ab hominis libertate dependet; ut cum quis mortem sibi consciscit, vel alterius scelere occiditur.

pauca querar de hesterna M. Antonii injuria, cui sum amicus: idque me nonnullo ejus officio debere esse, præ me semper tuli. Quid tandem erat causæ, cur in Senatum hesterno die tam acerbe cogerer? solus-ne aberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum et cæcum et senem delatum esse, memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere Senatores deesse non solent; coguntur enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, [b] gratia: quod idem fit, cum de triumpho refertur; ita sine cura Consules sunt, ut pene liberum sit Senatori non adesse; qui cum mihi mos notus esset, cumque de via [c] languerem, et mihimet displicerem, misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit; nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter; cujus enim maleficii tanta ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis [d] operis disturbaturum publice ex Senatus sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno Senatorem coegit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam

[b] *causa.* [c] *fessus essem.* [d] *fabris.*

3. *Hesterna Antonii injuria.*] Cum rescivisset Antonius Romam advenisse Ciceronem, neque adesse in Senatu, minatus est se fabros, ad exturbandam ejus domum, et milites qui eum vi adducerent missurum.

4. *Nonnullo ejus officio.*] Officium vocat, quod ab Antonio Brundusii non sit occisus, ubi Ciceronem offendit, quo missus fuerat a Cæsare post pugnam Pharsalicam, ut Pompeianos aditu Italiæ prohiberet.

7. *Hannibal, credo.*] Ironice deprimit Antonii factum, proferendo periculum quod ab Hannibale Romæ creatum est, cum post Cannensem pugnam, ad Anienem fluvium castra posuit, ad tertium ab urbe lapidem: et urbem obequitando, intra muros hastam injecit: quo tempore summa Romæ trepidatio fuit.

8. *Pyrrhi pace.*] Pyrrhus rex Epirotarum fuit, qui a Tarentinis advocatus contra Romanos bella gessit. Is ad vigesimum ab urbe lapidem castra posuit: cum de pace cum eo ageretur. Appius senex et cæcus, lectica in Senatum delatus, turpes conditiones dissuasit. Florus lib. 13. Epit.

10. *De supplicationibus.*] Mos fuit apud Romanos, ut a Senatu propter rem bene gestam, nomine imperatoris, supplicationes ad Templa, gratulationis causa, per aliquot dies cum conjugibus et liberis celebrarent. Quoties autem de supplicationibus referendum erat, Senatores convocabantur per amicos illius, cujus gratia illæ instituebantur.

11. *Non pignoribus.*] Quotiescunque Senatus habebatur, adesse senatores debebant, aut multa cogebantur nisi justa absentiæ causa subesset: quanquam non eadem pœna tenebantur, cum de supplicationibus aut triumpho agebatur.

13. *Cum de triumpho.*] Idem fiebat ac de supplicationibus, cum de triumpho decernendo agebatur.

Ib. *Sine cura.*] Id est, non curant Consules.

16. *Misi pro amicitia.*] Tunc amicus erat Antonio Cicero.

20. *Ex Senatus sententia ædificatam.*] Cum Clodius exulante Cicerone domum ejus incendisset, ex Senatus decreto publica pecunia restituta est.

22. *Aut quid est ultra pignus, aut multam.*] Pignus est contractus, quo res

dicturus eſſem, remiſiſſet aliquid profecto de ſeveritate cogendi. An me cenſetis, P. C. quod vos inviti ſecuti eſtis, decreturum fuiſſe, ut parentalia cum ſupplicationibus miſcerentur? ut inexpiables religiones in rempublicam inducerentur; ut decernerentur ſupplicationes mortuo? Nihil dico cui: fuerit ille L. Brutus, qui et ipſe regio dominatu rempublicam liberavit, et ad ſimilem virtutem, et ſimile factum, ſtirpem jam prope in quingenteſimum annum propagavit: adduci tamen non poſſem, ut quenquam mortuum conjungerem cum deorum immortalium religione; ut, cujus ſepulchrum nuſquam extet, ubi parentetur, ei publice ſupplicetur. Ego vero eam ſententiam dixiſſem, Patres Conſcripti, ut me adverſus populum Romanum, ſi quis accidiſſet gravior reipublicæ caſus, ſi bellum, ſi [e] morbus, ſi fames, facile poſſem defendere; quæ partim jam ſunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoſcant dii immortales, [f] velim, et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. Quid de reliquis reipublicæ malis? licet-ne dicere? mihi vero licet, et ſemper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere: poteſtas modo veniendi in hunc locum ſit, dicendi periculum non recuſo. Atque utinam, P. C. Kalendis Sextilibus adeſſe potuiſſem! non quo profici potuerit aliquid, ſed ne unus modo Conſularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus republica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines ampliſſimis populi Romani beneficiis uſos, L. Piſonem, ducem optimæ ſententiæ non ſe-

[e] *peſtis.* [f] *utinam.*

aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa, cum primum ei satisfactum erit, redde dolum et levem culpam præstet. *Multa* vero species pœnæ est, pecuniaria duntaxat, quæ arbitrio ejus, qui multam pro suo jure dicit, cum specialis pœna constituta non esset, imponitur.

25. *Parentalia cum supplicationibus.*] Parentare est manibus defunctorum parentum sacrificare: unde parentalia dicta sunt sacra, quæ diis manibus solvuntur.

Ib. *Inexpiabiles religiones.*] Inexpiabiles religiones dicuntur, quæ nullo supplicio, nullo sacrificio purgari et lui possunt. Tales autem dicit supplicationes, quæ pro mortuo fiunt.

27. *Nihil dico cui.*] Id invidiose dicit contra Cæsarem, quem tyrannum fuisse indicat; cuique opponit Brutum libertatis Romanæ assertorem, cujus ne quidem ad sepulchrum fiunt supplicationes.

Ib. *L. Brutus.*] Repone Junium Brutum, a quo Tarquinius Superbus cum filiis ejectus est.

29. *Stirpem propogavit.*] Extendit stirpem suam in hæc Ciceronis tempora, ex qua extitit M. Brutus, qui Cæsarem interficit, qui regium dominatum vindicare sibi volebat.

31. *Cum deorum immortalium religione.*] Supplicationes ad deos pertinent, non ad mortuos; quibus tantum parentatur.

36. *Partim jam sunt.*] Bellum gerebatur in Hispania contra filios Pompeii.

38. *Huic ordini.*] Senatorio.

42. *Kal. Sextilibus.*] Hoc tempore ab Antonio relatum est de supplicationibus, et parentalibus Cæsari decernendis.

43. *Unus modo consularis.*] Piso; de quo supra, Paragr. II. l. 34.

46. *Ducem optimæ sententiæ.*] Dux sententiæ dicebatur, qui primus eam

causæ. Idcirco-ne nos populus Romanus Consules fecit, ut in altissimo amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni Consularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quænam (malum!) est ista voluntaria servitus? fuerit quædam necessaria: nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco Consulari dicunt; alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non modo metu, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primum maximas gratias et habeo et ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in republica, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde a vobis, P. C. peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis.

aperuisset. Auctor autem fuerat Piso, ne parentalia et supplicationes Cæsari fierent.

50. *Malum.*] Vox ita, *malum*, interjectio est indignitatis hominis.

51. *Quamdam necessaria.*] Cæsar sua potentia quandam tulerat in Rempublicam servitutem.

55. *Alium alia de causa.*] Multi, quia affecti fuerant beneficiis a Cæsare, tacuerunt.

SECUNDA PARS.

In qua probat acta Cæsaris esse servanda.

IV. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quod probem; quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adesset Antonius, modo sine advocatis; sed, ut opinor, licet ei minus valere: quod mihi heri per illum non licebat. Doceret me, vel potius vos, P. C. quemad-

1. *Acta Cæsaris.*] Actum est in Senatu, utrum omnia Cæsaris acta rescinderentur, quibus aliis provincias, aliis alia beneficia conferebat: servanda Senatus decrevit, propter bonum pacis. Libellos ejus conjux Calphurnia detulit ad Antonium, verita ne bona fisco addicerentur. Antonius hæc acta Cæsaris ad arbitrium suum mutavit, ac universam Rempub. laceravit, Cæsaris nomen et auctoritatem prætexens.

4. *Sine advocatis.*] Per advocatos milites illos veteranos intelligit, et fabros, quibus stipatus venit in Senatum: alludens ad consuetudinem Romanorum, qui in judiciis tum privatis, tum publicis amicos omnes suos advocabant, quorum auctoritate moveri posse judices arbitrabantur.

Ib. *Licet ei minus valere.*] Carpit Antonium quod abesset a Senatu, qui quidem utebatur excusatione valetudinis, quam excusationem non admisit erga Ciceronem, qui revera de via languebat.

5. *Doceret me.*] Ostendit quod Antonius Cæsaris acta non servat, quia revera leges ejus non servat.

modum ipse Caesaris acta defenderet. An in commentariolis et chirographis, et libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Caesaris firma erunt? quae ille in aes incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo, nihil tam esse in actis Caesaris, quam leges Caesaris; an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit; quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, et data; sed ea non muto, non moveo: summo enim studio praeclara illius acta defendo: pecunia utinam ad Opis maneret; cruenta illa quidem, sed his temporibus, cum iis, quorum est, non redditur, necessaria; quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit. Et quid est, quod tam proprie dici possit actum ejus, qui togatus in repub. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quaere acta Gracchi, leges Semproniae proferentur: quaere Sullae, Corneliae: quid? Cn. Pompeii tertius Consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus: a Caesare ipso si quaereres, quidnam egisset in urbe et in toga; leges multas responderet se et praeclaras tulisse; chirographa vero aut mutaret, aut non daret: aut si dedisset, non istas res in actis a suis duceret. Sed ea ipsa conce-

a *existimaret* esse.

6. *Commentariolis.*] Commentarioli libelli sunt, in quibus princeps eorum omnium nomina perscribit, quibus aliqua Reipublicae procuratio commissa est.

7. *Chirographis.*] Chirographum est privata cautio, manu alicujus vel scripta, vel subscripta.

Ib. *Se uno auctore prolatis.*] Solus Antonius haec dicebat esse acta Caesaris, quae ab omnibus aliis ignorabantur.

9. *In aes incidit.*] In aes incidebantur leges, ut perpetuae servarentur.

Ib. *Populi jussa.*] Plebis scita et leges intelligit. Nam lex est generale jussum populi rogante magistratu.

13. *Quae tamen multo plura.*] Carpit Antonii improbitatem, qui longe plura beneficia seu immunitates promisit, quam ipse Caesar promiserit.

16. *Ad Opis.*] Id est, ad Opis aedem, ubi erat aerarium. Ops autem mater est Deum, et Cybele dicitur, et Bona Dea, et Matuta.

Ib. *Cruenta illa.*] Mortuo Cn. Pompeio, et omnibus Pompeianis profligatis, bona eorum omnia in fiscum redacta sunt, et deportata ad aedem Opis, ut iis populus Romanus uteretur, si opus haberet.

18. *Ea quoque sit effusa.*] Non conqueritur Cicero dissipatam esse pecuniam illam ab Antonio, si in actis Caesaris reperiatur, ut in aliquos dissiparetur: quanquam grave scelus ab illo committitur, si ad arbitrium suum, et in quos voluerit, dissipetur.

19. *Quod tum propriae dici possit actum.*] Probat leges esse acta per inductionem.

Ib. *Qui togatus.*] Per illam vocem *togatus* pacis tempus intelligit: quia tunc togis Romani utebantur, et sagis belli tempore.

21. *Acta Gracchi.*] Leges latae a Graccho acta ejus sunt, quae ab ejus nomine Semproniae dictae sunt; non enim a praenomine aut cognomine nominabantur.

22. *In quibus actis constitit?*] Tertium Consul Pompeius multas leges tulit, quae ejus acta appellantur.

25. *Chirographa.*] Chirographa hic significant res promissas, et propria manu subscriptas.

do: quibusdam in rebus etiam b conniveo: in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Cæsaris dissolvi ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optima etiam republ. sæpius flagitata, quam ne Prætoriæ provinciæ plus quam annum, neve plus quam biennium Consulares obtinerentur? Hac lege sublata, videnturne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege, quæ promulgata est de tertia decuria, nonne omnes judiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? et vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi forte, si quid memoriæ causa retulit in libellum, id numerabitur in actis, et quamvis iniquum et inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit: quid? isti ordini, c judicatus lege Julia, etiam antea Pompeia, Aurelia non patebat? Census præfiniebatur, inquit, non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et judicant et judicaverunt. Non quæro, inquit,

b *consentio.* c potestas *judicandi*

30. *Ne Prætoriæ provinciæ.*] Multas leges egregias quidem tulerat Cæsar; sed hanc præcipue laudat, ne provinciæ Prætoriæ ad quas nempe Prætores, plus quam annum; Consulares vero, ad quas nempe Consules mittebantur, ne plus quam biennium obtinerentur. Nam antea quandoque triennium, et quinquennium obtinebantur.

31. *Sublata.*] Hanc legem sustulit Antonius, quia quotidie contrarium illi legi et suadet et facit.

32. *Promulgata est de tertia.*] Tulit Cæsar ut judicia ad duo genera judicum redigerentur, equestris ordinis et Senatorii. Tribuni vero ærarii, quod erat tertium, tollerentur. Tertium genus seu decuriam judicum, centurionum nempe, adjicere voluit Antonius.

37. *Centuriatis comitiis.*] Comitia centuriata curiatis honestiora fuere; in illis enim per classes, et secundum dignitatem honestatem, et censum suffragia rogabantur: in his vero illud non fiebat; unde est comparatio. De comitiis vide Orat. pro Muræna Paragr. I. not. ad lin. 2. ubi fuse de comitiis dictum est.

39. *Centurionum.*] Centuriones dicebantur qui certum militum numerum ducebant. Centuriones autem erant etiam equites Rom. quia vero Cæsar legem tulerat, ut equites Rom. judicarent, volebat Antonius et Centuriones etiam judicarent.

Ib. *Lege Julia.*] Lege lata a Julio Cæsare, de qua jam jam, soli Senatores et equites: lege lata paulo ante a Pompeio, Senatores, equites et ærarii Tribuni: lege lata ab Aurelio Cotta, ex tribus illis ordinibus selecti judices judicarunt.

40. *Census præfiniebatur.*] Lege Pompeia præfiniebatur, ut ex iis ordinibus nemo judicaret, nisi qui amplissimo censu erat, et equestribus facultatibus: at Antonius tollebat hoc discrimen; volebat quippe, ut quicunque Centurio fuisset, quacunque fortuna uteretur, posset judicare.

42. *Qui ordines duxerunt.*] Ducere ordinem in militia dicuntur, qui Magistratum aliquem in ea gerunt, sive præsint vel decuriæ, vel centuriæ, manipulis, aut cohorti.

43. *Non quæro, inquit, istos.*] Respondet Antonius non istos quidem quærere in judices, qui censum habent equestrem, vel qui in aliquo nominis splendore clari sunt, sed quicunque ordinem duxit, sive pauper, sive dives, &c. Id autem contendebat Antonius, ut omnes

istos: quicumque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis. In judice enim spectari et [d] fortuna debet, et dignitas. Non quaero, inquit, ista: addo etiam judices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis quos ad judicandum nec-opinantes vocatis! hic enim est legis index, ut ii in tertia decuria judicent, qui libere judicare non audeant: in quo quantus est error, dii immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate judicandi [e] sordes suas eluet: laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur, quam in turpem jure conjectus.

V. Altera promulgata lex est, ut et de vi, et de majestate damnati, ad populum provocent, si velint: haec utrum tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodie, [a] cujus intersit istam legem manere? nemo [b] reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus; armis enim gesta nunquam profecto in judicium vocabuntur. At res popularis; utinam quidem velletis aliquid esse populare; omnes enim jam cives de reipub. salute una et mente et voce consentiunt. Quae est igitur ista cupiditas ejus legis ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quam qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperie-

[d] *census.* [e] *illustrabit suam obscuritatem.* [a] *cui sit utile.* [b] *accusatur.*

sibi militiae duces addictos haberet, iisque uteretur ad arbitrium.

44. *At si ferretis.*] Id est, si permittatis, ut quicunque eques est, et cujus gradus splendidior est, judicet, nemo vestram sententiam probabit. Porro *equo merere* est equum habere ex publico; oportebat eum praesto esse cum equo, quoties Resp. ejus opera indigebat.

46. *Non quaero, inquit, ista.*] Inducit semper respondentem Antonium, qui nec censum nec dignitatem in judicibus requirebat.

47. *Judices manipulares.*] Volebat Antonius etiam seligi judices ex iis, qui manipulos duxerant; erat vero manipulus parva militum manus ex viginti militibus conflata.

Ib. *Ex legione Alaudarum.*] Caesar Dictator legionem unam ex Transalpinis conscripsit, quam vocabulo quoque Gallico Alaudam appellavit; eamque postea universam disciplina cultuque Romano institutam et ornatam civitate donavit. Suetonius in Caesare ait hinc dictam esse Alaudam, quod in galeis pro crista Alaudae formam haberent.

48. *Aliter enim nostri.*] Loquitur Antonius, aitque suae factionis viros non posse salvos esse, neque evadere judicium, nisi homines ejusmodi judicent.

50. *Hic enim est legis index.*] Antonius viros ad judicandum elegit ex lege sua, qui neque leges norunt, neque audent conscientia scelerum suorum constricti judicare.

tur, qui reo condemnato objici se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur [c] provocatio ista lege datur: sed duæ maxime salutares leges [d] quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor Tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi et de majestate, sublatis? Quid, quod abrogatur legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei qui majestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæsaris [e] rescinduntur? Quæ quidem ego, P. C. qui illa nunquam probavi, ita conservanda concordiæ causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem quas post mortem Cæsaris prolatas esse et fixas videtis. De exilio reducti a mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus et provinciis universis a mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia mortuo. Ergo hæc uno, verum optimo auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronunciavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas, inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putamus? At de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit: illæ enim nulla promulgatione latæ sunt ante quam scriptæ. Quærunt quid sit, cur

[c] jus *provocandi*. [d] *judicia*. [e] *tolluntur*.

16. *Multitudini conductæ*.] Per multitudinem conductam intelligit vilissimos e plebe, et mercenariis operis, aliosque seditiosos viros, qui pecunia corrumpentur, ut reum absolvant.

19. *Duæ maxime salutares leges*.] Leges de vi et majestate quas tulit Cæsar.

22. *Furor Tribunitius*.] Fere per Tribunos-plebis omnes Romæ seditiones excitabantur: quare sæpe furiosi illi a Cicerone nominantur.

25. *Aqua et igni interdici*.] Aliquem interdicere aqua et igni est illum prohibere ab usu aquæ et ignis, quibus duobus vita humana maxime continetur.

30. *Et fixas*.] Leges in parietibus in æs incisæ figebantur, ut possent ab omnibus legi.

Ib. *De exilio reducti a mortuo*.] Pungit Antonium, qui multos ab exilio revocavit, multos civitate donavit, quasi ante mortem id Cæsar in commentariolis suis reliquisset; illi autem qui ab Antonio bis affecti sunt beneficiis *Charonitæ* per jocum dicti sunt, quasi ab inferis transmissi a Charonte.

31. *Nationibus*.] Nationes dicuntur homines qui in aliquo loco nati sunt, neque aliunde venerunt, quos indigenas dicimus.

33. *Uno, verum optimo, auctore*.] Ironia in Antonium: quod enim ipse domi meditatus est, profert tanquam a Cæsare scriptum; et quod scriptum est a Cæsare evertit.

40. *Nulla promulgatione*.] Ut sæpe scripsimus in his orationibus, leges, antequam ferrentur, promulgabantur, id est, populo per trinundinum proponebantur; si placerent, permittebat populus; sin minus, intercedebant apud populum Tribuni, ne ferrentur.

aut ego, aut quisquam vestrum, P. C. bonis Tribunis plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant: paratos qui rempublicam religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negligimus ista, et nimis antiqua, et stulta ducimus. Forum [f] sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsidiis multis locis collocabuntur: quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit? et in æs incidi jubebitis? cedo, illa legitima; CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT (hoc enim a majoribus accepimus jus rogandi) POPULUSQUE JURE [g] SCIVIT: qui populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque hæc dico de futuris; quod est amicorum, ante dicere ea, quæ vitari possunt: quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, [h] de quibus est integrum vobis: demonstro vitia; tollite: denuncio vim, arma; removete.

[f] *circumdabitur.* [g] *decrevit.* [h] *quas liberum est ferre, vel non ferre.*

42. *Bonis Tribunis.*] Id est, cum sint in Repub. boni Tribuni, qui poterunt intercedere

45. *Quas religiones.*] Per religiones Auspicia intelliguntur, sine quibus lex nulla ferri poterat. Unde Augures, cum aliqua ferebatur, de cœlo servabant, et obnunciabant, si quid observatum erat, quo impediri comitia possent.

46. *Negligimus ista.*] Antonius respondet a se omnes istas religiones Augurum et intercessiones negligi.

50. *Cedo, illa legitima.*] Verba sunt Antonii; legitima autem dicuntur, quæ legibus fiunt et continentur.

52. *Qui populus?*] Respondet Cicero, an ille sit populus qui seditiose partes Antonii, an ille qui partes Reipub. sequitur? cujus maxima pars exclusa est ab Antonio.

53. *Quo jure?*] Negat jus esse, ubi armati homines dominantur.

56. *De legibus promulgatis.*] Promulgabantur antequam ferrentur leges, et in æs incidebantur.

TERTIA PARS.

Ubi proponit, quæ tum a Dolabella, tum ab Antonio facta sunt.

VI. Irasci vos quidem mihi, Dolabella, pro republica dicenti non oportebit; quanquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ

1. *Irasci.*] Digreditur ad Dolabellam, qui præsens erat, et ad Antonium qui absens, quos tum vituperat, tum territat, ac demum dat illis consilium.

3. *Collegam tuum.*] Antonium nominat, qui Consul erat cum Dolabella, quique Cæsaris dominatum arripuerat.

bonum ipsi videatur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui Consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere iratum eundem et armatum, cum tanta præsertim [a]gladiorum sit impunitas: sed proponam [b] jus, et opinior æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo: sin consuetudinem meam, [quam semper in republica habui] tenuero, id est, si libere, quæ sentiam, de republica dixero, primum deprecor, ne irascatur: deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi: armis utatur, si ita necesse est, ut dicet, sui defendendi causa: iis qui pro republ. quæ ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut a quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam: sed iidem illi ita mecum: Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni socero: et simul admonent quiddam, quod cavebimus: nec erit justior, P. C. in Senatum non veniendi morbi causa, quam mortis. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrum errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est; non opes violentas, et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium, et gloriam concupisse; est autem gloria laus recte factorum, magnorumque in rempublicam meritorum, quæ cum optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te præter cæteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiorem, quam cum, expiato Foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœna affectis, urbe incendio

a *armorum.* b *æquam conditionem.*

4. *Avorum et avunculi.*] M. Antonius Orator ille celeberrimus, de quo tam sæpe Cicero, Avus fuit hujus Marci Antonii. Is partes Syllæ secutus est, et a Mario interfectus. Avunculus ejusdem fuit L. Cæsar, Julæ frater, ex qua natus est hic Antonius, qui Consul fuit vir magni nominis et integritatis in Repub.

20. *Feremus amici naturam.*] Quandoque amici ferre debent amicorum iracundiam, et eam dissimulare, neque statim ab iis discedere.

Ib. *Sed iidem illi.*] Id est, amici Antonii ita mecum loquuntur.

21. *Pisoni.*] Piso ille, de quo supra, socer fuit Cæsaris.

22. *Quod cavebimus.*] Indicat tacite ab familiaribus Antonii fuisse admonitum, quod sibi mortis periculum ab Antonio impenderet.

35. *Expiato foro.*] Expiavit Forum Dolabella, cum columnam seu aram illam dejecit, quæ ab Amatio, de quo supra Parag. 1. not. ad l. 38. Cæsari erecta est post ejus mortem.

et cædis metu liberat, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, et gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo [c] auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant, et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significarunt se beneficio novo memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? Tu autem, M. Antonii (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris Senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multum a me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani, quanta solicitudine civitas tum a te liberata est? Tuum collegam, depositis inimicitiis, oblitus auspicia, teipso augure nunciante, illo primum die collegam tibi esse voluisti: reip. tuus parvulus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit; qua Senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione unquam frequentior fuit: denique liberati per viros fortissimos videbamur: quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. Proximo, altero, reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie adferre reipublicæ; maximum autem illud, quod Dictaturæ nomen sustulisti; hæc [d] inusta est a te, a te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis

[c] *suasore.* [d] *impressa.*

41. *Consensum illum theatri.*] Cum post dejectam aram et columnam eversam Dolabella venisset ad theatrum, ei plausus ab omnibus datus est.

42. *Earum rerum obliti.*] Omnes fere offenderat Dolabella propter Tribunatum seditiose gestum; nam promulgarat legem, qua omne contractum æs alienum inter cives remittebatur. Hanc vero offensionem destructa illa execrata columna abolevit.

47. *Telluris Senatus fuit.*] Tertio post Caii Cæsaris mortem die, Antonius Senatum in Ædem Telluris convocavit.

48. *Omnibus iis mensibus.*] Idibus Martiis Cæsar interfectus est; reliquis aliis mensibus summo cum imperio ad Kalendas Septembres, quibus hæc habita fere est oratio, in Repub. dominatus est Antonius.

49. *Beatum putant.*] Felicissimus suis amicis Antonius videbatur, quia morte Cæsaris statim rerum potitus est.

50. *Quanto metu veterani.*] Unice veterani, ne Cæsaris acta rescinderentur, timebant, quia in iis conferenda in ipsos beneficia continebantur.

52. *Collegam.*] Cæsar profecturus in Parthos substituere sibi Consulem Dolabellam voluit: obnunciavit Antonius captis auguriis. At interfecto statim Cæsare, eundem sibi Dolabellam collegam oblitus auspiciorum accepit.

54. *Obses fuit.*] De hoc superius Paragr. 1. not. ad l. 14.

56. *Per viros fortissimos.* Brutum et Cassium, qui Cæsarem interfecerunt.

62. *Manlii scelus.*] Ab hoc Manlio obsessum a Gallis liberatum est Capitolium. At cum ipse liberasset omnes obæratos, venit in regni affectandi suspicionem, ideoque cum toto ejus familia e medio sublatus est.

Manlius, neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu propter unius Dictatoris odium, nomen Dictatoris funditus sustulisti. Num hujusce, cum pro salute reipublicæ tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecunia captum: licet, quod cuique libet, loquantur; credere non est necesse; nihil enim unquam in te sordidum, nihil humile cognovi; quanquam solent e domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam; atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse quam omnes, et metui a civibus tuis, quam diligi malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene de republica mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est; metui vero, et in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in f fabula, ipsi illi, qui *Oderint dum metuant* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses, de quo tamen multa audisti ex me, eaque sæpissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cæteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quam L. Cinnæ dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim g exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse, quam metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio; quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria, interfici possit. Quare flecte te, quæso, et majores tuos respice, atque ita guberna rempublicam, ut natum te esse cives tui gaudeant: sine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse potest. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis-plebis qui vobis adversantur?

e *familiares.* f *tragœdia.* g *mors.*

78. *Oderint dum metuant.*] Sententia ista usurpata fuit ab Accio poeta tragico, in Atrei persona.

79. *Avum tuum.*] De hoc avo Antonii dictum est superius not ad l. 4.

88. *Quem.*] Cæsarem.

94. *Populi Romani judicia.*] Multa judicia populus dedit, quibus mortem Cæsaris comprobavit.

96. *Quid enim gladiatoribus.*] Id est per ludos gladiatorios, in quibus plura hominum paria decertant. De his ludis diximus sæpe.

97. *Quid Pompeii statuæ.*] Interfecto Cæsare, posita est Pompeii statua a populo, quæ corona redimita reperta est.

98. *Quid duobus Tribunis-plebis.*]

parumne hæc significant credibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinaribus ludis plausus, vel testimonia potius, et judicia populi Romani vobis parva esse videbantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, et in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi forte Accio tum plaudi, et sexagesimo post anno palmam dari putabatis, non Bruto; qui suis ludis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore lenierit. Equidem is sum, qui istos plausus, cum a popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque cum a summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem fit; cumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt; non plausum illum, sed judicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis; quod sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum illum esse populo Romano, ut est; jucundum amicis, in quo vincit omnes: carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen solicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. Quid igitur? h hoc vos,

h *non expenditis quale sit judicium?*

Duo illi tribuni fuerunt Tiberius Canutius, et L. Nonius Asprenas. Dolabellæ sibi Syriam provinciam petenti obstitit Asprenas. Canutius vero contra Antonium Octavium Cæsarem produxit in concionem. Appianus lib. 3.

100. *Apollinaribus ludis.*] Apollinares ludi dicti sunt, qui in laudem Apollinis, ut volunt alii, pestis averruncatæ, alii victoriæ gratia, celebrabantur. Cum autem Romæ tuto non esset Brutus post necem Cæsaris, in Asiam profectus est: et quia Prætor tunc erat, Prætor absens ludos facere curavit, qui summa magnificentia ab Attico exhibiti sunt, cura ei a Bruto demandata, quibus per epistolam adesse Ciceronem rogavit. In his ludis Bruto, licet absenti, magnus plausus datus est.

102. *O beatos illos.*] Beatos vocat Brutum et Cassium, quia, licet absentes, eos summo tamen amore populus Romanus prosequebatur. Id dicit in odium Cæsaris et Antonii.

104. *Nisi forte Accio.*] Lucius Accius scriptor fuit Tragœdiarum, natus Mancino et Serrano Consulibus. Pisaurum ille cum colonis ex urbe deductus fuit, et fundum illic habuit, qui Accianus dictus est: non huic autem a populo, cum jam a sexaginta annis obiisset, sed absenti Bruto liberatori patriæ plaudebatur.

110. *A summis, mediis, infimis.*] Tres ordines distinguit, Patricium seu Senatorium, qui omnium nobilissimus erat; Equestrem, clarum quidem illum et nobilem, Plebeium inter et Senatorium; infimum populo et plebe conflatum.

112. *Non plausum, sed judicium.*] Quando applauditur ab omnibus ordinibus, non tam plausus est, quam constans populi de alicujus virtute judicium.

114. *Caram Pop. Rom. vitam Hirtii.*] Designatus erat Consul Hirtius, et inire magistratum mense Januario proximo debebat: cum autem in morbum incidisset, pro ejus incolumitate populus vota fecit; quia sperabatur reipublicæ consulturus et libertati.

per deos immortales, quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

PERORATIO.

VII. Cepi fructum, P. C. reversionis meæ: quoniam ea et dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, [a] extaret constantiæ meæ testimonium: et sum a vobis benigne ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me, quam reipublicæ reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis, reique publicæ accesserit.

[a] *appareret.*

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA II.

ARGUMENTUM.

GRAVITER *offensus Antonius a Cicerone Oratione prima adesse eum in Senatu jussit XIII. Kalend. Octob. Ipse interea dies* 17. *de Cicerone in Tiburtino Scipionis declamitavit, et XIII. Kalend. in ædem Concordiæ venit, atque in Ciceronem absentem multa turpissime evomuit: venire enim Cicero ab amicis prohibitus est, eo quod Antonius a Cicerone cædis initium quæreret, facturusque putaretur. Absenti*

quamvis, velut præsenti respondeat hac divina oratione: in qua primo objecta sibi ab Antonio diluit: secundo vitam ejus insectatur.

GENUS.

Partim est in genere judiciali, partim demonstrativo. In judiciali, quia maledictis Antonii respondent: in demonstrativo, quia Antonium vituperat.

PARTES.

Habet Exordium, Refutationem criminum, Confirmationem, et Perorationem.

TEMPUS.

Habita fuit hæc oratio eodem anno quo superior, Coss. Antonio et Dolabella, 13. Kal. Octob.

EVENTUS.

Hæc oratio Ciceroni mortem attulit: nam odio furens in eum Antonius, de eo interficiendo cogitavit.

EXORDIUM.

Exordium illum abruptum est et inflammatum, ideoque breve.

I. QUONAM meo fato, P. C. fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque [a] indixerit? Nec vero necesse est a me quenquam

INTERPRETATIO.

[a] *denunciarit.*

NOTÆ.

I. *Meo fato.*] Fata antiqui definiebant ex Augustino, lib 5 de Civ. cap. 8, *omnium connexionem seriemque causarum, quo fit omne quod fit.*

Ib. *His annis viginti.*] A Ciceronis consulatu ad M. Antonii consulatum viginti anni effluxerant.

nominari vobis, cum ipsi recordemini; b mihi pœnarum illi plus, quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar; nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me reipublicæ causa lacessiti; tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius viderere, ultro maledictis me lacessisti; tuamque a me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptum-ne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in Senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est; quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profecto est; non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus.

b *puniti sunt gravius quam optavissem.*

6. *Exitus non perhorrescere.*] Catilina, qui contra Rempublicam et Ciceronem conspiraverat, armatus in prælio contra patriam occisus est. Socii illius conjurationis in carcere, Senatus decreto, interfecti sunt. Cæsus à Milone Clodius est Ciceroni perinfensus, qui eum in exilium factionibus suis ejecerat.

Ib. *In aliis.*] Clodium, Catilinam, Vatinium, Pisonem et Gabinium intelligit, quos ipse Cicero lacessivit.

10. *Ultro maledictis.*] Antonius prior Ciceronem aggressus est sponte, cum minis intentatis eum venire in Senatum, quamvis languentem ex itinere, compulit. Vide superiorem Orat.

12. *Gratia.*] Benevolentiam gratia significat, quam populus in Ciceronem habuit: quæ tanta fuit, ut, cum cedere ab urbe et in exilium per Clodium et Consules Pisonem et Gabinium exire cogeretur, omnis fere equester ordo vestem mutaverit, nobilissimi adolescentes ad viginti millia numero sordidati deprecatores ejus comitati sint: Senatus frequens vestem, tanquam in publico luctu, mutandam censuerit. Redeunti vero ab exilio egressus Senatus ei obviam venit cum populo universo, a quo plausu maximo a porta Capena usque ad Capitolium, quasi triumphans deductus est. Accedentem vero ad urbem post reversionem e Græcia nuperam tanta multitudo convenit, ut dum ad portas ingredientem excipiunt, adventumque gratulantur, dies fere consumptus fuerit. Vide Plutar. in Cicerone.

14. *Detrahi.*] Antonius credidit habendo orationem illam plenam maledictis in Ciceronem, posse aliquid imminuere de gratia, qua valebat apud populum.

16. *Mihi uni conservatæ dedit.*] Cum Cicero Rempublicam a Catilinæ conjuratione vindicavit, ei supplicationem, quamvis togato, Senatus decrevit. M. Cato ea de re rogatus sententiam, Ciceronem patrem patriæ nuncupavit; qui honos in libera civitate antea nemini datus fuerat.

REFUTATIO.

Tria potissimum Antonius objecerat Ciceroni; 1. violatas amicitiæ leges; 2. Consulatum crudeliter gestum; 3. auctorem fuisse multorum criminum. Hæc tria refutat Cicero.

PRIMA PARS.

De violata amicitia.

II. Cui priusquam de cæteris rebus respondeo, de Amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra [a] rem suam me, nescio quando, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis [b] spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris nequissimi beneficio obtinuit, non jure Prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares? cum omnes te recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: (nam ita dixisti) domum

[a] *me causam ejus oppugnasse.* [b] *opinione, vel expectatione.*

4. *An ego non venirem.*] Venire verbum est judiciale.

Ib. *Contra alienum pro familiari.*] Quis ille fuerit Ciceronis familiaris, nec indicat, nec cognitum est. Quis autem fuerit alienus ille, nisi Q. Fadius Bambalio homo libertinus, cujus filiam uxorem duxit? Pro familiari illo suo Cicero venit advocatus in judicium contra Bambalionem; quo iratus Antonius violatam amicitiæ fidem Ciceroni objecit.

5. *Contra gratiam.*] Id est, contra Antonium hominem gratiosum, qui favore suo multum poterat.

6. *Sed ætatis flore collectam.*] Statim a juventute sua gratiam multorum fuerat aucupatus Antonius, non tam virtute sua, quam libidine, quam tum infamis fuit.

7. *Iste.*] Socer Antonii Bambalio.

Ib. *Intercessoris nequissimi.*] Aliquis Tribunus-plebis corruptus fuit ab Antonio, vel Bambalione, ut intercederet contra Ciceronis familiarem, ne reus causam diceret; quod probibere non potuit.

8. *Jure Prætorio.*] Jus Prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi vel corrigendi juris civilis gratia propter utilitatem publicam: quod et honorarium dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum, l. 7. De just. et jur.

9. *Infimo ordini.*] Plebeium ordinem intelligit, vel saltem in plebeio ordine libertinos, qui neque aditum ad magistratus, vel ad curiam habebant. *Libertini* porro dicebantur, qui ex justa servitute manumissi sunt. lib. 5. D. de statu hom. quanquam et libertini etiam dicti sunt, non qui manumittebantur, sed ingenui ex eis procreati, ut scribit Suetonius in Claudio.

11. *In disciplinam meam tradideras.*] Sumpta virili toga adolescentes ad viros graves deducendi mos fuit, ut ab eis instituerentur ad honestam vivendi rationem.

meam e ventitaras: [d] næ tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitiæ tuæ consuluisses: sed nec fecesti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat a pluribus nominari) nec tu solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica, incolumen fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, [e] unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo; quo? quanquam illud ipsum, quod commemoras, semper [f] præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri; sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset,

c *frequentaras.* d *certe.* e non *potuisses obtinere suffragium unius tribus.* f *confessus sum.*

15. *Per C. Curionem.*] Denotat Curionis filium, qui consuetudine Antonii ita perditus, et corruptus libidinibus evasit, ut grande æs conflaverit, quod cum Curio filius dissolvere conaretur, pater illius domo Antonium expulit: ex quo se Clodio adjunxit, cumque illi vis pararetur, in Asiam se contulit.

Ib. *Auguratus.*] Augurum collegium nobilissimum Romæ fuit, novum tunc auguribus conflatum, qui non solum e patriciis, sed e plebe assumebantur: quorum dignitas erat perpetua.

17. *Augurem e toto collegio.*] Cum apud Parthos M. Crassus obiisset, in ejus locum augur suffectus est Cicero, anno urbis septingentesimo. ætatis suæ 54.

19. *Nec tu solvendo eras.*] Objecerat Ciceroni Antonius, desiisse se benevolentiæ causa a petitione auguratus, cum eum intellexisset a Cicerone postulari: at refutat Cicero, tum quod Antonius ære alieno opprimeretur, nam lege cautum fuit, ut qui de repetundis damnati essent, vel creditoribus non possent satisfacere, neque peterent auguratum, neque augures nominarent; tum quia Curio erat in Asia Quæstor; cujus intercessionibus hanc potuisset dignitatem obtinere.

22. *Aut tum, cum es factus.*] Postea tamen factus est augur Antonius, accepta a Curione pecunia, ad obtinenda suffragia populi.

23. *Cujus etiam familiares.*] Cum a Curione productus esset augur Antonius Tribunus plebis, ejus amici, propter seditionem in comitiis excitatam, de vi damnati sunt.

28. *Quod me Brundusii non occideris.*] Post pugnam Pharsalicam, victo Pompeio, Cato Uticensis voluit Ciceroni persuadere navalis exercitus imperium accipere, idque amicis rogantibus. Sed Cæsare postulante, fugit Cicero, et Brundusium venit Italiam petiturus. Hunc cum a Cæsare missus jam fuisset Antonius, potuisset hic Ciceronem, ut Pompeianum et Cæsaris detrectantem imperia, interficere. Appian. lib. 2. bell. civil.

23. *Ipse victor.*] Cæsar noluit ut Cicero interficeretur.

29. *Ex latronibus suis principatum.*] Perstringit et Cæsarem et Antonium: indicat enim, illud bellum non tam legitimum fuisse, quam latrocinium, quia contra patriam gerebatur; et in illo bello inter latrones alios Antonium principatum tenuisse, qui ideo a Cæsare missus est in Italiam, ut eam subjectam armis suis et imperio teneret.

cum tu occideres; fac potuisse? quod est aliud, P. C. beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me Senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? quod quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia: cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, et de te, et a te latas confiterer; cum auspicia augur, intercessionem Consul sustulisses; cum esses fœdissime stipatus armatis; cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque g confectus. At ego, tanquam mihi

g *consumptus.*

34. *A quo erant servati.*) Bruto et Cassio exceptis, qui nunquam acquievere Cæsari, omnes reliqui ejus interfectores fuerant ab eo servati. Hos vide apud Appianum, lib. 2. bell. civil.

38. *Quam miserum.*) Sane miserum est Ciceronem bene de Republica meritum ab Antonio perditissimo cive impune interfici potuisse.

40. *De interitu Reipub.*) Rempublicam perdere voluit Antonius, quia non solum usurpatam a Cæsare summam potestatem sibi vindicare, sed ipsas latas a Cæsare leges evertere voluit; de quibus in Philippica prima dictum est.

42. *Pro hoc gradu.*) Senator erat et Consularis Cicero, quo honoris gradu nullus illustrior in Republica fuit.

46. *Reliquias Reipub.*) Vocat reliquias Reipublicæ pecuniam publicam, quæ in Opis æde servabatur, quæque ex largitionibus Cæsaris supererat, at quam sibi Antonius vindicavit; vel etiam potest intelligere Cicero quatuor millia talenta, quæ a Calphurnia Cæsaris uxore accepit.

47. *Turpissimo mercatu.*) Turpissime provincias, immunitates, et magistratus vendebat Antonius; de quibus infra.

48. *Promulgatæ essent.*) Antequam lex ferretur, proponebatur per trinundinum populo, cum his verbis, *Velitis jubeatis, Quirites, ut lex illa, &c.* Et tunc lex promulgari dicebatur. De legibus ab Antonio latis dictum est superiori Orat. Parag. IV.

49. *De te.*) Voluit Antonius pro arbitrio suo provinciam retinere.

Ib. *Auspicia augur.*) Auspicia augur Antonius sustulit, licet pop. Rom. nihil nisi auspicato faceret.

Ib. *Intercessionem.*) Cum fuit Consul, tribunitiam intercessionem sustulit, quæ semper usurpata est in Republica.

51. *Omnes impuritates.*) Impuritas nihil est aliud, quam libidinem intemperantia.

Ib. *Pudica in domo.*) Id dicit propter majores, qui summa virtutis laude in Republica floruerant.

52. *Lustrisque.*) Lustra proprie sunt ferarum in silvis habitacula, quæ ad Lupanaria transferuntur, et loca sordida et occulta, ubi gulæ et luxuriæ libidinosi et infames dant operam.

cum M. Craſſo contentio eſſet, quocum multæ et magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequiſſimo, de rep. graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque, hodie perficiam, ut intelligat quantum a me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me ſibi miſiſſe diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitæ communis ignarus. Quis enim unquam, qui paululum modo bonorum conſuetudinem noſſet, literas ad ſe ab amico miſſas, offenſione aliqua interpoſita, in medium protulit, palamque recitavit? Quid eſt aliud tollere e vita vitæ ſocietatem, quam tollere amicorum colloquia abſentium? quam multa joca ſolent eſſe in epiſtolis, quæ prolata ſi ſint, inepta eſſe videantur? quam multa ſeria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: ſtultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diſerte, ut Muſtellæ Tamſio et Tironi Numiſio videris? qui cum hoc ipſo tempore ſtent cum gladiis in conſpectu Senatus, ego quoque te diſertum putabo, ſi oſtenderis, quo modo ſis eos inter ſicarios defenſurus. Sed quid opponas tandem, ſi negem me unquam iſtas literas ad te miſiſſe? quo me teſte convincas? an chirographo? in quo habes ſcientiam quæſtuoſam: qui poſſis? ſunt enim librarii manu. Jam invideo magiſtro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil ſapere doceat. Quid enim eſt minus non dico oratoris, ſed hominis, quam id objicere adverſario, quod ille ſi verbo negarit, longius progredi non poſſit qui objecerit? At ego non nego: teque in iſto ipſo convinco non inhumanitatis ſolum, ſed etiam amentiæ? quod enim verbum in iſtis literis eſt non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? Omne autem crimen tuum eſt, quod de te in his literis non male exiſtimem; quod ſcribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad ſceleratum et latronem. At ego tuas literas, etſi jure poteram a te laceſſitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjuraſque id te, invito me, non eſſe facturum: idque a me impetras; quid enim me in-

53. *Cum M. Crasso.*] Cum illo Crasso homine ditissimo, qui periit in Parthis, multæ et graves fuerunt Ciceroni inimicitiæ; qui eum conjurationis cum Catilina insimulavit; sed tamen propter filium, qui studiorum causa Ciceronem assectabatur, cum eo reconciliatus est.

66. *Mustellæ Tamisio.*] Erant hi adulatores Antonii, sicarii, indocti homines, quibus tantum doctus et disertus videri poterat.

71. *An chirographo.*] Solent chirographum appellare quidquid manu scribitur.

Ib. *Scientiam quæstuosam.*] Id dicit propter acta Cæsaris, cujus manum imitatus multa proferebat Antonius tanquam a Cæsare scripta.

72. *Librarii manu.*] Scripta erant a scriba sive amanuensi.

Ib. *Jam invideo magistro tuo.*] Hoc festive et mordaciter dicitur in Antonium.

84. *Quendam de exilio.*] Exulabat tunc Sextus Clodius Publii filius, de quo credibile est loqui Ciceronem.

Ib. *Adjurasque.*] Adjurare est juramento quid confirmare.

85. *Quid me interponerem.*] Cicero petenti Antonio noluit resistere, quia sciebat ab eo reducendum esse Clodium, qui lege lata a Cæsare jam reducendus erat; quæ lex in ejus actis reperta est.

terponerem audaciæ tuæ, quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? sed videlicet [h] meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege lata.

[h] *id debere mihi.*

REFUTATIONIS SECUNDA PARS.

Consulatum crudeliter gessisse.

III. Sed cum mihi, Patres Conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne; alterum ipse efficiam, ut contra illum cum dicam, attente audiatis: simul illud oro, si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti provocavit: respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut Consulem; ne ille quidem me ut Consularem: etsi ille nullo modo Consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est [Consul]; ego sine ulla controversia Consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se Consulem profitetur, objecit mihi Consulatum meum: qui Consulatus, [a] verbo meus, P. C. re vester fuit; quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum Consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, [b] manet: quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio Consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum pri-

[a] *nomine.* [b] *impendet tibi.*

14. *Homo sapiens.*] Ironia.

19. *Publium Clodium.*] Hic infensissimus fuit Ciceroni, ut ex pluribus ejus orationibus colligere licet, et eum damnavit, quod cives indemnatos, ut dicebat, necavisset, eos videlicet, qui Catilinariæ conjurationis socii fuere.

18. *Sicuti C. Curionii.*] Docet Appianus, Curionem, cum duas legiones duceret in Libyam contra Varum, qui a partibus Pompeii stabat, et contra Jubam Mauritaniæ Regem, qui se Varo adjunxerat, ad Bagradam fluvium cum suis trucidatum esse.

19. *Utrique fatale.*] Loquitur de Fulvia, quæ tres duxit nuptias; cum Clodio, qui a Milone occisus est; cum Curione, qui periit in Lybia interfectus a Pompeianis; jam denique cum Antonio, cui simile fatum afferet.

20. *Placuit P. Servilio.*] Servilius iste Isauros domuit in Cilicia; unde Isaurici nomen sortitus est: et extrema senectute mortuus est, Cæsare quintum et Antonio Coss.

meum nominem ex illius temporis Consularibus, qui proxime est mortuus: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivit auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, et L. Murænæ, qui tum erant Consules designati: placuit idem, quod Consularibus, M. Catoni: qui cum multa, vita excedens, c providit, tum quod te Consulem non vidit. Maxime vero Consulatum meum Cn. Pompeius probavit: qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo benficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo Senatui sic placuit, ut esset nemo, qui non mihi ut parenti gratias ageret, qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo e Consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu re-

c *prospexit.*

22. *Q. Lut. Catulo.*) Catulus ille fuit vir magnæ auctoritas in Repub qui Ciceronem patrem patriæ nominavit.

23. *Duobus Lucullis.*) Lucius et Marcus Luculli ambo Consulares fuerunt, Lucius, ætate Pompeio grandior, contra Mithridatem rem bene gessit: ditissimus fuit, cujus imprimis horti propter magnificentiam celebrati sunt.

Ib. *M. Crasso.*) M. Licinius Crassus divitiis suis famosus, qui quantam Ciceronis Consulatum probaverit, intelliges ex ipso Cicerone ad Att. qui de illius Consulatu loquens, se, *quid esset Senator, quod civis, quod liber, quod viverit, mihi acceptum referre* dicebat; *quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, beneficium meum videre.*

Ib. *Q. Hortensio.*) Post Ciceronem eloquentissimus oratorum habitus est Hortensius, vir Consularis, cujus laudes ubique Cicero prædicat.

24. *C. Curioni.*] De hoc Curione patre loquitur Cicero in lib. de claris Oratoribus; tredecim annis ante Ciceronem Consul fuit.

Ib. *M. Lepido.*) Lepidus Magister equitum Cæsaris fuit, et postea unus e Triumviris [de alio tamen Lepido hic loquitur.]

Ib. *C. Pisoni.*) Piso fuit frater Lucii Pisonis soceri Cæsaris.

Ib. *Glabrioni.*) Quatuor annis ante Ciceronem Consul fuit, quem in epistolis ad Atticum inter eos nominat, qui sententiam in Catilinam dixere.

Ib. *L. Volcatio.*) Consul fuit Volcatius tribus ante Ciceronem annis.

25. *Figulo.*) Ad hunc Figulum scribit Cic. lib. 14. Epist. vir fuit summæ conditiones et probitatis, qui quo Cicero anno Consul designatus est, ipse Consulatum gessit.

Ib. *D. Silano.*) D. Junius Silanus et Muræna designati sunt Consules Cicerone Consule, quorum alterum defendit in Judicio.

27. *M. Catoni.*) M. Cato non gessit Consulatum, sed Præturam tantum: Vir summa innocentia et auctoritate apud Romanos, Stoicæ doctrinæ addictissimus, qui se videret servientem Cæsari patriam, Uticæ sibi violentas manus intulit, unde Uticensis dictus est.

26. *Te consulem non vidit.*) Ponit Cicero Antonii Consulatum inter Reipub. Rom. calamitates.

28. *Cn. Pompeius.*) Statim atque ex Asia rediit Pompeius, gratias egit Ciceroni, affirmans frustra se triumphum petere nisi urbs servata fuisset a Cicerone, in qua posset triumphare.

36. *L. Cotta.*) L. Aurelius Cotta, vir summæ prudentiæ et virtutis duobus ante Ciceronem annis Consulatum gessit.

prehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi quos modo nominavi, Consulares, Senatusque cunctus assensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? hunc tu cum auctorem, et præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis Consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? At ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius: cur? dat natalitia in hortis; cui? neminem nominabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem Senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republ. nihil referas; ad eos referas, qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris Consulatus, perniciosus meus, adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego Senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam: tu homines perditissimes cum gladiis collocasti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse; ut illa, credo, nefaria Senatusconsulta fierent, vim adferebam Senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudentur loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse

38. *Supplicationem decrevit.*) Vide Orationem præcedentem Paragr. III. not. ed lin. 11.

41. *L. Cæsar.*) Is Lucius Cæsar ante Ciceronem proxime Consul fuit.

Ib. *Avunculus.*) Avunculus dicitur matris frater, et patris frater, patruus.

42. *Vitricum tuum.*) Vitricus dicitur matris vir, ex aliis nuptiis, sive matris meæ vir, non pater meus.

44. *Vitrici.*) Vitricus ille Lentulus Sura fuit, qui conjuratus cum Catilina, in carcere necatus est.

45. *Avunculi.*) Avunculus fuit L. Cæsar.

48. *Dies natales audiendi sunt.*) Dies natales apud Romanos maxima conviviorum magnificentia celebrabantur.

Ib. *Non descendit Antonius.*) Antonius non venit in Senatum, quia conviviis ejusmodi erat impeditus, non quæ propter sua, sed amici alicujus parasiti natalitia celebrabat.

50. *Phormioni, &c.*) Hominum profert nomina, qui famosi partim apud Terentium, partim apud Plautum parasiti sunt.

52. *Principem Senatorem.*) L. Cæsarem avunculum habuit Antonius.

56. *In eo templo.*) In Concordiæ templo, vel in curia quæ sacra erat, ideoque sæpe templi nomine appellatur, neque enim in alio loco, quam in Sacro, haberi Senatum fas erat.

60. *Clivum Capitolinum.*) Clivus Capitolinius collis fuit, cujus in supremo vertice Capitolium erat, ubi arx fuit, et Jovis templum.

61. *Nefaria Senatusconsulta.*) Ironice loquitur; intelligit enim Senatusconsulta, quæ de conjuratis facta sunt, quibus liberata est Respub. et illi patriæ liberatores pœna affecti sunt.

meminiſſet, cum Senatus in hoc templo eſſet, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quanquam nec ſcribæ ſufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, conſciorum indiciis, ſua manu, voce pene literarum coacti, ſe urbem inflammare, cives trucidare, vaſtare Italiam, delere rempublicam conſenſiſſe; quis eſſet, qui ad ſalutem communem defendendam non excitaretur? præſertim cum Senatus populuſque Romanus haberet ducem, qualis ſi quis nunc eſſet, tibi idem, quod illis accidit, contigiſſet.

IV. Ad ſepulturam corpus vitrici ſui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei ſui inimicus, doleo a te jam omnibus vitiis eſſe ſuperatum. Quid autem tibi venit in mentem [a] redigere in memoriam noſtram, te domi P. Lentuli eſſe educatum? an verebare, ne non putaremus natura te potuiſſe tam improbum evadere, niſi acceſſiſſet etiam diſciplina? Tam autem eras [b] excors, ut tota in oratione tua tecum ipſe pugnares: ut non modo non cohærentia inter ſe, diceres, ſed maxime disjuncta, atque contraria: ut non tanta mecum, quanta tecum, tibi eſſet contentio. Vitricum tuum in tanto fuiſſe ſcelere fatebare, pœna affectum querebare. Ita, quod proprie meum eſt, laudaſti; quod totum Senatus eſt, reprehendiſti: nam comprehenſio ſontium, mea; animadverſio, Senatus fuit: homo deſertus non intelligit eum, quem contra dicit, laudari a ſe; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus eſt non dico audaciæ (cupit enim ſe audacem dici) ſed, quod minime vult, ſtultitiæ, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter ſubſellia noſtra verſentur armati? cum in hac cella Concordiæ, o dii immortales! in qua, me Conſule, ſalutares ſententiæ dictæ ſunt, quibus ad hanc diem

[a] *revocare.* [b] *ſtultus.*

66. *Capitolino non fuit.*] Statim atque periculum aliquod seditionis aut tumultus oriebatur, pergebant Romam cives ad Capitolium, ut inde urbem defenderent.

67. *Quis nomen non dedit.*] Milites dabant nomina, tum eorum delectus habebatur, deinde militiæ sacramento obstringebantur.

69. *Consciorum indiciis.*] Præter multos Ceparius quidam, fide publica interposita totam conjurationem patefecit; quare, vel, propria confessione convicti conjuratores condemnati sunt.

74. *Haberet ducem.*] Detectam hanc conjurationem extinxit Consul Cicero, quem ducem tum cum omni Senatu populus secutus est.

Ib. *Quod illis accidit.*] Si quis jam Consul Ciceroni similis esset, Antonius eodem supplicio, quo Catilinarii conjuratores, afficeretur.

1. *Ad sepulturam.*] Objecit Antonius Ciceroni, quod sepeliendum Lentuli Suræ cadaver denegarat. Quod falsum fuisse docet Plutarchus in Antonio.

5. *Domi Lentuli.*] Lentulus ille nobilis quidem fuit; sed omnibus flagitiis inquinatus. Vide Plutarch. in Cic.

19. *In hac cella Concordiæ.*] Templum Concordiæ in clivo Capitolino fuit; cella vero pars erat templi, ubi res divina fiebat, et ubi numinis simulacrum.

viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa Senatum, accusa equestrem ordinem, qui tum cum Senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, cives, dum confiteare hunc ordinem, hoc ipso tempore ab Ityræis circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantarum rerum repugnantiam non videas: nihil profecto sapis; quid est enim dementius, quam, cum ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti: quam id te, dii boni! non decebat? in quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim [c] salis ab uxore mima trahere potuisti: *Cedant arma togæ;* quid tum? nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur utrum melius fuerit liberati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere? Nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos, neque ullas omnino literas nosse: me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ [d] vigiliæ meæque literæ juventuti utilitatis, et nomini Romano laudis aliquid adferrent.

[c] *facetiarum.* [d] *elucubrationes.*

24. *Ityræis.*] Ityræi ab Ityræa Palestinæ Judeæ regione dicti, unde Antonius, cum ibi militaret Gabinio Proconsule, multos settellites abduxit.

30. *Uxore mima.*] Antonius nobilis licet, mimam quandam nomine Hipplam uxorem accepit, quam Volumniam appellavit.

Ib. *Cedant arma togæ.*] Versus a Cicerone editus de suo Consulatu, in quo licet togatus conjurationem excitatum a Catilina extinxit, et arma fregit: de quo versu multa in Oratione in Pisonem dicta sunt Parag. XII. *Locum* consule.

37. *Monumentorum meorum.*] Monumentum id omne dicitur, quod memoriæ servandæ gratia existit. Quare cum ad posteritatem transmittenda essent, quæ in omni genere disciplinæ et eruditionis a Cicerone scripta sunt, recte monumentorum nomine consignantur.

Ib. *Subsecivis.*] Subsecivæ operæ dicuntur, quæ a consuetis et quotidianis operis detracta sunt.

TERTIA PARS.

Auctorem fuisse multorum scelerum Antonium.

V. Sed hæc non hujus temporis: majora videamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse, dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es: negotiumque [a] transegisses, nisi ille

[a] *confecisses.*

se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque [b] oppilatis impetum tuum [c] compressisset? quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis; at Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit, quam quisquam eum id facturum suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum; quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta: quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus qui diceres? Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium a Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam mea culpa civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, Consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Cæsaris conjunctione avocarem: in quo Cæsar fuit felicior: ipse enim Pompeium a mea familiaritate disjunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare: suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim: ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret: alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has miseri-

[b] *clausis.* [c] *repressisset.*

12. *Fuit quæstio.*] Legem tulit Pompeius, unde cæde in Appia via facta quæreretur. Vide Orat. pro Mil. ubi ista fuse tractantur Paragr. V.

Ib. *Non satis prudenter.*] Frustra nova quæstio de Clodii cæde lata est, cum jam de morte civium lege XII. tabularum esset constituta.

19. *Non quidem tota re.*] Pompeium quidem abducere a Cæsare Cicero conatus est, dum verebatur, ne conjunctis armis Reipublicæ et Senatus auctoritatem convellerent; non vero cum bellum civile inter eos vidit exardere. Nam revera semper et auctor et suasor pacis fuerat Cicero. Vide Orat. pro Marcello Paragr. III. l. 29.

20. *M. Bibulo.*] Marcus ille Bibulus Consul fuit cum Cæsare, qui sibi totius Consulatus potestatem arripuit, imo Bibulum collegam suum a Senatu prohibuit. Tunc inita est Cæsarem, Pompeium, et Crassum inter societas: adeo ut eorum arbitrio tota Respublica gubernaretur. Tunc autem temporis optabant omnes boni cives, ut Cæsar a Pompeio sejungeretur.

24. *Pompeius Cæsari tradidit.*] Pompeius Juliam Cæsaris filiam uxorem duxit, ex quo matrimonio firmata est Cæsarem inter et Pompeium amicitia.

28. *Ne quinquennii imperium.*] Galliam utramque cum Illyrico lege Vatinia Cæsar obtinuerat in quinquennium. Quo elapso effecit per Pompeium et Crassum iterum ut per tot annos idem imperium sibi prorogaretur. Cui legi cum Cato adversaretur, a Trebonio Tribuno-plebis in vincula conjectus est.

29. *Absentis ejus ratio haberetur.*] Cum unus esset tantum Consul Pompeius in Republica post mortem Clodii, e-

as nunquam incidissemus. Atque idem ego, cum jam omnes opes et suas, et populi Rom. Pompeius ad Cæsarem detulisset, seroque ea sentire cœpisset, quæ ego ante multo provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem; pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, UTINAM, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam [d] coisses, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ. Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompeio, et de republica consilia fuerunt: quæ si valuissent, respublica staret; tu tuis flagitiis, egestate, infamia, concidisses. Sed hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres Conscripti, ne quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis; quis enim [e] meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cujus autem qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. Quam verisimile porro est, in tot hominibus partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam [f] desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti ab alienis potius consilium peterent, quam a suis? et foris potius, quam domo?

[d] *conjunxisses.* [e] *nominari me.* [f] *non essent.*

git Cæsar cum Tribunis-plebis, ut ad populum referrent, ut sibi licet absenti Consulatus iterum decerneretur; quod neque Catoni, neque Ciceroni probatum est, qui Pompeium in lit. ad Att. provinciæ propagatorem, et absentis Cæsaris in omnibus adjutorem vocat.

31 *Opes et suas et pop. Rom.*] Pompeius duas legiones ad Cæsarem in Galliam misit, ut Plutarchus refert in Pomp.

37. *Alterum gravitatis.*] Pertinuit ad gravitatem Pompeii initam societatem non dirimere; ad prudentiam, non fecisse, sed prævidisse mala ex ea secutura.

42. *Prævaricatorem.*] Prævaricator dicitur, qui, quam causam defendit, corruptus prodit.

44. *Sed etiam alienis.*] Brutus et Cassius et cæteri qui Cæsarem interfecerunt, singulari laude digni sunt, quia perturbatorem Reipublicæ sustulerunt; ejusdem laudis participem Antonius facere voluit Ciceronem, dum eum auctorem ejus cædis dixit.

52. *Brutos ego impellerem.*] Vult ostendere Cicero non fuisse sibi opus Brutos ad cædem Cæsaris impellere, cum domesticos haberent impulsores. Nam habebat exemplum M. Brutus illius Junii Bruti, a quo ducebat originem, qui primis imperii Romani temporibus Tarquinios ejecerat; et Ahalæ Servilii, a quo ex materno genere oriundus erat, qui Spurium Melium largitione frumenti regnum affectantem in medio foro interfecit; quique ea de causa a Cincinnato Dictatore summis laudibus cumulatus est.

55. *Quam domo.*] Excitabatur ad id facinus ab ipsis suis majoribus Brutus, quorum imagines domi habeat; mos enim fuit apud Romanos, ut majorum suorum imagines in atrio domus apud se asservarent.

Quid? C. Caſſius, in ea familia natus, quæ non modo dominatum, ſed ne potentiam quidem cujuſquam ferre potuit, me auctorem, credo, deſideravit: qui etiam ſine his clariſſimis viris hanc rem in Cilicia, ad oſtium fluminis Cydni, confeciſſet, ſi ille ad eam ripam, quam conſtituerat, non ad contrariam, naves appuliſſet. Cn. Domitium non patris interitus, clariſſimi viri, non avunculi mors, non ſpoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, ſed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego perſuaſi, cui ne ſuadere quidem auſus eſſem? quo etiam majorem ei reſpublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præpoſuit? depulſorque dominatus, quam particeps eſſe maluit. An L. Tullius Cimber me eſt auctorem ſecutus? quem ego magis feciſſe illam rem ſum admiratus, quam facturum putavi; admiratus ſum autem ob eam cauſam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuiſſet. Quid duos Servilios, Caſcas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea cenſes excitatos potius, quam caritate reipublicæ? Longum eſt perſequi cæteros: idque reipublicæ præclarum, fuiſſe tam multos, ipſis glorioſum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæſare interfecto, inquit, ſtatim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem eſt gratulatus. Cur mihi potiſſimum? ε quod ſciebam? Vide ne illa cauſa fuerit appellandi mei, quod cum rem geſſiſſet conſimilem rebus eis, quas ipſe geſſeram, me potiſſimum

ε *an quia noveram?*

56. *Cassius in ea familia natus.*] Cassius habuit in sua familia Cassium illum, qui filium interemit, quod in suspicionem regni affectandi venisset, cujus bona Cereri consecravit. Vide Halicarn. lib. 8.

58. *His clarissimis viris.*] Duos Brutos intelligit, qui cum eo Cæsarem interfecerunt in Senatu.

59. *In Cilicia.*] Cum post Pharsalicam pugnam fugientem Pompeium Cæsar sequeretur, et Hellespontum pervenit, ubi ei Cassius obviam factus, ei septuaginta triremes dedit, cum antea de interficiendo eo Cassius cogitaret.

Ib. *Cydni.*] Cydnus fluvius est in Cilicia, Tarsum urbem præterfluens; cujus aqua frigidissima est.

61. *Cn. Domitium.*] Cn. Domitius adolescens in ea conjuratione fuit; ejus pater Pompeium secutus, in acie Pharsalica occubuit.

Ib. *Non avunculi mors.*] Domitius iste junior avunculum habuit Catonem Uticensem, cujus sororem pater Domitius uxorem duxerat; alteram M. Bibulus.

63. *An C. Trebonio.*] Trebonius stabat a partibus Cæsaris eique amicissimus erat.

67. *L. Tullius Cimber.*] Seneca in epistolis ad Lucilium ait, hunc Cimbrum violentum et ebriosum fuisse: huicque tamen de Cæsaris Dictatoris cæde tam creditam rem esse, quam Cassio, qui tota vita aquam bibit.

70. *Duos Servilios.*] P. Servilius pater Consul anno urbis 673. expugnatis Isaurorum oppidis triumphavit, et Isaurici nomen retulit: ejus filius bis Consul fuit.

79. *Consimilem.*] Cicero liberaverat patriam ab incendio, et a Catilinæ conjuratione; et Brutus a Cæsaris dominatu.

testatus est, se æmulum mearum laudum extitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? ecquis est igitur, te excepto, et iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes enim in culpa; etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite; sic enim dixit: M. BRUTUS, QUEM EGO HONORIS CAUSA NOMINO, CRUENTUM PUGIONEM TENENS, CICERONEM EXCLAMAVIT: EX QUO INTELLIGI DEBET, EUM CONSCIUM FUISSE. Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille qui [b] stillantem præ se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur?

VI. Esto: sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque major? Constitute hoc Consul aliquando: Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Treboni, reliquorum quam velis esse causam: [a] edormi crapulam, inquam, et exhala: an faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? nunquam-ne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis ad punctum temporis suscipe; etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, [b] socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dices? si parricidæ; cur honoris causa a te sunt, et in hoc ordine, et apud populum Roma-

b *cruentem*. a *concoque*. b *conscius*.

89. *Stuporem hominis.*] Tam stupidus Antonius est, ut laudet Brutum auctorem mortis Cæsaris, et Ciceronem probatorem vituperet.

2. *Consul.*] Quoniam Consul erat Antonius, ad eum pertinebat de Republica primus vel sententiam dicere, vel rogare alios ut dicerent.

3. *Quam velis esse causam.*] Petit ab Antonio, ut statuat bona-ne sit causa eorum qui interfecerunt Cæsarem, vel mala.

4. *Faces.*] Olim Romani facibus utebantur metaphorice, ut nos fustibus: perinde igitur est, ac si diceret, *Tu dius nimium dormis, indiges baculo vel fuste ut excitaris.*

10. *Esse medium.*] Nihil medium est parricidam inter et patriæ liberatorem.

12. *Sicarios.*] Sicarii dicuntur qui sicam gestant.

13. *Atrocius patriæ parentem.*] Atrocius est parentem patriæ, quam proprium parentem interficere: quia se lædit tantum et patrem, qui proprium; at omnes cives, qui patriæ parentem necat.

num, semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Cassio et Bruto datae? cur Quaestores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te; non igitur homicidae: sequitur ut liberatores tuo judicio sint; quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, quae distinctius dicuntur, intelligis; sed tamen haec est summa conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis praemiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam c retexo orationem meam, scribam ad illos, ut si qui forte, quod a te mihi objectum est, quaerent, sit-ne verum; ne cui negent: etenim vereor, aut ne celatum me illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quae enim res unquam (proh sancte Jupiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? in hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum cum principibus includis? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis; tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos adspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae literae reperientur, quae eorum gloriam non

c muto.

13. *Te referente.*] Dicebatur is referre, qui primus sententiam rogabat.

Ib. *Legibus est solutus.*] Cum Legibus cautum esset, ne Praetor abesset plus quam decem dies ab urbe; Antonius de Bruto retulit in Senatu, ut liceret abesse, cum rei frumentariae praefectus esset, ideoque legum necessitate liberatus est.

17. *Ludi Apollinares.*] Hi ludi in honorem Apollinis celebrabantur, cum pestilentia Romae grassabatur: illos laureatus populus spectabat.

18. *Cur provinciae Cassio et Bruto.*] Macedonia decreta jam Bruto fuerat, et Syria Cassio: sed cum Antonius Macedoniam et Syriam Dolabella sibi assumpsissent, Creta Cassio, Bithynia Bruto data est.

19. *Quaestores additi.*] Sequebantur Quaestores in provinciam Proconsules, ad pecunias administrandas.

Ib. *Legatorum numerus.*] Legati erant Proconsulum vicarii, vulgoque decem adsignabantur, quibus legiones et auxilia obtemperabant.

26. *Scribam ad illos.*] Hactenus negavit Cicero, se in ea fuisse conspiratione contra Caesarem; nunc Ironice ait, in ea se fuisse, et scripturum ad Brutum et Cassium, ut rem totam aperiant.

33. *In equum Trojanum.*] In equo ligneo inclusos fuisse Graecorum principes, scriptum est in Fabulis, indeque erupisse ad Trojam evertendam. Vide Virgil. lib. 2. Æneid. Hinc natum est illud proverbium. Plinius lib. 7. credit, equum Trojanum fuisse machinam muralem, quae nunc aries appellatur; cujus Epeus fabricator est. [illegible]

immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes: si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de republica sustulissem: et si meus [d] stilus ille fuisset (ut dicitur) mihi crede non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide quæso, Antoni, quid tibi futurum sit; quem Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Cæsar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago: quod non fecisti, ignosco; virum res illa quærebat. Quod si te in judicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, vide, quæso, ne [e] hæreas; quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant; tibi tamen præcipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas: qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti: qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti: ad

[d] pugio. [e] vincaris.

43. *Non solum regem, sed regnum etiam.*] Ait Cicero, si illa fuisset conspiratione, se non solum Cæsarem, sed Antonium etiam interfecturum fuisse: et id videtur innuere. Epist 1. ad Cass. et Epist 8, 10, et 16, ad Att. lib. 14.

45. *Non solum unum actum, sed totam fabulam*] Respicit ad tragœdias, quæ vulgo quinque actibus perficiuntur; quare ait, si illius tragœdiæ scriptor fuisset, non eam imperfectam se relicturum fuisse, sed eam ad ultimum usque actum completurum; completa autem fuisset fabula interfecto Antonio.

47. *Narbone.*] Narbo, qui martius dictus est, Galliæ civitas antiquissima, a qua nomen provinciæ.

Ib. *Hoc consilium.*] Cum inter se conjurati de interficiendo Cæsare deliberarent, inter illos actum est, an Antonium ad rem perficiendam invitarent: at contradixit Trebonius, causatus se Antonii mentem exploratam habere, quem jam ad id excitarat, cum Cæsar ex Hispania reverteretur; at Antonium recusasse, nec tamen indicasse Cæsari, sed fideliter tacuisse; quare iterum ab eis deliberatum est, an cum Cæsare Antonium occiderent: sed id prohibuit Brutus; censuit enim rem quæ pro legibus et libertate susciperetur, carere omni invidia debere.

49. *Sevocari.*] Sevocat qui consilia privata et secreta communicant. Cum actum esset a conjuratis de interficiendo Cæsare, Trebonio datum est negotium, ut eo ingresso in Senatum, Antonium extra moraretur, revocaretque: verebantur enim in Antonio potestatem Consularem.

52. *Virum res illa quærebat.*] Ad id facinus audendum opus erat viro forti et probo, qualis non est Antonius qui unice sibi studet, neglecta Repub.

53. *Cui bono fuerit.*] De illo Cassiano dictum est in Orat. pro Milone, parag. VIII. lin. 4.

56. *Ad ædem Opis.*] De ea æde seu templo in superiori Oratione dictum est, ubi fuit ærarium populi Romani, quod prædatus est Antonius.

Ib. *Per easdem tabulas.*] Aut intelligit tabulas Cæsaris, in quibus ejus acta continebantur: vel tabulas eorumdem creditorum; nam soluta pecunia veteri debiti, priores tabulas cum iisdem creditoribus Antonius renovavit, rursus mutuatus ab eisdem pecunias, quas dissiparet.

quem e domo Cæsaris tam multa delata sunt: cujus domus quæstuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et æri alieno tuo, præter mortem Cæsaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse mihi videris; nunquid subtimes, ne ad te † hoc crimen pertinere videatur? libero te metu; nemo credet unquam: non est tuum de republica bene mereri: habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

VII. Castra mihi Pompeii atque omne illud tempus objecisti; quo quidem tempore, si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ acciderunt, providerem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta cæteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, P. C. rempublicam vestris quondam meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret; illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot Consulares, tot Prætorios, tot honestissimos Senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis (mihi enim pax omnis cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitæ con-

† *accusatio.*

60. *Ad quem e domo Cæsaris.*] Mortuo Cæsare, omnes ejus amici ad Antonium confugerunt, ad quem et Calphurnia Cæsaris uxor relictam ab eo pecuniam detulit.

61. *Falsorum commentariorum.*] Antonius adulteravit Cæsaris commentarios, quos ad arbitrium suum protulit.

68. *Clarissimos viros.*] Brutum, Cassium, et alios conjurationis in Cæsarem auctores.

Ib. *Tantum gaudere.*] Erat cur gauderet Antonius de morte Cæsaris, quia maximos ex ea fructus et utilitates perceperat; hinc exhausit ærarium, adulteratis commentariis, dedit provincias quibus voluit, &c.

1. *Castra Pompeii.*] Objecit Cicero Antonius, quod Pompeium secutus, omnia in castris perturbasset: quod refutat.

3. *Nos liberi essemus.*] Cum in castra Pompeii venissent Cicero, ibique omnia perturbate agerentur, suasit pacem, qua composita, pristina Reipublicæ libertas restitueretur.

Ib. *Tot duces.*] In illo civili bello præstantissimi viri perierunt; Pompeius scilicet, Cato, Petreius, et Afranius.

11. *Præstantissimos viros.*] De illis loquitur, qui in acie Pharsalica perierunt.

15. *Iniqua conditione pacis.*] Optandum fuisset potius ad Cæsarem rem rediisse, quam tot viros egregios periisse.

17. *Ac non ii maxime.*] Pompeius et

sulebam, spe victoriæ elati obstitissent; ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me abalienabat oratio mea; an ille quemquam plus dilexit? cum nullo aut sermones aut consilia ᵃ contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de ᵇ summa rep. dissentientes, in eadem consuetudine amicitiæ permanere: sed et ego quid ille, et contra ille quid ego et sentirem et spectarem, videbat; ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus? ille præsenti dignitati potius consulebat: quod autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir ac pene divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt; nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora; et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti: erant illa quidem castra plena curæ; verum tamen homines, quamvis in ᶜ turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

a *communicavit.* b *pace.* c *tristibus.*

Cicero censebant bellum illud esse producendum; at obsistebant Senatores, et equites fere universi, a quibus vel invitus Pompeius ad pugnam impulsus est, certissimam enim sibi victoriam promittebant.

20. *At vero Cn. Pompeii.*] Objecerat Antonius Ciceroni, Pompeium in castris ab eo alieno fuisse animo, quod ne jocis quidem in exercitu abstinuisset; at Cicero Antonii calumniam diluit.

24. *Sed et ego quid ille.*] Pompeius nullam pacem volebat cum Cæsare: eam vero Cicero suadebat. Pompeius suam dignitatem spectabat, quam armis tueri volebat, vel cum periculo Reipub. Cicero incolumitatem, et dignitatem sine periculo.

29. *Paphum.*] Pompeius Paphum fugit post Pharsalicam pugnam, oppidum, Cypri, quod Agapenor condidit.

32. *Te sectorem.*] Sector est æstimator ac redemptor bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, et semel infert pecuniam vel ærario, vel sociis. Ita Pedianus. Cicero autem acerbe Antonium sectorem Pompeii appellat, quia sub hasta ea redemerat, cum nemo alius sat impudens repertus sit, qui ad illud facinus accederet.

34. *Ne jocis quidem.*] Hilari quidem fuit animo Cicero, sed mordaci; itaque cum ei Pompeius objiceret: *Sero venis*, *Cicero*: *Non sero*, inquit ille, *nihil enim video paratum.* Ita cum ei dixisset Pompeius in sua manu esse victoriam, respondit, *Si tibi negotium esset cum mulieribus.* Et cum post Pharsalicam pugnam Nonnius quidem retulisset, adhuc Aquilas septem, quæ sunt Romanorum signa, superesse, et ob id bono essent animo: *Recte*, inquit *admones, si adversus Graculos pugnaremus.*

Hæreditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum [d] crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent: sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius H. S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorem esse te: me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas fecit hæredem: et quidem vide, quam te amarit is, qui albus aterve fueris ignorans, fratris filium præterit: Q. Furii honestissimi equitis Romanni, suique amicissimi, quem palam hæredem semper factitarat, ne nomen quidem perscripsit; te, quem nunquam viderat, aut certe nunquam salutaverat, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu; nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit: igitur fratrem exhæredans te faciebat hæredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cum ipse hæreditatem patris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acu-

[d] *maledictum*, sive *criminatio*.

40. *Hæreditates mihi negasti venire.*] Aliud maledictum sibi objectum ab Antonio de hæreditatibus refellit; turpe enim fuit apud Romanos nullum habere hæreditatem in testimonio amicorum.

Ib. *Utinam.*] Optat Cicero, nulla sibi hæreditas obvenisset, si ejus viverent amici.

42. *H. S.*] Id est, sestertia. (De sestertiis dictum est Orat. in Cæcilium Paragr. V. l. 20.) H. S. autem *ducenties*, est ducenties centena millia nummum, sive ducenties centena sestertia.

Ib. *Acceptum hæreditatibus.*] Id est, ex hæreditatibus accepi. Expensum ferre, et acceptum referre, usitata locutio est, apud Latinos. Expensa ferimus, quæ damus aliis: accepta referimus, quæ ab aliis accipimus. Hinc antiqui codicem accepti et expensi vocant, in quo accepta et expensa perscribuntur.

43. *Quanquam in hoc genere.*] Ostendit Cicero, amicitiam suam sibi hæreditates comparasse; Antonium autem in aliorum hæreditates involasse.

46. *Rubrius Cassinas.*] Cassinum Campaniæ oppidum est, ubi Latina via cum Appia jungitur.

47. *Albus aterve.*] Proverbialis locutio de homine, qui negligitur.

48. *Fratris filium præteriit.*] Id est eum hæredem non instituit, cum ab eo nominari debuisset.

50. *Quem nunquam viderat.*] Cum non sit probabile ab eo Antonium fuisse nominatum hæredem, quem nunquam viderat, probabilius certe est defuncti hominis bona invasisse.

53. *Nisi quæ prædia habuerit.*] Illius Turselii se quoque falso hæredem scripsit Antonius, quem non tam novit, quam quæ prædia illius sibi vindicavit.

57. *Hæreditatem patris non adisses.*] Non adiit Antonius patris hæreditatem, quia nullam ei reliquit; nam bona dilapidaverat.

59. *In aliena villa.*] Ridet Antonium, qui, ut hæc maledicta in Ciceronem conjiceret, se per septendecim dies in Tiburtino Scipionis recepit, ut ad illam se declamationem exerceret.

60. *Vini exhalandi.*] In contemptum

endi causa declamitat. Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem; cui concessisti ut in te, quæ vellet, diceret: [e] salsum omnnino hominem! sed materia facilis, [f] in te et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et avum tuum: ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu [g] cursim dicis aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, P. C. et cognoscite reipublicæ vulnera; duo milia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti; et quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres: num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro, et de Campano; quos iste agros ereptos reipublicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt; nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam; quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

[e] facetum. [f] jocari et modere te et tuos. [g] temere.

adducit Antonium, dicendo eum non se tam declamationis, quam crapulæ causa recepisse.

61. *Magistrum.*] Assumpsit sibi magistrum declamandi Sextum Clodium.

62. *Rhetorem.*] Rhetor vocabulum quidem Græcum est, et idem quod Sophista, qui dat præcepta Rhetorica; eo vero tanquam Latino Romani usi sunt. Orator vero diversus est a Rhetore, quod Orator nomen honoris fuit, utpote qui palam diceret; Rhetor vero qui privatim suos exerceret.

65. *Et avum.*] Avus Antonii fuit celebertimus ille Orator M. Antonius, de quo in lib. de Orat.

68. *Duo millia jugerum.*] Jugerum mensura agrestis fuit, quæ in longitudinem pedum 240, in latitudinem 120, extenditur. Vulgo dicimus arvipendium.

Ib. *Campi Leontini.*] Leontium urbs est Siciliæ Septentrionalis agris feracissima.

69. *Immunia.*] Illa jugera nullum vectigal pendere voluit Antonius contra leges Siculorum, quorum agri decumanam pendebant.

70. *Ex Cæsaris commentariis.*] Carpit Antonium, qui dicet haud dubie ex commentariis relictis a Cæsare huic Clodio hæc assignata fuisse jugera.

71. *De Campano.*] Campanus ager publicus erat, quem Antonius largitus est.

CONFIRMATIO.

Continet, quid egerit in pueritia, quid in magistratibus: ac 1. quid in tribunatu; 2. quid in equitum magisterio; 3. quid in privata vita; 4. quid in Consulatu.

PRIMA PARS.

Quid egerit Antonius in pueritia.

VIII. Visne igitur te inspiciamus a puero? sic opinor; a princi-

pie ordiamur. Tenesne memoria prætextatum te decoxisse? patris, inquies, iste culpa est; concedo: at enim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti: primo vulgare scortum: certa flagitii merces, nec ea parva: sed cito Curio intervenit qui te a meretricio quæstu abduxit; et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. Nemo unquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis: quoties te pater ejus domo sua ejecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? cum tamen tu, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas dimitterere; quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare tempus illud, cum pater Curio mœrens jacebat in lecto: filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat: orabat ut te [a] contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem: tantum enim se pro te [b] intercessisse [dicebat.] Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui dissidii ferre non posset, se in exilium esse iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potius sustuli; patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret; redimeret adolescentem summa spe et animi et ingenii præditum, rei familiaris facultatibus; eumque a tua non modo familiaritate, sed etiam congressione, patrio jure et potestate prohiberet. Hæc tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, [c] gladiis confideres, maledictis me provocare ausus

[a] *apud*. [b] *spopondisse*. [c] *armatis*.

2. *Prætextatum*.] Per prætextam ætas designabatur. Nam veste prætexta utebantur pueri anno septimo ad decimum sextum. Prætexta autem dicta est, quod limbo purpureo circum duceretur, si alterius esset coloris eadem veste utebantur Romani nobiles.

Ib. *Decoxisse*.] Decoquere dicuntur, qui diminuto patrimonio fluxa fide creditores fallunt, et circumscribunt.

Ib. *Patris*.] Pater Antonii fuit ille M. Antonius Creticus, qui bona omnia abligurivit.

3. *Pietatis plena defensio*.] Ironia.

5. *Lege Roscia*.] Tulit M. Roscius Otho Tribunus plebis L. Metello et Q. Mart. Coss. anno urbis conditæ 682. ut in Theatro equitibus Rom. qui revera censum equestrem haberent, quatuordecim gradus spectandi gratia assignarentur; exceptis iis qui suo aut fortunæ vitio decoxissent.

7. *Muliebrem togam*.] *Togam* gestabant meretrices, ut a matronis dignoscerentur. Matronarum autem *stola* fuit ad pedes usque dimissa. Mordet hic Antonium quasi impudicum, et libidinibus infamem hominem.

Ib. *Vulgare scortum*.] Subauditur *fuit*: nam primam adolescentiam omnibus pro certa mercede prostituit Antonius.

9. *A meretricio quæstu*.] Curio noluit Antonium prostitutum omnium fuisse libidini, quare eum sibi proprium voluit esse, ac si, detracta toga, stolam dedisset.

19. *Sestertium sexagies*.] Id est, sexagies centena, quæ efficiunt apud nos sexaginta librarum millia.

20. *Ipse*.] Curio filius.

esses? Sed jam stupra, et flagitia omittam; sunt quædam quæ honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte: quam quidem celeriter perstringam; ad hæc enim quæ in civili bello, in maximis reipubl. miseriis fecit, et ad ea quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis attente audiatis; debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; tametsi [d] incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax; cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est: quid dicam, ipse optime intelligit. Inde [e] itur Alexandriam contra Senatus auctoritatem, contra religionem; sed habebat ducem Gabinium, [f] quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Ægypto, quam domum: quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua: domum dico? quid erat in terris, [g] ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas? Venisti e Gallia ad quæsturam petendam. Au-

[d] *prætereamus.* [e] *ivit.* [f] *quocum.* [g] *cujus non arriperes possessionem.*

38. *Intimus erat in tribunatu Clodio.*] Antonius se addixit Clodio Tribuno-plebis, sed cum videret multos esse inimicos, ab eo discessit, et Græciam navigavit.

39. *Qui sua erga me beneficia commemorat.*] Antonius sua in Ciceronem beneficia prædicare non debuit, si quidem Clodio infensissimo ejus inimico se adjunxit.

40. *Ejus omnium incendiorum fax.*] Antonius fax fuit incendiorum, quæ Clodius excitavit. Per translationem intelligit turbas et seditiones, ad quas Clodium Antonius impulit.

Ib. *Cujus etiam domi.*] Antonius Fulviæ Clodii uxoris pudicitiam tentavit, quam, mortuo Clodio, duxit.

42. *Alexandriam.*] Commemorat ea, quæ facta sunt pro Ptolemæo Ægypti rege, qui ab Alexandrinis ejectus Romam venit, ubi a Pompeio exceptus est, a quo reduci in regnum vehementissime cupiebat; sed res demandata fuit Gabinio, quam suadente Antonio contra Senatus auctoritatem suscepit.

Ib. *Contra religionem.*] Antonius id persuasit Gabinio contra religionem, quia Sibyllinis oraculis scriptum erat, ne rex Ægypticus cum exercitu reduceretur; imo ea de re factum fuit Senatusconsultum, quo decretum est, ut nihil contra religionem oraculorum fieret.

44. *Qui tum inde reditus.*] Rediens Antonius ex Ægypto, quo se cum Gabinio contulerat, nullum amicorum Romæ vidit, sed statim se contulit ad Cæsarem in Galliam Transalpinam.

45. *Quæ erat domus?*] Nullam habebat sibi propriam Antonius, quia jam ante juvenis decoxerat, expulsus paterna domo.

47. *Usquam tua.*] Indicat furtum Antonii, qui, mortuo Pompeio, domum ejus possedit.

48. *Præter unum Misenum.*] Prædium unum in Campania ad Misenum Promontorium, prope Cumas, habuit Antonius, sed commune cum aliis parasitis vel creditoribus suis, qui partem ejus occupabant.

Ib. *Sisaponem.*] Sisapo civitas est in Hispania, quam ait Plinius lib. 31. cap. 7.

de dicere, te prius ad parentem tuam venisse, quam ad me: acceperam enim jam ante Cæsaris literas, ut mihi satisfieri paterer a te: itaque ne loqui quidem sum te passus de [h] gratia; postea [i] cultus sum a te, tu a me observatus in petitione Quæsturæ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum: in quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sum adhortatus: quanquam si in eo perseverasses, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quam ad meam gratiam. Quæstor es factus; deinde continuo sine Senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi; id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, quod statim effundas) advolas egens ad Tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, vitrici tui similis esses.

h *reconciliatione.* i *tu me honorasti.*

minario metallo abundare; quæ cum esset vectigalis populi Romani, a publicanis tenebatur: inde apperet, quare Misenum quasi Sisaponem habuerit Antonius, quia non solus prædium illud possidebat.

51. *Mihi satisfieri paterer.*] Cum Antonius offendisset Ciceronem, quia cum Clodio ejus inimico junxerat societatem, per literas Cæsar petit a Cicerone, ut hanc Antonio veniam concederet. Timebat videlicet Antonius, ne sibi Quæsturam petenti adversaretur Cicero.

53. *A me observatus.*] Observabantur adolescentes a proceribus, qui in petitione magistratuum honoris et commendationis causa deducebantur.

61. *Quæstor es factus.*] Quæstores, inquit Varro, a quærendo dicti sunt: quia conquirebant pecunias publicas, et eas asservabant. Ante omnes alios fere Magistratus creati sunt.

62. *Sine Senatusconsulto.*] Objicit Antonio quod ad Cæsarem sine ullo Senatusconsulto profectus sit: quia nemo Quæstor in provinciam proficiscebatur, nisi eam ex Senatusconsulto et lege sortiretur.

64. *Perfugium esse ducebas.*] Scribit Suetonius reorum, obæratorem, et prodigæ juventutis subsidium unicum, ac promptissimum, Cæsarem fuisse.

67. *Vitrici tui.*] Curionem indicat, qui circa id tempus Tribunus-plebis fuit.

Quid egerit in Tribunatu Antonius.

IX. Accipite nunc, quæso, non ea quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quæ in nos fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam impie ac nefarie fecerit; ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam cum L. Lentulo, C.

Marcello Consulibus, Kalendis Januar. labentem et prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sana mente esset, consulere velletis; tum iste venditum atque [a] mancipatum Tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit [b] securi, qua multi minoribus in peccatis [c] occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit Senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum; et tu apud patres Conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? [d] Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta: dum genus hominum, dum populi Romani nomen extabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a Senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adolescens universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque id semel, sed sæpius? neque tecum de Senatus auctoritate [e] agi passus es? quid autem agebatur, nisi ne deleri et everti rempublicam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando, neque ma-

[a] *addictum.* [b] *pœnæ.* [c] *condemnati sunt.* [d] *mentio.* [e] *deliberari.*

6. *Labentem.*] Ruinam metuebat Respublica propter summam Cæsaris potentiam.

9. *Consiliis vestris.*] Deliberabatur a Senatu de revocando Cæsare, et de Repub. Pompeio demandanda, ne eam armis sibi Cæsar subjiceret. Sed Senatusconsulto intercessit Antonius Tribunus corruptus a Cæsare, quare uterque a Senatu hostis judicatus est.

12. *Tot luminibus extinctis.*] Intelligit cives illos præstantissimos, Catonem, Marcellum, Lentulum, Domitium, qui in bello civili perierunt.

Ib. *Hostem togatum.*] Per hostem togatum intelligit domesticum et perduellem, qui cum talis judicatus esset a Senatu, more majorum Senatu et urbe ei interdicebatur. Cum autem Senatus ita decrevisset in Antonium, Curionem, et Cassium Tribunos plebis, qui patrocinium absentis Cæsaris acerrime suscipiebant; ad eum servili in veste, rheda meritoria, miserando habitu profugerunt; qua re perculsus Cæsar belli civilis occasionem nactus est.

14. *Ab hoc ordine.*] Senatorio videlicet ad quem pertinebat de bonis et malis civibus decernere.

18. *Si per te licuerit.*] Objicit Antonio quod imperii nomen sempiternum futurum sit, nisi suis sceleribus ei exitium afferat.

Ib. *Pestifera intercessio.*] Cum Marcellus Consul legiones Pompeio decerneret, Tribunus Antonius intercessit, rogationem ferens, ut præsentes copiæ militares in Syriam mitterentur adversus Parthos. Deinde cum epistolas Cæsaris legi Senatus vetaret, eas ipse Tribunitia potestate fultus recitavit, qua ex lectione multos sibi conciliavit. Quare cum hanc rogationem promulgasset, placuitque Cæsarem et Pompeium ab armis discedere, et exercitum dimittere, eam omnes probaverunt. Hortabanturque Antonium ut eam legem ferret. At Consules vetuere.

19. *Quid cupide.*] Objecit Antonio Cicero, quod pro Cæsare contra Senatum egisset. At jam ostendit nihil a Senatu temere factum esse.

20. *Cum tu unus adolescens.*] Antonium fuisse tyrannum probat, quia solus et adolescens annos natus tantum triginta, prohibuit Senatum agere de Reipub. libertate, cum huic ordini cedere debuisset.

jores natu monendo, neque frequens Senatus agendo, de vendita atque addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo; tum contra te [f] dedit arma hic ordo Consulibus reliquisque imperiis et [g] potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni, [h] princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, [i] circumscriptus a Senatu esset Antonius? omitto quam hæc falsa, quam levia; præsertim cum omnino nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli [k] in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium sæculorum unquam immemorem fore, Consules ex Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes Consulares qui per valetudinem [l] exsequi cladem illam fugamque potuissent, Prætores, Prætorios, Tribunos plebis, magnam partem Senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium; sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis tres exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius: desideratis clarissimos cives; eos

[f] *imperavit arma.* [g] *magistratibus.* [h] *primus.* [i] *illusus.* [k] *in te fuisse.* [l] *fugere.*

25. *De vendita atque addicta.*] Sententiam suam Antonius Cæsari vendidit, quasi ad eam emendam largius pretium obtulisset.

26. *Illud vulnus inflictum.*] Ait esse tunc condenatum Antonium. Nam hostis judicatus est, eique aqua et igne interdictum est, et omnibus potestas facta est eum interficiendi.

27. *Quod paucis ante te.*] Pauci ante Antonium simile judicium experti sunt, nisi Fimbria, Saturninus et Gracchi, qui omnes interfecti sunt.

29. *Reliquisque imperiis.*] Per imperia duces intelligit, qui a populo Romano in diversis orbis provinciis constituti erant, quos imperatores post relatas victorias appellabant.

34. *Intercessio neglecta.*] Sacrosancta habebatur Tribunitia potestas et intercessio.

39. *O miserum te.*] Per exclamationem incipit a conglobatis omnes calamitates recensere, quæ ex hoc bello civili, cujus causa extitit Antonius, secutæ sunt.

42. *Consules.*] Marcellus et Lentulus Consules, veniente cum exercitu ad urbem Cæsare, profugerunt, et Pompeium secuti sunt, qui jam Capuam ad exercitum profectus erat.

46. *Omnem sobolem juventutis.*] Omnem juniorum multitudinem intelligit, in quibus spes est prolis suscipiendæ, et Reipub. propagandæ.

49. *Tres exercitus populi Romani.*] In Pharsalia Pompeii et Senatus exercitus deletus est; in Hispania Petreii et Afranii; in Africa Scipionis et Jubæ regis.

50. *Clarissimos cives.*] Eos intellige, qui in illis exercitibus perierunt.

quoque eripuit vobis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius: omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio: ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes Tribunatus principio similes: omnia perfecit, quæ Senatus salva republica, ne fieri possent, [m] perfecerat; cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrui nulla mentio; si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? sed omitto cæteros. Licinium Denticulam de alea condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi vero ludere cum condemnato non liceret: sed ut, quod ille in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? absentem credo in reos relatum; rem indicta causa judicatam; nullum fuisse de alea lege judicium: vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia judicium esse corruptum: nihil horum. At vir bonus et republica dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum, qui in [n] integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero Tribunatu, cum Cæsar in Hispaniam proficiscens huic

[m] *vetuerat ne fierent.* [n] *pristinum statum.*

54. *Helena Trojanis.*] Helena Tyndari filia rapta a Theseo est, et a suis fratribus recepta Menelao nupsit; verum iterum rapta a Paride filio Priami, belli Trojani occasionem dedit: ita Antonius pulsus e Curia et profectus ad Cæsarem totius belli civilis auctor fuit, seu potius Cæsari suam explendi dominatus cupiditatem dedit.

57. *Scelus in scelere.*) Vocat Tribunatum Antonii scelus, quia venditus fuerat, et partus scelere.

58. *Patrui nulla mentio.*) C. Antonius collega Ciceronis in Consulatu, repetundarum condemnatus, in exilium abierat: hunc autem non restituit, sed Denticulam.

61. *Collusorem suum.*) Cum Denticula Antonius alea solitus fuit ludere.

Ib. *Quasi vero.*) Festive ridet Antonium, qui hominem nequam sceleratum ab exilio revocavit, ut cum eo luderet.

62. *Beneficio legis dissolveret.*] Misericors fuit in Denticulam Antonius; nam idcirco legem de illius restitutione tulit, ut quod in alea perdidisset, iterum restitutus lucraretur.

64. *Absentem credo.*) Fingit causas Ironice, cur absentem Denticulam restituerit. 1. Itaque causa fuit ejus absentia, neque enim quis absens damnatur. 2. Causa non audita. 3. Lex nulla lata fuit ad eum accusandum et damnandum, neque enim sine lege quis accusari et damnari poterat.

71. *Lege, quæ est de alea.*) L. Cornelius Sylla legem tulit, ne quis in pecuniam luderet, sponsionemve in ludo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti hasta, pilove jaciendo currendo, saliendo, luctando, pugnando, Marcian. l. 3. D. de aleat.

73. *Cum Cæsar in Hispaniam.*) Cæsar profecturus in Hispaniam, antequam Pompeium sequeretur ultra mare, Lepido Prætori urbem, Antonio

o conculcandam Italiam tradidisset: quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari; eaque quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res: etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? vehebatur in essedo Tribunus plebis: Lictores laureati antecedebant: inter quos, aperta lectica, mima portabatur: quam ex oppidis municipales, homines honesti obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant: sequebatur rheda cum lenonibus: comites nequissimi: rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam! p Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus, P. C. difficilis est sane reprehensio, et q lubrica; versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in

o *vexandam.* p *iste infixit in Italia memoriæ hominum sua flagitia.* q *ancepi.*

Tribuno-plebis Italiam et cætera præsidia commisit, ubi multa libidinose et contumeliose patravit. Cæsar tamen ex Hispania victor rediens, Antonii errata neglexit; gnarusque illum virum fortem esse, et manu promptum, ejus obera deinde in bello usus est.

77. *Qui non fui.*] Post Cæsaris profectionem in Hispaniam, Cicero aliquo tempore in Italia substitit, sed non diu.

81. *Essedo.*] Essedum vehiculi genus est, quod apud Belgas Gallos primo inventum est.

Ib. *Lictores laureati.*] Cæsar dedit Lictores laureatos suis legatis in Italia, quos habere Antonius non poterat, quia Tribunus plebis tantum erat, Tribuno autem non concedebantur.

82. *Mima portabatur.*] Cytheris meretrix Antonii, mulier Histrionica, quam Volumniam appellavit, quia Volumnii civis Romani liberta fuerat.

83. *Municipales.*] Municipales hic accipiuntur pro rusticanis, qui rure habitant.

84. *Necessario prodeuntes.*] Prodeunt vulgo honoris causa homines libere et volentes; at hi necessario et inviti, coacti ab Antonio.

85. *Rheda.*] Rheda vehiculi genus, quo Galli utebantur.

Ib. *Cum lenonibus.*] Lenones venditores sunt, et quasi mancipes meretricum.

86. *Rejecta mater.*] Rejecta Julia mater Antonii, nobilissima fœmina, sequebatur Cytheridem illam mimam quasi nurum.

87. *Fœcunditatem.*] Misera fuit hæc Julia, quod peperit filium Antonium tam nequam et impudicam hominem.

88. *Omnia municipia.*] Municipium id hominum genus est, qui cum Romam venissent, neque Romani cives essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, excepto ferendo suffragio, aut capiendo Magistratu.

89. *Præfecturas.*] Præfecturæ dicebantur in quibus jus dicebatur, et nundinæ agebantur, et erat quædam earum Resp. neque tamen suos magistratus habebant; sed in eas præfecti Romani mittebantur quotannis, qui jus dicerent.

93. *Dissimillimorum.*] Intelligit viros probos, qualis non fuit Antonius.

scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quanquam dissimilis est militum causa, et tua; illi secuti sunt, tu quæsisti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor e Thessalia Brundusium cum legionibus revertisti: ibi me non occidisti; magnum beneficium: potuisse enim fateor; quanquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere; tanta enim est caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus [s] sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent: sed [t] fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; meque a te habere vitam, quia a te non sit erepta; licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar, præsertim cum te hæc auditurum videres? Venisti Brundusium in sinum quidem et in complexum tuæ mimulæ. Quid est? num mentior? quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri? si te municipiorum non pudebat; ne veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit, qui Brundusii illam non videret? quis, qui nesciret venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam sero se, quam nequam hominem secutus esset, cognoscere? Italiæ rursus percursatio, eadem comite mima: in oppida militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximeque vini fœda direptio.

[s] *inviolabilis.* [t] *ponamus.*

93. *Veteranis cautum esse volumus.*] Veterani dicuntur milites, qui stipendia militaria confecerunt. De quibus non vult hic agere Cicero, ne priventur militiæ commodis, quæ jam adepti sunt a Cæsare.

94. *Dissimilis militum causa.*] Veterani secuti sunt Cæsarem, qui eis datus fuerat dux jam antea a Senatu: Antonius vero suo sibi arbitrio ducem quæsivit Cæsarem.

96. *Victor e Thessalia.*] In Thessalia prælium Pharsalicum commissum est, in quo dextrum cornu ducens Domitium interfecit.

Ib. *Brundusium.*] Brundusium Italiæ portus est, quo Cæsar post Pharsalicum prælium misit Antonium, ut tutaretur Italiam dum ipse Pompeium insequeretur.

Ib. *Cum legionibus.*] Legio a Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum numero instituta fuit: posteà mille pedites additi sunt: pulsis regibus peditum quatuor millium fuit: postea ex Senatus judicio modo quinque, modo sex milium peditum fuit. Peditibus sex tribuni præerant, centuriones sexaginta: equitibus triginta decuriones, quorum alii turmas singulas regebant, præfectus alam integram.

97. *Ibi me non occidisti.*] Cum videret Cicero nihil profecisse Pompeium, sed quotidie illius partes imminui, post Pharsalicam pugnam, cui valetudinis causa non potuit interesse, rediit in Italiam, et venit Brundusium, ubi potuit ab Antonio facile interfici.

110. *Tot dierum viam.*] Quatuordecim dierum itinere Roma Brundusium distabat.

113. *In urbe.*] Romæ Antonius avaritiæ se dedit et vino.

Quid egerit Antonius in Magisterio Equitum.

X. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cum esset ille Alexandriæ, beneficio amicorum ejus Magister Equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas: quo se verteret, non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hæreditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat: erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Rom. conspectu vomere postridie. O rem non modo visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis [a] immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in cœtu vero populi Romani negotium publicum gerens, Magister Equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustris esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriam se recepit, felix, ut sibi quibem videbatur; mea autem sententia, qui reipublicæ sit infelix, felix esse non po-

[a] *ingentibus.*

1. *Cæsare ignaro.*) Cum Pharsalicam victoriam Cæsar retulisset, ad annum Dictator creatus est, et Antonius Magister Equitum, non tamen ignaro Cæsare, ut ait Cicero, sed ipso eum seligente, ut Plutarchus indicat in Antonio.

2. *Magister equitum.*) Nunquam creabatur Dictator, quin ei Magister Equitum adderetur, qui summum in milites omnes jus habebat.

2. *Hippia.*) Matrona fuit Romana, sed suis libidinibus infamis.

3. *Equos vectigales.*) Equi vectigales erant, qui tributi nomine mittebantur.

4. *Non hanc.*) Intelligit domum Pompeii, quam invaserat, et quam filius ejus sibi repetebat.

10. *Repentinus hæres.*) Repentinus hæres dicitur, qui fraude verum hæredem circumscripsit, et vi et fraude ad hæreditatem sibi non debitam pervenit.

13. *Tu istis faucibus.*) Ratiocinatio egregia: habere magnas fauces et ampla latera, ventrem magnum qui multum possit capere, et tum ita inebriari, ut quis evomat, hominis est intemperantis.

15. *In Hippiæ nuptiis.*) Hippia reliquit primum suum maritum Senatorem, et Sergio mimo nupsit: tantum autem in eis nuptiis vini exhausit Antonius, ut firmis suis lateribus, et gladiatoria corporis firmitate coquere non potuerit.

20. *Esculentis.*) Esculentum dicitur quod esui aptum est.

test: hasta posita [b] pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis: una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit; servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit: expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium: præsertim cum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, Tantus furor, ut, primum cum sector sis [c] isto loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te execrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, non omnes homines, et esse inimicos et futuros scias? At quam insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas, cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitia carior? In ejus igitur viri copias cum se subito [d] ingurgitavisset, exultabat gaudio, persona [e] de mimo, modo egens, repente dives; sed, ut est apud poetam nescio quem, *Male parta, male dilabuntur:* incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus vini numerus fuit, permagnum opimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Cha-

[b] *ante ædem.* [c] *ista familia.* [d] *immisisset.* [e] *histrionica.*

25. *Hasta posita.*] Postquam totum bellum Alexandrinum confectum est a Cæsare, bona Pompeii proscripsit Antonius, quæ hastæ subjecta fuisse dicuntur, quia in eo loco, ubi vendebantur, hasta figebatur.

Ib. *Jovis Statoris.*] Jupiter a stando Stator dictus est; cum enim bello Sabino Romulus suos fugientes videret, Jovi ædem vovit, si starent. Vide Liv. lib. I.

32. *Illud scelus sectionis.*] Id est, auctionis. Sectores autem dicti sunt, qui proscriptorum bona posita sub hasta redimunt.

33. *Hastam illam.*] intelligit hastam positam a Cæsare, sub qua Pompeianorum bona vendebantur.

34. *Alia omnia auderent.*] Id est, qui auderent emere omnium aliorum bona, exceptis solius Pompeii bonis.

Ib. *Unus inventus est.*] Solus Antonius inventus est, qui ea valuit audacia, ut Pompeii bona emeret.

40 *Helluo.*] Helluonem veteres dixere, qui bona sua immoderate consumit, et gulæ indulget.

43. *Modo egens, repente dives.*] Histriones modo divitum, modo egentium personas sustinent. Talis autem fuit Antonius.

44. *Male parta.*] Res quæ voluptatibus et malis artibus comparatæ sunt, per easdem voluptates et malas artes effunduntur. Videtur autem illa Nævii poetæ sententia.

47. *Pondus argenti.*] Argentum usurpat pro vasis argenteis.

50. *Quæ Charybdis.*] Hyperbole egregia. Charybdis autem vorago quædam fuit, seu potius mare verticibus suis infame, naves submergens; at Poeta

rybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecæ totæ nequissimis hominibus [f] condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: [g] suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria: conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tum celeriter esse consumpta; non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter [h] tanta nequitia devorare potuisset. At idem ædes etiam et hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia cum adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te, et tua, et tuos nosti; nec vero te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo [i] mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, violentus et fu-

[f] *donabantur.* [g] *subjiciebantur.* [h] *tanta prodigalitas* [i] *tranquillum esse.*

monstrum fuisse quoddam immane fabulati sunt. Vide Virg. Æneid. 3.

51. *Medius fidius.*] Vide Orat. pro Mil. Paragr. XVI. Not. ad lin. 9.

54. *Apothecæ.*] Apothecæ loca sunt, in quibus vinum, oleum, et alia id genus reponuntur.

58. *Damna aleatoria.*] Antonius sæpe magnam pecuniæ jacturam aleæ ludis faciebat.

Ib. *Conchyliatis.*] Ait Cicero conchyliatis peristromatis Cn. Pompeii lectos in servorum cellis stratos fuisse. Conchylia autem sunt conchæ marinæ genera quædam, quorum ex sanguine purpura tingebatur. Vide Plin. lib. 9.

59. *Peristromatis.*] Peristroma aulæa sunt, et stragula vestimenta sunt.

63. *Ædes et hortos.*] Antonius nempe ingredi ausus est, et emere positos sub hasta.

64. *Sanctissimum limen.*] Sanctum limen appellat, quia limina fingebant antiqui suum habere deum Limentinum, cui sacra erant.

65. *Diis penatibus.*] Dii penates domestici fuerunt, ut ait Cic. (lib. 2. de Natura Deorum) ita dicti quod penes nos nati sint, vel quod non longe absint ab hac vita, sive quod penitus insident.

Ib. *Os importunissimum.*] Os pro vultu vel singulari quadam audacia et temeritate ponitur.

69. *Vestibulo.*] Vestibulum sæpe sumitur pro loco ante ædes vacuo, per quem a via aditus accessusque ad ædes est; aliquando pro atrio etiam usurpatur.

Ib. *Rostra.*] Rostra earum navium, quas bello Piratico ceperat, erant affixa in vestibulo domus; quæ tam religiose hic asservabantur, ut nec emptori eas tollere liceret. Plin. lib. 35. cap. 2.

71. *Te, et tua, et tuos.*] Id est, nosti vitam tuam, res tuas, et tuos necessarios: in quibus omnibus infamis est Antonius.

rens, cum tibi objecta sit [k] species singularis viri, perterritum te de somno excitari, fuere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum: quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? fuit enim ille vir, P. C. sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis: hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt: etsi jam negat; nolite, nolite quærere; [l] frugi factus est; mimam illam suam suas [m] res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis; claves ademit, forasque exegit: quam porro spectatus civis, quam probatus; cujus ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium.

[k] *imago Pompeii.* [l] *moderatus.* [m] *expulit.*

81. *Stabula.*) Stabulum modo pro diversorio, modo pro lupanari sumitur.

Ib. *Tricliniis.*) Triclinia loca sunt, in quibus habebantur convivia, inde dicta, quod in iis triplex esset lectus ad accumbendum mensis.

Ib. *Popinæ sunt.*) Popinæ loca sunt, in quibus cibi concinnantur et venduntur; et diversorium est libidinis et gulæ.

Ib. *Etsi jam negat.*) Antonius negat hæc omnia. quare non est de istis quærendum amplius.

82. *Suas res sibi habere jussit.*) Indicat Cicero, inter Antonium et mimam Cytheridem factum esse divortium; nam hæc divortiorum formula fuit: *Res tuas tibi habeto.* Item, *Res tuas tibi agito.*

83. *Ex duodecim tabulis.*) Ex lege duodecim tabularum ad faciendum divortium causa erat exponenda, eaque justa

Ib. *Claves ademit.*) Cum primum mariti domum mulieres ingrediebantur, iis a marito claves dabantur, quibus indicabatur eas domus habere potestatem.

Quid egerit Antonius in privata vita.

XI. At quam crebro usurpat, *Et Consul, et Antonius?* hoc est dicere, et Consul, et impudicissimus; et Consul, et homo nequissimus: quid enim est aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset aliquando, credo, avus tuus, et Consul, et Antonius; nunquam dixit: dixisset etiam collega meus, patruus tuus; nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt

1. *At quam crebro usurpat, et Consul, et Antonius?*) A notatione nominis in invidiam trahit Antonium, quoniam ipse nomen suum, et dignitatem in legibus et edictis usurpabat; non enim *Consul Antonius*, sed *Consul, et Antonius*, ad majorem sibi auctoritatem conciliandam, opponebat.

3. *Si dignitas.*) Si aliqua fuisset dignitas in Antonii nomine, avus ejus M. Antonius Orator, qui Consul fuit, dixisset se, et Consulem, et Antonium.

5. *Patruus.*) C. Antonius, qui cum Cicerone Consul fuit.

6. *Nisi tu solus es.*) Id est, nisi dicas solum te nominari Antonium.

earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti; ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum: quod natum, conflatum, susceptum opera tua est; cui bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti: [a] gustaras civilem sanguinem, vel potius [b] exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras: multos, qui e prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutos trucidaras? quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem, post ejus ex Africa reditum, obtinuisti? quo [c] numero fuisti? cujus tu imperatoris Quæstor fueras, Dictatoris Magister Equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro [d] sectione debebas: primo respondisti plane [e] ferociter; et (ne omnia videar contra te) propemodum æqua et justa dicebas. A me Cæsar pecuniam? cur potius, quam ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem: ego [f] ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra Consules imperatoresque populi Romani, contra Senatum populumque Romanum, contra deos patrios, arasque et focos, contra patriam tuli: num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis?

[a] *effuderas.* [b] *exhauseras.* [c] *gradu.* [d] *emptione.* [e] *arroganter.* [f] *auctor ei fui belli civilis.*

7. *Earum partium.*] Per illas partes, Cæsarianas intelligit, quas secutus est Antonius.

9. *Cui bello.*] Confecto bello Alexandrino, quod a Cæsare post victoriam Pharsalicam susceptum est, novum contra Scipionem et Catonem in Africa suscepit, quo non est secutus Cæsarem Antonius.

12. *Antesignanus.*] Dicitur antesignanus qui ante signa pugnat. Vult autem significare, in sola pugna Pharsalica fuisse Antonium, ubi sinistrum cornu duxit.

Ib. *L. Domitium.*] L. Domitius Ænobarbus, genere et rebus gestis vir clarissimus, jussus fuerat a Senatu Cæsari in Gallias succedere ante bellum civile.

20. *Testamento.*] Jactabat Antonius se a Cæsare adoptatum.

21. *Appellatus es.*] Appellare debitorem, pro eo quod crebrius dicitur interpellare, id est, ab eo id quod debet reposcere. Itaque Antonius interpellatus est a Cæsare, ut pecuniam sibi debitam redderet pro Pompeii bonis.

24. *Cæsar pecuniam?*] Nempe Cæsar potest a me pecuniam petere?

28. *Contra deos patrios.*] Aut deos penates intellige, aut deos quos habebat domesticos patria.

29. *Focos.*] Focos volunt res necessarias omnes, sine quibus vivere non possunt homines; vel etiam focus ubi æternus ille ignis a Vesta fovebatur.

30. *Quorum facinus commune.*] Non solus bellum intulit patriæ Cæsar, sed Antonius, et reliqui qui cum illo erant: quare devictæ illius spolia ad eos omnes pertinere debent.

Jus poſtulabas: ſed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque [g] excuſſis tuis vocibus, et ad te, et ad prædes tuos milites miſit: cum repente a te præclara illa tabula prolata, qui riſus hominum? tantam eſſe tabulam, tam varias, tam multas poſſeſſiones, ex quibus præter partem Miſeni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, poſſet ſuum dicere. Auctionis vero miſerabilis adſpectus, veſtis Pompeii non multa, eaque maculoſa; ejuſdem quædam argentea vaſa [h] colliſa, ſordidata mancipia: ut doleremus, quidquam eſſe ex illis reliquiis, quod videre poſſemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæſaris prohibuerunt. [i] Hærebat nebulo: quo ſe verteret non habebat. Quin his ipſis temporibus domi Cæſaris percuſſor ab iſto miſſus, deprehenſus dicebatur eſſe cum ſica; de quo Cæſar in Senatu, aperte in te evehens, queſtus eſt. Proficiſcitur in Hiſpaniam Cæſar, paucis tibi ad ſolvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus; ne tum quidem ſequeris: tam bonus gladiator rudem tam cito accepiſti? hunc igitur quiſquam, qui in ſuis partibus, id eſt, in [k] ſuis fortunis, tam timidus fuerit, pertimeſcat? profectus eſt tandem aliquando in Hiſpaniam: ſed tuto, ut ait, pervenire non potuit; quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non ſuſcipienda fuit iſta cauſa, Antoni; aut, cum ſuſcepiſſes, defendenda uſque ad extremum. Ter depugnavit Cæſar cum civibus; in Theſſalia, Africa, Hiſpania: omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hiſpanienſi etiam vulnus accepit: ſi de meo judicio quæris, nollem; ſed tamen conſilium a

[g] *examinatis.* [h] *attrita.* [i] *dubitabat.* [k] *quorum erat* juſta *poſſeſſio.*

31. *Jus postulabas.*) Ironia, quasi æqua, et sibi postularet Antonius.

32. *Et ad prædes.*) Prædes in re nummaria appellantur, qui vades in re capitali sponsores dicuntur.

33. *Præclara tabula.*) Tabulam intelligit bonorum Pompeii, quam obtulit Antonius, ut pretium sectionis dissolveret.

35. *Præter partem Miseni.*) De hac re superius.

40. *Hæredes L. Rubrii.*) Illi hæredes, decreto Cæsaris interposito, auctionem prohibuerunt, quia Antonius bona eorum acceperat.

41. *Nebulo.*) Ex Pompeio Festo: *Nebulo est qui non pluris est quam nebula; aut qui non facile prospici potest, qualis sit, nequam, et nugator.*

Ib. *Ipsis temporibus.*) Quibus nempe hæc actio fiebat.

42. *Ab isto missus.*) Ab Antonio.

44. *Proficiscitur in Hispaniam.*) Confecto bello Africano, profectus est Cæsar in Hispaniam, ubi filius Pompeii ingentem confecerat exercitum, ut patris mortem ulcisceretur.

46. *Tam bonus gladiator.*) Vocat Antonium gladiatorem, quia civium sanguinem in bello civili effuderat.

Ib. *Rudem tam cito accepisti?*) Rudis fœminino genere virga est, qua donati gladiatores emeriti erant; neque deinceps cogi ad prœlium poterant.

51. *Ista causa.*) Cæsaris videlicet.

52. *Ter depugnavit Cæsar.*) Primo pugnavit in Thessalia cum Pompeio ad Pharsalum; in Africa cum Scipione et Juba ad Thapsum; in Hispania cum liberis Pompeii ad Mundam.

54. *In Hispaniensi etiam.*) Ad Mundam fluvium vulneratus est Dolabella, et desperatis fere rebus, de morte sibi violenta afferenda Cæsar cogitavit.

primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quis es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant; esto: fuerit partium hæc causa communis: repetebant deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras; hæc cum repeterent armis ii; quorum erant legibus (etsi in rebus inquissimis quid potest esse æqui?) tamen erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem.

XII. An tu Narbone in mensas hospitum cum vomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui vero Narbone reditus? et tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, P. C. causam reditus mei; volui, si possem, etiam ante Kalendas Januarias prodesse reipublicæ: nam quod quærebas quomodo redissem; primum luce, non tenebris; deinde cum calceis et toga, nullis nec gallicis, nec lacerna. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus: [a] næ tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi; qui Magister Equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum Consulatum peteres, vel potius [b] rogares, per municipia, coloniasque

[a] *certe.* [b] *flagitares.*

57. *Fuerit hæc.*) Patria communis erat Pompeianis et Cæsarianis.

58. *Focos.*) Ad focos sacra fiebant diis Laribus, quos præcipue religione familiæ venerabantur, iisque aras consecrabant.

61. *Tamen erat æquissimum.*) Non iniquum esse videbatur, si pugnaret Antonius pro rebus non reddendis, quas sibi proprias vindicaverat, utpote quas a Cæsare redemerat in auctione.

1. *Narbone.*) Narbo, qui olim Martius dictus est, Galliæ Braccatæ olim nobilissimum emporium, et colonia Romanorum.

2. *Pro te dimicaret.*) Cum dimicaret Dolabella, ne Respublica et patrimonium suum direptum ab Antonio perderet, Antonius ipse Narbone crapulæ sedabat.

Ib. *Qui vero Narbone reditus.*) Arguerat reditum Ciceronis Romam Antonius; at ostendit, longe turpissimum ex Gallia Antonii fuisse; rediit enim Cicero ut patriæ consuleret in electione Consulum; at Antonius rediit, quia audivit Cæsarem interfectum esse; et domum noctu venit veste servili indutus.

7. *Nec gallicis.*) Gallicæ fuerunt soleæ, et calceamenta effœminatorum hominum, quibus uti viros indecorum erat.

Ib. *Lacerna.*) Lacerna idem est ac penula, et vestimenti genus brevius, quo milites utebantur; indecorum autem fuit Senatorem cum lacerna et Gallicis ad comitia Consulatum petiturum venire.

11. *Magister Equitum viderere.*) Non sibi videri debet revera fuisse verus magister equitum Antonius, quia hanc dignitatem oppressa Republica obtinuit.

13. *Coloniasque Galliæ.*) Cum audiit Antonius redire a Gallia Cæsarem in urbem, ad eum venit ille, ut favore municipiorum, et coloniarum quæ erant in Gallia, illius in Consulatu collega fieret; nam municipia et coloniæ jus habebant civitatis; et dandi suffragii in comitiis Consularibus; ad quæ cum gallicis et lacerna venit rogaturus, ut pro se apud Cæsarem intercederent. Id autem vehementer arguit Cicero quasi alienum a more consuetudineque Romanorum, qui non rogare, sed petere Consulatum solebant a viris probis: peti quidem poterat, sed non erat precibus efflagitandus.

Galliæ, a qua nos tum, cum Consulatus petebatur, non rogabatur, petere Consulatum solebamus, cum gallicis et lacerna cucurristi. At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, *Quis tu?* a Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus causa venerat, deducitur, eique epistolam tradit: quam cum illa legeret *flens* (erat enim amatorie scripta: [c] caput autem literarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum; omnem se amorem abjecisse [d] illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit: caput [e] aperuit; in collum invasit. O hominem nequam? (quid enim illud dicam? magis proprie nihil possum dicere) ergo ut te catamitum, nec opinato cum ostendisses, præter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? et domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne *L.* Plancus prædes tuos venderet: productus autem in concionem a Tribuno plebis, cum respondisses, te rei tuæ causa venisse, populum [f] in te dicacem etiam reddidisti.

c *initium.* d *ab ea.* e *detexit.* f *conviciantem tibi.*

16. *Diei decima fere.*] Romani veteres diem in horas duodecim, et noctem in totidem dividebant; quare horas inæquales, et æstate quidam diurnas longiores, breviores nocturnas, hieme contra, nocturnas longiores, breviores diurnas habuerunt; cum autem sol medium cursus spatium confecerat, sextam horam numerabant; per decimam autem quarta nostra serotina intelligenda est.

17. *Ad saxa rubra.*] Saxa rubra locus est in via Cassia inter urbem et Veios. Vide Livium, lib. 2. Ibi ceciderunt Fabii trecenti.

18. *Inde cisio.*] Cisium genus rhedæ celerrimum est, (*vehiculi biroti genus*, Nonio Marc.)

20. *A Marco.*] Id est, a Marco Antonio tabellarius est.

Ib. *Ad eam.*] Fulviam indicat.

23. *Illa mima.*] Cytheride, quam Volumniam nominaverat.

26. *O hominem nequam!*] Nemo vir turpior effœminato; et nequam dicitur quasi nequicquam.

27. *Catamitum.*] Catamitus dicitur puer meritorius, ut ait Servius ad Ecl. 8. qualis fuit Ganymedes.

28. *Terrore nocturno.*] Cum fama fuit in urbem Antonium advenisse, crediderunt omnes mortuum fuisse Cæsarem.

30. *L. Plancus.*] Is est Plancus Munatii Planci frater, Ciceroni amicissimus, ad quem plures sunt ejus epistolæ. Cum autem tum Reipub. tum Cæsari multas pecunias deberet Antonius, quibus impar erat solvendis, Plancus ille Tribunus plebis sponsores Antonii se venditurum minatus est; a quo cum urgeretur Antonius, dixit in concione se rediisse ut rem suam ageret; cui dicenti non credidit populus, persuasus ob mortem Cæsaris rediisse.

Quid egerit Antonius in Consulatu.

XIII. Sed nimis multa de nugis: ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti: celeriter

[a] isti, et redisti, ut cognosceret, te, si minus fortem, attamen [b] strenuum: factus es ei rursus nescio quomodo familiaris; [c] habebat hoc omnino Cæsar; quem plane perditum ære alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus præclare commendatus, jussus es renunciari Consul, et quidem cum ipso: nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit utriusque vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret: promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit: tu ejus perfidiæ voluntatem tuam [d] adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ: cogimur in Senatum: invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, dii boni! cum primum Cæsar ostendisset, se, prius quam proficisceretur, Dolabellam Consulem esse jussurum; quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cum Cæsar ita dixisset, tum hic bonus Augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset; idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? isthuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et

[a] *ivisti.* [b] *promptum.* [c] *erat ea indole.* [d] *addidisti.*

9. *Cum ipso.*] Cæsar quartum Consul factus est, sibique collegam assumpsit Antonium, ut postea Dolabellam sibi substitueret, quia abdicare se consulatu volebat Cæsar.

Ib. *Nihil queror de Dolabella.*] Cum Antonius videret sibi dari collegam in Consulatu Dolabellam inimicissimum, in eum vehementissime invectus est, et re infecta Senatus dimissus est. Cumque in eadem semper esset Cæsar voluntate, auguria Antonius objecit.

Ib. *Impulsus.*] Dolabella ad petendum Consulatum a Cæsare impulsus fuerat; a quo postea deceptus est. Nam assumpsit collegam Antonium.

11. *Ille.*] Cæsar.

12. *Intervertit.*] Intervertere proprie est rem alicui promissum ad se transferre, et efficere malitiose, ne justo possessori restituatur.

13. *Kalend. Jan.*] His Kalendis inibant Magistratum Consules, et Senatum boni omnis causa convocabant.

14. *In istum.*] In Antonium invectus est Dolabella, cum non auderet in Cæsarem, a quo deceptus fuerat.

15. *Hic autem iratus.*] Antonius.

16. *Prius quam proficisceretur.*] Cæsar cogitabat de bello Parthis inferendo, et de substituendo sibi Dolabella Consule.

17. *Esse jussurum.*] Invidiose hac voce *jussurum* utitur, quasi summum sibi Reip. dominatum Cæsar assumpsisse. Nam pertinebat tantum ad Consules interrogare, et ad populum jubere.

Ib. *Quem negant regem.*] Dicebant illi Cæsarem non Regem esse, cum revera Rex esset, cum omnia ad arbitrium ageret in Repub.

19. *Bonus augur.*] Ironia.

Ib. *Sacerdotio.*] Auguratum intelligit, qui sacer habebatur.

20. *Comitia auspiciis.*] Sicut intercedere Tribuni poterant, ita augures obnunciare, ne cum populo ageretur

Ib. *Vitiare.*] Postquam habita erant comitia, poterant ostendere Augures in electione Consulum vitium aliquod vel defectum fuisse v. g. quod de cœlo servatum non sit, quod tonuerit, pluerit, &c.

22. *Isthuc.*] Ostendit stultitiam Antonii, quia ignorarit quid sit augurium.

Consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius; nos enim nunciationem solum habemus; Consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto: hoc imperite, nec enim ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia: sed videte impudentiam: multis ante mensibus in Senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit: quisquamne [e] divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi de cœlo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges; et, si quis servavit, non [f] habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nunciare: verum implicata inscitia impudentia est, si nec scit quod Augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus Martias Consulatum: quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in aversam lecticam inferens, beneficia, quæ venderet, a collega petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit; renunciatur; tacet: prima classis vocatur; renunciatur: de-

[e] *prævidere.* [f] *completis.*

24. *Minus facere potuisses.*) Id est, multo plus impedire Consul comitia potuisses.

Ib. *Vide ne etiam facilius.*) Id est, multo facilius potuisses facere.

25. *Nos.*) De se loquitur, quia inter Augures adscriptus fuerat.

Ib. *Nunciationem.*) Poterant tantum Augures obnunciare quod tonuerit, quod pluerit, &c. At vero Senatus et Consules inspicere, et judicare an impediri possit quod obnunciatum est. (*Spectio in auguralibus ponitur pro aspectione,* inquit Festus; quod quidam nescientes pro *spectionem* hic reponunt *inspectionem.*)

26. *Esto.*) Concedit se Antonium imprudentiæ arguisse, quam jam in eo singularem esse confirmat. Nam multis ante mensibus Dolabellæ minatus erat, aut prohibiturum auspiciis comitia, aut per se prohibiturum.

31. *De cœlo servare.*) Id est, auspicia cœlum observando captare.

Ib. *Per leges.*) Lex Ælia et Fusia vetabat de cœlo servare, dum agebatur cum populo, quia id ante fieri conveniebat

33. *Implicata inscitia.*) Implicatam inscitiam Antonii ait, quia admixtam habet impudentiam: inscitia illius singularis est, quia rationem auguriorum ignorat; impudentia vero, quia minantur se impediturum quod sine causa prohibere non potest, et de futuris se divinaturum dixit.

35. *Ad idus Martias.*) Hoc tempore Cæsar interfectus est.

36. *Quis unquam apparitor.*) Apparitor dicitur, qui jussa principum vel magistratuum exequitur.

37. *Omnia rogabat.*) Antonius omnia rogabat Cæsarem.

Ib. *In aversam lecticam.*) Leticam, qua Cæsar vehebatur, comitabatur Antonius.

38. *Quæ venderet.*) Gratis accipiebat Antonius a Cæsare beneficia, quæ postea aliis vendebat.

Ib. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies.*) Cum Cæsar ad Parthos profecturus esset, proxime voluit Consulatum abdicare, et dare Dolabellæ; quare ad comitia populus convocatus est.

39. *Sortitio prærogativæ.*) Supple *fit.* Duo fuerunt genera Tribuum, quæ suffragium ferebant: alteræ prærogativæ dicuntur, alteræ jure convocatæ. Prærogativæ quæ primæ ferunt suffragium, aliæ quæ jure convocatæ sunt; secundo loco, quæ ex magna parte prærogativarum suffragium sequebantur in creandis Magistratibus.

Ib. *Quiescit.*) Nihil agit Antonius.

40. *Renunciatur.*) Consul fit Dolabella: et nihil agit Antonius.

Ib. *Prima classis.*) Prima classis vocatur per præconem ad ferendum suffragium; observa autem quasque tribus in quinque classes, classes vero in centurias, fuisse distributas.

Ib. *Renunciatur.*) Id est, primæ clas-

inde, ut adsolet, suffragatum[g] secunda classis vocatur; quæ omnia citius sunt facta, quam dixi. Confecto negotio, bonus Augur (Lælium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servasse dixisti, neque hodie dicis: id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januar. futurum esse præviderasp, et tanto ante prædixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua potius, quam reipublicæ calamitate, ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: Augur Auguri, Consul Consuli obnunciavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar convellere[h]; quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite: quamdiu tu voles, vitiosus Consul Dolabella: rursus cum voles, salvis auspiciis creatus: si nihil est, cum Augur iis verbis nunciat, quibus tu nunciasti; confitere te, cum, ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, Augur a collega requiro.

XIV. Sed ne forte, ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam

g *lato suffragio.*   h *rescindere.*

sis suffragio Dolabella Consul renunciatur.

41. *Suffragatum.*] Ad ferendum de more suffragia secunda classis vocatur.

42. *Bonus Augur.*] Antonium ironice comparat cum Lælio augure sapientissimo; cujus summa fuit nominis auctoritas in Repub. De hoc Cic. in Claris Orat. loquitur.

43. *Alio die.*] Cum vidit Antonius Dolabellam Consulem electum, tunc eligendum alio die dixit esse, quasi vitiose creatus esset.

44. *Quid videras.*] Jam impudentiam Antonii vituperat, qui cum ne aves vidisset, nec sensisset pluvias, aut terræ motum, nec audivisset tonitru, ausus est tamen comitia illa Consularia tanquam vitiosa reprehendere.

45. *Obvenit vitium.*] Cum Cæsar sibi collegam Antonium assumpsisset, statuissetque statim Consulatum abdicare, renunciari Consulem Dolabellam voluit: at Antonius objecit Auguria, utpote offensus Dolabellæ, quem non posse Consulem fieri, sine magna Reipublicæ calamitate dixit, neglecta præsertim Augurorum religione. Ait autem Cicero quod prævisum ab Antonio vitium evenerit, sed quod prædicta calamitas in eum potius, quam in Remp. recidet.

48. *Ementitus es auspicia.*] Finxit auspicia Antonius, cum revera nulla essent, quibus a Consulatu Dolabella prohiberetur

Ib. *Obstrinxisti populum Rom.*] Deorum metu et ira populum Romanum perculit Antonius, cum dixit ab eo contra auspiciorum religionem Dolabellam renunciatum esse Consulem.

49. *Augur Auguri.*] Antonius Augur erat et Consul; et Cæsar Augur etiam et Consul. Consules autem inter se devitiare, et retinere auspicia poterant. Alii autem Magistratus inferiores obnunciare Consulibus non poterant.

51. *Ad nostrum collegium.*] Augurum collegium intelligit; ad quos videlicet pertinebat statuere de vitiis auspiciorum.

53. *Vitiosus Consul.*] Vitiosus Consul dicitur, in cujus creatione vitium aliquod obvenit, cum aliquid animadversum est, ut cum pluit, vel fulgur visum est, vel aliquid ejusmodi evenit. Salva autem auspicia dicuntur, in quibus nihil tale accidit.

54. *Si nihil est.*] Si nihil ab augure conservatum est.

56. *Sin est aliqua.*] Si quid est servatum quod nunciandum esset.

57. *Augur.*] Ego qui sum Augur.

a [a] pulcherrimum tranſiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non diſſimulat, P. C. apparet eſſe commotum; ſudat, pallet: quidlibet, modo ne [b] nauſeat, faciat, quod in porticu Minucia fecit: quæ poteſt eſſe turpitudinis tantæ defenſio? cupio audire, ut videam ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in roſtris collega tuus, amictus toga purpurea, in ſella aurea, coronatus: adſcendis: accedis ad ſellam; (ita eras Lupercus, ut te Conſulem eſſe meminiſſe deberes) diadema oſtendis: gemitus toto foro; unde diadema? non enim abjectum ſuſtuleras, ſed attuleras domo meditatum et cogitatum ſcelus. Tu diadema imponebas cum [c] plangore populi; ille cum plauſu rejiciebat. Tu ergo unus, ſcelerate, inventus es, qui, cum auctor regni eſſes, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles, et idem [d] tentares, quid populus Romanus ferre et pati poſſet. At etiam miſericordiam captabas, ſupplex te ad pedes adjiciebas? quid petens? ut ſervires; tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile ſervires? a nobis populoque Romano mandatum id certe non habe-

[a] *turpiſſimam.* [b] *emovat.* [c] *gemitu.* [d] *experireris.*

2. *Lupercalia.*] Lupercalia sacra quædam fuerunt, quæ mense Februrario a Lupercis, id est, Sacerdotibus Panos, in ejus honorem celebrabantur. Nam ut ait Servius in lib. 8. Æneid. dum illa peragerentur quondam, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt. Illi projectis vestibus latrones persecuti sunt, quibus oppressis ac receptis pecoribus, propter rem bene gestam a nudis, consuetudo invaluit, ut nudi Lupercalia celebrarent. Eorum primus inititutor Romulus a Valerio Max. dicitur; vultque in memoriam Romuli et Remi nutritorum a Lupa celebrari.

4. *Porticu Municia.*] Porticus illa Minucia in nona urbis regione fuit, quæ Minucia vel a porta dicta est, vel ab ara juxta illam, quæ Minucio sacra fuit, quem deum Romani colebant.

6. *Ubi rhetoris.*] Sextum Clodium intelligit Rhetorem suum, de quo supra.

7. *In rostris collega tuus.*] Rostra erant in foro Romano, ubi habebantur conciones ad populum.

Ib. *Collega tuus.*] Julius Cæsar in rostris sedebat, eos vero tantum pertinuit sedere, qui judicabant.

Ib. *Toga purpurea.*] Toga purpurea Regum erat et triumphantium.

8. *In sella aurea, coronatus.*] Sella aurea Reges utebantur, quam etiam Cæsari Senatus decrevit, cum potestate perpetuo lauream coronam, auream in Ludis gestandi.

Ib. *Adscendis.*] Adscendit ad rostra Antonius.

Ib. *Accedis ad sellam.*] In qua sedebat Cæsar.

9. *Ita eras Lupercus.*] Lupercus ab arcendis lupis dicitur: Consul vero a Consulendo, quia patriæ consulere debet, Lupercorum autem proprium erat insolescere, Consulis autem gravitatem præ se ferre, a qua maxime alienus est Antonius.

Ib. *Diadema.*] Diadema regum est insigne, et fascia quædam, quæ eorum capiti circumligatur. Corona etiam regum est, sed cum hoc discrimine, quod etiam privatis civibus ob rem benegestam, et triumphantibus concederetur.

10. *Gemitus toto foro.*] Id est, gemitus in foro a toto populo factus est.

11. *Meditatum et cogitatum scelus.*] Non ex improviso ostendit illud diadema quasi statim repertum, sed per summum scelus meditatus domi fuerat Cæsari imponere, quo summum ejus in totum populum dominatum ostenderet.

17. *Tibi uni peteres.*] Tolerabile fuisset, si petiisset, ut uni sibi servire licuisset.

tas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num expectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensus, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor ne imminuam summorum virorum gloriam: dicam tamen dolore commotus: quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema; cum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. CÆSARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM CONSULEM POPULI JUSSU REGNUM DETULISSE, CÆSAREM UTI NOLUISSE. Jam jam minime miror, te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, multis post seculis, a M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in Senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus ta-

20. *Nudus concionatus.*] Luperci nudi incedebant in Lupercalibus; et cum Lupercus esset Antonius, merito dicit nudum concionatum esse.

26. *Interfectum esse.*] Cæsar interfectus fuit a Bruto et Cassio, cæterisque conjuratoribus, quia regium sibi pominatum vindicare videbatur, cujus tamen respuit insignia. At Antonius longe dignior morte fuit, qui ei illud voluit imponere.

27. *In fastis ad Lupercalia.*] Fasti libri sunt, quibus anni totius descriptio continetur, et in quos acta Consulum referebantur.

Ib. *Ad Lupercalia.*] Designat tempora quibus hoc diadema ab Antonio Cæsari oblatum est. Sic in Epist. Cic. ad Brut. *Decrevi ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur.*

28. *Dictatori perpetuo.*] Invidiose dicit inscripsisse, *Dictatori perpetuo*, quia Dictator in discordiis civium tantum ad sex menses creabatur.

29. *Populi jussu regnum detulisse.*] Turpiter mentitur Antonius populum imperium regni Cæsari detulisse.

32. *De die.*] De die vivunt qui palam, sine pudore, interdiu voluptatibus indulgent, tempestiva quæ vocantur convivia celebrantes. *In diem* vivere dicuntur, qui diei tantum præsentis rationem habent, et de crastino non cogitant: quod latrones et impudentissimi quique faciunt.

35. *L. Tarquinius.*] Is septimus et ultimus fuit regum Romanorum, qui a L. Bruto ejectus est.

Ib. *Sp. Cassius.*] Cum ille Cassius pro frumento Siculo pecuniam acceptam populo dedisset, necatus est. Vide Liv. lib. 2.

36. *Sp. Melius.*] Sp. Melius eques Romanus cum sua impensa populo frumentum largitus esset, atque ob id factum in regni affectandi suspicionem venisset, ab Ahala Servilio, Equitum Magistro, jussu Cincinnati Dictatoris occisus est. Vide Liv. lib. 4.

Ib. *M. Manlius.*] M. Manlius Capitolium contra Gallos defendit; cum vero multos ære alieno oppressos liberaret, affectandi regni crimine damnatus de rupe Tarpeia dejectus est: et Senatusconsultum factum, ne quis de gente Manlia Marci cognomen assumeret.

38. *Cæsar acturus.*] Acturus erat Cæsar de auspiciis ab Antonio nunciatis contra Dolabellam, quem Cæsar profecturus brevi ad Parthos substituere sibi Consulem volebat.

40. *Ementitis.*] Ementiri quis auspicia dicitur, qui falso obnunciat, et se de Cœlo servasse asserit, cum tamen non servarit.

men patere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem ° fortuna populi Romani: num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est.

XV. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? cum ex illa fuga, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima Auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum: simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque cum cæteri Consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, et quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent; qui tibi ille dies, Antoni, fuit? quanquam mihi subito tu inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei ᵃ mentem servare potuisses? pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum nobilem [M. Antonii filium] M. Bambalionis nepotem: quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii; improbum fecit ea, quæ dum timor abest, a te non discedit, audacia: etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri ᵇ tyranni, si illud funus

° *felicitas.* ᵃ *consilium.* ᵇ *Cæsaris.*

43. *Interitus Cæsaris.*] Illo tempore Cæsar interfectus.

Ib. *Incidi in id tempus.*] At jam se nolentem, et præter consilium suum, in ea tempora incidisse, quæ mortem Cæsaris subsecuta sunt.

1. *Quæ tua fuga.*] Non prius audivit mortem Cæsaris Antonius, quam abjectis Consularibus insignibus, fuga, suæ saluti consulerit.

2. *Beneficio eorum.*] Brutus, Cassius, aliique qui Cæsarem occiderunt, sed Brutus præsertim, cum de Antonio quoque interficiendo ab iis deliberaretur, vetuit ne ille occideretur, ut Plutarchus refert.

4. *Frustra semper verissima.*] Vera quidem erant Auguria Ciceronis, quia ante et post civile bellum prænunciavit quæ erant eventura, et revera evenerunt; sed quibus nec Cæsar, nec Pompeius, nec Brutus credere voluerunt. Persuaserat enim Cæsari et Pompeio, ut res inter se componerent, et Bruto, ut Antonio diffideret; sed nemo eorum eum dicentem audivit.

5. *Liberatoribus nostris.*] Liberatores appellat Brutum, Cassium, aliosque conspiratores, qui interfecto Cæsare, in Capitolium se receperunt.

11. *Post diem tertium.*] Nempe a morte Cæsaris.

12. *Ædem Telluris.*] De ea dictum est, Philip. I. Parag. I. not. ad l. 7.

13. *Obsiderent.*] M. Lepidus post cædem Cæsaris, per noctem forum militibus replevit.

17. *M. Antonii filium.*] M. Antonius filium obsidem in Capitolium ad Brutum miserat, de quo Philip. I. Parag. I. not. ad l. 14.

18. *Bambalionis.*] De isto Bambalione dictum est Philip. II. Parag. not. ad l. 7.

Ib. *Non diuturni magister officii.*] Timor homines in officio continet, sed non diu.

fuit, ſceleratiſſime præfuiſti: tua illa pulchra laudatio, tua miſeratio, tua cohortatio: tu, tu, inquam, illas faces incendiſti, et eas, quibus ſemiuſtulatus ille eſt, et eas, quibus incenſa L. Bellieni domus deflagravit; tu illos impetus perditorum hominum, et ex maxima parte ſervorum, quos nos vi manuque repulimus, in noſtras domos immiſiſti. Idem tamen, quaſi fuligine abſterſa reliquis diebus in Capitolio præclara Senatuſconſulta feciſti, ne qua poſt Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur. Meminiſti ipſe de exulibus: ſcis de immunitate quid dixeris; optimum vero, quod Dictaturæ nomen in perpetuum de republica ſuſtuliſti; quo quidem facto tantum te cepiſſe odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum Dictatorem, tolleres metum; [c] conſtituta reſpublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius ſui potuit eſſe diſſimilis? inſpectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur: neque ſolum ſingulis [d] veniebant immunitates, ſed etiam populis univerſis: civitas non jam ſigillatim, ſed provinciis totis dabatur. Itaque ſi hæc manent, quæ ſtante republica manere non poſſunt, provincias univerſas, P. C. perdidiſtis: neque vectigalia ſolum, ſed etiam imperium populi Romani hujus domeſticis [e] nundinis diminutum eſt. Ubi eſt ſepties millies ſeſtertium, quod in tabulis, quæ ſunt ad Opis, patebat? funeſtæ illius

[c] *pacata.* [d] *vendebantur.* [e] *pactionibus.*

22. *Pulchra laudatio.*] Ironia. Antonius orationem habuit ad populum de Cæsaris laudibus, in qua concitavit populum contra illius interfectores.

Ib. *Tua miseratio.*] Populum non solum verbis, sed etiam ostensa Cæsaris imagine, quam ex cera confecerat, et tunica sanguine conspersa, manibus accepta et explicata ad miserationem provocavit. Appianus et Plutarchus.

23. *Tua cohortatio.*] Eadem Oratione populum ad vindicandam Cæsaris mortem impulit.

Ib. *Illas faces incendisti.*] Commota plebs Antonii Oratione, facibus ex rogo Cæsaris acceptis, domum Bellieni Senatoris combussit, et ad aliorum percussorum ædes cucurrit, ad eas pariter incendendas; sed a Dolabella alio Consule vix repulsa est.

27. *Fuligine.*] Dum haberet Antonius suam Orationem, a rogi fumo, in quo comburebatur Cæsaris cadaver, fuliginosus factus est.

29. *Immunitatis tabula.*] Multæ immunitates et vacationes a bello militibus datæ fuerunt a Cæsare, quas ultro conferre Antonius volebat, sed suadente Servio Sulpicio, Senatusconsultum factum est, quo vetabatur ne qua ejusmodi deinceps immunitas valeret.

Ib. *Figeretur.*] Leges, decreta, et alia ejusmodi beneficia, quæ concedebantur, tabulis æreis incisa, in Capitolio et in aliis locis publicis figebantur, ut omnibus innotescerent.

31. *Dictaturæ nomen.*] Tulit, ne quis ullam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet; qui secus facit, eum necare jus fasque esset.

39. *Civitas.*] Romana civitas singulis et privatis hominibus dabatur.

43. *Septies millies sestertium.*] Id est, septemdecim milliones et quingenta millia aureorum nostratium Gallicorum.

44. *Quod in tabulis.*] Loquitur de tabulis in quibus summæ pecuniarum continebantur.

Ib. *Ad Opis.*] Supple *ædem* Opis, ubi erat ærarium.

quidem pecuniæ; fed tamen fi iis, quorum erant, non redderentur, quæ nos a tributis poffent vindicare. Tu autem H. S. quadringenties, quod idibus Martiis debuifti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere defiifti? [Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar?] Sunt enim quidem innumerabilia, quæ a diverfis emebantur [f] non infciente te: fed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amiciffimo, decretum in Capitolio fixum: quo prepofito, nemo erat, qui in ipfo dolore rifum poffet continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Dejotaro Cæfar? æque atque huic ordini, ut equeftri, ut Maffilienfibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram effe fentiebat. Igitur a quo vivo, nec præfens, nec abfens rex Dejotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus eft [g] gratus. Compellarat hofpitem præfens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus fuis collocarat: Armeniam abftulerat a Senatu da-

[f] *te confcio.*

[g] *gratiofus.*

44. *Funestæ illius quidem pecuniæ.*] Pecunias ait esse funestas, quia ex proscriptione bonorum collectæ erant, qui Pompeio adhæserant.

46. *Quæ nos a tributis.*] Illæ pecuniæ, quanquam injuste collectæ sint, poterant tamen privatos cives ab illis pecuniis eximere, quas solvere coguntur Reip.

Ib. *H. S. quadringenties.*] Id est, millionem unum auri Gallici.

48. *Debere desiisti.*] Quærit quomodo æs dissolverit Antonius tam subito. Ironice loquitur, quia revera non ille dissolverat, sed jure quodam tyrannico sibi vindicaverat.

Ib. *De commentariis infinitis.*] De his dictum est Phil. 1. Parag. 1. 18

51. *De rege Dejotaro.*] Dejotarus Rex Gallogræciæ, amicus populi Romani, et Rex Armeniæ minoris a Senatu appellatus, cum Pompeio fuit in acie Pharsalica; at victo Pompeio a Cæsare, in regnum suum se recepit; satisfecit Cæsari, ad quem equites et pecuniam ab eodem Cæsare imperatam misit; quem etiam ad bellum contra Pharnacem proficiscentem in castello suo Lucceio recepit. Is a suis accusatus, quasi Cæsarem apud se divertentem occidere voluisset, a Cicerone defensus est; sed tamen altera Gallogræciæ parte a Cæsare multatus est, et ablata data ei a Senatu Armenia: at interfecto Cæsare quidquid ablatum fuit, ei redditum est. Verum Antonius legatis Regis et hospitibus dissuadentibus pollicitus est, si certam pecuniæ summam ei conferret Dejotarus edictum se prolaturum, quo erepta a Cæsare restituerentur, quasi illud in commentariis Cæsaris invenisset.

54. *Huic ordini.*) Senatorio.

55. *Massiliensibus.*) Amicissimi fuerunt semper populo Romano Massilienses, quos tamen per legatos D. Brutum et A. Trebonium expugnavit: immo eorum urbs Massilia in triumpho ejus deportata est, ut refert lib. 2. de officiis. Infensus autem illis fuit, quod Pompeio Senatuique faverent.

56. *Nec præsens.*) Bis vidit Dejotarum Cæsar; cum nempe in Asiam contra Pharnacem profectus est, et cum ex Asia rediit.

Ib. *Nec absens.*) Bis defensus est Dejotarus apud Cæsarem; Nicææ a M. Bruto, Romæ a Cicerone.

58. *Compellarat.*] Dejotarum Cæsar compellarat de pecunia sibi danda.

Ib. *Computarat.*] Id est, rationes contulerat, quibus summam fecerat ejus pecuniæ, quam ex toto Dejotari regno colligere poterat, ut eam populis suis imperaret.

59. *Tetrarchiam.*) Tetrarchia dicitur quarta regni pars.

ſum; hæc vivus eripuit, reddidit mortuus: at quibus verbis? modo æquum ſibi videri, modo non iniquum: [h] mira verborum complexio; at [i] ille nunquam (ſemper enim abſenti affui Dejotaro) quidquam ſibi, quod nos pro illo poſtularemus, æquum dixit videri. 65

XVI. Syngrapha H. S. centies per legatos viros bonos, ſed timidos et imperitos, ſine noſtra, ſine reliquorum hoſpitum regio ſententia, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res [k] venierunt et veneunt: qua ex ſyngrapha quid ſis acturus meditere cenſeo. Rex enim ipſe ſua ſponte, nullis commentariis Cæſaris, ſimul atque audivit ejus interitum, [l] ſuo Marte res ſuas recuperavit; ſciebat homo ſapiens, jus ſemper hoc fuiſſe, ut quæ tyranni eripuiſſent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepti eſſent, recuperarent. Nemo igitur jureconſultus, ne iſte quidem, qui tibi uni eſt jureconſultus, per quem hæc agis, ex iſta ſyngrapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante ſyngrapham recuperatæ: non enim a te emit; ſed prius, quam tu ſuum ſibi venderes, ipſe poſſedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ergo de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores ſunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud iſtum conſtruuntur, ut jam [m] appendantur, non numerentur, pecuniæ. At quam cæca avaritia eſt! nuper fixa tabula eſt, qua civitates locupletiſſimæ Cretenſium vectigalibus liberantur: ſtatuiturque, ne poſt M. Brutum Proconſulem ſit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non conſtringendus? an Cæſaris decreto

[h] *confuſa diſpoſitio.* [i] *Cæſar.* [k] *venditæ ſunt et venduntur.* [l] *per ſe.* [m] *ponderentur.*

1. *Syngrapha.*] Syngrapha est formula obligationis, qua nos aliquid ab alio accepisse, et reddere promittimus.

Ib. *H. S. centies.*] Ducenta quinquaginta millia scutatorum Gallicorum.

3. *Gynæceo.*] Gynæceum locus est destinatus solis mulieribus.

9. *Ne iste quidem.*] Intelligit Sextum Clodium Rhetorem et Consultorum Antonii; quem ab exilio revocavit.

13. *Ille vir.*] Dejotarus, qui fortiter egit recuperando sua bona, quæ Cæsar abstulerat.

14. *Auctorem*] Cæsarem, qui auctor fuit.

Ib. *Commentariis infinitis.*] De istis commentariis dictum est superiore Oratione, qui infiniti a Cicerone dicuntur, quia nihil in eis certum.

16. *Imitatores*] Hic imitatores eos dicit, qui aliorum manus imitari poterant.

Ib. *Gladiatorum libellos.*] Respicit ad morem gladiatorum: nam qui pugnam editurus erat, solebat proponere libellos, in quibus dies futuri muneris designarentur, in quibus item nomina et paria gladiatorum exponerentur. Vide Lipsium Satur. l. 2. c. 18.

21. *Post M. Brutum.*] Post mortem Cæsaris Creta provincia Bruto decreta est, quam per decretum liberavit ab onere provinciæ, cum abierit e vivis Brutus; neque enim ausus id ante fuerat, ne Brutum læderet: ait autem, fixam fuisse tabulam, quia in tabula decreta et leges describebantur.

22. *Non constringendus.*] Insaniæ accusat Antonium.

Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti, ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio, cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt: qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui, de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quæ et risus hominum et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia Tribunus-plebis sinistrum fulmen nunciabat? cum tua quid interest, nulla auspicia sunt: cum tuorum tum sis religiosus? quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? intervenit enim: quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses: omnibus eum contumeliis o-

23. *Creta nihil ad Brutum.*] Cæsar in annum sequentem Cassio Syriam, et Bruto Macedoniam decreverat, ut refert Appianus lib. 3. de bell. civil.

26. *Hic venditor.*] M. Antonius.

27. *De exulibus.*] Commentus est Antonius legem latam fuisse a Cæsare de exulibus revocandis, quam ad columnas appendi voluit.

28. *Reditus inquinatos.*] Id est, reditus ignominia notatos, quod serius aliqui aliis restituerentur. Legunt quidam *reditus æquatos*, quia quosdam restituit Antonius, quorum causæ dissimiles erant: nam dissimilium dissimilis ratio esse debet; qui gravius peccarunt, gravius puniri par est. Eos autem æquavit Antonius, quia non ex Cæsaris mente, sed ex sua libidine restituit.

32. *In loco patrui.*] C. Antonius olim in Consulatu collega Ciceronis, patruus M. Antonii, accusatus a Cœlio de repetundis, ob Macedoniam ab eo expilatam; defensus a Cicerone, exilio damnatus fuerat. Sed licet Antonius multos ab exilio revocatos in pristinam dignitatem restitueret, de patruo suo nullam unquam mentionem fecit.

34. *Ad censuram petendam impulisti.*] Cum Antonius postea fuisset restitutus, eum ad censuram petendam excitavit, subornavitque homines levissimos et abjectissimos, qui illius essent competitores; quod et risus hominum movit, et querelas, quod homines ejusmodi fierent Censuræ candidati, et quod vir nobilissimus sic ab Antonio luderetur.

36. *Comitia non habuit.*] Censores a Consulibus comitiis centuriatis creabantur.

Ib. *An quia Tribunus-plebis sinistrum.*] Ironice ridet, quod fuerit prohibitus a comitiis habendis obnunciatione alicujus Tribuni, qui fulmen aliquod sinistrum viderat, quod vitiosum erat comitiis: nam tonante Jove et fulgurante, comitia haberi nefas.

38. *Religiosus.*] Ironia. Augur autem erat Antonius, ideoque religiosus, unde suos auspiciis subesse non existimabat, et se ac suos extra omnia auspicia positos esse sibi persuadebat.

Ib. *Eundem in septemviratu.*] Cum C. Antonius septemviratum peteret, ab Antonio est relictus. Septemviri autem illi Epulones dicti sunt, quod epulas indicendi Jovi cæterisque diis potestatem haberent.

39. *Intervenit enim.*] Id est, adfuit C. Antonius; quare absentiam causari non potuit Antonius.

Ib. *Ne salvo capite.*] Sic interpretatur cum maturatio: *Id est, salva et integra fama C. Antonii, quem idcirco adesse voluit Antonius, ut majori dedecore afficeretur, cum negare septemviratum ei integra fama non posset.*

nerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas; filiam ejus, sororem tuam [d] ejecisti, alia [e] conditione quæsita, et ante perspecta: non est satis; [f] probri insimulasti pudicissimam fœminam: quid est, quod addi possit? contentus eo non fuisti; frequentissimo Senatu Kalendis Jan. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentior-ne, qui in Senatu; an improbior, qui in dolabellam; an impurior, qui patre audiente; an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa redeamus: [g] quæ fuit tua cognito? acta enim Cæsaris pacis causa confirmata sunt a Senatu: quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur; si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur [h] venerunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Juniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti; an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam [i] percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, cum etiam Capuam deducere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris, vel potius pene non abieris, scimus: [k] cui tu urbi minitaris; utinam conere, ut aliquando illud PENE tollatur. At quam nobilis est tua illa peregrinatio? quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ [l] vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, et collusoribus dividebas; mimos dico et mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio

[d] *repudiasti.* [e] *alia uxore.* [f] *stupri.* [g] *cur ea tu solus cognovisti?* [h] *venduntur?* [i] *peragrationem.* [k] *quali.* [l] *damnum.*

29. *Sororem tuam.*] Erat filia C. Antonii, qui patruus erat hujus Antonii; patrueles enim fratres vel sorores sunt, ait Caius, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur.

51. *Ad Chirographa redeamus.*] Chirographum est privata cautio manu alicujus vel scripta, vel subscripta. Loquitur de chirographis hic, quæ falso Cæsaris nomine protulit.

55. *At sic placuerat.*] Occupatio quæ sit ab ipso Cicerone.

60. *Capuam coloniam.*] Ridet Antonium, qui cum Capuam coloniam deducere vellet ex veteranis militibus, a Capuanis non solum prohibitus, sed pene interfectus est.

63 *Pene tollatur.*] Pene occisus est Capuæ Antonius: optat ut illud *pene* tollatur, sed interficiatur Antonius.

66. *Agrum Campanum.*] Campanus ager publicus et vectigalis erat; quem tamen Antonius dividere militibus veteranis voluit, ut sibi addictos haberet.

70. *Agro Leontino.*] Ager Leontinus est in Sicilia, quem Sexto Clodio suo dicendi magistro cedit.

71. *In pop. Rom. patrimonio.*] Quamdiu illi agri in populi Romani patrimonio fuerunt.

grandi fœnore, et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset; Rhetori duo, quasi disertum facere potuisset.

XVIII. Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consulisti me per literas de Capua tu quidem (sed idem de Casilino respondissem) posses-ne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere: negavi in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset [a] incolumis, coloniam, novam jure deduci: colonos novos [b] adscribi posse rescripsi: tu autem, [c] insolentia elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexilium tolleres, et aratrum circumduceres; cujus quidem vomere portam Capuæ pene perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Ab hac perturbatione [d] religionum [e] advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem: quo jure? quo ore? eodem, inquies, quo in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulæ, modo Cæsaris, non tuæ: quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem

[a] *integra.* [b] *adjungi.* [c] *superbia.* [d] *auguriorum.* [e] *invadis.*

72. *Grandi fœnore, et fructuosæ.*] Id est, feracissimi illi agri multos populo Romano fructus referebant. In aliis codicibus legitur *glandiferæ*, at vox ista quercuum est, quæ steriles sunt: nisi forte velit Cicero glandibus hos agros ad sues pascendos abundare. [Sed de Arationibus hic agitur. Manutius *grandifer* legit.]

73. *Quasi disertum facere potuisset.*] Rhetor ille Clodius operam in edocendo Antonium declamationem perdiderat: cui tamen tria millia jugerum pro mercede rependit; at quam longe pluia, si doctiorem reddidisset.

2. *Casilinum.*] Casilinum oppidum est Campaniæ ad flumen Vulturnum, quo Julius Cæsar, confectis bellis civilibus, coloniam deduxerat.

5. *Auspicato deducta.*] Nihil Romani suscipiebant, quin prius auspicia captarent.

9. *Ut vexilium tolleres.*] Quod fieri solet in colonia deducenda, [*Manut.*] Quia fere milites confectis stipendiis, mercedis gratia in colonos assumebantur, illi sub vexillo in colonias deducebantur; quo cum pervenissent, vexillum figebatur.

Ib. *Aratrum circumduceres.*] Agri qui novæ coloniæ concedebantur, aratro designabantur.

10. *Portam Capuæ.*] Spatium terræ Casiliensibus agris adjunctum, tam amplum fuit, ut pene ad portam urbis Capuæ pertineret.

11. *In M. Varronis.*] Marcus ille Varro longe omnium togatorum sui temporis doctissimus Pompeium secutus fuerat. Eo mortuo, invasit in ejus fundum Antonius, causatus eum a Cæsare accepisse pecuniam.

15. *Et si ab hasta.*] Concedit Antonio Cicero legitime illum agrum emisse, quia a Cæsare hastæ subjectus est.

16. *Non tuæ.*] Id est, falsæ, quia multas falsas tabulas, quasi a Cæsare scriptas, proferebat

Ib. *Quibus debuisti.*] Proferebantur Senatorum tabulæ, quibus patebat ingentem pecuniæ summam, de qua superius, Idibus Martiis debuisse.

17. *Non quibus tu te liberavisti.*] Falsis nominibus tabulas Antonius proferebat, quibus se ære alieno liberabat.

Cassinatem fundum quis [f] venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Cæsare; ipsum enim expectare magnum fuit: quis vero audivit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quod si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes; quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios illos parumper, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ et temeritatis tuæ; non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus? ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium: quæ in illa villa antea dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio omnisque doctrinæ. At vero, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres-familias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo;

[f] *venditum esse.*

19. *Misisse te dicis Alexandriam.*] Dicebat Antonius, subjecta hastæ fuisse, seu auctione vendita fuisse Alexandriæ a Cæsare Varronis bona, ad quæ emenda miserat.

20. *Magnum fuit.*] Ironia; tanta enim avaritæ cupiditate ducebatur Antonius, ut non potuerit expectare dum Cæsar Romam rediisset.

23. *Ut rederes.*] Cæsar scripsit ad Antonium, ut Varroni suum fundum redderet Cassinatem.

24. *Remove gladios.*] Ostendit ipsum vi et armis obtinere istum fundum Varronis, et sejungit Cæsaris causam ab Antonii audacia.

26. *Non dominus modo.*] Si destituatur armis Antonius, non modo Varro illius fundi dominus eum non recipiet, sed nemo erit qui non Antonium dejiciat ex illis possessionibus, quas injuste sibi vindicavit.

28. *Es perbacchatus.*] Id est, omni te libidinis insaniæ turpissime permisisti.

29. *Ab hora tertia.*] Sunt qui putant Ciceronem loqui de tertia noctis hora, et de illis antelucanis cœnis, quas frequentissime reprehendebat in Catilina. (Sed multo turpius erat ab hora tertia diei perbacchari cum hora non sobriis initium esset cœnæ.)

32. *Diversorium.*] Diversorium dicit, quia in villis tantum ad tempus, animi relaxandi causa, habitatur.

35. *Inquilino.*] Inquilinus dicitur qui solus in ædibus conductis habitat, non autem cum domino, vel eo qui habitandi jus habet.

38. *Meritoriis.*] Pueri meritorii dicuntur, qui sub corpore quæstum faciunt.

Ib. *Scorta.*] Scortum mulier infamis est.

Ib. *Matres-familias.*] Mater familias pro muliere pudica et honesta, sive vidua sit, sive nupta, sumitur.

Ib. *Cassio.*] Cassinum Campaniæ oppidum est.

39. *Aquino.*] Aquinum oppidum est in Latio.

Ib. *Interamna.*] Interamna Campaniæ oppidum est, non longe ab Aquino, quod sic dictum est, quia inter duos amnes in unum confluentes, Melpim et Lirim, interjacet. Strabo.

jure id quidem. In homine enim turpissimo [g] obsolebant dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multititudo; at iste operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates; sed tamen in via habitabant: quid Anagnini? qui cum essent [h] devii [obviam ei] descenderunt, ut istum, tanquam si esset Consul, salutarent: incredibile dictu est; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum: præsertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustellam et Laconem: quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Scidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent: magno quidem judicio, studio, benevolentia, caritate; non ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nunciata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti: quid evenerit postea, nescio: metum credo valuisse, et arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti; effecistique non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe ut dissimilis esset sui.

XVIII. Qui vero reditus inde Romam? quæ perturbatio totius

[g] *obscurabantur.* [h] extra *viam.*

44. *Stulte Aquinates.*) Aquinates venerunt quidem obviam, quia habitabant circa viam Latiam, per quam iter faciebat: sed stulte egerunt; neque enim dignus erat qui tanto in honore haberetur Antonius.

45. *Anagnini.*) Anagnia oppidum est Campaniæ.

48. *Mustellam et Laconem.*) De his loquitur lib. ad Att. 16.

51 *Scidicinos.*) Sidicinum, sive Teanum, colonia et urbs Campaniæ fuit, Cassinum versus.

Ib. *Puteolanos.*) Puteoli maritimum oppidum est in Campania. Festus: *Puteolos dictos putant ab aquæ calidæ putore: quidam a multitudine puteorum earundem aquarum gratia factorum.*

52 *Brutos*) Invaluerat hæc consuetudo apud illos veteres, ut singulæ nationes Romæ patronos haberent, in quorum essent clientela

53. *Basilum.*) Basilus ille primo Pompeium, deinde Antonium secutus est.

56. *Collegæ.*) Dolabellam dicit, qui bustum Cæsaris evertit; de quo dictum Philip. I Parag. I.

58. *Concidisti.*) Id est, metu exanimatus es.

Ib. *Metum credo, et arma.*) Hic Cicero Dolabellam arguit, quod Reipublicæ partes deseruerit, non metu armorum Antonii, ut dicebat: sed quia ab eo pecunia corruptus est, ut eum sibi semper addictum haberet.

59. *De cœlo detraxisti.*) De cœlo detrahere, sive disturbare, idem est, ac aliquam de maxima gloria dejicere, aut laudibus spoliare: nam quos laudamus, dicimus eos ad cœlum laudibus efferre.

Ib. *Effecisti.*] Cum non tam esset improbus Dolabella quam Antonius, effecit non ut sibi Antonio esset similis Dolabella; id est, tam sceleratus quam Antonius; sed saltem non tam probus quam antea fuisset.

urbis? memineramus Cinnam nimis potentem; Syllam postea dominantem; Cæsarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi; ista vero quæ et quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: [a] scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis. P. C. consuetudine obduruimus; Kalendis Juniis, cum in Senatum ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus: at iste, qui Senatu non egeret, neque desideravit quemquam, et potius discessu nostro lætatus est, statim illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causa, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis, et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis actis nihil est lege gravius: in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit; quod etiam [b] infimis civibus semper [c] obtentum est, [d] signa, [e] tabulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

a plenas *scutis*. b *abjectis*. c *ratum fuit*. d *statuas*. e *imagines*.

2. *Cinnam.*] Cinna civis fuit Romanus, qui crudelitate sua Rempub. vestavit, et adversarios vocatus ad pileum servis vicit.

Ib. *Syllam.*] Sylla Dictaturam invasit, in eaque summa crudelitate superatis partibus Marianis contra cives usus est.

3. *Gladii absconditi.*] Cinna, Sylla, et Cæsar dominatum sibi quidem usurpabant, sed non aperte ut Antonius.

5. *Agmine quadrato.*) Sequebantur Antonium milites quasi semper parati ad prælium.

7. *Obduruimus.*] Obdurescere dicuntur qui callum obducunt.

Ib. *Kal. Jun.*) Kalendis Juniis rediit in urbem Antonius, quo tempore propter illius metum, nemo Senator in Senatum venire ausus est.

9. *At iste.*) Antonius videlicet, qui tyrannus erat, non indiguit ope Senatus; cum vellet Remp. ad arbitrium suum regere.

10. *Mirabilia facinora.*) Per illa mirabilia facinora intelligit ea quæ præter omnium admirationem fiunt. Ironia: nam postea exponit, quæ scelerate et ambitiose ab Antonio facta sunt.

11. *Chirographa.*) Cæsaris chirographa valere quidem voluit Antonius, quia iis ad avaritiam suam et libidinem abutebatur, sed non alias Cæsaris leges; quia Rempub. stabiliebant, quam evertere funditus volebat.

13. *Numerum annorum.*] Tulerat Cæsar ne provinciæ Prætoriæ plusquam annum, ne plusquam biennium Consulares obtinerentur. At eorum imperium ad plures annos prorogravit Antonius.

16. *Firmissimum est testamentum.*) Ex Ulpiano, *testamentum est mentis nostræ contestatio in id solemniter facta, ut post mortem nostram valeat.* Quare firmissimum omnium, quæ fiunt a privatis, haberi debet.

17. *Sine promulgatione.*) Lex promulgari tum dicebatur, cum populo proponebatur vel ferenda, vel abroganda. Ferre enim, vel abrogare legem sine jussu populi non licuit.

Ib. *Alias, ut tolleret, &c.*) Veras leges quas tulerat Cæsar sustulit; et falsas promulgavit, et exposuit populo.

21. *In hortos Pompeii.*) Domum et hortos Pompeii Antonius emerat.

Ib. *Villam Scipionis.*) Hæc villa erat in Tiburtino, quam ob hasta emit Antonius.

Et tu in Cæsaris memoria diligens? Tu illum amas mortuum? quem is [f] majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic Divo Julio Marcus Antonius? quid igitur [g] cessas? cur non [h] inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus: nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui! Quæro deinceps, num hodiernus dies qui sit ignores? nescis, heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari triburetur? cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres; placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri te omnia quæstu tuo, non illius dignitate [i] metiri. Quid ad hæc tandem! expecto eloquentiam tu-

[f] *poterat consequi majorem honorem.* [g] *differs?* [h] *consecraris.* [i] *æstimare.*

22. *Cæsaris memoria diligens.*] Id est, tu qui tam diligens es in honoranda memoria Cæsaris.

24. *Pulvinar, simulacrum.*] Pulvinar lectulus erat stratus in templis, in quo numinis alicujus simulacrum reponbatur.

Ib. *Fastigium.*] Fastigium moles quædam erat instar pyramidis in altum extructa, quam variis picturis ornatum in consecrationibus Deorum erigebant: (is igitur Cæsari honos datus, ut tanquam in æde sacra, sic in ejus domo fastigium esset.

Ib. *Est ergo flamen.*) Flamen seu sacerdos divis assignabatur, ut Jovi, quia Dialis; Marti, quia Martialis; Romulo, quia Qirinalis dicebatur. Unde porro flamen dictus sit, jam exposuimus in Orat. pro Mil Parag VI. l. 32.

25. *Divo Julio.*) Divos appellabant eos homines, qui virtute cæteris superiores inter deos referrebantur.

27. *Collegæ sumus.*] Cicero et Antonius augures erant.

28. *Sive quod mortui!*) Contendit non esse referendum in Deos Cæsarem, tum quia tyrannus, tum quia occisus fuit. Homines [illegible]m ejusmodi plane indigni erant honoribus.

29. *Quæro deinceps.*) M. Antonius tulerat ad populum, et populus comprobaverat, ut quinto ludorum die sacra Cæsari fierent: quod neglexit Antonius, et quod in eo jam carpit Cicero.

30. *Ludorum Rom.*] Illi ludi primum a Tarquino Prisco instituti, hique Romani seu Circenses dicti sunt, quod in Circo maximo exhiberentur, in quibus pugiles et equites decertabant.

32. *Cur non sumus prætextati?*) Ex illo loco edocemur cum prætexta ludis adfuisse Romanos, quibus vestis illius erat de hac dictum est sæpe.

33. *Supplicationes.*) Antonius tulerat ut supplicationes mortuo Cæsari quasi Deo deferrentur.

34. *Pulvinaria noluisti?*) Noluit Antonius ut pulvinaria Cæsaris statuæ collocarentur, ne qua forte injuria inferretur. At inde eum arguit Cicero, quia vel ei omnes honores divini exhibendi sunt, vel nullus.

36. *Pulvinar esse.*) Quatuor hæc honorum genera ei, qui in deos referebantur, conferebant, simulacrum sive statuam; plvinar, in quo reponeretur ad populorum venerationem; fastigium; sacerdotem.

40 *Expecto eloquentiam.*) Ridet Antonium, cujus nulla erat eloquentia, et dicendi usus, quem ironice confert cum avo suo disertissimo oratore, quem pas-

tam disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiorem in dicendo ille nunquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omnino [k] hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc [l] punctum temporis, quo loquor, defende, si potes: cur armatorum corona Senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur [m] valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causa se facere dicit.

[k] *aperire* os. [l] *momentum.* [m] *fores.*

sum laudat Cicero in libris de Oratore.

41. *Disertissimum.*) Dicebat hic Antonius Orator multos se disertos Oratores, eloquentem neminem vidisse.

Ib. *At te etiam apertiorem.*) Apertus et simplex idem significant. Amphibologice autem Antonium ridet, dum apertum et simplicem vocat; nam et ad corpus, et ad orationem hæc verba referri possunt. Nam cum esset Lupercus, nudus concionatus erat.

47. *Armatorum corona.*) Quando Antonius primæ Ciceronis orationi respondit omnia loca armatis militibus complevit.

49. *Concordiæ.*) Id est, templi Concordiæ.

50. *Ityræos.*) De his supra Parag. IV. l. 23.

PERORATIO.

In qua conatur Antonium ad meliorem frugem revocare: & ab ipsa scelerum suorum magnitudine, quæ diuturna esse non potest; & ab exemplo Cæsaris eum confirmat, qui occisus est, cum longe Antonium superaret: denique ostendit quantum mortem contemnat, modo moriens populum Romanum liberum relinquat.

XIX. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium? caritate et benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes esse, mihi crede, diuturnus; etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine

5. *Salvis nobis.*) Exprobrat tacite Antonio consilium de Cicerone interficiendo.

7. *Minime avara conjux.*) Fulvia conjux Antonii, jam Clodio, et Curioni nupserat; duos illos posteriores ad seditiones excitandas impulerat. Quorum uterque, Clodius videlicet a Milone interfectus est, Curio a Juba rege Mauritaniæ cum suis copiis deletus est. Spe-

contumelia deferibo, nimium debet diu populo Romano tertiam [a] pensionem. Habet populus Romanus ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potius ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit: habet quidem certe respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores; quo volent, illi cedant, otio consulentes, tamen a republica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest: pax est tranquilla libertas; servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt: at exemplum facti reliquerunt; illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tamen rex fuit, cum esse Romæ regem licebat. Spurii Cassius, Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt; quod cum ipsum factum per se præclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum; præsertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo Dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiam Senatus populique Romani: confer cum hac nummatione tua tuorumque: tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit; sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt; sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis: si propter innocentiam, laudo; si propter vim, non

[a] *solutionem.*

rat quoque Orator, et breri Antonium interficiendum esse conjugis facinore.

9. *Ad quos.*) Brutum et Cassium designat, qui Rempub. contra Tyrannos defendent, quam jam a Cæsaris invasione vindicarunt.

14 *Ite cedant.*) Etiamsi Brutus et Cassius profecti fuissent in provincias post Cæsaris cædem, voluerunt illi cepere ad tempus, ut reipub. otio consulerent. At illi facile revocabuntur, ut eandem Rempub. contra Antonii potentiam tueantur.

20. *Tarquinium Brutus.*] Junius Brutus Tarquinium exegit Roma: de hoc dictum Phil. II. Parag. V. not. ad *l.* 52. Vide Livium lib. I.

22. *Cassius, Melius, Manlius.*) De his supra ibid. l. 56.

24. *In regnantem.*) Cæsarem.

32. *Nummatione.*) Nummatio est magna vis pecuniæ. (Sed alii rescribendum censent *Nundinatione.*)

intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies et noctes timere a suis? nisi vero majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus. An tu es ulla re cum eo comparandus? fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitaret, effecerat: muneribus, [b] monumentis, congiariis, epulis, multitudidem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios [c] clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum: cæteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ [d] sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caverat. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama gloriosum, tyrannum occidere? an cum illum homines non tulerint, te ferent? certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles; cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor; defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsi Catilinæ gladios, non pertimescam tuos; quinetiam corpus libenter obtulerim, si [e] repræsentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat quod jamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso

[b] *ædificiis.* [c] *clementia ficta.* [d] *illata.* [e] *restitui.*

41. *Tui te.*) Ait, quod, quemadmodum ab hominibus amicis et familiaribus occisus est Cæsar, a ita suis sit Antonius occidendus.

44. *Quosdam habuit.*) Cæsar pluribus beneficiis multos ex suis interfectoribus affecerat, præcipue Decimum Brutum, quem in secundis hæredibus nominaverat. Marcus vero Brutus filius ejus creditus fuerat.

50. *Congiariis.*) Congiarium munus significat, quod ab imperator dabatur.

63. *Quibus ortus sis.*) Habuit in familia M Antonius illum M. Antonium oratorum celeberrimum, qui Consulatum gessit anno urbis 654. et Caium Antonium, qui cum Cicerone Consul fuit

69. *Pariat, quod jamdiu parturit.*) Parere dicitur qui fœtum in lucem edit; parturire vero, qui parere desiderat.

in templo negavi, posse mortem immaturam esse Consulari, quando verius nunc negabo seni? Mihi vero, P. C. jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi: duo modo hæc opto; unum, ut moriens populum
75 Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus a diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur.

76. *Ut de Repub. quisque mereatur.*) Optat ut bene iis, qui bene de Republica, at male iis, qui male de Republica meriti sunt, eveniat.

IN

M. ANTONIUM

PHILIPPICA IX.

ARGUMENTUM.

LEGE *cautum erat apud Romanos, ut qui in munere obeundo legati interfecti essent, eis statua erigeretur; quare cum in sua legatione ad Antonium Servius Sulpicius interiisset, actum est in Senatu de statua ei decernenda: in ea fuerunt opinione Pansa Consul et Cicero. P. Servilius eum quidem sepulcro, non statua, honestandum censuit, utpote qui non ferro, sed tantum ex valetudine obiisset. Contendit Cicero et sepulcro et statua ornandum esse, hac maxime fretus ratione; quod etsi non ex casu obierit, tamen ei legatio mortem attulerit, quia gravi affectus valetudine profectus ad Antonium est.*

GENUS CAUSÆ.

In genere deliberativo est: agitur enim de statua legato erigenda, qui in legatione diem obiit.

STYLUS.

Stylus quidem mediocris est, versatur enim in legis et exemplorum interpretatione, et narrationibus; quandoque tamen sublimior, maxime cum Sulpicium laudat.

PARTES.

Hæc oratio Exordio constat, Narratione, Divisione, Confirmatione, et Peroratione.

EVENTUS.

Erecta est in Rostris Servio Sulpicio statua; ut refert Pomponius lib. Digest. 1. tit. de Orig. Juris.

EXORDIUM.

I. VELLEM, dii immortales feciſſent, P. C. ut vivo potius Servio Sulpicio gratias ageremus, quam mortuo honores quæreremus. Nec vero dubito, quin, ſi ille vir [a] legationem renunciare potuiſſet, reditus ejus et nobis gratus fuerit, et reipublicæ ſalutaris futurus: non quo L. Philippo et L. Piſoni aut ſtudium, aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere; ſed cum Servius Sulpicius ætate illos anteiret, ſapientia omnes, ſubito ereptus e cauſa totam legationem orbam et [b] debilitatam reliquit.

INTERPRETATIO.

[a] *legatione peracta domum redire.* [b] *imperfectam.*

NOTÆ.

7. *Sapientia omnes.*) Ait Sulpicium ſuperare omnes alios ſapientia propter ſingularem ejus juris tum humani tum divini scientiam, qua excellebat; dicitur autem centum et octoginta libros reliquiſſe.

NARRATIO.

In qua exponit nulli legato juſtiorem honorem decerni potuiſſe.

II. Quod ſi cuiquam juſtus honos habitus eſt in morte legato, in nullo juſtior, quam in Ser. Sulpicio, reperietur. Cæteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, ſine ullo mortis metu, profecti ſunt: Ser. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium ſpe profectus eſt, nulla revertendi; qui cum ita [a] affectus eſſet, ut ſi, ad gravem valetudinem labor viæ acceſſiſſet, [b] ſibi ipſe diffideret, non recuſavit, quo minus vel [c] extremo ſpiritu, ſi quam opem reipublicæ ferre poſſet, [d] experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non aſperitas viarum, non morbus ingraveſcens retardavit; cumque jam ad congreſſum colloquiumque ejus perveniſſet, ad quem erat miſſus: in ipſa cura

[a] *ægrotaret.* [b] *deſperaret* de *vita ſua.* [c] *agens animam.* [d] *tentaret.*

5. *Nulla revertendi.*) Cum male affectus valetudine profectus fuisset legatus ad Antonium, non ei redeundi spes fuit.

10. *Longitudo itineris.*) Mutina Roma distat itinere septem dierum.

et meditatione obeundi sui muneris excessit e vita. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclare, quod nos ad ornandum Ser. Sulpicium cohortatus es, et ipse multa copiose de illius laude dixisti; quibus a te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, P. C. sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum.

13. *Ut igitur alia.*] Id est, ut multa solitus est Pansa dicere generose, tum generosissime dixit, cum exhortatus est Senatum, ut ornaret Sulpicium, quem tot laudibus extulit.

DIVISIO ET CONFIRMATIO.

In qua probat Servio Sulpicio in legatione sua mortuo statuam esse decernendam, quia in legatione obiit.

Digreditur etiam ad laudes Sulpicii celebrandas ab animi bonis, a juris scientia præsertim.

III. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum extare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationes munus audacius. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. Lar. Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit, quorum statuæ in Rostris steterunt usque ad nostram memoriam: justus honos; iis enim majores nostri qui ob rempublicam morem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavii, clari viri et magni,

5. *Lar. Tolumnius.*] Lar sive Lars Tolumnius augur fuit, qui pro Turno bellavit in Æneam. Vide Virg. lib. 12. *Exердiuntque manus, primisque Tolumnius Augur.* [Sed ille alter ab hoc Larte.]

Ib. *Rex Veientium.*] Veiens seu Veientium urbs fuit ejus gentis primaria, quæ Larthenianum antea dicta est, deinde a Romanis Veieus nuncupata.

6. *Fidenis.*] Fidenæ urbs fuit in Latio olim ampla, et Romanorum colonia, cujus anno urbis conditæ 327. populi ad Lartem Tolumnium defecere. Cum autem ad eos a Romanis quatuor legati missi essent, ut ab eis defectionis causam sciscitarentur, Tolumnii imperio interfecti sunt.

9. *Cn. Octavii.*] Octaviorum familia olim inter Patricias a Servio Tullio quidem adjecta est, sed post aliquot annos ad plebem transivit. Primus C. Octavius Rufus Quæstorius, Cn. et Caium procreavit, a quibus duplex Octaviorum familia defluxit diversa conditione, siquidem Cneius et qui ab eo posteri extitere, summis honoribus affecti sunt: at Caius, et qui ab eo prodierunt, in equestri ordine remanserunt usque ad Augusti patrem, qui functus Prætura Macedoniam provinciam obtinuit, altera autem a Cneio familia tota periit, nam tantum ad perpetuam memoriam sola illius Cneii statua superstes fuit. Cum enim ille ad Sidetem Demetrii filium, Antiochi magni nepotem, missus esset, ac eum virgula circumscripsisset, neque eum exiturum e circulo nisi responso dato jurasset; Regis imperio

qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit Consulatum, statuam videmus in Rostris; nemo tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus a Senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum, maximeque ut nepotem Antiochi regis, ejus qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, Laodiceæ in gymnasio a quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum a majoribus statua pro vita, quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui et huic, et Tullio Cluvio, et Lucio Roscio, et Sp. Antio, et C. Fulcinio, qui a Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere, mortem vero ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentia vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro republica susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quam minus, quam potuisset, reipublicæ profuisse. Multis illi in urbibus, qua iter faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit: aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, et eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum, et vitæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia, morbo adversante, perseveravit. Cujus cum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu vestro denunciarentur, auctoritate erant et sententia Ser. Sulpicii constituta; declaravit quam odisset Senatum, cum auctorem Senatus extinctum [a] læte atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines,

[a] *gravisus est insolenter.*

interfectus est, eique a Senatu in Rostris, id est, in foro, statua posita est.

17. *Laodiceæ.*] Laodicea altera est in majori Phrygia, et illius maxima: altera in Media; in ea occisus videtur; nam Media Syriæ provincia fuit, ubi Antiochus dominabatur.

Ib. *Gymnasio.*] Gymnasium locus est ubi vario ludorum genere juventus exercetur.

Ib. *Quodam Leptine.*] Vir is fuit incognitus, qui vel odio Romani nominis vel imperio regis legatum interfecit.

20. *Et huic.*] Sulpicio videlicet.

30. *Dissimilem sui.*] Cum semper diligentissime imperiis Senatus Sulpicius paruisset, paruit modo vel vitæ periculo, cum legationem ad Antonium, affecta jam valetudine, sibi demandatam suscepit.

36. *Ad requiescendum.*) Hortabantur Sulpicium, ut valetudinis causa quietem aliquam acciperet.

hunc Veientium rex eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui caussa mortis fuit. Quocirca ad posteritatis etiam memoriam pertinere arbitror, extare, quod fuerit de hoc bello judicium Senatus; erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excusationem Ser. Sulpicii, P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpicium vita privastis. Quem cum videretis re magis morbum, quam oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in hunc ordinem convenit?) sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate et sapientia effici posset, vehementius excusationi obstitistis; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, [b] de sententia dejecistis. Ut vero Pansæ Consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent, tum vero denique filium, meque [c] seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre; cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati; movebatur singulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat: sed uterque nostrum cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati; cum quidem ille maxima laude et gratulatione omnium vestrum pollicitus est, se quod velletis esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset: quem exequi mandata vestra properantem mane postridie prosecuti sumus; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen [d] fati videretur. Reddite igitur, P. C. ei vitam, cui ademistis; vita enim mortuorum in memoria vivorum est posita: perficite ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat a vobis; cui statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpicii vita multis erit præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata: semper illius gravitatem constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero silebitur admirabilis quædam et incredibilis, ac pene divina ejus in legibus interpretandis, æquitate explicanda, scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt comparandi. Neque enim ille magis Juris consultus, quam Justitiæ fuit.

[b] *coegistis mutare sententiam.* [c] *sevocavit.* [d] *mortis.*

80. *Magis Juris consultus, quam Justitiæ.*] Jus legibus continetur, justitia vero æquitate, quæ constans et perpetua voluntas est cuique jus suum tribuendi.

Ita ea, quæ proficiscebantur a legibus, et a jure civili, semper [e] ad facilitatem æquitatemque referebat; neque instituere litium actiones malebat, quàm controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget? habet alia majora: hæc enim statua mortis honestæ testis erit: illa, memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati Senatus, quam clari viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur; qui quanquam afflictus luctu non adest, tamen sic [f] animati esse debetis, ut si ille adesset: est autem ita [g] affectus, ut nemo unquam unici filii mortem magis doluerit, quam ille mœret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse; quanquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit, quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium; hujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levari potest. Mihi autem recordanti Ser. Sulpicii multos in familiaritate nostra sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, et ea pedestris, quam inaurata equestris; qualis est L. Syllæ prima statua: mirifice enim Ser. Sulpicius majorum continentiam diligebat; hujus seculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tanquam ex ejus auctoritate et voluntate decerno; quæ quidem magnum civium dolorem et desiderium honore monumenti minuet et leniet. Atque hanc meam sententiam, P. C. P. Servilii sententia comprobari necesse est, qui sepulchrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio; cur, quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulchra paucis: sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest? atque ut cætera extinguuntur, sic sepulchra sanctiora fiunt vetustate.

[e] *judicabat ex æquo jure.* [f] *affecti.* [g] *tristis.*

85. *Actiones.*) Actio est jus suum persequendi judicio: lis autem est jurgium de re quapiam inter aliquos apud judicium institutum.

96. *Quam effigem morum.*) Filius imago et effiges patris esse debet, ejus virtutes referendo.

102. *L. Syllæ prima statua.*) Tres Syllæ Dictatori erectæ sunt statuæ, eæque in rostris positæ. Prima, referente Plinio lib. 34. ænea fuit, et pedestris; aliæ equestris.

115. *Sanctitas in ipso solo est.*) Probat, gloriosius esse sepulchrum, quam statuam decerni: quia, pereunte statua desinit locus ubi posita statua erat; at vero pereunte sepulchro locus remanet religione sanctus; et in profanum usum assumi non potest: quia cum mortuus aliquis in locum aliquem illatus est, religiosus semper est.

Augeatur igitur etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus poteſt: grati ſimus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam [b] gratiam referre poſſumus: notetur etiam M. illius Antonii, nefarium bellum gerentis, ſcelerata audacia; his enim honoribus habitis Ser. Sulpicio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio manebit teſtificatio ſempiterna.

[b] *gratitudinem.*

PERORATIO.

Peroratio complectitur honores, quibus in Sepulchro et ſtatua Servius Sulpicius ex mandato Conſulum ornari debet.

IV. Quas ob res ita cenſeo: CUM Ser. Sulpicius Q. F. Lemonia, Rufus, difficillimo reipublicæ tempore gravi periculoſoque morbo affectus, auctoritatem Senatus ſalutemque populi Romani vitæ ſuæ præpoſuerit, contra vim gravitatemque morbi contenderit, ut in caſtra Antonii, quo Senatus eum miſerat, perveniret; iſque cum jam prope caſtra veniſſet, vi morbi oppreſſus vitam amiſerit in maximo reipublicæ munere; ejuſque mors conſentanea vitæ fuerit ſanctiſſime honeſtiſſimeque actæ, in qua ſæpe magno uſui reipublicæ Ser. Sulpicius et privatus et in magiſtratibus fuerit: cum talis vir ob rempublicam in legatione morbo obierit: Senatui placere, Ser. Sulpicio ſtatuam pedeſtrem æneam in Roſtris ex hujus ordinis ſententia ſtatui, circumque eam ſtatuam locum gladiatoribus ludiſque liberos poſteroſque ejus quaquaverſus pedes quinque, habere quod is ob rempublicam mortem obierit, eamque cauſam in baſi inſcribi: utique C. Panſa, A. Hirtius Conſules, alter, ambove, ſi iis videbitur, Quæſtoribus urbanis imperent, ut eam baſim, ſtatuamque faciendam et in roſtris ſtatuendam locent; quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori attribuendam ſolvendamque curent: cumque antea Senatus auctoritatem ſuam in virorum fortium funeribus ornamentiſque oſtenderit; placere, eum quam ampliſſime [a] ſupremo die ſuo efferri: et cum Ser. Sulpicius, Q. F. Lemonia, Rufus, ita de republica

[a] *die funeris ſui.*

1. *Cum Ser. Sulpicius.*] Servilius ille Sulpicius filius fuit Q Sulpicii Rufi, ex Lemonia Tribu, quæ Lemonia pago Lemonio appellata est, juxta portam Capenam, via Latina.

13. *Locum gladiatoribus.*] Vult ut locus posteris Sulpicii detur in foro, unde spectent ludos qui a gladiatoribus exhibentur.

Ib. *Ludisque.*] Hæc vox videtur abundare, nam ludi scenici non in foro sed in theatro dabantur.

15. *In basi.*] Basis est quod statuam, aut rem quamvis solo altius sustinet.

18. *Redemptori.*] Redemptor dicitur, qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit. *Ulp.* Lib. 32. D. de rei vind.

meritus ſit, ut his ornamentis decorari debeat; Senatum cenſere, atque e republica exiſtimare, aediles curules edictum, quod de funeribus habeat, Ser. Sulpicii, Q. F. Lemonia, Rufi, funeri [b] mittere: utique locum ſepulchro in campo Eſquilino C. Panſa Conſul, ſeu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquoverſus adſignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod ſepulchrum, ipſius, liberorum, poſterorumque ejus ſit, uti quod optimo jure ſepulchrum publice datum eſt.

[b] *proponere.*

24. *Edictum quod de funeribus habeant.*] Cicero decernit ut Consules jubeant Ædilibus, ut id curent ad Sulpicii memoriam exhiberi, quod in edictis et mandatis publicis de funeribus publicis ornandis præscriptum est à Republica. Ad Ædiles autem pertinuit ludos funebres exhibere.

26. *Campo Esquilino.*] Campus Esquilinus is erat, qui in urbe colli Esquilino subjectus erat: quadam lege xii. tabularum cautum fuerat, ut nemo in urbe sepeliretur, tamen in ea viris claris, et bene de Republica meritis, sepultura concedebatur.

28. *Adsignet.*] Id est, describat et tanquam proprium ipsis ad sepulturam concedat. Hoc enim verbum monumentis ac limitibus maxime convenit: hinc in marmoribus antiq. *Locus assignatus monumento*: hinc Ep. 19. ad Att. L. 3. *Mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest.* Alii legunt, *designet*, quod minus convenit. Designatores enim dicuntur, qui ipsi conducuntur ut funera curent, et ut defuncti cum honore efferantur. Unde Horat. lib. 1. epist. 7. *Designatorem decorat lictoribus atris.* Atri porro dicuntur propter atras vestes, quibus in funeribus utebantur.

Ib. *Quod sepulchrum.*] Sepulchra alia familiaria dicebantur, quæ quis sibi familiæque suæ constituit; alia hæreditaria, quæ quis sibi hæredibusque suis constituit, vel quæ pater-familias jure hæreditario acquisivit.

FINIS.

NOTÆ quædam in tres Orationes, *Divinationem* nempe, *Pisoniam*, et *Milonianam*, ex *Asconio*, *Manutio*, *N. Abrahamo*, &c. decerptæ.

ARGUMENTUM in Orationem quæ *Divinatio* dicitur, ex Asconio.

CN. POMPEIO *primum et M. Crasso. Coss. C. Verres perfunctus Quæstura, Legatione, et Prætura urbana, vivo patre C. Verre et Prætextato filio, ac filia nupta, uxorem habens, cum successisset in Sicilia C. Sacerdoti Prætori, eamque non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset, atque ea fuisset libidinose, avare crudeliterque versatus, succedente tandem in eadem provincia L. Metello repetundarum reus ab Siculis postulatus est; qui omnes præter Syracusanos et Mamertinos, M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, jam pridem illis necessitudine copulatum, quod Quæstor in Sicilia fuisset Prætore Sext. Peduceo, et quod cum decederet, in illa Oratione, quam Lilybæi habuit, multa iis benigne promisisset. Accessit his non ignobilis futura de Verre victoria, quia a Metellis, Scipionibus, et multis aliis Nobilibus viris, et præcipue ab Hortensio ipso defenderetur, facile et Principe in Senatu propter nobilitatem, et in foro ob eloquentiam rege causarum et eodem Consule designato cum Q. Metello fratre Metellorum, alterius Prætoris Siculi, alterius Prætoris urbani.*

His ita constitutis extiti Q. Cæcilius Niger, homo Siculus et Quæstor Verris, et ejusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potius accusatorem contenderet constitui oportere, has afferens causas.

Unam, quod ab eo læsus, et ob hoc jure sit illi inimicus, quare prævaricator esse non possit.

Alteram, quod, cum Quæstor ei tum fuerit, etiam ipse in Quæstura crimina noverit Verris.

Tertiam, quod Siculis pro Siculis agat.

Hujuscemodi propositionibus Cicero designatus Ædilis his sex capitibus respondet: Accusatorem eum esse oportere: Qui invitus cogitur

Religione officii ; rogatus ab omnibus Siculis : Qui pro Repub. agat : Quem volunt. qui accusant ; Quem metuit, qui accusatur : Qui idoneus est facundia et innocentia : Qui hoc facit imitatione Majorum.

Divisio principalis una de seipso, altera de contentione sui et Cæcilii.

Divinatio dicitur hæc Oratio, quia non de facto quæritur et Conjectura, sed de futuro, quæ est divinatio, uter debeat accusare. Alii ideo putant Divinationem dici, quod injurati judices in hac causa sedeant, ut, quod velint, præsentire de utroque possint. Alii quod res agatur sine testibus, et sine tabulis, et his remotis argumenta sola sequantur judices, et quasi divinent. Agitur autem causa senatoriis Judiciis in invidia apud populum constitutis corruptione multorum, vexatis provinciis omnibus, ac sociis Populi Romani fessis toto orbe terrarum, libidine et iniquitate Romanorum Magistratuum, accusatoribus prævaricatione infamibus, flagitante Plebe judicia equestris Ordinis, quæ fere ante annos X. victor Sylla sustulerat, cognoscente de pecuniis repetundis M. Glabrione Prætore, et amplissimis quibusque senatorii Ordinis judicantibus, summa expectatione cunctorum.

Genus causæ Honestum. Status, Qualitas negotialis comparativa de constituendo accusatore, qui potissimum de duobus, aut qui solus accuset : dicit enim Cæcilius aut a se accusandum esse Verrem, aut a se quoque.

NOTÆ.

Pag. 2. *Eorum qui adsunt.*) Coronam populi dicit, circum subellia stantem. *Ascon.*

Ib. *Una et id quod facio prob.*) Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum recte Cicero accuset, et utrum Cæcilio sit anteponendus. *Ascon.*

3. *Sese jam ne deos.*) Mire imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora et inania : quasi Deos non habeant qui simulacra perdiderunt. *Ascon.*

Ib *Rogare et orare.*) Rogare et homines, orare ut Deos ; jam enim *Deos* quibus id facerent, non habeant. *Ascon.*

5. *Levius solatium.*) Quod solatium ? ut condemnentur ii quorum scelere afflicti perantique sunt. *Manut.*

Ib. *Difficultatibus.*) Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit ; partim omnino proscripta est victore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. *Ascon.*

Ib. *Tribunitia potestas efflagitata est.*) Primus Sicinius Tribunus-plebis, nec multo post Quintius, et postremo Palicanus perfecerant ut Tribunitiam potestatem populo redderent Coss. Cn. Pompeius Magnus et M. Licinius Crassus. *Ascon.*

Ib. *Ordo quoque alius ad res.*) C. Gracchus legem tulerat, ut Equites Romani judicarent : judicaverunt per annos XL. sine infamia. Post, victor Sylla leges tulerat, ut Senatorius ordo judicaret: et judicavit per decem annos turpiter. Nunc Aurelius Cotta legem fert, ut Senatores et Equites Romani ac Tribuni ærarii simul judicent : hoc est quod Tullius dicit offensione Senatorii ordinis fieri ; et bene addit *quoque*, ut simul judicaturos alios esse monstraret. *Ascon.*

6. *Cognitorem juris sui.*] Qui defendit alterum in judicio, aut Patronus dicitur si Orator est ; aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico, aut Procurator, si negotium absentis suscipit; aut Cognitor, si præsentis causam novit, et sic tuetur ut suam : ergo Cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.*

8. *Quam neminem.*] Ac per hunc neminem Cæcilium significat. *Ascon.*

9. *Accedere aut aspirare.*] Accedere est proximum fieri: Aspirare, in eadem partem, qua quid quæsitum est, vultum et oculos, spiritum oris advertere. *Ascon.*

10. *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam.*] Id egit Corruptor, ut gratiosus judex non solum velit servare corruptori suo fidem, verum etiam habeat, cur vel invitus cogatur, ad custodiendam pactionem promissæ a se gratiæ. Quid autem est quod metum adjungat ad gratiam? scilicet, aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Ascon.*

Ib. *Certos.*] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, prius dixisset: aut ideo *certos* quasi sequestres hujus rei inter judices se habere dicat Hortensius, quibus antequam tabulas in unum omnes conjiciant atque confundant, furtim ostendant, quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserit. *Ascon.*

Ib. *Non enim singulos fere sententiam, &c.*] In Divinationibus, et in aliis causis majoribus, universi judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas; easque insculptas literas habentes; A, Absolutionis; C, Condemnationis: cum de alicujus capite agebatur, N. L. Ampliationis; his enim literis significabant, Non Liquere. Vult ergo corruptionis tantam solicitudinem circa judices esse Tullius, ut hac religione injecta pro se judicent.

Singuli autem sententiam de tabula pronunciabant in levioribus causis, et ob id ipsum neque nota neque custode opus fuit, cur corruptor judicium adjungeret metum ad gratiam judicantis. *Constituere* autem, tabulas in cista ponere significat, magis quam decernere. *Ascon.*

11. *Ceratam unicuique tabellam dari, &c.*] Terentius Varro frater C. Varronis consobrini M. Tullii, reus ex Asia, apud L. Furium Prætorem primo de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus; absolutusque est a Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in tabula quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.*

Ib. *Non illa infami ac nefaria.*] Mire ex ipsius Hortensii persona hoc dicitur, quæ sæpe virtus maxima Ciceronis in hujusmodi allocutionibus invenitur. *Ascon.*

Ib. *Elusit.*] Vide pag. 16. in verbo *Ἐξέκρουσε*.

Ib. *Si a Quadruplatoribus.*] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem de proscriptorum bonis quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, ut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quam pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum. *Ascon.*

Ib. *Omnis improbitas.*] Et corrupti judices, et corruptores eorum et sequestres, et interpretes et emissarii, et omne quod vitii est. *Ascon.*

12. *Ex Sicilia literas.*] Id est, instrumenta quæ in Verrem conscripta tibi darentur, si ejus accusator constitutus, in Sicilia ejus crimina inquireres. *Sylvius.*

Ib. *Deportare.*] Asportare aliquid ut intereat; deportare ut mutet locum. *Ascon.*

Ib. *Illius prætura et tua quæstura.*] Id est, crimina quæ Verres Prætor et quantu Quæstor in Sicilia admisissetis iisdem literis conscripta essent. *Sylvius.*

Ib. *Asportare.*] Ut perirent; id est, lacerare aut urere. *Sylvius.*

Ib. *Lectissimum adolescentem.*] Vera laudatio. Vult enim illum non ut inimicum fratris contra germinitatis officium esse cum Verre, sed ideo quod Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Lectissimum atque ornatissimum adolescentem.] Veram esse laudationem Pedianus ait, quod a fratre non dissentiat, quem sciat amicum esse Verri. Sed ea-ne causa esse debuit, cur lectissimus atque ornatissimus adolescens diceretur? quæ communis et ampla quædam laus est; non ad germanitatis officium, ut existimasse videtur Asconius, proprie pertinet. Ego argumentum quidem agnosco de prævaricatione Cæcilii, quod ejus frater cum Verre sit; sed ironiam abesse non arbitror, quum eum egregie laudet, qui cum homine perditissimo Verre, contra quem Sicilia tota testimonium dicat, familiarissime et amicissime vivat. *P. Manutius.*

13. *Frumentum sibi in cellam.*] Annonas Prætoris dicit; quæ in frumenti certo numero præbebantur ab Siculis: in quibus Verres et pecuniam pro frumento exegit, et eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quam emebatur. *Ascon.*

Ib. *Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis.*] Sicilia dabat decumanum frumentum quod ab aratoribus exigebatur sine pretio. Dabat emptum pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Dabat æstima-

tam, quod decretum Prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cum interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Ascon.*

Ib. *Pecuniam publicam tu tractabas.*) Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, et in provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ.

13. *Neque deductio fieret.*) Modo deductio dispendium significat; alias deductio imminutio est etiam justa. *Ascon.*

Deductio.) Diminutio, quæ facta est a Verre diversis nominibus, pro spectatione, pro collybo, pro nescio quo cerario, pro scriba, ut lib. 3. in Verrem. *Manut.*

Ib. *Mancipes a civitatibus.*) Mancipes sunt Publicanorum Principes, Romani homines; qui, quæstus sui causa, si decumas redimunt, Decumani appellantur: si portum aut pascua publica, Portitores aut Pecuarii: quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda a sociis suo periculo exigunt, et Reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illa redemptione commodis suis. Licet autem, si moderate fiat, æstimare in cellam Prætori frumentum. Mancipi pro frumento ab aratoribus pecuniam accipere non licet. *Ascon.*

14. *Quemadmodum defensurus esset.*] Commune crimen erat inter Mancipes et Verrem: illi pro frumento pecuniam exigebant: quod non licebat: hic furtorum prædarumque particeps, permittebat iis, ut quanti vellent, decumanum frumentum æstimarent, id est, quantum vellent ab aratoribus pecuniam exigerent. *Manutius.*

Ib. *Judicium postulas.*) Asconius legit, *Indicium*, et rectius. Certa sunt, in quibus impunitas Indici datur, ut in causa proditionis, Majestatis, et siquid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ Indices fieri possunt: itaque neque repetundarum causa per Indices agi solet; neque Senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat impunitate proposita. Est autem sensus: Judex potes esse, si tibi hoc licet: Accusator de qua re agimus, esse non potes. Satis contumeliose tanquam levem hominem exugitavit Cœcilium. *Ascon.*

15. *Athenis, non Lilybæi; Romæ, non in Sicilia.*) Dicit illum Græcas literas simul et Latinas in Sicilia didicisse; in ea insula, quæ neutra lingua bene utatur; ita enim Plautus in Persa:

Dabuntur dotis inde sexcenti tibi logi:
Atque Attici omnes. Nullum Siculum acceperis.

Ib. *Athenis, non, &c.*) Locum hunc Asconius interpretatur; tantum igitur in ejus sententiam Plauti verba ex Menæchmis subscribam: *Atque adeo hoc argumentum Græcissat, tamen non Atticissat, verum Sicilicissat.* Hotoman.

Ib. *Quod die, citato reo.*) Nam apud veteres, ut alio quodam loco scribit Asconius, et judices et rei, et accusatores, et defensores a præcone Prætoris citabantur. Plutarchus in Apophthegm. scribit, Ciceronem tanto in metu cujusdam agendæ causæ tempus expectasse, ut servum nomine Erotem libertate donarit, quod causam quam acturus erat in posterum diem dilatam nunciasset. *Hotoman.*

16. *Omnes homines petitiones.*) Potest esse Metaphora a gladiatoribus sumpta, ut intelligas petitiones, insultus, subitos ictus et invasiones; ut enim gladiatores, sic etiam oratores se invicem petunt. *Tarsia.*

17. *Subire invidiam.*) *Invidiæ* legit Asconius, et addit exemplum; *magno ponderi subire*; quod proprium est: translatum autem *invidiæ subire*. Manut.

Ib. *In hac prolusione.*) Prolusio est id quod vulgo appellant præludium; ut qui serio lusuri sunt præmeditatione quadam ante se exercent, ut lusione concalescant. Servius exponens illud Virgilii lib. 12. Æneid. de Turno ad pugnam se præparante,

—*Sparsa ad pugnam proludit arena.*

Ad pugnam proludit (inquit) id est, præmeditatur. Cicero: si mecum in hac prolusione nihil fueris, id est, præmeditatione certaminis. *Sylvius.*

Ib. *Cum subscriptoribus.*) Subscriptores dicuntur Causidici qui adjuvare Accusatorem solent: quos oportet summissius agere quam dicat ille quem sequuntur. *Ascon.*

Subscriptores.) Minores auctores causarum, qui acta observabant et notabant, et ex ipsis monebant accusatorem. *Tarsia.*

Ib. *In clamando quidem.*) Hujusmodi homines, in libris de Oratore, non declamatores, sed clamatores idem Tullius vocat. *Ascon.*

18. *Quartum quem sit habiturus.*) Subscriptorem scilicet a Cæcilio: is enim primus est, L. Apuleius secundus, Allienus tertius, quartum non nominat. *Tarsia.*

Ib. *Ex illo grege Oratorum.*) Non recessit a translatione Scenicorum, qui sunt tragici et comici, dicendo quartum actorem et gregem. Obturbatores quosdam sordidosque Causidicos significat qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores

advocati recrearentur, et se denuo comparent ad dicendum. *Ascon.*

Oratorum.] Alii legunt *Moratorum*, Asconii verbis in eam opinionem adducti, quod equidem non improbo: necessaria tamen mutatio non videtur. *Manut.*

19. *Nunquam tales viros commissuros.*] Male facturos, prave et inquia ratione. Nam committi fraus dicitur atque peccatum: sum enim fidelis et diligens; et ideo nec custode indigeo, et speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Ascon.*

Ib. *Speculatorem.*] Speculator est hostium, custos nostrorum. *Toxita.*

29. *Judicium dat statim, si pareret.*] Dat recuperatores in hæc verba; *Si pareret eam se et omnia Veneris esse dixisse: dare judicium*, veteres dicebant pro *judices dare*, certa quadam verborum formula, a qua discedere non liceret. Exemplum formulæ a Cæcilio datæ hoc est: *Si pareret eam se et omnia sua Veneris esse dixisse*: legendum autem, *si pareret*: non *si pateret*: cum tamen sensus idem sit; sed multis in locis ubi *paret* fuit, repositum est *apparet*, ignoratione veterum formularum, in quibus *paret* fuisse pro *comparet*, *apparet*, auctor est Festus. *P. Manut.*

25. *Quod in offensione deperdat.*] Quod amittat si offenderit, hoc est, si parum feliciter accusarit, seu parum prospere hæc accusatio ei processerit. *Lambin.*

Ib. *Ut turpissime flagitiosissime discedat.*] Quamvis in accusando Verre turpissime, id est, nulla deligentia, et flagitiosissime, id est, nulla fide, se gesserit. *Manut.*

Ib. *Requiret.*] Amissum sentiet, hoc est enim, nihil requiret: non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Ascon.*

IN

PISONEM,

ARGUMENTUM

P. MANUTII.

NEMINI, *qui paulo sit humanior, et in hoc elegantioris doctrinæ studio vel minimum versatus, ignotæ sunt Ciceronis inimicitiæ cum L. Pisone et A. Gabinio, ortæ ex eo, quod illi Consules, P. Clodio Tribuno pl. rogationem in Ciceronem iniquissimam ferente, non modo non obstiterant pro Consulari officio et potestate, verum etiam nefarios ejus conatus et exitiosa Reip. consilia vehementer juverant. Abfuit Cicero*

Clodia lege pulsus per sexidecim menses: restitutus præcipue Lentuli Consulis opera, memor injuriæ Pisonis et Gabinii quum aliis locis accerbe eos accusavit, tum vero, referentibus Marcellino et Philippo Coss de provinciis Consularibus lege Sempronia decernendis, summo studio egit in Senatu, (habita, quæ extat, Oratione de provinciis) ut Piso e Macedonia, Gabinius e Syria revocarentur: in quam sententiam Senatusconsultum factum est. Piso prior, ut ex provincia quæ propius aberat, rediit; et, ut hæc Oratio declarat, questus est graviter in Senatu de sententia Ciceronis: ad eam querelam, nactus occasionem ulciscendi doloris sui, iracunde et acerbe hac Oratione Cicero respondit, Pompeio et Crasso II. Coss. quod Pedianus contra Fenestellam et sentit et probat.

NOTÆ.

Pag. 247. *Syrum nescio quem.*] Nota singulorum verborum Energiam. *Syrum* ait, quod Syri essent ad servitutum nati. Subjungit majoris contemptus causa *nescio quem*; eum Syrum appellat *de grege* et turba, unum de multis, vile mancipium, neque de qualibet turba servorum, sed de *grege Novitiorum*, qui ne ministeriis quidem servilibus et officiis instructi sunt. *Abrahamus.*

249. *Non iste Piso.*] Non is qui es, sed isquem decebat esse, cui Pisoni nomen esset. *Manut.*

250 *Melioribus auctoribus.*] Quam quos Rullus Tribunus-plebis lege sua decemviros creabat: utitur autem hac distinctione, *si dividi non oportuit, si oportuit:* ne Cæsarem offendat, qui Consul partem agri Campani, lata lege, diviserat. *Manut.*

Ib. *Ego in C. Rabirio perduellionis reo, xl. annis ante me, &c.*] Possit aliquis credere lapsum memoria Ciceronem, qui dicat xl. annis ante se Consulem factum esse S. C adversus L. Apulem Saturninum Tribunum plebis; cum xxxvi. anni a C. Mario et L. Valerio Flacco Consulibus numerentur: sed hic non subtilis computatio annorum facta est, verum summatim tempus comprehensum est; ac perinde accipiendum est ac si dixeris, *prope x. annis:* hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem in ea quoque, quam habuit in Catilinam in Senatu, cum octavus decimus dies esset postquam factum est S. C. ut videret Consules nequid Resp. detrimenti caperet, dixit, *Vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis.* Ascon.

251. *Ego cum in Concione abiens.*] Mirum fortasse quis existimat quid sit cur Cicero post Q. Catuli, L. Gellii, totius Senatus auctoritatem, sui etiam fecerit mentionem, quasi vero magni retulerit quid de seipso sentiret. Duæ fuerunt rationes: altera ut res a se gestas propriæ conscientiæ juramenti religione devinctæ testimonio, altera ut easdem universis populi suffragiis comprobaret. Ego, inquit, cum in rostris, populo ad concionem vocato, deponerem Consulatum, dicere a Qn. Metello Nepote, Tribuno-plebis prohiberer, cumque idem Metellus tantummodo permitteret, ut secundum morem Majorum jurarem me nihil fecisse contra leges; non servavi consuetam jurandi formulam, sed ita mihi rerum a me gestarum conscius eram, ut sine ulla dubitatione juraverim, mea unius opera Rempublicam fuisse a conjuratione et interitu libertatem. *Abrahamus.*

252. *Sext. Clodium.*] Omnium fere P. Clodii scelerum conscium, ministrum, adjutorem; itaque Clodianus canis infra vocatur. *Manut.*

Ib. *Ergo his fundamentis positis Consulatus tui, &c.*] L. Pisone et A. Gabinio Coss. P. Clodius Tribunus-pl. quatuor leges Reip. perniciosas tulit: Annonianam, de qua Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summe popularis, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur:) Alteram, nequis per eos dies,

quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret; propter quam rogationum ait legem Fusiam et Æliam, propugnacula et muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnunciatio enim, qua perniciosis legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de Collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartam ne quem Censores in Senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque Censoris sententia damnatus esset. Hac ergo ejus lege Censuram, quæ magistra pudoris et modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

253. *Non nemo improbus.*] Vatinium intelligit Abrahamus, allato etiam loco ex Oratione Vatiniana: *Lex Ælia et Fusia, quæ leges sæpenumero Tribunitios furores debilitarunt et represserunt, quas contra, præter te, nemo unquam est facere conatus, &c.*

254. *Bustum legum omnium.*] In quo leges omnes conflagraverunt. *Manut.*

Ib. *Egere, foris esse Gabinium.*] Manutius legendum putat, *ægre consistere posse Gabinium*, et congruit cum verbo *stare*, ut dicat? Nunc quidem vix consistit Gabinius; sed nisi provinciam habeat, sine dubio corruet, ære scil. alieno oppressus. Hæc ille.—ego interpretor non esse in suis nummis, sed in ære alieno, quod qui sunt in ære alieno non possunt facile domi suæ conveniri, ut et illum lib. 4. ad Atticum Epist. 16. locum intelligo, *Candidati Consulares omnes rei ambitus: accedit etiam Gabinius, quem P. Sylla non dubitans quin foris esset, postularet.* Abrahamus.

259. *Barbato Epicuro.*] Deliciis et voluntatibus deditos Epicureos barba longior, severitatis index, non decere videbatur. Piso tamen et Epicureos erat, ut infra ostenditur, et barbam alebat, ut gravitatem ac mores ab Epicureorum institutis discrepantes præ se ferens civitatem falleret. *Manut.*

260. *Arbitria non mei solum, sed Patriæ.*] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam præmium, Pro Sextio: *Illo ipso die, dico; immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicæ pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est.* Arbitria, i. e. præmia dixit in ea quoque post red. in Senatu, et pro domo. *Manut.*

Ib. *Fortunæ rotam.*] Hoc ut juveniliter sine decoro et gravitate dictum, reprehendi solere, Tacitus ait in Dialogo de Orat. *Manut.*

264. *Sed fasti ulli.*] Adeo Consulis nomine sunt indigni, ut ne fasti quidem sive annorum inscriptiones ferre possint animum horum Consulum nominibus inscribi. Multa exemplaria habent *facti*, sed male. *Abrah.*

269. *Paule noster.*] Confidio vos intelligere, L. Paulum nunc significari, qui fuit Pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedonia, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit propter quod Paulum eum appellat; irridens eum, quod ibi se non prospere gessit. *Ascon.*

271. *M. Marcellus qui ter, &c.*] Hic Marcellus cum statuas sibi, ac patri itemque avo poneret in Monumentis avi sui ad Honoris et Virtutis ædem, subscripsit, *III. Marcelli novies Coss.* fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter; itaque neque mentitus est, et apud imperitiores patris sui splendorum auxit. *Ascon.*

274. *Interposita religione.*] Quam religionem incutiebat Sybillinum Oraculum, vetans, ne Rex Ægyptius, si unquam a Romanis auxilium petiisset, reduceretur. *Abrah.*

Sibi ipse præcidit.] Effecit ipse suis sceleribus ne redire possit. *Manut.*

276. *Addicebas Tribuno-pleb.*] Ponebas pretium tuo Consulatui et eum P. Clodio Tribuno-plebis ea conditione manicipabas, *Ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex Reipub. visceribus* dedisset, omnium ejus *scelerum socium te adjutoremque præberes;* supra. *Abrahamus.*

279. *Vertes te ad alterum scholam.*] Ab ista Epicuri Theologia ad alteram ejus doctrinæ partem te convertes, qua parte de finibus bonorum et malorum disputat, et moralia complectitur. *Abrah.*

280. *Triumphalibus ferculis.*] Ligneis instrumentis quibus et captorum oppidorum simulacra et reliqua triumphi pompa ferebatur. *Manut.*

Ib. *Ratio quidem hercle apparet, &c.*] Senarius Plauti in Trinum, cujus imitatione dixit Terentius in Phorm. *Non ratio nobis, sed argentum deerat.* Manut.

Ib. *O paterni generi oblite, materni vix memor.*] Non solum a nobilissima Calphurniorum gente et paterno genere generas, verum ne maternæ quidem Calventiorum genti plane respondes. *Abrah.*

Ib. *Parva aut nulla.*] *Parva* ad Cottam, *nulla* ad Crassum refertur. Nam Cotta, si vixisset, triumphaturus erat, Auctore Pediano. *Manut.*

281. *Neque vero contempsisti, &c.*] Non a petitione triumphi destitisti, quod

quam triumphum contemneres: sed quia metuebas, ne si triumphum petiisses, Senatus te cum indignatione et convitiis exploderet. *Abrah.*

Ib. *Os verberari.*] Sic Q. Cicero ad Tironem: *Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio*; et congruunt simul, *Os verberari, noluisti*, fore sciebas, ut cum a Senatu triumphum peteres, magnum tibi convicium fieret. *Manut.*

285. *Quære ex familiari tuo.*] Philodemo, qui cum floreat poeticis studiis, poterit certius de poesi judicare, et germanum versus mei sensum exponere. *Abrah.*

287. *Cum certi homines non studium ejus.*] Fictis sermonibus. Pro Domo; *Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in Repub. bene gerenda, hanc jucundissimam vitæ atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt: cum iidem illum ut me metueret, me caveret, monerent; iidem, apud me mihi illum esse uni inimicissimum dicerent.* Manut.

290. *Hospitis tu Platoris.*] De Harusp. Respons. *Quis Platorem ex Orestide, quæ pars Macedoniæ libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum (ut ipse appellavit) Imperatorem venisse nescit? quem ille, propter pecuniam quam ab eo extorquere non poterat, in vincula conjecit; et medicum intromisit, suum, qui legato, socio, amico, libero fœdissime et crudelissime venas incideret.* *Id.*

Ib. *Ut venas hominis incideret.*] Ad exhauriendum omnem sanguinem a venis, et lenta morte necandum hominem. *Abrah.*

291. *Quasi Vasarii nomine.*] Quasi promissum a vade P. Clodii, si mensam illi salutem tradidisses. Vas est vadimonium pro altero promittit: inde Vasarium puto communiter ad omnia quæ promitterentur, esse deductum. Nec tamen ignoro, aliter ab aliis hunc locum accipi. *Manut.*

292. *Pelium nomine.*] Prætextu pellium ad loricas, clypeos, papiliones faciendas; qua ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abrah.*

294. *Præposteros Imperator.*] Amisit enim oppida, legiones perdidit, et Imperator appellatur *Manut.*

295. *Suavissimi hominis.*] Ironia. Nam acerbissimus provinciæ fuerat. *Manut.*

298. *Videre te volui, et vidi.*] Et vim habet et elegantiam verbi repetitio. *Manut.*

Ib. *Evenerit.*] Ut aliquis te accuset. *Idem.*

Ib. *Tua indignitate.*] Cum te sine ulla dignitate, eum scilicet qui nunc es, video. *Manut.*

Q. ASCONIUS PEDIANUS *in Orat.* CIC. *pro* A. MILONE.

HANC dixit Cn. Pompeio III. Consule, a. d. VI. Idus April. quod judicium cum ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione, et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De optimo genere Oratorum.

ARGUMENTUM.

ANNIUS MILO, *et P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio Consulatum petierunt, non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti.*

Miloni et Clodio summæ erant inimicitiæ, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixe operam reipub. dederat, et P. Clodius restituto Ciceroni erat infensissimus, ideoque summe stu-

debat Hypsæo, et Scipioni contra Milonem. At sæpe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant, et erat uterque audacia par; sed Milo pro melioribus partibus stabat.

Præterea in eundem annum Consulatum Milo, Clodius Præturam petèbat: quam debilem futuram, Consule Milone, intelligebat.

Deinde cum diu tracta essent comitia Consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Januario nulli dum neque Consules, neque Prætores essent, trahereturque dies eodem quo antea modo, dum Milo quamprimum comitia confici vellet, conficeretque cum bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse Cicero significat, competitores vero ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, et T. Munatius Tribunus pl. referri ad Senatum de Patriciis convocandis, qui Interregem proderent, non essent passi, cum Interregem prodere moris esset:

A. d. xii. Cal. Feb. (acta enim magis sequenda et ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quam Fenestellam, qui a. d. xiv. Cal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, et ibi tum Dictator, profectus est ad Flaminem prodendum postera die: occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum in quo Bonæ deæ sacellum est; erat autem allocutus Decuriones Aricinorum; vehebatur Clodius equo; servi xxx. fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur; erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus Eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur, cum uxore Fausta filia L. Syllæ Dictatoris, et M. Fusio familiari suo: sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria: hi in ultimo agmine tardius euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria rhomphæa trajecit: inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit: fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus; atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus: cadaver ejus in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii, latebant. Sext. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, et lectica sua Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit: perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam; infimæque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum cir-

constetit: augebat enim facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ cum effusa lamentatione vulnera ejus ostendebat: major postera die luce prima multitudo ejusdem generis confluxit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus Syllæ Dictatoris ex filia nepos, Tribuni pl. accurrerunt: eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, et in Rostris posuit. Ibi pro concione Plancus, et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt: populus duce Sext. Clodio scriba, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum; quo igne et ipsa quoque curia flagravit, et item Porcia basilica, quæ ei erat juncta, ambusta est; domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit: deinde sagittis repulsa est; tum fasces ex lecto Libitinæ raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo Consulem modo Dictatorem.

Incendium curiæ majorem aliquando indignationem civitatis moverat, quam interfectio Clodii.

Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidia adversariorum recreatus, nocte ea redierat Romam qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius Consulatum, aperte quoque tributim in singulos millia assium dederat.

Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cælius Tribunus pleb. et Manilius Canianus ejus collega, ipsiusque causam etiam ad populum probabant: dicebant utrique, Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis Interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus et easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primo factum erat S. C. ut interrex et Tribuni-pl. et Cn. Pompeius, qui pro Consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti resp. caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet: qui cum summa celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, persequebantur: easdem Faustæ et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos, et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, et comitum ejus postulavit eodem tempore Cælius: familiam Hypsæi, et Q. Metelli, Manilius Canianus ejus collega.

Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla; verba pauca Q. Hortensius dixit; quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem cædem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent.

Hæc agebantur mense intercalari: post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit quod Milo sic se defenderet, et Clodium Aricinos Decuriones alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac xx. servis: Milonem subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC. *armatis obviam ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone: semianimem Clodium extractum, in via Appia occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem cum sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: villicum et duos præterea servos jugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quæ Milonem postero die xii. servos, qui ei maxime operam navassent, manumisisse, populoque tributim singula millia æris ad defendendos de se rumores dedisse.*

Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsæo summe studebat, quod fuerat ejus Quæstor, desistere se petitione Consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi, neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum; deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter hæc cum crebesceret rumor, Cn. Pompeium creari Dictatorem, neque opportune aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum Consulem sine collega creare: et cum tractata ea res esset in Senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius, ab Interrege Ser. Sulpicio v. Cal. Mart. mense intercalario, Consul creatus est, statimque Consulatum iniit.

Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit. Alteram de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, et incendium curiæ, et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit. Alteram de ambitu; pœnam graviorem, et formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur.

His legibus obsistere M. Cælius Tribunus pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri, et judicia præcipitari: et cum pertinacius legem Cælius vituperaret, eo processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se remp. defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat: plerumque non domi suæ, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat: Senatum quoque semel in portico suo habuerat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis.

Dein proximo Senatu P. Cornificius ferrem Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levaverat; tum M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia.

Deinde Munatius Plancus Tribunus-pl. produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi: is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et, ob id cum proclamassent, abreptos et perductos in villam Milonis, ibique per duos menses preclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat; idemque Munatius et Pompeius Tribuni-pl. in Rostra produxerant Triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum cædes facientem deprehendisset: ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum, et ad se perductum esse responderat: denunciaverant tamen Triumviro, ne servum remitteret; sed postera die Cælius Tribunus-pl. et Manilius Canianus collega ejus ereptum e domo Triumviri servum Miloni reddiderunt.

Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda.

Inter primos et Q. Pompeius, et C. Sallustius, et T. Munatius Plancus, Tribuni-pl. inimicissimus conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni.

Postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt in gratiam rediisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpius querebatur, fieri sibi quoque insidias, et id palam: ac majore manu se armabat: dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat; tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione ejus, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicæ multitudinis declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut Quæsitor suffragio populi ex iis, qui Consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus Quæsitor: aliorum quoque judicium, qui de ea re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut unquam neque clariores viros, neque sanctiores propositos esse constaret.

Post quod statim nova lege Milo postulatus a duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, a quibus antea familia ejus fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis; et præterea de vi a Q. Petulcio, et L. Cornificio; de Sodalitiis a P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat de Sodalitiis et de ambitu ea spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est, Quæsitore A. Torquato: atque ambo Quæsitores, Torquatus et Domitius pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt; quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit: ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum.

Apud Domitium autem Quæsitorem major Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV. et L. et cum ille negaret, eos qui nominabantur in sua potestate esse, Domitius ex sententia judicium pronunciavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet.

Citati deinde testes, secundum legem, quæ, *ut supra diximus*, jubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarto die adesse omnes in diem posterum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicium inscripta essent, æquarentur: dein rursus postero die sortitio judicum fieret unius et lxxx: qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus est, dixit: atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit; quem cum interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur; quam ob causam M. Marcellus et ipse Milo a Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit, se postera die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt: interrogarunt eos M. Cicero, M. Marcellus et Milo ipse; multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt, mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset: ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia, et fletu suo magnopere eos, qui adstabant, commoverunt.

Dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, et elabi Milonem non pateretur, judiciumque et dolorem suum ostenderet.

Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus a. d. iii. Idus Apr. clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delecta manu militum: sortitio deinde judicium, ut primo die, facta est; post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset.*

Tum intra horam secundum accusatores cœperunt dicere, Appius major et Antonius, et P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; et cum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quamvis non egisset, Ciceroni id non placuit, quod, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset: itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit; eoque tota oratio ejus spectavit: sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum forte occurrisse; ex ea rixa servorum ad cædem perventum; notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpe minatum esse: et sicut suspectum Milonem major, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat.

Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt: itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit.

Manet autem illa quoque excepta ejus oratio; scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut jure prima haberi possit.

*Aut hic legendum, *a. d. vi. Idus*, aut in capite Argumenti, *a. d. iii. Idus*, ut constet numerus.

NOTÆ.

Pag. 301. *Si opposita Miloni.*] Dissimulat Orator, ne Pompeium offendat: nam revera etsi multo magis a Clodianis, nonnihil tamen et a Milone Pompeius timebat. *Manut.*

309. *Divisa sententia est postulante, &c.*] Quid sit dividere sententiam explicat Asconius Pedianus, ex quo et Plinii Junioris lib. 9. Epistola nondum edita: verum ita obscure (quod nec Ascon. integer eo loco, et Plinii Epistola multis in locis corrupta sit) ut assequi nequeas veram ejus rei declarationem: verum quantum licuit in studiosorum gratiam hæc collegimus. Pompeius v. Cal. Mart. solus Consul ab Interrege Servio Sulpicio renunciatus post diem tertium de novis legibus ferendis retulit; quas binas ex S. C. promulgavit; unam de vi, alteram de ambitu. His latis, Pompeius Comitia habuit: Populi suffragiis L. Domitius Ænobarbus de vi factus est inquisitor; A. Torquatus de ambitu. Pridie Kal. Mart. in Senatu dixit Hortensius (pro decreto, ut arbitor) de veteribus ut extra

cardiecem legibus quæreretur. Huic sententiæ intercessit furiosus ille Trib. Pleb. Munatius Plancus emptus a Clodianis: Quod innuit Cic. inquiens, *Reliqua Senat. auctoritas empta intercessione sublata est.* Quare nova lege de vi ab Appiis adolescentibus Milo postulatus est apud L. Domitium: hac lege nova de vi quæstionem habuit; quæ cum esset multiplex, nempe de cæde facta in Appia via, de incendio Curiæ, de domo Lepidi interregis oppugnata; eam dividi postulavit Q. Fusius Senator, id est, ut de rebus singulis actiones haberentur singulæ: et hoc est quod ait Cicero, *Divisa sententia est postulante nescio quo.* Itaque Milo jussus prid. Non. Aprilis ad Comitii tribunal venit; a quo per triduum ex lege Pompeii testibus auditis; tertio Idus April. Judicum sortitio acceptis tabellis facta est. Tum ad horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius Major, M. Antonius, et P. Valerius Nepos; qui in agenda cæde Clodii duabus ex lege Pompeii horis usi sunt: his unus respondit M. Tull. Cicero. *Jac. Cruquius.*

312. *Sed stulti sumus, qui.*] Correctio Oratoris, recapitulatio, Ironia, quarum concentu, ut alias figuras omittam, mire Oratio temperatur. *Abrah.*

Ib. *Dederas enim, quam contemneres populares.*] Constantiam L. Domitii quam in Prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius Tribunus Pl. subnixus libertinorum et servorum manu perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret et Clivum Capitolium obsideret, discusserat perruperatque cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur; quo facto et plebem infimam offenderat, et Senatus magnam gratiam inierat. *Ascon.*

313. *Non religione aliqua.*] Non ideo permotus est ad relinquendam eo anno Præturæ petitionem, quia viderat non semel inauspicatis avibus, et aliis sinistris auspiciis, Comitia prohiberi. *Abrah.*

322. *Quando illius postea sica,* &c.] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem a Publio Clodio in eum promulgatam, urbe cessit.

Quare dicat, *insidiata Pompeio est,* fortassis quæratis: Pisone et Gabinio Coss. pulso Cicerone in exilium, cum III. Idus Sext. Pompeius in Senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eaque ad Gabinium Consulem delata dictum est servo imperatum a P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit, ex eo domi tenus obsessus est autem a liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi; in quibus xv. Cal. Sept. L. Novius Tribunus Pleb. Collega Clodii, cum Damio adversum Flavium Prætorem appellaret Tribunos, et Tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: *Et hoc Apparitore P. Clodii vulneratus sum; et hominibus armatis præsidiis dispositis a Republica remotus sum: Cneius Pompeius obsessus est; cum appeller, non utar ejus exemplo quem vitupero; et judicium tollam et reliqua de intercessione.* Ascon.

322. *Nece Papirii cruentavit.*] Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium Senatorem; qui postea cum esset Prætor eodem anno, quo Tribunus pl. Clodius, petit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret; adductum collocavit in convivium; dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit et habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit; postea in navem deposuit; et cum profugeret ille tempestate delatus est Antium; illico ut deduceretur ad se, Clodius Sext. Clodium misit qui eum reduceret. Flavius quoque re cognita ad diripiendum Tigranem profectus est: ad quartum lapidem ab Urbe pugna facta est; in qua multi ex utraque parte ceciderunt, plures tamen ex Flaviis, inter quos et M. Papirius eques Romanus Publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix profugit. *Ascon.*

Ib. *Potuitne L. Cæcilii justissimi fortissimi* &c.] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, Prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote Coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causa consederant, pellerentur; de oppugnata domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit; et legimus apud Tironem Libertum Ciceronis in libro quarto de Vita ejus, oppressum a Clodio L. Cæcilium Prætorem. *Ascon. Pedianus.*

330. *Quibusdam de servis.*] Hinc infirmatur fides quæstionis, quod et essent servi Clodii, et e domo accusatoris producerentur, et ipse accusator haberet quæstionem. *Abrah.*

331. *Quis eos postulavit?*] *Appius.* Non P. Clodii frater, sed Caii fratris ejus filius, Milonis accusator. *Idem.*

Ib. *Clodius insidias fecit Miloni.*] Et hoc contra quæstionis morem, quam qui habebat, nullum debebat suggerere nominatim; deinde fas non erat minis aut

premissis ad hoc potius quam illud dicendum eos qui torquebantur impellere. *Abrah.*

Ib. *Quid hac quæstione dici potest integrius?*] Ironia. *Idem.*

335. *Non jam hoc Clodianum crimen timemus.*] Diximus in argumento Orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu plane timuisse Milonem; et ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius Tribunus-plebis, qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, et sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis post diebus quam Clodius erat occisus: *Milo dedit quem in Curia cremaretis, dabo quem in Capitolio sepeliatis.* In eadem concione idem dixerat (habuit enim eam ad vii. Kal. Febr. cum Milo pridie, id est viii. Kal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) *Pompeium ei per hominem propinquum misisse ne ad se veniret.* Prius etiam quam Pompeius tertium Consul crearetur, tres Tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, et ab eo quæsierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quemdam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque liberos, comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate sua haberet: a Milone responsum esse, ex iis servis quos nominasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cum Licinium apud se haberet, Lucium quemdam de plebe ad corrumpendum indicem venisse: qua re cognita, in vincula eum publica a se conjectum: decreverat enim Senatus, ut cum Interrege et Tribunis plebis Pompeius daret operam nequid Resp. detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat; deinde ex S. C. delectu per Italiam habito, cum rediisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admiserat: item cum Senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tum excuti prius quam in Senatum intraret, jusserat. Hæ sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Ib. *Ea voce, ut me audire.*] Tam clara et elata, ut me e Rostris dicentem exaudire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii ut notat Asconius *in argumento.* *Abrah.*

Ib. *Conquisitores tui.*] Vulgo Commentarii, qui alterius nomine milites conquirunt conscribendos. *Abrah.*

341. *Vir Vere.*] Vere fortis et generosus. *Abrah.*

347. *Sed etiam tribus suis patrimoniis.*] Milo ex familia fuit Papia, deinde adoptatus fuit a C. Annio avo suo materno; tertium patrimonium videtur significare Matris, aliud enim quod fuerit non invenio.

Peracta utrinque causa, singuli quinos accusator et reus Senatores, totidem Equites et Tribunos ærarios rejecerunt, ita ut unus et quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII. absolverunt VI. Equites condemnaverunt XIII. absolverunt IV. Tribuni Ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt III.] *Hæc Pedianus: dubium tamen esse non potest, quin error in notas numerorum irrepserit; si enim unus et quinquaginta fuerint, oportet e singulis ordinibus septem et decem fuisse; quare fortasse sic legendum fuerit,* Senatores condemnaverunt XI. absolverunt VI. &c. Tribuni ærarii condemnaverunt XIII. absolverunt IV. *Sed quis possit hæc divinare?* Abrahamus. *Pergit Asconius:*] Videbantur non ignorasse judices, inscio Milone vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquam vulneratus esset, jussu Milonis occisum.

Fuerunt qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam et bene cum republica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione Consulatus Miloni, et reo affuerat. Nominaverat quoque eum Cicero præsentem et testatus erat, audiisse eum a M. Favonio ante diem tertium quam cædes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri nunquam potuit, utram sententiam tulisset. Damnatum autem opera maxima Appii Claudii pronunciatum est.

Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est: illa quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius; et cum ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscripserunt et in ambitus judicio P. Valerius Leo, et Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium Quæstorem de Sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde apud L. Fabium Quæstorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius, et Q. Patulcius.

Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est: bona ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierent.

Post Milonem, eadem lege Pompeia, primus est accusatus M. Saufeius, M. F. qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. F. C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celius; obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt Senatores X. absolverunt VIII. Condemnaverunt Equites Romani IX. absolverunt VIII. sed ex Tribunis ærariis X. absolverunt. VI. condemnaverunt: manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui aperte dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus.

Deinde post paucos dies apud Considium Quæstorem, lege Plautia vi, subscriptione eadem accusatus est, quod loco occupasset, et cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. F. M. Seius Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba; absolutus est sententiis plenius quam prius; graves habuit XIX. absolutorias II. et XXX. Sed e contrario hoc, ac priore judicio accidit. Equites enim, ac Senatores eum absolverunt, Tribuni ærarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Aufidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis VI. et XL. Absolutorias V. omnino habuit, duas Senatorum, tres Equitum.

Multi præterea et præsentes, et cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

VARIÆ LECTIONES.

IN Q. CÆCILIUM DIVINATIO.

Parag. I. Lin. 4. *DESCENDERE.*] C. Stephanus (aut quisquis ille fuerit qui varias lectiones ad finem illius editionis positas collegerit) hæc habet: *Dubium non est* (inquit) *aut Ciceronem multis amanuensibus usum fuisse, aut sæpius transcripta sua exemplaria emendasse, aut perperam ab indoctis descripta, deinceps emendata fuisse*; id scilicet vult vel ab ipso Ciceronis ævo variantes lectiones in ejus scriptis extitisse. Et hoc verum esse vel hoc ipso loco liquet; *ubi Asconius* hæc notat. [*Hoc toto Capite Solœcismi species continetur, nisi addas ET aut IDEM, ut sit* ET subito nunc mutata voluntate ad accusandum descenderim: *quare multi non* descenderim *legunt, sed* descendere.] Hinc patet Asconium legisse *descenderim* alios *descendere*; et certe in diversum abeunt Codd. qui nunc extant.

II. 40. *Eam partem*; lege *ad eam partem*, excidit enim *ad* operarum incuria.

III. 3. *Quod sequi*; al. *quid sequi.*

V. 18. *Senatus pop.* al. *senati pop.*

23. Pro *imprudens*, lege *impudens.*

31. *Taceant.* Ita C. Steph. et aliæ Edd. Grævius autem e MSS. reponit. *tacerent.*

38. Pro *inerponi* lege *interponis.*

42. *Nam, te act.* Grævius reponit *Num te act.*

VI. 10. *Hotensius*, vocem *Hortensius*, quæ in MS. nonnullis abest, ex margine intrusam censet Grævius.

IX. 16. *Vere de def.* Dele *se*, quod operæ intruseurunt.

27. *Judicium.* Ita Ed. C. Steph. &c. Sed. *Ascon.* et alii *indicium.* recte.

X. 10. *Quid facere*; lege *et quid facere.*

17. *Partarit.* F. Fabricus, Grævius, &c. *peccarit.*

X. 45. *Illius diei.* Sic Asconius et Editi multi, Manutios secuti. Sed MS. multi, ut et Priscianus, *illius temporis* habent.

XI. 13. *Orationis subire invidiam.* In Ascon. edito, *Orationis subire invidiæ*, sed in Asconio Grævii MS. *Orationi subire* sine voce *invidiæ*; et sic apud Nonium Marcellum: *Poterisne ejus orationem* [al. *orationi*] *subire?*

15. *Præstringat.* Lamb. *Præstringuat.*

XIII. 6. *Oratorum.* Sic, plerique editi, ut et magna pars MS. Sorum. Sed alii habent *Moratorum*, quod eruditis magis placet.

XIV. 25. *Tibi se.* Dele *se*, errore typog. intrusum.

XVI. 6. *Quamobrem eum cui quæstor fueris.* Sic apud *Asconium* legitur, approbante *Hotomanno.* Alii aut habent, *quamobrem qui quæstor ejus fueris.*

XVII. 21. *M. Silano.* Sic recte restuit *Hotomannus* ex ipso Cicerone in iv. Verrin. cum Codd. omnes perperam habeant *Decimo Silano.*

PRO LEGE MANILIA.

Par. I. CONTINGERE. Sic olim editi
Lin. 7. omnes Grævius autem e Cod. Erfurt. reponit *attingere*, quod Ciceroni familiarius.
16. *Mandandum*. Sic vulgati fere omnes: sed F. Fabricius, Grævius, et alii *Mandandis* e MSS. reponunt.
22. *Atque in primis;* lege *atque illud in primis*.
II. 13. *Succurrerit*. Sic Manut. et libri tam MSS. quam impressi: sed alii habent *successerit*, quod recepit Grævius.
III. 11. *Et a vobis, ei ab imperatoribus reip. consulendum*. Sic multi MSS. et editi ante Lambinum omnes; ipse autem probante F. Fabricio, sic e quibusdam Codd. reposuit. *a vobis et ipsorum, et reipub. causa consulendum*.
IV 13. *Reportarint;* rectius *reportarent*.
28. *Distracti*. Cod. Fabricii et alii *districti*.
40. *Naviculatoribus*. Sid. Edd. et Pall. omnes Grut. sed vetus Fabricii Codex *navicularis*.
VI. 6. *Si ad belli——retinere*. Sic optime ex Cod. Verd. restituit Gulielmus, approbante Grævio, quia nemo novit quid sit belli utilitatem sustinere: sic enim in vulgatis erat, *Si et belli utilitatem—sustinere*.
23. *fructui sunt*. Sic Cod. Fabric. et Erfurt, Sed vulg. *fructuosi sunt*, quod etsi ferendum sit, tamen non æque placet.
VII. 20 *Id quidem certe* Sic recte Cod. F. Fabric. ut et Franci Erfurt. Vulgati male, *id quod certe*. Hotomannus ex conjectura delevit *quod*.
VIII. 7. *Sapienti*. Sic ex opt. MSS. Græv. alii *sapientissimo*.
8. *instructus fuisse, urbemque*. Sic optimi MSS. et antiquitus editi: sed alii vulgati habent *instructas fuisse deletas, urb*. inepte. Nam hic Mithridatis copias amplificat, ut Lucullum laudet.
33. *processio*. Sic Codd. antiquiores, al. *processus*.
75. *quantum illud bellum factum;* ita meliores notæ MSS. et edd. vett. *quantum factum* exponit Lamb. *quam magnum factum, quantopere actum*, &c. quod qui non intelligebant pro *factum* substituerunt *futurum*.

IX. 21. Pro *exercuit* lege *exercuerat*.
X. 46. *potestate*. Testatur quidem apud A. Gellium. l. 7 *potestatem* scripsisse Ciceronem; et certe eodem modo loquitur supra pag. 23. *quæ in amicitiam P. R. ditionemque essent*.
121. *devocavit*. Sic Cod. Fabric. et alii; h. e. quasi *de via vocavit:* vulgati multi habent *revocavit*.
XI. 26. *nisi ipsum id temporis*. Sic ed. Steph. ut aliæ multæ. Lamb. autem *ad id ipsum temporis:* sed Græv. e Colon. et Erfurt, sic restituit, *nisi ad ipsum discrimen ejus temporis*.
40. *Eumque Pomp*. Græv. e MSS. reponit *Eum, quem Pomp*.
XIII. 27. *transmarinam*. Sic Lamb. et Græv. e MSS. Vulgati *maritimam*, quod huic loco minus convenit.
XIII. 51. *ascendere*. Grævius e MS. Colreponit *ascendere*, quæ vox a librariis minus intellecta sæpe suo loco mota est.
73. *quem per vos ipse;* Sic Grævius e MSS. alii *per se ipse;* inepte.
XIV. 3. *si quid de eo factum esset*. Sic editi plerique; al. *si quid eo factum esset* : utrovis modo locuti sunt veteres. Sic noster, *Quod illo fiet?* Ep. 1. l. 6. ad Att. *Quid nec fiet?* Tereat.
34. *Sed etiam studio omni visendum p*. Hunc locum Grævius e MS. uno et altero sic auxit, *sed omnium etiam studio visendam et celebrandam p*.
67. *interiorum nationum*. Sic Grævius ex optimis MSS. et primis editis. *Interiores* autem dicuntur quæ longius a finibus nostris sunt remotæ, et interiorem regionis partem habitant. Sic *intra* et *interiores* usurpat P. Mela, l. 1. c. 4. et 8.
87. Post vocem *liberis*. Gruterus e MSS. hæc addidit, *qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum*.
93. *populus Romanus*. Cum in antiquis fere P. R. exaratum sit, Hotoman. et Lamb. legunt *populum R*. alii *Prætores*, et sic vocem *videbat* de *ora maritima* dici putant; alii aliter rem expediunt. Sed vulgatam lectionem tuetur Gronovius l. 4. cap. 4. de Pec. Vett.
94. *neque nos*. Sic Grævius e MS. al. *neque eos*.

XV. 6. *quantum nunc———videmus.* Sic Grævius ex Cod. Hittorp. et Erfurt. al. *quantum non—videmus.* Sed hoc totum membrum forte rectius abesse posse putat idem Grævius.

PRO C. RABIRIO.

Par. II. Lin. 5. *EXPROMENDA*, Ita Manut. Ed. C. Steph. &c. Grut. *exprimenda*. 30. *Convenerint.* Sic omnes ed. Grævius e Francii lib. *concurrerint.*
V. 4. *Prætores, præter Glauciam.* Vocem *Prætores* (quæ e liberis etiam scriptis exciderat propter sequentem *præter*) recte restituit Adr. Turnebus; quem et alii sequuntur eruditi.

I. IN L. CATILINAM.

Par. 1. Lin. 5. *CONSENSUS bonorum.* Sic legitur apud Quintil. l. 9. cap. 3. Sed MSS. multi habent *Concursus.*
34. *patre natus, avis maj.* Grut. et Græv. *patre, avo, maj.* quod et inter varias lectiones. C. a Steph. repositum.
36. *Prætorem mors ac reipub. pœna.* Sic locum hunc e MSS. suis repræsentat Grævius, alii aliter. *Prætorem* alii male omittunt, et *mors a reip. p.* legunt: Sed vide Grævium.
39. *tanquam gladium in v.* Sic hunc locum citat Asconius in Pisoniana, et sic vulgati plerique. Sed *gladium* ab optimis MSS. abesse testantur Muret. Lamb. Grut. Græv.
III. 20. *vacuam fecisses.* Græv. et alii e MSS. *vacuefecisses*, quod etiam inter Var. Lect. C. Steph. Sic enim infra *subsellia vacuefacta sunt.*
28. *tibi hæc lux.* Sic Grævius e Codd. alii, *tibi hujus vitæ hæc lux*, quod e Glossa natum videtur.
35. *fortunam reipub.* al. *fortunam P. R.* id est, *Populi Rom.* quod Ursino, Mureto, et Grævio placet.
69. *Nullum jam tot annos.* al. *Nullum aliquot jam annis.*
IV. 32. *Cedas.* Sic Græv. e MSS. opt. editi perperam *Concedas.*
65. *occisorum.* Manut. et Græv. *otiosorum.* [h. e. in pace et otio viventium.] Et supra pro *ad insidiandum*, Grut. et Græv. *insidiantem* reponunt.
V. 14. *Romanorum.*] Grævius rescribit *reorum*, e Codd. quibusdam.

II. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 8. *NON jam*, al. *non enim jam*. Sed *enim* delent Muret. Manut. &c.

18. *Prostratusque est*, 2*u*. Sic e MS. Ursinus al. *prostratus*, 2*u*.

II. 5. *Interemptum*. Muret. et Græv. e vett. *Interfectum*.

III. 40. *Ab istis sus sociis*. Muret. Græv. et alii delent *suis sociis* tanquam glossemata.

42. *Consumeret*. Sic lib. vett. et Ed. C. Steph. pro quo alii habent *consumerentur*.

IV. 54. *Unum genus*. Sic MSS. ed. C. Steph. et alii. Sed in aliis *Primum genus*.

59. *dubites aliquid de poss. det. ac fid. acq.* Muret. et alii, *dubites de poss. detr. acquirere ad fidem*.

68. *quod aut ded.* Græv. *qui aut ed.*

V. 1. *jam confectum*. Sic multi editi, MSS. alii, *jam effœtum, sed tamen* alii *ætate jam affectum*; quod et Grævius admisit. Idem paulo post pro *conviviis, apparatibus*, habet *conviviis apparatis*, ut et R. St.

55. *Cumulus*, al. *Tumulis*.

58. *Suppeditamus*; al. *Superamus*; al. *Suppeditamur*.

60. *Si, inquam*. Vox *inquam* abest a vett. libris Mureti.

VI. 36. Pro *quam* lege *quod*.

37. *ut nequis bonus* Lib. Vet. Mureti, *ut neque bonus quisquam*. Francii lib. quem. et Grævius sequitur, *ut neque quisquam bonorum*.

III. IN L. CATILINAM.

Par. I. Lin. 21. *ET expectati*. Sic et MSS. et impressi melioris notæ; alii perperam, *ex actis*.

II. 7. *exierit*. Sic libri vett. Mureti et aliorum; al. *egressus est*, et paulo post, pro *restitissent*, quod et MSS. et ed. vett. habent, alii legunt *remansissent*.

31. *bipartiti*. Grævius e Cod. vet. legit *bipartito*, qui dubitat an usquam *bipartior* passive legatur, *Bipartito* etiam in ed. R. Steph.

34. *in reipub. præsidio*. Muret. Lamb. et Græv. reponunt *in republica, præsidio c. gl. miseram*, i. e. ut præsidio essent, sc. prætoribus, &c.

80. *Saturnalibus*. Male hic in notis, *decimum quartum diem Feburarii*, ponitur pro *decimum nonum Decembris*: hoc est, xiv. Kal. Januar. ut e Macrobio constat.

87. *præcipissent*. Muret. et Græv. legendum censent *recepissent*, i. e. polliciti essent se velle facere.

83. *aliquid tamen*. Sic omnes lib. vett. Mureti; in editis nonnullis deest *tamen*; qui, pro *apud ipsum erant*, habent *apud illum itidem erant*.

III. 30. *Sed indicare se ipsi*. Ita Muret. et Græv. e MSS. vulgati habent: *Sed ipsi a se vid.* omisso verbo *indicare*.

36. *prudentia*; al. *providentia*.

48. *Colonis quas*; al. *Colonis quos*.

62. *interest*. Sic e Codd. emendat Græv. vulg. *intersit*.

65. *Consess.* lege *et consess.*

IV. 25. *in repub.* Sic e Codd. Muretus; quod *et* optime respondet ei quod supra dicitur, *in privata domo*: al. *in rempub.*

38. *ut terræ motus, cæteraque quæ*. Sic plerique editi; sed Muret. et Grævius e Codd. vett. *ut terræ motus relinquam, ut omittam cætera, quæ*.

47. *lactentem*; lege *lactantem*.

62. *statuerunt*; MSS. potiores *locaverunt*, h. e. operariis faciendum dederunt.

69. et *ea a perditis civibus*. Vett. lib. Muret. et Græv. et *ea per cives*.

V. 5. *Erepti enim estis*; in vulgatis deest *estis*, quod e Codd. opt. restituit Grævius.

V. 53. *quod mihi vivendum sit cum illis* Græv. e lib. suis, *quod mihi cum his vivendum est: vivendum est* etiam habet ed R. Steph.

81. *priori nocte*. Sic MSS. multi, ut et Vict. sed alii addunt *fecistis*.

IV. IN L. CATILINAM.

Par. I. *BONORUMQUE*, lege *horumque*. Lin. 36. 39. *quem mihi videtur amplecti resp.* Ita recte Muret. et Græv. Sed editi multi, *qui mihi videtur amplecti remp.*

43. *una reipub. peste per.* Sic omnes ante Lambinum editi, ut et MSS. Lambin. autem, *una sum repub. per* quod Grævius merito repudiat.

III. 15. *itaque municipiis.* Vox *itaque* in plerisque MSS. non habetur. Sed vocem *sontes*, vel aliam ejusmodi deesse suspicatur Grævius, qui habet *quæ municipiis disp.* &c.

33. *hoc auctore et cognitore.* Sic quidem omnes MSS. Lamb. Grut. et Græv. Sed edd. *hoc monitore et auctore.*

53. *de pernicie repub.* et Grut. et Græv. pro *reipub.* e MSS. reponunt *populi Rom.* ut et infra pro *in pernicie repub.* quod in multis est libris, iidem habent *in pernicie populi Rom.* ut et ed. Rob. Steph.

IV. 2. *Supplicium de servis quam acerb.* Sic quidem libri plerique et edd. et MSS. Apud Lactantium autem hic locus sic habetur, *Supplicium de servo nunquam acerrimum*, Lib. de ira Dei, cap. 17. Unde Lambinus sic refinxit, *Supplicium de servo nunquam acerbissimum*, contra omnes libros, qui negationem omittunt, et *servis* retinent; mos enim Romanis fuit familiam omnem (i. e. omnes servos) ad supplicium agere ob unius parricidium; ut apud Tacitum videre licet, Lib. 14. cap. 42.

4. *qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit*; ita multi editi, ut et Grævii etiam. Sed alii, inter quos C. Steph. *qui non dolorem suum et cruciatum dolore nocentis et cruciatu lenieris.* At MS. Francii, ut et ed. Vict. R. Steph. *qui non dolorem cruciatu lenierit:* omissis cæteris: quod fortasse rectius.

19. *fuit factum*; in libb. nonnullis deest *fuit*.

24. *arcessivit—concitavit—evocavit.* Multi Codd. habent *arcessit—concitat—evocat.* Sic etiam Var. Lect. C. Steph.

32. *fuisse videamini.* Sic vulgati plerique. Sed Muretus e MSS. *fuisse videamur*; quod fortasse clausulæ aptius.

38. *Et communes*; lege *et ad communes.*

58. *frequentasset.* Sic plures MSS. et edd. optimi: alii habent *frequentes advocasset*; quod interpretis esse videtur, *frequentare* enim pro *congregare* vel *cogere*, alibi usurpat Cicero. Mox pro *video ab expect.* nonnulli libri habent *video, amore debiti pecuniæ, ab expect.*

64. *qui sua virtute fortunam civitatis cons.* ita libri vett. ut et editi ante Muretum et Lambinum, quod Grævio placet: alii reponunt, *sua virtute ac fortuna, civitatis jus* [vel *hujus civitatis: jus*] *consec.*

72. *qui non obstare cupiat*, ita edd. vett. Sed Lamb. et Græv. e MSS. *qui non hæc stare cup.*

V. 21. *possit, vobis hod.* Grut. et Græv. *possit a civibus, hod.*

34. *Semper bene gestæ—conservatæ reip.* Græv. delet *Semper*; et *bene gesta—conservata repub.* legendum censet, ut in præcedenti Oratione habetur, Parag. III l. 62. Sed in Orat. contra Pisonem. de eadem re loquens, *bene gestæ—et conservatæ* habet, ut nescias utrum sit magis Ciceronianum.

50. *recepti ben.* al. *recepti in amicitiam ben.* quod glossema videtur.

PRO L. MURÆNA.

MURÆNA semper scribendum censet Manutius, cum a pisce nomen sit qui Græce Μυραινα dicitur; sed lapides Capitolini habent *Murena*; et sic scripsisse vett. Rom. ideo verisimile sit, quia apud Plutarchum vocatur Μυρηνας. Sed non tanti res est, ut in lite dirimenda immoremur.

Par. I. l. 1. *precatus* edd. vett. et nonnulli MSS. habent *deprecatus*.

II. 1 post vocem *severitatis* Hotomannus ex conjectura interponit, *Cato*; sed MSS non consentiunt, et subintelligi recte potest.

IV. 33 *Tempestivi convivii.* Sic legendum censent Lamb. Grut. et Grævius Tempestiva autem convivia, Tempestivæ epulæ, &c. vocantur, quæ ante horam consuetam (i. e. nonam) instituuntur, et in longum protrahuntur. Qui vim *Tempestivi* nesciebat, reposuerunt intempestivi, quod viri docti jam dudum reprobarunt.

VI. 50. *promulgata*; ita Vict. et Græv. e MSS. al. *pervulgata*.

65. *Nullo usu*: al. *Nullo usui*.

1b. *Superstitibus præsentibus.* Manutius et Hotomannus *præsentibus* delendum censent, tanquam meram interpretationem vocis antiquæ *Superstitibus*.

VII. 57. *pellitur e medio*; ita legitur apud Gellium. l. 20. c. 10. et sic etiam MSS. Lamb. Alii habent, *tollitur e medio*.

VIII. 27. *pugna excitatum*; sic ed. C. Steph. et aliæ: sed MSS. nonnulli *pugna excitaret*; al. *pugna excitarit*.

70. *arbitraretur*; sic omnes MSS. ut παθητικῶς dictum sit, quemadmodum *fateatur* in Orat. 2. contra Rullum, c. 21. Lambinus *arbitraremur* malle videtur.

IX. 13. *opibus.* Sic Hotoman. et Lamb. legendum statuunt: sed edd. alii et MSS. pro *opibus* habent *opera*.

X. 16. *persalutatio*; sic optimi MSS. vulg. *salutatio*.

24. *testatam rem abjic.* Sunt qui malunt *testantem abjic.* Sed per *testatam rem* nihil aliud vult, nisi eam causam quæ testibus contra alios comparandis tota fuerat occupata.

40. *Cum te de Cur.* Sic et MSS. et edd. vet. sed recentiores omittunt.

74. *vestræ satietati.* Sic et Hotomannus et Lambinus legunt, et sic se legere malle dicit Grævius, nisi obstarent MSS. et edd. qui habent *vestræ sapientiæ*.

107. *indicavit atque induit.* Sic primum ex conjectura Hotomannus, quod postea Lamb. et alii e MSS. confirmarunt. Alii editi habent *indicavit atque innuit.* Sed *induere* sæpe hoc modo usurpat Cicero. Sic lib. 2. in Ver. cap. 42. *Videte, in quo se laqueos induerit.* Et mox *Videte, ut, dum expedire se vult, induat.* Sic etiam, 5 in Verr. 60. *Sua confessione induatur ac juguletur necesse est.*

XI. 31. *exitio vix cuiquam* Vocem *exitio* primus restituit Lambinus, sine qua sensus erat mutilus: nisi forte ex conjectura Camerarii legendum *ipse vix cuiquam*, &c.

XII. 11. *quanta in ipse imperio.* In editis quibusdam sic habetur, *quanta in homine quoquam in ipso imperio.* Sed istam acces ionem merito repudiant Lamb. Manut. et melioris notæ edd.

XIII. 51. *aut seposuisses, aut mit.* Sic omnes libri scripti et editi optimi; at Lamb. ex Hotomanni conjectura legit, *aut se potuisses, mit.* sed sine causa; nam *seposuisses* idem est ac si dixisset, ex *observatione et memoria hominum removisses.*

61.—*ne sis*: *Etiam, in dissolvenda severitate*; *sed tamen.* Sic libri fere omnes; sed lambinus Hotomanni conjecturam secutus nimis licenter sic legendum censet—*ne sis, sed tamen in dissolvenda severitate tuus.*—

63. *Vero.* Sic MSS. al. *Enimvero.* Sed *Vero* sic sæpe usurpatur apud probatos auctores.

71. *communiorem.* Sic quidem optimi MSS. quod et Grævius sequitur. Editi multi *comiorum*; ut supra C. Lælio *comior.* Utrumvis satis convenit; sed *communis* sæpe mutatum est in *comis* ab iis qui hanc vim vocis ignorabant. *Communis* enim est *facilis*, *commodus*, *popularis*, *et equitatis patiens.* Vide Cic. ep. 9. lib. 4. ad Fam.

XVII. 27. *duos Consules*, MSS. nonnulli *duo Consules*; sic etiam in Pison. VIII. 6. *duo Duces*; et ita sæpe dixerunt veteres.

40. *designati* [*Tribuni*] Vocem *Tribuni* uncis inclusimus, quæ et glossam sapit, et a quibusdam MSS. abest: et eam omiserunt Victorius et Grævius.

XVIII. 5. *ego fidem vestram, vel def.* al. *fide in vos def.* At Manutius *fide defens.* Nos enim fidem judicium hic orat, sed fide adductus—orat *ut hominis miseri*, &c.

PRO ARCHIA POETA.

Par. I. Lin. 37. PRO *asciscendum fugit*, lege *adsciscendum fuisse.*

II. 16. Pro *celebritate*, lege *celebritate famæ.*

32. *in Siciliam*; ita plerique MSS. et edd. vett. sed vulg. *Ciliciam.*

III. 3. *Gracche*; sic libri vulgati; sed Græv. e Cod. Erfurt. *Grati*; al. *Gratis.* Sunt qui *Gratium* hunc fuisse Poetam censent. Sed an *Gracchus* fuerit, an *Gratius*, qui Archiam reum fecerit, cum aliunde non constet, difficile dictu est.

Ib. Pro *eum* MSS. habent *tum.*

16. *An domicilium*—Sic Lamb. sed alii *At domicilium*—Ironice.

IV. 11. *ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum*; ita Grævius e MSS. quod etiam C. Steph. inter Varias Lectiones reposuit *tempus* autem *periculum* vel afflictam alicujus fortunam notat alibi apud Ciceronem. Sed editi multi habent, *ut ab illis nullo unquam me tempore*, &c.

20. *crescit Oratio*; ita plurimi MSS. ut et edd. sed alii habent, *censetur Oratio*, quod et Gruterus admisit; et Grævius.

49. *Modestissimos.* Græv. *Moderatissimos.*

55. *animi remissionem*; ita plerique edd. etiam melioris notæ. Sed MSS. multi habent *animi adversionem*, quod et Victorius tuetur in Var. Lect. ut *animadversio* ad studia referatur Muretus autem maluit *animi aversionem.*

58. *alunt*; al. *agunt.*

V. 5. *inflari*; ita omnes MSS. et Gruteri et Grævii. Vulg. *afflari.*

42. *triumphi*; *quia quorum*—Ita olim legebat Pantagathus; et sic etiam in quibusdam MSS. legi docet Grævius; quod et multo melius quam vulgatum *triumphi. Quare quorum*—Nam ideo *nostra* (*i. e.* Populi R.) *sunt tropæa, N. M. N. triumphi, quia, quorum ing. h. f ab iis pop. R. fama cel.*

VI. 68. *abfutura sunt—pertinebunt*; ita MSS. nonnulli, etiam boni, ut et editt. plurimæ: quæ verba sic ad res gestas referuntur. Sed alii habent *abfutura est—pertinebit*; ut ad *memoriam* referantur: quam lectionem Lambinus acriter pro more suo tuetur; Grævius autem modestius amplecti videtur; prior tamen lectio non temere rejicienda.

VII. 2. *amicorum videtis*, &c. Ita MSS. optimi: sed editi multi, *amicorum studiis videtis*, &c. quod recte repudiat Grævius.

PRO M. COELIO.

Par. I. *OPPUGNARI autem ob.* al. ed. Lin. 13. *oppugnari autem hunc op.* sed *hunc* in multis MSS. deest; et rectius abest.

II. 57. Has voces *(atque dignitati)* quæ in multis libris desunt, ex Agrætio restituit Lambinus, quos Grut. etiam in MSS. Pall. invenit, quæ optime huic loco conveniunt; est enim *dignitas* pulchritudo virilis.

65. *nihil dicam hoc loco.* Gruterus omittit *dicam*, quod in uno et altero MS. deest.

III. 25. *illa initia ætatis.* Codd. aliqui pro *initia* habent *imperia*, quod et Gruterus amplecitur.

IV. 26. *Sin autem est rivulus;* ita Græv. e MSS. sed editi alii pro *est* habent *ut.*

V. 8. *qui negavit;* ita Pall. MSS. Grut. et olim cusi; sed posteriores edd. *qui non negavit;* sed particula negans rectius abesse videtur, de Ascitio enim loquitur, qui negavit et absolutus est.

12. *Non modo Susp.* Sic habent MSS. Lamb. Græv. editi autem multi, *non modo non Susp.* Sed aliis in locis sæpe alterum *Non* omittit Cicero, cum sequitur *sed ne*, quasi diceret *non dico suspicione, sed ne infamia.* Vide P. Manutii Comment. in Ep. 9. lib. 1. ad Fam.

VI. 2. *versatur;* ita editi enim optimi, sed vett. aliqui lib. Grut. et Græv. *urgetur;* sed tum delenda erit præpositio *in* ante *quibus*, quam tamen omnes libri retinent. Præterea, cum *ista una atque eadem persona* non de Cœlio, sed de ipso Clodio intelligi debeat, ut ex sequentibus liquet, ipsa vox *versatur* magis quadrare videtur; infra etiam de eadem re dicit par. IX. l. 3. *duo sunt enim crimina una in muliere*———

65. *quæ molire.* Grut e Pall. MSS. *quæ in sororem tuam melius.* Et sic inter Var. Lect. C. Steph habetur; quæ tamen verba quorsum spectent haud facile dixeris.

69. *Baias actas, convivia;* hanc lectionem e MSS. reposuit Gruterus, quæ et ad rem amplificandam aptior quam vulgata *Baiis acta convivia.* Sunt autem *actæ* litora maris amœniora ubi genio indulgere solebant, quod et ἀκτάζειν Græcis dicitur. Vide lib. 5. in Verrem cap. 31.

VII. 2. *ex hisque tuis.* Sic edd. fere omnes: at MSS. multi, *ex his igitur tuis.*

10. *pepulerunt.* Lambinus reposuit *perpulerunt*, Græv. *pepulerunt.*

Ib. Lamb. e MSS. *fuisti nonnunquam*, quod et in ed. R. Steph. habetur; sed C. Steph. ad varias Lectiones relegavit.

34. *Cœlii causa:* ita ed. plerique: sed Grævius e MSS. et edd. antiquis reponit *filii causa.* Utrumvis ferri potest.

116. *Sed inerat—ratio est bonis;* ita Græv. et Grut. e Codd. Pall. quod magis convenit quam vulgatum *oratio;* supra enim dixit *genus orationis*, cui non recte dicitur *oratio* inesse.

VIII. 10. *Omittendæ;* alii MSS. *Obterendæ*, quod et inter Varias et Lectiones Car. Steph.

11. *Sermo etiam pene omnium fam.* Grut. *Sermo est pede fam.* Omissa voce omnium.

IX. 30. [*Facinoris tantum.*] Has voces auctoritate MSS. abjecit Grut.

51. *tentatum negl.* Vulg. *tentatum esse negl.* Sed Grævius recte delevit *esse.*

68. *minime dubia, tamen in.* Var. Lect. C. Steph. *minime dubitanda in;* et sic Grævius edidit omissa voce *tamen.*

X. 40. *Post, quam in curia, est nostris, in rep.* Grævius e MS. Erfurt. *post quam in curia, quam in rostris, quam in reip.* quomodo etiam in Var. Lect. C. Steph. habetur. Vide Orat. in Cæcil. par. XV. l. 40.

56. *nequam vocem eliciat?* ita editi omnes; sed *ejiciat*, quod in nonnullis MSS. habetur. Ursino, Mureto, et Gifanio, (in Conlect. Lucret.) admodum placet.

107. *Si non retraxisset.* Græv. e 2. Codd. *quam si tradidisset.*

XI. 23. *Conspectus.* Vet. lib. Ursini *confessus.*

31. *invenimus—videatur;* ita Grut. e Pall. et Erfurt. &c. Sed in vulgatis *inveniemus—dicatur.*

41. [*Et pervulgata.*] has voces delent Lamb. et Gruter.

XII. 10. *O stultitiam, Stultitiamne.* Gruter. *O stultitiamne.*

67. *efferbuisse!* al. *effervisse;* ut et infra *deferverint,* et Par. vii. 23. *defervissent.*

61. *jam ista dies;* ed C. Steph. omittit vocem *ista,* et ad variantes Lectiones relegat.

IN L. PISONEM.

Par. 1. *HIC in errorem hom. imp.* Sic Lin.6. quidem omnes fere libri impressi. Sed Faernus, acerrimi vir judicii, et in libris vett. scrutandis diligentissimus, hunc locum sic refinxit, *hic in fraudem hom. imp.——fefellit, induxit,* quem secutus est Lambinus.

III. 10. *Tu, cum in Kalendas Jun.* ita Erfurt. et alii MSS. ut et editi optimi, pro quo Ad. Turnebus (Adversar. xxi. 15.) *Tum cum in* iii. *Kal. Jan.* quod merito improbat Hotomannus; nam iii. Kal. Jan. nondum Consulatum inierat Piso, sed erat tantum designatus, nec potestatem habebat; at Consulatus ejus, *initium fuit Ludi Compitalitii,* ut supra dixit Cicero; hoc etiam postulat ipsa ratio, quo fortius in Pisonem invehatur, qui id jam Consul passus est fieri, *quod ne fieret privatus Metellus auctoritate obtinuit.* Gruterus tamen Turnebum sequitur; ut et Ed. Grævii, qui quam ipse lectionem minus probat, sæpe tamen e Gruteriana editione non movet.

15. *incidisset.*] Ita Manut. et Lamb. et Hotoman. ex Asconio; quia unus tantum eorum ludorum dies esset, ut ex Varrone constat.

16. *Lex Ælia et Fusia.*] Faernus habet *Fusia.* Sed cum hæc lex a L. Furio (sive Fusio) Philo lata videatur, et alia sit ab ea lege Fusia quam postea tulit Q. Fusia Calenus, a vulgata *Fusia* non recedimus. Vide *Manut.* de Legib.

30. *Notionemque censoriam;* ita MSS. Lamb. et C. Steph. Manut. et alii. Sed ed Vict. et multi MS. habent *rationemque Censoriam,* quod retinet Grævius, etsi *notionem* magis probet.

78. *delatio,* ita ed. Vict. Steph. et F. Ursinus e Cod. Ant. al. *relatio.*

87. *interire,* al. *interimere.*

IV. 13. *ferro ac furori.* Sic reponunt e MSS. Grut. et Græv. editi autem alii non habent *ac furori.*

44. *In hoc animali;* ita MSS. et edd. olim omnes. Sed Turnebus ex Isidoro reponit *Maiali,* i.e. sue castrato, quod et retinet Grut. et ed. Græv. in contextu: Hotomanno autem admodum displicet.

50. *barbato Epicuro;* ita ed. C. Steph. cum multis aliis. Sed Faernus *barbato Epicureo.* Manutius autem *barbato* retinet. Lambinus *Epicureo;* ita enim infra dicitur *confer nunc, Epicure noster.* Pro *Laternatio* (sive *Lanternario* quod alii MSS. habent) Turnebus (Advers. xxi. 15.) *Lautumiario* reponendum censet, quod doctis viris vix admittendum videtur.

V. 19. [*omni officio. tuendo Max.*] &c. verba hæc, quæ uncis inclusimus, in omnibus olim editis desunt; ea primus e MSS. reposuit Gruterus, quem et Grævius sequitur.

97. *idemque in Italia.* Sic libri omnes sed locum esse corruptum omnes clamant, quem alii aliis modis sanare conantur. Manutius sic, *is neque in Italia:* nempe *is* (sc. Cicero) *neque in Ital.* tuto se posse consistere statuit. F. Ursini amicus quidam *idemque* in *is se* mutat. Sed quid si pro *idemque* reponas *idem se,* i. e. idem se in Italia tuto statuit esse non posse.

107. *dicerent, consules.* Græv. e Codd. Pith. *dicerent hos Consules.*

VI. 28. *tibi proficiscenti.* Faerni lib. 1. margine alia manu adscriptum habuit *in provinciam;* quod et ipse in contextum admitti voluit, sed reclamantibus cæteris libris; et certe interpretamentum videtur.

43. *Unius salutem.* Faern. vet. lib. *unius hominis salutem,* ubi etiam vox *civium* deest; quæ tamen est in opt. Grævii.

49. *principum civitatis;* ita vet. Cod. Faerni et Grævii; *civitatis* autem in multis edd. deest.

50. *gratissime;* ita ed. Vict. et MSS. Faern. et Erfurt. et alii Græv. quod et ipse probat. al. *gravissime;* quod et in Contextu Græviano manet; et ed. C. Steph.

65. *Splendorem;* sic Faern. sed al. *Splendidiorem.*

66. *diribitores;* ita Lamb. et multi edd. et C. Steph. Sed R. Steph. Vict. et MSS. Grut. et Græv. *distributores.*

VII. 20. *quam tantæ barbarorum gentes attingunt;* ita Faerni Cod. Ant. Editi plerique etiam Vict. et C. Steph. *quæ tantis barbarorum gentibus attingitur:* iidem etiam pro *Macedonicis* habent *Macedonibus.*

23. *qui non triump.* Faern. *quin triumph.*

33. *an amicos;* sic omnes editi; sed τὸ *an* delendum censet Grævius. Lamb. legit et *amicos.*

48. *nihil illo ex.* Ita Faern. delata vocula *in,* quam plerique Codd. habent; et paulo post pro *auderet* Faernus habet *audeat?*

80. *afficior ex fama.* Ita MSS. Faern. et Græ. ut et ed. Manut. i. e. ex laceratione *famæ.* Sed edd. multi *ex infamia.*

83. *ut tu naufragio exp.* Quæ sequuntur poetæ verba paulo aliter habentur lib. I. Tusc. cap. 45. ubi vide Cl. Bentleii emendationes, qui ad trochaicos tetrametros acatalectos redigit hoc modo:

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus.
Latere pedens, saxa spargens tabe sane et sanguine atro.

Posterior hic versus apud *Nonium* habetur in v. *spargere,* sed omissa voce *saniæ;* hæc autem verba, *ut tu naufragio expulsus uspiam,* non esse ipsius poetæ verba, sed Ciceronis, putat idem vir doctissimus. Sed utcunque hæc se habeant, aliquantulum fortasse verba poetæ ad mentem suam deflectit orator (mutando *pendens* in *penderes*) ut execratio complexione absolvatur, quæ alias suspenso sensu procedet, utpote quæ pars tantum sit Thyestæ execrationis.

VIII. 4. *gloria et laude.* Faern. *in gloria et laude.* al. *gloriæ laude.*

6. *Ecce duos duces;* ita omnes edd. sed Faern. *Esse duos;* MSS. autem Pall. pro *duos* habent *duo* more antiquo.

12. *absens imp.* Manutius et Grævius legendum censent *ab Senatu imp.* Ib. pro *est appell.* quod Faernus reposuit, alii habent *sit appell.*

48. *Quid aliud est furore, non cog.* Editi multi *nisi non cog.* quod et Manutius probat; sed illud *nisi* in opt. MSS. deest, et potest abesse salvo sensu.

55. *Cruentare corpus suum?* Faernus et Lamb. addunt, *leve est;* quod Manutius imperiti hominis glossema esse statuit; hoc nempe vult, an *cruentare corpus suum,* furere est?

53. *præsidium tu reipub.* Ita Faern. pro quo alii editi habent *præsidium tu populi Romani.*

59. *ad hunc Tusculani Mont.* Ita vet. lib. Faerni; al. *Tusculanum.* Manutius autem e quibusdam libris *ad hunc Tusculanum in monte montem.*

60. *cum jam egeret;* hæc tria verba, quæ in cæteris desunt, primus e Cod. vet. reposuit Faernus, qui etiam pro *immensa et intol.* habet *intermissa intol.* et mox l. 67. *præbuit* pro *tribuit.*

IX. 5. *viderem.* Faern. *viderit.* ut referatur ad ventum.

15. *progredi visa est;* ita Faern. e Codd. vet. et sic vitatur Hemistichium in clausula, quod alii Codd. habent, in quibus legitur *procedere visa est.*

20. pro *Patres conscripti,* quod et vet. lib. Faerni, et alii *MSS.* ut et ed. Steph. habent, in nonnullis est *Prætores;* quod et in Ascon. edito habetur.

42. *cum non longe;* ita Grut. et Græv. e MSS. ubi multi editi omittunt illud *non.*

X. 8. *Velare.* Faern. *celare,* quod et arripuit Lambinus; sed Grævii MSS. omn. habent *valare,* quod et ipse merito retinet.

16. *Sic levis est animi;* ita quidem omnes lib. et MSS. et edd. sed cum hæc vox *levis* huic loco minus conveniat, Faernus legendum censet *lævi,* Manut. *similis,* Pantagathus, teste Ursino, *jejuni.* Lambinus autem illud *levis* ut otiosum prorsus delendum censet, et fortasse recte. Nam ut hoc Hemistichium, *sic levis est animi; lucem* a Cicerone sit, haud credam.

21. *Non eversæ per te, sed perditæ;* ita omn. MSS. Græv. et plerique edd. Faernus autem, deleta particula negante,

legit *eversæ per te et perditæ;* cui accedunt Manut. et Lamb. sed pro *perditæ;* Turnebo placet *proditæ.*

25. *redderetur;* ita libb. omnes quod et Grævio placet; Faerno autem *traderetur.*

71. *ferculis;* ita lib. aut Faerni; pro quo alii habent *vehiculis,* quod fortasse interpretamentum est.

XI. 4. *infimo* ita MSS. et Lamb. et Græv. sed vulgati *infirmissimo.*

9. *præstantissimus;* Græv. e MSS. Pith. et Franc. addit et *ornatissimus.*

30. *protervius;* ita Faern. pro quo vulgati habent *posterius?* quod et ipsum Turnebo non displicet. Adversar. l. xx. c. 9.

64. *Epicurum disertum dicere; est tamen: dicit, ut opinor.* Ita quidem edidit et distinxit Grævius e Cod. Faern. et quibusdam Manutianis, sic se explicans, *est tamen,* inquit Cicero, *ita;* dicit Epicurus, ut opinor, voluptatem esse summum bonum. Plerique olim editi sic habent. *Epicurum disertum decernere et tamen dictum opinor.* Manutius voluit, *et tandem dictum opinor.* Quid si sic legatur? *et etiam dicit ut opinor.* Sed utcunque se res habeat, verba sunt concedentis ita dixisse revera Epicurum, *se nullum bonum intell. &c.*

34. *Detrahi nihil volo;* ita Faern. ubi vulgati habent *detrahi nolo.*

XII. 7. *Scripsisti enim* CEDANT; vulgo, *Scripsisti enim versus* CEDANT. Sed vocem *versus* merito delevit Faernus auctoritate Cod. Vat. ut et Manut. et Græv.

11. *UT quod Marcus.* Male vulg. UT, *non quod Marcus.* Negativum hic recte sustulerunt Faernus, Grævius, &c. supra enim dixit, *nusquam opinor.—*

25. *Concedat laurea laudi;* acriter hic inter se contendunt viri docti, utrum *laudi* an *linguæ* legendum sit. *Laudi* habent et plurimi et optimi MSS. et edd. Manut. ut et R. et C. Step. hoc in loco; (quamvis l. 1. Offic. tam R. quam C. Steph. habent *linguæ*) et certe si sequentia Ciceronis verba *minimæ laudi lauream concessisse* spectes *laudi* præferas oportet. Plutarchi autem verba, τῃ γλώσσῃ τὴν θριαμβικὴν ὑπείκειν δάφνην *linguæ* magis favent. Quid si diversis temporibus diverso modo protulerit hunc versum ipse Cicero? Qui plura de hac re vult, adeat Grævium, qui tam hoc loco quam illo in l. 1. offic. *laudi* retinendum censet.

42. *Complecteris.* Erfurt. et Pith. *complecti vis.*

68. *Sumpturum;* al. *Suscepturum.*

XIII. 7. *Cujus ego beneficiis quidem.* Sic omnes libri et MSS. et edd. ante Lambinum, qui sic edidit *cujus ego ne benef.* quod et Grævius libentius amplecteretur, si MSS. annuerent quia sensus id ipsum postulare videtur. Sed ea mutatione non opus est; hoc enim velle videtur Cicero, se non postulasse ut Cæsari nimis carus esset, quia tum beneficiis ejus victus a sententia sua recedere, eamque Cæsari tradere coactus esset. F. Ursinus rem aliter expedit pro *quidem* reponendo *pridem.*

XIV. 48. *pleræque;* lege *peræque.*

69.—*legatorum tuorum optimus.* Ita omnes MSS. Faern. Grut. et Græv. sed editi plerique sic, *legatorum tuorum turpissimus? optimus—*

XV. 24. *Artinoen, Stratum.* Sic Turneb. e MSS. al. *Arsinoen Thracum.*

XVI. 11. *Conjicietur;* ita libri omnes sed Faernus ex conjectura, *connitetur.*

13. *invitus invitabis.* Hottoman. et Lamb. malunt *invitum invitabis.*

53. *de te* FECISSE VIDERI *pronun—* Ita recte hunc locum e MSS. emendavit Faernus, ubi prius editi habent *de te sententiam tulisse videris, tum judicium pronunc.*

62. *ponderari neque*——Sic etiam recte hunc locum constituerunt Manut. Lamb. *&c.* ubi vulgati habent, *ponderari dicere audes? neque, &c.*

PRO T. ANNIO MILONE.

Par. I. Lin. 3. CUM *T. Annius* [*Milo*] Cognomen *Milo* abest apud Quintil. l. xi. cap. 3. et in Var. Lect. Steph. et, ut credo, rectius abest.

7. *requirunt.* Sic F. Fabricius et alii MSS. et sic etiam legitur apud Quintil. xi. 3. pro quo vulgati multi habent *minime vident,* quod interpretamentum

esse videtur, ut *amittunt* quod est inter Var. Lect. C. Steph. Nam *requirere* est quasi *amissum sentire desiderare.*

25. *intuentes, unde aliqua—videtis.* Sic hunc locum constituunt F. Fabric. et Græv. e MSS. Sed Vulgati habent *intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde—* omissa voce *videtis* in fine

46. *Suppliciorum;* ita MSS. et Var. Lect. C. Steph. Vulg. *exitiorum.*

III. 4. *omni errore;* ita edd. plerique, sed MSS. Grut. *omni terrore.*

29. *Non solum divina;* ita Lamb. ed. C. Steph. sed alii reponunt *humana;* apud Quint. i. v. 11. legitur etiam *humana,* quod minus placet; nam humanis sententiis liberatus non esset, nisi accessisset divina, i. e. ipsius Minervæ.

37. *Est enim hæc;* ita edd. et ita citat Quintil. ut et ipse Cicero in libro qui *Orator* inscribitur: sed Grut. *est igitur hæc.*

46. *Quæ non modo hom.* Lamb et alii illud *modo* delendum censent contra MSS. Vide Græv.

IV. 2. *in qua P.* Sic recte Grut. e MSS. In olim edd. deest præpositio *in;* quæ tamen infra habetur Par. V lin. 2. et videtur necessaria. Nam non de ipsa cæde Clodii Senatus judicavit, sed tantum de cæde facta, in qua inter cæteros etiam Clodius occisus erat.

V. 5. *ut patet.* Sic Fabric. MS. estque *paret* verbum juris proprium. Edd. *patet.*

34. *P. Clodius M. Pap.* In plurimis edd. deest. *P. Clodius,* quod a MSS. reposuit Grut.

77. *Conjunxit cum multis;* ita omnes edd. Gruterius autem reponit *cum bonis.*

90. *usque præpos.*] Ita Fabric. Lamb. et Græv. al. *et isti præp.*

VI. 15. *Coloniam novam, dilectum perd.* Ita vulgati fere omnes. Et hanc lectionem tuetur Hortomanus, F. autem Fabricius, *Collinam novam, dilectu perd.* quod et Lambinus acerrime defendit. Vide Not. Grævii.

46. *penulatus, magno et impedito et mul. ac delic.* Ita F. Fabric. e Cod. vetustis, quod et Grævio admodum placet. Edd. alii *penulatus, vulgi magno impedimento ac mul.*

59. *Et revera put.* Sic Fabric. et Græv. e MS. pro quo edd. habent *et ita esse put.* quod ex interpretatione natum videtur.

VII. 17. *Multis antea in causis jam quæ.* Grævius e MSS. Erfurt. *Multis in causis sæpe quæ.*

VIII. 22. *Sustulisse.* Grævius ex Erfurt. *Extulisse.*

Ib. *Videlicet;* ita Fabric. Lamb. et Græv pro eo quod in aliis est, *inde.*

32. *quam rem etsi necessario fec.* Ita vulgati; F. Fabric. et Græv. e MSS. *quare et si nefarie fec.* quod ad rem aptius.

IX. 8. *Et mihi videlicet in causa, aut mala aut mea &c.* Sic locum restituit Fabric. et Græv. e MSS. ubi perperam olim, *Et mihi judices, in causa aut vestra mala, aut mea nec præclarissima.*

15. *Mulcatus;* al. perperam *Mult atus* vel *Mulctatus.*

X. 26. *familiarissimus;* ita Gruterus et Grævius e MSS. Vulg. *familiaris meus.*

34. *quippe qui ei obvius fut.* Ita Vict. B. et C. Steph. sed MSS. et olim edd. Græv. *quippe si ille obvius ei fut.* quod inter Var. Lect. reposuit C. Steph.

43. *Igitur. ne Clod.* Illud. *Igitur,* quod in Vulgatis deerat, e MSS. reposuerunt Fabricius et Grævius.

53. *Quid afferebat festinatio?* Ita Vict. et C. Steph. et alii; sed multi MSS. *quid afferebat festinationis?* ut scil. subaudiatur *causa Romam proficiscendi.* Græv. *quid afferebat causa festinationis?* sed vocem *Causa in plurimis MSS.* deesse fatetur: al. *quid afferebat festinationem?* sed quid si totum hoc membrum e margine in textum irrepserit? potest certe abesse sine sensus detrimento.

58. *Subsistendum;* al. *subsidendum.* Sic infra, *in eo loco subsedit.*

XI. 23. *Noctem prope urbem expectandam;* ita Fabric. e MSS. al. *Nocte prope urbem expectandum.*

30. *Valentium; edito atque excelso*——In vulgatis olim sic, *Valentium adversari. Atqui excelso.* In Macrobio, hunc locum citante, deest *adversari;* quod et Manutius etiam delet. Codd. aliqui, *Valentium. Edito adversarii atque excelso;* quod et Grævius admisit. Sed vox ita *adversari* vel *adversarii,* quæ incertam sedem jam habet forte olim ad marginem adscripta a sciolo quodam (qui sequentia verba Adversariorum esse objectionem putavit) in contextum demum transit: in multis etiam deest editis.

XII. 30. *et dominis morte*, ita Grut. e Cod. Colon. ubi olim editi, *et domini morte.*

32. *Heus ubi Ruscio? ubi Casca.* Sic omnes olim editi: mira autem in MSS. varietas: unde F. Fabricius et Grævius, *Heus tu Ruscio* (al. *Fusio*) *verbi causa cave sis mentiaris; Clod &c.* Sed istud *verbi causa* vix Ciceronis esse videtur; retinemus igitur *ubi Casca*, ut maneant deorum servorum nomina; nam *subito arrepti in quæstionem* mox dicuntur, quod de uno tantum non dicitur.

XV. 23. *memoriam publicam recens.* Ita F. Fabric. et Grut. e MSS. sed al. edd. ut et Lamb. *publicæ recens.*

33. *Splendido;* ita MS. Fabric. al. *splendidissimo.* F. Fabric. et Grævius omittunt *viro;* quod tamen sic sæpe appositum usurpat Cicero. Ib. *T. Pacuvio*, al. *M. Paconio.*

35. *atque arma:* ita MSS. ut et edd. R. et C. Steph. sed Lamb. pro *arma* primus posuit *arenam.*

38. *Scantia*, al. *Sanctia*, *Aponio.* al. *Apronio.*

XVI. 6. *ferre? si imperium si*——Sic totum hunc locum constitui t Grævius, quem vide.

19. *per me unum, ut jus;* al. *per me unum effectum ut jus;* quæ duo verba in om. MSS. deesse testatur Lambinus, et certe interpolata videntur.

52. *ea virtute ac fortuna.* Ita et MSS. et opt. edd. sed al. ad *ea virtute ac sapientia.*

57. *Nolitis.* Ita ed. ut et Quintil. sed Græv. *Nolletis.*

59. *interfector qui esset, in confitendo ab hisne pœnam;*——ita Græv. e Cod. Francii; et ad eundem fere modum F. Fabric. e lib. vet. *interfector si esset in confitendo ab iisne p.* et sic bis apud. Priscianum citatur, ubi de præpositione in apposita τῷ *confitendo* agit; Manutius autem et alii vulg. habent, *interfector non esset, etiam confitenda ab iis imperaturus ne pœnam*, &c. quod e glossemate natum videtur.

69. *fuisset;* deest *fuisset* in Pall. et potest abesse.

96. *nullam vim esse ducit.* Ita Fabricii MSS. ut et Lamb. et Grut. pro quo edd. multi, *nullam vim cœlestem existimat:* inter Var. Lect. C. Steph. sic, *nullam putant vim æternam;* ut facile credas utrasque has lectiones nihil aliud esse nisi interpretationes τῶ *vim esse ducit.* Grævius autem pro *vim* habet *majestatem;* quod et ipse valde probat. Sed *vim* potius retinemus, quia paulo post sequitur *est, profecto illa vis; et ea vis; ea est.*

123. *Latiaris, sancte Jup.* Ita Lamb. et Græv. e MSS. editi alii *Latialis.* Utroque modo proferunt veteres; sed Græci fere omn. Λατιάριον Δία vocant. Gruterus perperam *Latiari* legit, ut cum monte conjungat, qui non *Latiaris* sed *Albanus* erat. In MS. Werd. teste Grutero habetur *Latiaret;* unde forte conjicere licet, olim scriptum fuisse *Latiari, et Sancte*, vocandi casu, a nominativo *Latiarius;* nam *Latioario Jove* est apud Plin. lib. 34. cap. 7.

XVII. 40. *Vexatum;* ita MS. Fabric. al. ed. perperam *necatum.*

63. *Cum falcibus ad Cast.* al. *fascibus.* Græv. *facibus.*

XVIII. 45. *Cursum;* ita MSS. sed vulgati plerique *Casum.*

63. *Centesima Lux*——*et opinor altera; quæ fines.* Sic Gruter. et Græv. e melioribus MSS. sed editi ut et Manut. habent *centesima*——*P. Clodii; et, ut opinor, ultra quam fin.* Sed vix credibile est tam frigide et dubitanter locutum esse Ciceronem de fama Milonis. Multo potius *opinari* se dixisse de die cædis Clodii; *lux est, opinor, centesima et altera;* i. e. ut vulgo loquimur, *centesima secunda* (nam id valet *altera* apud Ciceronem et alios probatos scriptores.) Et certe si Clodius interfectus fuit xii. Kal. Febr. ut ex hac oratione constat, et hæc oratio habita vi. Id. April. ut monet Asconius, qui et hoc anno intercalatum fuisse docet (mensis autem intercalatus dierum erat xxii. juxta Censorium) necesse est ut dies CII. interfluxiernt inter cædem Clodii et dictæ Orationis diem.

74. *illa tamen ad Cons.* Cod. Lamb. *illa saltem ad.*

90. *dimicatio Capitis.* Grut. ex Erfurt. *diminutio capitis.*

120. *Distrahot.* MSS. Fabric. *distrahar.*

138. *et fortissimum;* hoc e MSS. addidit Grævius.

PRO M. MARCELLO.

Par. I. Lin. 12. *ANGEBAR, cum viderem.* Faernus has voces, *cum viderem*, delet; nec necessariæ sunt.

25. *anteactæ vitæ*; al. *anteactæ ætatis.*

II. 8. *lustratæ sunt*; sic legendum censent Victorius, Lamb. Manut. ut et Grævius e MSS. Alii libri habent *illustratæ*, quod si admittatur, exponendum per *patefacta*, ut 1. Catil. II. 22. et VI. 10.

12. *cum militibus*; al. *cum multis*; Var.

33. *memoria effodit*; ita uterque Steph. ut et Victor. sed Faernus, *memoriam effudit*; Grævius, *memoria obfudit.*

III. 5. [*Nulla unquam*] *ali.* Ita vulg. et hanc lectionem tuetur Rob. Titus; sed alii *non nulla aliquando.* Sed Gruterus et Grævius has voces *nulla unquam* prorsus delent, quas ideo uncis inclusimus.

12. *perinde*; vulg. *non perinde* male; nam *vereor ut perinde.* idem est ac *vereor ne non perinde.*

28. *crudelitate bellum*; vulg. *crudelitate civile bellum*; sed illud *civile* tanquam glossema recte delevit Grævius, consentientibus MSS.

IV. 7. *tam demens?* In quibusdam edd. hæc sequuntur, *qui scilicet tibi insidiaretur*; sed ex annotatione adscripta nata videntur, nec in Codd. melioribus inveniuntur.

36. *curanda*; ita ed. Car. Steph. sed R. Steph. *sananda*; quod et Grævius retinuit.

39. *Satis te diu vel naturæ vixisse vel gl.* Faern. et Græv. *Satis diu vel naturæ vixi vel gl.* ut sint ipsissima Cæsaris verba.

59. *in suos vel*; vulg. *in suos cives vel.* Sed *cives* delent Faern. et Græv. quod et abest in Var. Lect. C. Steph. et recte abest propter sequentia *vel in patriam* quæ ipsa cives complectitur.

69. *tu in primis tum summa tranq.* Sic Faernus et Grævius e MSS. Edd. autem *tu in primis composita, summa tranq.* Vox autem *composita* in plerisque MSS. deest, ut et in Var. Lect. C. Steph.

78. *Monumenta, munera.* Lamb. et Græv. *monumenta innumera.*

113. *qui in causa*; al. *quam qui in causa.* Sed in melioribus notæ Codd. deest illud *quam* quod qui recipiunt, in explicanda sententia mi seræ se torquent.

PRO Q. LIGARIO.

Par. III. Lin. 21. *PUTAVIT reddere—redderet*; ita vulgati; sed multi MSS. sic, *ntare dare—dedisset* quod et Grævius admisit.

48. *externi isti mores usque ad s.* Hic multum inter se discrepant MSS. alii enim *externi isti sunt mores, usque ad:* alii, *externi isti sunt mores, usque ad s. incitari solent odio.* Gruterus autem, *incitari solet odium.*

68. *an, ne ignoscantur? hoc v. m. ac. multo que est gravius.* Inter V. Lect. C. Steph. *an ne ignoscat? multo aceribus hoc est multoque durius* Grævius etiam e MSS. suis reponit, *ignoscat? et durius*, et paulo post *precibus, lacrymis strati ad pedes.*

IV. 3. *cave credas.* Hæc duo verba in multis MSS. non habentur.

4. *obsecrantium misereat.* Apud Priscianum, *precantium misereatur.*

15. *saluti civis calamitosi consultum esse*; ita vulgati; sed MSS. Lamb. et Græv. *saluti civi calamitoso esse*, omissa voce *consultum.*

23. *Novi facinoris*; al. *Novi sceleris*, quod et Grævius admisit.

V. 11. *statuerat (se) excusare.* Grævius delet *se*, consentientibus MSS. ut potius *morbum* subaudiatur. Vide Philip. ix. p. III. l. 53.

22. *Si crimen est prohibere illum vol.* Ita vulgati etiam boni; sed MSS. *Si crimen est ullum vol.* sine voce *prohibere.*

50. *gloriari.* Græv. e Colon. et duobus Lambini MSS. non male reponit *gloriemini.*

VI. 6. *gratiosioris*; sic habetur inter Var. Lect. C. St. Græv. &c. et hoc est quod infra dicitur *plus valere*; vulg. *gratiores*; nonnulli Codd. pro *precer* habent *vultus.*

PHILIPPICA I.

Par. I. SUMMA cum dignitate et constan-
Lin. 17. tia. Faernus auctoritate Cod. ant. legit *summa constantia*, omissis vocibus mediis.

36. *Senatus videbatur*; hanc vocem *videbatur* Grævius e Cod. pervetusto reposuit, quæ in vulgatis deerat.

II. 43. *hujus tamen dici*; ita Faernus e Cod. vat. in vulg. deest *tamen*.

Ib. *vocem hanc*; sic Grævius e Cod. suo; in vulg. deest *hanc*.

III. 5. *tamen acerbe cogerer?* Ita ed. C. Steph. Græv. &c. sed al. *tam acerbe solus cogerer?* ut in ed. Steph.

19. *tanta ista pœna*. Vocem *tanta* primum e Cod. vet. exhibuit Faernus, quæ in vulgatis deest.

V. 20. *Quid est igitur aliud adhortari*; ita Ferrar. C. Lang. et ed. C. Steph. sed alii vulgati habent. *Quid est igitur aliud, quam adhort.* Sed Faernus delet *igitur et quam*.

33. *uno verum optimo auct.* Ita Faernus et Muretus e Cod. Vat. sed vulg. *uno viro optimo auctore*.

34. *quod est amicorum, ante dicere ea quæ vitari possunt*. Hæc omnia pro glossemate habet Ferrarius.

VI. 1. *Irasci vos*; ita Ferrar. et Faern. e Cod. ant. al. *Irasci te*; et pro *oportebit* Faern. Muret. Lamb. et Græv. *oportebat*.

12. [*quam semper in repub. habui.*] Hæc verba desunt in lib. ant. Faerni, et delenda censet Grævius; uncis igitur inclusimus; glossam enim redolent.

44. *Hanc tu, P. Dolabella*; sic Faernus, Muretus, Manutius ed. C. Steph. & Græv. sed R. Steph. et recentiores, *Hanc tu potuisti, Dolabella*.

51. *oblitus auspicia teipso Augure nunciante*. Sic ed. C. Steph. ut et Græv. Cod. alii autem, *oblitus auspiciorum augure teipso augure nunciante*. Alii aliter.

70. *quanquam solent domestici depravare* sic quidem Muret. Manut. Lam. ed. C. Steph. et plerique antiqui, ut et editio minor. R. Steph. Sed recentiores (ut et ed. major R. Steph.) sic habent, *quanquam nihil est tam sanctum, quod non soleant domestici depravare*.

93. *nec clarus quibusquam esse potest*. Sic edd. Victor. Manut. R. et C. Steph. et Græv. et ut ipsius Faerni, qui tamen ta Cod. Vat. sic mendose scriptum invenit, *nec clarus, ne unctus quisquam esse omnino potestate*. Unde Muretus sic legendum conjecit, *nec clarus, nec tutus quisquam esse omnino potest*. Turnebus sic *nec auctus quisquam esse nomine potestate*. Sic, his omissis, pro *clarus* lubentur reponerem *carus*, si MSS. adstipularentur.

97. *populi concursus*; ita Ferrar. et ed. C. Steph. sed ed. R. Steph. ut et Faern. Muret. Manut. Græv. &c. *populi versus*; quibus, sc. extempore fusis animum suum testari soli populus.

98. *quod duobus tribus*. Ita Ferrarius, quoniam in Cod. Vat. *quid* ii *trib.* sed edd. alii, *quid iis trib.*

100. *Apolinaribus ludis*; itaque Ferrarius, legendum statuit: plerique autem libri *Apollinarium ludorum*; olim sc. scriptum erat ambigue, *Apollin. lud.*

VII. 2. *Constantiæ*. Sic Faern. e Vat. et Græv. e Colon. pro quo vulgati habent *Conscientiæ*.

PHILIPPICA II.

Par. I. COMMENDATIONEM tibi ad
Lin. 11. *cives impios fore*; Ferrar. Muret. Faern. Manut. Græv. C. Steph sed Grut. et alii, *ad cives impios tibi gloriæ fore*.

II. 6. *virtutis spe*; ita Vat. et alii MSS. optimi; sed editi multi, *virtutis specie*.

74. *sapere docent*; sic Faern. e Vat. quem sequuntur Muret. Lamb. et Græv. quia adhuc sub eo magistro declamabat Antonius. Vulgati habent, *sapere docuit*.

III. 17. *tibi fatum, sicuti C. Curioni*; ita Cod. Vat quem sequuntur Faern. Muret. Lamb. Græv. sed vulgati, *te fatum, sicuti C. Curionem*.

34. *suam rem*; ita Cod, Vat. sed vulg. *domum suam*.

IV. 27. *reipublicæ pernic.* Ita Ferrarius e MSS. ut et Grut. sed olim cusi pro *reipub.* habent *contra rempub.*

V. 29. *ne pateretur ferri;* Sic Faern. Vict. Muret. sed vulg. nonnulli *ne pat. fieri.*

32. Pro *populi Rom.* alii habent *reipub.*

33. *provideram;* al. *prævideram;* sed *provideram* magis e more Ciceroniano. Sic infra, *providerem et providissent.*

45. *in ista societate gl.* Sic Faern. e Cod. Var. ut et Muret. Manut. Lamb. sed alii MSS. habent, *in istius gloriosissimi facti conscientia*, quod retinuit Gruterus; et sic etiam manet in ed. Grævii, qui tamen ipse alteram lectionem magis probat: hoc etiam alibi fieri videmus, ut improbata ipsi lectio in contextu maneat juxta editionem Gruterianam scribarum credo incuria.

48. *in ea societate vid. cum socii non f.* Hunc locum sic expressimus cum Faerno, Mureto, et Grævio, ubi alii habent *videri socii, cum socii non fuissent.*

VI. 7. *homicidæ;* sic Faern. Manut, &c. sed Vict. et alii edd. *homicidii rei*, quod tamen glossam olet.

VII. 23. *de summa rep. dissentientes;* ita recte restituit Faernus e Cod. Vat. quem et Muretus sequitur. Vulg. *de re dissidentes.*

28. *singularis vir.* Sic optime Faern. e Cod. Vat. Vulgati male, *consularis vir.*

VIII. 6. *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Sic optime Faern. et Muret. e Cod. Var. quibus consentiunt Manut. et Lamb. quæ lectio satis ex sequentibus confirmatur. Sed editi plerique, *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam redd.* Stola autem non convenit *vulgari scorto.*

20. *intercessisse dicebat;* ita Vulg. sed Ferrarius ex auctoritate trium Codd. delet *dicebat*, quem Grut. et alii sequuntur.

42. *inde itur Alex.* Ita C. Steph. et Lang sed R. Steph. *itum.* Faern. et alii, *iter; itur in Alex. direxit*, quod etsi a sciolo intrusum, tamen *iter* in Vett. fuisse monstrare videtur.

43. *Contra religionem;* ita Ferrarius, sed al. *Contra religiones.* Faernus autem, *Contra remp. et religiones.*

50. *ad parentem tuam.* Plures tam MSS. quam edd. habent *ad patrem tuum*, quod doctis tamen minime ferendum videtur quia nec patrem, nec etiam vitricum jam tum habuit Antonius. Cum itaque *parentem tuum* sit in Vatic. et aliis; hinc plerique, Buchananum secuti, *parentem tuam* reponendum censent, ut de Julia matre intelligatur.

53. *cultus sum;* ita Ferrar. et ed. C. Steph. sed al. *custoditus sum.*

66. *advolas*, Faern. e Vat. *advolasti.*

IX. 23. *deleri et everti;* ita Faern. Vulgati autem, *delere et evertere.*

42. *expulsos;* Grut. *excussos.*

56. *principio similes.* Faern. et Muret. ex Vat. *principiis similes.*

85. *rheda cum leonibus.* Sic plerique MSS. etiam optimi: sed P. Victorius (quem nonnulli alii sequuntur) ex uno aut altero Cod. *leonibus* reponendum censet; quia Leones ad currum junxisse Antonium (e Plinii lib. VIII. c. 16.) constat. Qui plura de hac re videre cupit, interpretes adeat tam hoc loco quam Ep. 13. lib. X. ad Atticum.

X. 23. *Alexandria se rec.* Ita recte Ferrarius, et ed. C. Steph. sed MSS. fere omnes et impressi *Alexandriam se rec.* contra mentem auctoris.

47. *vini numerus:* Modus est loquendi optimis scriptoribus usitatus, quem qui nesciebant pro *vini* reposuerunt *auri*, contra omnes libros.

51. *fuit animal unum;* aliqui MSS. habent *fuit animal vivum;* Et sic apud Quintil. l. viii. cap. ult.

62. *At idem ædes;* ita Faern. e Cod. Vat. sed alii. *At ejusdem ædes:* Pompeii scilicet

69. *in vestibulo rostra, spolia;* ita Muret. sed vulgati habent *vestibula, rostra, spolia.* Liber autem Vat. *in vestibulo rostra spolia:* Unde Grævius legendum censet, *rostra ex spoliis;* ne desit conjunctio inter duas voces.

83. *claves ademit, foramque exegit:* ita hic locus habetur apud Nonium Marcellum in voce *exigere.* Alii sic habent, *causam addidit, exigit.*

XI. 4. *Avus, tuus, et Consul et Antonius;* ita C. Steph. et alii edd. sed Muretus e Vat. ut et R. Steph. *avus tuus se, et Consulem et Antonium.*

9. *Cui bello.* Sic e Cod. Vat. hunc locum emendat Faernus, et emendationis suæ rationem reddit, quam apud Grævium videre potes. Alii habent, *cur et bello.*

33. *qui risus hominum?* Sic e Vat. Faernus, Manut. Lamb. deletis vocibus *de te erat*, quæ in vulgatis habentur.

36. *Tu vero quis es?* ita ed. R. Steph. Sed MS. Vat. ed. Faern. Muret. Manut. *quid es?* alii *quid censes?* ut C. Steph.

61. *tamen erat æquissimum*, &c. Sic et Faern. et omnes fere: sed Muret. e Cod. Vat. *tamen quem erat æquissimum*, c. *Cn. P. lib. pugnare? quem* * *te sectorem*: et ita etiam edidit Grævius.

XII. 1. *Mensas hospitum convom.* Ita Faern. e Vat. Sed alii editi habent, *in mensas hospitum cum vomeres.*

16. *levitatem hominis.* Sic legitur in Cod. Vat. ut et apud A. Gellium l. 7. cap. 11. aliis deest vox *hominis.*

19. *capite involuto*; sic libri plerique; et eodem modo in Pisonem III. 63. Sed Faern. *capite obvoluto*; apud Gellium autem *ore involuto*, quod forte rectius.

23. *illinc*; apud Gell. *illum*; quod et Lambinus reposuit.

XIII. 33. *inscitia*; Faernus et Muretus *inscientia.*

41. *Suffragatum secunda classis vocatur*; ita Faernus, Grævius, et alii: sed editi multi perperam, *suffragio: tum secunda c. v.*

XIV. 14. *quem collegam habebas*; editi vulgo habent, *quem collegam regni habebas.* Sed illud, *regni* auctoritate Cod. Vat. recte delet Faernus, ut et Muretus et alii.

XV. 17. *IM. Antonii filium.* Hæc verba non habentur in Cod. Vat. nec a Ciceronis manu esse, sed ab aliis explicandi gratia adita censet Grævius.

19. *diuturni*; al. *diuturnus.*

30. *neve cujus ben.* Ita Faernus, Muretus, Manutius; sed editi vulgo habent *neve cujusquam ben.*

35. *quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat*; ita edd. R. et C. Steph. ut et Faern. et Muret. e Cod. Vat. ubi alii habent *petebatur*: sed Manut. et Lamb. *quod est in tabulis, quæ sunt ad Opis.* Miror autem nihil dixisse Grævium de verbis sequentibus, sc. *funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis quorum erant, non redderentur, quæ nos a tributis possent vindicare*; quæ quidem lectio Abramii est, qui sic eam exponit, ut *pecuniæ funestæ* sint pluralis numeri, et per *illius* intelligatur *Cæsaris.* Sed Stephanorum editiones, ut et optimæ pleræque aliæ sic habent—*sed tamen, si iis quorum erat, non redderetur, quæ nos a tributis posset vindicare*; et hoc modo *funestæ illius pecuniæ* patrio casu singularis numeri proferuntur, ut ita a superioribus pendeant. Sunt autem quædam minoris pretii editiones, quæ hæc verba male sibi convenientia repræsentant, sed *quorum ERAT non REDDERENTUR, quæ nos a tributis POSSET vindicare*; quæ tamen parva lectio tam in editione Gronovii quam Grævii, scribarum, credo, incuria retinetur.

48. [*Quid ego de comment.*] Quæ uncis inclusimus rectius hic abesse possunt cum infra habeantur pag. sequente.

57. *gratus*; sic Faernus, Muretus, et libri etiam MS. sed Manut. et Lamb. *gratiosus*; ut olim ex conjectura legendum censuit Ubaldinus.

XVI. 2. *Sine nostra*; multi MSS. habent *sine sui*, quod Ferrarius ex conjectura mutavit in *sine Sexti*, quod recentiores editiones receperunt. Sed Muretus et Grævius e Cod. Vat. recte reponunt *sine nostra*, quia Deiotarus non minus Ciceronum quam Pompeiorum hospes fuit.

63. *At quam nobilis est tua* Sic libri plerique editi. Sed Ferrarius e MSS. hoc membrum superiori annectit hoc modo *tollatur, atque nobilitate sit tua*, &c. ut et ed. C. Steph.

XVII. 9. *Vexillum tolleres*; sic e Cod. Vat. Faern. Muret. Manut. et Lamb. alii autem *vexillum videres*, quod minus huic loco convenit.

45. [*obviam ei*] *desc.* Hæc duo verba *obviam ei*, delent Faern. Muret. Lamb. Græv. et rectius absunt.

46. *incredibile dictu est*; *tamen inter omnes*; ita ed. C. Steph. et aliorum, ex conjectura Ferrarii. Nam mire hic turbant MSS. sed alii ed. *incredibile dictu sed tum nimis inter omnes.*

49. *gladiorum.* Ita Ferrar. e Cod. Coloniano, Faern. Muret. et sic habetur in Var. Lect. C. Steph. ea figura qua *poculorum.* Sed editi alii *gladiatorum.*

XVIII. 5. *Sequuntur milites: Scutorum lecticas portari videmus.* Sic hunc locum constituunt Ferrarius, Faern. et Græv. ut et ed. Car. Steph. Sed alii habent, *sequuntur scutati milites: sicas portari videmus.* Ita ed. R. Steph. sed Muretus, *scutati milites: scutorum lecticas p.*

XIX. 8. *populo Romano.* MSS. Ferrar. *reipub.*

22. *Spurii Cassius, Melius.* Ita e Var. Faern. Muret. Lamb. et Manut. Sed vulgati. *Sp. Cassius, Sp. Melius.*

35. *gustatum*; ita Cod. Vat. et qui illum sequuntur; sed vulgati *gustum.*

43. *Nisi vero majoribus———interfectus. An tu es ulla*—Ita Victor. ed. R. Steph. et alii. Sed Ferrarius e Cod. Colon. *nisi vero aut majoribus—interfectus; aut tu es ulla:* quam lectionem admisit C. Steph et etiam alii; sed prior lectio vehementior videtur, et magis placet neque satis apposite dici videtur *aut tu es ulla re*, sine interrogatione: dixisset potius *aliquo modo*.

PHILIPPICA IX.

Par. II. Lin. 15. *AD ornandum.* Libri antiqui Ferrar. et Faern. habent *ad honorandum*.

III. 5. *Lar. Tolumnius:* Ita recte Faern. Muret. Manut. &c. ut et Priscianus; alii edd. habent. *Lartes*.

7. *ad nostram mem.* al. *ad* meam *mem.*

30. *Sin paruisset munus;* sic Faern. R. Steph. et alii, *siparuisset munus*, sed alii, omissis vocibus *si paruisset*, habent *sed munus*, quod non placet.

31. *finem fore;* ita Faern. sed alii *finem allaturum*.

37. *Mandata vestra;* ita Faern. sed alii *Mandata nostra;* ut et paulo post, *jussu nostro*.

53. *re magis morbum;* ita optime Faern. e Vat. Cod. ut et Manut. Sic enim latine dici solet, *excusare morbum, valetudinem*, &c. i. e. Morbum, valetudinem, &c. causam afferre quo minus hoc vel illud fiat; editi autem multi habent *se magis morbo quam*, &c

102. *Mirifice;* ita Ferrar. Faern. et Muret. et qui illos sequuntur; et hoc rectius esse putamus; sed alii habent *magnifice*.

IV. 13. *quoquoversus;* ita Faernus reponendum censet; nam in Vat. *quoquoversus;* in aliis *quaqueversus;* quod alii mutant in *quaquaversus;* et ita etiam paulo infra.

25. *funeri mittere;* ita vulgati fere omnes; sed Faern. et Manut. *funeri remittere;* quod sic explicat, ut in Sulpicii funus erogari plus liceat quam edicto permittatur.

29. *ejus sit—datum est;* Faern. e Cod. Vat. *ejus esset—datum esset.*

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

SIVE

DE SENECTUTE;

ET

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIA.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

AD T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

1. O TITE, *si quid ego adjuero curamve levasso,*
Quæ nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium,

Ille vir haud magna cum re, sed plenus fidei;

quanquam certo, scio, non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque:

novi enim moderationem animi tui et æquitatem; teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem et prudentiam intelligo: et tamen te suspicor iisdem rebus, quibus meipsum interdum gravius commoveri; quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid ad te conscribere; hoc enim onere, quod mihi commune tecum est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis, et te, et meipsum levari volo; etsi te quidem id modice ac sapienter, sicut omnia, et ferre, et laturum esse certe scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem; nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris et diximus multa, et sæpe dicemus: hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius; parum enim esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatis haberet oratio, apud quem, Lælium et Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem; qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in se-

nectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

II. *Scip.* Sæpenumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime, quod nunquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim; quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætna gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſane difficilem, Scipio et Læli, admirari videmini; quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas; qui autem omnia bona a ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat; quo in genere in primis eſt ſenectus: quam, ut adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adeptam: tanta ineſt inconſtantia ſtultitiæ atque perverſitas. Obrepere aiunt eam citius quam putaſſent. Primum quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde qui minus gravis iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam octogeſimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eique paremus: a qua non veriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum: ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, et tanquam arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempeſtiva, quaſi vietum et caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti: quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, volumus quidem certe, ſenes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. *Cato.* Faciam vero, Læli; præſertim ſi utrique veſtrum, ut dicis, gratum futurum eſt. *Scip* Volumus ſane, niſi moleſtum eſt tibi, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre quale ſit.

III. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli; ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines Conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant: tum quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent: tum quod ſpernerentur ab iis, quibus eſſent coli ſoliti; qui mihi non videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum; nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquiſque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cog-

novi senectutem sine querela? qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarem in moribus est culpa, non in ætate; moderati enim, et nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem et inhumanitas omni ætate molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam tibi propter opes et copias, et dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est isthuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses: quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio, et Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quanquam id maximum est, verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat; quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum; anno enim post Consul primum fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Ædilis, quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano et Cethego, cum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis et muneribus fuit. Hic et bellum gerebat ut adolescens, cum plane grandis esset; et Annibalem juveniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus qui nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rnmores ante salutem.
Ergo magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero, qua vigilantia, quo consilio recepit, cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugeret in arcem, glorianti atque ita dicenti, Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti, Certe, inquit ridens: nam, nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui Consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio Tribuno-pl. quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra Senatus actoritatem dividenti: Augurque cum esset,

dicere ausus est, *Optimis auspiciis ea geri, quae pro reip. salute gererentur: quae contra remp. ferrentur, contra auspicia ferri.* Multa in eo praeclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, et Consularis: est in manibus laudatio; quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus; sed intus domique praestantior: qui sermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae scientia juris augurii? multae etiam, ut in homine Romano, literae: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella; cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde dicerem neminem.

V. Quorsum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnis possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella a se gestea, ut triumphos recordentur; est enim quiete, et pure, et eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit, qui, cum ex eo quaereretur, cur tamdiu vellet esse in vita? nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Praeclarum responsum, et docto homine dignum! sua enim vitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi Consules, T. Flaminius, et M. Acilius facti sunt: ille autem Caepione, et Philippo iterum Consule mortuus est; cum ego quidem, V et LX annos natus, legem Voconiam voce magna et bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quae maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis paene delectari videretur. Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta quamque sit justa unaquaeque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quae in juventute geruntur et viribus? Nullaene igitur res sunt seniles, quae vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur?

Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? caeteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. consilio, auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset: tamen is, cum sententia Senatus inclinaret ad pacem, et foedus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quae versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere * *via?* * al. *vias.*

caeteraque gravissime; notum enim vobis carmen est: et tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem et decem annos post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Censorque ante Consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse; et tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quae juvenes; at vero multo majora et meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi forte ego vobis, qui et miles, et Tribunus, et Legatus, et Consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At Senatui quae sunt gerenda praescribo, et quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti bellum multo ante denuncio? de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero: quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare; cujus a morte hic tertius et tricesimus est annus, sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum Consulatum, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suae poeniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia: quae nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere, ut audere voletis externa, maximas resp. ab adolescentibus labefactatas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam cito? sic enim percontatur, ut est in Naevii ludo; respondentur et alia, et haec in primis,

Proveniebant oratores novi stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis aetatis; prudentia senescentis.

VII. At memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, et avos; nec sepulchra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta; qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Jurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philosophi senes? quam multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, et industria: nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis, interdici solet, sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proxime scripserat, Œdipum Coloneum recitasse judicibus, quæsissetque, Num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententiis judicium est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos *etiam Romæ* vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omitatus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos et familiares meos, quibus absentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus: quanquam in illis minus hoc mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere: sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri seculo prosint.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente quam illud idem.

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa, quæ non volt, videt.

Et multa fortasse, quae vult; atque in ea quidem, quae non vult, saepe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Caecilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea aetate esse se odiosum alteri.

Jucundum potius, quam odiosum; ut enim adolescentibus bona indole praeditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur et diliguntur; sic adolescentes senum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur; nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, et semper agens aliquid et moliens; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Graecas literas senex didici; quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis: quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem et illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephanti desiderabam: quod est, eo decet uti; et quicquid agas, agere pro viribus. Quae enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatae? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: a quibus jura civibus praescribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator metuo ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, et videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus et remissus, facitque persaepe ipsa sibi audientiam diserti senis compta et mitis oratio: quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere et Laelio. Quid enim est jucundius senectute stipata studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Æmilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non

beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis; libidinosa etenim et intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse, senectutem suam imbecilliorem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex Maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans nimis videretur: aut insolens, aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago et octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut Quæstor eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum Tribunus Militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione Consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites; nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis; num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virum adsit, et tantum, quantum potest quisque, nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, et una via naturæ, eaque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data: ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis ætatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio,

hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia et munera. Potest igitur exercitatio et temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires; ne postulantur quidem vires a senectute; ergo et legibus et institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri: itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quam tenui, aut nulla potius valetudine! quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, et Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum, tanquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis. Nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute; et corpora quidem defatigatione et exercitatione ingravescunt; animi autem exercitando levantur: nam quos ait Cæcilius——*comico: stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia non sunt senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat et senex, et cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos, et disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum vindicet jus suum: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monu-

menta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus Augurum, Pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magnopere desidero: adsum amicis: venio in Senatum frequens, ultroque affero res multum et diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus; quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita; semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, et præclari viri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam; cujus voluptatis avidæ libidines temere et effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpub. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, et adulteria, et omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere: quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima; nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset; quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio Sp. Posthumius, T. Veturius, Consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapienta non possemus, magnam haben-

dam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e Senatu ejicerem septem annos post, quam Consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis: hic, Tito fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII Sæpe audivi a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cynea, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium et T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsisque Pyrrho persuaderetur; quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro rep. quarto Consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius; qui, cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur; quodque, spreta et contempta voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat: caret epulis, extructisque mensis, et frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, et cruditate, et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces; quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviis delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur crebro funali, et tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidem fervor ætatis: qua progrediente, omnia fiunt indies mitiora; neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, et sermonibus metiebar: bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctio-

nem haberet, convivium nominarunt, melius, quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam naturalis modus, non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant a majoribus instituta; et is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis; et pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta atque rorantia; et refrigeratio æstate, et vicissim aut sol, aut ignis hibernus; quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem; nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur-ne rebus venereis: Dii meliora, inquit; libero vero istinc, tanquam a domino agresti ac furioso, profugi; cupidis enim rerum talium odiosum et molestum est fortasse carere; satiatis vero et expletis jucundius est carere, quam frui: quanquam non caret is, qui *non desiderat.* Ego hoc non desiderare dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret: ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium secum esse, secumque, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pæne cœli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset! quam delectabat eum defectiones solis et lunæ multo ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! quam guadebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui, cum sex annos ante, quam ego natus sum, fabulam docuis-

set, Centhone Tuditanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, et bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerumque majore cum fœnore: quanquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat; quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore et compressu suo diffindit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, viginis jam quasi pubescens includitur, e quibus cum emerserit, fundit frugem spici, ordine structam, et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac stirpium minutissimis serminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, et nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu et erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: a quo oriens uva sese ostendit: quæ et succo terræ et calore solis augescens prima est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit: vestitaque pampinis nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores; qua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me fo-

lum, ut ante dixi, ſed etiam cultura, et ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio et propagatio vitium; ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid foſſiones agri, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi; dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi; de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum, pratis, et vineis, et arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed etiam hortis et pomariis; tum pecudum paſtu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

XVI. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. Ignoſcetis autem: nam et ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, et ſenectus eſt natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis; cujus quidem villam ego contemplans, abeſt enim non longe a me, admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt; non enim aurum habere præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne a meipſo recedam. In agris erant tum Senatores, et iidem ſenes; ſiquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nunciatum eſt, eum Dictatorem eſſe factum; cujus Dictatoris juſſu Magiſter Equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit: a villa in Senatum arceſſebantur et Curius et cæteri ſenes; ex quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur horum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant? Mea quidem ſententia haud ſcio, an ulla beatior eſſe poſſit: neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſolutaris; ſed et delectatione, quam dixi, et ſaturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent, ut, quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc ſupervacaneis operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum

ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi natationes et cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et tesseras: id ipsum utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite, quæso, studiose, ut facitis: quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona a sociis attulisset, et cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, et ei quendam consęptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, et humum subactam atque puram, et suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus; tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam ejus, a quo essent illa dimensa atque descripta: et ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem ejus purpuram et nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, et imprimis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cum esset acta jam ætate in agris, eosque coleret; cujus inter primum et sextum Consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt: itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in Cæcilio Metello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum: *plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum;* notum est carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem Maximum, quem

poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentia conſtituta ſit: ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: *Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet:* non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere poſſunt; ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior: quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei a ſuis civibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cum legati eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, et ſenem illum ſeſſum recepiſſe: quibus cum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara; ſed hoc, de quo agimus, imprimis, quod ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet; neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſpendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, et anxii, et iracundi, et difficiles ſenes, ſi quærimus, etiam avari: ſed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur: contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt: quæ tamen omnia dulciora ſunt et moribus bonis et artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet: ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coaceſcit: ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo: avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo; poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperem esse victurum? quin etiam ætas illa multo plures quam nostra mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tristius curantur: itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur: mens enim, et ratio, et consilium in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam, o dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute et recte factis consecutus sis: horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni: nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest: quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus: neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modo, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad *plaudite* vivendum: breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum; sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse: ver enim, tanquam adolescentia, significat, ostenditque fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus et percipiendis accommodata sunt: fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tam secundum

naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquae multitudine vis flammae opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur; et quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quae mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. Omnium aetatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exequi et tueri possis, et tamen mortem contemnere; ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est; cum illi quaerenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente caeterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quae coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut aedificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quae conglutinavit, natura dissolvit: jam omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur: ita fit, ut illud breve vitae reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de praesidio et statione vitae decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus, praesertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus; sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est; et id incertum, an eo ipso die; mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegae in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus

quidem hostis natura sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo et erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? sunt et ineuntis adolescentiæ; num ea constans jam requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam hujus ætatis; ne ea quidem quæruntur a senectute: sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis: quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror, et eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique, cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia: nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum et auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus: demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus; et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, et recordari.

XXII. Hæc Plato noſter. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi cariſſimi filii, me, cum a vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore; nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis: eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui tenerentur. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere; cum exiiſſent ex iis, emori: nec vero tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſſet; ſed cum omni admixtione coporis liberatus, purus, et integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum, perſpicuum eſt, quo quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia, *unde* orta ſunt; animus autem ſolus, nec cum adeſt, nec *cum diſcedit*, apparet. Jam vero videtis, nihil eſſe morti tam ſimile, quam ſomnum: atque dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam; multa enim, cum remiſſi et liberi ſunt, futura proſpiciunt: ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſi me colitote ut deum; ſin una eſt interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam noſtri pie inviolateque ſervabitis.

XXIII. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, ſi placet, noſtra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum paulum, aut duos avos, Paulum et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes, ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier, me tantos labores diurnos nocturnoſque, domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? nonne melius multo fuiſſet *otioſam* ætatem et quietam ſine ullo labore et contentione traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet e vita, tum denique victurus eſſet: quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre ſe ad meliora proficiſci: ille autem, cui obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui et dilexi, videndi; neque vero eos ſolos convenire aveo, quos ipſe cognovi, ſed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem

haud ſane quis facile retraxerit, neque tanquam Peliam recoxerit: et ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, et in cunis vagiam, valde recuſem: nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres a calce revocari; quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſane; habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum: non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi et ii docti ſæpe fecerunt: neque me vixiſſe pœnitet, quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem; et ex vita ita diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiſcar! cumque ex hac turba et colluvione diſcedam! proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi; ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus a me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: animus vero non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum: quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quod æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum et diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti, levis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam jucunda: quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant: quod ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjuncta ſatietate. Hæc habui de ſenectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS.

SIVE

DE AMICITIA.

DIALOGUS.

AD T. POMPONIUM ATTICUM PRÆFATIO.

I. QUINTUS MUCIUS AUGUR multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter et jucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, sumpta virili toga, ut, quoad possem, et liceret, a senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis et ingenio et justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad Augurem. Cum sæpe multa, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cum et ego essem una, et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore: meministi enim, Attice, et eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is Tribunus-pl. capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quocum conjunctissime et amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitia habitum ab illo secum, et cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui meo arbitratu; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, et *inquit*, sæpius interponerentur; atque ut tanquam a præsentibus

eorum haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de Amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſſem multus tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de Senectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui et diutiſſime ſenex fuiſſet, et in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet; ſic cum accepiſſemus a patribus maxime memorabilem C. Lælii et P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitiu ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, et eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius et ſapiens, ſic eſt enim habitus, et amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de Amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces.

II. *Fannius.* Sunt iſta vera, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior; ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapientem et appellant et exiſtimant; tribuebatur hoc modo M. Catoni; ſcimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem; ſed uterque alio quodam modo; Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat: multa ejus et in Senatu et in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acute ferebantur; propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis: te autem alio quodam modo, non ſolum natura et moribus, verum etiam ſtudio et doctrina eſſe ſapientem; nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in tota Græcia neminem: nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum; hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas; humanoſque caſus virtute inferiores putes; itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſa, ut aſſolet, veniſſemus, tu non adfuiſti; qui diligentiſſime ſemper illum diem, et illud

munus ſolitus eſſes obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt a Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem quem acceperis cum ſummi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderate: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ; quod autem his Nonis in noſtro collegio non adfuiſſes, invaletudinem cauſæ, non mœſtitiam fuiſſe. *Læl.* Recte tu quidem, Scævola, et vere; nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui; nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice: ſed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone; aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paulum, videram Gallum: ſed hi in pueris; Cato in perfecto et in ſpectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, ſic habetote.

III. Ego ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint ſapientis; ſed certe mentiar: moveor enim tali amico orbatus, qualis ut arbitror, nemo unquam erit, et, ut confirmare poſſum, nemo certe fuit: ſed non egeo medicina; me ipſe conſolor, et maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo amicorum deceſſu plerique angi ſolent: nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſi quid accidit: ſuis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt. Cum illo vero quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant continuo adoleſcens incredibil virtute ſuperavit: qui Conſulatum petivit nunquam, factus eſt Conſule bis, primum ante tempus: iterum ſibi ſuo tempore, reipub. pæne ſero; qui duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in ſorores? bonitate in ſuos? juſtitia in omnes? nota ſunt vobis; quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio juvare potuiſſet? ſenectus enim, quamvis non ſit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus eſt, mecum, et cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil poſſet accedere; moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit; quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid

homines ſuſpicentur videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, quo, Senatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt e Patribus Conſcriptis, a P. R. ſociis et Latinis, pridie quam exceſſit a vita; ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur Deos potius, quam ad inferos perveniſſe: neque enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt; quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat, inſtitutis et præceptis ſuis erudierunt; vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus, qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe divinos, iiſque, cum e corpore exceſſiſſent, reditum in cœlum patere, optimoque et juſtiſſimo cuique expeditiſſimum; quod item Scipioni videbatur, qui quidem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manlius adeſſent, et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republica: cujus diſputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte facillime evolet tanquam e cuſtodia vinculiſque corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum et corporum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali; ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum et nos gaudemus, et hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut ſupra dixi, actum optime eſt; mecum incommodius; quem fuerat æquius, ut prius introieram, ſic prius exire de vita: ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica et de privata fuit, quocum et domus et militia communis; et id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim, quam quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis et Lælii amicitiam notam poſteritati fore. *Fann.* Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, et ſumus otioſi, pergatum mihi fe-

ceris. spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi vero pergratum erit: atque, id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit; quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. *Læl.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam et præclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi; sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur; ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis; nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse; neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; nos autem ea, quæ sunt in usu vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus; nunquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen et invidiosum et obscurum; concedantque, ut *hi boni viri* fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam bene vivendi ducem: sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esse societas quædam; major autem, ut quisque proxime accederet: itaque cives potiores sunt, quam peregrini; et propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis: namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest: quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summa consensio; qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quicquam melius homini sit a diis immortalibus datum; divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam et gignit et continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest: jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur; nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur; virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos; his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet, Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret: denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis; divitiæ, ut utare, opes, ut colare, honores, ut laudare, voluptates, ut gaudeas, valetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur, nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia: neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa et delectat, et prodest, sed de vera, et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam et secundas res splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque leviores.

VII. Cumque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bonam spem prælucet in posterum; nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui; quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilles valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt; tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum; ex quo illorum beata mors videtur; horum vita laudabilis: quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ junctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit: id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi po-

test. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt et re probant. Itaque, si quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei, M. Pacuvii, nova fabula, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere: siqua præterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fann.* Nos autem a te potius: quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, et audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses, qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia, *justitiaque* servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. *Læl.* Vim hoc quidem est afferre; quid enim refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe; studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia; ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, et pulchrior, et magis a natura ipsa profecta alia causa; amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam; nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, et observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid in ea est, id est verum et voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus,

et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat: quod in homine multo est evidentius: primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur; nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem et probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum conjuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor et beneficio accepto, et studio perspecto; et consuetudine adjuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo; quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt: quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longe secus est; ut enim quisque sibi plurimum confidit, et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle; ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium foeneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus, sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus; nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam; quamob-

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, natura gigni sensum diligendi, et benevolentiæ caritatem, facta significatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese et proprius admovent, ut et usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, et moribus; sintque pares in amore et æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque inter eos sit honesta certatio: sic et utilitates ex amicitia maximæ capientur: et erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, et gravior, et verior; nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. *Fann.* Tu vero perge, Læli; pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Recte tu quidem; quamobrem audiamus.

X. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur; quanquam *ille* quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ permanere: nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de rep. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alios adversis rebus, alios ætate ingravescente; atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe una cum prætexta ponerentur; sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset; quod si qui longius in amicitia provecti *essent*, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, et plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam; quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inveteratas non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat; num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, a Qu-

Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blosius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati et Rupilio Consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. Sed si voluisset? Paruissem. Videtis quam nefaria vox; et hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris; nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis; ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic a patribus accepimus) bis una Consules, et collegas in censura: tum et cum iis et inter se conjunctissimos fuisse, M. Curium, et T. Coruncanium, memoriæ proditum est; igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint, æque autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. At vero Tib. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati; turpis enim excusatio est, et minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, et Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere; nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem Tribunatu, quod expectem, non

libet augurari; ſerpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre jam videor populum a Senatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi; plures enim dicent, qemadmodum dum hæc fiant, quam quemamodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in remp. peccantibus non diſcedant: improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec vero minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quam iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre *debuit*; fecit idem, quod xx. annis ante apud nos fecerat *Coriolanus*: his adjutor contra patriam inventus eſt nemo; itaque mortem ſibi uterque conſcivit; quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi; quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit; mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpub. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus: *nec expectemus* quidem, dum rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit: conſilium vero dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eaque et adhibeatur admonendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; et adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam: ſed nihil eſt quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum *ſolicitum* eſſe pro pluribus: ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beate vivendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, quem locum breviter perſtrinxi paulo ante, præſidii adjumentique cauſa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri; et inopes, quam opulenti; et calamitoſi, quam ii, qui putentur

beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius: quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed reapſe multis locis repudianda; neque enim conſentaneum, ullam honeſtam rem actionemve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere; quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt; quæ, neceſſe eſt, ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, et lætari bonis rebus, et dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatam humanitatem arbitremur, quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem et pecudem, ſed inter hominem et ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, et quaſi ferream eſſe volunt, quæ quidem eſt cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut et bonis amici quaſi diffundantur, et incommodis contrahantur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, qui nonnullas curas et moleſtias afferunt, repudientur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam, ut ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet et adjungat; id cum contingit, amor exoriatur neceſſe eſt; quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut veſtitu, cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorumque jucundius. Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam illiciat et tam attrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedetur profecto verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos atque natura; nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, et Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe; qui eſt amicitiæ fons natura conſtitutus: ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet; non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eiſque optime conſulere ſoleat: quod non faceret profecto, ſi a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſa fingunt

amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere; non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint et benificentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque omnium rerum abundantia vivere? hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita: nullus locus amicitiæ; quis enim, aut eum diligat, quem metuit; aut eum a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus; quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum, intelligitur, quam fuerint inopes amicorum; quod Tarquinium dixisse ferunt tum exulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset; quanquam miror, illa superbia et importunitate, si *quenquam habere* potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio et contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt nec cujus causa laborent; ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, et deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, et quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri;

quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos; alteram, ut noſtra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque reſpondeat: tertiam, ut quanti quiſque ſeipſum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima vera eſt, ut quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus; quam multa enim, quæ noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbius in aliquem invehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime: multæque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus; hoc quidem eſt nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum et datorum. Ditior mihi et affluentior videtur eſſe vera amicitia: nec obſervare reſtricte, ne plus reddat, quam acceperit; neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis; ſæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior; non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque ſpem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quam ejus qui dixiſſet. ita amare oportere, ut ſi aliquando eſſet oſurus; nec vero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, ſeptem, ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quientiam neceſſe erit cupere et optare; ut quam ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum: rurſum autem recte factis, commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere: quare hoc quidem præceptum, cujuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus; quinetiam ſi minus felices diligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus, cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum conſiliorum, voluntatum, ſine ulla exceptione, communitas; ut etiam, ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur; eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit, nec vero negligenda eſt fama; nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis et aſſentando colligere turpe eſt; virtus quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe, etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia, querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut, capras et oves quot quiſque haberet, dicere poſſet; amicos quos haberet, non poſſet dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere *quaſi* ſigna quædam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam *eſſent idonei*, judicarent. Sunt igitur firmi, et ſtabiles, et conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria; et judicare difficile eſt ſane niſi expertum; experiendum autem eſt in ipſa amicitia; ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur, quaſi equis tentatis, ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna: ſin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos *inveniemus*, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui honoribus reque publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inventus, qui deſcendat. Quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis et infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut in malis deſerunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, et pæne divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque eſt ejus, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim eſt ſtabile, quod infidum eſt. Simplicem præterea, communem, et conſentientem, et qui rebus iiſ-

dem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem; neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium et tortuoſum; neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, naturaque conſentit, aut fidus aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, niſi inter bonos, eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum ſit, neve ſimulatum: aperte enim vel odiſſe magis ingenui eſt, quam fronte occultare ſententiam: deinde, non ſolum ab aliquo allatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum atque morum, haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem et in omni re ſeveritas, habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſor eſſe debet, et liberior, et dulcior, et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: num quando amioi novi, digni amicitia, veteribus ſint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio; non enim eſſe debent amicitiarum, ſicut aliarum rerum, ſatietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſima: verumque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit; novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ; vetuſtas tamen loco ſuo conſervanda; maxima eſt enim vis vetuſtatis et conſuetudinis. Quin ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intractato et novo. Nec vero in hoc, quod,eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt in inanimata, conſuetudo valet; cum locis ipſis delectemur montuoſis etiam et ſylveſtribus, in quibus dutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori: ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omnes per ſe eſſe ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque eſt omnibus: ut, ſi quam præſtantiam virtutis,ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eiſque honori ſint et dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorationem ſtirpis et generis

in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, et aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum: fructus enim ingenii et virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari: quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, et amice, aut cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere; sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se comtemni putant; quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere; non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque et ingeniis et ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt; isto enim modo nutrices, et pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi; aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt; dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos quanta maxima potest esse morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod persæpe fit impediat magnas utilitates amicorum: nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset; et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est, mollisque natura, et ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari.

XXI. Eſt enim quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria: jam enim a ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum cum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia; tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ, et, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quem diſcindendæ: niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit: ſin autem aut morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, ut fieri ſolet, facta erit, aut in reip. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim jam, ut paulo ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur; nihil enim eſt turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe removerat, ut ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem quæ erat in repub. alienatus eſt a collega noſtro Metello: utrumque egit graviter, auctoritate et offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, nequa amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quam oppreſſæ eſſe videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur; quæ tamen ſi tolerabilia erunt, ferenda ſunt: et hic honos veteri amicitiæ tribuendus, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis cito diligere incipiant, neve non dignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, et quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum; ſed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit: et amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: ita pulcherrima illa et maxima naturali carent amicitia per ſe et propter ſe expetenda: nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis et quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, not ut aliquam a ſe ipſe mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt: quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur; eſt enim is quidem, tanquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſtibus, cicuribus, feris; primum ut ſe ipſæ diligant, id enim pariter cum omni animante naſcitur; deinde, ut requirant atque appetant, ad quas ſe applicent ejuſdem generis animantes, idque faciunt cum deſiderio, et cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine ſit na-

tura, qui et ſe ipſe diligit, et alterum anquirit, cujus animum ita cum ſuo miſceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primum ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt: cum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate juſtitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam unquam niſi honeſtum et rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolum colent inter ſe ac diligent, ſed etiam verebuntur; nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum peccatorumque omnium in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a *natura* data eſt, non vitiorum comes: ut quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta et conſociata cum altera perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut et, cum hæc adſint, beata vita ſit, et ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus; ea vero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique eraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca, dicendum eſt enim ſæpius, cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare; ſed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis et diligendis et colendis; præpoſteris enim utimur conſiliis, et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultro et citro vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda eſt rei maxime neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt; quanquam a multis ipſa virtus contemnitur, et venditatio quædam atque oſtentatio eſſe dicitur; multi divitias deſpiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultuſque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe levius exiſtiment? itemque cætera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent; de amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, et ii, qui ad rempub.

se contulerunt; et ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur; et ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere; serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Qinetiam, si quis ea asperitate est et immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam et copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet; quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinior, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, desideret; obsurdecimus tamen nescio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus? est enim varius et multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, sapientis est: una illa sublevanda offensio est, ut et veritas in amicitia, et fides retineatur; nam et monendi amici, cum sæpe sunt, et objurgandi: et hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit.

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit: maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio et diligentia est primum, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat: in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adsit; assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum au-

dire nequeat, hujus salus desperanda est; scitum est enim illud Catonis, ut multa; melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare: peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur et monere, et moneri proprium est veræ amicitiæ: et alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim judicium veri, *idque* adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cum amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio; postremo imperavi egomet mihi,
Omnia assentari.

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas; secerni autem blandus amicus a vero, et internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata et simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, et levem civem, et inter constantem, severum, et gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis-pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majestas! ut facile ducem pop. Rom. non comitem diceres; sed affuistis, et est in manibus oratio; itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam; meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino Consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem o-

rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat; atque id actum eſt Prætore me, quinquennio ante, quam Conſul ſum factus; itaque re magis, quam auctoritate, cauſa illa defenſa eſt.

XXVI. Quod ſi in ſcena, id eſt, in concione, in qua rebus fictis et adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modo id patefactum et illuſtratum eſt, quid in amicitia fieri oportet quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari poſſis; cum id quam vere fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio, quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur: ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſi ſibi aſſentetur, et ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus; optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit intelligit; ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione; virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant: nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias, Thais mihi?

Satis erat reſpondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: ſemper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quanquam blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illum allectant et invitant; tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur; aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors; callidus ille et occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt; nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur; et litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſſe videatur; quid autem turpius quam illudi? Quod ne accidat, magis cavendum eſt, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum et credulorum ſenum.

XXVII. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias, et conſervat; in ea eſt enim convenientia rerum,

in ea stabilitas, in ea constantia: quæ, cum se extulit, et ostendit lumen suum, et idem aspexit agnovitque in alio: ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis: hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerem dileximus; hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium; vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus; ut in vestra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, et A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, et a quibus diligamur; caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara, et insignis; nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de repub. consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit; nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipso, quod nollem; una domus erat, idem victus, isque communis; neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio, et memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria mea; et si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

HISTORIA SUCCINCTA

RERUM GESTARUM ET SCRIPTORUM

M. T. CICERONIS.

Anni Urbis Cond.	Anni ante Ordinal. Julianam habentes.	Anni ætatis Tullii exact.	
647	62	—	M. TULLIUS CICERO Arpini natus iii. Non. Januar. In Juris Civilis studio operam dedit Q. Mutio Scævolæ J. C.
664	45	17	
665	44	18	Philonem Philosophum Academicum, qui Mithridate eo tempore in Græciam exercitum mittente, Athenis Romam profugerat, in Philosophia audivit.
666	43	19	Apollonio Miloni Rhodio Rhetori in Oratoria operam dedit.
672	35	27	P. Quinctium oratione privatim defendit coram M. Tullio et Cn. Dolabella Coss.
673	36	26	Sext. Roscium Amerinum ad L. Syllam et Q. Pium Coss. publice defendit.
674	37	25	Suscepta peregrinatione Asiatica, Athenis Antiochum Academicum in Philosophia 6 menses audivit.
675	34	28	Asia et Rhodo peragrata Romam rediit a Molone Rhodio laudatus.
678	31	31	Quæsturam petit; mox Sex. Peducæi Prætoris Siciliæ Quæstor.
684	25	37	Ædilis Curulis Verrem accusavit. Pro Fonteio et pro Cæcina dixit.
687	22	40	Prætor urb. inter 8 primus, Orationes pro Lege Manilia et pro Cluentio habuit.
689	20	42	Filium Marcum ex Terentia uxore suscepit.
690	19	43	Consul factus, Orationes 12 Consulares habuit, de L. Agraria 3. contra P. Servilium Rullum: pro C. Rabirio Perduellionis reo: pro Muræna: 4. in L. Catilinam, cujus Conjurationem in Senatu detexit, fortiterque repressit: et tres alias, quæ perierunt. Et ab hoc tempore, usque ad extremum vitæ 16 libros Epistolarum ad Atticum scripsit.
691	18	44	Consulatu abiens, præter morem, publico juramento affirmavit, sua unius opera remp. et urbem esse salvam. Frater ejus Q. Tullius Prætor Urbanus.
692	17	45	Idem Q. Tullius Asiæ Prætor per triennium.
694	15	47	Valerium Flaccum Oratione defendit.
695	14	48	Clodii furoribus cedens in Macedoniam exul abiit: et maximam rei familiaris jacturam fecit.
696	13	49	Romam honorifice ab exilio reductus Prid. Non. Septemb. Orationes post reditum in Senatu: ad Quirites: pro Domo: de Harusp. Responsis habuit.

697	12	50	Acta Clodiana rescidit. Tulliam filiam Crassipedi desponsavit Orat. pro Sextio habuit, et interrogationem in Vatinium.
698	11	51	Scripsit libros 3. de Oratore: et 6. de Republica, qui interierunt. Orationem habuit in Pisonem.
699	10	52	Cn. Plancum ambitus reum defendit. Scripsit ad Lentulum longam illam epistolam Lib. 1. Famil. itemque illas ad Trebatium C. Rabirium Posthumum defendit.
700	9	53	Epistolas ad Curionem scripsit.
701	8	54	Orationem habuit pro T. Annio Milone.
702		55	Ariobarzanem juniorem Regem Cappadociæ restituit. Proconsul in provinciam Siciliam profectus Parthos et Arabas ad Amanum Montem feliciter devicit, Imperator ab exercitu salutatus. Epistolæ primæ lib. 15. et Cœlii ad Cic. lib. 8. et et ad Cœlium lib. 2. et ad Appium Pulchrum lib. 3 exaratæ.
703	6	56	Filiam suam Tulliam viduam Dolabellæ desponsavit.
704	5	57	Proconsul Capuam atque oram Maritimam Campaniæ obtinuit: cum Cæsar Hispaniis occupatis Massiliam expugnasset, Epistol. lib. 7, 8, 9, 10. ad Atticum scripsit.
705	4	58	Dyrrhachii fuit cum prælium Pharsalicum inter Cæsarem et Pompeium committeretur.
706	3	59	Brundusii Cæsarem Victorem ex Ægypto reducem expectavit.
707	2	60	Ad Cæsarem Orationem habuit pro M. Marcello. Libros reliquos Oratorios scripsit: item illos de Finibus: Quæstiones Academicas et Tusculanas et de Natura Deorum. Epistolas scripsit ad Torquatum et Cæcinam. Cum Terentia divortium fecit.
708	1 *An. ord. Jul.*	61	Virginem nomine Publiliam uxorem duxit. Tulliam filiam amisit partu extinctam. Paulo post conjugem Publiliam dimisit. Orationes pro Ligario, et pro Rege Dejotaro habuit ad Cæsarem, qui sub id tempus anni formam ordinavit.
709	1	62	Post Cæsaris cædem Idibus Martiis factam libros de Divinat. et de Fato scripsit. Athenas ad filium Marcum navigaturus, ventoque adverso in Italiam rejectus. in itinere confecit Epistolas ad Atticum lib. 16. itemque Topica ad Trebatium: Romamque reversus 3 libros de officiis, cum ante hos librum quoque de Senectute ad Atticum scripsisset.
710	2	63	Philippicas in M. Antonium dixit. Epistolas ad Plancum lib. 10 Famil. et ad D. Brutum lib. 2. et ad Cassium lib. 12. misit: sub finem anni a Cæsare Octavio fil. quem suis ante sententiis ornaverat, proscriptus: paulo post Antonii jussu per Popilium in fuga interfectus est.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN NOTIS EXPLICANTUR.

A.

E

F

G.

H.

L.

M

N.

O.

P.

INDEX.

FINIS.